

Class 499.211 No. B28

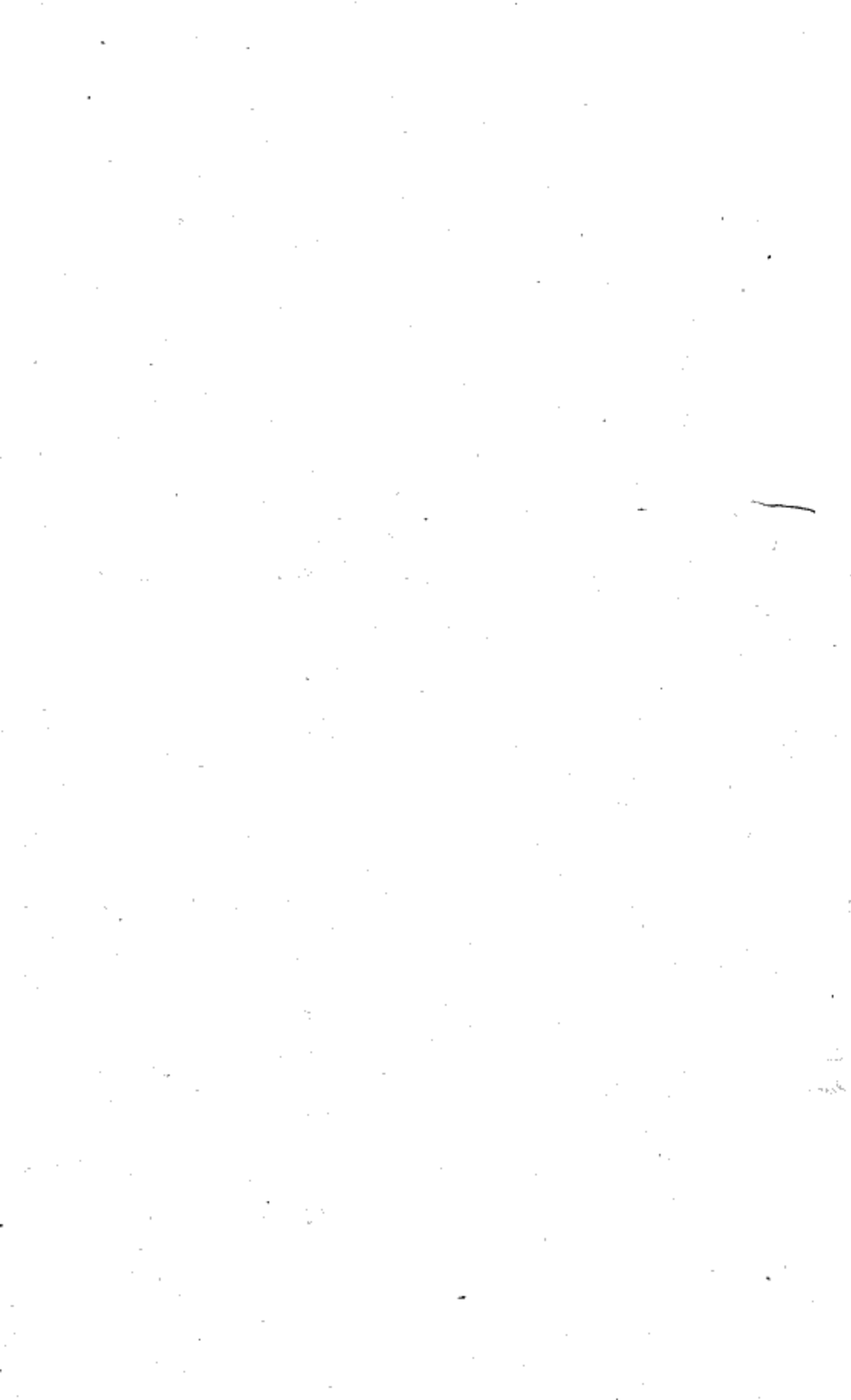
Presented by

no. 210L

H. H. BARTLETT COLLECTION
ON THE PHILIPPINES NO:

210L

DE BARE'E-SPREKENDE TORADJA'S

VAN

MIDDEN-CELEBES

DOOR

N. ADRIANI,

AFGEVAARDIGDE VAN HET NEDERLANDSCH BIJBELGENOOTSCHAP
OP MIDDEN-CELEBES

EN

ALB. C. KRUIJT,

ZENDELING-LEERAAR VAN HET NEDERLANDSCH ZENDELINGGENOOTSCHAP
OP MIDDEN-CELEBES.

~~~~~  
**EERSTE DEEL.**  
**LAND- EN VOLKENKUNDE.**  
~~~~~

BATAVIA
LANDSDRUKKERIJ
1912.

INHOUDSOPGAVE.

BLADZ.

I. Inleiding	1
<p>Algemeen voorkomen van Midden-Celebes, 1. — De volken, die Midden-Celebes bewonen, 2. — Toradja-groepen, 2. — Vanwaar de Toradja's zijn gekomen, 3. — Verspreiding van de Parigi'sch-Kaill'sche groep, 4. — Verspreiding van de Posso'sch-Todjo'sche groep, 5. — De Sadang-groep, 6. — Kenmerkende verschillen tusschen de beide eerste Toradja-groepen, 7. — Hebben de Toradja's bij hunne komst andere stammen verdreven?, 8.</p>	
II. Het stroomgebied van de Posso	11
<p>Algemeen overzicht, 11. — Het Posso-meer, 12. — De grotten van Soeo mBoeko, 14. — Doewangko, 14. — Andere plotseling verdwenen dorpen, 15. — De West- en Oostoevers van het Meer, 16. — Legendes, 17. — De Zuidkant van het Meer, 18. — Ontstaan van het Meer, 19. — Legende van den Zondvloed, 20. — Winden, 20. — Fauna van het Meer, 21. — De loop van de Posso-rivier, 22. — Wegen, 23. — De legende van Lasaco, 23. — De zoon van Lasaco, 24. — Omgeving van Batoe Nontjoe, 26. — Bruggen, 26. — Pebato-land, 27. — Wegen aan den rechteroever der Posso, 28. — Tomasa-dal, 28. — Poena, Tongko, Malei, 31. — De Meerbewoners, 31. — To Bantjea, 32. — Boejoe mPondoli, 33. — To Lamoesa, 33. — To Longkea, 34. — To Wingke mPoso, 34. — To Onda'e, 35. — Ondergang van Wawo Onda'e, 35. — De To Onda'e als Kampenaars, 37. — Peladia, 37. — To Lage, 38. — To Kadomboekoe, 40. — Ta Garanggo, 40. — Tana Inoli, 41. — De Mandareezen in Kadomboekoe, 42. — To Pajapi, 42. — De ondergang der To Pajapi, 44. — Inmenging van To Napoe, 45. — De laatsten der To Pajapi, 45. — To Pebato, vanwaar zij gekomen zijn, 45. — Het recht der To Pebato op den grond der To Pajapi, 46. — Knevelarijen der To Napoe, 47. — Aanleiding tot de aanmatigende houding der To Napoe, 48. — Invloed van Sigi, stichting van Mapane, 49. — De bestuursvestiging Posso, 50.</p>	
III. Het stroomgebied van de Laa	51
<p>Algemeene beschrijving, 51. — De Walati-vlakte, 52. — De plas Todjoe, 52. — Wawo nTolo, 53. — De karadja van Onda'e, 54. — De Oostelijke berg-rug, 55. — De nieuwe stand van zaken in Onda'e, 56. — Langgeani, 56. — Palande, 58. — Tawoalangi, 58. — Pakambia, 60. — Pada, 62.</p>	
IV. Het stroomgebied van de Kalaena (*)	64
<p>De loop der Kalaena en hare zijrivieren, 64. — Het landschap, 65. — De bewoners, 65. — Rato, 67. — Wegen, 68.</p>	

(*) Toen dit deel reeds nageneog was afgedrukt, ontvingen wij nog eene beschrijving van land en volk in het Stroomgebied der Kalaena, getiteld „Bijdrage tot de kennis der To Lampoe“, van de hand van den Isten Lt. der Inf. Th. Van Ardenne, Civielgezaghebber der Onderafdeeling Malili van de Afdeeling Loewoe (Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden). Daar voor dit opstel in het Ie Deel geen plaats meer was, hebben wij het als Bijlage achter Deel II gevoegd.

V. **Todjo** .....

Tasi Raja, 69. — Van Karawasa tot Oes Koeli, 69. — Oes Koeli, 70. — Van Oes Koeli tot Tandjoeng Api, 70. — De Toradja's van Todjo, 71. — To Tora'oe, 72. — To Bae, 73. — To Lalae, 73. — To Ampana, 74. — To Wana, 74. — De radja van Todjo, 75. — Hoe Todjo zijn radja kreeg, 76. — Todjo's eerste radja, 76. — Pile Witi's tocht naar Todjo, 77. — De residentie van Todjo's radja, 78. — Verschillende radja's van Todjo, 79. — De rijkssieraden van Todjo, 81. — De Todjoërs, 82. — Tegenwoordige stand van zaken, 83.

VI. **Bevolking** .....

Algemeene opmerkingen over de dichtheid der bevolking, 84. — Redenen voor de schaarschheid der bevolking. Oorlog, 85. — Verhuizen, 86. — Zucht om het ledental van zijn eigen stam te vermeerderen, 86. — Gaat de bevolking voor- of achteruit?, 87. — Het bevolkingscijfer, 88. — Algemeen voorkomen, 89. — De huid, 90. — Beharing, 91. — De oogen, 93. — Kleurenzin, 94. — De ooren, 94. — De neus, 95. — De mond, 95. — Handen en voeten, 96. — Kroppen, 96. — Idioten en krankzinnigen, 97. — Epileptici, 98. — Algemeene opmerkingen omtrent het karakter, 99. — Eenvoud en onergdenkendheid, 100. — IJdelheid, 101. — Goed verstand, 102. — Waarheidszin, 104. — Eerlijkheid, 105. — Beleefdheid, 106. — Zitten, 107. — Begroeten, 108. — Wijzen, 108. — Afkeer en onderdanigheid, 109. — Uitbarstingen van drift, 109. — Gastvrijheid, 110. — Luiheid, 110. — Geduld, 112. — Welsprekendheid, 112. — Dankbaarheid, 112. — Uitingen van liefde, 114. — Beschaamd maken, 115.

VII. **Maatschappelijke en staatkundige verhoudingen** .....

Het samenwonen in huizen en dorpen, 117. — Eenheid van afstamming der Bare'e-Toradja's, 118. — Namen der stammen, 119. — Gedecimeerde stammen, 120. — Verhouding van de stammen onderling, 120. — Koloniën, 122. — Iemand uit een anderen stam is een vreemdeling, 122. — Het gevoel van gemeenschap in den stam, 124. — Het dorp en het dorps-hoofd, 124. — Voor- en nadeelen van het ambt, 126. — De hoofden konden niets gelasten buiten het gewoonterecht om, 126. — Het hoofd is plaatsvervanger van de voorouders, 127. — Onder de hoofden traden een of meer op den voorgrond, 127. — De door Loewoe aangestelde hoofden, 129. — De Datoe van Loewoe, 130. — De macht van den Datoe van Loewoe, 130. — De verplichtingen aan den Datoe van Loewoe, 131. — De politiek van den Datoe van Loewoe, 132. — De Datoe ri Tana, 133. — Verhalen omtrent de verhouding tusschen den Datoe ri Tana en den Datoe van Loewoe, 135. — De schatting aan den Datoe ri Tana, 135. — Verhouding tot den Magaoe van Sigi, 136. — De aanrakingen met Parigi, 138. — Aanrakingen met den Djena van Todjo, 139. — Aanrakingen met Boogineezen, Mandareezen, Makassaren en Ternatanen, 140. — Eerste aanrakingen met Hollanders, 140. — Het uitreiken van contracten, 142. — De vestiging van controleurs, 143. — De Zending in Midden Celebes, 143. — De Heer A. J. N. Engelenberg, 144. — De onderwerping van de Bare'e-Toradja's, 145. — De bevestiging van het Nederlandsch gezag. De hoofden, 148. — Het aanleggen van nieuwe dorpen, 149. — De belasting, 150. — De aanleg van natte rijstvelden, 150. — Heerendienst, 151. — Het bezit in den communistischen staat der Toradja's, 151. — De oorsprong van dit communiaal bezit, 153. — De gevolgen van het communiaal bezit, 153. — De invloed van de Gouvernements-maatregelen op den communistischen staat der Toradja's, 154. — Het Gouvernement tegenover de

- slavenkwestie, 155. — Slavenhoudende stammen, 156. — De reden van 117 het verschil tusschen slavenhoudende en niet slavenhoudende stammen, 157. — Afkomst der slaven, 158. — Verschil in karakter tusschen vrijen en slaven, 160. — Het lot der slaven, 161. — Invloed der slavernij op de verschillende stammen, 163. — Invloed der slavernij op de oeconomische verhoudingen, 164. — Haar invloed op het karakter, 165.
- VIII. Begrippen van recht**..... 167
- Algemeene opmerkingen over het rechtsgevoel der Toradja's, 167. — Het dorpshoofd behandelt de rechtszaken, 169. — Het bespreken van eene zaak (monoentoe), 170. — Eedsaflegging, 173. — De gedachte, waarop de eed berust, 174. — Godsoordeelen, 174. — Het godsoordeel metsperen (mogege), 175. — Het duiken (mentjili, melojo), 177. — Het duel als godsoordeel, 178. — Het godsoordeel der To Napoe, 178. — Doodstraf op moord, 178. — Verwonding en doodslag, 183. — Doodstraf op landverraad, 185. — Doodstraf op overspel, 186. — Doodstraf op bloedschande, 187. — Doodstraf op diefstal, 187. — Boeten, 188. — Grootte der boeten, 189. — Het beëindigen van eene zaak, 191. — Schuldzaken, 192. — Het verloochenen van een familielid, 192. — „Buffels halen” (mebaocela), 194. — Monggoeraroo, 195. — Mopangaja, 195. — Pandelingsen, 197. — Slavenrecht, 197.
- IX. Oorlogvoeren**..... 200
- I. Aanleidingen tot oorlog, 200. — Oorlog met Loindang en Kinadoe, 202. — Oorlog met To Lemo, 206. — Onzijdigheid van dorpen, 207. — Dapperheid, 209. — Oorlogstaktiek, 211. — 1°. Loeren langs den weg op voorbijgangers, 211. — 2°. Het aanvallen van een dorp, 212. — 3°. Het belegeren van een dorp, 214. — 4°. Strijd in het open veld, 218. — Het vragen om hulp in den oorlog, 219. — Krijgsgevangenen, 220. — Vrede sluiten, 223. — Vredesvoorwaarden, 224. — Vriendschap zweren, 225. — Gevolgen van den oorlog, 226. — Verliezen in den oorlog, 226.
- II. Het deelnemen der voorouders in den strijd, 228. — De reden, waarom men ten strijde trok (tadea), 229. — Wijzen van wichelen, vóórdat men ten strijde trok, 230. — De voorganger in den strijd, 232. — Het schelpensnoer (batoe rangka), 233. — Voorbehoedmiddelen (pakoeli), 234. — De achterblijvende familieleden, 234. — Het begraven van het ei, 236. — Het eten van dapper makende middelen, 237. — Wat men met het hoofd van den verslagene deed, 238. — Het lijk van den verslagene, 238. — Het thuisbrengen van het hoofd, 239. — Het brengen van het hoofd in den tempel, 241. — De krijgssang (moënto, mondo'oe-oo), 242. — Het terugkeeren van een sneltocht in de Berglandschappen, 243.
- X. Geestelijke en godsdienstige begrippen**..... 245
- De schepping, 245. — De mythe van den nacht, 246. — Het Paradijs, 246. — De zondvloed, 247. — De ziel van den mensch, 247. — Namen voor zielestof, 248. — Verblijfplaats van de zielestof, 248. — Niezen, 249. — Gedaanten van de zielestof, 250. — De zielestof verwijrdt zich van het lichaam, 251. — Droomen en droomuitlegging, 252. — Weerwolf, 254. — Heks, 262. — Zielestof van dieren, 263. — Zielestof van planten, 266. — Goden en geesten; i Lai en i Ndara, 268. — Poë di Songi en andere goden, 269. — Poë mPalaboeroe, 269. — Regendroppels zijn tranen der goden, 273. — Verkeer tusschen goden en menschen, 273. — Lagere goden en geesten, 274. — Lagere geesten op de aarde, 275. — Offers aan goden en geesten. Offertafeltjes, 278. — Vogels als afgezanten van de goden, 279. — Vereering van zielen van afgestorvenen, 281. — Vereering van

overledenen door middel van hun lijk, 283. — De geesten in den dorps-tempel, 285. — De dorps-tempel (lobo), 285. — Versieringen in den tempel, 288. — Het tempelfeest montjojo, 290.

XI. Het Mohammedanisme aan den Zuidkant der Tomini-Becht..... 297

1. Invoering van den Islam. Invloed van het Mohammedanisme op het volk, 297.

Invoering van den Islam bij enkele Toradja-stammen in Saoesoe en in Todjo, 298. — Verhaal van de invoering van den Islam in Kaili en Parigi, 299. — De invloed van het Mohammedanisme op de Toradja's, 302. — De Islam heeft zich geassimileerd aan de oude Heidensche voorstellingen, 304. — Invloed van den Islam op zijne volgelingen, 306.

2. De kennis van den Islam. Populaire verhalen, 306.

Fiqh, 307. — De heilige oorlog, 307. — Godsdienstige boeken, 307. — De 100^e naam van Allah, 308. — Jezus, de profeet van den rijkdom, 308. — De ziel in het Hiernamaals, 309. — Geloof omtrent de kat, 309. — Zuivering der ziel, 310. — Bijgeloof omtrent hagedissen, 310. — Verhalen over Mohammed, 311.

3. Geestelijkheid en Koran-onderricht, 321.

Inrichting der geestelijkheid in Todjo, 321. — Geestelijkheid in Parigi, 322. — Labe, 322. — Algemeenheid van het mangadji, 322. — De wijze, waarop het onderwijs wordt gegeven, 323. — Het matama, 324.

4. De vijf Zuilen, 325.

De geloofsbelijdenis, 325. — De ritueele godsdienstoefening, 328. — Vrijdagsche godsdienstoefening, 329. — Inrichting van den Vrijdagsdienst, 329. — De Bedevaart, 330. — Graden van hadji-schap, 331. — Vasten en aalmoezen, 332. — Einde der vasten, 334. — De maand Sapa, 336. — Maelid (Maeloe), 337.

5. De Islam in het dagelijksch leven, 339.

Huwelijk, 339. — Echtscheiding, 344. — Naamgeving, 345. — Haarknippen en tandenvijlen, 346. — Akeka, 348. — Besnijdenis, 348.

6. Begrafenis, 351.

Het overliden, 351. — Het wasschen van het lijk, 351. — Op weg naar het graf, 352. — De teraardebestelling, 352. — De towali, 353. — De gedenkdagen van den overledene, 353. — Het doodenfeest, 353. — De begrafenis van een hoofd, 354. — Rouw, 358. — De bewaking van het graf, 358. — Koppensnellen bij den dood van een hoofd, 359.

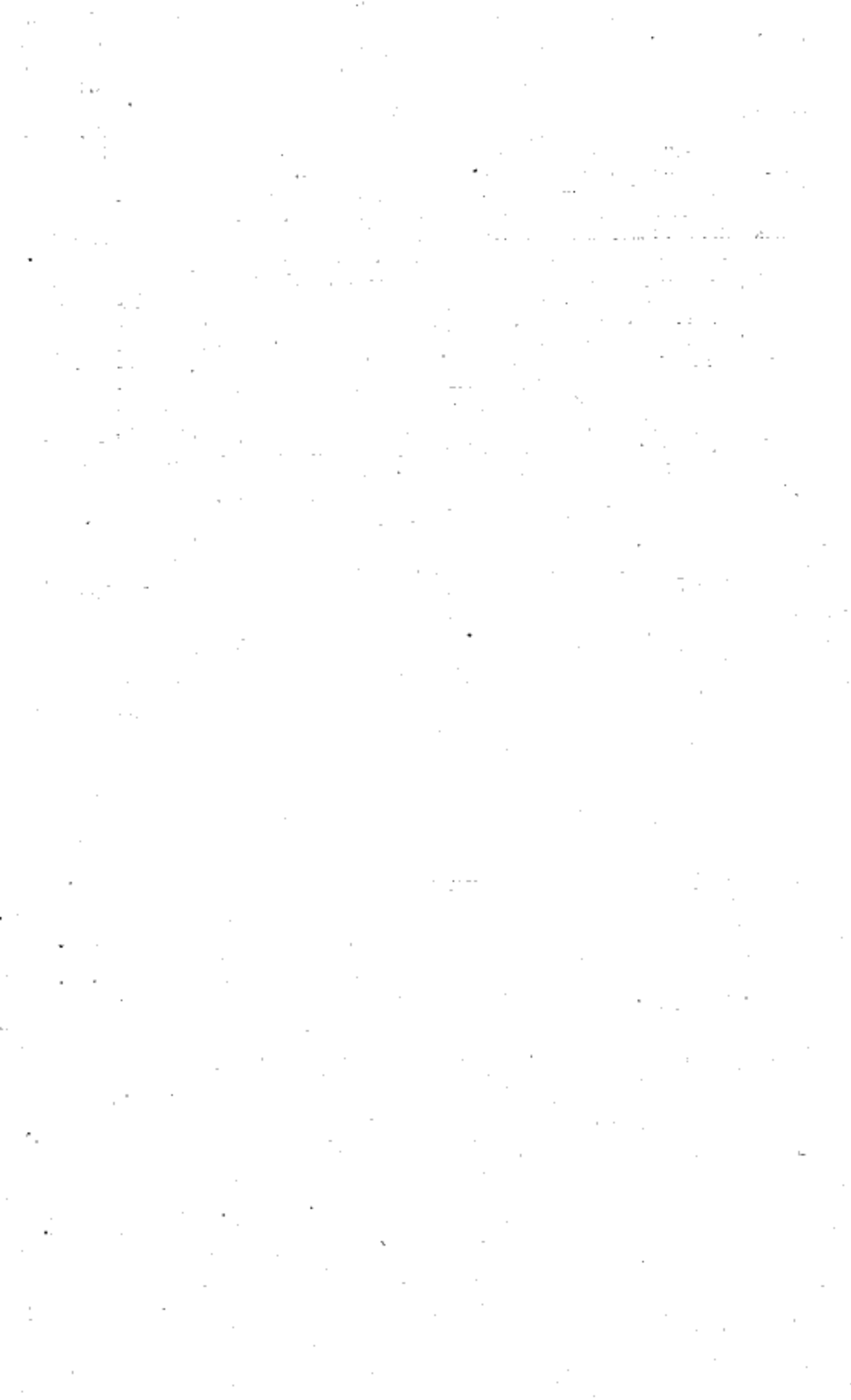
XII. Priesteressen en hare werkzaamheden..... 361

Onderscheid tusschen de priesteressen van de Bare'e-Toradja's en die van de Berg-Toradja's, 361. — Hoe men priesteres wordt, 363. — Loon der priesteressen, 364. — De woerake-geesten, 364. — Momparilangka, 364. — Kleeding der meisjes, 366. — Motaro, 366. — Het betrekken van de langka, 367. — Molontjo ali, 368. — Mowoerake mooko lipoe, 368. — Het kopponsnellen in het pakawoerake, 370. — De laatste dag, 371. — Verhaal van het ontstaan der priesteressenwerkzaamheid, 374. — Voor welke gelegenheden de priesteres geroepen wordt, 376. — Watanja, 377. — Terugbrengen van de zielestof, 379. — Mantende rare, 379. — Woerake mpompalakana, 380. — Ra'anja. Mowoerake bij een doode, 380. — Mompatirani, 381. — Mowoerake ritana, 381. — Mowase, 385. — Ratanga, 387. — Ziek gemaakt door anitoe, 388. — Ziek gemaakt door majasa,

389. — Ziek gemaakt door de geesten op den akker, 389. — Moaro, 390. 361
 — Mantondo oelo, 391. — Tanadoesi, 391. — Inwijding van een
 nieuw huis, 392. — Opsporen van een reisgezelschap, 392. — Mowoerake
 tanoana mpae, 393. — Maboentasi lamba, 393.

XIII. Ziekten en hare behandeling..... 394

Hoe de Toradja zijne zieken behandelt, 394. — Goede en slechte dagen, 395.
 Het roepen van geneesmeesters, 395. — Nadjeani ntaoe, 396. —
 Mokantoe, 396. — Matakaoe, 399. — Pominta, 401. — Panarasi,
 402. — Blind maken, 402. — Weerwolf, 403. — Bespuwen (mo-
 soepa), 403. — Mangkomosi, 406. — Begieten, 407. — Deelen van
 het lichaam als medicijn, 407. — Soesa ntjaeo, menampa, 408. —
 Geneesmiddelen uit het dierenrijk, 409. — Bijgeloovige middelen, 409. —
 IJzer als geneesmiddel, 410. — Blazen, aanraken, wrijven, 411. — Mo-
 mpadila, 411. — Verboden spijzen, 412. — Verboden dieren, 413. — Lepra,
 414. — Posara, 415. — Ziek ten gevolge van het verbreken van een
 eed, 416. — Pokken, 417. — Wichelen, 418.

VOORREDE.

Zeker meer dan anderen zijn wij door de omstandigheden in de gelegenheid gesteld om een Indonesisch volk in zijn oorspronkelijken toestand te bestudeeren. Toen wij in Midden-Celebes kwamen, waren de Toradja's nog niet op noemenswaardige wijze in aanraking gekomen met Europeanen of ook met andere volken van den Indischen Archipel. Alleen tot de Loewoeërs hadden zij in nauwere betrekking gestaan. Wij hadden dus alle gelegenheid de lieden in hun doen en laten gade te slaan, terwijl zij zich aan ons voordeden, zooals zij waren. Hierdoor is het ons mogen gelukken menigen blik te slaan in hun leven, terwijl het vertrouwen, dat zij langzamerhand in ons gingen stellen, ons ook de gelegenheid aanbod een en ander te ervaren omtrent hun zieleleven. Zoo konden wij een schat van gegevens verzamelen, welke wij der Nederlandsch Indische Regeering ter uitgave aanboden. Bij Besluit van den 9^{den} Juli 1910, N° 23 werd door Haar tot de uitgave van ons werk besloten, en wij zijn Haar voor dit besluit zeer dankbaar.

De bewerkte stof hebben wij zoodanig verdeeld, dat de eerste twee deelen, bevattende de aardrijkskundige beschrijving van het door de Bare'e-sprekende Toradja's bewoonde gebied, hunne geschiedenis, hunne zeden en gewoonten en hun godsdienst door Alb. C. Kruyt zijn bewerkt, terwijl het linguïstisch gedeelte, vervat in het derde deel, door N. Adriani is geschreven.

Aanvankelijk was ons voornemen ook de Sigi'sche Toradja's van het Westelijk gedeelte van Midden-Celebes in onze beschrijving op te nemen, maar wij hebben hiervan afgezien, in de eerste plaats omdat onze kennis van genoemde Toradja's veel geringer is dan die van de Bare'e-Toradja's; en in de tweede plaats om het beeld van de laatsten niet te verzwakken. Wij hebben er ons dus toe bepaald hier en daar ter vergelijking eenige mededeelingen van andere Toradja-stammen aan de beschrijving van de Bare'e-sprekers toe te voegen.

Tot nu toe was de literatuur over de Toradja's — afgescheiden van onze eigen opstellen — zeer gering. Het eerste wat over de Toradja's in druk is verschenen, is van taalkundigen aard, de „Bijdrage tot de kennis der talen en dialecten op de eilanden Luzon, Panaï, Balangingi, Solog, Sangi en op Noord- en Midden-Selebes”, van de hand van Dr. J. G. F. Riedel, opgenomen in Deel XXXIII der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap (1868). Op blz. 34—36 van deze Bijdrage vindt men vijf kleine

verhaaltjes, die (waarschijnlijk uit het Maleisch) in het Bare'e zijn vertaald. Voor de kennis der taal heeft noch dit slordige vertaalwerk, noch het handjevol aantekeningen, dat er is bijgevoegd, iets te beteekenen.

Het tweede, eveneens een stuk van Dr. J. G. F. Riedel, is te vinden in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut (5, I, 1886), en getiteld: „De Topantunuasu of oorspronkelijke volksstammen van Centraal Selebes”. Dit stuk, waarvan de gegevens afkomstig zijn van een Parigiër, die weinig kennis van de Toradja's blijkt bezeten te hebben, en die allerzonderlingst gefantaseerd heeft, is van zeer geringe waarde. Slechts enkele mededeelingen in dat stuk zijn waar.

Zeventien jaar hierna verscheen eerst de derde bijdrage over Midden-Celebes in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap (deel 35, 1893) van de hand van den Heer G. W. W. C. Baron van Höevell en getiteld: „Todjo, Posso, Saoesoe”. Deze opstellen, vervaardigd naar gegevens, die door den Schrijver zelf op verschillende reizen naar Midden-Celebes zijn verzameld, zijn veel soberder dan bovengenoemd stuk van Dr. Riedel, en de onjuistheden er in zijn weinige.

Belangrijk is onze kennis van het land der Toradja's vermeerderd door de reizen van Dr. P. en Dr. F. Sarasin, die hunne ervaringen en ethnografische gegevens hebben neergelegd in hun in alle opzichten prachtig werk: „Reisen in Celebes, ausgeführt in den Jahren 1893—1896, und 1902—1903, Wiesbaden 1905”. (Van dit werk is eene aankondiging geschreven door Alb. C. Kruyt, in het Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, Jaargang 1906, blz. 774).

Behalve de genoemde opstellen en werken is nog in 1900 verschenen een opstel van den Heer P. A. Gallas, „Bijdrage tot de kennis van het landschap Posso” (Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, 2,17), waarin echter weinig bijzonders voorkomt.

Wij achten het overbodig hieraan eene lijst van onze eigen geschriften toe te voegen, daar deze alle — zoo noodig verbeterd — in dit ons boek over de Bare'e-Toradja's zijn verwerkt. Door dit werk zijn dus onze verspreide opstellen, voor zoover deze betrekking hebben op de Bare'e-sprekende stammen van Midden-Celebes, overbodig geworden.

Wij hebben geen moeite gedaan om bij de landbeschrijving in vele bijzonderheden af te dalen. Ook hierbij is het volk hoofdzaak gebleven. Bovendien zal de aanwijzing van de ligging der dorpen en de administratieve indeeling van het land na de komst van het Gouvernement in Midden-Celebes in 1905, spoedig verouderd zijn, want in een land nog zoozeer in wording als Midden-Celebes hebben nog telkens veranderingen plaats.

Voor de hulp bij de samenstelling van dit werk genoten, zijn wij velen dank verschuldigd. In de eerste plaats onzen Civielgezaghebber, den Kapitein der Infanterie O. I. L., G. W. Mazee. Ieder, die in Indië bekend is weet, hoeveel er voor het slagen van eene of andere onderneming afhangt van de welwillendheid en de medewerking van het hoofd van plaatselijk bestuur, zonder dat het altijd mogelijk is alles op te sommen, waarin

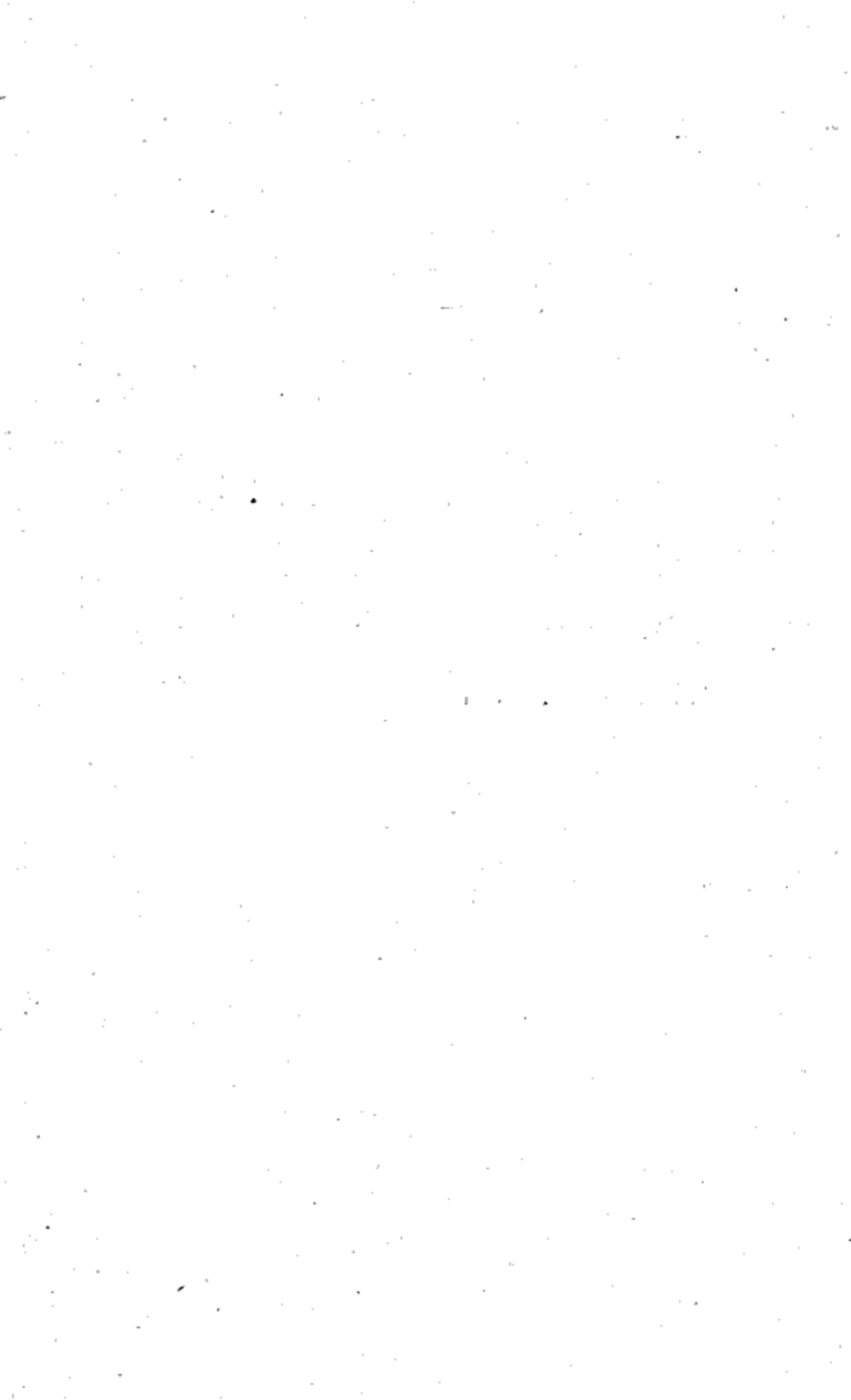
die hulp heeft bestaan. Het zij dus voldoende hier op te merken, dat wij volop hebben mogen genieten van de medewerking van den heer Mazee.

Professor Dr. C. Snouck Hurgronje was zoo vriendelijk het hoofdstuk over het Mohammedanisme in de Tomini-bocht te lezen en van aanteeeningen en opmerkingen te voorzien, waarmede wij ons voordeel hebben gedaan.

Hetzelfde geldt van de hoofdstukken „Bevolking”, en „Begrippen van Recht”, die zijn gelezen door Professor Dr. S. R. Steinmetz. Door zijne opmerkingen zijn wij in staat geweest verscheidene punten nader toe te lichten. Wij danken deze beide geleerden zeer voor hunne hulp.

De heeren A. de Vogel, E. Gobeé, P. ten Kate en P. Schuyt danken wij voor het afstaan van foto's, terwijl wij niet kunnen nalaten hier ook het menigvuldige hulpbetoon te gedenken van ons beider echtgenooten, die ons veel arbeid uit de hand hebben genomen bij het gereedmaken van dit boek.

Ten slotte nog een woord van warmen dank aan Majoor Musch, Directeur der Topografische Inrichting te Weltevreden, die ons met de grootste welwillendheid kaarten en instrumenten ter beschikking heeft gesteld, ten einde eene eenigszins vertrouwbare schetskaart bij ons werk te kunnen voegen. Behalve van onze eigen opmetingen met de tranchemontagne hebben wij bij de samenstelling van de kaart nog gebruik gemaakt van de opmetingen van den toenmaligen kapitein van den Generalen Staf P. A. Gallas in 1897, en van de opnemers Van den Bosch in 1900, en W. Schiebel in 1910.

I. INLEIDING.

Algemeen voorkomen van Midden-Celebes. — De volken, die Midden-Celebes bewonen. — Toradja-groepen. — Vanwaar de Toradja's zijn gekomen. — Verspreiding van de Parigi'sch-Kaili'sche groep. — Verspreiding van de Posso'sch-Todjo'sche groep. — De Sadang-groep. — Kenmerkende verschillen tusschen de beide eerste Toradja-groepen. — Hebben de Toradja's bij hunne komst andere stammen verdreven?

Algemeen voorkomen van Midden-Celebes.

Celebes is wel eens vergeleken met eene spin, die met de schiereilanden als pooten, in het water ligt. Ook heeft zijn vorm wel eens doen denken aan een mensch zonder hoofd, wiens armen de Noordelijke en Noordoostelijke schiereilanden zijn, terwijl de beenen gevormd worden door de beide Zuidelijke schiereilanden. Het middelste gedeelte van Celebes is opgebouwd uit een aantal bergruggen, die parallel aan elkaar loopen. De D^m. Sarasin (Entwurf einer geographisch-geologischen Beschreibung der Insel Celebes) geven als hoofdrichting dier ketens eene Noord—Zuidelijke aan. Latere onderzoekingen (o. m. die van den ingenieur Abendanon) hebben geleerd, dat de hoofdrichting dier ketens Zuidoost—Noordwest is.

Deze bergruggen zijn opgebouwd uit schiefer-en gneiss, waaruit hier en daar de basaltruggen die zij bedekken, door die schiefer te voorschijn treden (Sarasin, Wichmann, Fennema, Koperberg, Abendanon). Dicht aan de zeeën zijn deze gebergten bedekt met koraalkalk, die soms op aanmerkelijke hoogte (600 M.) nog wordt aangetroffen. Zoo is ook de geheele Posso-depressie opgevuld met koraalkalk.

Ongeveer midden door Centraal-Celebes loopt het Takolekadjoegebirge (takolekadjoë is een boomnaam), zoo genoemd naar dat gedeelte van dezen bergrug, waarover de voornaamste verbindingsweg voert van de Golf van Bone naar die van Tomini. Deze rug eindigt in het Noorden in kaap Pondindilisa, terwijl hij zich in het Zuiden voortzet in het Zuidoostelijke schiereiland.

Naar het Oosten volgen de Wana ri Paloe, het Pompangeo-gebergte, de Peleroe-rug, en eindelijk het Towi-gebergte aan de golf van Mori.

Ten Westen van het Takolekadjoe-gebergte vinden wij weer andere bergreeksen: het Tamboke- (Boeg. Tampoke-) gebergte met zijne voortzetting naar het Noorden, en het Ngkilalaki-gebergte, dat op de hoogte van Kasimbara op den hals van het Noordelijk schiereiland eindigt. Tusschen de bergreeksen in Midden-Celebes zijn inzinkingen, die nu eens vlakten vormen, later door menschen bewoond, dan weer meren, zooals het Posso en het Lindoe-meer.

Tusschen deze bergketens in slingeren zich rivieren, die voor zoover zij naar het Noorden en Zuiden stroomen, niet door eene bepaalde waterscheiding van elkaar gescheiden zijn, zoodat bij rivieren die in tegengestelde richting loopen, het brongebied der eene dikwijls in dat der andere grijpt. Dit is een gevolg van de richting der ketens. Voor zoover zij naar Oost of West gaan, moeten de rivieren zich steeds een weg banen dwars door de ketens heen. Dit is het geval bij de Koro of Lariang, en de Karama, die in de straat van Makasser uitmonden, en bij de Laa, die haar water naar de golf van Mori brengt. Voorts is de voornaamste afwatering naar het Noorden de Posso-rivier en naar het Zuiden de Kalaena.

De volken, die Midden-Celebes bewonen.

In korte trekken hebben wij hier een beeld geschetst van Midden-Celebes, zonder op bijzonderheden in te gaan. Het medegedeelde is voldoende om ons eene voorstelling te maken van de verspreiding der stammen over Midden-Celebes, wier woonplaatsen zijn bepaald geworden door rivieren en bergruggen. Slaan wij een vluchtigen blik op de volken van Midden-Celebes, dan vinden wij op het Noordoostelijk schiereiland de To Loina of To Loindangi. Op en iets ten Noorden van het Zuidoostelijk schiereiland wonen de To Mori. Langs de golf van Bone de Loewoeërs en de Wadjoreezen, en ver in het Oosten aan de Straat van Makasser de Mandareezen. Tusschen al deze genoemde volken in vinden wij eene menigte volksstammetjes, die allen zeer nauw aan elkander verwant zijn en op één afkomst kunnen bogen, namelijk de Toradja's. De naam Toradja, samengesteld uit to = „mensch” en radja een ouden vorm van a dja = Boeg. „boven” (vgl. het Mal. raja en het woord dajak), beteekent „bovenlander”. De Loewoeërs geven dezen naam aan de ten W. van Paloppo wonende To Sadang en andere stammen, maar de naam is in de Europeesche wereld van zoodanige bekendheid geworden, dat wij niet gearzeld hebben zijne beteekenis uit te breiden en hem toe te passen op alle bovengenoemde stammetjes, al ware het alleen slechts om den tot veel misverstand aanleiding gegeven hebbenden naam van Alfoer of Alifoer te vermijden.

Toradja-groepen.

Alle genoemde stammen vormen taalkundig ééne groote eenheid, maar

ook hunne legenden, zeden en gewoonten wijzen er op, dat wij hier te doen hebben met stammen, die van verschillende zijden het land zijn binnengedrongen. Taalkundig zijn de Toradja's in drie groote groepen te verdeelen: I. De Posso'sch-Todjo'sche of Oost-Toradja'sche groep; II. de Parigi'sch-Kalli'sche of West-Toradja'sche groep; III. de Sadang-groep.

Vanwaar de Toradja's zijn gekomen.

Bij de beide eerstgenoemde Toradja-groepen zijn aanwijzingen te vinden, die erop duiden dat zij van het Noorden zijn gekomen. Vanwaar de voorouders der Toradja's op Celebes zijn geland, vertelt geen legende. Deze landing moet reeds zóó lang geleden hebben plaats gehad, dat alle overlevering daaromtrent is verloren gegaan, en men den oorsprong van zijn geslacht op Celebes zelf zoekt. Bij eerstgenoemde groep, de Posso'sch-Todjo'sche, bestaan twee scheppingsverhalen. Volgens het eene zou de hoogste god twee menschen uit steen gehakt, en boven op een berg geplaatst hebben. Toen nu die god heenging om eeuwigen adem voor deze beiden te halen, kwam een den mensch kwaadgezinde geest, die door een flatus de beide steengestalten deed leven.

Naast dit bij de eerste Toradja-groep algemeen bekende verhaal bestaat een ander: de goden lieten een man neer op den berg Wata ngKoeme (van het Tamboko-gebergte), en medelijden hebbende met zijne eenzaamheid, lieten zij ook eene vrouw neer. Dit waren de eerste menschen. Zij kregen twee kinderen, die met elkaar huwden, en aan het volgende menschengeslacht het aanzijn gaven.

Wij hoorden zelfs nog een verhaal, waarin het eerste menschenpaar te Wotoe aan de golf van Bone nederdaalt. Wotoe zou toentertijd Wawoeroe hebben geheeten. Terwijl dit menschenpaar nu te Wawoeroe woonde, werd hun eene dochter geboren. Eens gebeurde het, dat het echtpaar twist kreeg en in een kwade bui liep de man weg; hij volgde stroomopwaarts den loop van de Kalaena, tot hij aan een zijriviertje kwam, dat hij volgde. Dáár woonde hij eenige jaren achtereen alleen. Hij leefde er van sagoe, want rijst kende men nog niet. Verder ving hij allerlei dieren met strikken. Na geruimen tijd werd het verlangen van de vrouw naar haren man zóó groot, dat zij besloot hem te volgen. Ook zij volgde de Kalaena stroomopwaarts, tot zij de zijrivier had bereikt, welke haar man had gevolgd. Het water van deze rivier was wit gekleurd van het sagoe wasschen, zoodat zij hieruit begreep, dat er menschen boven moesten wonen. Zij had dan ook nog niet lang geloopt of zij hoorde het geluid van sagoekloppen. Zij zette haar kind neer en loerde door het geboomte. Zoodra zij haar man had herkend, ging zij haar kind halen, en maakte zich aan hem bekend. Nadat man en vrouw weder eenigen tijd met elkaar hadden geleefd, werd hun een zoon geboren. Toen beide kinderen groot waren geworden, dachten hunne ouders er over hen met elkaar te doen huwen, maar zij durfden niet, omdat het broer en zuster wāren. Niet lang daarna

kwam een gezant van den god Poeë mPalaboeroe tot hen, en zeide: „laaf de beide kinderen met elkaar huwen, mits gijlieden een varken vangt en eene witte kip. Wanneer gij deze dieren hebt, slacht ze dan aan de rivier, en laat het bloed er van wegstreamen met het water, als zoenoffer voor de schuld van uwe beide kinderen”. Daarom wordt deze gewoonte tot op heden gevolgd om de schuld van bloedschande te delgen.

Wij vermoeden, dat hier de éene of andere overlevering aangaande het ontstaan van het offer voor bloedschande tot een soort scheppingsverhaal is omgewerkt, want toen wij den verteller vroegen: „Dus uwe voorouders zijn uit het Zuiden gekomen”, antwoordde hij met beslistheid: „neen, uit het Noorden”. Dat Loewoeërs en Toradja's van twee verschillende kanten komende, elkaar hebben ontmoet, ligt ook opgesloten in de overlevering omtrent den eersten handel tusschen deze beide volken (zie Hfdst. „Handel”).

De Toradja's van de Parigi'sch-Kaili'sche groep gelooven in eene gezamenlijke afstamming van een menschenpaar, dat aan een lian uit den hemel werd neergelaten. Deze nederlating had plaats te Lamboe, landschap Rampi, dat om die reden de *poe s e n t a n a*, „de navel van het land” wordt genoemd. Dat menschenpaar zou ook de zaden hebben meegebracht van alle boomen en planten, welke thans op de aarde groeien. In spijt van dit verhaal wijzen de Toradja's van deze groep ook het Noorden aan als de streek, vanwaar zij zich naar het binnenland toe hebben verplaatst.

Verspreiding van de Parigi'sch-Kaili'sche groep.

Tot de Parigi'sch-Kaili'sche groep behooren de Parigiërs aan de Tominiboct en de Kailiërs in het Paloe-dal en aan de golf van Paloe. Deze beide volken zijn in taal en in zeden en gewoonten zeer nauw aan elkaar verwant. Beide volken zijn ook tot het Mohammedanisme overgegaan. Of de Parigiërs afkomstig zijn uit het Paloe-dal, dan wel of het Paloe-dal van uit Parigi is bevolkt, kunnen wij niet zeggen. De aan den midden- en bovenloop van de Paloe-rivier wonende To Sigi, To Koelawi en To Lindoe zijn wel waarschijnlijk uit het Paloe-dal afkomstig. (Bij de To Koelawi moeten nog genoemd worden: de To Pipi Koro, To Banasoe en To Tobakoe).

Anders is het gesteld met de Toradja-stammen aan de Tawaelia-rivier. De ligging van hun zielenland en andere aanwijzingen doen vermoeden, dat de To Tawaelia en de To Napoe langs de Tambarana-rivier naar boven zijn gekomen. Volgens de overlevering zouden Besoa en Bada van uit Napoe bevolkt zijn.

In het brongebied van de Tawaelia- (Koro-, Lariang-) rivier naderen de drie Toradja-groepen elkander het dichtst. Daar vindt men betrekkelijk dicht bij elkaar: de To Saloe Maoge aan den oorsprong der Kalaena als vertegenwoordigers van groep I, de To Bada als vertegenwoordigers

van groep II, terwijl de To Leboni (met Rato en Rampi), die tusschen de beide genoemde stammen in wonen, reeds tot groep III moeten worden gerekend.

Daar de meeste Toradja-stammen van de Parigi'sch-Kaili'sche groep eertijds schatplichtig waren aan Sigi, zullen wij ze hier en daar ook Sigi'sche Toradja's noemen, ook wel Berg-Toradja's tegenover de Toradja's van de Posso'sch-Todjo'sche groep, die in lagere streken wonen.

Verspreiding van de Posso'sch-Todjo'sche groep.

In dit werk zullen wij hoofdzakelijk spreken over de Toradja's der Posso'sch-Todjo'sche groep, die wij voor het gemak voortaan de Bare'e sprekende, of korter: de Bare'e-Toradja's zullen noemen, naar het woord dat zij voor „neen” gebruiken: Bare'e met zijn varianten are'e, ae'e, iba en aoende'e.

— Van den ouden tijd weten de Bare'e-Toradja's alleen te vertellen, dat zij allen samenwoonden om het Posso-meer. Om aan te toonen, welk een groot volk de Toradja's toen waren, vertelt men dat hun vorst dagelijks alleen hersens van de kosa (een soort haars, *Anabas scandens*) als toespijs at, zooveel visch werd er door de duizenden menschen aangebracht. Deze Datoe der Toradja's woonde in het dorp Pamona (¹), een weinig ten Noorden van het Meer. In dezen tijd gebeurde het, volgens de overlevéring, dat de lieden van Wotoe in Midden-Celebes kwamen, en de Toradja's bestreden. Dezen werden verslagen en hun Datoe werd gevankelijk naar Loewoe gevoerd. Toen kwamen de oudsten des volks te Pamona bij elkaar, en besloten uit elkander te gaan, daar zij nu toch geen hoofd meer hadden. Onder leiding van zes broeders en eene zuster verspreidden de Toradja's zich over het stroomgebied van de Posso-rivier, nadat zij vooraf zeven steenen hadden geplant, watoe mpoga'a, „de steenen der scheiding”, van welke steenen nog drie overig zijn. Elk der steenen zou dan zijn van één der zes voornaamste stammen der Bare'e-Toradja's, terwijl de zevende van de To Napoe, een stam der Sigi'sche Toradja's zou zijn geweest. Anderen spreken van vijf steenen, die te Pamona zouden zijn geweest: van de To Loewoe, To Bada, To Mori, To Napoe en To Onda'e. Het is echter vrijwel zeker, dat dit eene latere vinding is. Evenwel, wanneer Loewoeërs op die plek komen, strooien zij stofgoud, kralen en rijst op de steenen. De Bare'e-Toradja's strooien er ook geelgemaakte rijst, waarbij zij de voorouders aanroepen en om visch en rijst vragen.

Behalve over het stroomgebied van de Posso, verspreidden de Bare'e-Toradja's zich nog over het stroomgebied van de Laa en van de Kalaena, terwijl ook velen hunner uitweken naar het Noordoostelijk schiereiland (Todjo).

(¹) Pamona, van pona, „de oorsprong” (po, poe, pong, poeng, poe'oe) vgl. Sang. mona, „voorsteven”, en kalémona, „eerste”.

Opmerkelijk is dat onder de zeven „steen der scheiding“ ook een aan de To Napoe wordt toegekend, terwijl deze stam toch geheel tot de Parigi'sch-Kaili'sche groep behoort. Alleen taalkundig moeten wij de To Napoe tot de Posso'sch-Todjo'sche groep rekenen. De overleveringen wijzen er op, dat er reeds zeer vroeg verkeer heeft bestaan tusschen de To Napoe en de Bare'e sprekende Toradja's. Wanneer men nu daarbij in aanmerking neemt, dat misschien de helft van het Napoe-volk uit krijgsgevangenen en hunne nakomelingen bestaat, welke door de To Napoe op de Toradja's der Posso'sch-Todjo'sche groep werden buitgemaakt, dan zou het ons niet verwonderen, indien deze vreemde elementen invloed hadden uitgeoefend op de taal der To Napoe, en haar het bijzonder karakter, dat zij nu draagt, hadden gegeven.

Langs het strand van de Tomini-bocht komen wij het eerst in Saoesoe weer in aanraking met de Parigi'sch-Kaili'sche groep (Tokorondo, Tambarana en andere tusschen Posso en Saoesoe gelegen nederzettingen zijn onbeduidende koloniën van Parigiërs en anderen). Taalkundig weder moeten Saoesoeërs en Parigiërs gerekend worden tot de Parigi'sch-Kaili'sche groep, maar ook hier merken wij vooral in woordenschat eene groote overeenstemming op met de Posso'sch-Todjo'sche groep. Enkele overleveringen vertellen, dat de Saoesoeërs en Parigiërs uit het stroomgebied van de Posso zouden zijn gekomen, na de scheiding van uit Pamona. Zij zouden toen van het Meer eene *sinagoeri*-plant hebben medegenomen. Van dezen struik gaat het verhaal, dat hij een boom werd. Deze boom van het Meer nu werd in Parigi aangewend als hoofdpaal van het huis van het landschapshoofd. Het vermoeden is echter gewettigd, dat de Parigiërs oorspronkelijk van de Paloe-baai zijn overgekomen, evenals de ten Noorden van hen wonende menschen van Ampibabö, die nog zilver de kenmerken dragen van de Parigi'sch-Kaili'sche groep.

Nauwe familiebetrekkingen van zeer ouden datum tusschen de Toradja's van Posso en de Saoesoeërs en Parigiërs wijzen er op, dat reeds heel vroeg veel omgang heeft bestaan tusschen deze stammen van beide groepen, waaruit wederom het gemengde type van de Parigiërs wordt verklaard.

De Sadang-groep.

Met Toradja's van de Sadang-groep zijn wij nog weinig in aanraking geweest. Tot nu toe hebben wij alleen op taalkundige gegevens kunnen uitmaken, dat de Toradja's uit het stroomgebied van de Sadang- en Karama-rivieren, en die in Waiboenta, en het brongebied van de Koro of Lariang (de To Leboni en de To ri Rampi) tot eene afzonderlijke groep moeten worden gerekend. Taalkundige gegevens door ons zelve verzameld van de Sadang-toradja's ten W. van Paloppo, en gegevens, welke ons door den voormaligen controleur A. P. van Rijn werden verstrekt, benevens woordenlijsten van de talen der To Leboni en To ri Rampi stonden ons voor dit onderzoek ten dienste. Ofschoon het gebied van de Sadang-Toradja's

sedert enkele jaren geheel ontsloten is, en geregeld bestuurd wordt, zijn tot nu toe geen bijzonderheden van belang omtrent die landen gepubliceerd, waaruit wij zouden kunnen opmaken, tot hoever het gebied van de Sadang-Toradja's zich uitstrekt, en welke de kenmerkende verschillen zijn op ethnografisch, maatschappelijk en oeconomisch gebied, die hen van de beide andere Toradja-groepen onderscheiden.

**Kenmerkende verschillen tusschen de beide
eerste Toradja-groepen.**

Wanneer wij ons indenken, hoe gedurende honderden jaren de Toradja-groepen zich hebben ontwikkeld, vermenigvuldigd en verspreid in geheel verschillende richting, zonder aanvankelijk veel voeling met elkaar te hebben gehad, dan kan het ons niet verwonderen, dat ook de spraak dier groepen en hunne gewoonten langzamerhand gingen verschillen. De meeste voeling tusschen de drie Toradja-groepen moest natuurlijk daar zijn, waar zij elkaar het dichtst naderden, en wij hebben boven al opgemerkt, dat dit het geval is in het bronnengebied van de Koro- of Lariang- en de Kalaena-rivieren.

En inderdaad merken wij aanstonds op, dat in taal en gewoonten der To Saloe Maoge (en de onmiddellijk van hen stammende To Poe'oe mBoto aan het Posso-meer) en die der To Bada en To Leboni veel minder verschil bestaat, dan bijvoorbeeld tusschen een To Lage en een To Koelawi. De kleeding der vrouwen (het conservatiefste van beide geslachten) komt bij de To Saloe Maoge, To Leboni en To Bada sterk overeen, terwijl ook in het voorkomen der mannen wij ons nog menigmaal vergissen, waar wij meenen een To Bada voor ons te hebben, terwijl het een To Poe'oe mBoto blijkt te zijn. Een algemeen bij de nog heidensche Toradja's van de Parigi'sch-Kaili'sche groep in zwang zijnd gebruik, om de snijtanden der meisjes uit te slaan, vinden wij wat betreft de Posso'sch-Todjo'sche groep alleen bij de Toradja's in het bronnengebied van de Kalaena terug, terwijl de andere stammen van deze groep de tanden der meisjes op dezelfde wijze behandelen als die der mannen.

In den loop van onze mededeelingen over de Bare'e-sprekende Toradja's zullen wij meermalen gelegenheid hebben op de verschillen te wijzen met de Toradja's van de Parigi'sch-Kaili'sche groep. Wij willen hier alleen op eenige kenmerkende verschillen wijzen. In de eerste plaats noemen wij het verschil in voorkomen. De Toradja's der Parigi'sch-Kaili'sche groep zijn forscher gebouwd, hebben een grooter onafhankelijkheidsgevoel, en zijn van een meer sanguinisch temperament dan de Toradja's van de Posso'sch-Todjo'sche groep. Dit verschil moet zonder twijfel worden toegeschreven aan de woonplaatsen dier stammen. De Parigi'sch-Kaili'sche groep woont op hooger gelegen, kouder plaatsen dan de Bare'e-Toradja's. Dit forsche en krachtige vinden wij ook bij de hoog wonende To Saloe Maoge van de Posso'sch-Todjo'sche groep. Daarentegen verdwijnt dit

forsche weer bij de Parigi'sch-Kaili'sche groep bij de aan het strand wonende Kailiers en Parigiërs.

Een verschijnsel bij de Parigi'sch-Kaili'sche groep is ook, dat men daar een soort van algemeene landschapshoofden heeft, die nog het patriarchale karakter dragen, maar die toch het begin laten zien van eene staatseenheid, welke de stammen der Bare'e-Toradja's totaal missen, met uitzondering van het landschap Onda'e, waarover beneden meer. De Toradja's van gene groep zijn ook ruwer, waarschijnlijk een gevolg van het afgesloten leven in de hooge bergen.

Een derde verschil vinden wij in beider godsdienstige praktijken. Terwijl de Parigi'sch-Kaili'sche groep (niet in aanmerking genomen de later ingevoerde Islam) slechts zielen van overleden voorouders kent en dient, en buiten dezen alleen boomgeesten vreest, hebben de Toradja's van de Posso'sch-Todjo'sche groep een vrij uitgebreid pantheon van natuurgoden, die wij tot nu toe vergeefs bij de andere groep hebben gezocht. Dit verschijnsel zou kunnen worden verklaard uit het feit, dat de Parigi'sch-Kaili'sche Toradja's door hunne ontoegankelijke woonplaatsen weinig of geen verkeer hebben gehad met vreemdelingen, terwijl wij weten, dat het gemakkelijk te bereizen gebied der Posso'sch-Todjo'sche groep herhaaldelijk door vreemdelingen, in de eerste plaats door Boegineezen, is bezocht (*).

Hebben de Toradja's bij hunne komst andere stammen verdreven?

Het is thans de vraag of de Toradja's bij hunne verspreiding over Midden-Celebes andere volksstammen hebben aangetroffen, die het land reeds vóór hen in bezit hadden genomen. Het zijn de D^{rs}. Sarasin geweest, die het eerst de aandacht hebben gevestigd op de waarschijnlijkheid, dat de Toradja's andere stammen hebben verdrongen. Zoo is het zeer wel mogelijk, dat de eeuwenoude strijd tusschen de Zuidelijke To Mori (die door de Toradja's worden aangeduid met den collectieven naam van To Kinadoe) en de Bare'e-Toradja's, welke strijd onder sanctie van Loewoe werd gevoerd, zijn ontstaan daaraan te danken heeft, dat de To Kinadoe door de Toradja's uit hunne oorspronkelijke woonplaatsen zijn verdrongen.

Een verhaal zegt, dat er eertijds een volk van dwergen in de Posso-depressie heeft gewoond, dicht bij de Tomini-bocht, bekend onder den naam van To Kaneke, „de kleintjes”. Op eene plek, dicht bij de Neder-

(*) Eene andere vraag is in hoeverre de Makassaren invloed hebben uitgeoefend op deze Toradja's. Uit de overleveringen weten wij alleen, dat eenmaal de Goareezen het Onda'e dorp Bomba hebben belegerd. Zoolang echter niet bekend is of de Makassaren meer voeling hebben gehad met de Toradja's, blijft het feit, dat het klankstelsel van het Bare'e het meest overeenkomt met het Makassaarsch, en dat ook de Bare'e-woorden uit het Boegineesch overgenomen, den Makassaarschen vorm krijgen, onverklaard.

landsche vestiging aan de monding van de Posso-rivier, vindt men eenige zuiltjes van koraalkalk, waaraan zich dit verhaal heeft gehecht, daar men beweert, dat die zuiltjes de palen van de huizen der To Kaneke zijn geweest. Deze To Kaneke nu werden zonder ophouden beoorloofd door de To Lage, om welke reden wordt niet vermeld. De laatsten konden echter de To Kaneke niet overwinnen, daar dezen op het onverwachtst uit hunne schuilplaatsen te voorschijn kwamen, op de zwaarden der To Lage sprongen, en in een ommezien den hals van den vijand hadden doorgehakt. Even vlug als zij te voorschijn waren gekomen, even snel verdwenen zij weer door zich onder bladeren en in bamboestoelen te verbergen. Eindelijk vergiftigden de To Lage het drinkwater der To Kaneke, en dit dwong hen elders heen te trekken. Waarheen zij toen zijn gegaan, meldt de legende niet.

Zoo weet men ook nog te vertellen van een kleinen stam, de To Ligowi, die op eene vlakte in het landschap Lage heeten te hebben gewoond. Volgens dit verhaal leefden de Toradja's in vrede met hen; men kwam op elkanders feesten. Eens gebeurde het, dat de To Ligowi te laat kwamen op een feest van de Toradja's, door verkeerde tijdsbepaling. Uit schaamte hierover zouden zij toen weg zijn getrokken.

Van de Parigi'sch-Kaili'sche Toradja's kunnen wij met meer zekerheid zeggen, dat zij bij hunne komst anderen hebben verdreven, daar in de streken om het Paloe-dal nog overblijvers van deze volken moeten wonen. Hiervan teekenden wij gedurende onze reis door het Paloe-dal in 1897 op: „Van Pakoeli (in het Paloe-dal) gaat een weg over het gebergte, die volgens het zeggen iemand in zes dagen naar het dorp Pasangkajoe aan Straat Makassar voert. Dit pad leidt door het landschap Dirio, welks bewoners onderworpen zijn aan Tome Pamboengoe, hoofd van Balocase, die wederom op zijn beurt de landschapshoofden van Paloe en Sigi als zijne heeren erkent. In diezelfde bergstreek moet volgens de verhalen nog een woeste volksstam wonen, welks leden dadelijk wegloopen, wanneer zij een vreemdeling zien. Hun lichaam moet geheel behaard zijn; zij dragen schaamgordels; zij heeten To Iponi”.

Ook op het Ngkilalaki-gebergte moeten nog „wilden” wonen. De Kailiërs beweren, dat zij afstammelingen zijn van sedert jaren weggevoeren Boegineezen, van welk volk velen om de baai van Paloe zijn gevestigd. Deze lieden zouden niet meer in bewoonde streken durven terugkeeren. Zij worden aangeduid met den naam van Lompoe, „wild”. Volgens de verhalen zouden mannen en vrouwen naakt loopen, „omdat zij geen kleeren bij anderen durven gaan koopen”. Zwaarden of hakmessen hebben zij ook niet; hun eenige wapen is het blaasroer. Zij hebben een eeuwig haat gezworen aan alle menschen, en blazen hunne pijltjes af op een ieder, die hun in den weg komt. Wanneer andere menschen hen willen gaan bevreemden, komen zij wel op de rijst- en maïsvelden der Lompoe, maar menschen treffen zij er niet aan, daar deze lieden zich uitstekend weten te verbergen. Eene vestiging van de Lompoe moet zich bevinden

aan den oorsprong der Woeno-rivier, eene rechter zijrivier van de Paloe. Meermalen zouden zij de zoutstokers aan de Tomini-bocht met hunne pijltjes beschieten, en dan het voorhanden zout wegnemen. Goudwaschers, die dikwijls hun handwerk kwamen uitoefenen aan den bovenloop der Woeno, vertellen, dat zij veel overlast hadden van de Lompoe.

Verhalen van menschen, die zich onzichtbaar kunnen maken, bestaan onder al de ons bekende stammen van Midden-Celebes, en bij allen heeten zij Lompoe. In de Posso-streek vertelt men, dat vele menschen, die alleen reizen, verdwaald rakende, bij akkers van Lompoe kwamen; nimmer was dan echter eenig wezen te ontdekken. Het is dan geraden, zegt men, om niet te zigen, daar dit de Lompoe zeer toornig maakt.

Persoonlijk hebben wij nog nimmer iets ervaren, dat ook maar eenigzins aan Lompoe kon doen denken. Velen, die wij er naar vroegen, spraken als hunne meening uit, dat deze Lompoe afstammelingen moesten zijn van Toradja's, die zich uit hunne maatschappij hadden teruggetrokken.

Wanneer deze Lompoe werkelijk bestaan, is het niet onwaarschijnlijk, dat wij in hen hebben te zien overblijfsels van stammen, die door de Toradja's uit hunne erve zijn verdreven. De D^{rs}. Sarasin willen in die stammen de oerbewoners van Celebes zien, menschen van een ander ras dan de Toradja's. Dit blijft echter slechts een vermoeden, zoolang wij niet meer van deze To Lompoe weten.

In verband met de vraag of de Toradja's bij hunne komst op Celebes nog een ander volk hebben aangetroffen, kunnen wij hier voorloopig wijzen op eene zaak, waarop wij nader terugkomen in het hoofdstuk „Bevolking”. Onder de To Lage en de To Onda'e hebben wij verreweg de meeste exemplaren gevonden van Toradja's met min of meer gekroesd haar. Wanneer wij nu weten, dat de beide genoemde stammen de oudste der Bare'e-Toradja's zijn, en er een uitgebreiden slavenstand op nagehouden hebben, dan komen wij onwillekeurig op de gedachte, of wij in die menschen met kroezend haar niet hebben te zien de afstammelingen van eene, bij de verovering door de Toradja's tot slaven gemaakte oudere bevolking van Midden-Celebes.

II. HET STROOMGEBIED VAN DE POSSO.

Algemeen overzicht. — Het Posso-meer. — De grotten van Soeo mBoeko. — Doewangko. — Andere plotseling verdwenen dorpen. — De West- en Oostoevers van het Meer. — Legendes. — De Zuidkant van het Meer. — Ontstaan van het Meer. — Legende van den Zondvloed. — Winden. — Fauna van het Meer. — De loop van de Posso-rivier. — Wegen. — De legende van Lasaeo. — De zoon van Lasaeo. — Omgeving van Batoe Nontjoe. — Bruggen. — Pebato-land. — Wegen aan den rechteroever der Posso. — Tomasa-dal. — Poena, Tongko, Malei. — De Meerbewoners. — To Bantjèa. — Boejoe mPondoli. — To Lamoesa. — To Longkea. — To Wingke mPoso. — To Onda'e. — Ondergang van Wawo Onda'e. — To Onda'e als Kampenaars. — Peladia. — To Lage. — To Kadomboekoe. — Ta Garango. — Tana Inoli. — De Mandareezen in Kadomboekoe. — To Pajapi. — De ondergang der To Pajapi. — Inmenging van To Napoe. — De laatsten der To Pajapi. — To Pebato, vanwaar zij kwamen. — Het recht der To Pebato op den grond der To Pajapi. — Knevelarijen der To Napoe. — Aanleiding tot de aanmatigende houding der To Napoe. — Invloed van Sigi, stichting van Mapane. — De bestuursvestiging Posso.

Algemeen overzicht.

„Tusschen de ketens van het Centraalgebergte, die . . . van het Zuiden „komende, eenigszins in N.N.W. richting omgebogen, naar het Noorden „gaan, aan den eenen kant, en de uit het Oosten komende ketens van het „Oostelijke schiereiland, die aan den hals van het schiereiland gekomen „in een scherpen hoek naar het Zuiden ombuigen, aan den anderen kant, „is eene inzinking van het land van ongeveer trechtervormige gedaante. „Zij gaat in het Noorden uit van een inham der Tomini-bocht, door welks „vorming de kust zelf reeds het begin aantoot van een naar het binnen- „land zich uitstreckende depressie. Naar de kleine in de kom van den „inham gelegen plaats Posso (1) noemen wij den inham zelf de golf van „Posso, en de inzinking de depressie van Posso”.

---

(1) Liever: naar de rivier Posso, die de afwatering van het Posso-meer vormt. De plaats Posso is pas in het leven geroepen door de Nederlanders. De rivier, die het water van het Meer afvoert, draagt den naam Posso, omdat zij de bergen „breekt” (poso) naar de voorstelling der Toradja's.

„Deze aan de kust breede inzinking stijgt hoe verder zij zuidwaarts „het land binnendringt, vernauwt zich tusschen de reeds genoemde keten- „stelsels, en zet zich dan verder naar het Zuiden voort in eene langwerpige „breede dalvlakte, die op ongeveer 500 M. hoogte boven de zee gelegen, „het karakter van eene hoogvlakte draagt. In dit dal breidt zich het „grootte en diepe meer als een band uit, dat eveneens naar de reeds ver- „melde kustplaats het Meer van Posso, door de Inlanders echter eenvoudig „„het Meer” (Rano) (1) genoemd wordt”.

Aldus teekenen de D^{rs}. Sarasin (2) met weinige woorden het Posso-landschap. Het Takolekadjoe-gebergte draagt meer naar het Noorden den naam van Tineba-gebergte, naar dat gedeelte, waarover de weg gaat van de Posso-depressie naar Napoe, waardoor (zooals de D^{rs}. Sarasin reeds opmerken), al het water gedwongen wordt zich eerst in het Meer te verzamelen om dan langs den eenigen waterweg naar zee te worden gevoerd.

De hooggebergten, die de Posso-depressie insluiten, bestaan voornamelijk uit gneiss en glimmerschiefer; geheele kanten zijn bovendien nog bedekt met een mantel van korrelige kalk, die soms zóó dik is, dat de glimmerschiefer alleen nog in erosiespleten te voorschijn treedt (Sarasin, Celebes IV, 172) (3). Aan de Noordzijde van het Meer vinden wij eerst een roode kleiërde, deze maakt plaats voor nummulitenkalk, „und auf diesen folgt küstenwärts das mächtig entwickelte System der neogenen Molasse” (Sarasin, Celebes IV, 173).

Dit is in korte trekken het geologisch beeld van de Posso-depressie, waarop wij niet verder ingaan.

Het Posso-meer.

Het Posso-meer (door de Toradja's eenvoudig Rano genoemd) en zijne omgeving is zeker een van de schoonste gedeelten van Midden-Celebes; merkwaardig ook om de vele legenden, welke er aan zijn verbonden. In de oogen van de Toradja's toch is het Meer heilig. Van ons Nederlanders heeft het Meer reeds tweemaal een offer geëischt: de hoofdingenieur R. Tennema in 1897, en de sergeant Stegeman in 1906. Beiden verdronken tengevolge van het omslaan van hun vaartuig bij zwaar weder.

(1) Door sommige omliggende stammen ook Rano Dongi genoemd.

(2) In het vierde deel van hun werk „Celebes”: „Entwurf einer geographisch-geologischen Beschreibung der Insel Celebes” (blz. 147 en volg.).

(3) Alles wat verder in dit werk voorkomt over de geologie van de besproken landschappen hebben wij aan de D^{rs}. Sarasin en aan de opmerkingen van de mijn-ingenieurs Koperberg en Abendanon ontleend. Zie ook: E. C. Abendanon, Onderzoek van Centraal-Celebes, Tijdschrift Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap 2^e S. XXVII (1910) blz. 979 e. v.

Het Meer heeft eene langwerpige gedaante, waarvan de hoofdstrekking N. 30° W. is. In 1897 werden de Oost- en de Zuidkust van het Meer opgemeten met de tranchemontagne door den toenmaligen kapitein van den staf P. A. Gallas. In 1910 werd op deze wijze de geheele omtrek van het Meer gemeten door den sergeant-opnemer Schiebel. De lengte van het Meer, gemeten langs de parallel, die over kaap Doemalanga aan den Westoever gaat, bedraagt 34 KM. De grootste breedte ten N. van Taipa is 12 KM.; de kleinste bij Tolambo, bedraagt slechts 6.8 KM. Aan de Noord- en aan de Zuidzijde van het Meer vindt men groote vlakten, vooral die aan den Zuidkant heeft eene groote uitgestrektheid. Beide vlakten moeten zijn ontstaan door dat rivieren en ander afstroomend water slib aanvoerden, en daarmede de einden van het Meer-bekken hebben opgevuld (Sarasin, Celebes IV, 173). Aan de Noordzijde van het Meer valt die oude Meer-bodem alleen bij lagen waterstand droog. In den regentijd wordt daar als het ware een meertje op zichzelf gevormd. De Toradja's noemen deze plek Dongi.

Verder vindt men in het Meer zelve aan de Noord- en aan de Zuidzijde groote zandplaten, met kiezelsteentjes en eene ongeloofelijke menigte schelpdieren bedekt. De D^{rs}. Sarasin hebben reeds op deze „ungeheure Menge von Mollusken” gewezen en aan de beschrijving van deze dieren de eerste twee deelen van hun prachtig werk „Celebes” gewijd. Van de zandbank in het Noorden valt nog op te merken, dat zij naar het Oosten en naar het Westen plotseling afvalt tot eene diepte van 50, 60 M. Hierdoor ontstaan in de beide hoeken van het Meer aan de Noordzijde twee diepe kommen: in den Oosthoek de trechtervormige inham, waaruit het Meerwater wordt afgeleid, en in den Westhoek de Soeo mBoeko, „golf Woeko”, naar een klein riviertje, dat daar in het Meer valt.

Er bestaat een verhaal, waarin wordt verteld, dat in den ouden tijd de Posso-rivier nog niet bestond, en dat het water werd afgeleid door een kanaal in Soeo mBoeko, vanwaar het in de Poena-rivier stroomde. Met het oog op dit verhaal heeft de hoofdingenieur Koperberg in 1900 dit gedeelte van het Meer onderzocht. Het is toen gebleken, dat het gebergte, hetwelk Soeo mBoeko aan de Noordzijde afsluit, niet van dien aard is, dat eene onderstelling, als zou daar eene afvloeiing van het Meer zijn geweest, aannemelijk is. De landpunt, die Soeo mBoeko aan de Oostzijde begrenst, en die Tando mBoeko heet, is echter merkwaardig, omdat de Oostkant bestaat uit conglomeraat, samengesteld uit rolsteenen van de grootte van een vuist, samengelijmd met koraalkalk. De Westkant van deze kaap bestaat uit koraalkalk. Hier zou eene uitwatering kunnen zijn geweest in den tijd, toen de Posso zich nog niet haar tegenwoordigen weg had gebaad door het bergrugje, dat haar ongeveer 3 KM. beneden hare uitmonding eertijds moet hebben tegengehouden. Op die doorbraak wordt de rivier nog steeds in haren loop belemmerd door blokken steen, die daar zijn blijven liggen, zoodat de Posso hier eene stroomversnelling vormt, die Walili mBanga heet.

Het conglomeraat van Tando mBoeko zou natuurlijk ook afkomstig kunnen zijn van eene rivier, die daar eertijds bij hooger waterstand in het Meer uitmondde (1).

De grotten van Soeo mBoeko.

Dichtbij pas genoemde Soeo mBoeko moeten diepe grotten voorkomen. Volgens de Toradja's loopt een dezer grotten door tot dichtbij Tambarana aan de Tomini-bocht, en deze wetenschap gronden zij op het volgende verhaal: Twee mannen gingen eens in de Soeo mBoeko-spelonk vleermuizen vangen. Zij waagden zich ver in de grot, maar om den terugweg te kunnen vinden, vierden zij eene lange rotan-lijn, welke zij aan den ingang der grot hadden vastgemaakt. Het vuur, dat zij daar hadden aangelegd om hun eten te koken, verteerde echter de rotan, zoodat zij de lijn onbewust voortsleepten, en ten slotte den terugweg niet meer konden vinden. Eene maand lang dwaalden zij voort tot zij aan eene opening kwamen, waar het daglicht doorheen scheen. De een ging dadelijk staan springen van vreugde en viel kort daarop dood neer; de ander daarentegen ging kalm slapen, en bleef leven. Na onderzoek bleek hij zich bij Tambarana te bevinden; hij keerde van daar naar het Meer terug. Aanvankelijk was hij zijne taal vergeten en hakkelde: a o e p a a o e p i, a a m o e a o n i, waarmede hij wilde zeggen: r a o e p a k a o e p i, m a r a m o e k a k o n i, „wij drukten vleermuizen vast (in onze oksels), en als ze warm waren, aten wij ze”. (Dit is meteen een aardigheid op de taal van Saoesoe, die de *k* mist). Verder vertelden zij, dat in die grotten alleen *leboni* (*Ficus sp.*) groeide.

Doewangkko.

Eene andere merkwaardige plek aan de Noordzijde van het Meer bevindt zich aan den Westkant van den Trechter, waaruit het water afstroomt. Daar vindt men op den rand van pasgenoemde zandbank een groep grootere en kleinere steenbrokken, bestaande uit glimmerschiefer met kwartsgangen. Volgens den ingenieur Koperberg kunnen zij van het gebergte, dat den Trechter ten Oosten begrenst, zijn afgeschoven, toen de

(1) Vóór Tando mBoeko liggen twee enorme steenen van koraalkalk, Watoe Kaade-ade geheeten. Deze twee steenen met nog een derden zouden het geweest zijn, die van het zeestrand naar boven gaande den weg hebben gebaad voor de Posso-rivier. De derde steen ligt iets ten Noorden van de bovengenoemde stroomversnelling Walili mBanga. Hij werd verschrikt (door menschen of goden?) en toen staakte hij zijn verderen loop. Sommigen geven nog als naam van een dier steenen op: Lalagi.

Posso eene andere bedding, meer naar het Westen volgde ⁽¹⁾. De Toradja's vertellen, dat deze steenen niet anders dan in steen veranderde huizen van een dorp zijn. Dit dorp heette Doewangko. De grootste steen zou de dorpstempel zijn, de kleinere de woonhuizen en de kleinste de rijtschuren. Wanneer men de bamboestaketsels (w a j a) voor de palingvangst in de bedding der rivier gaat opstellen (zie Hfdst. „Visscherij”) legt men op deze steenen sirih-pinang neer. Men vertelt, dat eens in het dorp Doewangko een naald door de vloerlatten viel; een kat werd gelast de naald te halen. Toen zij dit gedaan had, werd zij uitgelachen. Als straf hiervoor werd het dorp door de golven van het Meer verzwolgen, en veranderden de huizen in steen.

Andere plotseling verdwenen dorpen.

Een dergelijk verhaal als van Doewangko gaat van kaap Ta ngKandaoe aan den Oostoever. Bij deze kaap ligt een groote steen afgezonderd in het Meer. Men beweert, dat daar vroeger een dorp heeft gelegen, welks hoofd Ngkai Dae of Ta ngKandaoe heette. Dit hoofd werd op zekeren dag in den dorpstempel gezeten, door het Meer verzwolgen, en de tempel werd steen.

Ook aan den Westoever van het Meer ligt bij kaap Bantjea een groote steen in het water, waarvan het verhaal gaat, dat dit de dorpstempel van Bantjea is geweest, die in het Meer is gestort.

Behalve aan het Posso-meer vindt men verhalen van verdwenen dorpen, aan tal van plekken in het stroomgebied van de Posso verbonden. Zoo Kokosa, een moeras, dicht bij de Tamboealo, linker zijrivier van de Posso. Op deze plek zou vroeger het dorp Kokosa hebben gelegen. Volgens het verhaal vierde men daar eens een tempelfeest, toen eene oude vrouw, die een kind droeg, naar het water ging. Zij vond een kikvorsch, dien zij bij zich stak om het kind te vermaken. Terugkeerende vond zij de dorpsgenooten bezig met dansen, en den kikker vergetende, deed zij hieraan mede. Toen men eenmaal had rondgedanst, kwaakte de kikker en de menschen lachten allen in de meening, dat de oude vrouw een wind liet. Na den tweeden rondgang ging het evenzoo en toen gebeurde het, dat plotseling de grond wegzonk, en het dorp verdween.

Hetzelfde wordt verteld omtrent het verdwijnen van een dorp dicht bij de Koro nToewoe, een rechter zijriviertje van de Mapane. De plek is nog bekend onder den naam van Tana Magonoe, „versmolten land”.

(1) De Toradja's vertelden ons, dat de heer Michielsen, die in 1869 het Meer heeft bezocht, op den grootsten van deze steenen gezeten, eene schets van het Meer heeft gemaakt. Vandaar uit doet zich het Meer inderdaad voor als een driehoek, daar de vooruitspringende kaap Tando Bone een groot deel van de Zuidkust voor het oog verbergt. Naar deze schets hebben de heeren Riedel, Musschenbroek, Van Hœvell hunne kaartjes van het Meer den vorm van een driehoek gegeven.

Men vindt er nu een vijver, die zeer vischrijk is. De plek wordt met vrees genaderd, en men zegt, dat de gevangen visschen in stukken rot hout zouden veranderen, wanneer men oneerbiedig was in woorden en gebaren. Vroeger moeten die visschen zelfs eene menschelijke stem hebben gehad, en de om den vijver staande sagoeboomen zijn niet anders dan menschen geweest; wanneer men er in prikt, zou er bloed uitkomen.

De West- en Oostoevers van het Meer.

Keeren wij naar het Meer terug. Naar het Zuiden gaande blijven de bergen aan de Oost- en aan de Westzijde wel dicht bij den oever, maar men heeft toch met geringe uitzonderingen, een klein strand, dat zich op sommige plaatsen verbreedt, zooals aan de Oostzijde bij Tando Bone, „zandkaap”, een kale landtong, die zich ver in het Meer uitstrekt en vroeger op haar punt een dorp droeg. Deze plek is omringd door eene rij hooge boomen, zoodat zij een zeer kenbaar punt op het Meer vormt.

Aan de Westzijde vindt men twee breede strooken laagland, eene aan den benedenloop van de Kaia en eene aan den benedenloop van de Pandjo. De Kaia is een fraaie breede bergstroom, die ontstaat uit de samenvloeiing van de Kooe uit het N.W. en de Kamba. Deze Kambarivier ontstaat op de Westelijke helling van het Ganemboeloe-gebergte, dus vrij dicht bij het Meer. Dan stroomt zij eerst in Westelijke richting, tot zij gestuit wordt door eene rots, Tonimbo genaamd. Volgens de mededeeling van verschillende Toradja's, die op die plek zijn geweest, deelt genoemde rots den stroom in tweeën: een gedeelte stroomt naar het Zuidwesten onder den naam van Doë en stort zich in de Kalaena, terwijl het andere deel zich onder den naam van Kamba met een bocht naar het Oosten toewendt, en zich in het Meer ontlast na zich met de Kooe vereenigd te hebben. Het verhaal zegt, dat eens twee broeders op de rots Tonimbo zaten, en ieder hunner een maïskolf in den stroom wierp. De kolf van den een volgde de Doë, die van den ander de Kamba. Zij namen nu afscheid van elkander om ieder zijn eigen maïskolf te volgen, en na jaar en dag ontmoetten zij elkaar weer in het landschap Mekongka op het Zuidoostelijk schiereiland van Celebes.

De Pandjo-rivier ontstaat mede uit de samenvloeiing van twee rivieren: de Pandjo, die ongeveer uit het Zuiden komt, en de Limba Ata, die uit het N.W. komt.

Behalve deze beide grootere rivieren vallen aan den Westoever nog tal van kleinere rivieren in het Meer, van welke weer de voornaamste zijn: Toinasa, Ampoe-Ampoe, Owini, Taipa. Die aan den Oostkant zijn niet meer dan beken, waarvan de Peera- en Tolambo-rivieren alleen vermeldingswaard zijn.

Tusschen Soeo mBoeko en Kaia begint het voetpad naar Bada, op eene plek, welke den naam draagt van Tokeimboe. Deze naam staat in verband met een verhaal, waarin wordt gezegd, dat vlak ten Noorden

van dit Tokeimboe een ondergronds kanaal is, dat het water uit het Lindoe-meer naar het Posso-meer afvoert, waardoor dan wel eens visschen uit het Lindoe-meer in het Posso-meer zouden komen. In de grot, waaruit het water van dit vermeende kanaal stroomt, huizen watergeesten, imboe, die de gedaante hebben van slangen. Vandaar dat bedoelde grot den naam draagt van Wajaoe ri Tokeimboe, of Penawoe Imboe, „de plek waar de imboe zich laten vallen”.

Ongeveer in het midden van het Meer vinden wij zoowel op den Oost- als op den Westkant een zeer steilen oever. Het gebergte daalt hier soms loodrecht in het water af. Aan de kleine kapen, welke op dit gedeelte gevormd worden, is aan de Noordzijde nog een klein strand van twee à drie Meter; aan de Zuidzijde daarentegen gaan de bergwanden steil in het water af. Aan den Oostkant heet dit steile gedeelte Wisa „afgehakt stuk”; aan den Westkant heet het voornaamste stuk er van Pada Marari, „hertzwijnenveld”. Aan beide zijden heeft het gebergte hier het voorkomen alsof het is afgebroken. Het zijn lagen van schiefer en kwarts (*). Vooral bij Pada Marari vertoonen deze lagen prachtige golvende lijnen; op sommige plaatsen zijn de lagen in opgaande lijn, op andere gedeelten in neergaande lijn afgebroken. Aan den Oostoever staan de lagen bij het afgebroken gedeelte in opgaande lijn. De hoofdgenieur Fennema was van meening, dat op dit punt de oevers met elkaar verbonden moeten zijn geweest door een bergrug. Dit gebergte zou dan bij de inzinking van den ondergrond, waardoor het Meer zou zijn ontstaan, mede weggezakt en afgebroken zijn van het gedeelte dat op den vasten wal staat.

Legenden.

Wij moeten hier nog eenige legenden vermelden, welke aan sommige punten dezer kusten zijn verbonden. Zoo moet eertijds op kaap Oedoena aan den Westoever een dorp gelegen hebben van denzelfden naam. Daar leefde in dien ouden tijd een schoon meisje, en een man van den overkant, van Longkea, dong naar hare hand. Het meisje stemde er in toe met den man te huwen onder voorwaarde, dat hij in één nacht tijds een rijstveld voor haar zou aanleggen. Werkelijk gelukte het den man aan dit verzoek te voldoen. Maar nu eischte de schoone, dat de man in een zonnehoed water uit het Meer zou halen langs de steile helling van Pada Marari. Ook dit gelukte den man, maar toen hij hijgend boven kwam, gaf zij hem water te drinken, waarin zij oela-vruchten en kaf van rijst had gekookt, en ten gevolge hiervan ging hij dood. Toen de man na geruimen tijd niet naar zijn dorp terugkeerde, werden zijne stamgenooten ongerust en zij

(*) De opzichter van het Mijnwezen De Korte moet tusschen dezelfde lagen aan den Oostkant fijne kalklaagjes hebben gevonden. De hoofdgenieur Koperberg vond deze niet aan de Westzijde. Aan dezen kant vond hij alleen kalk op de kaap, waarop het dorp Gontara gelegen heeft.

gingen op kondschap uit. Onder de huizen verborgen, vernamen de afgezonden, dat men over den moord sprak en er zich vroolijk over maakte. Zij keerden terug, en eenigen tijd daarna werd het dorp van de wreede schoone verwoest.

Een dergelijk verhaal is oek verbonden aan Tando mBisa aan den Oostoever. Een man uit die streek had zijne zinnen gezet op een meisje; dit eischte als voorwaarde tot het huwelijk, dat de man van Tando mBisa naar Tolambo en terug zou zwemmen. Hij deed dit, maar het meisje wilde nog niet. Toen spraken zij af om samen van den steilen Tando mBisa in het Meer te springen. De vrouw sprong toen (met opzet?) op een steen, die in het Meer ligt, en zij werd verpletterd, maar de man kwam er levend af.

Op de hoogte van kaap Doeloemai aan den Oostelijken oever ligt onder water een wit gesteente, dat den naam draagt van Watoe Molanto, „drijvende steen”. Dit gesteente steekt twee armen naar boven; het zou een watergeest zijn (Torandaoë). In den ouden tijd zou deze steen gedreven hebben; hij had toen, zegt men, den vorm van een zonnehoed met een stok er aan. Hij dreef tusschen Doeloemai en Pada Marari (dus tusschen de beide Meeroevers) heen en weer; op laatstgenoemde plaats had hij zijne vrouw. In den lateren tijd heeft de steen wortel geschoten, en de ronde oppervlakte is veranderd in twee armen. Wanneer een vaartuig des nachts over die plek vaart, houden de beide armen het tegen, zegt men.

Aan den Westoever vindt men bij kaap Doemalanga een grooten steen boven het water uitsteken. Deze heet Poeë Goti, en men vertelt ervan, dat hij eertijds een mensch is geweest, eene vrouw, die terwijl zij haar kind in het Meer baadde, in steen veranderd werd. Zij zou die verandering hebben ondergaan op het oogenblik, dat zij haar sarong op de hoogte van haar hoofd had gebracht om deze over het hoofd heen te trekken. Als oorzaak voor deze metamorphose geeft men op, dat zij geen acht sloeg op de vermaning van anderen, dat het nog geen tijd was om het kind te baden, daar het zoo huilde.

De Zuidkant van het Meer.

Aan den Zuidkant van het Meer vinden wij, zooals reeds is opgemerkt, eene uitgestrekte vlakte, de vlakte van de Kodina. Dit is de grootste van alle rivieren, die zich in het Meer ontlasten. Daar zij vrij dicht langs het gebergte stroomt, dat de vlakte aan den Oostkant begrenst, zijn de rivieren, die haar van dien kant toestroomen slechts klein. Van het Westen echter voegen verschillende flinke beken haar water aan dat der Kodina toe. Zoo heeft men van het Zuiden af de Watoe Maeta, Marae Kasimpo, Pereirei, Oë Soeka, Saloe Koewa, Oë Majoa, Saroso. De Kodina is een groot eind stroomopwaarts bevaarbaar, voorbij het nieuwe dorp Wajoera tot het voormalige dorp Lobo Bae; hoogerop krijgt zij meer het karakter

van een bergrivier. In de vlakte maakt de rivier echter zooveel krommingen, dat het opvaren een uiterst vervelend en tijdrovend werk is.

Behalve door de Kodina, wordt de vlakte nog doorsneden door andere rivieren, die hun water rechtstreeks in het Meer ontlasten. Zoo heeft men de Bo'e, Balamba, Pendolo, Tinelala en Tokilo.

In dit gedeelte van de Meerstreek zijn reeds eenige goede wegen aangelegd. Zoo begint in het dorp Bo'e de weg, die langs den Zuid- en den Oostkant van het Meer naar Tentena, dicht bij de uitstrooming van de Posso-rivier, voert. In het dorp Tokilo (of Tadjoe) splitst de weg zich: de eene weg voert naar het Oosten naar de landschappen Palande en Onda'e. Verder gaat van het dorp Pendolo uit de groote weg naar Loewoe over den Takolekadjoë. Het dorp Wajoera is door wegen verbonden met de dorpen Koro Bono en Majoa. Van Pendolo uit gaan ook nog de oude voetpaden naar de landschappen Saloe Maoge en Rato (en Leboni).

Eene strook land aan het Meer, niet ver verwijderd van de monding der Kodina draagt den naam van Landea nDopo, „waar de golven tegenaan komen”. Vooral op dit gedeelte van den Zuidelijken Meeroever beuken de golven met groot geweld, wanneer de Noordwester stormen waaien, en het strand ligt bezaaid met ontwortelde boomen en ander hout, dat daar op is geworpen. Dit Landea nDopo is in de geschiedenis der Toradja's eene merkwaardige plek; hier hielden zich steeds de gezanten van Loewoe op, wanneer zij de Toradja's kwamen bezoeken, en het gebruik bracht mede, dat zij nooit verder Noordwaarts trokken, maar van hier uit door het hoofd van Lamoesa hunne bevelen verder lieten brengen.

Ontstaan van het Meer.

Omtrent de wording van het Meer schijnen de geologen het vrij wel eens te zijn, dat het ontstaan is door een inzinking, nadat het geheele terrein uit de zee omhoog was gelicht. Op grond van hunne dieptemetingen, waarbij zij diepten aantroffen, welke met hun touw van 312 M. niet te peilen waren (¹), zeggen de Dⁿ. Sarasin verder: „Uitgaande van de „onderstelling, dat het door het water van het Posso-meer opgevulde dal „in verhouding tot de bergketens, welke het omringen, eene inzinking is, en „verder dat dit dal als eene voortzetting van de uit de Tomini-bocht op „stijgende Posso-depressie mag worden beschouwd, gelooven wij in deze „gansche zich van Noord naar Zuid uitstrekkende verlaging een tusschen „de bergketens zich uitstrekkenden bak of synkлинаaal te mogen zien, welke „uit de Tomini-bocht langzaam oprijzende door (en betrekkelijk te zamen „met) de hem omringende bergketens, het ongeveer 500 M. hoog gelegen

(¹) De mijnningenieur E. C. Abendanon heeft in 1910 de diepte van het Meer systematisch opgenomen. De grootste diepte (440 M.) vond hij in de Noordelijke helft van het Meer. Op den oversteek van Tolambo naar Bantjea (dus in de Zuidelijke helft) vond hij als grootste diepte 280 M.

„dal van het Posso-meer vormt. In dit pasgenoemde, 500 M. hoog gelegen „deel van de synkлинаaal nu ligt het Posso-meer met eene diepte van „ongeveer 300 M., wat dus beteekent, dat de bodem van het Meer minstens „300 M. dieper ligt dan de oppervlakte van de groeve en hierop steunen „wij onze verdere meening, dat de bodem van het Meer als een aardschol „in de diepte is gegleden, dat het Meer op zich zelf dus een langwerpige „kanaalachtige inzinking (Grabenversenkung) is” (Sarasin, Celebes IV, blz. 175) (*).

De Toradja's zijn zich zeer wel bewust, dat het grootste deel van hun land eens onder zee heeft gelegen. Op punten meer dan 700 M. boven de zee, werden en worden nog groote zeeschelpen gevonden.

Legende van den Zondvloed.

De Toradja's hebben dan ook een verhaal van een zondvloed: In den ouden tijd heeft de zee eens al het land bedekt (hoe en waarom dit geschiedde meldt de legende niet). Niemand ontkwam aan dien vloed, behalve eene zwangere vrouw en eene zwangere muis, die zich redden in een varkenstrog. Toen het water was weggezakt en de aarde weer bewoonbaar was geworden, zag die vrouw een bos rijst aan een boom hangen, door den stroom van het water daar tegenaan gedreven. Door de hulp van de muis, die de bos naar beneden haalde, kon de vrouw weder rijst planten. Om deze reden komen de muizen ieder jaar de belooning voor hunne hulp zelf uit het rijstveld halen. (De vrouw bracht een zoon ter wereld, die met zijne moeder samenleefde; hij kreeg een zoon en een dochter bij haar, en deze twee menschen werden de voorouders van het nieuwe geslacht van menschen).

Wind en.

De winden, welke op het Meer waaien, worden door de Toradja's aangeduid met den naam van de streek, vanwaar zij komen. Zoo spreekt men van den Dongi uit het Noorden, den Tando ngKasa uit het Zuiden, den Kaia uit het Westen, enz. De winden, die gewoonlijk in den vroegen morgen van de Oostelijke en Westelijke bergruggen op het Meer neer-

(*) Eenige jaren geleden is veel geschreven over de vraag, aan wien de eer toekomt van de ontdekking van het Posso-meer. De Dr Sarasin hebben in hun meermalen genoemd werk (Celebes IV) een uitvoerig overzicht gegeven van deze ontdekkings-geschiedenis. Hier willen wij alleen de volgende jaartallen memoreeren: Het Meer is ontdekt door Jhr. J. C. W. D. van der Wijck in 1864; de tweede Europeaan, die het Meer bezocht heeft, was W. J. M. Michielsen in 1869. In 1893 bezocht A. C. Kruijt het. Deze drie bereikten het Meer allen van uit het Noorden. In 1895 kwamen P. en F. Sarasin aan het Meer van het Zuiden uit. Na dien tijd is het door velen bezocht.

strijken, heeten ngojoe mosompo, „vallende winden”; deze zijn niet aan een bepaald jaargetijde gebonden.

De twee heerschende winden zijn de Dongi en de Tando ngKasa; de eerste begint gewoonlijk in December te waaien tot Mei of Juni, wanneer hij vervangen wordt door den Zuidenwind. De Noordenwind komt gewoonlijk eerst tegen den middag, zelden vóór 10 uur door, en verliest tegen het vallen van den avond zijne kracht. De Zuidenwind daarentegen begint gewoonlijk al in den vroegen morgen te blazen, maar hij verliest ook eerder zijne kracht. Het gebeurt echter wel, dat de heerschende wind den ganschen nacht blijft doorwaaien. Het Meer wordt door deze winden in weinige minuten van een spiegelglad vlak in eene woelige watermassa veranderd, waardoor meermalen ongelukken gebeuren.

Geen wonder, dat de Toradja bang is voor het Meer. Deze vrees openbaart hij o. a. hierin, dat hij sommige woorden vermijdt uit te spreken, ten einde den toorn der Meergeesten niet op te wekken. Zoo mag hij nimmer van het Meer spreken als van tasi, „zee”; of van ba oe, „visch in het algemeen”, voor bo oe, „gaboos”; of van lajagi, een uitheemsch woord voor somba, „zeil”.

Ook vreest men het Meer om de daarin levende krokodillen. Ten einde deze dieren niet boos te maken, moet men er voor waken niets in het Meer te werpen, dat in aanraking is geweest met Spaansche peper, zooals bijvoorbeeld resten van eten. De scherpte van de Spaansche peper zou de krokodillen bijterig maken.

Fauna van het Meer.

Het Posso-meer kan niet zeer vischrijk worden genoemd, en de soorten van visch zijn ook niet vele: de bo oe, gaboos; de boengoe, een kleine visch, die zelden langer wordt dan 12 cM.; een soort baars, kosa; een lang smal vischje bontinge, dat wanneer het nog klein is den naam draagt van lompa; een klein vischje lainge of tantjende, en garnalen in soorten. De talrijke schelpdieren in de ondiepe gedeelten van het Meer hebben wij reeds vermeld. Verder is het Meer rijk aan paling (masapi).

Aan de Noord- en aan de Zuidzijde van het Meer wordt het watervlak zeer verlevendigd door meereenden, welke hier in twee soorten voorkomen: eene kleine soort met witte borst, solintjinga, en eene grootere soort met een roode kam op den kop, panangkoe. Verder ziet men daar ook den duikervogel (palandoe) naar visschen duiken, terwijl scharen van witte en zwarte reigers (kando) zich onder de eenden mengen.

Zooals wij boven hebben medegedeeld, huizen in het Meer ook krokodillen; vooral aan de mondingen van de grootere rivieren houden zij hun verblijf. Reeds menig offer hebben deze dieren gevraagd.

De loop van de Posso-rivier.

Op de plaats waar de Posso-rivier uit het Meer treedt, is zij zeer breed, maar niet diep; in den drogen tijd staat er niet meer dan een vadem water. Terwijl zij rechts het oude meerbekken Dongi laat liggen, strekt zich aan haren linkeroever een heuvelig landschap uit, dat zich meer naar het Noorden aan den rechteroever voortzet. De heuvels, die hier verspreid liggen, doen zich in twee gedaanten voor: hooge spitse kegels, en lagere bolvormige hoogten; de eerste zijn van koraal, de tweede van kalkglimmerschiefer. Eerstgenoemde heuveltoppen werden eertijds bij voorkeur door de Toradja's uitgekozen om er hunne dorpen op te bouwen; zoo vond men dan ook in deze omgeving tal van hoog gelegen dorpen: Posoenga, Kasawi Doeloengi, „plaats waar de voorstevan (hier wrschl. voorhoede) is opgekomen”, Tamoengkoe Dena „rijstdiefjes-berg”, Posea ngKoa'a „waar de vischarend zijn nest heeft gemaakt” en andere, die alle na de komst van het Ned.-Indische Gouvernement verlaten zijn.

Niet ver van het punt, waar de Posso uit het Meer treedt, ziet men schuin tegenover elkaar op elk der rivieroevers een ring van oude kokospalmen, een zeker bewijs, dat daar eertijds dorpen zijn geweest. Op den linkeroever heeft men Josi (naam van een boom) en op den rechteroever Tando ngKajoekoe („kokoskaap”). Ongeveer 200 M. ten Noorden van Josi is de plek, waar het oude Pamona moet hebben gelegen, vanwaar uit de Toradja's zich over de Posso-depressie hebben verspreid. Van de zeven steenen, die toentertijd de verschillende Bare'e-sprekende Toradja's moeten hebben geplant, staan er nu nog slechts drie. De overige, beweert men, zijn uitgegraven in tijden van oorlog, wanneer de eene stam bang was, dat de andere tooverij zou verrichten met den aan hem toebehoorenden steen. Dicht bij deze plek ook werd een bronzen gedenkteeken opgericht ter herinnering aan den hoofdingenieur R. Fennema, die zijn dood in het Meer heeft gevonden. Het werd daar geplaatst, omdat de expeditie, waarbij de heer Fennema zich had aangesloten, op die plek haar bivak gehad had. Sedert het groote verkeer naar den rechteroever der Posso is verplaatst na de komst van het Gouvernement, heeft de Civiëlgezaghebber, Kapt. Mazee, een gedenksteen met opschrift geplaatst bij de landingsplaats aan den N.-oever van het Meer ⁽¹⁾.

Ongeveer twee KM. van het begin der Posso-rivier, breekt deze zich een weg door een bergrugje, dat ook het Dongi-meertje aan den Noordkant begrenst, en dat een rechterzijrivier van de Posso, de Wimbi dwingt haar

(1) Toen in 1902 door aanhoudende droogte de rijstooft mislukte, en in het volgende jaar de regens langen tijd achtereen uitbleven, weet men deze ongevallen aan de aanwezigheid van het gedenkteeken. Eerst beschadigde men het door er een steen tegenaan te werpen, blijkbaar om eens te zien of het bijzondere kracht zou vertoonen; vervolgens lichtte men het uit den grond en wierp het in de Posso. De toenmalige controleur A. J. N. Engelenberg dwong toen de schenders de onkosten voor een nieuw gedenkteeken te betalen (hetgeen geschiedde in den vorm van vier buffels) en dit nieuwe stuk naar het Meer te vervoeren.

water naar de Posso te voeren. Deze Wimbi ontstaat tusschen de bergketens ten Oosten van het Meer; ze stroomt dus eerst in Noordelijke richting om zich, op de hoogte van het Dongi-gebied gekomen, naar het Westen te wenden. Wij zeiden boven reeds, dat het punt, waar de Posso zich door dit bergrugje een weg baant, Walili mBanga („Niboengpalm-draaikolk”) heet.

Pasgenoemde stroomversnelling durft men niet te hoogen waterstand per prauw wel doorgaan; langs en over de steenen loopende geleidt men het vaartuig dan naar beneden (of naar boven). De rivier is dan nog enkele KM. bevaarbaar, maar wanneer zij niet ver van het dorp Batoe Nontjoe („rijstblok-steen”) de hoogvlakte verlaat, is er geen denken meer aan varen. Met verschillende stroomversnellingen spoedt de Posso zich naar beneden, gewoonlijk door eene nauwe bedding, totdat zij beneden aangekomen een eind weegs boven haar linkerzijriviertje Roemoeroe weer bevaarbaar wordt. Nadat zij de Wimbi heeft opgenomen krijgt de Posso in haar boven- en middenloop geen bijzonderen watertoever van rechts, totdat de Tomasa-rivier zich met haar vereenigt. Ook van links zijn de zijriviertjes van geringe beteekenis, zooals Tamboealo, Oeë ngKagila en andere.

W e g e n.

De weg, welke aan den Oostelijken oever van het Posso-meer is aangelegd, zet zich van het dorp Tentena voort langs den rechteroever der Posso. Al spoedig na het verlaten van Tentena splitst de weg zich in tweeën. Rechts gaat hij naar het Oosten af over de dorpen Rato Dena, Kambera en Koro nDjongi naar Onda'e. De andere tak is de hoofdweg naar zee. Hij voert tusschen natte rijstvelden door over de Wimbi naar Saodjo en verder Noordwaarts naar Batoe Nontjoe.

D e l e g e n d e v a n L a s a e o.

Niet ver van de rivier Wimbi vraagt een kalkheuvel aan onze linkerhand onze aandacht. Deze hoogte heeft het voorkomen van een regelmatig opgewonden hoop touw en heet Tamoengkoe mBaloegai, „de hoogte van de waloegai-liaan”; aan zijn voet stroomt een klein beekje. Aan dezen kalkheuvel heeft zich eene legende gehecht, welke aan iederen Toradja bekend is. Het verhaal luidt aldus:

In den ouden tijd, toen de menschen nog allen tezamen leefden te Pamona, kwam (niemand weet van waar) een schoone jongeling op een witten buffel aangereden (er waren toenmaals nog geen buffels in Midden-Celebes). Hij vond een meisje, Roemongi genaamd, dat met veldarbeid bezig was. Aan dit meisje vroeg de jongeling huisvesting; zij bracht hem naar hare ouders en later huwde de jongeling haar. Deze jonge man heette Lasaeo, wat „heer zon” beteekent. (Sommigen vertellen, dat Lasaeo

zou gezegd hebben, dat hij van uit den hemel Roemongi ziende, op haar verliefd was geraakt en daarom op aarde was neergedaald).

Anderen plaatsen Lasaeo in een vroeger tijdperk en laten hem het Meer scheppen. Eens namelijk was hij in het veld, en wilde zich baden. Geen water vindende, nam hij eene handvol aarde en wierp die naar het Westen, en ziet het hoogland der To Napoe was aanwezig. Daarop wierp hij een handvol naar het Noorden, een naar het Oosten en een naar het Zuiden, en achtereenvolgens ontstonden de gebergten langs de Posso-rivier, Todjo en Loewoe. En op die plek, waaruit hij den grond had geschept, was een groot meer ontstaan, het Meer van Posso.

Lasaeo was het, die den menschen voorschriften gaf omtrent den landbouw, en hij was het, die hun buffels schonk. Hij nam daartoe den witten buffel, dien hij had bereiden, en hakte met één slag zijn kop van den romp. De kop vloog naar het landschap Napoe (of naar Bada), vandaar dat de To Napoe en To Bada zulk een overvloed van buffels hebben. Het lichaam van den buffel bleef aan het Meer, en deed de buffels in die streek ontstaan. Het lichaam van den buffel, zegt de Toradja, is in steen veranderd. Op de hoogte van het dorp Peoera aan den Oostkant van het Meer wijst men dezen in steen veranderden buffel nog aan. Op den rug van den steenen buffel is een ficus opgeschoten.

Op zekeren dag nu zat Lasaeo in huis, terwijl zijne vrouw Roemongi⁽¹⁾ bezig was met rijst stampen onder de woning. Toen gebeurde het, dat Lasaeo's kind den vloer van het huis bevuilde. Lasaeo riep zijne vrouw, dat zij het vuil zou wegnemen, doch Roemongi antwoordde: „Ik heb hier mijn werk beneden het huis; maak gij het dus maar schoon met gras”. Lasaeo deed zulks met weerszin, want zeide hij: „de faeces van ons bemellingen zijn niet zoo, maar als kikvorschen, die uit zichzelf wegspringen en zich verwijderen”. Hij werd zóó onaangenaam getroffen door den stank van de uitwerpselen van zijn kind, dat hij een afkeer kreeg van de menschen en dadelijk weer naar den hemel terugkeerde. Hij deed dit langs een waloegai-liaan, die uit den hemel afhing. Zijne vrouw volgde hem en klom na hem in de liaan; maar zoodra Lasaeo in den hemel was aangekomen, hakte hij de liaan achter zich door, zoodat deze met zijne vrouw naar beneden stortte. De liaan en Roemongi veranderden in steen; dit is de Tamoengkoe mBaloegai, en het water, dat er langs vloeit is de urine van Roemongi, die haar van schrik bij den val ontvloede.

De zoon van Lasaeo.

Aangaande den zoon van Lasaeo en Roemongi zijn de meeningen verdeeld. Sommigen beweren, dat hij Toewoe nTjolo, „levenskracht van de

(1) Roemongi (van rongi), „eene scherpe lucht van zich afgevende, scherp stinkend”, dus weer een „mensch” tegenover een hemelling. Vgl. Tontemboansch rëngis, „stinkend”.

zwavel" heette; een zoon van dezen zou Oli nTambo, „de vergoeding voor het in den steek laten" heeten en de sageheld Goema ngKoana, „met de zwaardscheede rechts", in Napoe zijn geworden.

Volgens anderen zou de zoon van Lasaeo Dori hebben geheeten, en deze zou de stamvader zijn geworden van het hoofdengeslacht van het landschap Waiboenta in Loewoe. Dit verhaal luidt aldus: De zoon van Lasaeo, i Dori, werd hoofd van Pamona. Na geruimen tijd vernam Loewoe van zijne macht, en het besloot deze op de proef te stellen. Het Loewoe'sche gezantschap zei tot Dori: „Wanneer gij werkelijk macht hebt, draai dan asch tot touw, en hak een buffelhoorn met één slag door". Dori nam nu een stuk geklopte boomschors (foeja) en draaide dit in elkaar als touw; daarop verbrandde hij het, waarna de asch van de foeja in denzelfden gedraaiden vorm bleef liggen. Vervolgens nam hij een buffelhoorn, en kookte die dagen lang achtereen; toen de hoorn zacht was geworden, hakte hij hem met één slag door; toen de beide helften weer afgekoeld waren en hard geworden, gaf Dori ze aan het gezantschap, dat moest erkennen, dat de hoorn met één slag was doorgeslagen. Dori nam nu een le m o r o -tak, schildte en droogde hem. Dezen tak gaf hij aan het gezantschap mede, zeggende: „wanneer uw heer werkelijk machtig is, laat hij dan dit hout met één slag doorslaan". De Datoe van Loewoe vermocht dit niet te doen (').

Eenigen tijd daarna droomde Dori, dat eene nicht van zijn vader Lasaeo aan den oorsprong van eene rivier woonde. Hij besloot die nicht te gaan opzoeken, en hij gaf van zijn voornemen kennis aan de inwoners van Pamona. Toen hij werkelijk vertrokken was, zeiden de lieden van Pamona tot elkaar: „Waarom zouden wij hier nog langer blijven, nu ons hoofd niet meer bij ons is". Toen ging men uit elkaar (volgt het planten der steenen enz.).

Dori ging met twee slaven naar het Zuiden en volgde den bergpas over den Takolekadjoe naar Loewoe. Op eene plaats, Wawo Ende gekomen, overnachtten zij bij eene familie in huis. Aangezien Dori armelijk, en zijne slaven netjes gekleed waren, beschouwde men de laatsten als voorname lieden, en Dori zag men aan voor een slaaf. Dientengevolge gaf men aan Dori geen water om de handen te wasschen en geen palmwijn om te drinken. Dori ging nu naar beneden en stootte met het ondereinde van zijne speer op een rots; toen ontstond daar een gat, waaruit water te voorschijn kwam. Toen hij zijne handen gewasschen had, stootte hij met zijn speer op eene andere rots, en uit dit tweede gat kwam palmwijn te voorschijn. Nadat hij had gedronken, maakte hij het gat weer dicht; maar het gat, waaruit water te voorschijn kwam, bestaat nog. Na het gebeurde erkenden die lieden Dori als een voornaam man.

(') Zoolang le m o r o -hout versch is, is het gemakkelijk te bewerken; is het echter droog, dan is het zóó taai, dat een hakmes er weinig op kan uitrichten. Verhalen, waarin men elkaars vernuft op dergelijke wijzen beproeft, komen zeer veel voor in Midden-Celebes.

Toen Dori in Wotoe was aangekomen, ging hij langs het strand verder. Van iedere rivier, die hij overstak, dronk hij een weinig, maar alle rivieren keurde hij af, tot dat hij aan de rivier van Waiboenta kwam. Het water van deze rivier keurde hij goed, en dus liepen hij en zijne gezellen haar stroomopwaarts langs. Op de plek gekomen, waar het hoofddorp Waiboenta ligt, ging Dori onder een grooten b o e n t a-boom slapen. Toen gebeurde het, dat eene tabakspruim naar beneden viel, en opkijkende, zag Dori zijne nicht tusschen de takken zitten. Hij huwde met haar, en langzamerhand verzamelden zich vele menschen om hem heen en ontstond het landschap Waiboenta. Dori en zijne vrouw zijn niet gestorven maar in steen veranderd. Deze twee witte steenen zijn met kleederen omhangen en worden in een huisje bewaard en vereerd.

Omgeving van Batoe Nontjoe.

De hoogvlakte, waarover de weg leidt van Tentena naar Batoe Nontjoe is voor de Toradja's vol historische herinneringen, want op vele van de heuvels, die men hier ziet, hebben dorpen gelegen, sommige van groote beteekenis. Zoo Poloë ngGongi, „het ophangen van de gong”, dat op verraderlijke wijze werd uitgemoord door de To Napoe, waaruit een langdurige oorlog ontstond (zie Hfdst. „Oorlogvoeren”). Daar liggen de hoogten Pajapi en Mowoemboe, dorpen waaruit groote stammen zijn voortgekomen en Wawo Peoera, „hoogte van het terugtrekken”, waaruit eertijds de inwoners werden verdreven door tallooze millioenpooten, die de goden daarheen hadden gezonden, omdat eenige jongens een dier hadden bespot. Alles wijst er op, dat deze hoogvlakte eertijds sterk bewoond moet zijn geweest. Batoe Nontjoe zelf is een kalkheuvel, die zich aan het einde van een grasvlakte verheft, en welks vorm eenigszins doet denken aan een overeind staand rijstblok, vandaar de naam, die „rijstblok-steen” beteekent. Het tegenwoordige dorp Batoe Nontjoe ligt aan den voet van dezen heuvel.

Bruggen.

Midden in het bovengenoemde dorp Batoe Nontjoe splitst de weg zich in tweeën; links gaat men naar Mara'ajo, het eerste Pebato-dorp, dat aan den voet ligt van den steilen heuvel Wawo mPebato. Van hier gaat de weg langs den rechteroever der Posso, tot zij deze bij eene plaats, Tamontjo geheeten oversteekt door middel van eene vaste brug. Hier levert de Posso een zeer fraai gezicht op, daar zij schuimend met donderend geraas van eenige niet hooge terrassen naar beneden stort om zich dan door eene vernauwing in de bedding te wringen. De brug, die hierover geslagen is, is de eerste vaste brug van eenige beteekenis, door Toradja's gemaakt.

In het maken van bruggen over de Posso-rivier waren de Toradja's

reeds vóór de komst van het Gouvernement zeer handig. Op verschillende plaatsen wordt de rivier nog overspannen door rotanbruggen naar het systeem, zooals de Toradja's die van oudsher gewend zijn te maken ⁽¹⁾. Wanneer besloten is om over de eene of andere plek eene brug te slaan, worden eerst boodschappen heen en weer gezonden naar de belanghebbenden aan beide zijden van de rivier om den dag af te spreken, waarop men het werk zal verrichten. Vooraf zoeken de beide partijen de benoodigde rotan bijeen. Op den afgesproken dag verschijnen aan beide zijden van de rivier de deelnemers aan het werk. Wanneer de brug slechts vernieuwd moet worden, maakt men van de oude brug gebruik om de rotanlijnen paar den overkant te brengen. Heeft men echter de brug geheel laten vervallen, zoodat men opnieuw moet gaan bouwen, dan steekt men elkaar de rotanlijnen aan lange bamboes toe. Wordt de brug gelegd over een rustig gedeelte van de Posso, dan brengen ervaren zwemmers de lijnen over. Toen de vaste brug van Tamontjo er nog niet was, werden de buffeils op zulke rustige plekken zwemmende over de rivier gevoerd.

De dikke rotans worden 5 tot 7 in getal aan beide oevers stevig aan boomen vastgemaakt. Zijn deze rotans, die den vloer van de brug zullen vormen, gelegd, dan spant men eene tweede rij rotans ongeveer 2 Meter boven de onderste rij. Vervolgens legt men aan beide oevers om boven- en onderlaag stovige rotan ringen, die naar het midden van de brug worden geschoven met onderling gelijke afstanden. Nu kunnen handige menschen zich op de brug wagen om beginnende bij den oever de vloer- en zolderrotans aan de ringen vast te maken, en hier en daar met dwarshouten den vloer te versterken. Ten slotte worden op zij van de ringen bij wijze van leuning ook nog eenige rotans gespannen, en het broze gevaarte is gereed. Wanneer er voldoende medewerking is, is het werk in één dag afgeloopen.

P e b a t o - l a n d .

Het heeft heel wat moeite gekost om door het heuvelland der To Pebato een goed tracé voor een weg te vinden. Men is daarmee nog steeds bezig. Bij de brug van Tamontjo ligt het dorp Banano; vandaar loopt de weg over de dorpen Po'entjoe en Malitoe naar het zeestrand. Hoewel hij bijna geheel door heuvelland loopt, heeft deze weg geen enkele steile helling. Op eenige punten kruist deze weg in Pebato-land de waterscheiding tusschen Posso- en Poena-rivieren. Deze waterscheiding begint bij de Noordwestpunt van het Meer (Soeo mBoeko) en zij wordt geen enkele maal onderbroken door een riviertje of ravijn. Steeds lager wordende slingert deze bergrug zich met vele bochten door het land en eindigt in kaap Pemandingi aan de Tomini-bocht. Op eenige der ver-

⁽¹⁾ Eene afbeelding van zulk eene rotanbrug vindt men in Sarasin, Reizen I, fig. 86 (blz. 278).

hevenheden in dezen bergrug had men vroeger dorpen gebouwd, zooals Labongia, Sawimo Jokoe, Pa'a Rinoea, Jajaki en andere. De meest bekende naam voor dezen bergrug is Pa'a mPosoe, „houtworm-berg”. Volgens het verhaal moet er in den ouden tijd een reus zijn geweest, Ta Dimento geheeten (volgens anderen Ta Langganoenoë), die in tien stappen dezen bergrug langs liep van het Meer naar de zee; deze reus had overal langs den berg strikken geplant, waarmee hij de dieren des wouds ving. Men zingt nog van hem:

Tekomo i Ta Dimento, masoedoe Watoe Moëngko, Oengkanja anoemolengko, kounta bemo danale'o.	De strikken van Ta Dimento reiken tot Watoe Moëngko; die er in loopt, vindt zijn eind, en zal geen arèn-vruchten meer eten.
---	--

Ten Zuiden van het dorp Malitoe gaat men dezen Pa'a mPosoe voor de laatste maal over. Van daar daalt de weg af in het dal van de Mapane, welke rivier men volgt en meermalen oversteekt. Deze weg vindt zijn eindpunt in het stranddorp Mapane, hij komt dicht bij Mapane uit op den grooten weg, die van Posso naar Kasigoentjoe voert, en verder door naar de berglandschappen.

Wegen aan den rechteroever der Posso.

Aan den rechteroever van de Posso gaat de groote weg van Batoe Nontjoe verder over Koekoe, langs Tampeta'a en Imboe om daarna neer te dalen in de Posso-vallei, bij het dorp Pandiri vanwaar af de weg met kleine uitzonderingen vlak blijft tot aan de nederzetting Posso. Op dit traject gaat men de dorpen Watoe Awoe, „grijze steen”, Tagoloe en Maliwoeko door. Te Koekoe voegt zich nog bij den grooten weg, de weg uit Onda'e en Lage, te Watoe Awoe die uit Pandjoka, en te Maliwoeko die van Tongko. Aan dezen hoofdweg tusschen Posso en het Meer wordt veel werk besteed (ofschoon alleen geschikt kan worden over heereendienstplichtigen), ten einde zoo spoedig mogelijk dit stuk van bijna 40 paal lengte berijdbaar te maken voor karren en wagens.

Tomasadal.

Wanneer men van Tentena den weg over Rato Dena naar het Oosten volgt, komt men bij het dorp Kambara in het stroomgebied van de Tomasa, de grootste zijrivier van de Posso. Dit gebied wordt in het Oosten begrensd door den bergrug Wana ri Paloe. Het is een eigenaardig hoogland, waarop men zich hier bevindt vol kleinere en grootere keteldalen, waarvan verscheidene in den regentijd vol water staan. Dit heet het hoogland van Wawo nDoda („dada p-hoogte”) naar een dorp, dat er op lag en dat na de komst van het Gouvernement verlaten is geworden. Overal in deze streek ziet men enorme brokken kalksteen kaal en bar boven den grond uitsteken. Het dorp Wawo nDoda was op eene verzameling van

deze blokken gebouwd. Een van de toegangen tot dit dorp was een nauwe spleet tusschen twee zulke blokken in. Dit geheele hoogland is zeer arm aan water; nergens treft men beekjes aan. Het daalt naar het Oosten vrij steil af naar de Tomasa en haar linkerzijrivier de Kalakia. Deze laatste stroomt op een punt van den weg tusschen Kambera en Koro nDjongi onder den grond door; zulk eene plek heet k a m p o r e s a. De Kalakia heeft weer een rechterzijriviertje, Siro, dat eigenlijk alleen de afwatering is van een ingezonken zeer moerassige vlakte, Rato Ajoë genaamd. Het pad, dat eertijds door dit moeras naar het dorp Bomba leidde, was zeer slijkerig, en meermalen zakte men tot aan de knieën in de modder. De Toradja koestert een bijgeloovige vrees voor dezen onvasten grond. Een ieder, die er overgaat, krijgt den raad, om, indien hij door een misstap in de modder wegzinkt, zijnen medgezellen niet toe te roepen: k a b e („grijpt mijne hand”), maar s o e b o („duwt op”), want in het eerste geval zou de moerasgeest, in de meening, dat men hem toesprak, den reiziger onmiddellijk naar beneden trekken. Tegenwoordig voert de groote weg om het moeras heen.

Deze streek was vooral het tooneel van den strijd in den laatsten tienjarigen oorlog tusschen To Napoe en To Onda'e. Aan de Zuidzijde dezer vlakte ziet men de heuvels, waarop de dorpen Pombaro Ini, „waar het zweet is opgedroogd”, Morengkoe en Bomba hebben gelegen. De beide eerste dorpen werden in den pas genoemden strijd door de To Napoe ingenomen en verwoest, en uit vrees, dat hun ditzelfde lot zou overkomen, verlieten de inwoners van Bomba hun dorp om zich in het stroomgebied van de Laa te vestigen. Aan de Westzijde wordt de vlakte Rato Ajoë begrensd door een zacht glooienden grasheuvel, Boejoe mBiro, „riet (g l a g a h)-berg”. Op deze hoogte is een van de weinige veldslagen geleverd, waaraan Toradja's hebben deelgenomen; terwijl de To Napoe Morengkoe belegerden, kwamen een 60-tal To Onda'e het dorp te hulp; hiervan was een slag in het open veld het gevolg, welke eindigde met de nederlaag der To Onda'e.

De oorsprong van de Tomasa is niet ver verwijderd van het dorp Tantjo'a, waar langs zij stroomt, en waarover de weg verder naar het Noorden gaat. Dit Tantjo'a ligt in de onmiddellijke nabijheid van den heuvel Wawo Onda'e, waarop eertijds het stamdpdorp der To Onda'e heeft gelegen. Hier gaat ook een zijweg af naar het dorp Mapoelè over den Wana ri Paloe in Z.O. richting. De hoofdweg gaat verder noordwaarts over Wo'o mPada naar Pandjoka, een Lage-dorp. Hier splitst de weg zich weer in tweeën: links gaat de hoofdweg verder over Djoë mBojo, „de uiteinden van de bamboe”, naar Koekoe, waar hij zich bij den grooten weg naar het strand voegt. De andere tak gaat over Pebabe naar Watoe Awoe.

De linker-zijrivieren van de Tomasa zijn van weinig beteekenis, daar zij ontspringende op de dichtbij gelegen waterscheiding tusschen Posso en Tomasa, slechts een kort verloop hebben. Zij zijn van Zuid naar Noord: Kalakia met de Siro, Paja'a, Pemeto, Mantjebe, Molokaja, Oeë

nDora, Soemanaa en Djoeka. Het eigenaardige van de Soemanaa is, dat zij tot dichtbij de Tomasa voortgestroomd, tegen eene lage rij van kalkrotsen stuit, waarna haar water door het gesteente dringt, en zich op verschillende plaatsen in den moederstroom ontlast.

Als rechter-zijrivieren heeft men de Wata Nono, die evenals de volgende, Kalintjoea, niet meer dan eene beek is. De eerste rivier van eenig belang is de Topakoe, die in haar middenloop door eene vlakke stroomt, aan welker Zuideinde het dorp Wo'o mPada, „het begin van de vlakke”, en aan welker Noordeinde het dorp Pandjoka ligt. Op de bergen, die deze vlakke begrenzen, ziet men tal van bamboe- of kokosboschages, die over zijn gebleven van oude dorpen, welke daar gelegen hebben. Zoo in het Oosten Konaoc Motóboe, „een boschje arenpalmen”, en Saloe mBangoe, in het Westen Peladia en Watoe Mojojo, „steen met een punt er aan”.

Verder naar het Noorden gaande komt men op het gebied der To Lage, wier land zich eertijds van af de Topakoe Noordwaarts uitstreckte tot aan de Kinapapoea, „plaats waar brand is geweest”. Deze rivier ontstaat in het landschap Pakambia uit vele beken, die te zamen vloeien. De To Pakambia noemen deze rivier Koro ngKana, „de rivier van rechts”, waarschijnlijk omdat men haar, uit Pakambia komende, voortdurend aan zijne rechterhand heeft. Meer naar haren oorsprong toe draagt zij eenvoudig den naam van Oentoe, „oorsprong, bovenloop”; bij Tewengkoe heet zij Walili ngKoese, „draaikolk van de cuscus”, en in haren benedenloop Kinapapoea. Soms legt men over deze en andere rivieren van dezelfde breedte spanbruggen van hout, zeer ruw gemaakt, maar sterk. Van beide oevers worden twee paren sterke boomstammen naar elkaar toegebracht, zoodat zij elkaar midden boven den stroom in een rechten hoek ontmoeten, waar zij stevig aan elkaar worden vastgebonden. Aan dit bovenstel worden stokken gebonden, welker ondereinden op gelijke hoogte hangen; nadat deze neerhangende stukken hout paarsgewijze door dwarshouten zijn verbonden, wordt hierop de vloer gelegd.

Voordat men aan de Kinapapoea komt heeft men eerst de Sina'olea overgestoken, welke mede ontstaat op het gebergte in Pakambia. Evenals de Kinapapoea stroomt zij door een diep ravijn, zoodat men om haar te bereiken langs steile bergwanden moet afdalen.

Ten Oosten van het landschap Lage ligt het kleine distrikt Rompoe aan den rechteroever van de Kinapapoea. Om beneden niet op de bewoners van dit stukje land terug te komen, deelen wij hier mede, dat hun aantal vroeger aanmerkelijk grooter moet zijn geweest. In vroegeren tijd reeds zijn velen naar andere landschappen verhuisd, en daar zijn zij in een anderen stam opgelost. Een ander gedeelte heeft zijn verlangen naar de zee niet kunnen bedwingen en is naar het strand getrokken. Daar hadden zij aan de Bombalo-rivier een dorp gesticht, dat na de komst van het Gouvernement weer is verdwenen. Tegenwoordig telt Rompoe slechts één dorp: Pebabe.

De Kinapapoea was de grens tusschen het land der To Lage en dat

der To Kadomboekoe, welke laatste stam den benedenloop van de Tomasa had bezet. Dit land bestaat hoofdzakelijk uit eene vallei, gelegen tusschen twee berggruggen, de Pelangkai- en het Landjo-gebergte. Dit laatste loopt in N.O. richting langs den rechteroever der Posso. Een zijner toppen is de Lebanoe (564 M.), waarop langen tijd eenige huizen stonden, om als toevluchtsoord te dienen in tijden van oorlog. Een van de toppen van den Pelangkai-rug is de Kadomboekoe, waar het dorp heeft gelegen, waarnaar deze stam zich heeft genoemd.

P o e n a, T o n g k o, M a l e i.

Nu wij de Posso-rivier en haren bijstroom Tomasa en het haar omgevende landschap hebben beschreven, moeten wij nog even het oog wenden naar den West- en den Oostkant der Posso-depressie. Aan den Westkant vinden wij eene rivier van beteekenis, de Poena, die met een delta in de Tomini-bocht stroomt niet ver van het dorp Mapane (Takoele). Een van hare delta-armen draagt den naam van Bega, „schuinsafgaande”, en dezen naam hebben vreemdelingen op de geheele rivier toegepast, zoodat zij dikwijls op de kaarten met dien naam staat aangegeven.

De Poena ontstaat op de hoogte van het landschap Bada, en stroomt in N.N.O. richting naar zee toe. Hare voornaamste linker-zijrivieren zijn de Mao en de Sawaka. De eerste ontstaat op de hoogte van Napoe, de laatste heeft haren oorsprong meer naar het Noorden. Beide bereiken den moederstroom in de vlakte, waar hij reeds tot dicht bij zee is genaderd. Daar de Poena dicht langs de Pa'a mPosoe-keten loopt, zijn de beekjes, welke zij aan de Oostzijde opneemt, van weinig beteekenis. De Moko is nog de grootste dezer zijstroompjes (¹).

Aan den Oostelijken kant van de Posso-depressie vinden wij nog twee bergstroomen van eenige beteekenis: de Tongko en de Malei. Beide rivieren ontstaan op het Pompangeo-gebergte in Pakambia. De Malei heeft dezen naam gekregen omdat haar water „rood” is. Zij is de Westelijke grens van het gebied, waar het landschapshoofd van Todjo eertijds rechtstreeks gezag uitoefende.

D e M e e r b e w o n e r s.

Zooals wij gezien hebben, wijzen alle Bare'e-sprekende stammen van Midden-Celebes Pamona als de plek aan, vanwaar zij zich over deze streek hebben verspreid. Om het Meer van Posso vinden wij op verschillende plaatsen dorpen. De Toradja's van het benedenland spreken wel van To Rano, „Meerbewoners”, maar dit is geen stamnaam, daar tot die Meer-

(¹) De zijrivieren van de Poena zijn: rechts: Lalero, Pempoawa, Tontji Boeja, Soedoe, Moko; links: Baoes, Masampoe, Ampoa, Pinale. Tokararoe, Mao, Sawaka.

bewoners verschillende stammen behooren. Zoo wordt de groote vlakte aan de Zuidzijde van het Meer bewoond door de To Poe'oe mBoto, „de lieden van den voet van het gebergte”. Een gedeelte van de inwoners van Pamona trok ver naar het Zuiden naar Wata ngKoeme, dat een gedeelte moet zijn van het Tamboké-gebergte. Langen tijd daarna trokken zij weer naar het Noorden en vestigden zich in het dal van de Kalaena, waar zij bekend zijn onder den naam van To Saloe Maoge, „de lieden van de groote rivier”. Van hier uit vestigde een gedeelte hunner zich in de vlakte van de Kodina. Hunne verhalen wijzen er op, dat de vestiging nog niet zoo lang geleden kan hebben plaats gehad. Het zeer drukke verkeer met den moederstam in Saloe Maoge bewijst, dat de scheiding nog niet al te lang geleden heeft plaats gehad. (Over Saloe Maoge zie Hfdst. „Het stroomgebied van de Kalaena”). De verschillen in kleeding en dialect van dezen stam met de overige Bare'e-sprekers bewijzen, dat deze Toradja's zeer langen tijd gescheiden zijn geweest van de overige stammen, voordat zij weer met hen in aanraking kwamen door de bezetting van de Kodina-vlakte. Wij hebben in de Inleiding reeds gelegenheid gehad op te merken hoezeer de kleeding dezer Toradja's overeenkomt met die der Parigi'sch-Kaili'sche groep. In plaats van de ontkenning *ba re'e*, gebruiken zij *a re'e*, of het nog meer afgesleten *a e'e*.

Vóór de komst van het Gouvernement hadden de To Poe'oe mBoto veel overlast van de To Bada, evenals de To Napoe voortdurend de stammen in het Noorden kwelden.

De oudste nederzettingen in deze vlakte moeten Mekakore en Marangka zijn geweest. Toen het Gouvernement kwam, telde men daar de dorpen Lobo Bae („groote dorpstempel”), en Boeja Lemba („witbaadjé”), waarvan de bewoners thans vereenigd zijn in Wajoera aan den middenloop van de Kodina. Tamoengkoe Lowi („kleine? berg”), dat eene nieuwe vestiging heeft gevonden in Majoa („recht”); Mantjarangi'i, waarvan de inwoners zich in Bo'e aan den Meeroever hebben vereenigd; ten slotte Marangka, Batoe Sinampe („de omringde steen”) en Tando nTana („het uiteinde van het land”), die zich alle vereenigd hebben in het dorp Pendolo.

Dit land is zeer rijk aan sagoe-palmen (Metroxylon), en dit is waarschijnlijk mede een der oorzaken, waarom de To Poe'oe mBoto-nog minder zorg besteden aan hunne rijstvelden dan de andere stammen, omdat zij bij mislukking van de rijst nog steeds hunne toevlucht tot sagoe kunnen nemen.

To Bantjea.

Aan den Westelijken oever van het Posso-meer wonen de To Bantjea, zoo genoemd naar hun stam dorp, dat op een der landtongen van het Meer gelegen was. Deze kleine stam had vroeger zijne nederzettingen voornamelijk in de vlakten van de Pandjo en de Saloe Kaia. Van laatstge-

noemde rivier hadden zij zich reeds teruggetrokken, voordat het Gouvernement hier kwam, van wege den overlast, dien de To Bada hun aandeden. Thans hebben zij zich samengetrokken in de beide dorpen Binowoi en Taipa.

De To Bantjea komen in uiterlijk veel overeen met de To Poe'oe mBoto; waarschijnlijk zijn zij dan ook indertijd uit de vlakke van de Kodina naar die van de Pandjo verhuisd; maar de band tusschen beide afdeelingen is daarna zeer los geworden, zoodat zij beiden zich tot afzonderlijke stammen rekenen. Het is zeker, dat de To Bantjea ook Bada'sch bloed in zich hebben.

Boe joe mPondoli.

Een gevolg van de talrijke bezoeken, welke de To Bada aan het Meer brachten, is het ontstaan van het dorp Boe joe mPondoli aan de Noordzijde van het Meer, oorspronkelijk eene Bada'sche kolonie. Wanneer leden van een stam dikwijls ergens in den vreemde komen, gaan zij er licht toe over enkele gezinnen daarheen te doen verhuizen, opdat zij als zij daar komen „onder eigen” kunnen zijn. Al spoedig kwamen Bare'e-Toradja's in die Bada'sche kolonie huwen; vooral lieden van het dorp Towale aan den Oostoever van het Meer zochten daar hunne vrouwen. Toen dan ook het Gouvernement kwam, hebben de inwoners van Towale zich met die van Boe joe mPondoli gevestigd in het nieuwe dorp Boe joe mPondoli, dat aan den voet ligt van den heuvel, waarop het oude dorp gelegen was.

De uitgestrekte grasvlakten, welke men hier heeft, leenen zich uitnemend voor de rijstcultuur op natte gronden. Daar de To Bada deze cultuur reeds sinds lang kennen, wordt hiervan in die streek dan ook veel werk gemaakt, zoodat men Boe joe mPondoli welhaast de rijstschuur van het Meer zou kunnen noemen.

To Lamoesa.

Ten Oosten van de Kodina wonen de To Lamoesa, zoo genoemd naar het reeds sedert langen tijd verlaten dorp Lamoesa aan den rechteroever van genoemde rivier. Hun voornaamste dorpen waren Pantjawoe Enoe („het strooien van kralen”) en Tando ngKasa („k a s a — soort hazelaar — bergpunt”). Bij laatstgenoemde plek bevinden zich twee steenen, die de Toradja's n a g a noemen. De eene steen heeft armen en een hoofd. Volgens het verhaal kwamen eens Loewoeërs Tando ngKasa bestormen; bij deze gelegenheid liet bedoelde steen zich los van een rots boven de bestormers en verpletterde eenigen hunner. De gedooden veranderden daarop in steen. De andere steen ligt aan den Oostkant van het voormalige dorp, dat zelf op een zeer rotsig punt was gebouwd. In dezen steen zien de Toradja's een paard. Een verhaal daaromtrent hebben wij niet vernomen.

Thans zijn alle To Lamoesa samengebracht in het dorp Koro Bono

aan den voet van den heuvel, waarop vroeger Pantjawoe Enoe lag. Deze stam telt niet vele leden, maar eertijds was Lamoesa in de Toradja-wereld van veel gewicht. Uit dit volkje namelijk koos de „heer des lands”, de Datoe van Loewoe, zich een plaatsvervanger, die op zijne beurt weer alle Toradja-stammen van het Meer en ten Noorden hiervan vertegenwoordigde bij den Datoe. Deze waardigheidsbekleeder droeg den titel van karadja. Wij komen hierop terug in Hfdst. „Maatschappelijke en Staatkundige verhoudingen”.

To Longkea.

Aan den Oostkant van het Meer woonden eenige honderden Toradja's, die wij nimmer met één naam hebben hooren aanduiden. Een gedeelte noemde zich To Longkea, een ander gedeelte To Wisa, weer anderen To Boeje; en wanneer wij vroegen of dan bijvoorbeeld de To Longkea niet tot denzelfden stam behoorden als de To Wisa, dan antwoordde men steeds: „wij zijn anders en zij zijn anders”. Eenige hunner voornaamste dorpen waren Lala mBatoe („het schitteren van den steen”), Pantajo, Pombala, Wiore. Toen het Gouvernement kwam, hebben deze lieden zich versterkt op den heuvel Kandela, vanwaar zij echter in een uur tijds door de soldaten werden verdreven. Tegenwoordig zijn deze menschen vereenigd in de dorpen Tala, Tolambo, Tindoli en Tokilo (of Tadjoe).

To Wingke mPoso.

Wanneer men het gebied van de To Longkea voorbij is, komt men naar het Noorden gaande aan het land der To Wingke mPoso, „de lieden van den oever der Posso”. Deze naam duidt reeds aan, waar men hen moet zoeken. Beginnende bij het voormalige dorp Sapa, strekte hun gebied zich hoofdzakelijk uit langs den rechteroever der Posso-rivier tot aan Imboe toe. Alleen aan den Noordkant van het Meer hadden zij ook eenige dorpen aan den linkeroever der rivier. Aan het Meer zelve hadden zij Sapa, Peera, Tando Bone („zandkaap”) en Towale. Zooals wij gezien hebben, is Towale naar Boeje mPondoli verhuisd; de drie andere dorpen zijn in Peera vereenigd. In het Dongi-gebied lagen vóór 1906 Langgadopi, Posoenga, Mogoempo, Wawo Lembo en Kasawi Doeloengi. Deze vijf dorpen zijn in de vlakte samengebracht in het dorp Tentena. Tamoengkoe Dena („rijstdiefjes-berg”), dat indertijd met wapengeweld tot gehoorzaamheid gedwongen moest worden en Posea ngKoa'a zijn tot één dorp geworden in Rato Dena. In Batoe Nontjoe zijn ook samengebracht de lieden van Tanono, Tinoë, Pantjawoe Wea („het uitstrooien van gepelde rijst”). Deze drie dorpen rekenden zich niet tot de To Wingke mPoso, maar noemden zich To Tinoë; wij komen beneden nog op hen terug. In Sangira zijn de menschen van Kadjo Mapeni („hard hout”), Pengoa („Kijk op”) en Panjebi („hoorn”) bijeen gevoegd. In Koekoe zijn vereenigd de

menschen van de dorpen, die in de omgeving der vlakte van Koekoe lagen, zooals Kajoekoe („kokos”), Woelaloe, Kapoeti'a, Petiro Woera („schuimzicht”, nl. schuim van de watervallen in de Posso-rivier), Limba Ata („overbrengen van het dak”) en Noenoe („Ficus”). Mokoepa heeft zich in Tappeta'a neergezet. In Imboe hebben zich ook nog een aantal To Lage gevestigd, terwijl het To Wingke mPoso dorp Paloewasi zich bij het Kadomboekoe dorp Pandiri heeft gevoegd.

Uit deze opsomming van dorpen kan men dadelijk de gevolgtrekking maken, dat de To Wingke mPoso een van de grootste stammen der Toradja's zijn. Als hun stamdorp wijzen deze menschen Mowoemboe aan, een kalkheuvel aan den linkeroever der Posso, op de hoogte van Batoe Nontjoe. Voor een ander deel zijn zij afkomstig van Tinoë, dat mede een zeer oud dorp moet zijn. Wij zullen beneden zien, dat de stam der To Pebato beweert van Tinoë afkomstig te zijn. Zeer waarschijnlijk zijn de To Wingke mPoso en de To Pebato nog jonge stammen, zooals uit het vervolg nader zal blijken.

To Onda'e.

Een van de oudste stammen der Bare'e-Toradja's is zeker wel die der To Onda'e. Hun gebied ligt zoowel in het stroomgebied van de Posso als in dat van de Laa. Van uit het Posso-stroomgebied breidde de stam zich uit tot in het gebied van de Laa. „Toen onze voorouders van de anderen scheidde te Pamona”, zoo vertellen de To Onda'e, „stichtten zij een dorp te Bomba. Dit is ons oudste dorp”. Van hier uit stichtte een gedeelte het dorp Wawo Onda'e („onda'e — een boom — berg”), anderen Morengkoe, en weer anderen Toboe ri Tongo bij het tegenwoordige Tantjo'a. Op het pad naar Bomba vindt men een grooten steen in de lengte van het pad liggen. Volgens het verhaal lag hij eertijds dwars over den weg, zoodat er slechts eene kleine tusschenruimte was, waarlangs de menschen met moeite konden voorbijgaan. Toen men eens bij gelegenheid van een offerfeest den heuvel, waarop Bomba ligt, wilde afgaan, kon de vrouw van het hoofd niet door de opening, daar zij zwanger was. Zij sloeg toen op den steen met *Dracaena*-bladeren, en toen wendde hij zich vanzelf om, zoodat de weg vrij werd; vandaar dat men dien steen noemt: Watoe Tetoro, „de steen, die zich heeft omgewend”. Men vertelt er nog bij, dat toen een der volgelingen met zijne speer op den steen stootte, er palmwijn uit te voorschijn kwam.

Ondergang van Wawo Onda'e.

Uit de oude geschiedenis van Onda'e kunnen wij nog mededeelen, dat Bomba belegerd moet zijn geworden door To Goa (Makassaren). Vroeger nog dan dit voorval moet een Ternataansch leger een aanval hebben gedaan op Wawo Onda'e; volgens het verhaal hadden de Toradja's in dien tijd nog

geen speren met weerhaken. Zij hadden in plaats daarvan gewone speren, die zij met een hakmes bekaptten, waardoor kleine stekeltjes op het lemmet kwamen. Zulk een wapen noemde men *r o e i-r o e i*, en daarmee werden de Ternatanen bestookt. Dezen droegen echter harnassen van buffelhuid. Eerst toen men op de gedachte kwam de speren gloeiend te maken gelukte het den inwoners van Wawo Onda'e de Ternatanen van zich af te slaan.

Geruimen tijd na den inval der Ternatanen kwamen twee mannen, die in den omtrek hadden gewoond, te Wawo Onda'e. Zij heetten Ta Doranggi en Ta nTjaino. De eerste kwam aanzoek doen om de hand van een meisje. De menschen van Wawo Onda'e vierden juist een offerfeest, zoodat de beide gasten aan de maaltijden konden deelnemen. Het aanzoek van Ta Doranggi werd echter niet alleen van de hand gewezen, maar men behandelde ook nog de beide gasten met groote minachting; in plaats van vleesch van de geslachte offerdieren (een varken, een hond en een kip) zette men hun voor de bladeren, die dienen als proppen voor de bamboekokers, in welke men vleesch kookt of stooft. Naar Toradja'sche wijze lieten de beide mannen niets merken, maar met een hart vol wraak verlieten zij het ongastvrije dorp. Zij spraken af, dat ieder hunner hulp zou gaan vragen om hun wraak te koelen, Ta Doranggi bij de To Napoe en Ta nTjaino bij de Loewoeërs. Geen van beiden echter bereikte zijn doel, want Ta nTjaino stichtte het dorp Wanoea mBawoe („varkenshol”), aan den bovenloop der Walati — en op deze wijze kwamen de To Onda'e in het stroomgebied van de Laa — en Ta Doranggi bouwde een huis op eene plaats, waar veel *r o d a*-boomen (Mal. *d a d a p-Erythrina Indica*) stonden; vele vogels kwamen dagelijks van de vruchten dezer boomen eten en dan schoot Ta Doranggi ze met zijn blaasroer. Langzamerhand ontstond bij zijn huis een dorp, het latere Wawo nDoda („*d a d a p*-hoogte”).

Op zekeren tijd nu kwam weer een Loewoe'sch gezantschap aan den Zuidkant van het Meer; ook de lieden van Wawo nDoda en Wawo Onda'e kregen de boodschap, dat zij hunne opwachting moesten gaan maken bij den heer des lands. Ta Doranggi ging nu naar de menschen van Wawo Onda'e, en zeide tot hen: „Wanneer gij wilt zal ik wel de teekenen van onderwerping voor u naar het Meer brengen”. De menschen van Wawo Onda'e waren blij, dat zijzelf er niet op uit behoeften te gaan, en met vreugde gaven zij hunne witte rijst, hun witte kip en hun zoeten palmwijn voor den heer des lands aan Ta Doranggi mede. Te Wawo nDoda gekomen verwisselde Ta Doranggi de witte rijst, de witte kip en den zoeten palmwijn der To Onda'e met roode rijst, een zwarte kip (waarvan hij den staart afkapte) en zuren palmwijn. Dit alles bracht hij naar het gezantschap uit Loewoe als het geschenk der lieden van Wawo Onda'e.

De Loewoeërs waren hoogst ontstemd, toen zij een en ander ontvingen; de bedoeling van het gezondene kon wel niet anders zijn, dan dat Wawo Onda'e de onderwerping aan Loewoe opzeide. Er werd snel beraadslaagd, en spoedig waren de Loewoeërs op weg naar Wawo Onda'e. De menschen

daar, niets kwaads vermoedende, werden afgemaakt, zoodat het bloed langs den berg vloeide, waarop het dorp lag.

De To Onda'e als Kampenaars.

De To Onda'e staan bij de andere stammen bekend als gierig. Ook zijn de To Onda'e voor de andere stammen de Kampenaars; de verhalen over hunne domheden hebben meestal betrekking op hunne onbekendheid met de zee. Tot kenschetsing van den aard dezer verhalen, deelen wij hier een paar er van mede:

Eens gingen eenige To Onda'e naar de zee om zout te stoken. Zij kwamen er bij laagwater aan, toen het strand droog lag. Onverwijd begonnen zij op dat strand eene hut te bouwen. Niet lang daarna kwam de vloed op; toen het water tot aan de hut was gekomen, dachten de To Onda'e niet anders of de zee wilde hen verzwelgen. In hun angst wierpen zij haar hun reisvoorraad toe ten einde haar gunstig voor zich te stemmen, en toen de zee slechts bleef rijzen, wierpen zij haar ook hun speer en zwaard en hakmes toe. Niets baatte en in hun wanhoop en angst keerden de To Onda'e onverwijd naar hun land terug.

Een ander maal kwamen eenige To Onda'e aan de zee en zagen de golfjes tegen het strand kabbelen. „Wat zal dit een aardig speeltuig zijn voor onze kinderen”, riepen zij uit. Fluks werden eenige bamboekokers met zeewater gevuld, en deze brachten zij naar hun dorp op de bergen. Toen zij daar aangekomen waren en het water in een houten trog uitstortten, was er natuurlijk geene beweging in. Zij begrepen er niets van; in zee was het water toch zoo levendig. Eindelijk kwam een hunner op de gedachte: „het water zal naar zijne moeder verlangen”. Men deed het dus weer in de bamboekokers, en bracht het naar zee terug. Zoodra het in zee was gestort, kabbelde het weer, en met groote voldoening riepen de To Onda'e uit: „Ziet ge wel, dat het naar zijne moeder verlangde?”

De To Onda'e zijn de grootste stam van de Bare'e-Toradja's. In den langdurigen oorlog, dien zij met de To Napoe hebben gevoerd (1893—1903), is een groot aantal hunner gesneveld. (Op dezen oorlog komen wij terug in Hfdst. „Oorlogvoeren”). De To Onda'e, zoover zij wonen in het stroomgebied van de Posso, zijn nu samengetrokken in de dorpen Kambera, Tantjo'a en Wo'o mPada.

Peladia.

Tusschen de landschappen Onda'e en Lage woont een klein volkje, dat niet als een afzonderlijke stam wordt aangemerkt, maar dat den overgang vormt tusschen deze beide oude Toradja-stammen. Naar hun hoofddorp noemen zij zich To Peladia, en geven als Noordelijke grens van hun land op de beek Wata Nono, en als Zuidelijke de Pesigiwa, beide rechterzijrivieren van de Tomasa. Wanneer men vroeger aan een To Lage vroeg

naar de uitgestrektheid van zijn landschap, rekende hij steeds het landschap Peladia er bij. Van hun kant beweerden de To Onda's, dat Peladia tot hun land behoorde. Op deze wijze werden deze menschen zoowel in de aangelegenheden der To Lage als in die der To Onda's betrokken. Zoo zijn zij met de To Onda's meegegaan in den oorlog, waarvan wij boven hebben geschreven.

Oorspronkelijk woonden de Peladiaërs te zamen in hun dorp Peladia, dat met zijn dorpstempel steeds beschouwd werd als het stamdorp, waarin men samenkwam tot het vieren van offerfeesten. In 1902 is dit dorp echter afgebrand door eene onvoorzichtigheid bij het kaalbranden van akkers. De lieden van Peladia, die zich sedert in verscheidene gehuchten hadden verspreid, zijn na de komst van het Gouvernement samengebracht in het dorp Pandjoka.

To Lage.

Mede een zeer oude Toradja-stam is die der To Lage. Buiten het gebied van de Bare'e-sprekende Toradja's, zooals in Todjo, Kaili, Mori, worden alle Toradja's van de Posso-depressie eenvoudig To Lage genoemd. Het is een oude stam met eene lange geschiedenis achter zich, welke niet nagelaten heeft haar stempel op het volk te drukken. De To Lage zijn de aristocraten onder de overigens democratische Toradja's.

Het stamdorp Wawo Lage ligt op een kleinen kalkheuvel aan de Sina'olea, rechter zijrivier van de Tomasa. Aan den voet van den heuvel is een platte, onregelmatig gevormde steen geplaat, ongeveer $\frac{1}{2}$ M. boven den grond uitstekende, en bekend onder den naam van Watoe Bone, „steen van Bone". Aan dezen steen is het volgende verhaal verbonden: Zeker wel tien menschen geslachten geleden kwamen de Boneërs de To Lage bevechten. De oorzaak van dezen strijd was de volgende: er groeide te Wawo Lage een wonderboom, een soort ficus, welks takken vruchten droegen geheel verschillend van elkaar; iedere tak droeg eene afzonderlijke soort vruchten. Deze boom heette lage, en hiernaar zou het geheele landschap zijn genoemd.

Op de vruchten van dezen boom aasden twee vogels der Boneërs, Dore en Roeroengi (1) geheeten, zoodat deze telkens het land Bone verlieten en

(1) Dit schijnen twee mythische vogels te zijn; Dr. B. F. Matthes geeft ze niet op in zijn Boegineesch Woordenboek, wel dora-dora, een kleine groene kakatoe. Roeroengi is de Toradja'sche uitspraak van roeroeng, wat „volgen" beteekent. De taal, waartoe dore behoort, is onbekend; de Toradja's houden dezen vogel voor een fraaie papagaai (de rood-en-groene papagaaien, die van Ternate met de Paketbooten worden aangebracht, wijst de Toradja als dore aan). Dit blijkt ook uit den naam: dore kan zeer wel identisch zijn met Mal. loeri, Jav. Boeg. noeri, Sangloering, hetwelk in den vorm koeloeri (dat staat voor kalgeri), „parkiet", in het Posso'sch aanwezig is. Een Toradja beweerde eens: „in dit land zijn alle vogels van de aarde, behalve de goeroeda en de dore". In Parigi vertelt men het vol-

naar Lage kwamen vliegen. Verscheidene dorpen werden door de Boneërs ingenomen, maar zij doodden niemand van de overwonnenen. Zoo kwamen zij ook voor Wawo Lage; hier kwam het Lage-hoofd Ta Madja den vijand tegemoet met een slaaf, om den vrede af te smeeken. De vrede werd toen gesloten, onder voorwaarde dat de Boneërs den Lage-boom mochten uitroeien. Dit gebeurde dan ook; zelfs de wortels haalden zij uit den grond. Ter herinnering aan dit feit plantten de Boneërs een steen aan den voet van den heuvel, waarop Wawo Lage ligt. Een kuil in den kalksteenheuvel wijst men nog aan als de plek, waar de wonderboom heeft gestaan.

Het landschap Lage telde bij de komst van het Gouvernement verscheidene flinke dorpen, zooals Bandoa, Lepati, Tewengkoe e. a. Door overbevolking en daaruit volgend gebrek aan bouwgronden waren vele To Lage langs de Tongko-rivier naar beneden getrokken, en zoo hadden zij zich ook gevestigd ten Oosten van de monding der Posso-rivier. Op dit gedeelte, waar thans ook de Nederlandsche vestiging is, lieten eertijds de To Pebato, die aan den linkeroever der Posso wonen, rechten gelden. Deze rechten grondden zij op het volgende verhaal:

In den zeer ouden tijd kwam een gezelschap To Lamboenoe (Lamboenoe ligt aan de Noordzijde van de Tomini-bocht, dicht bij het meer Bolano) aan de Posso-rivier handel drijven. Zoowel To Lage als To Pebato (deze laatsten woonden toen nog alleen in het bovenland, in den omtrek van hun stamdp Pebato) kwamen met rotan om katoenen goederen te koopen. Toen gebeurde het, dat de To Lage de To Lamboenoe verraderlijk overvielen en doodden, op twee na, die het bericht van het ongeval naar hun land brachten. Toen kwam eene vloot van Lamboenoeërs om den dood hunner stamgenooten te wreken, maar de To Lage trokken zich ijlings uit het benedenland in hun bergland terug. Het hoofd der To Lamboenoe, Lambego genaamd, liet nu het hoofd der To Pebato, Ta Mongka halen om als tusschenpersoon dienst te doen. De To Lamboenoe eischten drie slaven tot zoenoffer voor de gruweldaad der To Lage, en Ta Mongka bracht dezen eisch aan de To Lage over. Dezen stemden in den eisch toe, maar zij verzochten Ta Mongka om die slaven voorloopig voor hen te geven. Ta

---

gende verhaal van dezen vogel: De dore was een mannetje en hij zocht een wijfje. De heele wereld had hij al rondgezocht, toen hij ook te Parigi kwam, zonder nog eene vrouw gevonden te hebben. Daar ontmoette hij de kraai: „Waar zijn de mooie meisjes van Parigi?” vroeg de Dore. „Wel, ik ben er een van” — „Laat je dan eens hooren”. Daar begon de kraai: k o a, k o a, (in het Parigi'sch heet de kraai kalos). „O foei, riep de Dore, je bent een spook”. Daarop ontmoette hij de reiger en hij herhaalde zijne vraag. „Wel, ik ben eene van de schoonheden van Parigi”. „Laat je geluid dan maar eens hooren”. De proef viel al even slecht uit, en zoo werd de Dore moedeloos, want de kraai en de reiger verzekerden hem, dat zij de mooiste meisjes van Parigi waren. Had de Dore maar om de koloë (To Lage: k o j o e, To Pebato: t o r o l i, „parkiet”) gevraagd, dan zou hij die hebben getrouwd; maar de kraai en de reiger begrepen dat wel, en daar zij zelven door den Dore gehuwd wilden worden, hadden zij de parkiet verstopt. De Dore, teleurgesteld, wilde niet meer in Parigi blijven; vandaar dat hij geen nakroost heeft in deze landen.

Mongka deed dit, zoodat de vrede met de To Lamboenoe werd gesloten. Maar de To Lage gaven de slaven aan Ta Mongka niet terug; in de plaats daarvan gaven zij hem een stuk land aan de monding der Posso-rivier, dat ten Oosten het riviertje Maboento, ten Zuiden de riviertjes Tojado en Sajo, ten Westen de Posso en ten Noorden de zee tot grenzen heeft. Langzamerhand zijn de To Lage weer op dit stuk land gaan wonen, en de zaak bleef rusten, totdat het op eens in de hersens der Toradja's opkwam, dat het Gouvernement, dat zich in 1895 aan de monding der Posso vestigde, wel eens een stuk land zou willen koopen (ofschoon geen der ambtenaren hieraan ooit heeft gedacht), en in het vooruitzicht op den prijs van dat land werden bovenvermelde oude zaken weer opgehaald. De To Lage wonen thans in de dorpen: Sajo, Maliwoeko, Tagoloe, Mataka en Djoë mBojo, terwijl een ander gedeelte zich bij de lieden van Imboe heeft gevoegd.

To Kadomboekoe.

Uit de bovenstaande schets van het land weten wij reeds, dat het gebied der To Kadomboekoe zich aansluit aan dat der To Lage. Buiten hun eigenlijk klein gebied, dat besloten wordt tusschen het Pelangkai- en het Landjo-gebergte, zijn zij ook afgedaald naar de vlakte, waar de Tomasa in de Posso valt. Dit volkje heet naar hun stam dorp Kadomboekoe (Justicia Gendarusa) op een der toppen van den Pelangkai. Deze stam moet vroeger aanmerkelijk grooter zijn geweest. Een langdurige oorlog met de To Lage, 60 à 70 jaar geleden en de pokken in 1885 hebben het zielental sterk achteruit doen gaan.

Ta Garanggo.

Er was eens een tijd (misschien eene eeuw geleden), dat de To Kadomboekoe geen enkel hoofd van beteekenis hadden. Er werd dus besloten een invloedrijk man uit een anderen stam uit te noodigen zich bij de To Kadomboekoe te komen vestigen, ten einde bij geschillen met andere stammen het woord te doen. Een man uit den thans verdwenen stam der To Pajapi (over wie beneden) werd hiertoe uitgenoodigd. Ta Garanggo was zijn naam. Hij moet een man van groote beteekenis zijn geweest, want zoowel de To Kadomboekoe als de To Pebato noemen zijn naam nog steeds met eerbied.

Nu gebeurde het eens, dat een gezantschap van To Lage tot Ta Garanggo kwam, en zijne tante aanklaagde wegens hekserij. De gebruikelijke harsproef werd op haar toegepast, en naar dit godsoordeel werd de vrouw schuldig bevonden. Ta Garanggo stond toe, dat men zijne tante doodde, maar hij verbood haar hoofd weg te nemen om dit in den dorpstempel op te hangen. Ta Garanggo begaf zich nu naar Lebanoe, en den volgenden dag wederom op de plaats komende, waar de terechtstelling had plaats

gehad, vond hij wel het lijk zijner tante, maar haar hoofd hadden de To Lage toch medegenomen.

Om wraak te nemen over deze beleediging riep Ta Garanggo de hulp in van de To Napoe, die de To Lage bestreden, en aan dien stam vele verliezen toebrachten. Toen de vrede hersteld was, kwamen de Napoe-hoofden om het loon vragen voor hunne hulp. Dit loon zou een slaaf zijn, maar het hoofd, dat na Ta Garanggo's dood als woordvoerder optrad, weigerde dit loon te geven. Zelfs toen alleen eene geit als belooning werd gevraagd, werd deze geweigerd. Hierover ten hoogste gebelgd, verbonden de To Napoe zich met de To Lage om de To Kadomboekoe te bestrijden, en nu ontstond een oorlog, die drie jaar heeft geduurd, en die geëindigd is met de inneming en verwoesting van het dorp Kadomboekoe. In dezen strijd werden velen gedood; velen ook werden krijgsgevangen weggevoerd en niet meer losgekocht. Bovendien moesten de To Kadomboekoe nog 30 slaven geven als oorlogsschatting.

Tana Inoli.

Een gedeelte van het land der To Kadomboekoe, gelegen aan den linkeroever van de Tomasa, is in den ouden tijd overgegaan aan de To Onda'e, van daar dat dit stuk den naam draagt van Tana Inoli, „het gekochte land”. Het verhaal, dat hieraan verbonden is, luidt als volgt:

Eens gingen twee Onda'e-hoofden van Bomba, Poera Taoc, „wiens slaven op zijn”, en Laimboe genaamd, naar het strand om zout te stoken. Op hun weg naar de zee bleven zij een nacht over in het dorp Kadomboekoe. Toentertijd was het hoofd van die plaats eene vrouw, Indo i ngKolombio. Deze riep de hulp in der beide vreemdelingen om haar broer Patasi, met wien zij in onmin leefde, omdat hij allerlei onbehoorlijke dingen deed, te dooden. Als loon voor dit werk zouden de To Onda'e twee groote varkens ontvangen, die de namen droegen van Saketo en Poela Tamoengkoe. De beide Onda'eërs namen het voorstel aan, „maar”, zeiden zij, „wij gaan eerst door naar het strand om zout te stoken; op onzen terugweg zullen wij het werk doen”.

Toen de Onda'eërs dan genoeg zout hadden gestookt, keerden zij naar het bovenland terug, en zij doodden in het voorbijgaan Patasi. Maar nog voor dat zij met Patasi's hoofd in Kadomboekoe waren aangekomen, vernamen zij, dat de inwoners, die hunne belofte hadden vergeten, de beide varkens bij gelegenheid van een offerfeest hadden geslacht en opgegeten. Om deze reden wilden de To Onda'e niet in den dorpstempel gaan om naar de gewoonte voor het hoofd van Patasi te trommelen. Echt Toradja'sch vertelden zij niet, waarom zij zoo onwillig waren. Eindelijk herinnerden de anderen zich de belofte omtrent de varkens, maar aan die belofte kon men niet meer voldoen. Na veel heen en weer gepraat namen de Onda'eërs genoegen met de schenking van een stuk land, Tana Inoli. Vroeger gaven de menschen, die op dit land hunne akkers aanlegden, jaarlijks een kip,

wat rijst en wat geklopte boomschors als eene soort van belasting aan een der Onda'e-hoofden. Lang voor de komst van het Gouvernement hield men zich niet meer aan dit gebruik.

De Mandareezen in Kadomboekoe.

Een 80 jaar geleden moeten Mandareezen (door de Toradja's To Mene genoemd) veel invloed hebben gehad in Kadomboekoe. Hoë zij er kwamen, en met hoevelen zij waren, weet niemand meer te vertellen, maar dit is zeker, dat de geheele stam door hen tot den Islam werd overgehaald. Toen de Mandareezen naar hun land terugkeerden, hebben zij eene veelkleurige vlag aan de To Kadomboekoe gegeven, en het volgende gezegd: „Gij zijt nu Mohammedanen, en wanneer uwe nakomelingen varkensvleesch eten, zullen wij u beboeten met 40 jonge slavinnen”. De grootvader van Papa i Melemo, de man, die bij de komst van het Gouvernement hoofd der To Kadomboekoe was, is echter de laatste Mohammedaan geweest. Ta mPabanda — zoo heette hij — ligt begraven bij het voormalige dorp Aboki, en in zijn graf werd ook de eenige in het land aanwezige Koran gelegd. De To Kadomboekoe beweren tot het heidentom te zijn teruggekeerd, omdat er toch niemand meer was, die hen in het reciteeren van den Koran kon onderwijzen.

De Mandareezen moeten bij hun vertrek hun weg hebben genomen over het landschap Ampibabo aan den Westkant der Tomini-bocht, dat tot voor weinige jaren de opperheerschappij van Mandar (Tjenrana) erkende. Enkele To Kadomboekoe zijn de Mandareezen daarheen gevolgd, en hebben in Ampibabo nakomelingen gekregen, zoodat er tot nu toe familieverwantschap bestaat tusschen de To Kadomboekoe en de inwoners van Ampibabo. Toen de bovengenoemde vlag in 1895 door ouderdom onbruikbaar was geworden, is zij naar Ampibabo gebracht, en door bemiddeling van het hoofd van die plaats werd een nieuwe van Mandar erlangd. De To Kadomboekoe erkenden echter in geenerlei opzicht de suprematie van Mandar.

Na de komst van het Gouvernement zijn de To Kadomboekoe samengebracht in de dorpen Pandiri en Watoe Awoe, waar zich ook lieden uit andere stammen bij hen hebben aangesloten.

To Pajapi.

Thans rest ons nog te spreken over de bewoners van de landstreek, die ten Westen van de Posso-rivier ligt. Eertijds werd een deel van die streek bewoond door een Toradja-stam, de To Pajapi, welke stam thans zoo goed als geheel uit Midden-Celebes is verdwenen, op eenige kleine overblijfsels na. De geschiedenis van dezen stam is eene treurige.

De To Pajapi of To Palapi zijn een Toradja-stam, waarvan de Bare'e-sprekende Toradja's niet veel meer weten. Dit zal moeten worden

verklaard uit de omstandigheid, dat de To Pajapi hebben behoord tot de Parigi'sch-Kaili'sche groep, zooals het taalkundig onderzoek heeft uitgezezen. In eene nederzetting aan de Tambarana-rivier, in Saoesoe en in Parigi vonden wij enkele nakomelingen van dezen merkwaardigen stam, een achttal bij elkaar, maar deze overlevenden bewaarden dan ook de taal hunner vaderen (het Baria) als een schat. Het kleine volkje van Tawaelia ten Noorden van Napoe moet ook van deze To Pajapi afstammen.

Uit de geschiedenis der To Pajapi blijkt dat eertijds de Parigi'sch-Kaili'sche groep tot dicht bij het Posso-meer woonde, want Wawo Pajapi, de heuvel, waarop het stamdprijk dezer lieden heeft gelegen, is te vinden tusschen de tegenwoordige dorpen Batoe Nontjoe en Saodjo. De To Pajapi waren voortdurend in oorlog met de To Dongi. Deze naam, „de lieden van Dongi”, het meertje ten Noorden van het grootte Meer, doet vermoeden, dat in dien tijd de Bare'e-sprekende Toradja's nog bijeenwoonden te Pamona. De voortdurende strijd tusschen To Dongi en To Pajapi wijst weer op het verschil van afkomst der beide stammen.

In dezen oorlog konden de To Pajapi het niet uithouden. Zij trokken over de Posso en over de Poena, en bouwden hunne huizen daar aan den voet van het hooggebergte. In die streek, aan den linkeroever van de Poena vindt men op verschillende plaatsen nog boschjes van vruchtboomen, die daar door de To Pajapi moeten zijn geplant. Men vindt daar ook nog overblijfselen van steenen wallen, waarmee de To Pajapi hunne dorpen hebben versterkt, en die getuigenis afleggen van den oorlogstoestand, waarin dit volk heeft verkeerd. Volgens het verhaal werden zij dan ook door de aanvallen der To Dongi telkens gedwongen meer naar het Noorden te trekken.

Ook in het gebied, dat tegenwoordig door de To Pebato wordt bewoond, moeten de To Pajapi nederzettingen hebben gehad. De graven van op elkaar gestapelde steenen, zooals men die hier en daar in deze streek aantreft, worden gezegd van Pajapi-hoofden te zijn. Bij de bron van de Paramangi'i, rechterzijriviervtje van de Mapane, is het graf van Ta Gantja; ook aan den voet van den berg Wojo Makoeni („gele bamboe”) bevindt zich een graf, dat gezegd wordt van een Pajapi-hoofd te zijn.

Eene overlevering vertelt van een Pajapi-hoofd, Pelampoe of Ta Datoe genaamd. Deze had zijn dorp Tamoengkoe Rato, „vlakke berg”, dicht bij den mond van de Tamboealo, een linkerzijriviervtje van de Posso. Zijne vrouw heette Kawoe. Dit hoofd oefende invloed uit op het geheele Pajapi-gebied. Hij geraakte in oorlog met Parigi. Bij den oever van de Posso viel hij; zijn hoofd werd afgeslagen, maar dit rolde in de rivier en dreef met den stroom mede, totdat deze het weer op den oever wierp. Die plek heet tot op den huidigen dag Karampe mBo'o, „de plek, waar het hoofd is aangespoeld”.

De plaatsen, welke het laatst door To Pajapi zijn bewoond, waren Pekaintoe, Tosoepi en Masooe aan den linkeroever der Poena, niet ver van hare monding in zee.

De ondergang der To Pajapi.

De reden, waarom de To Pajapi ten onder zijn gegaan is geweest hunne onophoudelijke twisten onderling. Telkens verneemt men uit de verhalen, hoe iemand hunner lieden van een anderen stam uitnoodigt om zijne stamgenooten te bestrijden. Een algemeen bekend verbaal van zulk eene oneenigheid is het volgende: Indertijd hadden de To Pajapi twee machtige hoofden, een broer en een zuster; de eerste woonde te Masoee, de tweede in Tosoepe. De broeder bezat een merkwaardigen hond, die wanneer hij ook ter jacht werd meegenomen, steeds eenig wild opspoorde en ving. De zuster was eigenares van een tamme zeemeeuw, die op een woord van hare meesteres naar zee vloog, en haar zooveel visch bezorgde als zij wenschte. Wanneer de vogel van de vischvangst terugkwam, stond steeds een houten bak met water voor hem gereed, waarin hij dan gewoon was een bad te nemen.

Op zekeren dag kwam de broeder tot de zuster, en zeide tot haar: „Zuster, morgen komen de menschen op mijn akker rijst planten, en nu zou ik hun gaarne visch te eten willen geven. Toe, geef mij je zeemeeuw morgen ochtend te leen”. De zuster antwoordde: „Wel zeker, broeder, wij leven in vriendschap met elkaar. Waarom zou ik u mijn vogel niet te leen geven?” Toen nam de broeder den vogel mede naar zijn akker.

Den volgenden morgen bracht de zeemeeuw op last van het hoofd eene menigte visch aan. Ook het bad stond gereed, maar uit kwaadaardigheid had de broeder dit water vermengd met het sap van een wortel, (toewa geheeten), welke de visschen bedwelmt, wanneer men hem in het water gooit. Toen de vogel met zijn werk gereed was, dompelde hij zich als gewoonlijk in zijn bad, en dronk van het vergiftigde water, waarop hij stierf. (Volgens anderen brak de broeder den vogel de vleugels, zoodat hij verder onbruikbaar was).

Dit geval werd de oorzaak van een grooten twist tusschen broeder en zuster, welke hiermede eindigde, dat de zuster met de helft van den stam, die haar aanhing het land verliet, en naar Boedo-Boedo in het Mandarsche aan Straat Makasser verhuisde. Op reis daarheen moest zij aan den oorsprong van de Tawaelia-rivier eene zwangere slavin achterlaten met haar man. Uit dit echtpaar zou de nederzetting zijn ontstaan, welke men daar nog vindt; deze menschen spreken allen het baria, de taal der To Pajapi.

De vertrekkende zuster zou nog eene hand vol aarde hebben medegenomen naar haar nieuwe vaderland, welke zij daar in den grond begroef. De menschen van Boedo-Boedo zagen de vreemdelingen niet vriendelijk aan, en gelastten hen heen te gaan. De Pajapi-vrouw antwoordde, dat zij hier land had, en toen men naar de plek ging, waar de handvol aarde begraven was, zag men dat deze was aangegroeid, en zich reeds over eene groote oppervlakte uitstreekte. De menschen van Boedo-Boedo wilden niet gelooven, dat dit aarde was van het land der To Pajapi, en zeiden: „Welnu,

laat ons dan met de speren werpen (m o g e g o); wanneer uw speer het diepst in den grond doordringt, zijn wij uwe slaven; wanneer echter blijkt, dat wij gelijk hebben, dan zult gij ons tot slaven zijn". Beide partijen wierpen de speren; die van de Pajapi-vrouw ging het diepst den grond in, waarmede uitgemaakt was, dat het land van haar was, en dat de menschen van Boedo-Boedo de slaven zouden zijn der To Pajapi.

Inmenging van To Napoe.

Voor dat de meermalen genoemde vrouw haar land verliet, had zij tot de To Napoe het verzoek gericht om het dorp van haar broeder, Masooe met deszelfs inwoners van de aarde te verdelgen. Volgens een ander verhaal zou het hoofd van Masooe de To Napoe hebben getart door tot eenigen hunner te zeggen: „al haktet gij mij van achter in den rug, terwijl ik betel zat te kauwen, dan zou ik niet eens naar u omkijken; m. a. w. ik geef niets om u". Hoe het zij, de To Napoe hebben inderdaad Masooe verwoest; als belooning voor dit werk zou die vrouw al hare rechten op de zee van af Tambarana tot Watoe Moëngko toe aan de To Napoe hebben afgestaan. Op deze overlevering grondden indertijd de To Napoe het recht om van alle zoutstokers op dit gedeelte van de kust iets van hun produkt te eischen als belasting.

De laatsten der To Pajapi.

De overgebleven To Pajapi schijnen zich geconcentreerd te hebben bij het riviertje Kilo, tusschen de Tambarana- en de Poena-rivieren. Van den beginne aan moeten de To Pajapi veel overlast hebben gehad van de Parigiërs en Sigiërs, die hun steeds hunne slaven afnamen. De finale ondergang van den stam had plaats, toen het toenmalige landschapshoofd van Parigi de To Lage, To Onda'e en To Wingke mPoso uitnoodigde de voornaamste Pajapi-vestiging bij Kilo te verwoesten. Dit moet ongeveer een 80 jaar geleden werkelijk zijn gebeurd. De overgeblevenen hebben zich verspreid, voornamelijk naar Saoesoe, Dolago en Parigi. Eene groep To Pajapi in de omstreken van de Tambarana werd door de Sigiërs verslagen, die velen krijgsgevangen maakten en naar hun land voerden.

De To Pajapi staan bij de overige Toradja's bekend als zeer dapper te zijn geweest. Aangezien dapperheid bij de Toradja's dikwijls gepaard gaat met koppigheid, zal ook hierin wel een van de oorzaken van hunnen ondergang moeten worden gezocht.

To Pebato. Vanwaar zij gekomen zijn.

Een deel van het gebied der To Pajapi werd later ingenomen door de To Pebato, hoogstwaarschijnlijk de jongste onder de Toradja-stammen. Hun stam dorp Wawo mPebato heeft aan den rechteroever der Posso gelegen, maar later hebben deze lieden zich verspreid over het land ten Westen

van die rivier. Volgens het verhaal zijn de stamvaders der To Pebato afkomstig van Tinoë. Voor de jacht gingen zij menigmaal naar den berg, waarop later het dorp Pebato werd gebouwd. Aan den voet van dien berg hadden zij lange scherpe bamboes (b a t o) in den grond geplaatst met de bedoeling dat herten en varkens daarin zouden loopen. Omdat zij telkens daarheen terugkeerden om te zien of de bamboes wild hadden gevangen, werd die plek en later het daar gebouwde dorp Pebato genoemd.

Het moet langen tijd hebben geduurd, voordat de Toradja's naar de overzijde van de Posso-rivier zijn getrokken; misschien verstond men toentertijd nog niet de kunst haar te overbruggen. Het eerste dorp aan de overzijde was Waroë, dat tot op den huidigen dag nog gewoonlijk wordt aangeduid met Lipoe n'Toe'a, „het dorp der ouden”. Hier trokken de To Pebato zich in 1906 te zamen om zich tegen het Gouvernement te verzetten; bijtijds hebben zij echter nog het hoofd gebogen. Na Waroë werd Tamoengkoe, „berg”, dicht bij Wawo m'Pebato gesticht. Aanvankelijk bleven de To Pebato in het bovenland wonen; maar langzamerhand zakten zij naar het benedenland af. Verscheidene van de eerste lieden, die het zeestrand opzochten, hebben wij nog als oude lieden gekend. Wij mogen dit feit dus op een 50 jaar geleden stellen.

Het recht der To Pebato op den grond der To Pajapi.

Het schijnt, dat het recht om op den grond der To Pajapi te wonen den To Pebato wel eens betwist is geworden, vooral door Parigiërs en Sigiërs, die de laatste To Pajapi hadden uitgeroeid en daardoor eenig recht op hun grond meenden te mogen laten gelden. De To Pebato gronden hun recht op twee overleveringen van het type, dat wij reeds meer hebben ontmoet.

Het eene verhaal luidt aldus: In den ouden tijd daalde een der voorvaders van de To Pebato met eenige gezellen al jagende naar het zeestrand af. Zij kwamen dicht bij het Pajapi-dorp Nakota Angga („door geesten van een steenen borstwering voorzien”), en het Pebato-hoofd, Sio m'Pongkoe („negen heuvels”) zond een paar zijner lieden daar heen om tabak te vragen. Behalve tabak brachten die twee nog het verzoek van het hoofd (eene vrouw) van Nakota Angga mede, om eens bij haar te willen komen. Sio m'Pongkoe ging, en bracht een nacht in het dorp door. Den volgenden morgen vroeg hij, waarom men hem had ontboden. Naar de gewoonte bood het hoofd hem eerst een stuk katoen aan ter inleiding, en daarna deelde zij hem mede, dat zij in oorlog was met de To Pada (in het stroomgebied van de Laa) en deed hem het verzoek haar in dien strijd te helpen. Sio m'Pongkoe antwoordde, dat hij nog geene beslissing kon nemen, aangezien hij over deze aangelegenheid eerst met de Pebato-oudsten moest spreken.

In zijn dorp teruggekeerd, deelde hij het geval aan de oudsten mede, maar dezen wilden er niet van hooren. Sio m'Pongkoe voelde zich echter

beschaamd gemaakt, en besloot er alleen op uit te gaan met zijne gezellen. In het land der To Pada wist hij eenige menschenhoofden buit te maken, en keerde met deze naar Nakota Angga terug. Hij vond dit dorp echter verlaten, en begreep, dat de bewoners er van elders waren heengegaan. Eindelijk zag hij een man aan de overzijde van de Poena. Hij durfde dezen niet aanroepen uit vrees, dat de man dan zou wegloupen. Hij liet hem dus besluipen en gevangen nemen. De man vertelde nu, dat de lieden van Nakota Angga een nieuw dorp hadden gesticht in Pekaintoe. Hierheen gingen nu Sio mPongkoe en zijne gezellen, en weldra was er groot feest, omdat de dood van den echtgenoot van het dorpshef op de To Pada was gewroken.

Na afloop van het feest sprak het dorpshef tot Sio mPongkoe: „Wat zullen wij u voor uwe moeite geven; een slaaf gaat eenmaal dood; katoenen goederen gaan op; laten wij u een stuk land geven, dit is blijvend”. Toen kreeg Sio mPongkoe een groot stuk land tusschen de Mapane- en Poena-rivieren.

Het tweede verhaal verklaart, hoe de To Pebato in het bezit kwamen van het Zuidelijk deel van Pajapi-land tot aan de Roemoeroe. In den ouden tijd dan was een slaaf der To Kadomboekoe, Ta Roemende genaamd, naar het stamdp dorp der To Pebato gevlucht. Zijn heer durfde Ta Roemende niet laten oppakken, omdat die slaaf groot en sterk was. Hij riep dus de hulp in van het hoofd der To Pebato, welke beloofde den slaaf te zullen oppakken. Terwijl deze eens aan het tappen van palmwijn was, kwamen twee mannen, die eene menigte boomschors als bindmateriaal bij zich hadden, voorbij den boom, en vroegen aan Ta Roemende om palmwijn; hij gaf het hun, en nadat zij gedronken hadden, gaven zij den nap over aan den slaaf en vroegen dezen hun bescheid te doen. Terwijl nu de man aan het drinken was, grepen zij hem en bonden hem. Toen de slaaf bij de To Kadomboekoe terug was gebracht, gaf het hoofd Ta Garanggo, die van de To Pajapi afkomstig was, den To Pebato als belooning het land ten Zuiden van bovengenoemde streek.

Knevelarijen der To Napoe.

Hoe het zij, de To Pebato leven nu in het onbetwist bezit van het voormalige land der To Pajapi, maar voordat het Gouvernement orde kwam scheppen in Midden-Celebes, was het alsof een vloek rustte op het land. Evenals de To Pajapi zonder ophouden geplaagd werden door Parigiërs en Sigiërs, werden de To Pebato voortdurend gekweld door de tot diezelfde groep behoorende To Napoe. Vroeger vond men in het Pebato-land altijd rondzwervende troepen To Napoe, die geheel leefden op kosten van de To Pebato. Wanneer hun niet goedschiks te eten werd gegeven, namen zij zelve het noodige van de akkers, en ingeval iemand hen naar aanleiding hiervan durfde aanspreken, werd de vermetele nog gedwongen eene boete te betalen. Het sterk ontwikkelde rechtsgevoel der Toradja's werd

geheel verkracht door de onrechtvaardige wijze, waarop de To Napoe boeten oplegden. De vrees voor deze Berg-Toradja's was zóó groot, dat niemand het waagde eene opgelegde boete niet te betalen. Van de velerlei knevelarijen noemen wij slechts enkele voorbeelden:

Een aantal To Napoe komen in een dorp, en vernemen, dat de inwoners een varken hebben geslacht. Zij laten een stuk van het dier vragen met de bijvoeging, dat zij van het vleesch en niet van het spek willen hebben. De To Pebato laten een stuk vleesch brengen, maar daar er aan het vleesch ook wat spek zit, worden de gevers met een heel varken beboet. Een ander maal hakt een To Pebato den bloemkolf van den arèn-boom, waarvan hij palmwijn tapt, af, uit boosheid, omdat hij zijn palmwijn altijd door To Napoe gestolen vindt. Voor dit feit moet hij boeten met één buffel. Eens vindt een Toradja een betelzak; aan het maaksel herkent hij het voorwerp als toebehoorende aan To Napoe. Hij gaat aan een troep van deze menschen, die daar juist in de buurt verblijf houden, vragen of het ding hun toebehoort. Dit blijkt zoo te zijn. De eigenaar maakt den zak open, en beweert, dat de vinder er iets heeft uitgenomen, en nu moet de eerlijke man voor zijn vermeenden diefstal een buffel geven.

Meermalen hadden beboetingen plaats, omdat een To Napoe, een huis voorbij gaande, geraakt werd door wat sirih-speeksel, dat een der bewoners zonder erg naar buiten spuwde, of door de urine van een kind, dat door den vloer zijn behoefte deed. Kleine beleedigingen, niet als zoodanig bedoeld, werden breed uitgemeten en onevenredig beboet; ja, dikwijls twee of driemaal besproken en gestraft. Meer dan eens hebben ambtenaren en zendelingen getracht de To Pebato te helpen tegen de To Napoe, maar dit zagen de eersten niet graag; want later verweten hunne knevelaars hun, dat zij de hulp der Hollanders hadden ingeroepen, en daarvoor werden zij nog eens extra beboet. Zij dachten dus: beter gezwegen en verdragen, opdat de zaken niet erger worden.

Aanleiding tot de aanmatigende houding der To Napoe.

Voor de aanmatigende houding der To Napoe tegenover de To Pebato is echter aanleiding geweest. De eersten zeggen, dat de laatsten door hen „in hun land zijn neergezet” (n a p a p o t o e n d a). Deze uitdrukking doelt op slaven, die niet door hun heer in huis worden gehouden om aldaar diensten te doen, doch aan wie is toegestaan elders te gaan wonen, en hun eigen huishouding te hebben. Deze toestand is ontstaan door herhaalde nederlagen, die de To Pebato hebben geleden in oorlogen tegen de To Napoe. Hierdoor hebben de To Pebato de kracht der To Napoe ondervonden, en de herinnering er aan ontnam hun al den moed om te trachten zich vrijer te maken.

De laatste oorlog, welke een 50 jaar geleden werd uitgevochten, had een tweeledige oorzaak: een daad van overspel met een Napoesch meisje,

en een moordaanslag van een troep To Pebato op eenige To Napoe, die bezig waren met zout stoken. Dit alles gaf aanleiding tot een oorlog, welke in den aanvang gevoerd werd in het voordeel der To Pebato; dezen gingen zelfs eenige malen naar Napoe, en maakten daar eenige menschenhoofden buit. De To Napoe begonnen den moed reeds op te geven, toen Papa i Peti, op wien wij beneden terugkomen, waar wij over Mapane spreken, en die toenmaals nog in zijn vaderland Besoa woonde, de leiding der zaken op zich nam. In dien tijd woonden de meeste To Pebato nog te zamen in het boven reeds genoemde dorp Waroë. De heuvel, waarop dit dorp lag, is slechts van ééne zijde te bereiken; aan de andere zijden is de hoogte zóó steil, dat men haar alleen met behulp van ladders kan beklimmen. Eens toen men niet verdacht was op een overval, kwam de vijand te voorschijn; vrouwen, die buiten het dorp bezig waren met het kloppen van boomschors, vluchtten. Hierdoor kon men de poort niet sluiten en tegelijk met de vluchtende dorpelingen kwam ook de vijand binnen. Het dorps hoofd, Ta Datoe, verdedigde nog eene poos lang de poort, maar toen hij bezweken was, had er een groot bloedbad plaats. Volgens het verhaal dreven de rijstblokken af in den stroom van bloed. Na later vergeefs beproefd te hebben nog een paar andere dorpen in te nemen, sloegen de To Napoe het beleg voor Boejoj Masipa, in de nabijheid van het tegenwoordige dorp Longkida. Na eenige dagen belegerens stelden de To Napoe den To Pebato voor, den strijd te eindigen. De To Pebato zijn toen op dit voorstel ingegaan, en sedert beweren de To Napoe, dat de eersten zich aan hen hebben overgegeven, en dus min of meer aan hen onderworpen zijn.

De To Pebato schijnen na dien oorlog eene poging te hebben gedaan om hun ongelukkig land te verlaten en zich weer terug te trekken op den rechteroever der Posso. De To Napoe wisten hen echter met schoone woorden van dit plan af te brengen; een witte buffel werd daarbij als teeken van verzoening geslacht.

Invloed van Sigi. Stichting van Mapane.

Een onmiddellijk gevolg van bovengenoemden oorlog was, dat de To Pebato ook in aanraking kwamen met den heer der To Napoe, den magaoe van Sigi. En een gevolg van deze aanraking weer was, dat de To Pebato het hoofd van Sigi ook als hun heer erkenden. Aanleiding hiertoe gaf de omstandigheid, dat de To Pebato op een hunner sneltochten een slaaf van den magaoe van Sigi hadden gedood. Kort na den oorlog nu kwam pasgenoemde Papa i Peti zich met medeweten van zijn heer in Sigi op eene plaats aan de Tomini-bocht vestigen, waar thans het dorp Mapane ligt. Hij zette zich hier neer onder voorwaarde, dat hij van de winsten, welke hij zou maken met zijn handel een gedeelte aan den heer van Sigi zou afstaan. Tevens werd hij langzamerhand uit den aard der zaak een tusschenpersoon tusschen dien heer en de To Pebato. Door den

tijd vestigden zich meer vreemdelingen om dezen Papa i Peti heen en hierdoor werd Mapane (dat bij de Toradja's Takoele heet) eene der grootste handelsplaatsen aan de Tomini-bocht. Men vindt daar Mandareezen, Parigiërs, Kailiërs, Boegineezen, Makassaren, Gorontaleezen en anderen. Hoe Mapane en de To Pebato zich langzamerhand aan het toezicht van Sigi hebben onttrokken, hebben wij beschreven in Hfdst. „Maatschappelijke en Staatkundige verhoudingen”.

De bestuursvestiging Posso.

Aan een schilderachtige kleine baai is de Nederlandsche vestiging „Posso” gelegen. Van uit zee levert het gezicht op Posso geen bijzonderen aanblik op. Aan beide zijden van den weg, die parallel loopt met het strand, vindt men de woningen van neringdoenden, onder welke enkele groote winkels. De weg naar het Zuiden voert een heuvel op langs de kazerne rechts en eenige Chineesche toko's links. Op den heuvel komt men voorbij enkele woningen van het kampement en daarna aan het huis van den Civiel Gezaghebber. Aan het einde van dezen weg staan de school en de onderwijzers-woning. In het Oostelijk gedeelte van deze plaats liggen nog andere woningen, zooals die van den officier van gezondheid (waar dicht bij zich nog een klein hospitaal bevindt), die van den luitenant en van den opziener bij de in- en uitvoerrechten.

Het groote bezwaar aan de vestiging te Posso verbonden, is het gebrek aan water; dit moet iederen dag aangevoerd worden van de Posso-rivier, welks water in den drogen tijd dikwijls nog brak is. Dit gebrek zal spoedig verholpen worden door het boren van putten.

Bij de monding der Posso is een pont aangebracht, die de gemeenschap tusschen de beide oevers onderhoudt.

De baai van Posso heeft geen goeden naam in de scheepvaart. Terwijl het Oostelijk deel zeer diep is, en de zeebodem steil afloopt, zoodat het daar moeielijk ankeren is, bevindt zich in het Westelijk deel een groote zandbank, welke daar door het uitstroomende water van de Posso gevormd is. Tegenwoordig landt men aan een houten landhoofd, waar zich ook het douanekantoor bevindt.

III. HET STROOMGEBIED VAN DE LAA.

Algemeene beschrijving. — De Walati-vlakte. — De plas Todjoe. — Wawo nTolo. — De karadja van Onda'e. — De Oostelijke bergrug. — De nieuwe stand van zaken in Onda'e. — Langgeani. — Palande. — Tawoalongi. — Pakambia. — Pada.

Algemeene beschrijving.

Een eigenaardig verschijnsel van het rivierstelsel van Midden-Celebes is, dat de bronnen der rivieren, die tot verschillende stroomgebieden behooren elkaar als het ware voorbijstreven, zoodat de bronnen van rivieren, die bijvoorbeeld naar het Zuiden stroomen Noordelijker liggen dan die van rivieren, die naar het Noorden gaan. Dit verschijnsel staat natuurlijk in verband met de richting der bergketens, die van Zuidoost naar Noordwest loopen. Zoo liggen ten Oosten van het Posso-meer enkele ketens van belang. In hetzelfde ravijn tusschen de beide eerste voornaamste ruggen gevormd, ontspringen zoowel de Masewe, die naar de Laa gaat als de Wimbi, die haar water aan de Posso toevoegt. Achter een keten verder naar het Oosten ontstaat de Walati, die eerst in Noordelijke richting stroomt, dan met eene groote bocht door het gebergte breekt om dan haar water te stuwen door eene groote vlakte, eene dergelijke inzinking als het Posso-meer is. In deze vlakte neemt zij eerst de Saloe Taa en verder de Toka als linkerzijrivieren op, om dicht bij het einde der vlakte de Masewe ontvangen.

Voordat zij naar het Oosten toe het gebergte doorbreekt, dat de vlakte aan den Oostkant begrenst, neemt de Walati nog de Kadata in zich op. Deze rivier komt uit het Zuidwesten, waar hare bronnen volgens de Inlanders dicht bij die van de Kodina moeten zijn gelegen. De Kadata blijft in haar loop tusschen de bergen bekneld, totdat zij dicht bij hare vereeniging met de Walati de vlakte bereikt. Na deze samenvloeiing draagt de rivier den naam van Laa, een Mori'sch woord voor „rivier”, waarmede men dus heeft willen uitdrukken: „de rivier bij uitnemendheid” (1).

---

(1) Een analoog geval vindt men in het Westen in de Koro (= rivier), die ontstaat uit de samenvloeiing van de Tawaelia (Belanta) en Owai Rampi, en die haar water onder den naam van Lariang in de Straat van Makasser uitstort.

De Laa stroomt nu door eene groote vlakke, waarop zich hier en daar heuvels verheffen in ongeveer O.N.O. richting. Deze vlakke strekt zich ook uit naar het Noordwesten. In dit gedeelte wordt zij doorsneden door de Jaentoe ⁽¹⁾, die niet ver van het voormalige dorp Perere haar water in de Laa uitstort. Wanneer de Laa deze groote vlakke, die eenvoudig Pada („grasveld”) heet, heeft doorloopen, breekt zij door het randgebergte, zoodanig, dat daar eene stroomversnelling ontstaat. Deze stroomversnelling draagt den naam van Kamporesa. Nu wordt een plek, waar eene rivier onder den grond doorstroomt aangeduid met den naam van k a m p o r e s a; het is dus wel mogelijk dat eertijds de Laa deze hoogvlakte verliet door een onderaardsche gang in het randgebergte.

De belangrijkste rivieren, die de Laa in deze vlakke nog in zich opneemt zijn links: Katoe, Majoemba, Koro nTombe, Djaja Kita, Koese Malino, Oeë Maeta, Koese Maliwoeko, Karoeroe, Era.

Met verschillende stroomversnellingen bereikt de Laa de laagvlakte. Zij verandert dan spoedig van richting, stroomt eerst naar het Zuiden, om dan in Oostelijke richting de Molukken-zee te bereiken. Als eenige zijrivier van belang neemt zij in deze vlakke links de Tioe op.

* De Walati-vlakte.

Van het Noorden komende langs den grooten weg van Koro nDjongi naar Taripa, heeft men een heerlijk gezicht over de geheele lengte van het Walati-dal met de daarin zich voortkronkelende rivier ⁽²⁾. De vlakke zelf is zeer moerassig en daardoor onbewoonbaar. Uitgestrekte sagoeboschen ziet men hier. In het midden van de vlakke rijst een regelmatig gevormde heuvel uit den moerassigen bodem op. Deze heuvel draagt den naam van Tonampo, maar wij hebben geenerlei verhaal kunnen ontdekken, dat het ontstaan van dezen heuvel tracht te verklaren.

De plas Todjoe.

Aan den voet van het gebergte, dat de vlakke ten Oosten begrenst, vindt men een grooten plas, die den naam draagt van Todjoe. Aan deze plek is weder de legende verbonden, die men op zoovele andere plaatsen in Midden-Celebes vindt. Daar zou namelijk eertijds een dorp Todjoe hebben gelegen, dat door het water verzwolgen is geworden, omdat eene vrouw hare kat gelastte een onder het huis gevallen naald te halen. Op dezen plas vaart men met zeer kleine vaartuigen om de zeer talrijk daarin voorkomende visschen (gaboes) te vangen. Er komen hier visschen voor met bijzonder groote koppen, welke men booe popongge noemt;

(1) Het bestanddeel Ja- van dezen riviernaam is hetzelfde woord als Laa.

(2) De Walati neemt links op de rivieren: Saloe Taa (met de Koro nDjongi en de Sange), Salisoesoë, Doroengo, Tampengko. Haar voornaamste rechter zijrivieren zijn: Kantjoeoe-ntjoeoe, Kapini en Masewe.

deze visschen zouden de nakomelingen zijn van de menschen van Todjoe, die bij den ondergang van hun dorp in gaboes werden veranderd. Deze soort gaboes moet niet aangenaam van smaak zijn.

De eigenaar van den plas verschijnt nu en dan in de gedaante van een grooten gaboes; hij heet Botoetoe⁽¹⁾. Deze en Indo i Laoë, over wie beneden, worden aangeroepen, waarbij hun wordt verzocht, om hunne kinderen (visschen) in den plas te brengen. Eens moeten Loewoeërs Botoetoe hebben gedood, maar sedert heeft hij weer een vervanger gekregen in een ander groot exemplaar van dezelfde vischsoort.

Men deed ons eens het volgende verhaal: Eens ging een man van Tando mBeaga in Todjoe visschen. Hij reeg zijnen buit aan een rotan en hing hem op den rug. Naar huis gaande hoorde hij achter zich praten: „hier was onze akker; onze rijst stond toen al hoog”. De man keek om, maar toen hij niemand zag, begreep hij, dat een der visschen had gesproken; tevens zag hij, dat het water uit de Todjoe achter hem aanstroomde. In grooten angst wierp hij de visschen weg, en ijldde naar huis.

W a w o n T o l o .

Het Noordelijk en het middengedeelte van de Walati-vlakte worden bewoond door To Onda'e. Toen wij het stroomgebied van de Posso bespraken, hebben wij op bl. 36 medegedeeld, dat een Onda'eër, die te Wawo Onda'e beleedigd was, naar het Zuiden trok en een dorp stichtte te Wanoea mBawoe („varkenshol”, omdat zich in een grot, die zich in den berg bevindt, waarop het dorp lag, tal van wilde varkens ophielden). Dit dorp lag op het Oostelijk gebergte, waar de boschjes bamboe nog tal van plaatsen aanwijzen, op welke de To Onda'e in dit gedeelte van het land hunne nederzettingen hebben gehad.

Het dorp, dat de nakomelingen van Ta nTjaino (zoo heette de uitgeweken To Onda'e) stichtten, was Wawo nTolo op het Oostelijk gebergte. Dit dorp schijnt in de geschiedenis der To Onda'e een voorname rol te hebben gespeeld; het wordt althans in tal van overleveringen genoemd. Zoo werd het eens in een oorlog gewikkeld met zijne stamgenooten te Pa'a ri Dopi in het stroomgebied van de Posso. De reden was zeer gering. Iemand van Pa'a ri Dopi ging liggen slapen op den vlonder van het hoofd van Wawo nTolo bij diens badplaats. Het hoofd was over deze vrijpostigheid zoo vertoornd, dat hij den slapende doodde. In den oorlog, die daaruit voortkwam, leed Wawo nTolo zoodanig, dat het besloot vrede te sluiten door een zoon van het hoofd van Wawo nTolo te doen huwen met een dochter van het hoofd van Pa'a ri Dopi. Twee afgezanten van Wawo nTolo gingen in het geheim naar Pa'a ri Dopi. Zij vonden het hoofd van

(1) Anderen geven als naam van dezen eigenaar op Kaleoera Vandaar dat men van garnalen sprekende, deze dieren niet met den gewonen naam oera mag aanduiden, maar met oedja mpongojoe, „regen en wind”; men gelooft namelijk, dat een storm zou losbreken, wanneer men oera zeide.

die plaats alleen te huis, en deelden hem het doel van hunne komst mede. Het hoofd zeide nu tot de twee gezanten: „Verbergt u spoedig in het leege rijstvat op den zolder, want wanneer mijne mannen u vinden, zullen zij u dooden. Toen die twee zich hadden verstopt, sloeg het hoofd op de trom, waarop al zijne mannen kwamen toegestroomd om te vragen, wat er te doen was, waar de vijand was. Het hoofd wierp nu een zwart schild naar beneden, waarvan hij den rug met kalk wit had gemaakt, waarbij hij riep: „Dit is de vijand, houwt hem neer, steekt hem dood”. Allen vielen nu op het schild aan en hakten dit tot splinters. Toen dit was afgeloopen zei het hoofd: „Nu is de vijand dood”, en met het gelaat naar de zoldering riep hij: „Komt er nu maar uit, u zal geen kwaad geschieden”. De beide afgezanten kwamen nu uit hunne schuilplaats te voorschijn, en deelden hun voorstel mede. Dit werd na bespreking aangenomen, en de vrede tusschen de beide verwante dorpen was tot stand gekomen.

Volgens de tegenwoordig levende menschen rust er een vloek op het land van Wawo nTolo. Deze vloek openbaart zich hierin, dat op dit land geen maïs wil groeien. Vroeger was dit anders, toen hadden de menschen overvloed van maïs. Door dezen overvloed waren zij zóó brooddronken geworden, dat zij niet meer de leege klossen der maïs gebruikten om zich na hun gevoeg gedaan te hebben te reinigen, maar zij namen daartoe de heele vrucht. Toen werden de goden toornig, en sedert krijgt men van dit land geen maïs meer.

Wawo nTolo is al sedert menschengeheugenis niet meer bewoond. Enkele overleveringen met betrekking tot dit dorp krijgen wij nog beneden.

De karadja van Onda'e.

Op het gebergte aan den Oostkant van de Walati-vlakte hebben vroeger nog verscheidene dorpen der To Onda'e gelegen. Wij noemen hiervan alleen Tando mBeaga op het uiteinde van den uitlooper, die de Toka van de Saloe Taa scheidt. Ofschoon de To Onda'e oorspronkelijk in het stroomgebied der Posso thuis behoorden, moeten de naar het Zuiden verhuisde To Onda'e al spoedig groot overwicht hebben gekregen over hunne Noordelijker wonende stamgenooten. Onda'e moet in den zeer ouden tijd reeds een eigen landschapshoofd hebben gehad; de andere Toradja-stammen hadden er geen. Toen Onda'e onder de heerschappij van Loewoe kwam, werd dit algemeene hoofd gehandhaafd onder den titel van karadja of tongko (zie ook Hfdst. „Maatschappelijke en Staatkundige verhoudingen”). Deze karadja woonde in Tando mBeaga, en hierdoor was dit dorp het voornaamste van alle Onda'e-nederzettingen in den tijd voordat het Gouvernement hier kwam. Alle andere Onda'e-dorpen konden worden gerekend de onderhoorigen te zijn van Tando mBeaga. Deze onderhoorigheid bleek onder meer hieruit, dat zij moesten medehelpen aan het bouwen van den dorpstempel te Tando mBeaga; vandaar dat deze tempel de grootste en fraaiste was uit het geheele land (in 1909 moest hij

worden afgebroken als straf voor het feit, dat daarin feest was gevierd met den schedel van een der soldaten, verslagen in Mori in 1907 bij Rano Tole).

Wanneer iemand een varken had buitgemaakt, bracht hij een voorpoot en 9 stukjes vleesch er van aan den karadja en een achterpoot met 6 stukjes vleesch aan den onder-karadja, die gewoonlijk witi, „voet” werd genoemd, omdat de karadja gewend was zijn onderkaradja te zenden naar de plaats, waar eene of andere zaak moest worden uitgemaakt. Om het andere jaar bracht men rijst op aan den karadja, van de 1000 bossen 100. Het eene jaar bewerkte de bevolking de akkers van den karadja, het andere jaar die van den onderkaradja. Ook van den palmwijn van een pas bewerkten arèn-boom bracht men een gedeelte, en men geloofde, dat de boom daardoor overvloediger vocht zou geven. Moest een huis voor den karadja worden gebouwd, dan werd de taak onder de menschen verdeeld, en daarna kwam men bij elkaar om het huis te bouwen.

Dat het landschap Onda'e reeds zeer lang bewoond moet zijn blijkt mede uit de ontbossing van de bergen. Het land maakt wel een mooien indruk, maar de kale bergen wijzen op weinig vruchtbaarheid. Vooral voor dit landschap is het een zegen, dat de menschen gedwongen zijn geworden natte rijstvelden aan te leggen, waartoe de vlakten ruimschoots gelegenheid aanbieden.

De Oostelijke bergrug.

Ook op het gebergte, dat de Walati-vlakte aan den Oostkant begrenst ziet men behalve Wawo nTolo nog andere boschjes, die herinneren aan het feit dat daar dorpen hebben gelegen. Een fraai gezicht heeft men bij het dorp Langgadopi, omdat men van daar uit zoowel het Jaentoe- als het Walati-dal kan overzien. Een eindweegs verder op den weg naar Pada komt men voorbij twee plaatsen, waar eertijds de dorpen Wojo Pajoen Penggoli hebben gelegen. Volgens het verhaal moeten een 50 jaar geleden To Padoë, een stam aan gene zijde van het Matano-meer, dicht bij Epe, het dorp Wojo Pajoe zijn komen belegeren. Toen het hun niet gelukte dit dorp in te nemen, wierpen zij zich op het daar dichtbij gelegen Penggoli, waarmee zij niet in oorlog waren. Het hoofd van Penggoli, Ta nTambokoe genaamd, werd door hen gevangen genomen en naar Tempa in Pada gebracht. Hier doodde men hem; zijn vleesch werd gerookt en opgegeten. Dit verhaal werd ons door verschillende menschen verteld.

Op denzelfden bergrug meer naar het Zuiden lag eertijds Kajaka, het dorp dat zulk eene groote beteekenis heeft gekregen in de geschiedenis der Toradja's, omdat hier een hunner voorouders, Tetemboe, onder den hoofdpaal van den dorpstempel werd begraven, mede een der oorzaken van den langdurigen oorlog der Bare'e-Toradja's met de To Kinadoe. (Zie Hfdst. „Oorlogvoeren”).

De nieuwe stand van zaken in Onda'e.

Sedert het Gouvernement orde is komen stellen op de zaken in Midden-Celebes, hebben ook de To Onda'e in het stroomgebied van de Laa zich in grootere dorpen moeten vereenigen. Hierdoor zijn in dit gedeelte van het land vier nieuwe dorpen ontstaan: Taripa, waar ook het distriktshoofd van Onda'e woont, Tadimba of Sange aan de Walati, Masewe aan den bovenloop van de gelijknamige rivier en Langgadopi. De groote weg, die uit het Noorden van Koro nDjongi komt, voert naar Taripa; hier splitst hij zich, een tak gaat naar Langgadopi en verder naar de vlakte van de Laa, en de andere tak voert over Sange en Masewe naar Singkona.

Langgeani.

Wanneer men van uit het Noorden den blik laat waren over de Walati-vlakte, ziet men ver naar het Zuiden op het uiteinde van den uitlooper, die de rivieren Walati en Masewe van elkaar scheidt een boschje, waar eertijds het dorp Langgeani lag. De To Langgeani moeten een zeer oude en machtige stam zijn geweest. Van waar zij zijn gekomen, weet men niet te zeggen, maar alle To Onda'e beweren, dat zij (de To Langgeani) reeds in die streek woonden, voordat Ta nTjaino Wanoea mBawoe kwam stichten. Het grootste deel van de Walati-vlakte behoorde dan ook aan de To Langgeani.

Volgens het verhaal kregen de To Onda'e op de volgende wijze een deel van dit land in bezit. De vrouw van Santoeka, het hoofd van Langgeani was overleden, en nu ging men naar het dorp Wawo nTolo om Daloti, eene beroemde priesteres te halen, opdat deze den eersten rouw zou kunnen opheffen. Daloti kwam ook, en zeide hare litanieën op; maar in den nacht beleedigde Santoeka haar zwaar. Daloti keerde den volgenden morgen terug naar haar dorp. Men begreep, dat deze zaak slecht zou afloopen, en daarom volgde men haar om de zaak goed te maken, voordat zij bij de haren zou zijn teruggekomen. Men bood haar buffels aan, maar deze weigerde zij; men bood haar een slaaf aan, maar ook dezen nam zij niet aan. Toen men haar eindelijk land aanbood, stemde zij toe.

De To Langgeani werden oorzaak van den ondergang van Wawo nTolo (verschillende To Onda'e echter ontkennen dat Wawo nTolo zou zijn verwoest). In den ouden tijd leefden te Langgeani twee voorname vrouwen, zusters: Indo i Laoë en Indo i Losi. Onder het bestuur van deze beide vrouwen ging het zeer voorspoedig in het land, en dit gaf den menschen van Wawo nTolo aanleiding om aan de To Langgeani te vragen Indo i Losi bij hen te laten wonen om hen te besturen. Indo i Losi verhuisde inderdaad en onder hare leiding ging het goed in Wawo nTolo. Hierdoor werden de stamverwante dorpen ijverzuchtig en kwamen Indo i Losi verjagen, hetgeen Wawo nTolo niet verhinderde.

Zwaar gegriefd keerde Indo i Losi naar Langgeani terug, waar zij

alles aan hare zuster Indo i Laoë mededeelde. Deze zon dadelijk op wraak. Zij begaf zich tot haar neef, die hoofd was van Watoe Mora'a, „vertakte steen”, een berg dicht bij den oorsprong van de Kadata. De neef stelde haar niet te leur; hij zeide haar: „Ga terug naar uw dorp, en maak daar een vat van boomschors gereed vol met pisang; kook ook veel rijst en meng deze met ei en oebi. Geef dit alles te eten aan hen, die ik u te hulp zal zenden om Wawo nTolo, het ondankbare dorp, te verwoesten. Zeventien apen zal ik u zenden; bind een lap wit katoen om den aanvoerder en laat hen dan gaan”. Zoo geschiedde het: de zeventien apen verwoestten het dorp Wawo nTolo, en daarna vergezelden zij steeds Indo i Laoë.

Eens gebeurde het, dat Indo i Losi met hare dorpsgenooten bezig was met rijstplanten. Zij zelve zorgde voor de zaaiijst. Zij praatte met hare dorpsgenooten, en zeide tot hen: „Wanneer gij aanstonds een geweldig rumoer hoort in de lucht als van een wervelwind, zegt er dan niets van, want dat zijn geesten, die ons komen helpen”. Te midden van het werk hoorde men werkelijk een sterk gedruisch, maar in plaats van er geen acht op te slaan, zei men tot elkaar: „het gaat mis met ons” (m o b a l i k i t a). En ziet, op hetzelfde oogenblik was Indo i Losi verdwenen. Zij was opgenomen in de lucht, en met haar ook de zaaiijst.

Hare zuster, Indo i Laoë was reeds geruimen tijd zwaarmoedig, want zij kon niet huwen, omdat zij hermaphrodit was. Toen nu hare zuster verdwenen was, besloot zij zichzelf van het leven te berooven. Zij sprak hare dorpsgenooten toe, en zeide: „Mijne zuster is naar boven gegaan, en zij heeft de zaaiijst medegenomen. Ik ga nu naar de onderwereld, en ik zal uwe rijst altijd doen gelukken als vergoeding voor de zaaiijst, die mijne zuster heeft medegenomen”. Daarna wierp zij zich in een diepen plas, die zich dicht bij Langgeani bevindt. De menschen, die zich rekenen afstammelingen te zijn van de inwoners van Langgeani, hebben tot op den huidigen dag de gewoonte om bij het feest van het in huis brengen der nieuwe rijst (p a n g o r e) een kleine bamboe (p a s o n d o) met ontbolsterde rijst en een komkommer aan het rek boven den haard vast te binden als aandeel voor Indo i Laoë. Men laat een en ander daar hangen tot het verdroogd en vergaan is.

Toen Indo i Laoë zich in het water had gestort, volgden haar de 17 apen. Deze apen en hunne nakomelingen komen volgens het geloof telkens uit het water op, en loopen dan door het land. Zoolang Langgeani nog bewoond was, kwamen zij in de huizen, en wiegden de zuigelingen. Men legde steeds een deel van de maïs voor hen bij de omheining van den akker neer, en van den palmwijn zonderde men ook iets voor hen af. Dan vernielden die apen niets op de akkers, en lieten de kokers met palmwijn aan den boom ongemoeid. Na een tijd lang rondgezworven te hebben, verdwenen zij weer in het water. Jagers zien deze dieren nu en dan nog wel eens, en dan zeggen zij: „de apen van Indo i Laoë zijn weer uit het water gekomen”. Zij roepen hun dan toe: „Verbergt u, grootvaders, opdat

de honden u niet aanblaffen". Zij wachten zich wel hunne honden op hen aan te bitsen, want de apen zouden de honden eenvoudig verscheuren.

Palande.

Van het Onda'e-dorp Masewe voert een goede weg, die steeds het nauwe dal van de gelijknamige rivier volgt, in twee uur tijds naar het dorp Singkona, alwaar het distriktshoofd van Palande woont. Tot aan de komst van het Gouvernement was het stam-dorp Palande, dat men op den weg van Singkona naar het Posso-meer te zien krijgt, bewoond.

De To Palande zijn een jonge stam, eene uitzwerming van de To Lage, aan wie zij in taal en andere dingen nog duidelijk herinneren. In de overlevering omtrent het ontstaan van dezen stam vinden wij eene andere lezing omtrent de verwoesting van Wawo nTolo dan de op bl. 56 gegevene. Indo i Laoë zou dan om hulp hebben gevraagd aan het hoofd van het Lage-dorp Tamoengkoe mBonti, niet ver van het tegenwoordige dorp Pandjoka. Nadat Tamoengkoe mBonti Langgeani geholpen had en Wawo nTolo verwoest was, wist Indo i Laoë geen betere belooning aan Tamoengkoe mBonti te geven, dan een gedeelte van haar land af te staan. Als grenzen van dit gedeelte gaf zij op: de Masewe stroomopwaarts tot aan hare rechterzijrivier Bentonoe, deze stroomopwaarts tot aan den bergrug; nederdalende langs de Singkona (een tweede Singkona, die in het Meer uitloopt) tot aan het Meer, vandaar de Kodina op tot Koro Bono, dan over het gebergte tot den oorsprong van de Pape, deze stroomafwaarts tot de Masewe.

Toen de To Lage van Tamoengkoe mBonti het hun gegeven land in oogenschouw gingen nemen, deden zij dit al jagende. Rij het voormalige dorp Tando Lengaroe vonden zij een groot varken, dat aanstonds door de honden werd achtervolgd. Vele honden werden echter door het dier gedood, maar eindelijk gelukte het den jagers toch het zwijn bij een berg neer te leggen. Men zocht er water en men vond het. Nu besloot men daar een dorp te stichten. Eerst ging men echter terug om het hoofd van Tamoengkoe mBonti te halen. Deze kwam en bezag de plaats, vond haar goed en richtte er een offertafeltje (p a l a n d e) op, ten einde het gebruikelijke offer bij het stichten van een dorp te brengen (zie Hfdst. „Huizen en dorpen"). Naar deze offertafel werd dit dorp Palande genoemd, en aan dit stam-dorp ontleent de geheele streek haren naam.

Palande heeft weinig geschiedenis (overleveringen), omdat deze stam nog jong is. De To Palande zijn uit hunne oude dorpen in drie nieuwe nederzettingen te zamen gebracht, namelijk Singkona, Pape en Toba. Te Singkona woont het distriktshoofd, die ook de dorpen Tolambo, Tindoli, Tokilo (Tadjoë) en Koro Bono (alle aan het Posso-meer gelegen) onder zijn bestuur heeft.

Tawoealangi.

De To Onda'e en To Palande in het stroomgebied van de Laa behooren

nog tot de onderafdeeling Posso. De overige Bare'e-sprekers staan onder het bestuur van den Civielgezaghebber van Kolono Dale. De nog te noemen Bare'e-sprekers in deze streek waren in den tijd, voordat het Gouvernement in dit land kwam, niet aan den Datoe van Loewoe, maar aan den Datoe ri Tana (hoofd van het landschap Mori) schatplichtig (zie Hfdst. „Maatschappelijke en Staatkundige verhoudingen”). Zoo bleven zij ook na de inbezitneming van dit land door het Gouvernement bij de afdeeling Mori (Kolono Dale).

Ten Westen van Palande liggen nog drie dorpen door Bare'e-sprekers bewoond: Tompira, Tando Malolo („scherpe top”) en Tana Soempoe („ingedrukt land”); het laatste aan den rechteroever van de Kadata. Te Tompira wonen de menschen van Laro Bomba („Marantha-moeras”); zooals wij boven reeds hebben medegedeeld, zijn deze lieden To Onda'e, die uit vrees voor hun toenmaligen vijand, de To Napoe, hun dorp Bomba in het Posso-gebied hebben verlaten en zich in Laro Bomba zijn gaan vestigen. De lieden van Tando Malolo en Tana Soempoe zijn afkomstig van een oud dorp Tawoealongi, dat niet ver van pasgenoemd dorp af lag. Waar deze menschen weer vandaan kwamen, weet men evenmin te zeggen, als men nog den oorsprong van de To Langgeani kan mededeelen.

Bij dit oude Tawoealongi moet een boom groeien, die drie soorten van mangga-vruchten draagt, welke in het Bare'e de namen dragen van loemi, antja en taripa. Volgens het verhaal is deze boom geplant door zekeren Ta Woealee, aan wien de volgende overlevering is verbonden: Ta Woealee was dorpshoofd van Tawoealongi, dat in dien ouden tijd nog schatplichtig was aan Loewoe. Ta Woealee had zich echter tegen den Datoe verzet, waarom hij gevangen genomen en naar Palopo gebracht werd. Daar droeg de Datoe hem op zijne kippen te bewaken, maar zie, niet lang daarna stierven al de kippen. Toen werd aan Ta Woealee opgedragen de buffels van den Datoe te weiden, maar ook deze stierven alle. Nu werd Ta Woealee gelast op het rijstveld van den Datoe te passen, maar tot schrik van alle menschen kwamen uit de rijstplanten geen rijstaren te voorschijn, maar vruchten van eene grassoort, lee genaamd (Jav. *alang*²). Aan deze omstandigheid heeft de man zijn naam ontleend van Ta Woealee, „Vader van de lee-vruchten”.

De Loewoeërs waren nu ten einde raad; men begon te denken, dat al deze ongelukken den Datoe waren overkomen ten gevolge van de vernedering, Ta Woealee aangedaan. De Datoe liet nu een mangga-pit eene maand lang in den rook hangen, zoodat ze geheel verdroogd was, en de kern in de harde schaal rammelde; naar gedachte was dus alle levensbeginsel in de pit gedood. De Datoe liet nu Ta Woealee roepen, en zeide tot hem: „Gij kunt naar uw land teruggaan, en wanneer gij in uw dorp zijt aangekomen, moet gij deze mangga-pit planten. Wanneer alle ongelukken, die geschied zijn, mij werkelijk om uwentwil zijn overkomen, zal er uit die pit een wonderboom groeien”. Ta Woealee deed wat hem gezegd was, en zie uit die pit groeide een boom op, die drie soorten

van mangga voortbracht. Toen in 1905 het Nederlandsch-Indische Gouvernement in Midden-Celebes begon te ageeren, moet een van de takken van dien boom zijn afgebroken, en dit zou voor de menschen een teeken zijn geweest, dat de Koempania zou overwinnen. Bij Tawoealongi moet nog een steen voorkomen, waarvan men vertelt, dat hij eene vrouw geweest is, die haar man volgde. Men bewijst geenerlei eer aan den steen; alleen legt federe voorbijganger er een boomblad op. De steen draagt den naam van Watoe Moadje, „de steen met de kin”.

P a k a m b i a.

Langs de rivier Jaentoe strekt zich het landschap Pakambia uit. De oorsprong van den naam Pakambia is niet meer bekend; waarschijnlijk beteekent hij „weideplaats”. Het stamdpakambia lag aan den rechteroever der Jaentoe, eene plek nog kenbaar aan enkele boschjes bamboe, die eertijds deel hebben uitgemaakt van de omheining dier plaats. Een tien minuten loopens van deze plek naar het Noorden bevindt zich een boschje, dat eveneens Pakambia heet. In dit boschje zetten de menschen uit deze streek hunne dooden bij, na afloop van het groote doodenfeest. Tusschen beide genoemde plaatsen in ziet men eenige groote steenen boven de grasvlakte uitsteken. Twee er van zijn bijzonder groot; een van die twee draagt den naam van Diwa. Men vertelt daarvan het volgende: In den ouden tijd, toen het dorp Pakambia nog bewoond was, voerden de lieden van die plaats oorlog met de To Lage in het stroomgebied van de Posso. Telkenmale wanneer de Pakambiaërs er op uittrokken, versloegen zij eenige To Lage, terwijl dezen nimmer eenig voordeel op de Pakambiaërs behaalden. Eindelijk verklaarden de To Lage zich voor overwonnen, maar zij waren zóó bevreesd voor de Pakambiaërs, dat niemand hunner naar Pakambia durfde gaan om een slaaf aan te bieden voor den vrede. Eindelijk ging eene Pakambia'sche vrouw, Oeë mBewa genaamd, die in Lage gehuwd was, in den nacht naar het dorp der overwinnaars met een slaaf, die Diwa heette; zij zou dezen aan de overwinnaars aanbieden om als zoenoffer te worden doodgehakt. Een eindweegs van het dorp Pakambia verwijderd riep zij den inwoners toe: „De To Lage verklaren zich voor overwonnen. Zij bieden u een slaaf aan, en dezen hebben wij geplaatst boven op den grooten steen”. Den volgenden morgen werd Diwa geslacht als zoenoffer tusschen To Lage en To Pakambia. Diwa's ziel is tot op den huidigen dag bij dien steen gebleven, want wanneer men tusschen de beide steenen doorgaat, en men roept „Diwa”, dan antwoordt de ziel van het slachtoffer met „Diwa”.

Het dal van de Jaentoe wordt in het Oosten begrensd door het meer dan 2000 Meter hooge Pompangeo-gebergte. Dit gebergte, welks naam „klappertanden” beteekent, is geheel onbewoond. De Toradja's begeven zich alleen daarheen om boomhars te zoeken. Ten Westen wordt het Jaentoe-dal begrensd door de zoogenaamde Wana ri Puloe, mede een hoog

gebergte, dat zijne voortzetting vindt in de Boejoe mPotaroa („de berg van het taro-dansen”), dat de Toka van de Saloe Taa scheidt. Deze bergruggen loopen weder van Zuidoost naar Noordwest.

Eenige voorname plaatsen der To Pakambia waren eertijds Boejoe Mapipi („platte berg”), Bentji („gemsbuffel”), Mapoele („in een wrong gedraaid”, van het haar bijvoorbeeld), Petiro Todjoe („Todjoe-zicht”), Palawanga („afgesproken ontmoetingsplaats”). Vooral Boejoe Mapipi moet een zeer oud dorp zijn, waaraan de Pakambiaërs zeer gehecht zijn, zoodat zij niettegenstaande de herhaalde bevelen het dorp nog steeds niet hebben ontruimd. Eertijds liep over Boejoe Mapipi de groote weg uit het Noordelijk deel van Midden-Celebes naar de vallei van de Soemara, waarheen honderden Toradja's gaan om in de bosschen hars te zoeken. Dicht bij Boejoe Mapipi (bij het riviertje Barodo) splitste dit pad zich in tweeën: het eene liep naar het N.W. naar Lage, het andere ging meer in Westelijke richting naar de hoogerop wonende stammen.

Men gelooft, dat in Pakambia geen Loewoeër den voet kan zetten, zonder dat het begint te stormen en te regenen. Vroeger namelijk zouden Loewoeërs eenige Pakambiaërs als slaven met zich hebben medegevoerd; zij hadden den slaven de handpalmen doorboord, en in de gaten touwen vastgemaakt. Sedert zouden de goden van het land geen Loewoeër meer toestaan in het land te komen.

De To Pakambia aan den linkeroever der Jaentoe waren eertijds aan den Datoe ri Tana (Mori) schatplichtig, terwijl het Westelijk deel van dit landschap nu eens meedeed met de stamgenooten aan de huldinging van den Morischen Datoe, dan weer te zamen met de To Onda'e geschenken zond aan den Datoe van Loewoe.

Toen het Nederlandsch-Indische Gouvernement in 1906 dit landschap aan zich onderwierp, werd de helft ten Westen van de Jaentoe bij de onderafdeeling Mori ingelijfd, terwijl het overige deel tot de onderafdeeling Posso werd gerekend. De To Pakambia der Mori-afdeeling werden gedwongen een nieuw dorp te stichten in de Jaentoe-vallei, niet ver van hun voormalig dorp Palawanga, terwijl die der Posso-afdeeling aanvankelijk gedwongen werden zich samen te trekken te Koro nDjongi, waar zij onder het bestuur kwamen van het distriktshoofd van Onda'e. Later werd aan een gedeelte hunner toegestaan zich weer in hun oude dorp Mapoele neder te zetten.

De To Pakambia van de Mori-afdeeling verzetten zich steeds lijdelijk tegen het Gouvernement. Aan den overval van een luitenant en zijne manschappen bij Rano Tole in Mori (Juli 1907) hebben de To Pakambia een werkzaam aandeel genomen, waarover zij werden gestraft met de inneming en verwoesting van hun dorp Kalintjoea.

In 1902 waren er in Pakambia een man en eene vrouw, Sala Lempa en Liomboe, die de geheele streek in beroering brachten. In den avond trok Liomboe er op uit, geheel als krijgsman gekleed. Zij sprak dan met ongewone stem om het geestengeluid na te doen. Geen licht mocht dan worden

ontstoken, anders zouden booze geesten op de menschen aanvallen. Op deze wijze deed zij allerlei voorspellingen omtrent ontmoetingen met de geesten van den overleden vader van A. en de overleden moeder van B. Een van de voornaamste hoofden van Pakambia, Ta Boesi, moest bij den steen Diwa komen, wanneer zij tweemaal een geweer afschoot, en dan zou zijn grootvader hem een gouden zonnehoed op het hoofd laten vallen. Van al deze voorspellingen gebeurde echter niets.

Eindelijk was de aangegeven tijd gekomen, dat de menschen geesten zouden worden. Aan den bovenloop van de Jaentoe-rivier had men een groote loods opgericht, en daar zaten honderden mannen bijeen, wachtende op de metamorphose. Tal van kleine aarden potjes waren gebakken en even zooveel mandjes gevlochten ten behoeve van de zielen der afgestorvenen, die, zooals het heette, hen dagelijks kwamen bezoeken. Aan rijst en vleesch ontbrak het niet; men zou alles maar opmaken, want spoedig zou men geen voedsel meer noodig hebben. Men wachtte echter vergeefs.

De menschen van de omliggende stammen, die in de beweging waren meegesleept, werden ongeduldig; maar toen verklaarden de leiders, dat dit niet de aangewezen plaats was; men zou het nog eens beproeven op den berg Tawi. Aldaar werd een groot huis gebouwd op palen. Langs de wanden werden tal van roeispanten aangebracht, en de talrijke daar bijeengekomen geloovigen werden aan het roeien gezet. Roeien, roeien, hoe langer hoe harder, want met huis en al zou men de lucht ingaan. De opgewondenheid was groot; nu en dan gingen de leiders naar de palen van het huis kijken, en dan riepen ze den binnenzittenden toe, dat de palen al losraakten van den grond; en het gevolg daarvan was, dat men roeide tot het zweet langs het lichaam liep. Natuurlijk zonder eenig gevolg.

Maar nu was de maat ook vol. De bedrogenen verbonden zich tegen de bedriegers, de menschen van Boejoe Mapiipi en nog een paar andere dorpen in den omtrek. Een dorp werd geheel vernietigd, en de meesten vluchtten in de bosschen, waar velen van hen omkwamen.

Het geheimzinnig streven der To Pakambia om met de geesten in verbinding te treden was door deze harde les nog niet geëindigd. In 1908 beproefden eenigen weer hetzelfde onder leiding van zekeren Makoesi. Deze menschen bouwden zich een dorp midden in het oerbosch en telkens sloten zich meerderen bij hen aan. Bij deze beweging was zeker voor een groot deel de bedoeling zich aan het gezag van het Gouvernement te onttrekken. De uitgewekenen werden echter spoedig gedwongen hunne nederzetting te verlaten en naar de door het bestuur aangewezen woonplaats terug te keeren. Al de To Pakambia op Mori'sch gebied zijn thans vereenigd in het dorp Koro nToroë, dicht bij het voormalige dorp Palawanga.

P a d a.

Zooals wij boven reeds hebben medegedeeld draagt de groote vlakke,

waardoor de Laa stroomt den naam van Pada, „grasveld”. Kleine heuvels en terreingolven, en hier en daar een streep jong hout breken de eentonigheid van deze vlakte, die twee dagmarschen lang is. De hoogte der vlakte boven de zee bedraagt circa 140 Meter. In het Zuiden wordt zij begrensd door het Mori'sche randgebergte, waarvan verschillende toppen namen dragen. Naar het Oosten is het 't Peleroe-gebergte, dat de vlakte afsluit, en dit gaat naar het Noorden over in het hooge Pompangeo-gebergte.

In Pada komt zeer veel bruinkool voor in de beddingen der rivieren. Op twee plaatsen is deze kool aan het branden. De plek, waar sedert menschegeheugenis de grond brandt, ligt dicht bij de Kalae, rechterzijrivier van de Laa. Op die plaats is voortdurend een rookkolom boven de vlakte uit te zien. De andere plaats heet Toboe Laoembe en ligt op den weg tusschen Koro Dolo en Tomata. In 1904 brandde men daar een stuk boschgrond af, met het gevolg dat de grond door bleef branden. Alleen wanneer het regent slaat de vlam uit den grond. Voortdurend storten stukken rood verbrande aarde naar beneden; alles in den omtrek is verzand. Buffels komen daar veel om de ziltige aarde te lekken.

Ongeveer midden in de vlakte ziet men twee heuveltoppen, waar vroeger dorpen hebben gelegen. De Laa stroomt er tusschen door. De heuvel aan den rechteroever is Wawo Bao, een van de oudste dorpen, zoo niet het oudste der To Pada. Overigens zijn de oude nederzettingen der bewoners van dit land nog duidelijk te herkennen aan de boschjes, die zich hier en daar uit de vlakte verheffen.

De Bare'e-sprekende bevolking van deze vlakte onderscheidde men vroeger nog in verschillende stammetjes; zoo sprak men van de To Pada, To Watoe, To Kalae, To Tananda en To Poe'oe mBana. De To Watoe, To Kalae en To Tananda zijn zóó gering in zielental, dat hunne namen elders op Midden-Celebes niet bekend zijn. Een groot aantal menschen zou de Laa-vlakte ook niet kunnen voeden, want alleen eenige strooken land langs de rivieren zijn geschikt voor den landbouw, zooals de Toradja's dien uitoefenen. De To Poe'oe mBana, die bij den voet van het Peleroe-gebergte woonden, zijn landverhuizers afkomstig van Lage en Rompoe.

Evenals elders in Midden-Celebes zijn de bewoners van deze vlakte ook gedwongen geworden in dorpen samen te wonen. De To Tananda verenigden zich in het dorp Tando Malolo (of Lee), boven reeds genoemd; de To Pada in Peleroe; de To Poe'oe mBana in Koro nTowoe en in Sala Bae („grootte misdaad”); de To Kalae in Londi (aan de Mawaro, dicht bij Tempa); de To Watoe te Bente, een klein eind ten Oosten van Peleroe.

IV. HET STROOMGEBIED VAN DE KALAENA.

De loop der Kalaena en hare zijrivieren. — Het landschap. — De bewoners. — Rato. — Wegen.

De loop der Kalaena en hare zijrivieren.

Door het Takolekadjoe-gebergte wordt het stroomgebied van de Posso gescheiden van dat der Kalaena ⁽¹⁾. Het stroomgebied van deze rivier wordt mede hoofdzakelijk bewoond door Bare'e-sprekende Toradja's. Het is een ontzaglijk ruw bergland, waardoor deze rivier zich een weg baant met diepe en steile ravijnen, door welke hare bijrivieren haar toestroomen. Noch op den weg van Rato naar Leboni, noch op dien van Leboni naar Masamba steekt men de bronnen van de Kalaena over, zoodat in den hoek door deze beide wegen gevormd, haar oorsprong moet worden gezocht. Aanvankelijk wringt zij zich naar het Oosten door de enorme berggevaarten, tot zij op een punt, door de bewoners van dit bergland Lipoe Ngkai („voorvaderlijk dorp”) genoemd, gedwongen is om O.Z.O. te gaan. Aan den voet van den berg Masipa bij het voormalige dorp Tando mPoende bereikt zij het lagere land, van hier af is zij ook bevaarbaar. Zij neemt in haar benedenloop eene meer Zuidoostelijke richting aan, om eindelijk bij het dorp Boeboe in de Golf van Bone te stroomen.

In haren bovenloop wordt de Kalaena aan haren rechteroever begrensd door een vrij massief gebergte met weinig ravijnen, zoodat haar van die zijde slechts weinig water wordt toegevoerd. Slechts hier en daar stort zich een kleine beek met duizelingwekkende vaart van de steile hellingen in den moederstroom. Anders is het gesteld aan den linkeroever. Daar wordt het gebergte doorsneden door diepe ravijnen, waardoor zich flinke rivieren naar de Kalaena spoeden. Wij noemen alleen die, welke van eenig belang zijn. Zoo heeft men de Djoempareoe, die hare bron deelt met de Saloe Kaia aan den Westoever van het Posso-meer (zie Hfdst.

(1) De naam Kalaena beteekent waarschijnlijk „de benedenloop”; de stam van het woord is lae, jae, nog gebruikelijk in den zin „al wat tusschen de uiteinden van een weg, eene rivier, een staak, enz. ligt”. De rivier heeft trouwens ook in haren bovenloop dezen naam niet.

„Het stroomgebied van de Posso”). Van het Noorden komende vereenigt zij zich bij het landschapje Rato met de Doë, die uit het N.W. komt, om daarna onder den naam van Kasimboentjoe („samenvloeiing”) naar de Kalaena te gaan.

Een majestueus gezicht leveren de kloven dicht bij Lipoe Ngkai, waar de Kalaena van hoofdrichting verandert (niet ver van de nederzetting Pominde). Daar komt in de Kalaena de groote Lawara, die ontstaat op het gebergte dat het Posso-meer ten Westen begrenst; bij het dorp Sape Lemba heeft zij haar water eerst nog vermeerderd met dat van de Borati. Dicht daarbij komt de Koro ngKana in de Kalaena en niet veel verder de mede belangrijke Kaimpo. Voorts de Taripa, Talimarawo, Oeë Maroso, Marambanga, Kanamaanjoe en nog tal van andere beken.

Is zij in het laagland aangekomen, dan wordt het anders: dan stroomt de Kalaena langs den voet van het gebergte aan haren linkeroever, en heeft van die zijde weinig watertoevoer. Daar neemt zij groote rechter-zijrivieren op als de Oeë Lanti, Laimbo, Lopi, Tomoni.

Het landschap.

Het hoogste punt waar wij de Kalaena kruisten was dicht bij het landschap Rato, daar vonden wij in hare bedding de hoogte van $\pm$ 600 Meter; bij Pominde 570, bij een lager punt 510 M. De dorpen, die aan beide oevers liggen en vanwaar men in het ravijn der Kalaena neerziet, liggen gemiddeld 1100 M. (Tawi ligt op een vlak gedeelte op de helling van het gebergte, 680 M. hoog). Hieruit kan men zich gemakkelijk eene voorstelling maken van de steilte der hellingen. Deze zijn alle ontboscht door den jarenlangen roofofbouw, en de rijstvelden liggen als het ware tegen de bergen opgehangen. Zwarte vruchten als komkommer en pompoen moet men dan ook geregeld vastbinden, anders zou de stengel breken en zouden de vruchten honderden meters diep weggrollen. De dorpen ziet men liggen, in rechte lijn 3, 4, 5 KM. van elkaar verwijderd; maar men heeft er uren voor noodig ze te bereiken door de ontzaglijke ravijnen, die men moet doortrekken. Wanneer wij aan dezen en genen vroegen, hoe het mogelijk was, dat zij in zulk een land wilden blijven wonen, klonk het antwoord steeds: „Wij zijn er aan gewend; wanneer wij op vlak land loopen, krijgen wij pijn in de knieën”.

De bewoners.

Het hier beschreven landschap draagt den naam van Saloe Maoge, „groote rivier”, waarmede de Kalaena wordt bedoeld. De bewoners, Bare'e-sprekers, wier bare'e echter — waarschijnlijk door de jarenlange afzondering, waarin zij hebben geleefd — afgesleten is tot a r e'e en a e'e, verklaren mede afkomstig te zijn van Pamona aan den Noord-oever van het Posso-meer. Toen Pamona verlaten werd en de Bare'e-

sprekers zich in verschillende richtingen verspreidden, trok ook eene afdeeling over het Takolekadjoe-gebergte en vestigde zich op eene plek, Wata ngKoeme, recht ten Zuiden van Tawi op den rechteroever der Kalaena. Dat deze afdeeling het toenmaals met oerbosch bedekte, voor menschen zoo goed bewoonbare Poe'oe mBoto aan den Zuidkant van het Meer voorbijtrok, om zich in zulk een onherbergzaam oord te vestigen, doet wel vermoeden dat de overlevering, die zegt, dat Pamona door Wotoeërs verwoest is, waarheid bevat; de vestiging te Wata ngKoeme doet denken aan eene vlucht en een verbergen van zichzelf (1).

Een van deze verhuizers was Ngkai Doemboelangi, die een penis van buitengewone afmeting had. Hierover beschaamd, verliet hij Wata ngKoeme en bouwde zich eene hut te Tawi, waar hij zich geholpen door een slaaf en door zijn hond Woeliro, toeleigde op de jacht. Zijne vrouw verlangde echter zoo sterk naar hem, dat zij hem ging opzoeken en toen zij hem gevonden had, leefden zij samen te Tawi.

Wata ngKoeme en Tawi zijn dus de oudste nederzettingen der To Saloe Maoge. Eerstgenoemde plaats is reeds lang verlaten, maar Tawi wordt nog steeds bewoond. Van hier uit verspreidden de menschen zich stroomopwaarts en daar vindt men nu de dorpen Kawanga, Moengkoe Lande, Oeë Magoegoe („troebel water”), Waliane, alle aan den rechteroever der Kalaena, Maboengka en Sape Lemba aan den linkeroever. Van beide laatstgenoemde dorpen trok men weer over de bergen, waarover de voorvaders in Saloe Maoge waren gekomen en vestigde zich in de vlakte van de Kodina, ten Zuiden van het Posso-meer; deze verhuizers zijn de tegenwoordige To Poe'oe mBoto (zie Hfdst. „Stroomgebied van de Posso”).

Van Tawi uit vestigde zich een ander deel te Lembo m'angi (het tegenwoordige Wawo nDompoe) en deze twee dorpen zijn tot op den huidigen dag eene eenheid blijven uitmaken. Anderen werden aangetrokken tot het laagland aan den benedenloop der Kalaena en zoo vindt men daar tegenwoordig de dorpen Majondo, dicht bij Wotoe, Liboeka aan de Tomoni, Mangkopi bij de Kalaena, Saloso aan de Laimbo, Dompelo bij de Oeë Lanti, Poe'oe mBana bij de bron van de Tomoni, Wawo mPada daar dichtbij, Lopi tusschen Poe'oe mBana en Saloso, en Kalotonja aan de Tandowaë, die niet in de Kalaena valt, maar rechtstreeks naar de Golf van Bone stroomt.

De Loewoërs, die de door hen geringgeschatte heidensche bergbewoners steeds aanduiden met algemeene, door hen zelve gegeven namen (zooals Toradja, „bovenlanders”, voor de lieden boven Paloppo; To Bela, „die verweg wonen”, voor die boven Oesoe) hebben de Toradja's in het stroomgebied van de Kalaena den naam gegeven van To Lampoe, „wilden”. Deze naam is door de Heeren Sarasin overgenomen en voor het gemak

(1) Een oud hoofd in Saloe Maoge vertelde, dat zijn voorouders zich het eerst gevestigd hadden te Wotoe Mora'a, een nagenoeg onbewoonbare bergtop ten Oosten van de Takolekadjoe. Daar dit Wotoe Mora'a in meer overleveringen voorkomt, vermoeden wij, dat het een legendarische plek is.

ook meermalen door ons gebruikt. Zelfen noemen de menschen aan den bovenloop der Kalaena zich To Saloe Maoge; die van Tawi en Lembo mPangi: To Tawi; die van het laagland: To Lembo (L e m b o = „laagland”).

Na de komst van het Gouvernement zijn deze drie afdeelingen ook administratief behouden: de To Saloe Maoge staan onder het hoofd van Kawanga (de tegenwoordige titularis is een Wotoeër, die aldaar gehuwd is), de To Tawi onder het hoofd van Lembo mPangi (Wawo nDompoe) en de To Lembo weder onder hun eigen hoofd.

Behalve de reeds genoemde afdeelingen der Bare'e-sprekers, wonen te Djaladja en te Mambotoe (dicht bij Boeraoe) de To Lewonoe, mede afstammelingen van Bare'e-Toradja's. Daar deze To Lewonoe echter reeds sedert menschengeheugenis Mohammedaan zijn, is de band tusschen hen en de andere heidensche stammen afgesloten. Ambe Ma'a, de bekende Loewoe'sche gezant voor de Toradja-landen, was een To Lewonoe en woonde te Djaladja (zie Hfdst. „Maatschappelijke en Staatkundige verhoudingen”).

Rato.

Waar wij spreken over het stroomgebied van de Kalaena, mogen wij het landschapje Rato („vlak”) niet onvermeld laten, ofschoon de bewoners er van niet tot de Bare'e-sprekers behooren. Wanneer men van het dorp Maboengka drie kwartier naar het Westen loopt, daalt men af in een inzinking van denzelfden aard als de landschappen Bada, Besoa, Napoe. De vlakke, die door deze inzinking gevormd wordt, mag een 7 KM. lang en 4 KM. breed zijn. De rivier Djoempareoe stroomt er door heen. Een groot gedeelte van deze vlakke is zeer moerassig.

De menschen, die deze inzinking bewonen, zijn afkomstig van Rampi en Leboni; de kennis van de sawah-bewerking hebben zij vandaar medegebracht, zoodat een gedeelte van de vlakke voor natte-rijstcultuur is ingericht. Wij komen hier dus in aanraking met Toradja's van de Sadang-groep. Eenige overlevering omtrent de reden, waarom men uit Rampi en Leboni hierheen zou zijn getrokken, wist men ons niet mee te deelen. Ook omtrent den tijd, waarop de vestiging moet hebben plaats gehad, wist men ons niets te vertellen. Wel vernamen wij eene overlevering als zouden de To Saloe Maoge het land van Maboengka van de To Rato hebben „gekocht”, maar anderen spreken dit tegen. Weinig Bare'e-sprekers uit deze streek verstaan iets van het Leboni'sch der To Rato, met wie zij veel in aanraking komen en onderling huwen; maar nagenoeg alle To Rato spreken Bare'e.

Het is een klein volkje, dat bovendien nog in 1908 gedecimeerd is door de pokken. Zij hebben één klein onaanzienlijk dorp, Pongkelo („lokmiddel”) genaamd, waarin men zich echter alleen bij gelegenheid van offerfeesten verzamelt; den overigen tijd woont men verspreid op de rijstvelden.

W e g e n.

Vóór de komst van het Gouvernement was er een druk verkeer tusschen de To Saloe Maoge en de To Poe'oe mBoto in de Posso-streek. Tegenwoordig is dit verkeer sterk afgenomen, voornamelijk omdat de To Saloe Maoge administratief gebracht zijn tot de onderafdeeling Malili (afdeeling Paloppo) en de To Poe'oe mBoto tot Posso behooren. Door dit afnemend verkeer zijn de paden, die over de bergen leiden zonder gidsen haast niet te vinden.

Langs een omweg kan men van uit de Meerstreek Saloe Maoge bereiken, door eerst den hoofdweg over den Takolekadjoe te volgen, en dan bij de rivier Lomboenga een zijweg in te slaan naar Tawi. De hoofdweg gaat verder over Lembo mPangi (Wawo nDompoe) naar het land aan den benedenloop der Kalaena. Een ander pad gaat van Pendolo over Taimpi en de bergen Mekakore en Torongkilo naar Pominde tegenover Kawanga. Meer gevolgd wordt een pad, dat van het voormalige dorp Marangka den berg Tamboesisi opvoert, door het ravijn van de Kaimpo den berg Kamosoe Jangi op, en vandaar door het ravijn van de Lawara naar het dorp Sape Lemba.

V. TODJO.

Tasi Raja. — Van Karawasa tot Oeë Koeli. — Oeë Koeli. — Van Oeë Koeli tot Tandjoeng Api. — De Toradja's van Todjo. — To Tora'oe. — To Bae. — To Lalaeo. — To Ampana. — To Wana. — De radja van Todjo. — Hoe Todjo zijn radja kreeg. — Todjo's eerste radja. — Pile Witi's tocht naar Todjo. — De residentie van Todjo's radja. — Verschillende radja's van Todjo. — De rijkssieraden van Todjo. — De Todjoërs. — Tegenwoordige stand van zaken.

Tasi Raja.

Van de strandplaats Posso gaat de kust met enkele bochten in Oostelijke richting tot kaap Karawasa. De kust is overal van koraal, die in zijne grilligheid niet ver van Maboento een klein zeewater-meertje heeft gevormd. Dit meertje heeft een nagenoeg ronden vorm en ongeveer 200 M. middellijn; een waterweg van circa 50 M. lengte en een halven vadem diepte bij hoog water, verbindt dit bekken met de zee. Dit meertje heet Tasi Raja, „binnenzee”, en is zeer rijk aan visch. Hier vestigen zich dikwijls tijdelijk Toradja's om zout te stoken. Volgens de menschen van die landstreek is dit zoutwater-meer bewoond door watergeesten, Torandaoë. Dezen zouden het zijn, die de krokodillen in de Posso-rivier gelasten eenig mensch te verslinden, en wanneer dit is gebeurd, slaan de geesten op de trommen ten teeken van overwinning (m o g a n d a). Sommigen verzeeken, dat zij dit trommelen duidelijk hebben vernomen.

Van Karawasa tot Oeë Koeli.

Bij Karawasa buigt de kust zich naar het Zuiden om daarna weer naar het Oosten voort te loopen tot Oeë Koeli, waar de kust weer oploopt in N.N.O. richting. In de breede baai, welke op deze wijze gevormd wordt, vindt men tal van riffen. Het rif dat zich uitstrekt van kaap Lemo eindigt in een groote zandplaat, Bone mBoelani genaamd, die met laag water een eind boven zee uitsteekt. Alleen de landpunten Tiboe en Lemo vallen in dit gedeelte op. Dit geheele landschap wordt ingenomen door de uitloopers van het Pompangeo-gebergte, welks Zuidelijke uitloopers men in

het landschap Pada vindt. Het gebergte vertoont van dezen kant gezien, bijna hetzelfde voorkomen als wanneer men het beschouwt van het Oosten en Zuiden: eene flauw gebogen lijn zonder de minste verheffing. Wanneer de morgenzon de schaduwen der ravijnen niet doet uitkomen, zou men tot de gedachte kunnen komen, dat dit gebergte geleidelijk oploopt zonder eenige onderbreking. Talrijke lichtgroen gekleurde plekken op het midden der hellingen bewijzen, dat daar het oerbosch heeft plaats gemaakt voor lichter hout, tengevolge van het ontginnen voor rijstvelden. Hieraan kan men reeds zien, dat deze streek vroeger goed bevolkt moet zijn geweest.

Tusschen de uitloopers van het gebergte stroomen tal van rivieren naar zee, alle in mindere of meerdere mate van Z.Z.O. naar N.N.W. De voornaamste rivieren zijn: de Tongko, Malei, Bombalo, Mowomba en Oeë Koeli. De bronnen van deze rivieren bevinden zich dicht bij die van de rivieren, die naar de Laa afstroomen; volgens het zeggen van jagers en harszoekers liggen de bronnen van verscheiden rivieren, die naar het Zuiden afstroomen Noordelijker dan die van rivieren, welke hun water naar de Tomini-bocht brengen.

Over dit Pompangeo-gebergte voeren geen verkeerswegen naar het binnenland; alleen vindt men van het strand af verscheidene voetpaden van harszoekers, die naar boven leiden. De bosschen op dit gebergte zijn zeer rijk aan harsboomen.

Oeë Koeli.

In den Oostelijken hoek van de pas beschreven baai stort de Oeë Koeli („koud water”) haar water in de Tomini-bocht uit. Op dit punt zijn wij op den hals van het N.O. schiereiland van Celebes. Het wordt aan den anderen kant van de waterscheiding als het ware van het vasteland afgesneden door de Soemara-rivier met hare zijtakken. Een voetpad voert van Oeë Koeli naar de Golf van Mori. Het zijn geen bergen van bijzondere hoogte, welke men op dezen weg overkomt, zoodat men mag spreken van eene inzinking tusschen het Pompangeo-gebergte ten Westen en het Tokala-gebergte ten Oosten. Wij vinden hier dus iets dergelijks als in het gedeelte van het Noordelijk schiereiland, daar waar de weg van Toboli naar Tawaili gaat.

Van Oeë Koeli tot Tandjoeng Api.

Zoodra men Oeë Koeli voorbij is en men de kust in N.N.O. richting volgt, ziet men aanstonds, dat het berglandschap geheel veranderd is. Van bergreeksen merkt men niet veel meer. Het is alsof de bergen met spitse toppen en steile hellingen zonder eenig onderling verband naast elkaar geplaatst zijn. Dit landschap heft steeds den indruk op ons gemaakt als van eene woelige zee, waarvan de golven hier en daar hooger dan de andere opspatten. Dit bergland is dan ook zoo woest en onherberg-

zaam, dat het binnenland op eene enkele uitzondering na, waarover beneden, onbewoond is. Waar de bergen de zee naderen (en dit is regel) dalen zij steil daarin af. Vlak bij de kust vindt men diepten van 20—50 vadem. Vier à vijfhonderd Meter van de kust af zijn diepten van meer dan 100 M. Deze geheele kust tot Tandjoeng Api toe heeft geen inhammen van eenige beteekenis. In den Westmoesson staat hier overal eene zware branding. Alleen in de kleine baai van Banano en in Labocan Poetih achter Tandjoeng Api kunnen de schepen eenige beschutting vinden.

De kustlijn eindigt in Tandjoeng Api „vuurkaap”, zoo genoemd naar de vlammen die daar uit den grond opstijgen. Deze kaap wordt gevormd door een berg, die van uit het Noorden gezien den vorm heeft van een admiraalssteek. Van het vasteland is de berg gescheiden door eene strook laagland, zoodat hij op eenigen afstand een eiland schijnt te zijn. Aan het Noordelijk zeestrand van den berg vindt men eenige plekken waar vlammetjes van aardgas uit den grond komen. Door het wegschoppen van een steen, welke toevallig zulk een gaskanaaltje toedekt, kan men op eens een nieuw vlammetje zien ontstaan. Wordt deze plek bij vloed door het zeewater overdekt, dan verheffen de vlammen zich boven het zeewater. Hier en daar ziet men het water in zee op diepten van 1 tot 2 M. opborrelen. Volgens de Inlanders zouden dit zoetwaterbronnen zijn; wanneer men een langen bamboe door het zeewater heen er in steekt, zou men het zoete water kunnen opzuigen. De Inlanders hechten eene bijgeloovige vrees aan deze plek. Als offers laat men hier levende kippen los voor de geesten.

Soms treft men zeer hooge bergen tot vlak bij de kust aan. De hoogste is wel Tana Maroetoe tusschen Kaoe Njole en Mawoeroto; hij is bijna 4000 voet hoog. Al deze bergen, die zoo dicht bij zee zijn, vertoonen zeer steile, soms loodrechte wanden met tal van afstootingen, zoodat men geheel den indruk krijgt van een breukgebied.

De eenige bewoonbare streek in het binnenland van deze woestenij is de inzinking, waardoor de grootste rivier van deze streek, de Bongka stroomt. Hier vindt men glooiende berghellingen, geschikt voor rijstbouw. Geen wonder dan ook, dat deze streek bewoond wordt door Toradja's, over wie beneden meer. Langs de Bongka-rivier voert een voetpad naar de Golf van Tolo. Op dezen weg heeft men echter heel wat terreinhindernissen te overwinnen.

Van de andere rivieren, die het water uit dit bergland afvoeren, zijn de voornaamste van het Zuiden af: Betaoea (naam van een boom), Todjo, Tongkoe. Behalve deze treft men nog tal van kleinere en grootere bergbeken aan, aan welker mondingen ook gewoonlijk nederzettingen van menschen zijn te vinden.

De Toradja's van Todjo.

Het gansche hier beschreven gebied van de rivier Malei af tot aan

Tandjoeng Api toe, wordt begrepen onder den naam van het landschap Todjo. Voordat wij over het ontstaan en de geschiedenis van dit landschap spreken, moeten wij eerst een en ander mededeelen van de Toradja's, die het bewonen. Langs de Tongko en Malei („rood”, omdat deze rivier rood water heeft) kwamen To Lage uit het binnenland naar de zee afzakken zooals wij reeds hebben opgemerkt, toen wij over dezen stam spraken (zie Hfdst. „Stroomgebied van de Posso”). Ook aan de Matako-rivier ontstond spoedig eene vestiging van To Lage; andere stammen waren langs de rivieren in deze streek naar beneden gekomen, en zoo vinden wij aan de monding van de Bombalo-rivier eene nederzetting van To Rompoe.

Deze verhuizingen dagteekenen echter niet verder terug dan 40 jaar. Al rijstvelden aanleggende trokken de lieden verder. Door de nabijheid der damarbosschen waren zij ook in de gelegenheid veel van deze hars naar beneden te brengen en te verkoopen. De landstreek bij de Matako-rivier draagt den naam van Nono Watoe, „steen en palen”; verderop heet het land Tinoende.

To Tora'oe.

Is men de Bombalo voorbij, dan komt men in het gebied der To Tora'oe, dat zich uitstrekt tot aan Oeë Koeli. Deze stam is genoemd naar het riviertje Tora'oe, dat niet ver van kaap Lemo (Ngoedjoe ri Lemo) in zee valt. Eertijds moet dit een vrij groote stam zijn geweest, die in tal van dorpen tegen de hellingen der bergen aan woonde. Hun voornaamste vestiging hadden zij aan de Mowomba-rivier; het hoofd daarvan werd min of meer beschouwd als de vader van alle To Tora'oe. In den tijd toen wij ons te Posso vestigden (1892), was deze stam reeds sterk achteruitgegaan. Een van de redenen van dien achteruitgang moet worden gezocht in het onophoudelijk uitzwermen van de menschen naar de Togian-eilanden en naar Parigi. In laatstgenoemd land hadden de verhuisde To Tora'oe een dorp, Towinotoe, gesticht. Men zwerfde uit om de voortdurende onrust in eigen land te ontloopen; door hun driftigen aard brachten de To Tora'oe zich in vele moeielijkheden, waaruit gewoonlijk kleine oorlogen ontstonden. Een der vroegere Tora'oe-hoofden verklaarde ons eens, dat men zelden zonder speer en schild naar de rijstvelden ging.

Eene andere oorzaak van den achteruitgang van dezen stam is het onmatige gebruik, dat men hier tot vóór weinige jaren maakte van jenever en arak. De offerfeesten, welke zich bij de Toradja's der Posso-streek kenmerken door den goeden toon die er heerscht, liepen bij de To Tora'oe gewoonlijk uit op vechtpartijen; waarbij men elkaar in woeste dronkenschap allerlei voorwerpen voor huishoudelijk gebruik naar het hoofd wierp. In dit opzicht deed de stam der To Lalaeo, waarover straks, niet voor de To Tora'oe onder. Sedert het Gouvernement den invoer van sterken drank in de Tomini-bocht heeft verboden, is het in dit opzicht beter geworden.

De To Tora'oe hebben bij de andere stammen naam gemaakt door hun pottenbakken.

To Ba oe.

Wanneer men zich vroeger van Oeë Koeli naar de Golf van Mori begaf, kwam men na een goed uur klimmens aan een klein dorp, Kamoedo. In dit dorpje en in nog een paar gehuchten in den omtrek vond men het overschot van den eertijds zeer machtigen stam der To Ba oe. In den ouden tijd woonden zij nog verder het binnenland in. Men vindt daar uitgestrekte alang²-velden, die er op wijzen, dat menschen hier eertijds roofofbouw hebben gedreven. Daar vindt men ook nog een heuvel, waarop waarschijnlijk de hoofdvestiging dezer To Ba oe heeft gelegen. Bij de Toradja's heet deze hoogte nog Lipoe mPoeë, „het dorp van den heer”. Met zekeren eerbied gaat men hier voorbij. De To Ba oe, die zich zoo genoemd hebben naar een gelijknamig riviertje, dat daar stroomt, moeten uit de erve hunner vaders zijn verdreven door een leger van Ternatanen, dat het hoofd heeft gestooten voor Wawo Onda'e (zie Hfdst. „Het stroomgebied van de Posso”).

De kleine nederzettingen van de overgebleven To Ba oe zijn nu ook verdwenen, en de menschen bewonen thans eene wijk in het dorp Oeë Koeli.

To L a l a e o.

Ofschoon men aanneemt, dat van af de Oeë Koeli Noordwaarts het gebied der To L a l a e o begint, krijgt men toch pas bij Oeë Dele de eerste nederzetting dezer Toradja's; verder in Sandada en eindelijk in het dal van de Todjo-rivier een eindweegs boven het dorp Todjo. Die streek, twee uur loopens van het strand, draagt den naam van Pinepasa en grenst aan het ruwé boschgebied, waar het voor menschen niet mogelijk meer is te wonen. Al de menschen, die hier woonden, zijn na de komst van het Gouvernement, gedwongen zich bij hunne stamgenooten aan het strand te Sandada en Oeë Dele te vestigen, zoodat daar nu groote dorpen zijn ontstaan.

Verderop naar het Noorden woonden nog tal van To L a l a e o verspreid in hunne rijstvelden op de hellingen der bergen. Thans zijn ook dezen aan het strand vereenigd in de dorpen Pantjoema en Podi.

Ook van de To L a l a e o-stam moeten vele leden naar andere plaatsen zijn verhuisd, men zegt om de knevelarijen te ontgaan van Lariwoe, een der radja's van Todjo. Zoo hebben zich velen hunner gevestigd aan de Golf van Tolo, zooals te Tokala.

Wat den naam van L a l a e o betreft, deze is nog niet geheel duidelijk. L a l a is in het L a l a e o'sch „rood”, en e o is „zon”. Misschien heeft men met dezen naam willen zeggen: „de lieden van het zonnerood”, zij die naar het Oosten wonen.

In plaats van bare'e „niet”, zegt de To Lalaeo a o e n d e 'e. In woordenschat en spraakkunst zijn de verschillen van het Aoende'e met het Bare'e der Posso-streek zeer gering (A o e n d e 'e, bestaat evenals bare'e uit twee deelen, a en o e n d e 'e. A is zonder twijfel eene verminking van ba en n d e 'e of o e n d e 'e is een geprenasaleerd r e 'e).

To Ampana.

In de vallei van de Bongka-rivier, waarover wij boven reeds spraken, hebben zich de To Ampana gevestigd. Na de komst van het Gouvernement hebben zij zich samengetrokken in hunne dorpen Bongka Soa („leeg Bongka”), aan den linkeroever der Bongka, in Bintori, Karato ng Kananga, Karaoepa („vleermuizenplaats”), alle aan den rechteroever, en in Bone Bac („groot zand”), aan den linkeroever. In 1906 telden zij in dit gebied ruim 5000 zielen, maar sedert zijn weer een aantal, het geregelde leven moede, de bosschen ingegaan. Door bemiddeling van hunne stamgenooten verkoopen zij hun hars. Patrouilles, die kanten uitgezonden, hebben nimmer iets van de plaatsen, waar zij zich ophouden, kunnen ontdekken.

Deze To Ampana hebben hier een algemeen hoofd, dat den titel draagt van b o n t o, welke waardigheid door de Todjo'sche radja's ingesteld is. De tegenwoordige functionaris is eene vrouw.

Verder vond men langs de geheele kust Noordwaarts, maar nergens ver het binnenland in, nederzettingen van To Ampana, de meesten boven Rato. Al deze verspreid wonende To Ampana zijn mede gedwongen geworden zich aan de kust te vestigen.

De To Tora'oe, To Lalaeo en het grootste gedeelte der To Ampana zijn tot den Islam overgegaan. De To Ampana hebben hun naam ontleend aan een klein riviertje, dat tusschen Rato en Tandjoeng Api in zee stroomt.

De ontkenning luidt bij de To Ampana t a a. Dit dialekt van het bare'e vertoont veel overeenkomst met dat wat gesproken wordt in Poe'oe mBoto aan den Zuidkant van het Meer. Eene oude legende vertelt dan ook, dat de beide genoemde stammen in een later tijdperk van elkaar gescheiden zijn, dan de algemeene scheiding van Pamona.

To Wana.

In het woeste bergland aan den bovenloop der Bongka-rivier wonen nog vele Toradja's, die aangeduid worden met den naam van To Wana, „boschmensen”. Zij zijn echter niet anders dan To Ampana, die wars van allen regel en dwang, in de bergen blijven rondzwerven. Nu eens komen zij dicht bij de kust van de Golf van Tolo en heeten zich dan te onderwerpen aan het Gouvernement van Kolono Dale (eertijds aan den Radja van Toboengkoe), dan weer zijn zij in hunne bosschen verdwenen, om zich na geruimen tijd te vertoonen in het gebied van Posso (vroeger in dat van den Radja van Todjo).

Vóór de komst van het Gouvernement, riep de Radja van Todjo meermalen de verschillende Toradja-stammen op om tegen de To Wana te vechten, omdat zij zich niet aan zijn gezag wilden onderwerpen. Men bracht dan allerlei berichten van dezen ongetemden stam mede. Men vertelt dat de To Wana zeer ijverige landbouwers zijn, maar komt men in een hunner rijstvelden, dan kan men nergens een mensch ontdekken. Hunne huizen zijn klein, niet meer dan hutten; hun geheele leven is er dan ook op ingericht om snel te kunnen verhuizen, want bij elk sterfgeval van belang pakt men zijn boedel bijeen om naar eene andere plek te trekken. Zelfs de varkens hebben ringen van rotan door den neus, waaraan men ze naar het nieuwe oord kan leiden. Men vindt onder hen zeer veel mannen met baarden, maar zij zijn allen zeer vreesachtig, en daarom geven zij aan iemand, die hen weet te overvallen alles wat deze vraagt. Hunne wapens bestaan in speren en zwaarden, maar daar nevens maken zij veel gebruik van knotsen en blaasroeren. Hun tooverkunst gaat zeer ver; de ziel (*t a n o a n a*) van den mensch weten zij te voorschijn te tooveren in de gedaante van een poppetje; aan hunne vuren weten zij het voorkomen te geven van roode mieren, zoodat hunne vervolgers zulk eene plek voorbijgaan met niet het minste vermoeden, dat daar menschen in de onmiddellijke nabijheid moeten zijn. Onder voorbehoud deelen wij het volgende nog mede: wanneer men een hunner vrouwen schaakt, is het voldoende wanneer men eene kip aan de hut vastbindt om voor alle vervolging gevrijwaard te zijn; de echtgenoot hakt dan eenvoudig de kop van de kip af, en daarmede is de zaak beëindigd.

De radja van Todjo.

Dit geheele landschap Todjo wordt geregeerd door een radja, die den titel draagt van *d j e n a*, eene verbastering van het Boegineesche *Djè-nang*, „stedehouder, opzichter”, daar zijne voorvaderen zich beschouwden als stadhouders van Bone. Als nabootsing van een Boegineesch rijk, had de radja van Todjo eertijds verschillende waardigheidsbekleeders om zich heen. Zoo had men een *t a o e t o e 'a*, „de oude”, die als tusschenpersoon dienst deed bij alle mogelijke geschillen tusschen Toradja's en Todjoërs, welke laatste *paranaka* (Mal. *peranakan*) worden genoemd, als zijnde afstammelingen van Boegineezen en Toradja's. Dan had men een *poenggawa* of legeraanvoerder; een *sabandara* (Mal. *sjahbandar*) of havenmeester. Ten slotte had men er nog een *andegoeroe* (Toradja'sche uitspraak van het Boegineesche *anregeroe*), die in naam van den radja eene of andere boodschap naar eene andere plaats overbracht, of elders eene zaak in naam van den radja uitmaakte.

Deze waardigheidsbekleeders werden niet door den radja bezoldigd, en zij trokken op geenerlei wijze eenig voordeel van hun ambt. Van macht, zooals de Boegineesche vorsten die eertijds wisten uit te oefenen

was niets te bespeuren, dan alleen in de afzetterijen, welke een der laatste radja's zich veroorloofde tegenover de Toradja's.

Hoe Todjo zijn radja kreeg.

Daar wij op de verplichtingen zijner onderdanen tegenover den radja van Todjo terugkomen in het Hfdst. „Maatschappelijke en Staatkundige verhoudingen”, kunnen wij hier vertellen, hoe Todjo aan een radja kwam. Dit radja-schap is nog niet van ouden datum en gaat hoogstens terug tot de tweede helft der 18^e eeuw. Volgens het verhaal dan kwamen de Toradja-stammen, die wij boven genoemd hebben, te zamen om te beraadslagen over het kiezen van een algemeen hoofd. Wat hen hiertoe heeft gedreven, weet men niet meer te zeggen, maar dit is nog wel nategaan. Het gaan zoeken van een radja moet geschied zijn niet lang na den inval van het Ternataansche leger, waarvan boven sprake is geweest, dat o. m. den stam der To Baeo decimeerde. Deze Toradja's, die geheel vervreemd waren van Loewoe, hadden nu behoefte om tegenover buitenlanders, tegen wie zij zich machteloos voelden, steun te zoeken bij een machtig vorst. In dien tijd (tweede helft der 18^e eeuw) was geen vorst op Celebes machtiger dan die van Bone, en dus wendde men zich om steun tot hem.

Het verhaal zegt, dat de Toradja-stammen het hoofd van Mowomba, Ta Lamoë genaamd, afvaardigden om hunne zaak aan den vorst van Bone voor te leggen. Volgens radja Lariwoë, die in 1902 overleed, was Matiroë ri Malingongëng vorst van Bone, toen Ta Lamoë daar aankwam. Deze vorst regeerde van 1749—1775 (J. A. Bakkers. Het Leenvorstendom Boni, Tijd. Bat. Gen. XV, 165).

Toen Ta Lamoë en zijne makkers aan het Bone'sche hof kwamen en de vorst vernam, dat zij afgezanten waren van een zeer ver land, wilde hij nagaan of hij met edellieden dan wel met slaven te doen had. Hij liet dus de voorgalerij van het huis, waarin de Toradja's hun intrek hadden genomen met p i s a n g-bladeren beleggen, waarop de gasten zich 's avonds te rusten legden. In hunne onmiddellijke nabijheid liet de vorst eenige slavinnen slapen. De Toradja's waren te bang om haar ook maar aan te durven raken. Toen de vorst nu den volgenden morgen liet nazien of de p i s a n g-bladeren nog ongeschonden waren, en dit werkelijk het geval bleek te zijn, wist hij dat de afgezanten uit de Tomini-bocht niet bij de slavinnen waren geweest; het was dus duidelijk dat zij edellieden waren.

De vorst van Bone vroeg nu naar het doel van hunne komst. Toen hij gehoord had, dat zij hem om een radja kwamen vragen, wees hij als zoodanig aan een zijner neven, die om zijn horrelvoet den naam droeg van Pile Witi, „omgedraaide voet”.

Todjo's eerste radja.

Pile Witi was evenwel niet in Bone. Om een meisje had hij zijn neef

vermoord en was toen naar Parigi gevlucht, waar hij zich had gevestigd in het dorp Pombalowo; niemand daar wist, dat hij van zoo hooge geboorte was; hij leefde in een klein huisje, en droeg een gescheurde broek en hoofddoek.

Ta Lamoa kreeg nu 40 edelen en de noodige slaven mede, als hofhouding voor den nieuwen radja. In Mowomba teruggekeerd, ging Ta Lamoa met het Boegineesche gevolg op reis om Pile Witi te zoeken. Eerst ging hij voorbij Tandjoeng Api en stak van Boalemo over naar Gorontalo. Hier bleef hij een poos en het gevolg van dit oponthoud was, dat eenigen van de meegebrachte Bonieren daar huwden, en niet verder met Ta Lamoa mede wilden. Terwijl hij verder trok langs de Noordkust der Tomini-bocht, bleven op verschillende plaatsen, die Ta Lamoa aandeed van zijne Boegineezen achter; al deze achtergebleven Bonieren zouden het begin hebben gevormd van het Boegineesche element, dat men aan de kusten daar nog vindt. Zoo zoude ook het volk van Bolano zijn ontstaan, en daarom rekenen de Bolanoërs zich nog verwant aan de Todjoërs.

Eindelijk dan kwam Ta Lamoa in Parigi aan, en deed bij den radja van Parigi onderzoek naar Pile Witi. Deze radja van Parigi zou Magaoe Djanggo zijn geweest, en dit komt chronologisch uit, want Magaoe Djanggo regeerde in Parigi in de tweede helft der 18^e eeuw, toen de O. I. Compagnie een fort in Parigi had.

Magaoe Djanggo had echter nog nimmer van Pile Witi gehoord, maar een slaaf vertelde hem, dat iemand die geleek op de beschrijving van Ta Lamoa te Pombalowo woonde. Ta Lamoa ging zelf op onderzoek uit, en niettegenstaande de armoedige kleeding, die Pile Witi droeg, herkende hij dezen toch als iemand van hooge geboorte. In den aanvang ontkende Pile Witi hardnekkig zijn ware afkomst, omdat hij liever in zijne afzondering wilde blijven wonen; maar toen de Bonieren er bij waren gekomen en hem herkenden als den neef van hun heer, kon hij niet langer ontkennen. Daarop vroeg Ta Lamoa aan Pile Witi een bewijs, dat hij werkelijk de gezochte was. Toen trok Pile Witi zijn zwaard, en zittende sloeg hij er een dakbalk van het huisje mee door; bij het uittrekken van het zwaard uit de scheede gaf dit een knal alsof een geweer werd afgeschoten.

Toen Magaoe Djanggo vernomen had, dat de armoedig gekleede man werkelijk Pile Witi was, kwam hij dezen zijne verontschuldigen aanbieden, dat hij hem uit onwetendheid zóó armoedig had laten leven.

Pile Witi's tocht naar Todjo.

Op reis moest men eene plek uitzoeken, waar de radja zich zou vestigen. Het eerst hield men stil bij de rivier Tambarana. Deze naam beviel den radja niet, dus ging men verder. De Mapane beviel hem ook niet, want daar zou men met heete koorts te sukkelen krijgen (*mapane* is „warm”). De Posso beviel hem ook niet, want daar zou men een kort leven hebben (*maposo inosa*, „de adem is gebroken”, eene uitdrukking

voor „sterven”). De Tongko, de Malei en andere rivieren droegen evenmin de goedkeuring van den radja weg om den naam. Ook bij de fraaie rivier Betaoea landde men niet, want de naam deed aan m a b e t a, „verliezen bij het spel” denken. Eindelijk bereikte men de Todjo-rivier. De radja vroeg wederom: „En hoe heet deze rivier”. Men antwoordde: „de Todjo”. „Hier zullen wij onze woonplaats vestigen”, hernam de radja, „want inderdaad, ik ben stijf en moede (= t o d j o) van de lange reis”. En zoo gebeurde het dat Pile Witi en na hem de andere radja's van dit landschap zich aan de monding van de Todjo-rivier hebben gevestigd.

De residentie van Todjo's radja.

Wij konden niet anders dan den radja Lariwoe gelijk geven toen hij zijne voorouders dom noemde om juist de monding van de Todjo-rivier tot plaats van vestiging te kiezen. Aan den rechteroever heeft men een heuvelachtig ongelijk terrein, dat niet veel ruimte aanbiedt voor woningen en vanwaar men een flink eind moet loopen om water te halen uit de rivier. Aan den rechteroever heeft men wel een groot stuk vlak terrein, maar voor een deel is dit overdekt met rolstenen, daar door de rivier gebracht, en voor een ander deel staat dit land onder water, wanneer de daar doorheen loopende beken buiten hare oevers treden. Alleen kokosboomen willen er groeiën; groenten en andere gewassen gedijen er niet. Het gedeelte op den linkeroever draagt den naam van Taliboi, dat aan den rechteroever heet Kampong Baroe. Achter de heuvelreeks, die langs het strand loopt, vindt men in de vallei van de Todjo nog een derde wijk, slechts uit weinige huizen bestaande en Kaoemba'a geheeten.

Ongeveer in het midden van de vorige eeuw moet een der radja's, bekend onder den naam van Mokole Maeta, „de zwarte radja”, zijne residentie een weinig meer naar boven en naar het Oosten verlegd hebben, aan den voet van den berg Barana, ongeveer 1½ KM. ver van de tegenwoordige woonplaats der radja's. Men vindt daar nog eene lange smalle grasvlakte, waarop Mokole Maeta naar Boegineesche gewoonte harddraven liet houden. Op deze plek vindt men nog eenige graven van leden van het vorstenhuis. Men gaat daar ook nu en dan offeren, voornamelijk in tijden van droogte of van te overvloedigen regen. Dit doet men ook met dezelfde bedoeling bij eene kleine grot, waarin zich water bevindt, en eveneens bij twee brokken conglomeraat, waarvan enkele steenen zijn losgeraakt. Men zegt dat die kleinere steenen door de groote zijn gebaard.

Waarom men Barana heeft verlaten om weer op de oude plaats aan zee te gaan wonen, weet men niet te zeggen. Waarschijnlijk dreef hen eenvoudig het verlangen, dat alle vreemdelingen in de Tomini-bocht bezielt, naar de zee terug.

Na de komst van het Gouvernement is de luister van het radja-schap verdwenen en dit is goed ook, want de radja's hebben nooit veel invloed ten goede uitgeoefend. Een onmiddellijk gevolg van de vestiging van het

Gouvernement is geweest, dat de hoofdplaats Todjo sterk achteruit is gegaan. Velen, die alleen door den radja op de hoofdplaats werden gehouden, zijn thans naar vruchtbaarder streken verhuisd.

Thans vindt men in de wijk Taliboi nog twee massief gebouwde houten woningen, eene van Mokole Lariwoe, nu nog door diens weduwe bewoond, en eene van diens broeder Pajosoe, die tijdens zijn leven Kali (qadi) van Todjo was. Verder staat er een flinke moskee van planken, eene school, door de zending opgericht, en later door het landschapsbestuur overgenomen, en eene daarbij behoorende onderwijzerswoning. In Kampong Baroe vindt men nog een aardig gouvernementsgebouw, bestemd om tot woning te dienen voor een posthouder. Het heeft echter nimmer aan zijne bestemming beantwoord.

Verschillende radja's van Todjo.

Toen wij in 1891 voor het eerst met Todjo in aanraking kwamen, was daar radja Lariwoe (om dezen naam mochten de menschen gedurende zijne regeering de woorden riboe (Mal. „duizend”) en riwoe (Bare'e „tien-duizend”) niet gebruiken). Deze Lariwoe zeide de zevende radja van Todjo te zijn. Hij was een man van zwak karakter, altijd weifelend, iemand, dien men eerst na lang praten tot iets kon overhalen, doch die even spoedig door een ander van zijn besluit werd teruggebracht. Hij was zeer inhalig van natuur, en dit bracht hem er toe zich te verlagen tot handeldrijven en daarbij van zijn gezag misbruik te maken om zijne Toradja's geducht af te zetten. Dit maakte, dat hij niet in hoog aanzien stond bij zijne onderdanen. Men schroomde dan ook niet hem in de dagelijksche gesprekken dikwijls te vergelijken met zijnen voorganger, die Radja heette, maar die meer bekend is onder den naam van Mokole Maeta, „de zwarte radja”. Deze schijnt vrij lang geregeerd te hebben, en door zijne rechtvaardigheid en activiteit Todjo veel vooruit gebracht te hebben. Vóór Mokole Maeta, regeerde Ratondo, en vóór dezen Karae. De voorgangers van dezen tot aan Pile Witi konden wij niet te weten komen.

Naast radja Lariwoe troffen wij nog eene vrouwelijke radja aan, die den titel droeg van Djooe Boki (Ternataansch „vrouwe prinses”) of Mokole We'a (Bare'e, „vrouwelijke radja”). De mokole we'a, die wij er aantroffen, heette Paletel. Omtrent deze twee naast elkaar staande radja's deed men ons het volgende verhaal: Toen Ta Lamoë naar Parigi was gegaan om volgens afspraak met den vorst van Bone Pile Witi te gaan zoeken, vond hij dezen daar gehuwd, en in het bezit van een zoon. Nadat Pile Witi zich te Todjo had gevestigd, kwamen de To Tora'oe en To Lalaeo overeen, dat de nieuwe radja een hoofdendochter van Mowomba moest huwen. Bij deze vrouw kreeg hij een zoon, die later zijn vader als radja opvolgde. Toen Pile Witi's zoon, die in Parigi was achtergebleven, groot geworden was, kwam hij naar Todjo en deed rechten op den troon gelden, zoodat er voortdurend twist was tusschen hem en den

wettigen radja. De tweede of derde wettige radja reisde naar Bone en ontving bij die gelegenheid van Bone's vorst de rijkssieraden (a r a d j a a), die tot nu toe steeds in Todjo worden bewaard (en waarover beneden meer). Hierdoor werd het pleit beslecht, en de nakomelingen van de Mowomba'sche vrouw als de echte radja's erkend (dit bezoek van Todjo's radja aan Bone moet in 1824 of 1825 hebben plaats gehad, want volgens het verhaal was Bone juist in oorlog met het Ned.-Ind. Gouvernement, toen de Todjoër daar aankwam).

Intusschen bleven de nakomelingen van de Parigi'sche vrouw in Todjo wonen, en bekleedden verschillende ambten in den rijksraad. Tijdens de regeering van Mokole Maeta nu huwde diens eenige kind Woente (eene dochter) met den a r o e m a l o l o, een der leden van den rijksraad. Deze a r o e m a l o l o sneuvelde echter in een oorlog tegen de To Napoe, en ook Woente stierf spoedig daarna zonder kinderen na te laten. In dien tusschentijd was Lariwoe, een van de afstammelingen van de Parigi'sche vrouw, maar die door het huwelijk van zijn vader aan het regeerende radjahuis verwant was, p o e n g g a w a of legeraanvoerder. Toen nu Mokole Maeta overleden was, was de eenige wettige erfgenaam van het radjashap bovengenoemde Paletai, eene nicht van hem, zoodat zij naar de gewoonte Tete i Woente, „Tante van Woente” werd genoemd. Lariwoe was intusschen a r o e m a l o l o geworden, en na den dood van Mokole Maeta volgde hij dezen als radja op; maar hij heeft zijne heerschappij altijd min of meer moeten deelen met de Djooe Boki of Mokole We'a (Paletai), die door de Toradja's steeds als wettige vorstin werd erkend en geëerd. Zij bewaarde dan ook de rijkssieraden, en nam de jaarlijksche huldegescenken der Toradja's in ontvangst. Hierbij kwam nog, dat de To Lage zich aan haar verwant wisten ⁽¹⁾.

Paletai huwde met den kapitan van Bongka, die later op eene bedevaart naar Mekka is overleden. Paletai had geen eigen kinderen, en daarom nam zij een kind van een Lalaeo-vrouw als zoon aan. Men doet daarvan het volgende verhaal: Eens was de Djooe Boki zwanger. Toen gebeurde het, dat een zwaar onweder losbarstte, gedurende welk onweder de vrucht uit haar schoot verdween; maar op datzelfde oogenblik bevond zich een Lalaeo-vrouw plotseling in een vergevorderden staat van zwangerschap, en baarde kort daarna een zoon, Parioesi. (Deze Lalaeo-vrouw heette Kaindja). Toen Kaindja met haar kind van twee weken oud bij Djooe Boki kwam, kroop het kind haastig naar de vorstin toe, en wilde niet van haar scheiden; toen werd uitgemaakt, dat dit het uit den schoot van Djooe Boki verdwenen kind was.

(1) Een aanzienlijk man uit Loewoe, Opoe Kaili genaamd, stichtte een dorp in Tojado. Zijn jongere broeder Daeng Ngatoe huwde daar met een Lage'sche vrouw, die eerst gehuwd was geweest met Woeroekooe, een To Napoe. Dit echtpaar kreeg een kind Lasaka, die met eene Saesoe'sche huwde. Een zoon uit dit huwelijk, Bengka, trouwde met de Todjo'sche prinses Moito („zwart”). Het kind uit dit huwelijk gesproten, was Paletai.

Om de twee lijnen weer ineen te doen smelten liet men Parioesi, die groot geworden tot a roe malolo werd benoemd, met Saloso huwen, een dochter van Pajosoe, Lariwoe's broer, die toenmaals kali van Todjo was. Parioesi bleek echter een zeer onbeteekenend, kinderachtig man te zijn, om wien niemand iets gaf. Lariwoe had slechts één kind (eene dochter) Saha, die echter niet voor de regeering in aanmerking kwam, omdat hare moeder niet van aanzienlijke afkomst was. Saha huwde met den Kapitan moeda van Oena-Oena. Djooe Boki stierf 4 Juli 1901 en Lariwoe overleed 11 Maart 1902. Ook Pajosoe, de kali, was toen reeds overleden.

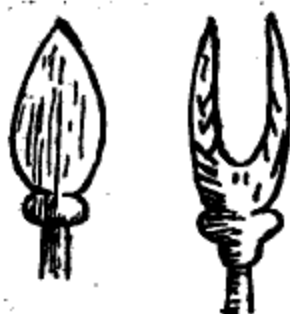
De meest rechthebbende op het radja-schap was toen Kolomboi (Papa i Lila) een neef van Lariwoe. Deze man was echter zeer driftig en vijandig gezind jegens het Gouvernement, dat zich langzamerhand onder den controleur Engelenberg meer en meer deed gelden. De heer Engelenberg wist te verhinderen dat Kolomboi tot radja werd benoemd. Als zoodanig werd toen gekozen een andere neef van Lariwoe, Papa i Keta, een zwak en vreesachtig man, die telkens moeite heeft gedaan van zijn ambt ontlast te worden, tot men hem eindelijk liet gaan. Hij woont nu in Dolago (Parigi). Kolomboi is in 1905 om zijne vijandige houding tegenover het Gouvernement opgepakt en verbannen; hij heeft slechts een paar maanden zijne verbanning overleefd. Aan Parioesi dacht en denkt niemand en zoo bleef alleen overig de weduwe van Pajosoe, Indo i Saloso, die tot Mokole We'a werd aangesteld door het Gouvernement, en die een inkomen geniet van f 100 's maands.

De rijkssieraden van Todjo.

Bij deze Mokole We'a berusten thans de rijkssieraden (a radja a), waarvan boven sprake is geweest. In een vertrek achter in hare groote soliede woning is een klein kamertje gebouwd, van circa 75 cM. breed en 125 cM. lang, dat afgesloten kan worden met twee schuifdeurtjes. Aan het eene einde van dit kamertje staat eene kist, waarop een klein roodgeverfd kistje is geplaatst, in wit katoen gewikkeld. In dit kistje worden in gele zijde en geel katoen twee vlaggen bewaard, welke zoodanig vergaan zijn, dat zij niet meer kunnen worden ontrold. In den bovengenoemden oorlog tegen de To Napoe werd een dezer vlaggen medegenomen, en toen woei zij tegen den wind in (dit nam niet weg, dat de Todjoërs toch verslagen werden). De overige ruimte van het vertrekje is geheel tot woonplaats ingericht; op een matje staan een olielamp, oude mandjes, een paar porceleinen waterkruiken en een dito rijtschaal van ouden datum, altemaal voorwerpen uit den tijd van Pile Witi.

Wanneer men in tijden van droogte regen wil hebben of als men droogte wenscht, dan vraagt een lid van de vorstelijke familie daarom terwijl hij daar een spijsoffer neerlegt en wierook brandt.

Rijkssieraden van Todjo.

Behalve de beide vlaggen behooren nog tot de rijkssieraden van Todjo een speer met een zeer breed blad, en een tweetand. Een verhaal omtrent eenig wonder aan deze wapenen verbonden, hebben wij niet kunnen ontdekken. Wij hebben nergens elders in Midden-Celebes wapenen van dezen vorm gevonden.

De Todjoërs.

Op verschillende punten aan het strand van het landschap Todjo zijn nederzettingen ontstaan van menschen, geboren uit huwelijken van vreemdelingen (voornamelijk Boegineezen, verder Ternatanen, Mandareezen, Kailiërs, Parigiërs, Gorontaleezen) met Toradja's. Zij noemen zichzelf *paranaka* (Mal. *pěranakan*). Bij deze Todjoërs schijnt het Toradja'sche temperament de overhand te hebben behouden. Met hen is het prettig omgaan; zij hebben het gemoedelijke van Toradja's, en niet het laatdunkende en ongezeggelijke van de andere Mohammedaansche kustbewoners in de Tomini-bocht. Zoo heeft ook de Toradja'sche eerlijkheid nog niet plaats gemaakt voor het stelen, dat als regel in Parigi, Kaili en andere landen voorkomt. Dobbelen komt vrij veel onder hen voor, maar het houden van hanengevechten was iets, dat meer gebeurde op instigatie van de radja's, dan uit eigen aandrift. Zou eertijds een of ander feest worden gevierd, dan werden maanden te voren de uitnoodigingen gedaan, en kwamen de menschen in de residentie bijeen om te dobbelen en hanengevechten te houden. De inkomsten welke daaruit voortvloeiden voor den vorstelijken feestgever waren niet gering. Voor iederen haan, die in het strijdperk werd gebracht, werd 5 cts. belasting aan den radja betaald. Voor iederen dobbelavond in zijne woning ontving hij vijf rijksdaalders; bovendien werd nog voor het gebruik van de lampen *f* 2.50 gevraagd; voor het nuttigen van sirih-pinang, die werd rondgebracht, betaalde iedere gast *f* 1.— en voor ditzelfde bedrag was hij verplicht te koopen van de zoetigheden, die werden rondgediend. Wegblijven van deze gedwongen feesten durfde men niet. Het opium-gebruik bepaalde zich alleen tot enkele aanzienlijken; Lariwoe, Pajosoe en Paletai waren verstokte opiumschuivers.

De Todjoërs leefden hoofdzakelijk van den tusschenhandel, en legden enkelen hunner al eens rijstvelden aan, dan waren deze toch klein en van weinig beteekenis. Dit is nu alles veranderd, daar onder het bestuur van den Civielgezaghebber Mazee, alle Todjoërs (*paranaka*) gedwongen zijn behoorlijke akkers te bewerken.

Tegenwoordige stand van zaken.

Zooals wij reeds gelegenheid hebben gehad op te merken, zijn de op de berghellingen verspreid wonende Toradja's gedwongen dicht bij het zeestrand in geregelde dorpen samen te wonen; alleen de To Ampana aan de Midden-Bongka zijn in hun vaderlijk gebied blijven wonen. In sommige dorpen vindt men dan ook min of meer van elkaar gescheiden wijken: de eene bewoond door Toradja's, de andere door parana. Daar met eene enkele uitzondering (zooals Podi, waar het dorp in een groot vierkant is aangelegd) de huizen in eene lange rij langs den grooten weg zijn gebouwd, beslaat een dorp een groote oppervlakte, zoodat er tusschen twee dorpen gewoonlijk slechts een betrekkelijk klein stuk onbewoond is gebleven. Wanneer men den grooten weg volgt, die van Posso door geheel Todjo is aangelegd op korten afstand van het strand, komt men op sommige gedeelten niet tusschen de huizen en erven uit, daar het eene dorp bijna ongemerkt in het andere overgaat. Van zee uit ziet men echter weinig van de huizen. Eertijds lagen de dorpen vlak aan het strand, maar op last van het Bestuur heeft men ze alle een eindweegs ($\pm$ 300 M.) naar binnen verlegd. De dorpen liggen nu op hooger en gezonder terrein, maar zij worden daardoor van uit zee aan het oog onttrokken door bosch en kokosaanplantingen. Terwijl men eertijds alleen in de hoofdplaats van Todjo eene moskee vond, heeft na de geregelde vestiging der dorpen, ieder parana-dorp zijne moskee en zijn imam.

Zooals boven reeds is medegedeeld, wordt Todjo thans in naam bestuurd door de weduwe van Pajosoë. Na haren dood zal dit zelfbestuur wél geëindigd zijn. De personen, op wie de zaken aankomen zijn drie zoogenaamde kapala koemisi, die onder onmiddellijk toezicht staan van den Civielgezaghebber. Zij reizen in hun ressort rond en geven aan de dorpshoofden de noodige instructies. Deze drie ressorten zijn de kustlanden van Malei tot Oeë Koeli, van Oeë Koeli tot Podi en van Podi tot de grens van de onderafdeeling Posso.

VI. BEVOLKING.

Algemeene opmerkingen over de dichtheid der bevolking. — Redenen voor de schaarschheid der bevolking. Oorlog. — Verhuizen. — Zucht om het ledental van zijn eigen stam te vermeerderen. — Gaat de bevolking voor- of achteruit? — Het bevolkingscijfer. — Algemeen voorkomen. — De huid. — Beharing. — De oogen. — De ooren. — Kleurenzin. — De neus. — De mond. — Handen en voeten. — Kroppen. — Idioten en krankzinnigen. — Epileptici. — Algemeene opmerkingen omtrent het karakter. — Eenvoud en onergdenkendheid. — IJdelheid. — Goed verstand. — Waarheidszin. — Eerlijkheid. — Beleefdheid. — Zitten. — Begroeten. — Wijzen. — Afkeer en onderdanigheid. — Uitbarstingen van drift. — Gastvrijheid. — Luiheid. — Geduld. — Welsprekendheid. — Dankbaarheid. — Uitingen van liefde. — Beschaamd maken.

Algemeene opmerkingen over de dichtheid der bevolking.

In de Inleiding hebben wij reeds nagegaan, hoe de Toradja's zich waarschijnlijk over Midden-Celebes hebben verspreid. Wij hebben toen de opmerking gemaakt, dat het Westelijk gedeelte van Midden-Celebes een zeer woest bergland is, ongeschikt om tot woonplaats te dienen voor menschen. Vandaar het verschijnsel, dat de Toradja's der Parigi'sch-Kaili'sche groep, ook kortweg Berg-Toradja's genoemd, zich hebben moeten vestigen op plaatsen, waar door inzinking vlakten zijn gevormd tusschen de bergen in. Zoo vinden wij de To Bada, To Besoa, To Napoe, To Lindoe, To ri Rampi, To Koelawi en andere kleinere stammen der Berg-Toradja's in dergelijke inzinkingen wonende op hoogten van 500 tot 1200 M. boven de zee. Tusschen deze bewoonbare plaatsen vindt men dan uitgestrekte stukken woest, onbewoonbaar bergland.

Eenigszins anders is het gesteld met de Toradja's van de Posso'sch-Todjo'sche of Bare'e-groep. De geheele Posso-depressie is door hen in beslag genomen, en alleen die afdeelingen, welke meer naar het Oosten zijn uitgezwermd en zich in het Todjo'sche hebben neergezet, zooals de To Lalaeo, To Ampana, To Wana e. a., en de Toradja-stammen der To Pada, To Pakambia en To Poe'oe mBana in het Mori'sche, zijn door onbewoonde stukken bergland van elkaar gescheiden.

Verder heeft men nog de Kailiërs, Parigiërs, Saoesoeërs en Todjoërs, allen Mohammedaan geworden Toradja's, die de verschillende landschappen aan zee bewonen, de eerstgenoemden om de Golf van Paloe, de anderen om de Bocht van Tomini.

Behalve in de Posso-depressie, die geheel bewoond is, en als een wig het middengedeelte van Celebes in twee ongelijke deelen verdeelt, zien wij dus, dat de Toradja's zeer schaars verdeeld zijn over het land. Zoo heeft men drie dagen noodig om het woeste bergland met zwaar bosch begroeid, door te trekken, dat de Posso-depressie scheidt van het Tawaelialdal, alwaar de meeste van de pasgenoemde stammen der Berg-Toradja's wonen. Van hier moet men weer door een bergland van twee dagreizen om in het stroomgebied te komen van de Paloe-rivier bij de To Lindoe, To Koelawi en de stammetjes in het Paloe-dal. Uit de Posso-depressie naar het Oosten gaande, heeft men wederom twee dagen te loopen, aler men menschen aantreft in het dal van de Jaentoe, die zich vereenigende met Kadata en Walati, de Laa (Tompira) vormt. Ook de hals van het Oostelijk schiereiland is geheel van bevolking ontbloot. En zoo is het eveneens in de landen bezuiden het Meer van Posso, op het Takolekadjoe-gebergte, dat men moet overtrekken om bij de To Lampoe te komen, op het gebied van Loewoe.

De bevolking van Midden-Celebes is zeer schaarsch. Deze schaarschte komt haar in zooverre te stade, dat zij zich naar genoegen kan overgeven aan roofbouw. Daardoor lijden de Toradja's een betrekkelijk onbezorgd leven, terwijl zij later, wanneer de strijd om 't bestaan zwaarder wordt door toeneming van het zielental, zich meer zullen hebben te beperken in het neerbranden der bosschen. (Sedert de invoering van het Nederlandsch bestuur worden ook overal, waar dit mogelijk is, natte rijstvelden aangelegd). Slechts ééne streek in dit gedeelte van Midden-Celebes is wat sterker bevolkt, namelijk het Paloe-dal, hetgeen zeker ook voortspruit uit de omstandigheid, dat men daar natte rijstvelden bebouwt, maar van overbevolking is hier nog geen sprake. Ook de oevers van de Golf van Paloe zijn vrij dicht bezet met flinke dorpen, maar deze mogen wij niet opnemen in onze beschouwing, omdat de bewoners dier dorpen zeker voor een derde vreemdelingen zijn; Donggala en Wani zijn zelfs geheel door Boegineezen bewoond.

Redenen voor de schaarschheid der bevolking.

Oorlog.

Dat Midden-Celebes tegenwoordig zoo weinig bevolkt is, moet wel in de eerste plaats geweten worden aan de oorlogen, die vroeger veel gevoerd werden. Soms vereenigden zich eenige stammen met het bepaalde oogmerk een anderen stam te verdelgen. Op deze wijze zijn de To Pajapi, een aanzienlijke stam tusschen de Posso- en Tambarana-rivieren wonende,

en de To Balinggi, tusschen Saoesoe en Parigi, verdwenen. Ook de stam der To Tora'oe in het landschap Todjo is door oorlogen tot een klein hoopje menschen versmolten, die ongetwijfeld mettertijd geheel zouden verdwijnen, wanneer het Nederlandsch-Indische Gouvernement niet bij tijd zijne macht had doen gelden.

De redenen voor het verdelgen van een stam zijn niet altijd op te geven. Dikwijls was het eene beleediging, een aanzienlijk hoofd aangedaan; dan weer waren het onderlinge twisten in den stam, waarbij de eene partij andere Toradja-stammen huurde om de tegenpartij (meestal in een afzonderlijk dorp wonende) te verdelgen. Nooit is de reden geweest het zoeken van uitbreiding van grondgebied om zich bouwgronden toe te eigenen, want die ontvolkte streken zijn onbewoond gebleven. Het Gouvernement doet thans moeite om eene dier landstreken weder te bevolken. In het hoofdstuk „Oorlog voeren”, en op andere plaatsen van onze beschrijving zal men vele voorbeelden van het bovenstaande opgeteekend vinden.

Verhuizen.

Blijkt reeds bij het zien van de uitgestrekte, voor de verschillende stammen beschikbare bouwgronden de schaarschte der bevolking, ook is die merkbaar aan het feit, dat menigmaal families hare rijstvelden aanleggen op het grondgebied van een anderen stam, dan die waartoe zij behooren, zonder dat dit ooit door de rechthebbenden op den grond verhinderd wordt.

De reden van de verhuizing, die altijd met zoodanige ontginning gepaard gaat, is nimmer, dat het gebied van den eigen stam geen woesten grond meer heeft, maar deze, dat men dichter bij de zee of bij eene bevaarbare rivier wil zijn, of verlangen heeft naar een bloedverwant in den anderen stam, of in oneenigheid met eigen stamgenooten leeft.

Zucht om het ledental van zijn eigen stam te vermeerderen.

Terwijl de eene stam den anderen niet ongaarne benadeelt, is iedere Toradja-stam er steeds op uit het aantal zijner eigen leden te vermeerderen. Het schijnt, dat vooral de mannen hierop gesteld zijn; de vrouwen minder. Dit blijkt onder meer hieruit, dat een man steeds naar kinderen verlangt; eene vrouw soms niet. De man zal licht eene tweede vrouw nemen, wanneer de eerste hem geen kinderen schenkt, of van haar scheiden.

Ofschoon het huwelijk buiten den stam alleszins geoorloofd is, ziet men het liefst, dat de jonge mannen in hun eigen stam trouwen, daar zij, zich eene vrouw nemende uit een anderen stam, door hunne kinderen dién anderen, en niet hun eigen stam vooruitbrengen (zie Hfdst. „Huwe-

lijk"). Ook blijkt de zucht naar het versterken van den stam bij de oorlogen; men tracht dan zooveel krijgsgevangenen te maken als mogelijk is. En wanneer later de familieleden van een krijgsgevangene dezen willen vrij koopen, gelukt hun dit meestal niet dan door in ruil een slaaf te geven, dus mensch tegen mensch.

Het komt meermalen voor, dat iemand eene schuld betaalt voor een of meer zijner bloedverwanten. Dikwijls wordt daarna in het geheel niet meer over die schuld gesproken, tenzij later een kind of een kleinkind van den van schuld verlostte zich bij een anderen stam wil gaan vestigen, of in een anderen stam wil gaan trouwen; dan duikt op eens de oude schuldzaak op, en men belet dien zoon of kleinzoon zich uit den stam te verwijderen, door hem te beduiden, dat hij zooveel als pandeling is.

Het zijn natuurlijk voornamelijk de dorpshoofden, die op deze wijze waken voor het achteruitgaan van den stam.

Afdrijven der vrucht, kindermoord, en vooral zeer grootte kindersterfte zijn mede redenen, waarom de bevolking van Midden-Celebes schaarsch blijft. Voor deze onderwerpen verwijzen wij echter naar het hoofdstuk „Zwangerschap en Geboorte”.

Gaat de bevolking voor- of achteruit?

Waar wij ons de vraag stellen, of de bevolking van Midden-Celebes achter- dan wel vooruitgaat, meenen wij met eenige zekerheid te kunnen zeggen, dat gedurende ons verblijf in Midden-Celebes althans, het eerste het geval is geweest. Parigi is sterk achteruit gegaan in bevolking door verhuizing naar elders; het langen tijd in Parigi geheerscht hebbende wanbestuur is daarvan de oorzaak. De vroeger zeer sterke Berg-Toradja-stam der To Koelawi is eveneens achteruit gegaan door uitzwerming. Van de To Napoe, den meest gevreesden stam in Midden-Celebes, is algemeen bekend, dat dáár het bevolkingscijfer op ongeveer gelijke hoogte werd gehouden door het grootte aantal krijgsgevangenen, dat deze Toradja's steeds maakten in hunne oorlogen. De achteruitgang der bevolking daar schrijft men toe aan weinige geboorten en menigvuldige sterfgevallen. Volgens een paar Bare'e-hoofden zou één vrije To Napoe staan tegenover 10 slaven, van wie verreweg het meerendeel krijgsgevangenen en afstammelingen van krijgsgevangenen zijn.

De grootste Bare'e-sprekende stam, die der To Onda'e, ten Oosten van het Posso-meer, heeft in de laatste jaren vele zijner leden verloren door een oorlog met de To Napoe, waarbij zij zijn omgekomen, zoowel door het zwaard van den vijand, als door hongersnood, welke uit dien oorlog voortspoot.

Maar wat vooral de bevolking van Midden-Celebes in den laatsten tijd achteruit heeft gebracht, is de pokkenepidemie, welke hier in 1884 heeft gewoed, en die honderden menschen heeft weggeraapt. Van dezen slag schijnt het volk zich nog niet te hebben hersteld.

Ook is ongetwijfeld het zwervende leven der mannen van invloed op den achteruitgang der bevolking. Maanden lang blijven zij soms uit op een sneltocht of brengen gansche tijden door in de wildernis om damar of rotan te zoeken. (De Regeering heeft aan dit uitzwermen zooveel mogelijk paal en perk gesteld, en de bedoeling is om den Toradja's zooveel middelen van bestaan in hun eigen land te verschaffen, dat het uitgaan tot het zoeken van damar en rotan voor hen niet meer noodig zal zijn, om aan geld te komen).

In vreedstijd zijn de oorzaken van sterfgevallen meestal ziekten van allerlei aard. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat indien verpleging en hulp beter waren, een groot percentage der zieken in het leven gespaard zoude blijven. Stoude menschen treft men zeer weinig aan; ouden met grijs haar ook weinig, en onder dezen meer vrouwen dan mannen.

Het schijnt wel, dat de toe- of afname der bevolking aan sterke schommelingen onderhevig is. Toen wij eens het opperhoofd der To Kadamboekoe wezen op het feit, dat de statistiek van dat jaar had uitgemaakt, dat het ledental van zijn stam was achteruit gegaan, antwoordde hij: „wij zijn sedert jaren sterk vooruit gegaan, want toen ik nog klein was, werd de stam gedecimeerd door de To Napoe; toen nam het aantal toe, totdat de pokken (in 1884) velen wegraaptten. Nu zijn wij weer wat bijgekomen. Maak u dus niet ongerust over dien achteruitgang; uitsterven doen wij niet”.

Van Tawaelia, een dorp bij den oorsprong der gelijknamige rivier, heet het, dat het aantal mannen de 100 niet te boven mag komen; zoodra hun aantal een goede honderd telt, worden velen weggeraapt (waarschijnlijk wel ten gevolge van de aldaar steeds heerschende malaria), zoodat het tot ver onder de honderd daalt.

Het bevolkingscijfer.

Voordat het Nederlandsch-Indische Gouvernement de leiding der zaken in Midden-Celebes in handen had, was het niet mogelijk ook maar bij benadering te bepalen hoeveel Bare'e-sprekende Toradja's er waren. Sedert de inmenging van het Bestuur is in 1908 de eerste volkstelling gehouden in het landschap Posso. Deze wees uit, dat er in dat jaar waren: 6079 belasting betalende mannen, 6466 vrouwen, 5223 jongens en 4209 meisjes. Doordat men het geboortjaar niet weet, is de onderscheiding tusschen mannen en jongens, vrouwen en meisjes zeer willekeurig. Er komen gevallen voor, waarbijorsch er uitzierende jongens bij de belasting betalende mannen zijn ingelijfd, terwijl hunne oudere broeders, die er niet zoo flink uitzien bij de jongens zijn geteld. Hetzelfde geldt van de rubrieken vrouwen en meisjes, zoodat de verrassende uitkomst, dat er minder meisjes zouden zijn dan jongens niet juist is. Voor de Posso-streek hebben wij 11302 mannelijke personen en 11675 vrouwelijke, een totaal dus van 22977 zielen. Omtrent het bevolkingscijfer van de in het Mori'sche

en Loewoe'sche wonende Bare'e-Toradja's hebben wij nog geen betrouwbare gegevens. Wanneer wij de lengte van de Posso-depressie in de luchtlijn op 90 KM. stellen, en de breedte op 24, dan krijgen wij een oppervlak van 1560 KM². Dan zouden in de Posso-depressie dus ongeveer 14¾ zielen komen op den vierkanten KM.

Voor het landschap Todjo zijn de bevolkingscijfers voor 1909: 3050 mannen, 4500 vrouwen, 1500 jongens, 750 meisjes. Daar in het Todjo'sche alleen de kuststreek bewoond is, en het binnenland (op eene enkele uitzondering aan de Bongka-rivier) onbewoond, heeft eene berekening van het aantal inwoners per □ KM. geen nut.

Algemeen voorkomen.

In de gestalte der Toradja's merken wij over het geheel verschil op tusschen hen, die op de bergen en hen die in de laagten wonen. De eersten zijn forscher gebouwd dan de laatsten; men vindt onder de eersten meer personen, wier gestalte boven de middelmaat der Toradja's gaat. Over het geheel zijn de Toradja's geen sterk ras, de vrouwen zijn veel kleiner dan de mannen. Het gelaat der Toradja's sluit zich geheel aan bij het Boegineesche type. De Berg-Toradja's hebben meer uitstekende jukbeenderen dan de Bare'e-Toradja's; ook zijn bij de eersten de lippen dunner en de oogen kleiner; deze hebben dikwijls eene min of meer gluispende, valsché uitdrukking, terwijl inderdaad hun aard niet zoo open is als die der Bare'e-Toradja's. Overigens zouden wij ons toch meermalen kunnen vergissen, wanneer de verschillende groepen zich door haardracht en kleeding niet aanmerkelijk van elkaar onderscheidden. Voor een en ander zie men het hoofdstuk „Kleeding en Versierselen”.

Voor al de mutilatie der tanden doet het voorkomen der menschen veranderen. Meermalen herkenden wij jongelingen niet, nadat zij zich de tanden hadden laten korten. Die verandering is nog sterker bij de meisjes van de Bare'e-Toradja's ten Westen en ten Zuiden van het Posso-meer (en van de Berg-Toradja's), wier snijtanden geheel worden uitgeslagen, zoodat de lippen invallen, en zij spoedig een oowelijken trek op het gelaat krijgen.

Aan het korten en uitslaan der tanden moet het wel voornamelijk worden geweten, dat de Toradja spoedig tandeloos is.

Doordat de Toradja's klein zijn, maken groote menschen steeds indruk op hen. De lengte der Europeesche soldaten en onderofficieren, die in den aanvang van de onderwerping van Midden-Celebes hier kwamen, heeft er zeker het hare toe bijgedragen om den tegenstand zoo gering te doen zijn.

Misvormingen ziet men weinig, waarschijnlijk omdat kinderen, die niet gezond en gaaf ter wereld komen, spoedig sterven. Wij hebben eenige anthropologische onderzoekingen laten doen in het gebied, waar Inlandsche onderwijzers gevestigd zijn. Dezen kennen de bewoners hunner dorpen

goed, zoodat de inlichtingen wel betrouwbaar zijn. Dit onderzoek strekt zich uit over 13070 zielen. Ook de heer Ph. H. C. Hofman te Kasigoentjoe was ons hierbij behulpzaam. Op dit genoemde aantal zielen werden 7 menschen met bochels gevonden en 26 met onevenredige ledematen; verder één, die aan ééne zijde een oor miste, één die een paar aan elkaar gegroeide vingers had en één met een waterhoofd.

De spierkracht der Toradja's is niet groot. Hun vermogen om te loopen valt niet mede; wel kunnen sommigen als de nood dringt lang achtereen loopen, maar over het geheel maakt men zijne tochten zeer op zijn gemak. De Toradja heeft eerbied voor flink loopen, vandaar dat hij een en al verbazing is over de tochten, die door soldaten gemaakt worden. Wanneer men tegenwoordig naar den afstand van twee plaatsen onderling navraag doet, kan men dikwijls het antwoord hooren: „De Koempania (dit zijn dan hier de soldaten) legt dien afstand af in één dag; maar wij doen er twee dagen over”. De grootste lof, dien een Toradja ons vroeger kon toezwaaien, was, wanneer hij aan een vreemdeling vertelde, hoe goede loopers wij zijn, of wanneer hij plechtig verzekerde niet tegen ons op te kunnen loopen.

Groote kracht om vrachten te dragen schijnt de Toradja ook niet te hebben. Wij kennen wel mannen, die vrachten van 30, 40 KG. mijlen ver droegen, zonder bij de anderen achter te blijven, maar deze menschen zijn hooge uitzonderingen. De vrouwen hebben zich in het dragen van der jeugd af aan meer geoefend. Wanneer dan ook bijvoorbeeld een Toradja eene voldoende hoeveelheid zout heeft gestookt aan het zeestrand, gaat hij naar zijn dorp terug om vrouwen te halen, die dan het zout naar de bergen dragen. Dezen dragen zonder uitzondering de vrachten op den rug, met den draagband over het hoofd of over de schouders (zie Hfdst. „Huisraad en wapens”). De mannen dragen het liefst aan een stok over den schouder, met de vracht in tweeën verdeeld aan ieder uiteinde van den draagstok gebonden. Boven op het hoofd dragen ziet men zelden.

In de Meerstreek komt de geringe spierkracht der Toradja's uit bij het roeien. Zij gebruiken roeispanen of liever scheppers met zeer kleine bladen, die weinig tegenstand in het water vinden, terwijl zij daarenboven met weinig kracht door het water worden gedreven. Met roeien schiet men dan ook gewoonlijk weinig op, en de Toradja geeft er de voorkeur aan zijn vaartuig langs den oever voort te boomen.

De huid.

De huidkleur verschilt bij de individuen onderling aanmerkelijk. Men vindt alle nuancen tusschen geelbruin en bruinzwart. Dat de zonnearmte van invloed is op de donkerder kleur valt niet te betwijfelen. Menschen, die het grootste deel van hun tijd in huis doorbrengen, hebben daardoor eene lichtere huidkleur, dan zij, die in het veld werken. In Lage, waar de vrije vrouwen het akkerwerk voor het grootste deel aan de slavinnen over-

laten, zijn de eersten veel lichter gekleurd dan de laatsten. Meermalen ook hebben wij opgemerkt, dat in den oogsttijd, wanneer de menschen van den morgen tot den avond in de brandende zon staan te oogsten, velen een donkerder huidskleur hebben, die echter later weer bijtrekt. Wanneer men mannen ziet baden, kan men gewoonlijk opmerken, dat de huid om de heupen, die met de korte Boegineesche broek bedekt wordt, lichter gekleurd is dan de overige huid. Bij zeer velen is de huidskleur onherkenbaar door ichthyosis of ringworm, of door scabies, waarmede zeer vele Toradja's behept zijn, en die hun een vies voorkomen geven.

Op de huid ziet men dikwijls lichtgeel gekleurde plekken, *talata genaamd*. De Toradja's vinden deze huidplekken mooi, zooals zij over het geheel licht gekleurde menschen mooi vinden. Wil men de schoonheid van eene vrouw beschrijven, dan zegt men er steeds bij, dat zij *maboēja*, blank is. Soms verdwijnen deze *talata*-plekken; men denkt ook, dat de een ze van den ander kan overnemen; dit doet men door met een stukje curcuma over de *talata*-plekken van een ander te strijken, en daarna met hetzelfde stukje op zijn eigen lichaam, daar waar men ze hebben wil, te wrijven; vooral jonge meisjes plegen dit te doen.

Verder ziet men dikwijls kleine zwarte plekjes of stippen in de huid, *ila genaamd*; de Toradja verbindt hieraan geenerlei geloof.

Bij pasgeboren kinderen ziet men menigmaal op de nierstreek de huid blauw gekleurd; men noemt dit *tandatanda*; ook aan deze plekken is geen bijgeloof verbonden; gewoonlijk trekken zij op lateren leeftijd weg.

Ook treft men bij kinderen meermalen wratjes aan, die dezelfde kleur hebben als de huid. Deze wratjes heeten *boetiti*. Men gelooft, dat zij ontstaan uit rijstkorrels, die het kleine kind bij het eten aan de huid laat kleven.

De huid aan de handpalmen en aan de voetzolen is lichter gekleurd. Nu en dan ziet men aan handen en voeten spierwitte plekken, die de Toradja *boerimanoe* noemt.

De meeste Toradja's vertoonen een aantal lichter gekleurde litteekens op de huid. Op de bovenarmen worden deze litteekens kunstmatig aangebracht (zie Hfdst. „Kind”). Framboesia laat ook litteekens na. Verder zijn een aantal lieden door de pokken geschonden.

Albino's hebben wij in Midden-Celebes nimmer gezien. Men vertelde ons van een (eene vrouw), die in het landschap Palande, ten Oosten van het Meer, leefde. De omstandigheid, dat zoovelen van deze vrouw weten te vertellen, doet wel vermoeden, dat zij een unicum was, en dat albino's zelden voorkomen. Men beschrijft haar als iemand met een witte huid, wit haar en lichte oogen, waarmede zij overdag weinig kon zien. Daar zij zich over haar voorkomen schaamde, kwam zij nooit uit haar huis.

Beharing.

Regel is, dat mannen en vrouwen hun zwarte hoofdhaar lang dragen.

De vrouwen vouwen het haar op het achterhoofd op (rapoele) en binden er dan den hoofdband om; de mannen winden zich het lange haar om het hoofd (zie „hoofddoek” in Hfdst. „Kleeding en versierselen”). Dikwijls snijdt de man zich een kring van haarfranje in den nek (dit heet b a t o e r o e); dikwijls ook laat men bij de beide ooren wat haarfranje hangen; deze noemt men t a m b o e j a. Bij kleine kinderen snijdt men het haar gewoonlijk af (zie Hfdst. „Het Kind”). Soms snijdt men het in het rond af, zoodat het is, alsof het kind een muts van haar op heeft (b a n g g o e l e l i).

Als regel is het haar der Toradja's sluik, maar bij sommigen is het gekroesd. Van de bovengenoemde 13070 Toradja's hadden 164 vrouwen en 137 mannen gekroesd haar. Dit onderdeel van ons anthropologisch onderzoek geeft meer te denken, wanneer wij nagaan hoeveel kroesharigen bij de verschillende stammen voorkomen. Onder 4549 To Lage hadden 128 vrouwen en 102 mannen kroeshaar; onder 3300 To Pebato: 4 vrouwen en 5 mannen; onder 5221 To Wingke mPoso: 32 vrouwen en 28 mannen. Wij zien dus dat onder de To Lage verreweg de meeste kroesharigen voorkomen. Wij hebben reeds medegedeeld, dat de To Lage een der oudste Bare'e-stammen vormen met een slavenstand, terwijl de To Pebato een der jongste stammen, zonder slavenstand zijn. Hieraan zou men een bewijs kunnen ontleenen, dat de To Lage bij hun binnendringen in Midden-Celebes daar reeds menschen met kroeshaar aantroffen, die zij overwonnen en tot slaven hebben gemaakt. Opmerking verdient nog, dat met kroeshaar gewoonlijk een donkere huid gepaard gaat. De Bare'e-Toradja's vinden dit kroeshaar (m e p o e r o e n t j i n t j i) niet mooi. Hier en daar vindt men menschen, wier haar in strengen te zamen gegroeid is; w o e j o e a m o p i n i noemt men dit. Men tracht wel eens zulk een streng inceengegroeid haar te koopen. Met welk doel men zulk een streng bewaart, zijn wij echter niet te weten gekomen. Een der To Wana-hoofden bij Morowali (Golf van Mori), Tarakoe of Papa i Awe heeft op het hoofd niet anders dan deze strengen. Verder heeft hij een harde zeer donker gekleurde huid, die mede sterk behaard is.

Grijsaards treft men betrekkelijk weinig aan, en zij zijn dan gewoonlijk nog niet zoo oud als men aan hun haar zou zeggen, want de Toradja's worden spoedig grijs (o e w a). Van een jongmensch dat reeds begint te grijzen, zegt men: o e w a b e l o. Dit grijs is geen zilverwit, maar vuilgeel. Kaalhoofdigen (b o b a) komen mede voor. Van de wenkbrauwen valt weinig te zeggen; deze zijn gewoonlijk dun, en zetten zich soms tot aan den neuswortel voort.

Bij de mannen vertoonen zich op het gelaat gewoonlijk weinig haren, en deze worden nog door middel van twee kleine schelpen, waar tusschen de haartjes worden gevat, uitgetrokken. Boven de mondhoeken laat men graag eenige haren staan, welke men tot een stijf bundeltje samendraait. Men ziet hierin een teeken van dapperheid. Toch vindt men onder dit baardlooze volk enkelen met vollen baard. Onder de genoemde 13070

Toradja's telden wij er 71 (To Lage 34, To Pebato 15, To Wingke mPošo 26). Sommige vrouwen zeiden een baard leelijk te vinden, maar de meesten vonden het mooi; zij hadden er althans niets tegen. Bij de Berg-Toradja's kómen veel menschen met baarden voor.

Oksel-, neus- en schaamharen worden gewoonlijk uitgetrokken, althans bij de mannen.

Het lichaam van den Toradja is weinig behaard; daarentegen zijn er enkelen, die sterk behaarde armen, beenen en borst hebben. Sommige van de gebaarde mannen vertoonen dit verschijnsel.

De oogen.

De oogen der Toradja's zijn bruin, nu eens wat donkerder dan weer wat lichter. Overigens valt er weinig van op te merken; de oogopening is ovaal, bij de Berg-Toradja's smaller; verder vindt men leepoogen, uitpuilende en diepliggende oogen als bij ons. Onder de meergenoemde 13070 Toradja's telden wij 89 personen met schele oogen (*sido mata*).

Oogziekten komen onder de Toradja's betrekkelijk weinig voor. Nu en dan komen er epidemieën van eene lichte soort oogontsteking (*conjunctivitis*) voor, die vanzelf weer overgaat. Van trachoom vonden wij slechts enkele gevallen. Terwijl blindgeborenen onder de 13070 Toradja's niet voorkwamen, vonden wij 43 vrouwen en 40 mannen die blind geworden waren; maar van dezen hadden slechts weinigen hun ongeluk aan eenige oogziekte te danken in rechtstreekschen zin. De meesten waren blind door ouderdom; anderen weer waren blind geworden, doordat hunne oogen werden aangetast door pokken of lepra; een paar hadden hunne blindheid te wijten aan een stoot met de hoorns van een buffel. Is er geen direkte oorzaak aan te wijzen voor de blindheid, dan gelooft men, dat deze te wijten is aan hekserij. Men gelooft namelijk, dat er menschen zijn, die het gelaat van iemand, dien zij kwaad willen doen in een kom met water kunnen tooveren. Vervolgens steken zij het beeld in het water met een naald of els in het oog, en ten gevolge daarvan zal de persoon in kwestie blind worden.

Wanneer men nog niet lang met Toradja's heeft omgegaan, krijgt men den indruk, dat zij zeer scherpe oogen hebben. Reeds op grooten afstand kunnen zij zeggen, wat voor boom daarginds staat; wanneer zij eens een pad door een wildernis hebben begaan, kunnen zij dit gemakkelijk weer vinden; op grooten afstand kunnen zij op het Meer reeds zeggen wat voor vaartuig er aankomt. Deze en dergelijke dingen meer verbazen den Europeaan, die met hen omgaat. Op den langen duur begint men echter te bemerken, dat hierbij veel raden en vermoeden komt. De Toradja's zijn zoo vertrouwd met de wildernis, dat zij boomen op grooten afstand herkennen aan den geheelen vorm, zonder nog de bladeren te hebben onderkend. Den totaalindruk van eene wildernis prent de Toradja zich in het geheugen en aan kleinigheden herkent hij haar weer. Wanneer wij

met Toradja's reizen, in eene streek, waar slechts één hunner wel eens geweest is, en die eene oppert twijfel omtrent den weg, kan men de anderen aan hem hooren vragen: Maar herkent gij de wildernis dan niet? De omstandigheid, dat in een Toradja'sch dorp dikwijls een ficus (waringin, Bare'e n o e n o e) voorkomt, doet hem op grooten afstand reeds zeggen: „daar ligt het dorp”; al is hij er vroeger nimmer geweest. Zoo nu en dan moet de Toradja ook toegeven, dat hij zich heeft vergist.

Kleurenzin.

De Toradja is zeer gevoelig voor kleuren. Heldere, levendige kleuren trekken hem zeer aan. Opmerkelijk is ook, dat de Toradja's weten te onderscheiden welke kleuren aan een bepaalden leeftijd passen. Dit kan men vooral opmerken bij de keuze van hoofddoeken. Een jonge Toradja zal een hoofddoek met stemmige, donkere teekening ter zijde leggen met de opmerking: „deze is goed voor mijn vader”, en voor zichzelf een anderen kiezen, lichter van kleur en levendiger van teekening.

Alle kleuren onderscheidt de Toradja in „donkere” (maeta) en „lichte” (maboeja). Daar maboeja ook „wit” is en maeta „zwart”, zou een vreemdeling er gemakkelijk toe komen om den Toradja gebrek aan kleurenzin toe te schrijven. Donkerblauw noemt hij maeta „donker”, lichtblauw maboeja „licht”. Wanneer de Toradja van de oogen der Europeanen spreekt als van mata maboeja, denke men niet aan witte oogen maar aan „lichte oogen”. De onderlinge nuancen der kleuren onderscheidt hij door de bijvoegingen mata e'a „donker”, eigenl. „oud”, en mangoera „licht”, eigenl. „jong”.

De kleur van eenig voorwerp duidt de Toradja aan door het noemen van iets anders dat de bedoelde kleur heeft; de meest voorkomende van deze kleurnamen zijn: mawoeri, als woeri „houtschool”, dus „zwart”; manggaa, als de nggaa „eierdojer”, dus „geel”; makoeni, als de koeni „curcuma”, dus „geel”; mawaa, als waa „gloeiende kolen, vuurgloed”, dus „rood”; mawelo, als welo „vlammen”, dus „rood”. Makodara voor „blauw” en majawoejoe voor „groen” zijn minder bekend. Behalve bovengenoemde, algemeen bekende benamingen voor kleuren, kan men ze naar verkiezing maken, bijv. mala-oembe, als laoembe „sirih”, dus „groen” enz.

Iemand die kleurenblind is, hebben wij onder de Toradja's nog niet ontmoet.

De ooren.

De ooren zijn klein en staan gewoonlijk dicht bij het hoofd. Bij vrouwen zijn in de oorlellen groote gaten gemaakt; ook de mannen hebben dikwijls gaten in de ooren (zie Hfdst. „Het Kind”, en „Kleding en Versierselen”). Doofstommen troffen wij onder het meergenoemde aantal Toradja's 33 aan; die later doof of zeer hardhoorend waren geworden 72.

Omtrent de gehoorscherptheit valt niets bijzonders op te merken; het onderkennen van geluiden, voor ons Westerlingen vreemd, is uit den aard der zaak eene gewoonte.

De neus.

De neus is gewoonlijk breed en plat. Toch ziet men nu en dan Toradja's met een meer Kaukasischen vorm van neus; vooral bij de Berg-Toradja's, met name de To Bada vindt men als regel meer scherpe neuzen.

De reukzin bij de Toradja's moet wel sterk ontwikkeld zijn; zij weten de verschillende geuren zeer goed te onderscheiden. Wanneer zij een of ander in handen krijgen, dat zij nog niet kennen, is het eerste wat zij doen er aan ruiken. Of de verschillende stammen een bijzondere lucht bij zich hebben, hebben wij nooit kunnen vaststellen. De Toradja's zelve ontkennen het. In het geslachtelijk leven speelt de reuk wel eene rol; door de onaangename lucht, die menschen met ichthyosis behept, verspreiden, kan menige jongeling niet aan eene vrouw, menig meisje niet aan een man komen. Vrouwen, die geen palmwijn drinken, weigeren wel eens een man te huwen, die drinkt, omdat zij een afkeer hebben van de dranklucht, die zoo iemand bij zich heeft. Hun afkeer van den stank van een wind geven zij te kennen door te spuwen. Op den grond spuwen is in het algemeen bij de Toradja's een teeken van verachting of minachting. Men zal echter niet op een ander mensch spuwen, want men geloof, dat van dengeen, die dit doet, vader of moeder spoedig zullen sterven.

Evenals bij andere Indische volken bestaat het kussen der Toradja's in beruiken. Alleen kleine kinderen worden gekust; grootere kinderen of volwassenen te kussen vindt men belachelijk.

Dat men ook behagen heeft in aangename geuren blijkt uit het reukgras (siga), dat meisjes en vrouwen zich gaarne achter in de sarong steken (zie Hfdst. „Kleeding en versierselen”). Ook zijn mannen en vrouwen zeer gesteld op reukzeep en odeurs.

De mond.

De mond is gewoonlijk het minst aantrekkelijke deel van het gelaat van den Toradja; naar evenredigheid van het geheele gelaat, is hij doorgaans te groot. Tusschen de meestal dikke en door het sirihkauwen ruw geworden lippen, is veelal een pruim tabak geklemd, en wanneer de Toradja die pruim niet in den mond heeft, houdt hij den mond gewoonlijk open. Onder de Toradja's, die wij hebben waargenomen, troffen wij twee vrouwen en 6 mannen aan met een hazelip.

Het schijnt dat het sirih-pinang-kauwen geen schade doet aan de smaakorganen, want men weet den smaak van verschillende dingen zeer fijn te onderscheiden. Meer dan dit algemeene is van hun smaak niet te zeggen, want ook van de Toradja's geldt in dit opzicht hetzelfde als van

ons; de smaken verschillen aanmerkelijk. De een eet met smaak verrot vleesch, terwijl de ander zulk een gerecht met een gebaar van afkeer van zich afschuift. Ook de omstandigheid, dat sommigen geen palmwijn drinken, is alleen een kwestie van smaak. Wat ons steeds is opgevallen, is dat zij zoo juist den smaak van water van verschillende plaatsen weten te onderscheiden.

Handen en voeten.

Handen en voeten der Toradja's zijn bepaald klein te noemen. De zolen en de handpalmen zijn sterk vereelt en gewoonlijk vol groeven, voor het meerendeel veroorzaakt door eene huidziekte, op Java *belah*, hier *bojo* genoemd. De voet is bij velen naar binnen gekeerd, terwijl van verscheidenen de groote teen sterk naar binnen is gebogen. De kracht van de hand is blijkens vele gelegenheden, waarbij dit uitkwam, niet groot. Daarom wekken voorbeelden van de kracht der hand bij timmerwerk (bijvoorbeeld het uithalen van spijkers met een nijptang) steeds de bewondering der Toradja'sche toeschouwers. Uit verschillende monden hoorden wij vol bewondering vertellen, hoe een Napoe-hoofd, Oema i Ito, een dikke soort rotan (*ng o'a*) met de eene hand wist vast te houden, terwijl hij hem met de andere omdraaide, een werk waarbij gewoonlijk drie of vier Toradja's te pas komen. Het aantal personen, die links (*g o s e*) zijn, is vrij groot. De meesten hunner zullen echter toch met de rechterhand hunne rijst eten. Een enkele persoon zagen wij met een horrelvoet; onder 13070 personen kwamen 17 vrouwen en 30 mannen voor met elephantiasis (*t i b a*). De vingers zijn bij ouderen dikwijls gekromd door het vele werken met bijl en hakmes. Op de nagels komen dikwijls witte plekjes voor. Onder pas genoemd aantal Toradja's vonden wij elf personen, die aan handen of voeten of aan beide 6 vingers of 6 teenen hadden.

Kroppen.

Een algemeen voorkomend, maar niet veelvuldig verschijnsel bij de Toradja's, zijn kroppen (*Bare'e s o w o*, *Koelawi p o n t e*, *Sigi k a w o e a*). Onder de meergenoemde 13070 *Bare'e*-Toradja's telden wij er 19, allen vrouwen. Onder deze Toradja's zijn niet opgenomen de *To Poe'oe mBototen* Zuiden van het Posso-meer, en de *To Saloe Maoge* aan den bovenloop van de *Kalaena*, en juist bij deze beide stammen komen de meeste kroppen voor. Bij alle stammen der *Berg-Toradja's* vindt men ze, en voor zover wij hebben kunnen nagaan, alleen bij vrouwen. Tijdens een bezoek aan het landschap *Koelawi* zagen wij daar eene vrouw met een kropgezwel. Men vertelde toen, dat in *Paloe* ook een enkel geval voorkomt, en dat er vele zijn in het landschap *Pakoeli*; in *Sigi* konden wij zelve ze constateeren. Het vermoeden, dat gevallen van kropgezwellen zich tot de hoogere bergstreken bepalen, wordt tegengesproken door het feit, dat velen in het laag-

gelegen Paloe-dal er mede behept zijn. In het bovengenoemde landschap Poe'oe mBoto beweert men, dat iemand een kropgezwel krijgt, wanneer hij drinkt van het water uit een bepaald riviertje.

Idioten en krankzinnigen.

Idioten en krankzinnigen heeft iedere Toradja-stam. De eersten heeten *tengo*, wat eenvoudig „dom, onnoozel” beteekent; de laatsten heeten *wando*. Op 13070 Toradja's telden wij 13 idiote vrouwen en 11 idiote mannen.

De gevallen van werkelijke krankzinnigheid zijn zeldzamer. Bij eene reeks van gevallen van krankzinnigheid hebben wij getracht de oorzaak ervan na te gaan. Nooit heeft men ons daaromtrent eenige opheldering kunnen geven. De meesten vangen hun abnormalen toestand aan met druk praten; om de kleinste kleinigheid zijn zij dan geërgerd, en ontsteken in woede. Zij spreken van alles door elkaar, noemen de namen van voorname hoofden op (eene zeer groote belediging) en openbaren door allerlei dwaze handelingen, dat zij alle contrôle over zichzelf verloren hebben. Bij verscheiden dezer gevallen hebben wij opgemerkt, dat na eenigen tijd dofheid intrad, waarbij de lijder soms volhardde in volkomen stilzwijgen. Zulke krankzinnigen blijven medeleven in de samenleving. Een andere vorm van krankzinnigheid openbaart zich in een rusteloos rondlopen door de streek, bij nacht en ontijde. Voor zulke patienten staan de familieleden dikwijls veel angst uit, daar zij hunne wandelingen meermalen ver uitstrekken tot in het gebied van andere stammen, waar zij kans loopen gedood te worden. Dergelijke vlagen gaan dikwijls over, maar komen terug. Behalve de genoemde gevallen, komt het voor dat sommigen plotseling woest worden en dan vrouw en kinderen dooden. Alleen in zulke gevallen en wanneer de krankzinnige eigendommen van anderen vernielt, waardoor de familieleden hooge boeten oploopen van de benadeelden, wordt de krankzinnige gedood.

Volgens de theorie van den Toradja ontstaat krankzinnigheid, door dat een boom- of berggeest in het lichaam van den lijder dringt. Evenwel beweren velen ook, dat zij aanvallen van krankzinnigheid krijgen door het eten van zeker voedsel. Zoo zegt de een krankzinnig te zijn geworden door het eten van palmiet, een ander van eieren, een derde van een bepaald soort groente. Niet gevaarlijke krankzinnigen moeten het dagelijks van hunne omgeving aanhooren, dat zij krankzinnig zijn, en het is droevig te zien, hoe sommigen zich moeite geven om te betoogen, dat zij niet krankzinnig zijn. Eerbied heeft men in het minst niet voor hen; wel is men bang voor hen. Van een mishandelen van krankzinnigen hebben wij nimmer iets gezien of gehoord. Krankzinnigen die dreigen gevaarlijk te worden, bindt men een stuk bamboe tusschen de polsen (*sangkala*); soms ook tusschen de voeten. Intusschen tracht men hen met allerlei medicijnen en kunstmiddelen te genezen.

Twee gevallen kennen wij van vrouwen, die krankzinnig werden ten gevolge van den dood van een kind. Eene andere vrouw sneed in krankzinnigheid haar kind in stukken. Men bond haar toen vast, maar doodde haar niet; eene maand ongeveer hierna genas zij, en vroeg naar haar kind. Zonder omwegen vertelde men haar toen, dat zij haar kind had „geslacht”, waarop zij zichzelf de keel afsneed.

Met twee gevallen van vervolgingswaanzin kwamen wij in nadere aandraking. Het eene was van een man uit Bada, die reeds viermaal op het punt gestaan had geofferd te worden, maar telkens verlost werd, de laatste maal door den toenmaligen controleur van Posso. Na dien tijd bleef hij bij een onzer aan huis. De man was krankzinnig; hij zag telkens belagers, tegen wie hij dan met woedende stem oreerde, om hun zijne onschuld te bewijzen; gevaarlijk was hij in het geheel niet; hij speelde gaarne met kinderen, die niet den minsten afkeer van hem hadden. Het andere geval was van een To Koelawi, die bij ons kwam vluchten en zich onder onze woning verborg, zeggende dat men hem kwam dooden. Deze vrees bezieldde hem steeds en zijne wapens legde hij nimmer van zich af. Later hebben eenige familieleden hem naar zijn land teruggebracht.

Een algemeen onder de Toradja's bekend krankzinnige was Kakao, een To Napoe. Overal kwam hij, en ieder gaf hem te eten. Altijd liep hij alleen; hij was zeer ijverig; in zijn eentje klopte hij sagoe, en wanneer hij eenige vaten vol gereed had, trok hij verder met achterlating van de sagoe. Maanden lang heeft hij rondgetrokken van het eene dorp naar het andere met een paar zakjes rijst, die hij wilde verkoopen, maar niemand wilde ze hebben, omdat hij een heel stuk katoen eischte voor iedere kati rijst. Dan trok hij maar weer verder, tot zijne rijst tot stof was vergaan.

Een zonderling geval van geestesverstoring hebben wij gezien bij eene vrouw, die in gewone omstandigheden geheel normaal was. Soms (en dan altijd 's nachts) kreeg zij een aanval, waarin zij zich verbeeldde een krokodil te zijn. Eens woonden wij zulk een aanval bij, toen wij in haar huis logeerden. De vrouw bewoog zich voort op knieën en ellebogen, met den waggelenden gang, dien krokodillen hebben; hare oogen kregen den spleetvorm van krokodillenoogen. Telkens wilde zij de deuropening forceeren om naar buiten en in het water te gaan; zij ontwikkelde daarbij eene groote kracht, zoodat vier mannelijke bloedverwanten werk hadden haar in huis te houden. Zij vroeg om eieren en pisang, die zij met schil en al verslond. Had de aanval ongeveer een half uur geduurd, dan viel zij in slaap, en uit dien slaap ontwakende, was zij weer geheel normaal.

Epileptici.

Epileptici komen nog al eens voor; onder de 13070 Toradja's telden wij 13 vrouwen en 21 mannen, die aan vallende ziekte leden. Bijzondere zorg voor zulke personen heeft men niet. Daar de Toradja zelden alleen loopt, heeft ook de epilepticus gewoonlijk een medgezel. Dit neemt niet

weg, dat wij twee gevallen kennen van jongens, die in het water zijnde een toeval kregen en verdronken.

Algemeene opmerkingen omtrent het karakter.

„Geen enkel mensch is aan den ander gelijk”, zegt men; dit geldt ook van den Toradja, en dit juist is de reden, waarom het zoo moeielijk is een en ander omtrent zijne geaardheid mede te deelen. Het is er ons toch niet om te doen, een bijzonder type uit de Toradja's te teekenen, maar wel om een beeld te geven van den aard van het volk, zooals die zich heeft gevormd door de omstandigheden. In dit opzicht zijn de Toradja's een zeer leerrijk volk. Veel beginselen houden zij er niet op na, en er is weinig in hun godsdienst, dat zedelijken invloed uitoefent op hun karakter. Hunne goden staan niet boven hen in zedelijk opzicht, maar naast hen; die goden bezielen zij met dezelfde gewaarwordingen als welke zij zelf voelen, en daarom zijn die goden niet anders dan eene afschaduwing van het volk zelf. Wij hebben onder de Toradja's menschen gekend, die neiging vertoonden tot flauw vallen bij het zien van bloed, en wij kennen er die er een duivelschen wellust in hebben bloed te vergieten; wij kennen goedaardigen en kwaadaardigen. Alle nuances van aangeboren menschelijke deugden en ondeugden hebben wij onder de Toradja's gevonden; de Toradja zelf vindt die ondeugden een natuurlijk aangeboren iets, zijn t a n o e, zijn aard van de geboorte af. Van een bestrijden van eenige ondeugd heeft hij geen begrip, op zijn hoogst van een zich inhouden voor eenigen tijd uit vrees. Voor den Toradja zijn de uitingen van een karakter de hoofdzaak; zijn kind zal hij vermanen om niet zus of zoo te doen, „omdat dit niet mooi (m e a w a) is, en de menschen dan niets van u willen weten, en u niet zullen prijzen”. Vandaar dat twee personen, die in vijandschap leven, omdat de een den ander beleedigd heeft, dadelijk weer goede vrienden zijn, wanneer de beleediging met eene boete verzoend is.

Heeft de godsdienst dus geen of weinig invloed kunnen oefenen op het karakter, de levensomstandigheden hebben zulks wel gedaan. De Berg-Toradja's, die in hunne oorlogen met de Bare'e-Toradja's dezen bijna altijd overwonnen, hebben hierdoor een anderen trek in hun karakter gekregen dan de telkens overwonnen Bare'e-Toradja's. Vrees voor elkaar, het zich afhankelijk voelen van elkaar, het instituut der slavernij, bovenal de communistische levenswijze en andere omstandigheden hebben mede hun stempel gezet op het Toradja-hart, en door al deze omstandigheden hebben zich eenige hoofdeigenaardigheden in hun karakter gevormd, die wij hier nader willen aanduiden. Sommige van die trekken hebben wij elders behandeld, b. v. „moed” in het hoofdstuk „Oorlogvoeren”, lust en aanleg voor spel en muziek, in het hoofdstuk dat daarop betrekking heeft.

Nog op ééne omstandigheid moeten wij vooraf wijzen in verband met de eigenaardigheden van den Toradja. Het is namelijk merkwaardig, hoe

grooten invloed het dorps hoofd op de gezindheid der dorpingen heeft; is hij niet vrijgevig, dan zijn zijne dorpsgenooten gierig; is hij behulpzaam, dan zijn de dorpingen het over het geheel ook; een moedig dorps hoofd maakt de dorpingen moedig. Ter verklaring van dit verschijnsel moeten wij bedenken, dat een dorps hoofd deze waardigheid gekregen heeft door zijne deugden of door een intimideerend overwicht, dat hij op zijne dorpsgenooten heeft. In elk geval heeft hij overwicht op zijne omgeving. Nu wordt het verband tusschen de deugden van een hoofd en de gezindheid van de dorpingen duidelijk uit het volgende kleine voorval: te Tomasa hadden wij twee dragers noodig; om dezen te krijgen gingen wij tot het hoofd, een zeer behulpzaam man. Deze was echter afwezig. Wij wendden ons dus tot een anderen bewoner van het dorp met onze vraag om hulp. De huisvrouw maakte bezwaar een paar van haar slaven af te staan; maar de huisheer viel haar in de rede: „Natuurlijk zullen wij een paar dragers geven; anders verwijt het hoofd ons weer, dat niets goed kan gaan, als hij er niet bij is”. En voor een verwijt of een standje, vooral van het hoofd, is iedere Toradja bang.

Eenvoud en onergdenkendheid.

Een algemeene trek van de Toradja's is hun eenvoud en onergdenkendheid. Deze laatste, die hoogstwaarschijnlijk gepaard gaat met eene groote mate van vergeetachtigheid, speelt hun dikwijls parten, daar zij niettegenstaande dure lessen telkens weer in de strikken vallen van de vreemde handelaren aan het strand. Pas zijn zij bijvoorbeeld gered uit een netelig geval, waarbij zij verplichtingen op zich hadden genomen, welke zij niet konden nakomen, of zij hebben weer eene nieuwe overeenkomst aangegaan, waarvan zij zich veel moois voorspellen, maar die dikwijls eindigt met hun ondergang. Zoo leert ook de geschiedenis, dat zij in hunne oorlogen steeds schade lijden door elkanders listen, waarop de tegenpartij dan onergdenkend ingaat. Het eene oogenblik zijn zij zeer terneergeslagen van verdriet of angst, en het volgende oogenblik lachen en praten zij weer vroolijk, al is er niets afgenomen van de reden hunner droefheid of van hun angst. Vooral bij sterfgevallen maakt deze bewegelijkheid van gemoed, deze onnadenkendheid een zonderlingen indruk op onze Westeralingen, want na eene uitbarsting van de hevigste en ook zeer gemeende smart, zit men spoedig aangenaam te praten en te gekscheren.

Heeft de Toradja een goeden oogst gemaakt, dan is hij vroolijk en gul, verkoopt en berekent niet, totdat na drie, vier maanden de rijst verbruikt en de nood voor de deur is. Niet gewend over zichzelf of over anderen na te denken, of de beweegreden op te sporen van eenig gezegde of eenige handeling, staan de Toradja's hoogst verbaasd, wanneer wij hun toonen hun gedachtengang en hunne beweegredenen te kennen, en in hun eenvoud meenen zij, dat wij zulks weten door hoogere kennis. Eerst later hebben wij kunnen nagaan, welk een grooten indruk onze verschijning als eerste

Europeanen op de Toradja's heeft gemaakt. De To Napoe verklaarden ons voor familieleden van hun voornaamsten god; en verscheidene hoofden hebben ons verzekerd, dat de menschen met zoodanige vrees voor ons vervuld waren, dat als wij in het begin van ons verblijf in Midden-Celebes zulks begeerd hadden, wij alles van de menschen hadden kunnen krijgen, wat wij hadden gewild. Later zeide men: „wanneer wij aan het Nederlandsch-Indische Gouvernement gehoorzaam zullen zijn, zult gij onze hoofden zijn, want gij zijt de eerste Hollanders, die tot ons zijt gekomen”. De Toradja heeft met zoo iets denzelfden gedachtengang gevolgd, die den Javaan er toe heeft gebracht den ontginner van zijn dorp te vereeren. Onder de gezelligste gesprekken met de Toradja's behooren zeker die, waarin zij ons vertellen van den eersten indruk, dien onze verschijning op hen heeft gemaakt.

Hun eenvoud en natuurlijkheid komt ook uit in het gedrag der vrouwen, die ongedwongen bezoeken bij ons afleggen, ook al zijn wij alleen. Trouwens in hunne geheele opvatting van samenleving en fatsoen zijn zij hoogst eenvoudig en natuurlijk (zie verder over schaamtegevoel in het hoofdstuk „Huwelijk”).

Deze eenvoud, onergdenkendheid, ongedwongenheid, een grondtrek van het Toradja'sche karakter, wordt zeer gewijzigd door de slavernij. Bij de stammen, die een bepaalden slavenstand hebben, als de To Lage en de To Onda'e (Bare'e-Toradja's) en de To Napoe en To Bada (Berg-Toradja's), zien wij de vrijen zich een zelfbedwang opleggen, waardoor zij vormelijk en stijf worden; tegenover hunne slaven moeten zij hoog blijven, en bij velen sluipt daarmede de hoogmoed in het hart. Op het gelaat van velen hunner staat het dan ook te lezen, dat de Toradja'sche eenvoud voor een goed deel verdwenen is.

De geringe kennis der Toradja's doet hen spoedig een verklaring vinden voor iets dat zij niet weten, eene verklaring, die alleen hunnen onkritischen geest kan bevredigen. Zoo is het dadelijk voor hen uitgemaakt, dat rotan wordt opgekocht om er kruit, en damar om er glas van te maken. Ze zijn volkomen bevredigd, wanneer een vlugge geest onder hen het voortgaan van een stoomboot verklaart met te zeggen, dat zich aan beide zijden van het schip tal van scheppers onder water bevinden, die het schip voortbewegen; hoe dit overigens mogelijk zou zijn, is een vraagstuk, waarmede de Toradja zich het hoofd niet breekt.

I J d e l h e i d .

Naast zijn eenvoud heeft de Toradja eene goede hoeveelheid ijdelheid; maar hij is goedig ijdel, zonder dat het veel kwaad kan; hij heeft een kinderlijk vermaak in zichzelf. Van een spiegel zijn velen niet weg te slaan, en de minder brutalen werpen ter sluiks blikken er in. Met hunne versierelen weten jonge menschen zich aardig op te schikken, en vooral bij feesten is men er op uit zich op zijn fraaist uit te dossen. Met hetgeen waarmede

vandaag de een zich opsiert, pronkt morgen een ander. En dat het Toradja-hart niet onverschillig is voor zulk ijdel vertoon, bewijst het verhaal, dat een jongmensch, een Toradja'sche Don Juan, zich zóó wist op te schikken, dat overal waar hij kwam de oogen van de meisjes en vrouwen op hem werden gericht. Uit jaloerschheid hebben de mannen dezen dandy toen ter dood gebracht.

Eene uiting van deze ijdelheid is ook het grootspreken, dat men gaarne van zichzelf doet. De deugden, die naar de schatting der Toradja's het grootst zijn, zijn mildheid, moed en welsprekendheid, door welke laatste men bij eenig rechtsgeding de overwinning behaalt. Wanneer men nu onder de Toradja's leeft, en niet anders weet, dan hunne verhalen, dan zou men denken, dat ieder hunner eene groote mate van genoemde deugden bezit. Met groote vaardigheid vertellen zij de grootsche plannen, welke hen vervullen, en drukken hun spijt uit, dat eene kleine omstandigheid hen heeft verhinderd in de uitvoering dier voornemens. De Toradja laat u de mildheid bewonderen, waarmede hij eenig familielid is bijgesprongen, maar hij vertelt er dan niet bij, dat hij tot dat bijspringen gedwongen was, omdat bedoeld familielid hem vroeger ook eens uit den nood had geholpen, of omdat dat familielid nog erfrecht op de afgestane goederen bezat.

Maar in zijn grootspreken is hij weer goedig, en gaarne doet hij met een anderen grootspreker mede, om diens roem te verhoogen. Op zijne ijdelheid werkt men dan ook meestal om iemand over te halen tot hulp, en het is dikwijls aardig de vleitaal te vernemen, die iemand als inleiding bezigt, ten einde een ander in eene voor hem gunstige stemming te brengen. De bemoeiingen van hoofden met zaken van anderen, zelfs van andere stammen, geschieden ook vaak uit ijdelheid; de Toradja wil gaarne weten, dat hij gezocht is, „iemand, wiens trap glad is”, glad geloopt door de lieden, die hem komen opzoeken en raadplegen.

Goed verstand.

Met al zijn eenvoud weet de Toradja toch spoedig hoe hij zijn man moet aanvatten, en dit getuigt van zijn goed verstand. Hij berekent zijne kansen, en wanneer het hem bij een bezoek niet is gelukt u in een voor zijn doel gunstige stemming te brengen, dan gaat hij heen zonder het doel van zijn bezoek te openbaren. Een ander maal komt hij dan terug, en beproeft zijn geluk nog eens.

Voor voorwerpen en zaken, die buiten zijn eigen leven liggen, is hij onverschillig. Wanneer men Toradja's eene stoomboot laat zien, loopen zij de machine onverschillig vóorbij, en het eenige wat men dan soms hoort, is een uitroep van verbazing: „Wat veel ijzer!” Een kajuitstrap bewonderen zij en informeeren nauwkeurig of het koperen oplegtsel gegoten is, hoe dit gedaan wordt, en zoo meer, omdat zij zelven begrip hebben van trappen en kopergieten. In de kundigheden, welke hun kinderen op school worden geleerd, stellen zij niet het minste belang, al drukken zij

meermalen hunne verbazing uit, dat een papier „spreekt”. Bij de schoolkinderen komt weder uit, dat de Toradja's een goed verstand hebben, en het is eene vrucht van het schoolonderwijs, dat de leerlingen belangstelling toonen in zaken buiten hun gedachtengang liggende, en dat zij trachten die zaken te begrijpen.

Wanneer wij van de vlugheid van Toradja'sche schoolkinderen spreken, vergelijkte men die echter niet bij die der Europeesche kinderen. De Toradja'sche kinderen hebben in deze richting natuurlijk nog niets kunnen erven van hunne ouders. Ook is het een feit, dat ons meermalen is opgevallen, dat wanneer de kinderen op zekeren leeftijd komen (ongeveer 14—16 jaar), hunne vlugheid zeer vermindert. Onder de schoolkinderen van beiderlei kunne, die op dezen lateren leeftijd pas op school zijn gekomen, kennen wij dan ook geen enkelen vlugge. De grootste moeielijkheid voor een Toradja'sch kind ligt hierin, zijne aandacht te bepalen bij iets, met andere woorden: over iets na te denken. Lezen en schrijven leeren zij spoedig, maar rekenen is voor hen het groote struikelblok.

Van de genoemde vlugheid moet zeker een deel op rekening van het goede geheugen der Toradja's worden gesteld. Het is merkwaardig hoe spoedig de kinderen een leeslesje van buiten kennen, en geschiedenissen, die hun verteld zijn, onthouden. Tot in de kleinste kleinigheden kunnen de menschen (vooral de mannen, vrouwen minder) vertellen wat er jaren geleden gebeurd is, wat iemand toen gezegd heeft, en wat een ander daarop heeft gedaan. Dit neemt niet weg, dat de Toradja zich ook kleine wijzigingen veroorlooft in zijne voorstelling van zaken, en die wijzigingen zetten zich dan spoedig in zijn geheugen vast als waarheid.

Hebben de schoolkinderen den meesten last met rekenen, ook de groote menschen hebben hiervan weinig begrip. Bij den handel nemen zij hunne toevlucht tot allerlei hulpmiddelen, stukjes hout, eene rotanlijn, waarin breuken worden gemaakt, en dergelijke. Dezelfde hulpmiddelen hebben ze ook noodig bij hunne besprekingen van rechtszaken. Wanneer eene boete wordt besproken, schijnt de Toradja zich geene voorstelling van de grootte er van te kunnen maken, dan wanneer hij iederen buffel voorgesteld ziet door een stukje boomblad, een stukje hout en dergelijke, niet anders dan een gevolg van de ongewoonte om abstract te denken. Een Toradja-hoofd kwam eens van eene rechtszitting terug, en deelde ons mede, dat de boete bepaald was op twintig buffels. We gaven onze verwondering te kennen over de grootte dezer boete. „Vindt ge dat veel?” vroeg de man, en zijn betelzak openende, telde hij twintig stukjes areca-noot uit. Toen eerst viel het hem op, dat twintig buffels een groot getal is, en hij riep uit: „Sakkerloot, zoudt gij dat kunnen betalen?” Wanneer de Toradja's op de vingers tellen, beginnen zij hierbij steeds met de pink.

Onder de vrouwen hebben wij menig scherpzinnig verstand opgemerkt. Bij de vergaderingen zitten zij meestal stilzwijgend toe te luisteren, maar zijn zij met de mannen alleen, dan laten zij haar licht schijnen. Wanneer wij bij de Toradja's logeerden en de menschen zich hadden teruggetrokken

om te gaan slapen, zijn wij meermalen getuigen geweest van gesprekken tusschen man en vrouw, waarin de vrouw hare meening over eenige zaak te kennen gaf, en dan hebben wij ons meermalen verbaasd over den helderen blik, welken de vrouw op die aangelegenheid had. Het verwondert ons daarom niet, dat de man meermalen den raad zijner vrouw opvolgt.

De Toradja'sche vrouw is de bewaarster van de taal. Bij haar komt men het best terecht voor allerlei min gebruikelijke woorden; zij kent alle verhalen, die in den mond van het volk voortleven. Onder de vrouwen vindt men de priesteressen, die litanieën uit het hoofd kennen, waarvoor nachten noodig zijn om ze op te dreunen. Zij ook houden er eene eigen theologie op na, die zuiver en angstvallig door haar wordt bewaard en overgeleverd.

Waarheidszin.

Bepaald onwaarheid spreken doet de Toradja niet, tenzij hij van hooger hand of door eigenbelang daartoe gedrongen wordt. Met „ja” te antwoorden, waar het „neen” moet zijn en omgekeerd begaät hij nogal eens „vergissingen”, maar moet hij iets vertellen, dat hij niet wil openbaren; dan zal hij liever dan te liegen, zeggen dat hij het niet weet, of naar het hoofd verwijzen om inlichtingen te geven. Een Bare'e-Toradja laat bijna altijd merken, wanneer hij jukt, en wanneer men gewend is aan den omgang met hem, merkt men al spoedig, of hij liegt, want dit gaat hem nooit geheel goed af. En als men hem op eene onwaarheid opmerkzaam maakt, dan begint hij dikwijls hartelijk te lachen, en tracht den ander in eene goede stemming te brengen door hem te verzekeren, „dat hij ook alles weet”. Want eigenlijk zou degeen, dien hij heeft belogen hem om dit feit mogen beboeten.

Het is echter niet de vrees voor ontdekking en beboeting in de eerste plaats, die den Bare'e-Toradja er van terughoudt om te liegen, maar meer nog zijne vrees voor de voorouders, of andere geheime machten, welke hem daarvoor zullen straffen. Voor een leugen zal den leugenaar eenig ongeluk overkomen; op de rivier zal een krokodil hem grijpen, op het land zal een omvallende boom hem dooden, op zee of op het Meer zal zijn vaartuig omslaan. Die vrees is zóó sterk, dat wanneer iemand bijvoorbeeld gezegd heeft, dat hij den volgenden dag niet wil vertrekken, en hij daarna zijn voornemen verandert en toch wil gaan, hij deze onwaarheid eerst van zich moet afdoen door het van elkaar rukken van een gevorkten grasstengel (*m a n t j e l a p a n g a*, zie Hfdst. „Geestelijke en godsdienstige begrippen”). In het gebed, dat daarbij gedaan wordt, komt ook voor: „Mochten wij schuld hebben met den mond (= onwaarheid hebben gesproken of getwist), doe die van ons weg”.

Bepaalde leugenaars heeft men ook onder de Toradja's, maar dezen staan dan ook overal als zoodanig bekend, en niemand vertrouwt hen. Van een paar van deze leugenaars van beroep kwam het ons voor, dat hun

liegen een soort van ziekte, een manie was, want zelfs de onnoozelste dingen verdraaiden zij, zonder dat er eenige reden toe was.

Opzettelijk hebben wij hier alleen gesproken van de Bare'e-Toradja's, want bij de Berg-Toradja's zien wij een geheel ander verschijnsel. De Berg-Toradja's zijn in hooge mate onbetrouwbaar, en deze karaktertrek spiegelt zich ook af in hunne kleine, gluipende oogen. De listen, welke zij aanwenden om iemand in het ongeluk te storten, zijn duivelsch. Zij zweren een eed van vriendschap en na afloop van den daarbij gebruikelijken maaltijd, vallen zij op hunne niets vermoedende tegenpartij aan. Tot zoo iets achten wij Bare'e-Toradja's niet in staat, echter niet omdat zij beter zijn, maar omdat zij zeker verwachten, dat de goden zich over zulk eene trouweloze daad zullen wreken. Bovendien schrikken zij er voor terug om iets te doen, dat bij hen noch hunne voorouders ooit gewoonte is geweest.

Dit groote verschil tusschen de beide Toradja-groepen, die van éénen oorsprong zijn, ligt in het feit, dat de Berg-Toradja's zich steeds de overheerschers van de Bare'e-Toradja's hebben gevoeld. En zoodra een Toradja zijne vrees verliest, zoowel voor zijne medemenschen als voor zijne goden, dan treedt hij alle natuurlijke deugden met voeten om op allerlei wijzen zijn doel te bereiken, en een van de gemakkelijkste wijzen is te liegen. Wanneer het Nederlandsch-Indische Gouvernement niet een einde had gemaakt aan de overheersching der Berg-Toradja's van de Bare'e-Toradja's, dan zouden deze laatsten zich het liegen op den duur ook eigen hebben gemaakt, niet uit een gevoel van overmacht te hebben over anderen, maar uit de zucht om zich tegen die overmacht te beveiligen.

Eerlijkheid.

Ditzelfde verschil tusschen de beide Toradja-groepen merken wij ook op ten opzichte van hunne eerlijkheid; trouwens waarheidszin en eerlijkheid staan in zeer nauw verband met elkaar. De Bare'e-Toradja's zijn eerlijk ook tegenover vreemden. Zij zullen zich nimmer iets toeëigenen, dat van een ander is. Wij hebben meer dan eens in huisjes gewoond, die niet waren af te sluiten; toch gingen wij op reis, al onze have in die hutten achterlatende zonder bewaking, en nog nimmer hebben wij iets vermist. Herhaaldelijk verzenden wij goederen in open zakken voor de zendingsposten, en nimmer is daaraan iets te kort gekomen. De Toradja'sche huizen hebben trouwens geen deuren, en politie-toezicht is nergens noodig.

Bij de Berg-Toradja's is dit anders. Als wij onder deze stammen reisden, moesten wij terdege op onze have letten, en toch werden telkens voorwerpen van ons gestolen. Eens zelfs, in het landschap Lindoe, werd ons een horloge ontnomen, maar den volgenden dag bracht de dief ons het terug, daar het tikken hem bang had gemaakt, voor den eenen of anderen geest die in dit voorwerp mocht huizen. En de onveiligheid in de streken der Mohammedaansch geworden Berg-Toradja's als in de Kaill'sche staten

om de baai van Paloe, en in Parigi, was vóór de komst van het Gouvernement boven alle beschrijving. Hier waren de hoofden de aanleggers van diefstallen in het groot. Het vee werd 's avonds samengebracht in de ruimte onder het huis, die met een stevig latwerk was omheind; bleef eenig dier 's nachts buitenshuis, dan was het den volgenden dag verdwenen (wij spreken van den tijd, voordat het Gouvernement hier kwam). De huizen, zoowel in genoemde landschappen, als bij de nog heidensche Berg-Toradja's, zijn voorzien van stevige houten deuren, die 's avonds met een sterken bout worden gesloten, en die niet alleen moeten dienen om de koude buiten te sluiten. Inbraak en moord waren vroeger aan de orde van den dag.

De Bare'e-Toradja's stelen niet. De oorsprong van dezen karaktertrek kan worden teruggebracht tot den tijd, toen er nog niets te stelen viel in den stam, eensdeels omdat er niet veel was, en anderdeels omdat datgeen, wat er was nog communaal bezit vormde. En nu kan de Bare'e-Toradja zich niet anders voorstellen, of zijne eerlijkheid staat onder contróle van de goden. Door welke omstandigheden zijn echter de Berg-Toradja's tot hunne oneerlijkheid gebracht? Aangaande de Mohammedaan geworden Kailiërs en Parigiërs mogen wij aannemen, dat zij door het Mohammedanisme hun geloof aan hunne goden hebben verloren en daarmede ook de overtuiging, dat op stelen straffen volgen als wij boven hebben medegedeeld. Daarbij komt nog de kleinhandel, waaraan deze dicht bij zee wonende stammen zich gingen wijden, en die als vanzelf leugenpraktijken meebrengt voor menschen, die hun zedelijken grondslag verloren hebben.

Maar hoe dit dan te verklaren van de nog heidenen gebleven Berg-Toradja's? Wij meenen de verklaring van hun oneerlijkheid te moeten zoeken in de scherpe begrenzing der landschappen, waarin hunne verschillende stammen wonen. Iedere stam is beperkt tot een ingezonken stuk land in de hooge bergen van Midden-Celebes gelegen, en elke van die stammen heeft ook zijne eigene taal. Door deze afzondering moet een soort van partikularisme zijn ontstaan in dien zin, dat het gevoel van communaal bezit alleen tot den kleinen afgesloten stam beperkt bleef, terwijl al wat buiten dien stam lag als het eigendom van den vijand, en dus als buit werd beschouwd. De Bare'e-Toradja's daarentegen, hebben zich over een groot gebied verspreid, en terwijl zich geleidelijk nieuwe stammen onder hen vormden, bleven zij toch het gevoel houden van ééne gemeenschap uit te maken. Hierdoor bleef het gevoel van communaal bezit niet beperkt tot één stam, maar het strekte zich uit tot andere stammen, zoodat hun het nemen van de goederen van een anderen stam alleen geoorloofd toeschén in tijden van oorlog.

Beleefdheid.

De Toradja's zonder uitzondering zijn beleefd, de beleefdheid zit hun in merg en been. In de samenleving blijft men beleefd tegenover elkaar

en het moet al een driftig persoon zijn, die zich tot een uitval laat verleiden. Deze beleefdheid spiegelt zich ook af in de taal, daar men van omschrijvende uitdrukkingen veel gebruik maakt. Wanneer wij iets rond-uit zeggen, vindt men ons onbeleefd. Dat de beleefdheid der Toradja's ontstaan is uit vrees tegenover elkaar blijkt hier uit, dat in het huisgezin, waar de leden niet bang voor elkaar behoeven te zijn, menige scherpe uitval wordt gehoord, en een stroom van scheldwoorden vaak over de lippen vloeit. Dit blijkt ook bij de slavenhoudende stammen; hier zijn de slaven dikwijls erg onbeleefd; zij toch hebben niets te vreezen, want worden zij beboet, dan is hun heer verplicht die boete voor hen te betalen. Hierdoor is het verschijnsel ontstaan, dat slaven „onbeschaafd, onbeleefd” zijn geworden, terwijl de heeren door hun gevoel van verantwoordelijkheid zeer beleefd zijn geworden, zoodat zich bij hen zelfs eene zekere vormelijkheid in de samenleving heeft ontwikkeld. De Toradja's weten dan ook al spoedig uit iemands gedragingen op te maken, of hij een vrije is of niet, en a d a m b a t o e a, „de gewoonten van een slaaf”, staat gelijk met ons „onbeschaafd”.

In het verhaal hoe Todjo aan zijne hoofden is gekomen; wordt verteld hoe eenige Toradja-hoofden, onder leiding van zekeren Ta Lamoë naar Bone gingen om aan het landschapshoofd aldaar een hoofdman voor zich te vragen. Om te zien of de gezanten werkelijk hoofden waren, liet het Bone'sche hoofd hen op pisang-bladeren slapen, en gelastte eenige slavinnen in hunne nabijheid te gaan liggen: „Den volgenden morgen onderzochten de Bonieren de pisangbladeren, en zie zij waren glad, zonder rimpel of scheur. Toen was het hoofd van Bone er zeker van, dat hij met hoofden (vrijen) had te doen, want als ze slaven waren geweest, zouden zij 's nachts met de slavinnen hebben gestoeid”.

Zitten.

De beleefdheid in de samenleving heeft eenige vormen geschapen, waaraan een vreemdeling zich heeft te houden, om niet voor onbeschaafd door te gaan. Zoo is het onbeleefd in huis staande tot iemand te spreken. Men gaat eerst zitten, of zegt men iets in het voorbijgaan, dan hurkt men. Een voornaam hoofd kwam om eens zijn beklag doen over een Posso'schen jongen, die bij een onzer in huis werd opgevoed, en die in staande houding een boodschap aan hem had overgebracht; de man voegde er bij: „ware het niet, dat hij bij u in huis is, dan zou ik hem hebben geslagen”.

Men ziet de Toradja's weinig zitten als Javanen en Boegineezen, met gekruiste beenen; dit doen alleen zij, die veel met de Mohammedanen aan het strand hebben omgegaan, en in het met gekruiste beenen zitten iets deftigs vinden. De Toradja zit met het eene been onder zich getrokken en met de knie van het andere been omhoog; dikwijls ook zit hij met beide knieën omhoog en met de armen er om heen geslagen. De beenen recht voor zich uitstrekken (m o n g o d j o) is onbeleefd; men doet dit alleen

als men erg vermoeid is, en dan niet dan na vele verontschuldigingen. De vrouwen zitten als de meeste vrouwen in den Indischen Archipel en wel met beide beenen aan ééne zijde van het lichaam gevouwen.

Met den rug naar iemand toe te gaan zitten zal men dan alleen doen, wanneer de localiteit of andere omstandigheden hiertoe dwingen, maar vooraf maakt men dan hierover zijne verontschuldiging.

Zoodra een bezoeker is gezeten, reikt de huisheer of de huisvrouw hem de beteldoos toe, veelal na er zelf eerst eene pruim uit genomen te hebben. Weigert de bezoeker de pruim te nemen, en laat hij de doos staan, dan is dit een zeker teeken, dat hij iets tegen den huisheer heeft, en hem hierover komt spreken. Veelal begint het gesprek niet, dan nadat een pruim is genomen.

Begroeten.

Eene vaste begroeting kent de Toradja niet. Goede kennissen begroeten elkaar door eenigen hartelijken uitroep. Een teeken van herkenning is als men iemand toelacht of toeknikt, wat vooral de vrouwen doen. Gaat men weg, dan geeft men dit te kennen door de eene of andere mededeeling: „ik ga weg”; „ik ga terug”; „dus het blijve zoo” (als men heeft iets afgesproken), en dergelijke. Heeft iemand een langen weg af te leggen, dan geeft men hem nog een wensch mede, die volledig luidt: „het ga u goed op weg, dat geen dorens u steken, dat ge niet door eenig vallend hout wordt getroffen, dat gij uw voet niet aan een steen stoot, en dat geen booze menschen u kwaad doen”.

Wijzen.

Naar iemand wijzen is hoogst onwelvoegelijk. Eens had een controleur B. B. een foto gemaakt van een groepje Toradja's, onder wie een paar hoofden. In het bijzijn van anderen nu had bedoelde ambtenaar een afdruk van de foto aan een dier hoofden laten zien en door op diens afbeeldsel te wijzen en daarna op den man zelf, had hij, der tale niet kundig, te kennen gegeven wie op het plaatje werd afgebeeld. Het hoofd was over deze handelwijze zeer gebelgd, en later over het geval sprekende tot anderen, gaf hij in niet liefelijke bewoordingen lucht aan zijne ergernis.

Met den vinger uitgestrekt naar iets wijzen, doet de Toradja niet; hij wijst met de geheele hand, met den duim op de vuist gelegd, met den knokkel van den omgebogen wijsvinger; dikwijls eenvoudig met de vooruitgestoken lippen, of met een knik van het hoofd in de bedoelde richting. Naar den regenboog wijzen, mag in het geheel niet; men gelooft dat de uitgestrekte wijsvinger dan zal worden afgehakt. Wijst men op zijn eigen lichaam de plek aan waar een ander eene wond of pijn heeft, dan zal men steeds vooraf, den top van den wijsvinger met speeksel bevochtigen.

Wanneer de Toradja op eene der genoemde manieren in de richting

wijst waarin een persoon zit, zal hij er steeds bij zeggen: *mantoedjoe matai A noe*, „om eens naar N. N.'s gezicht te wijzen”, bij wijze van verontschuldiging. Hij gaat hierin zelfs zóó ver, dat hij den stand der zon aanwijzende, er steeds bij zegt: *mantoedjoe matai mPoeë*, „om eens het aangezicht des Heeren (van Poeë mPalaboeroe) te wijzen”.

Afkeer en onderdanigheid.

Om zijn afkeer van een of ander te kennen te geven, spuwt de Toradja, zooals wij boven reeds hebben medegedeeld. Zoodra hij een onaangename lucht ruikt, spuwt hij; als hij eene voor hem onaangename daad van een ander ophaalt, en als hij zijne minachting voor iemand te kennen wil geven, spuwt hij.

Onderdanigheid betuigen, en in verband daarmede vergeving vragen voor eenigen misslag, doet hij door de linkerhand vooruitgestoken op de rechter te leggen (om symbolisch de rechterhand te verhinderen den ander kwaad te doen), waarbij hij zegt: *koetambe pale*, „ik leg de handen op elkaar”. De geheele uitdrukking is: *koetambe pale, koeromoe sampoejoe*, „ik leg de handen op elkaar, ik breng de tien (vingers) te zamen”.

Om uit te drukken, dat hij iemands woorden goed ter harte neemt, er zich aan zal houden, brengt de Toradja beide handen op de kruin van het hoofd en zegt er bij: „ik draag uwe woorden boven op mijn kruin”. Deze gewoonten zijn bij de Toradja's van beide afdelingen gelijk.

De Toradja's weten ook zeer spoedig wat de beleefdheid bij vreemdelingen eischt. Vooral de voornamen onder hen letten erop of vreemdelingen hun beleefdheid bewijzen. Zij zijn beledigd, wanneer hun bij het betreden van de woning van een Boeginees geen waschwater voor de voeten wordt aangeboden; wanneer wij hun geen stoel aanbieden of althans geen kleedje voor hen op den vloer spreiden tot zitplaats. Zij weten, dat wij onbeleefd zijn, wanneer wij bij hen in huis komende den hoed ophouden. Dit bleek ons onder meer uit de woorden van een hoofd tot ons; hij merkte namelijk op, dat een onzer Minahassische onderwijzers „onbeschaafd” was, omdat deze bij hem komende steeds zijn hoed ophield.

Uitbarstingen van drift.

Wij merkten boven reeds op, dat beleefdheid, behalve uit zekere natuurlijke welwillendheid voortkomende, mede een gevolg is van vrees voor de medemenschen. Hieruit volgt vanzelf, dat wanneer bij den Toradja geen vrees bestaat, of wanneer hij deze vergeet, omdat het hem te erg wordt, hij alle vormen uit het oog verliest en in hevige drift kan uitbarsten. De mannen schreeuwen zich dan heesch van woede, hakken ook wel in palen of in den grond (dit is anders ook een teeken van verrukking). Vrouwen gillen, stooten een kookpot stuk, rammelen met het brandhout.

Bij haar hebben wij deze uitbarstingen van drift vooral waargenomen na eene teleurstelling in haar huwelijksleven, wanneer zij hadden ontdekt, dat haar man ontrouw was geweest, of wanneer deze haar had medege-deeld, dat hij van plan was eene tweede vrouw nevens haar te nemen. Verscheidene mannen gaan tot zulk een stap niet over, juist uit vrees voor zulk eene uitbarsting van woede, die hen daarenboven in het geheele dorp over de tong doet gaan.

Gastvrijheid.

Een nap palmwijn is iets, wat geen Toradja aan iemand weigert. Alleen dicht bij het strand zijn de menschen met zulk een handelsgeest vervuld, dat zij ook palmwijn verkoopen. Over het geheel is de Toradja zeer gastrij. Bij ieder dorp staan de smederij, en ook de dorpstempel steeds open voor vreemdelingen die daarin hunnen intrek willen nemen, tenzij toevallig in een van beide eene plechtigheid moet plaats hebben. Reizigers schieten zich in een van die gebouwen op, en gaan dan in de huizen om eten vragen. Van den een krijgen zij dan wat rijst, van den ander maïs, van een derde aardvruchten, enz., waarmede zij dan hunne maaltijden kunnen doen. Men noemt dit *meroeroe* (eten ophalen).

Komt men bij kennissen, dan wordt men steeds in hun huis toegelaten, en in dat geval neemt men eenvoudig deel aan den maaltijd van den gastheer. Velen maken misbruik van die gastvrijheid, zooals bijvoorbeeld de To Napoe vóór de invoering van het Nederl. bestuur. Deze lieden, die in hun land niet genoeg te eten hebben, zwierven voortdurend in kleinere en grootere troepen door de Posso-streek en leefden op die wijze van de bevolking aldaar. Het kan ons niet verwonderen, dat de Bare'e-Toradja's, die deze To Napoe vreesden maar tevens haatten, hen met een zoo klein mogelijk aandeel afscheepten; maar wanneer de To Napoe niet genoeg eten hadden, stalen zij het eenvoudig zelf des nachts uit de velden.

Tot de wetten der gastvrijheid behoort ook, dat men eenige kokosboomen, of een veld met maïs voorbijgaande, waarvan de eigenaar niet aanwezig is, van de vruchten daarvan nemen mag om te eten, mits men ze daar ter plaatse gebruikt, en er niets van medeneemt.

Luiheid.

De vraag of de Toradja lui is of niet, is moeielijk te beantwoorden. Wij kennen menschen, die letterlijk den geheelen dag in de weer zijn, en wij kennen er ook, die liefst geen hand uitsteken, en tijden lang op den rug liggen. De gewone Toradja is niet lui, maar wanneer het werk hem verveelt, heeft hij de kracht niet in zich om door te zetten. Wanneer het een of ander hem niet dringt, voert de Toradja niet veel uit. Die drang is in de eerste plaats de overtuiging, dat als hij zijn akker niet bewerkt,

hij geen voedsel zal hebben, en daarom bewerkt hij zijn veld. Boschprodukten gaan zoeken om wat te verdienen doet hij zelden, omdat werken voor de toekomst niets aantrekkelijks voor hem heeft. Hij moet eerst de goederen, die zijne begeerlijkheid hebben opgewekt, op krediet hebben genomen; dan heeft hij een prikkel om boschprodukten te zoeken, ten einde daarmede zijne schuld af te doen.

Deze zelfde eigenaardigheid is ook voor een deel de oorzaak van de onwilligheid der Toradja's om bijvoorbeeld kokos- en koffieaanplantingen aan te leggen (een andere reden voor dien afkeer was in vroegeren tijd, dat de Toradja's in het binnenland zich nog niet veilig genoeg voelden, want in een enkelen oorlog zou de vijand alle aanplantingen kunnen vernietigen; ook speelt hierin de slavenkwestie eene rol — zie Hfdst. „Maatschappelijke en Staatkundige verhoudingen”).

Maar wat de Toradja ook doet, hij wil niet gecontroleerd of aangezet worden; hij doet alles op zijn gemak; hij wil rusten als hij er zin in heeft, en werken als hij er zin in heeft. Voor werk, waaraan hij niet is gewend, is hij maar hoogst zelden te vinden. Voor ons zijn de Toradja's nog het best te gebruiken als dragers. Van huur of loon heeft de Toradja weinig begrip; alles wat hij voor een ander doet is „hulp”, waarvoor hij dan eene „belooning voor zijne vermoeienis” krijgt. Daarom is het steeds eene soort van welwillendheid, wanneer eenige Toradja's als dragers met iemand medegaan; een onbekend persoon zal hen niet gemakkelijk krijgen. (Vrees voor het Gouvernement doet dezen trek tegenwoordig verdwijnen).

Een andere trek bij de Toradja's is, dat zij alles graag „met hun velen” doen; dan zet de een den ander aan, en in die omstandigheden kunnen zij dikwijls een flink stuk werk uit den weg zetten.

Zoolang de bevolking tevreden blijft met den stand van zaken, zoolang zij geen prikkel heeft om nieuwe wegen te volgen, ten einde tot meer welvaart te geraken, zal zij blijven volharden bij hare indolentie, en liever in tijden van schaarschte teren op boombladeren en wortels, dan zich door andere werkzaamheden de middelen verschaffen om rijst van elders te kunnen koopen. In deze richting ligt nog heel wat te doen, maar vele, zoo niet alle pogingen daartoe zullen falen, wanneer de Toradja in zijn heidendom blijft, dat bij hem eene groote mate van conservatisme kweekt, waarop alle aanmaning tot grootere activiteit afstuit. Wanneer de Minahasser in den ouden tijd is geweest als de Toradja (en wij mogen dit gerust aannemen) dan moeten wij er verbaasd van staan wat Christendom en Gouvernement in dit opzicht van hem hebben gemaakt, al brommen scheepskapiteins over het feit, dat de Minahasser geen koeliediensten doet, en daarom geen goed Christen is.

De gedwongen sawah-cultuur, de heerendiensten en de invoering van belasting door het Gouvernement zijn dingen, die de Toradja's dwingen ijveriger te zijn, dan zij het tot nog toe waren. De opvoedende kracht, die in deze instellingen is gelegen, is dan ook niet te overschatten.

Wij moeten ten slotte nog opmerken, dat de vrouw over het algemeen

veel ijveriger is en ook volhardender dan de man. In vele gevallen is het de groote ijver van de vrouw, die een gezin voor gebrek behoedt.

Geduld.

Wij zeiden boven, dat de Toradja alles op zijn gemak wil doen. Hij heeft al den tijd, en dit geeft hem het stempel van een geduldig mensch. Met het grootste geduld kan hij uren lang, ja dagen lang op iets wachten, en hij laat zich met genoegen een tijd lang her- en derwaarts sturen, zoolang hij hoop heeft zijn doel te bereiken. Eerst wanneer hij bemerkt, dat hij met al dat wachten niet tot zijn doel raakt, wordt hij ongeduldig en boos. Dit al den tijd hebben, heeft zijn stempel gedrukt op de geheele samenleving; kalmte is het kenmerk van het leven van den Toradja, en hij gevoelt zich bij ons niet op zijn gemak, wanneer wij hem door onze voortvarendheid uit zijn evenwicht brengen.

Welsprekendheid.

Dit ondervindt hij vooral bij het bespreken en beslechten van geschilpunten. Onze afkeer van lang praten, ons doorhakken van den knoop verbaast den Toradja, en hij onderwerpt zich aan de uitspraak dikwijls alleen uit verbazing, dat de zaak zoo eenvoudig en zoo spoedig afgelopen is. Omdat hij altijd den tijd heeft, vindt hij er een genot in om-één, twee dagen achtereen over dezelfde zaak te praten, en zijne welsprekendheid te luchten. Want welsprekend zijn de meeste Toradja's in hooge mate, en wanneer wij beneden hunne begrippen van recht zullen behandelen, dan zullen wij zien, dat van die welsprekendheid het winnen of verliezen eener zaak afhangt.

Dankbaarheid.

De eenige uitdrukking, die de Toradja kent om uitdrukking te geven aan zijne dankbaarheid is: *sakod ingkadago*, „het is (niet) weinig goed, het is maar heel goed”. Wanneer zij bepaald willen bedanken, zeggen zij: „wanneer ge mij geen gambir hadt gegeven, zou ik niet zoo lekker hebben gepruimd”; of: „als ge niet gekomen waart, zou het niet gelukt zijn”, en dergelijke dingen meer.

Een bepaalde formule is dus alleen *sakod ingkadago*; verder zal men het een of ander als weerwoord zeggen, wanneer een ander iets geeft, waarom de ontvanger niet had gevraagd, dus als hij verrast is, en als de gever zich eenige werkelijke inspanning voor den bewezen dienst heeft moeten getroosten.

Dat de Toradja's niet bedanken, als zij iets krijgen waarom zij hebben gevraagd, is een gevolg van de opvatting, dat het geven het antwoord is op de vraag. Trouwens wij leeren onzen kinderen het vragen af, omdat

zij anders geen dankbaarheid kunnen leeren. Wanneer iemand een ander heeft welgedaan, en de beweldadigde beantwoordt die goedheid met ondank, dan zegt de Toradja: bare'e naintjani ada, „hij weet niet hoe het behoort”.

Wij laten hier eenige voorbeelden volgen van de wijze, waarop de Toradja's hunne dankbaarheid uiten: Het voormalige hoofd van Tomasa was in Midden-Celebes, ook onder de Berg-Toradja's algemeen geacht, omdat hij altijd gereed was de menschen te helpen en geen moeite of kosten ontzag om den vrede in het land te bewaren. Wanneer dit hoofd een offerfeest vierde, stroomden de gasten daarheen samen uit alle stammen. Dit is eene van de wijzen, waarop men iemand zijne dankbaarheid betoont.

Eene voor ons beter begrijpelijke manier is de volgende: Toen beoeld hoofd met de To Napoe in oorlog raakte, en de laatsten zijn dorp belegerden, sloegen alle stammen de handen in elkaar en brachten negen slaven bijeen, die zij aan de To Napoe gaven, ten einde vrede te sluiten.

Als pendant hiervan noemen wij het voormalige hoofd van Posso, die nimmer iets voor een ander deed. Eens werd hij door de To Pebato bedreigd, en hij zond aanstonds een paar gezanten naar het bovenland om hulp te vragen. Er was juist eene vergadering van hoofden, waarbij wij tegenwoordig waren. Het verzoek om hulp werd heel koel ontvangen, en niemand maakte aanstalten om die te verleen. Een oud hoofd maakte toen wijsgeerig de opmerking tot ons: „Zoo gaat het met menschen, die niets over hebben voor een ander. Niemand heeft lust hen te helpen”.

Zijne dankbaarheid jegens een ander uit de Toradja ook door bijvoorbeeld naar hem toe te gaan, wanneer hij verneemt, dat hij ziek is. Van deze bewijzen van dankbaarheid kan het gezin van den lijder veel last hebben, want de menschen, die van verre komen, blijven tevens als gasten. Maar het is eene groote voldoening voor den Toradja om te kunnen zeggen, dat toen hij ziek was zoo- en zooveel menschen naar hem zijn komen zien. En wanneer de zieke sterft, hebben zijne naaste verwanten die voldoening.

Wanneer een Toradja naar eene andere plaats gaat om een of ander te verkoopen, en hij kan niet alles kwijtraken, dan schenkt hij het niet verkochte aan dengeen, die het meest van hem heeft afgekocht, of aan iemand, van wien hij veel gastvrijheid heeft genoten. Dit is mede eene uiting van dankbaarheid.

Wanneer iemand een tegengeschenk geeft, behoeft dit niet uit een gevoel van dankbaarheid voort te komen. Dikwijls komt hierbij de vrees, dat de gever later aanleiding zal nemen om op grond van zijn geschenk een wederdienst te eischen. Inderdaad kan men een Toradja steeds tot een dienst bewegen, wanneer men zich kan beroepen op eenige goedheid of op eenigen dienst, hem vroeger bewezen. Onder de Toradja's onderling is dit de gewone manier van doen. Toen eens het hoofd van Tomasa ons niet voldoende aan dragers kon helpen en hij ons toch behulpzaam wilde zijn, zond hij iemand naar een ander dorp om menschen. Eerst weigerde

men, maar toen genoemd hoofd weder eene boodschap zond met de herinnering, dat hij reeds tweemaal eene zaak voor dat dorp had berecht, verschenen dadelijk vijf dragers.

Indien wij den menschen eenigen dienst vragen, heet het dikwijls: „Waarom zou ik u niet helpen; gij helpt ons zoo dikwijls”, of „ik zou u graag helpen, want gij zijt altijd voor ons gereed, maar nu kan ik niet”. Wanneer iemand niet genegen is ons te helpen, is dikwijls een ander gereed hem aan zijne verplichtingen te herinneren.

Toen in 1897 eene commissie door Midden-Celebes trok, gaf zij overal waar zij kwam een geschenk aan de hoofden. Velen weigerden echter het geschenk aan te nemen; anderen waren er met moeite toe te bewegen, nadat zij bij wijze van tegengeschenk eenige kippen en wat rijst hadden gegeven. De reden van hun weigeren was steeds deze, dat zij bang waren met het aannemen van het geschenk zich tot een of ander te verplichten tegenover het Gouvernement.

Meermalen hebben de Berg-Toradja's van deze opvatting misbruik gemaakt om zich te verrijken. Zij sloten dan zoogenaamd vriendschap met den een of ander, en gaven hem iets ten geschenke. Maanden daarna, wanneer het geschonkene verbruikt was, vroegen zij den „vriend” om iets van veel grooter waarde dan die van het geschonkene, zich op hun geschenk beroepende. De vreesachtige Toradja acht zich dan verplicht aan het verzoek te voldoen.

Uitingen van liefde.

Ook de uitingen van liefde zijn soms niet naar onze begrippen. Dat men bij het terugzien van een kind, dit besnuffelt, het toelacht of het de genitaliën betast om uiting te geven aan zijne vreugde, kunnen wij begrijpen. Maar dat het dooden van iemand eene uiting van liefde is bij de Toradja's, kunnen wij ons moeielijk meer indenken; slechts nu en dan doet zich hiervan nog een geval in Europa voor. Een Toradja-vader vertelde ons eens van zijn krankzinnigen zoon: „Hij werd gevaarlijk; eenige menschen had hij al verwond, zoodat wij hem moesten binden. Twee maanden lang hebben wij hem gebonden, maar toen hij bleek niet beter te worden, kreeg ik zulk een medelijden met hem, dat ik hem heb gewurgd”. Toen wij eens in het algemeen aan een hoofd vroegen, wat men gewoonlijk met krankzinnigen deed, zeide hij: „Wanneer zij gevaarlijk zijn, en hunne naaste verwanten hebben hen lief, dan wurgen zij hen, opdat niet anderen hen dooden met het zwaard”.

Het oude opperhoofd der To-Pebato is ons zeer genegen. Eens ontstond er tengevolge van een koppensnellerszaak wrijving tusschen zijn stam en den ambtenaar B. B. Zooals in zulke tijden dikwijls het geval is, gingen er dadelijk praatjes, dat er soldaten in nantocht waren om het opperhoofd dood te schieten. Aangezien wij in de buurt waren, kwam het hoofd bij ons hiernaar informeren. Wij konden hem geruststellen,

waarna deze belangwekkende heiden tot ons zeide: „Als het bericht waar was geweest, zou ik als gunst aan het Gouvernement hebben gevraagd, of een uwer, die ik tot zonen heb, mij mocht dooden, en niet die vreemde soldaten”.

Zoo zeide eens een man, wiens vrouw een zeer zwaar sterfbed had gehad: „als ik niet de hoop had gehad, dat zij nog beter zou worden, dan had ik haar gedood, want ik had erg medelijden met haar”. En de klacht van een man over zijn zoon, die door een krokodil was opgegeten, luidde: „hadde ik zelf u maar mogen dooden, in plaats, dat de krokodil u gegrepen had”.

De Toradja kan zeer sterk lief hebben. Wij spreken hier nu niet van de liefde tusschen de beide geslachten, maar bijvoorbeeld van ouderliefde. Het is meermalen voorgekomen, dat eene moeder (van een vader weten wij geen voorbeeld) zichzelf doodde uit verlangen naar haar overleden kind. Toen een man de portretten zag van onze kinderen, die in Nederland zijn voor hunne opvoeding, zeide hij: „ik zou de aangezichten van mijne kinderen niet zoo bij mij willen hebben, want dan zou ik zóó verlangen, dat ik zelfmoord pleegde”.

De Toradja's vinden ons zeer onnatuurlijke menschen, dat wij onze kinderen zoo ver van ons kunnen laten gaan, en dan vragen zij heel verbaasd: „hebt gij uwe kinderen niet lief”, of: „verlangt gij niet naar hen?” Wij meenen te mogen zeggen, dat de liefde der ouders voor hunne kinderen heel wat grooter is, dan die der kinderen voor hunne ouders. Dit ligt in den aard der zaak, wanneer wij weten, hoe de Toradja-ouders hunne kinderen verwennen, en om zoo te zeggen gunsten van hen afsmeeken. De liefde, die voor de ouders iets natuurlijks is, is voor de kinderen eene soort van verplichting. (Zie hierover Hfdst. „Het kind”).

Beschaamd maken.

Wij moeten nog een laatsten trek in het karakter van den Toradja vermelden, namelijk zijne groote gevoeligheid om beschaamd of verlegen gemaakt te worden. Naast vrees aanjagen is beschaamd maken het eenige dwangmiddel in de Toradja'sche maatschappij. Een trage zet men aan tot inspanning door hem te zeggen, dat een kind harder werkt dan hij. Een vreesachtige drijft men ten strijde door hem, een sarongdrager te noemen, of door hem te verzoeken aan den haard plaats te nemen (de plek waar de vrouw gewoonlijk zit), of eenvoudig door hem spottend aan te zien. Eene spottende opmerking over de nieuwigheid van het schoolgaan, was vroeger genoeg om een kind uit de school te houden. Komt een nieuwe zending of een nieuwe onderwijzer onder de Toradja's, dan kan hij er op rekenen, dat men van zijn collega wonderen zal verhalen van hulpvaardigheid en mildheid, alleen met het doel den nieuwelings beschaamd te maken, en hem te prikkelen tot gelijke weldaden. Een die van alles vraagt, kan men alleen den mond snoeren door te zeggen: „en wat hebt ge nu nog

meer te vragen", of: „ge zijt heel wat aan het optellen". De overvloed bij offerfeesten is alleen een gevolg van de vrees, dat er gasten mochten zijn, die zullen zeggen: „wij hebben niet genoeg te eten gehad". En zoo zouden wij kunnen voortgaan.

Wanneer men een Toradja van eenige schuld heeft overtuigd, kan men hem allerlei beschamende dingen zeggen; hij laat dan alles gedwee over zich komen. Maar wee, wanneer hij is beschaamd gemaakt, zonder dat hij zich van zijne schuld bewust is. De schande, hem aangedaan, moet weliswaar zeer groot zijn, wil hij aanstonds naar het zwaard grijpen, maar altijd zal hij een wrok in zich koesteren, en wanneer er aanleiding toe is, uit hij dien wrok in woorden en in spuwen; is hij zelf niet in staat zich te wreken, dan kan hij toch met een innig welbehagen mompelen: „dat voelt hij", wanneer zijnen beleediger eenig onheil heeft getroffen. Zoo ontstaan onderlinge naijver en haat, en meermalen tracht men ons te gebruiken om aan dien haat uiting te geven, door bijvoorbeeld te trachten ons te bewegen den beleediger niet te helpen, of hem eenig kwaad aan te doen.

VII. MAATSCHAPPELIJKE EN STAATKUNDIGE VERHOUDINGEN.

Het samenwonen in huizen en dorpen. — Eenheid van afstamming der Bare'e-Toradja's. — Namen der stammen. — Gedecimeerde stammen. — Verhouding van de stammen onderling. — Koloniën. — Iemand uit een anderen stam is een vreemdeling. — Het gevoel van gemeenschap in den stam. — Het dorp en het dorps hoofd. — Voor- en nadeelen van het ambt. — De hoofden konden niets gelasten buiten het gewoonterecht om. — Het hoofd is plaatsvervanger van de voorouders. — Onder de hoofden traden een of meer op den voorgrond. — De door Loewoe aangestelde hoofden. — De Datoe van Loewoe. — De macht van den Datoe van Loewoe. — De verplichtingen aan den Datoe van Loewoe. — De politiek van den Datoe van Loewoe. — De Datoe ri Tana. — Verhalen omtrent de verhouding tusschen den Datoe ri Tana en den Datoe van Loewoe. — De schatting aan den Datoe ri Tana. — Verhouding tot den Magaoe van Sigi. — De aanrakingen met Parigi. — Aanrakingen met den Djena van Todjo. — Aanrakingen met Boegineezen, Mandareezen, Makassaren en Ternatanten. — Eerste aanrakingen met Hollanders. — Het uitreiken van contracten. — De vestiging van controleurs. — De zending in Midden-Celebes. — De Heer A. J. N. Engelenberg. — De onderwerping van de Bare'e-Toradja's. — De bevestiging van het Nederlandsch gezag. De hoofden. — Het aanleggen van nieuwe dorpen. — De belasting. — De aanleg van natte rijstvelden. — Heerendienst. — Het bezit in den communistischen staat der Toradja's. — De oorsprong van dit communaal bezit. — De gevolgen van het communaal bezit. — De invloed van de Gouvernementsmaatregelen op den communistischen staat der Toradja's. — Het Gouvernement tegenover de slavenkwestie. — Slavenhoudende stammen. — De reden van het verschil tusschen slavenhoudende en niet slavenhoudende stammen. — Afkomst der slaven. — Verschil in karakter tusschen vrijen en slaven. — Het lot der slaven. — Invloed der slavernij op de verschillende stammen. — Invloed der slavernij op de oeconomische verhoudingen. — Haar invloed op het karakter.

Het samenwonen in huizen en dorpen.

Het Toradja'sche gezin woont in één huis te zamen. Huwt eene der dochters, dan komt de schoonzoon bij zijne schoonouders in huis wonen,

zoodat in dat huis nog een huishouden wordt opgericht: Zoo zijn minstens vier huishoudens in ééne woning onder dak, en het aantal klom eertijds dikwijls tot zes en acht, een enkele maal tot over de tien. De geheele huisbouw was er op ingericht om aan veel huishoudens plaats te geven. Wanneer bij menschen van ééne generatie de kinderen begonnen volwassen te worden, richtten zij zich gewoonlijk een eigen woning op; zulk een huisbouw was dikwijls afhankelijk van de mannelijke werkkrachten, waarover men had te beschikken, want het samenwonen berustte niet alleen op een trek naar gezelligheid, maar ook op de omstandigheid, dat wanneer men gezamenlijk de woning bouwde, dit werk heel wat lichter werd.

Op deze wijze kreeg men kleine verzamelingen van huizen, dorpen, bewoond door menschen, die allen aan elkaar verwant waren. Het ledental dier familie werd versterkt door geboorte en aanhuwelijking. Werd de familie in het dorp te groot, dan gebeurde het wel, dat een gedeelte uitzwermd en eene nieuwe nederzetting vormde. Dikwijls ging dit langs natuurlijken weg: een huishouden bleef wonen op de plek, waar het zijn akker had aangelegd, en zijne naaste familieleden vereenigden zich langzamerhand daar omheen. Ook konden deze uitzwermingen ontstaan door oneenigheid in de familie of uit de begeerte van een energieken of heerschzuchtigen man om een eigen dorp te hebben. Ons zijn voorbeelden bekend van dorpen, die ontstonden, doordat een man met zijn huishouden zich van het dorp afscheidde, omdat hij een grief had tegen de andere bewoners van het dorp. Als het zulk een persoon dan goed ging op die plek, en hij bezat overigens de deugden van een Toradja: gastvrijheid en onbaatzuchtigheid, dan vereenigden zich bij het klimmen zijner jaren meerdere familieleden om hem heen, van welken kring hij dan het middelpunt werd.

De dorpen in de Posso-streek zijn nimmer groot geweest, want behalve de bovengenoemde redenen, was er nog eene andere oorzaak, waarom het dorp zich steeds verdeelde, wanneer het te groot werd: het gebrek aan boschgronden om daarop rijstvelden aan te leggen begon zich dan te doen gevoelen.

Wij vonden bij onze komst in Midden-Celebes vele kleine dorpen, welke weer te brengen waren tot bepaalde groepen: groote families, waarvan de leden allen aan elkaar verwant waren. De band onderling werd steeds versterkt door huwelijken, want al is het huwelijk met iemand uit een andere familie-gemeenschap (stam) geoorloofd, de huwelijken van leden van denzelfden stam onderling komen toch oneindig veel meer voor. Een Toradja gevoelt zich buiten zijnen stam niet al te zeer op zijn gemak, en bovendien houdt men de jonge lieden het liefst binnen de familie-gemeenschap, zoowel met het oog op de eenheid van den stam, als op de familiebezittingen.

Eenheid van afstamming der Bare'e-Toradja's.

Bloedverwantschap is dus de eenige band welke de leden van den

stam bijeenhoudt. Hoe grooter nu de stam wordt, zoodat de leden zich dus verder van elkaar verwijderen in familieverwantschap, hoe lossers ook de eenheid van den stam wordt. Wanneer men dan niet in staat is om den band weder te versterken door onderlinge huwelijken, splitst de stam zich in kleinere nieuwe stammen. Dit gaat niet in eens of voorbedacht, maar langzamerhand, doordat een gedeelte van den stam, geen betrekking meer voelende op het andere gedeelte, dit ook niet meer te hulp komt in moeilijkheden, bij feesten, enz.

Zóó ongeveer moeten de verschillende stammen zijn ontstaan, waarin de Bare'e sprekende Toradja's verdeeld zijn. Dat zij van éénen oorsprong zijn, is allen nog zeer goed bekend. Alle stammen weten te vertellen, dat zij samenwoonden te Pamona aan den Noordkant van het Posso-meer onder hunnen Datoe. Die vroegere eenheid blijkt ook hieruit, dat allen dezelfde taal spreken en dat al de Bare'e-stammen denzelfden erfvijsd in de To Kinadoe hadden (zie Hfdst. „Oorlogvoeren”). In de Inleiding hebben wij reeds getracht aan te toonen, hoe ongeveer de verschillende stammen zich over Midden-Celebes moeten hebben verspreid.

Namen der stammen.

Sommige van deze stammen ontleenen hun naam aan het dorp, waar de stamouders in engeren zin woonden. Zoo heeten de To Pebato naar het voormalige dorp Wawo mPebato; de To Onda'e naar Wawo Onda'e; de To Lage naar Wawo Lage; de To Kadomboekoe naar Wawo ngKadomboekoe. Een groot gedeelte van de Toradja's noemen zich To Mowoemboe naar het voormalige dorp van dien naam; maar sedert hebben zich deze menschen in kleinere stammetjes verdeeld, die zich naar de plaats waar zij zich vestigden To Tinoë (naar het dorp Tinoë), To Rano (Meer-bewoners, eigenlijk een collectieve en geen stamnaam) en To Wingke mPoso (menschen van den oever der Posso) noemden. Verder heeten de To Wawo nDoda en de To Bantjea wederom naar de dorpen hunner stamouders; zoo ook de To Pakambia naar het voormalige dorp Pakambia. Meer naar het Zuiden en het Oosten wonen de To Pada, genoemd naar de uitgestrekte vlakte (p a d a) welke zij bewonen, en de To Poe'oe mBana, de menschen aan den voet van het hooggebergte; de To Palande en de To Lamoesa, beiden genoemd naar hunne stamdorpen. Aan den Zuidkant van het Posso-meer vinden wij de To Poe'oe mBoto „de menschen van den voet van het gebergte”, de To Saloe Maoge „de menschen van de groote rivier (de Kalaena)”, en de To Lembo „de menschen van de vlakte”. Deze stam werd tot nu toe door de D^{rs}. Sarasin en ons aangeduid met den naam van To Lampoe, „wilden”, met welchen naam de Loewoeërs hen betitelen. Ten slotte vindt men in het Todjo'sche nog de To Tora'oe, genoemd naar het riviertje van dien naam, de To Baoe naar hun stamdorp Wawo Baoe, en de To Lalaeo „de menschen van het zonnerood, zij, die in het Oosten wonen”.

Het aantal stamnamen zou nog aanmerkelijk te vermeerderen zijn, omdat men zich dikwijls naar zijn eigen dorp noemt, en min of meer is het dorp, de familie in engeren zin, een stammetje in den grooten stam, die weder de familie in ruimen zin is.

Gedecimeerde stammen.

Er moeten ook stammen zijn geweest, die niet meer bestaan, zooals de To Pajapi in het Noordwestelijk deel van de Posso-streek. Deze stam schijnt veel in oorlog te zijn geweest met Parigiërs en Saoesoeërs, waardoor hun aantal sterk afnam; ook onderlinge twisten moeten het verdwijnen van de To Pajapi tot gevolg gehad hebben. Wij hebben hieromtrent een en ander medegedeeld in de beschrijving van de Posso-depressie. Een gering overblijfsel van dezen stam vinden wij terug in het kleine landschap Tawaelia ten Noorden van het landschap Napoe.

Van de stammen To Bae en To Tora'oe in het Todjo'sche is slechts een handvol overgebleven. Eerstgenoemden, die vroeger een groot deel van den hals van het Oostelijk schiereiland (tusschen Oeë Koeli en de Golf van Tomini) moeten hebben bewoond, zijn in den ouden tijd door de Ternatanen uitgeroeid. Voor den achteruitgang van de To Tora'oe geven de Toradja's als reden op, dat zij voortdurend in strijd waren met andere stammen en volken, omdat zij niet van toegeven wisten. Zooals wij het geringe overschot van dit volk leerden kennen, is het overgegeven aan sterke dranken, die zij zelf uit rijst bereiden, en uit zuren palmwijn destilleeren.

Verhouding van de stammen onderling.

Zooals wij reeds hebben opgemerkt, is een huwelijk van een Toradja met een meisje uit een anderen stam niet verboden, maar zulke echtvereenigingen hebben zóó weinig plaats, dat zij geen verbroedering onderling te weeg brengen. Deze zou alleen ontstaan wanneer eenig persoon van aanzien in een anderen stam huwde, en dit komt weinig voor: hij zou dan te veel in den vreemden stam zijn verblijf moeten houden, en daardoor het aanzien in zijn eigen stam verliezen.

Tusschen de kleinere stammen, wier afkomst van één en hetzelfde dorp nog niet te ver in het verleden ligt, zooals wij dit zagen bij de To Mowoemboe, heerscht gewoonlijk nog een hartelijke toon onderling, en zij zullen ook niet licht met elkaar in oorlog geraken. Maar overigens zijn de stammen vrij los van elkaar. Leden van den eenen stam maken die van den anderen gaarne bespottelijk. Een gemakkelijke wijze om de menschen aan het lachen te maken, is om de eene of andere dialektische afwijking van een anderen stam in het gesprek te gebruiken. Behalve kleine taalverschillen, heeft bijna iedere stam zijn eigen wijze van spreken:

de To Lage spreken scherp vóór in den mond; de To Onda'e rekken de woorden; de To Poe'oe mBoto spreken meer slepend; de To Pebato spreken op een toon, alsof zij steeds boos zijn, enz. Wil nu iemand een lid van een anderen stam bespottelijk maken, dan bootst hij diens wijze van spreken na. Gewoonlijk weet de eene stam allerlei leelijks van den anderen te vertellen. Verhalen als onze Kamperstukjes worden met innig behagen van de To Onda'e verteld; de To Pebato vertellen met afschuw dat de To Lage hondenvleesch eten, dat zij de gasten op hunne feesten laten hongernelijden en onmenschelijk voor hunne slaven zijn. De To Lage verwijten den To Pebato dat zij ongemanierd luidruchtig zijn en na het eten de vaten door de honden laten uitlikken. Men groeit er in, wanneer wij eenige onaangename ervaring bij den eenen of anderen stam opgedaan, vertellen, en dan heet het aanstonds: „zoo zijn de menschen van dien stam nu altijd”.

Zoo nu en dan waren er kortere of langere perioden, dat de verhouding tusschen twee stammen inniger werd; dit uitte zich hierin, dat men meer dan anders bezoeken op elkaars gebied bracht, maar vooral bleek dit uit het bezoeken van elkaars doodenfeesten. Deze meerdere hartelijkheid was gewoonlijk het gevolg van een dienst, dien een hoofd van den eenen stam aan den anderen had bewezen. Wanneer Papa i Melempo, eertijds het voornaamste hoofd der To Kadomboekoe, een doodenfeest vierde, kon hij er steeds op rekenen een groot aantal gasten uit andere stammen op zijn feest te zien, want velen had hij uit eene netelige zaak gered door zijn wijzen raad, en altijd werd hij bereid gevonden iemand uit een vreemden stam te verdedigen, wanneer deze zijn hulp en bescherming kwam inroepen.

Eene omstandigheid, waarin het gevoel van dezelfde afstamming luider sprak dan in gewone tijden, was de oorlog: wanneer een paar stammen met elkaar in strijd waren geraakt, wachtten de omwonende stammen alleen af tot er een paar dooden warer gevallen, en dan werden de handen ineens geslagen om vrede te maken. Hoeveel rivaliteit er ook mocht bestaan tusschen de Bare'e-stammen onderling, wanneer het gold een buitenlandschen vijand te weerstaan, dan voelden al die stammen zich weer één. Toen in 1895 een Onda'e-hoofd de Parigiërs in het land had gehaald, waren ook de stammen, die niets met deze zaak te maken hadden, aanstonds één met de anderen, en met de vereende krachten van To Rano, To Wingke mPoso, To Lage en To Pebato werden de Parigiërs verdreven. Tegenover de To Napoe, die telkenmale de Bare'e-Toradja's kwamen knevelen en brandschatten, waren de verschillende stammen één in hunne gevoelens, en wanneer de organisatie dier stammen wat beter ware geweest, zouden zij hunne bangheid voor de To Napoe wel overwonnen hebben, en hen gemeenschappelijk hebben weerstaan. Ook toen het Nederlandsch-Indische Gouvernement in 1905 krachtadig in Midden-Celebes begon op te treden, waren de stammen, die door het werk der zending nog niet waren voorbereid op de verandering, één in hun tegen-

stand, en toen onder meer het To Wingke mPoso-dorp Tamoengkoe Dena zich tegen het Gouvernement verzette, waren het niet alleen lieden van dien stam, die het dorp verdedigden, maar ook To Onda'e, To Lage en To Palande.

Koloniën.

Een Toradja gevoelt zich bij een anderen stam nooit erg op zijn gemak. Wanneer hij, moettende verkeeren in een vreemden stam, een stamgenoot vindt die aldaar gehuwd is, zoo zoekt hij dezen steeds op, en dan is hij op zijn gemak. Dit zich onaangenaam voelen bij een vreemden stam heeft de Toradja's er toe gebracht koloniën te stichten in streken, waar zij veel moeten komen, zooals aan het strand om zout te stoken, en in streken waar damarbosschen zijn, ten einde hars te verzamelen en te verkoopen. Zij moedigen dan een of meer gezinnen van hun eigen stam aan in zulk eene strek te gaan wonen, opdat de andere leden van den stam een aangenaam toevluchtsoord verkrijgen, waar zij zich in het vreemde land op hun gemak kunnen voelen. Zoo vindt men in het dal van de Soemara-rivier, die in de Golf van Tomori valt, tal van kolonies uit verschillende Bare'e-stammen, waar de stamgenooten kunnen inkeeren, wanneer zij zich naar die streken begeven om hars te verzamelen. In het groote dorp Kasigoentjoe aan de Zuidkust der Tomini-bocht is een wijk van To Rano, die vroeger een kolonie vormden in die strek. Wanneer hunne stamgenooten van den Zuidkant van het Posso-meer dan jaarlijks naar beneden kwamen om zout te stoken, konden zij in die kolonie van bloedverwanten steeds op eene hartelijke ontvangst rekenen. Zoo bevindt zich ook in het dorp Boejoe mPondoli aan den Noordkant van het Meer, eene kolonie van To Bada. Deze menschen, die veel rondtrekken, hebben hierdoor in het hartje van Midden-Celebes een pied à terre, vanwaar zij kunnen reizen naar Loewoe, naar het strand te Posso, en naar het Soemara-dal met zijne damar-boomen. Koloniën in het gebied van andere stammen ontstaan doorgaans, wanneer een of meer mannen in dien stam huwen.

Hier en daar treffen wij ook kolonies aan, die niet op zoo vreedzame wijze zijn ontstaan. Om ons alleen bij die van Bare'e-Toradja's te houden, noemen wij b. v. het dorp Petimbe, niet ver van Sigi's hoofdplaats Bora. De lieden van dit dorp zijn oorspronkelijk To Pebato; dezen werden zoodanig door de Parigiërs geplaagd en gebrandschat, dat zij geen anderen uitweg wisten dan gezamenlijk naar Sigi te verhuizen, en zich onder de bescherming te stellen van het landschapshoofd aldaar.

Iemand uit een anderen stam is een vreemdeling.

Het is geen wonder, dat de Toradja zich buiten zijnen stam niet op

zijn gemak gevoelt. Hij toch behoort niet thuis in het familieverband van een anderen stam. Hij houdt er zich niet langer op, dan noodig is, en wil hij er langer blijven, dan zit er niet anders op, dan dat hij een van de dochteren van het land trouwt. Wanneer een Toradja eertijds in het gebied van een anderen stam reisde, vervoegde hij zich gewoonlijk bij een der voornaamste hoofden van dat land, en bood hem een geschenk aan, bestaande uit eenig katoen. Hij stelde zich hiermede onder bescherming van dat hoofd; als hij onbewust tegen een der gewoonten van dat land zondigde, zou dat hoofd maken, dat de boete niet te groot was. Dan ook kon de Toradja er gerust op zijn, dat men hem niet zou vermoorden. Het is nog al eens voorgekomen, dat een gezelschap vreemdelingen werd overvallen en gedood (ndaropoe). Een vreemdeling heeft bij den Toradja geen aanzien; zoo iemand wordt met wantrouwen aangezien, en het eenige wat de menschen vóór de komst van het Gouvernement van een moord afhield, was de vrees voor den vreemdeling zelf of voor de weerwraak zijner stamgenooten. Wanneer men naar het gebied van een vreemden stam reist, tracht men zulks dan ook zoo het eenigszins mogelijk is te doen in gezelschap van leden van dien stam, met wie men bevriend is geraakt.

Ook wij zelve en onze Minahassische helpers, die zich onder de Toradja's vestigden, waren in der tijd vreemde elementen, en toen men aan ons gewoon was geraakt, en de vrees voor ons geweken was, trachtte men ons zooveel mogelijk te gebruiken om den stam, onder welken wij woonden voordeel aan te brengen. Onbetaalde hulp is voor vreemdelingen niet te krijgen, en een fout door hen begaan, wordt breeder uitgemeten, dan eene overtreding door een stamgenoot bedreven. Bij de reizen, welke wij in Midden-Celebes meermalen ondernamen, waren de ons bevriende Toradja's steeds verbaasd, dat wij er heelshuids afkwamen. Zij konden zich blijkbaar niet voorstellen, dat anderen ons, vreemdelingen, binnen hunnen stam toelieten.

Bij de Toradja's komen niet gevaarlijke krankzinnigen voor, die eene manie hebben om overal alleen door het land rond te trekken. Vóór de vestiging van het Gouvernement waren hunne stamgenooten bevreesd dat deze ongelukkigen te avond of te morgen door menschen van een anderen stam zouden worden gedood. Zoo hadden wij indertijd een dergelijken waanzinnige onder onze hoede, die soms weken achtereen verweg rondzwierf. Toen wij aan eenige Lage-hoofden onze vrees te kennen gaven, dat men den man te eeniger tijd zou dooden, antwoordden zij, dat wij daarvoor niet bang behoeften te zijn. Bij alle stammen in den omtrek toch was het bekend, dat bedoelde waanzinnige onder onze bescherming stond, en dus zou niemand hem durven dooden uit vrees voor de weerwraak van het Gouvernement. In het algemeen kan men echter zeggen, dat een vreemdeling, die niet in den stam gehuwd was, vroeger dan alleen daar kon blijven wonen, wanneer hij zich uitsloofde den menschen nuttig te zijn, dus een soort van slaaf werd.

Het gevoel van gemeenschap in den stam.

Het gevoel van gemeenschap in den stam is zeer sterk. Wanneer leden van den stam in pandelingschap dreigden te vallen voor schulden van henzelfen of van naaste bloedverwanten, verzamelden de stamgenooten (familieleden) de noodige middelen om hen uit de handen hunner schuldeischers te verlossen, maar daarna stonden die verlostten niet meer geheel vrij tegenover den stam. Zij bleven dan het stempel dragen van „losgekochten”. In den dagelijkschen omgang merkte men niets van eene veranderde houding; er werd niet over het geval gesproken; een geheel nieuw geslacht, zowel van de verlostten als van de verlossers, was opgestaan. Het leek dan, alsof de geheele zaak vergeten was; maar nu deed na jaren een kleinkind van die verlostten iets, wat niet naar den zin was van de stamgenooten; hij wilde zich bijvoorbeeld ergens anders vestigen. Onmiddellijk had men dan vat op hem door hem onder het oog te brengen, dat hij niet meer geheel zijn eigen meester was, en dan werd hem voorgerekend met merkwaardige nauwkeurigheid, hoeveel schade de grootouders van het nu levende geslacht hadden geleden om zijn grootvader uit de handen zijner schuldeischers te houden; en waar een ander lid van den stam niet kon worden weerhouden heen te gaan, was zulk een man gebonden om in den stam te blijven. Men gebruikte gaarne zijne macht om een lid voor den stam te behouden.

Wij spreken hier van den verleden tijd, maar nu nog, nadat het Gouvernement de menschen in ordelijke dorpen heeft vereenigd, komen er van tijd tot tijd kwesties voor van zulke vrijgekochten. Zoolang dezen blijven wonen in het dorp, waarin hun verlosser of diens nakomelingen wonen, hoort men niets; maar zoodra zulke menschen pogingen doen om naar een ander dorp te verhuizen, komt er eene vordering tegen hen in voor eene schuld, zoo groot als het bedrag van den indertijd betaalden losprijs.

Het dorp en het dorps hoofd.

Nu wij den Toradja-stam nader hebben beschouwd, moeten wij terugkeeren tot het dorp. Wij merkten reeds op, dat het dorp ééne familie uitmaakt, in engeren zin dan dit met den stam het geval is. De Toradja berekent de bloedverwantschap naar geslachten. Neven, achterneven enz. staan tot elkaar als broeders. Een achterneef staat tot een neef als een zoon tot zijn vader, en de eerste noemt den laatste dan ook „vader” of „oom”. Het eene geslacht staat tegenover het voorgaande als een kind tot zijn vader of moeder. In deze dorpsseenheid is de een niet meer dan de ander; men kent er alleen het overwicht van het oudere geslacht op het jongere. Ieder leefde eertijds op zichzelf voort; ieder bebouwde zijn eigen rijstveld; ieder deed wat hij wilde, daarin alleen beperkt door de „gewoonte”; niemand noemde zich de meester van den ander. Maar nu

dreigde gevaar van buiten: een lid van de dorpsfamilie had een misslag begaan of schulden gemaakt. Nu sloot de familie zich aaneen om dit gevaar, dat hun allen dreigde, af te slaan. En als het gevaar groot was, sloten zich ook andere dorpen van den stam aaneen. In zulke moeielijkheden bleek dan, wie het meest bij de hand was om de tegenpartij, die kwam beboeten, te overreden hare eischen lager te stellen; dan bleek in hachelijke gevallen, wie van de dorpelingen het scherpzinnigst was in het uitdenken van argumenten, om aan de tegenpartij haren eisch te ontzeggen. Wanneer het dan begon te spannen, en een oorlog ontstond, bleek wie de dapperste was, en vanzelf schaarden de andere dorpelingen zich onder de leiding van dien eenen.

Wanneer een der dorpelingen eene boete moest betalen, kwam alweder uit, wie het onbaatzuchtigst was, wie het meest bereid was om zijn bloedverwant uit den nood te redden, en bij latere moeielijkheden klopten de bloedverwanten dan weer bij dien onbaatzuchtige aan om hem hulp te vragen. Zulk een persoon trad dan op den voorgrond, men vroeg hem raad en voorlichting, en hij werd het hoofd, de leider der familie. Wanneer hij nu een energiek mensch was, kon zijn invloed op zijne dorpsgenooten zeer groot worden, en de vreesachtige natuur der Toradja's onderwerpt zich gaarne aan eene krachtiger natuur. Wanneer de leider oud was geworden, en niet meer zoo goed voort kon, of zoo helder van hoofd was als eertijds, begonnen de dorpsgenooten zich uit zichzelf tot een jonger lid der familie te wenden, die hen dan in hunne moeielijkheden hielp.

Van dwang was geen sprake; de individualiteit van ieder lid der dorpsfamilie bleef onaangetast; de eigenaardigheden van ieder persoon beschouwt de Toradja als iets, dat die persoon heeft meegekregen met zijne geboorte, en men veroordeelt iemand niet om zijne gebreken, maar men ontziet ze, men heeft er zeker respect voor.

Het dorps hoofd is de leider, die alleen den weg aangeeft bij zaken, die het dorp betreffen. Zoo bij de gemeenschappelijke werkzaamheden bij den landbouw en bij de offerfeesten, waaraan het geheele dorp deelneemt. Bij al dergelijke zaken moet er één zijn, die de rollen verdeelt, welke een ieder op zich heeft te nemen, en die bepaalt wanneer het feest of de werkzaamheden zullen plaats hebben. Bij zulke gelegenheden heet het dan wel, dat het dorps hoofd beslist, maar dit doet hij toch eerst na duchtige ruggespraak met de hoofden der gezinnen. Bij allerlei gebeurtenissen hebben zulke vergaderingen plaats; de vrouwen zitten dan op eenigen afstand te luisteren; een enkele harer zegt hare meening in de vergadering, waarnaar dan evengoed wordt geluisterd als naar die der mannen. En durft zij hare zienswijze niet in het publiek te zeggen, dan deelt zij die haren man afzonderlijk mede, en dikwijls weet zij haren echtgenoot tot haar inzicht over te halen. Men gehoorzaamde in vroeger tijd het hoofd dan ook niet, omdat hij het hoofd was, maar omdat het de belangen van het geheele dorp gold. Juist bij zulke offerfeesten bleek, dat het dorps hoofd geen gezag, maar alleen de leiding der zaken had.

Voor- en nadeelen van het ambt.

De betrekking van leider was meer eene betrekking van eer dan van voordeel. Had iemand voor een zijner dorpsgenooten een eisch ingesteld, en was deze ingewilligd, dan bood de geholpene een gedeelte van de geïnde boete het hoofd aan voor zijne moeite (er waren ook hoofden, die een gedeelte van de boete eischten). Maar daarvoor had het hoofd veel tijd met praten en heen en weder reizen verloren, zoodat hij dikwijls niet genoeg zorg kon besteden aan zijn eigen rijstveld. In sommige streken vroegen de hoofden bijzondere hulp voor hunne velden. Die hulp was dan geen belasting aan het hoofd opgebracht, maar eene vergoeding voor zijne moeite. En deze vergoeding schonk men hem gaarne, want kreeg een onwillige eene „zaak”, dan zou het hoofd kunnen weigeren hem daarbij te helpen. Wat men hem gaf, was dus eene persoonlijke belooning voor geleverde hulp.

De nadeelen aan het ambt van leider verbonden, waren al even groot als de voordeelen. Want wanneer een hoofd eene boetezaak had bepleit, en hij had deze verloren, dan droeg hij een groot deel van de te betalen boete bij.

De hoofden konden niets gelasten buiten het gewoonterecht om.

Van regeeren was dus bij de Toradja-hoofden geen sprake. Er was geen kwestie van het volk vooruit te brengen, aangezien alleen besproken en geregeld werd, wat door de vaders was ingesteld. Vele van de hoofden, die wij hebben gekend, stonden in inzicht en ontwikkeling des harten boven het gros der Toradja's. Sommige hoofden, die eenigen tijd met ambtenaren en met ons, zendelingen, hadden omgegaan, zagen wel in, dat veel verbeterd zou kunnen worden, en als zij het persoonlijk hadden kunnen doen, zouden zij het ook hebben gedaan, maar het volk daartoe dwingen, konden zij, vóórdat het Gouvernement ingreep, niet. Het eenige gevolg van eene poging tot dwang van de zijde van een hoofd zou geweest zijn, dat men hem links liet liggen, dat men een ander tot zijn bemiddelaar verkoos, hetzij een dorpsgenoot, hetzij het hoofd van een ander dorp van zijnen stam. Het hoofd zou dus al zijn invloed verliezen; en daar kan een Toradja-hoofd niet tegen. De hoofden zijn meestal eerzuchtig, want juist door hunne eêrzucht zijn zij op den voorgrond getreden. Zij zijn zeer gevleid, wanneer iemand van een ander dorp hunne voorspraak en bemiddeling komt inroepen, en zeer gegriefd, wanneer een dorpsgenoot hen voorbijgaat.

Voordat het Gouvernement macht had in Midden-Celebes, drong een ambtenaar aan op het beter weiden van de buffels, daar deze dieren veel schade deden aan de rijst- en maïsaanplantingen. De hoofden zagen er al het nuttige van in, maar zij konden er hunne menschen niet toe krijgen:

zulks was immers niet de gewoonte der voorouders; en zouden zij het dan anders willen doen? En zoo ging het met tal van zaken: aanleg van betere voetpaden, van waterleidingen, niets kon er worden gedaan. In sommige gevallen, wanneer de ambtenaar sterk aandrang op het verrichten van een of anderen arbeid, zooals het vervoeren van goederen of personen, het aanleggen van een voetpad, en het hoofd bevreesd was voor eenige straf, toog hij zelf aan het werk met de mannelijke leden van zijn huishouden, over wie hij rechtstreeks als vader had te zeggen, en met zijne slaven, maar van de overige dorpelingen kreeg hij voor zulke buiten de adat liggende werkjes nooit iets gedaan.

Het hoofd is plaatsvervanger van de voorouders.

Behalve een leider, ziet men in zijn hoofd min of meer een plaatsvervanger van de overleden voorouders; in hunne plaats moet hij waken over het nakomen van de adat. Hij is de verantwoordelijke persoon. De Toradja draagt niet gaarne de verantwoordelijkheid van eene zaak; hij snijft deze zeer gaarne op zijn hoofd. Wordt over eenige aangelegenheid gesproken, de Toradja is dadelijk bereid de beslissing aan zijn hoofd over te laten; maar wanneer die beslissing niet in zijnen geest of naar zijn zin is, is hij in zijn hart boos op zijn hoofd. Het hoofd bemerkt dit, en is aanstonds bevreesd voor het verlies van zijn invloed. Hij zal daarom altijd eene aangelegenheid trachten te beslissen in den geest zijner dorpelingen. Er is dus voortdurend-wisselwerking tusschen het hoofd en de dorpelingen; de laatsten laten de beslissing aan het hoofd over, maar het hoofd waagt het niet anders te beslissen dan de dorpelingen willen.

Wanneer bijvoorbeeld de overgang tot het Christendom ter sprake kwam, zeiden de dorpelingen steeds: „Ons hoofd moet het weten; wanneer hij Christen wordt, worden wij het allen”. Maar het hoofd wist beter; hij zou den stap nooit doen, wanneer hij niet wist, dat een groot deel van zijne dorpsgenooten genegen waren mede over te gaan.

Onder de hoofden traden een of meer op den
voorgond.

De Toradja's kenden in de inwendige samenstelling van den stam niet anders dan dorpschoufden, die in rang geheel aan elkaar gelijk waren. Maar onder al de dorpschoufden van een stam traden gewoonlijk een of meer op den voorgond, doordat zij de dappersten waren onder de dapperen, de slimsten, de welsprekendsten onder al die praters. Tot zulke uitstekende houfden namen gewone dorpschoufden hun toevlucht in moeilijke gevallen, ja zelfs menschen uit een anderen stam kwamen wel bij hen om hun raad te vragen, of om eenige zaak aan hunne beslissing te onderwerpen. Voor zulke op den voorgond tredende houfden gebruikte

men niet den gewonen titel voor het dorps hoofd kabosenja, „de grootste er van”, namelijk van het dorp, maar dan zei men mokole. Hun leidende macht bepaalde zich alleen tot hun eigen dorp, maar hun invloed liet zich over den geheelen stam gelden.

Wanneer onder die op den voorgrond tredende hoofden heerschzuchtigen waren, ontwikkelden zij zich in de Toradja'sche maatschappij gemakkelijker tot tirannen. Wij kennen een hoofd, den leider van het voormalige Pebato-dorp Labongia, Ta Rame geheeten. Deze man is dapper, brutaal; daardoor reeds imponeert hij de doorgaans vreesachtige Toradja's. Hij zag, dat men bang voor hem was, en onmiddellijk had zijn natuurlijk egoïsme hem ingegeven om van het algemeene belang eigenbelang te maken. Op velerlei wijze had hij zich gevreesd gemaakt en nu trad hij de Toradja'sche maatschappij met voeten, ja hij legde meermalen zelfs aan zijne dorpsgenooten boeten op. Bij een klein feest, dat wij zouden vieren, was een varken noodig. In het dorp, waar het feest moest plaats hebben, konden wij het niet krijgen. Eindelijk gaf een der dorpingen ons den raad: „Vraag aan Ta Rame om een varken, en gij zult het krijgen”. Wij vroegen toen: „Heeft Ta Rame dan zooveel varkens?” „Wel neen”, was het antwoord, „maar als hij een varken hebben wil, neemt hij dit eenvoudig van een zijner dorpingen”. Waarlijk een ongehoord iets in de Toradja-maatschappij.

Wanneer een andere leider zoo had gedaan, zou hij weldra alleen zijn gelaten met zijn gezin. Doch dit gebeurde met Ta Rame niet, omdat hij er reeds zoo den schrik ingebracht had, dat men vreesde voor zijne wraak, als men hem verliet. En dan was er nog iets: ten Westen van het gebied van dezen Ta Rame wonen de To Napoe, een stam die eertijds algemeen gevreesd was in Midden-Celebes. Maar de To Napoe ontzagen Ta Rame, omdat zij bang voor hem waren, terwijl andere dorpen der To Pebato, tot welken stam ook Ta Rame behoorde, veel van hen te lijden hadden. En nu dachten de dorpsgenooten van Ta Rame: „Wanneer wij ons van hem afscheiden, krijgen wij overlast van de To Napoe, en deze overlast is zwaarder en onaangener dan de druk van onzen stamgenoot. Het gebeurde dan ook, dat het voormalige dorp van Ta Rame niet alleen niet kleiner werd, maar dat het zelfs toenam in aantal inwoners, omdat velen zich nog onder Ta Rame's hoede kwamen plaatsen, teneinde tegen de knevelarijen van de To Napoe gevrijwaard te zijn.

Het overwicht van Ta Rame over zijn eigen stam en over de omwonende stammen was zeer groot, en hiervan maakte hij gebruik om voor kleine vergrijpen ongehoorde boeten op te leggen, welke boeten hij zich dan voor het grootste deel of geheel toeëigende. Waar op overspel als hoogste boete vier buffels staat, eischte hij zelfs voor gevallen, die niet eens bewezen waren, acht buffels, en hij boezemde den menschen zulk een vrees in, dat zij zijn eisch altijd inwilligden. Hij ging bijvoorbeeld op de volgende wijze te werk: een neef van hem werd beschuldigd de borsten te hebben aangeraakt van eene vrouw (eene nicht van Ta Rame), die in

Wotoe aan de Golf van Bone werd gebracht. Wij komen beneden hierop terug.

In het hoofdstuk „Stroomgebied van de Laa” hebben wij gezien, dat ook het hoofd van Tando mBeaga in Onda'e den titel droeg van t o n g k o of k a r a d j a, en dat dit waarschijnlijk zijn oorsprong heeft in de omstandigheid, dat Onda'e vóór de onderwerping aan Loewoe een zelfstandig Toradja-rijkje is geweest met een eigen landschapshoofd. Dat de Toradja's in den ouden tijd ook een algemeen hoofd hebben gekend, blijkt uit het verhaal van den Datoe van Pamona, zie bl. 5 van dit werk.

De Datoe van Loewoe.

Wij spraken er hier en daar reeds van, dat een gedeelte der Bare'e-Toradja's aan den Datoe van Loewoe onderworpen was. Deze onderwerping berustte naar alle waarschijnlijkheid op het recht van den sterkste. De heerschappij van Loewoe over de Bare'e-Toradja's moet uit den overouden tijd dateeren, en de menschen zelve brengen dien tijd terug tot den sage-held Sawerigading. Verschillende verhalen zijn hieromtrent bekend. Wotoe aan de Golf van Bone beweert het eerst de Toradja-landen te hebben veroverd, maar daarna zelf door Sawerigading te zijn overwonnen, waardoor de Toradja-landen eveneens aan Loewoe kwamen. De To Pebato laten hunne afhankelijkheid van Loewoe beginnen bij den tijd, toen de Datoe der Toradja's was overwonnen.

Het land heette van den Datoe van Loewoe te zijn, en de Toradja's waren aan dezen heer onderworpen, omdat zij op zijn land heetten te wonen. Voor hunne personen waren zij vrij te gaan, waarheen zij wilden. Zoo konden zij gemakkelijk van „heer” wisselen, want zij hadden slechts over de grenzen van het gebied te gaan om onder een anderen heer te komen. Toen eenige Lage-families de Malei-rivier, die de grens met Todjo vormt overtrokken, en zich aan de monding van deze en de Matakó-rivier vestigden, werden zij onderdanen van den vorst van Todjo. Grootte stukken van Midden-Celebes, oorspronkelijk onbewoond, werden later door de voorttrekkende Bare'e-Toradja's bevolkt, en de verhuizenden namen de herinnering aan hunne onderworpenheid aan Loewoe mede. Toen zij zich tot afzonderlijke stammen hadden ontwikkeld, eischte de Datoe ook van hen hulde, en deze nieuwe stammen van hun kant hadden er niets tegen de heerschappij van Loewoe te erkennen, daar zij door hunne overleveringen wisten, dat al hun land, vroeger onbewoond, door de Loewoeërs was veroverd.

De macht van den Datoe van Loewoe.

De macht van den Datoe van Loewoe berustte voor het grootste deel op bijgeloof en op de overlevering. De voorouders toch hadden den Datoe reeds gediend, en wanneer de nakomelingen zulks nu nalieten, zouden zij de wraak van die voorouders hebben te vreezen. Meermalen zeiden Tora-

dja's tot ons: „De Datoe van Loewoe is onze god (l a m o a)”. Zij zagen in hem geheel de verpersoonlijking van de oude inzettingen. De Datoe heette wit bloed te hebben, en de geheimzinnige macht, die van hem uitging, dacht men zich zóó groot, dat een gewone Toradja hem niet zou kunnen zien, zonder een opgezwollen buik te krijgen en te sterven. Twee Lage-hoofden hadden het eens in hun hoofd gezet om den Datoe te zien; het gelukte hun werkelijk tot hem door te dringen, maar de een stierf reeds, terwijl zij nog in het Loewoe'sche waren, en de ander stierf drie maanden daarna. Wanneer men zich tegen zijnen heer verzette, zou hij komen om de weerspanningen te tuchtigen en een heirleger van wespen zou aan zijn leger voorafgaan, dat den vijand buiten staat van gevecht zou stellen nog eer het tot een treffen was gekomen. En dit niet alleen, maar alle gekookte rijst zou in wormen veranderen. Ondervinding kunnen de Bare'e-Toradja's daarvan nimmer hebben gehad, want zij hebben zich steeds trouw aan de verplichtingen tegenover hunnen heer gehouden.

De verplichtingen aan den Datoe van Loewoe.

Deze bestonden hierin, dat de meeste stammen eene schatting moesten opbrengen bestaande in was, foeja, bokkenhaar tot versiering van lanssen, rijst, witte kippen en palmwijn. Zooals wij boven zagen, werd een en ander over Towale en Lamoesa naar Wotoe gebracht, waar de huldeblijken dan van de eene autoriteit naar de andere gingen. Of zij ook naar Paloppo, den zetel van den Datoe werden doorgezonden, kon men niet zeggen. Het opbrengen van deze gaven had op onbepaalde tijden plaats, ongeveer om de drie jaren; gewoonlijk wachtte men er mede tot er gezanten van Loewoe aan het Meer waren gekomen om aan het opbrengen der schatting te herinneren.

Eene uitzondering op dezen regel vormden de To Lage en de To Onda'e, die om de 9 jaar een slaaf aan Loewoe moesten opbrengen. De To Lage brachten dien slaaf zelve naar Lamoesa, waarna Lamoesa de Lage'sche afgezanten vergezelde naar Wotoe. Daar aangekomen, wendden zij zich eerst tot den Ampoe Lemba, daarna begaven zij zich naar den Paramata, vervolgens naar den Matoa Bintoe'a, dan tot den Matoa Bawa Lipoe, en ten slotte naar den Mandjara. Bij al deze waardigheidsbekleeders moesten zij hunne opwachting maken. De To Onda'e hadden echter niets uit te staan met den t o n g k o of k a r a d j a van Lamoesa, maar zij brachten hun slaaf rechtstreeks naar den Matoa Bawa Lipoe te Wotoe. Wanneer zij zulks wenschten, mochten zij ook doorgaan naar Paloppo. Dit niet gebruiken van tusschenpersonen bij het opbrengen der huldeblijken (m e p o e e), noemt men: m o n a n g o e b o e a d j a, „als een krokodil zwemmen” (1).

(1) Volgens het verhaal waren de To Onda'e tegen hun heer opgestaan. De oorlog, die hieruit was ontstaan, dreigde te eindigen met den algeheelen ondergang der To Onda'e. Toen stond een oud man op, die aldus tot de verzamelde hoofden sprak:

Behalve tot het opbrengen van de p e p o e ë, de huldeblijken, waren de Bare'e-Toradja's nog verplicht de soms talrijke gezelschappen Loewoeërs, die nu en dan als gezanten van hun heer aan den Zuidkant van het Meer verschenen, te eten te geven. Gewoonte was, dat een gezantschap niet verder kwam dan Landea nDopo, eene streek dicht bij de monding der Kodina, waar een paar hutten te hunnen behoefte waren opgericht. Lamoesa zond dan van de aankomst der gezanten bericht naar de andere stammen en deze brachten dan levensmiddeelen aan.

Wanneer de Datoe van Loewoe eenig feest vierde, hetzij een kroningsfeest of een begrafenisfeest of een huwelijksfeest in de koninklijke familie, dan kwamen weer eenige gezanten om bij de onderdanen (p alili) van Loewoe buffels te koopen. Iedere stam was dan verplicht een of twee buffels te verkoopen tegen den prijs van één sarong, één broek en één hoofddoek. Dit was natuurlijk niet de ware prijs voor een buffel, en daarom noemde men dit verkoopen, ten behoeve van den heer des lands: m o b a l o e s a l a, „niet echt verkoopen”.

Eene andere verplichting, die overigens zeer gaarne werd nagekomen, was den Datoe in den oorlog te hulp te komen. Terwijl de Bare'e-Toradja's trouwe onderdanen waren, schijnt Loewoe in andere streken van zijn gebied nog al eens last te hebben gehad van de ongehoorzaamheid zijner vazallen, vooral van die stammen, welke ten Noordwesten en ten Westen van Paloppo wonen; ook was de Datoe van Loewoe er in den laatsten tijd nogal op uit om het landschapshoofd van de To Mori, Maroendoe, te tuchtigen. Dit geschiedde dan door aan de Bare'e-Toradja's verlof te geven om bij bedoelde stammen koppen te gaan snellen. Tot zulk werk waren de Toradja's steeds bereid.

De politiek van den Datoe van Loewoe.

Van eenige politiek bij den Datoe van Loewoe ten opzichte van zijne p alili of onderdanen, hebben wij nimmer iets gemerkt. Wanneer de Toradja's slechts aan bovengenoemde verplichtingen voldeden, bemoeide de heer zich verder niet met hen. Wanneer er gevaren dreigden, of wanneer de Toradja's van den een of ander overlast hadden, ging men dit trouw aan den Datoe vertellen, maar ons is geen geval bekend, waarin de Datoe daadwerkelijke hulp verleende. Zoo heeft hij nimmer eenige poging

---

„de eenige weg, waardoor wij aan den ondergang kunnen ontkomen, is, dat eenigen onzer rechtstreeks naar den Datoe gaan, zonder zich ergens op te houden, zooals een krokodil recht op zijn doel af zwemt (m o n a n g o e b o e a d j a). Zij moeten den Datoe een slaaf aanbieden, en zich op leven of dood overgeven.” Deze raad werd opgevolgd. Ta Moïna, Jamaenta en Roemampoe begaven zich op weg; de slaaf Maloëdi werd als geschenk meegenomen. Van Boeraoe af vergezelde hen Ambe Kando naar Paloppo. De Datoe van Loewoe nam de gezanten in genade aan, onder voorwaarde, dat de To Onda'e om de negen jaar een slaaf als schatting zouden opbrengen.

gedaan om de Bare'e-Toradja's te verlossen van den overlast, dien de To Napoe hun voortdurend aandeden. Steeds was het een of ander geheimzinnig middel, dat de Datoe zijnen onderdanen ter hand stelde, maar overigens moesten zij zichzelf helpen.

De laatste maal, dat de Datoe zijne onderdanen op deze wijze hielp, was in 1903. Toen hadden de Toradja's aan den Noordoever van het Posso-meer een gedenkteeken beschadigd en in het water geworpen, dat daar was opgericht ter herinnering aan den hoofdingenieur van het mijnwezen E. Fennema, die in 1897 in het Posso-meer was omgekomen. De menschen meenden namelijk, dat de langdurige droogte, die toenmaals heerschte, het gevolg was van den toorn der geesten, omdat zij (de Toradja's) de Hollanders in het land hadden toegelaten. De ambtenaar te Posso eischte nu schadevergoeding voor het vernielen van het gedenkteeken, maar men wilde veel minder geven, dan geëischt werd. Toen de afgezanten van den ambtenaar naar Posso terugkeerden, dachten de Toradja's niet anders of de soldaten zouden hen komen beschieten. Zij maakten versterkingen om hunne dorpen, en zonden eenige mannen naar Loewoe om den Datoe het dreigende gevaar mee te deelen, en hem om hulp te vragen. De Datoe gaf diën afgezanten toen één kogel en één bamboekokertje met buskruit, genoeg voor één geweelading, met de boodschap er bij: „Schiets dezen kogel met dit kruit op de Hollanders af, als zij u aanvallen en dan zullen zij allen van u wegvlugten”. Toen de gezanten terugkwamen, hadden de Toradja's inmiddels al aan den eisch van het Gouvernement toegegeven; kogel en kruit van den Datoe waren dus niet meer nodig, en deze draagt nu het gewezen hoofd van Towale als voorbehoedmiddel bij zich.

De Datoe ri Tana.

Een ander gedeelte der Bare'e-Toradja's bracht zijne huldeblijken op aan den Datoe ri Tana (1), het landschapshoofd van Mori in het Oosten van Midden-Celebes. Dit waren de To Pakambia, de To Pada en de To Poe'oe mBana met de bijstammetjes der To Kalae, To Tananda en To Watoe. Oorspronkelijk moeten ook deze Bare'e-sprekende stammen aan Loewoe onderhoorig zijn geweest, daar het landschapshoofd der To Mori dit oorspronkelijk eveneens was. Maroendoe, het laatste hoofd, die door de soldaten van het Gouvernement werd neergeschoten bij de inname van zijne vesting Woela nDeri, vertelde ons, dat hij een vasal was van Loewoe en dat hij als huldeblijk voor den Datoe van dat land vier slaven moest opbrengen en bij den bouw van een paleis te Paloppo moest zorgen voor

(1) Datoe ri Tana beteekent: „vorst op het land.” Indertijd verklaarde de laatste Datoe ri Tana, Maroendoe, dat de Datoe van Loewoe hem dezen titel had gegeven, omdat zijne residentie, Petasia, zoover in het binnenland lag, in tegenstelling tot de Loewoesche residentie Paloppo, die vlak aan de zee ligt. De Loewoërs gebruiken dezen naam echter als spotnaam voor den Morischen vorst.

het (met houten pennen) vastslaan der vloerlatten. Toen wij hem vroegen, waarom hij aan die verplichtingen nimmer had voldaan, antwoordde hij onverschillig: „dat het er gedurende zijne regering nog niet toe gekomen was”. Wij deelden boven reeds mede, dat de Datoe van Loewoe herhaaldelijk zijne onderdanen deed optrekken tegen het hoofd der To Mori. De stammen, die aan de grenzen woonden hadden van die vijandelijkheden het meest te lijden (*).

Eenmaal heeft Loewoe zelf een tocht ondernomen tegen een der afvallige Toradja-stammen, de To Pada. In den ouden tijd was het hoofddorp van het landschap Pada, Tempa, al eens verwoest door de Loewoeërs onder zekeren Daeng Makita. Gedurende eenigen tijd brachten de To Pada nu ook weer huldeblijken aan Loewoe op. Aangemoedigd door de brutale houding van den Datoe ri Tana, wendden de To Pada zich onder hun opperhoofd Papa i Nggowo, weer van Loewoe af. Papa i Nggowo dreef de brutaliteit zóó ver, dat hij zeide: „Wanneer er nog nakomelingen leven van Daeng Makita, die Tempa verwoestte, laat ze dan hier komen om naar Tempa te zien. De kokosboomen (die bij de inneming van Tempa waren vernietigd) zijn weer hoog opgeschoten, en de herten van Tempa hebben weer hunne horens laten vallen”. Deze uitdaging kwam de Datoe van Loewoe te hooren.

In 1903 kwam de gezant van Loewoe, Ambe Ma'a, aan het Posso-meer; hij riep alle onderdanen van den Datoe van Loewoe op, zelfs To Bada waren van de partij, en met een groot leger trok hij op naar Tempa. Zoodra de To Pada hoorden van de nadering der Loewoeërs, verborgen zij hunne eigendommen. Wat daarvoor geschikt was (zooals gongs, koperen borden en dergelijke), werd in den grond begraven, en andere goederen werden in spelonken verstopt. Maar de To Pada zagen toch spoedig het nuttelooze van tegenstand in en onderwierpen zich. Natuurlijk moesten

(*) De heer O. H. Goedhart deelt in zijn opstel „Drie landschappen in Celebes — Banggala” (Tijdschr. Bat. Gen. L, 1908, blz. 530) het volgende mede: „Zoo wel de „makole's Maroendoe en Ede, als die van Toli-Toli en Kangoewa bekenden mij volmondig, dat zij vasallen waren van den Datoe van Loewoe, en aan eene oproeping van „dezen om naar Palopo op te komen niet zouden weigeren te voldoen. Zij erkenden „voorts, dat Mori verplicht was jaarlijks hulde te komen bewijzen te Palopo, bij „welke gelegenheid als hommage den Datoe worden aangeboden: één slaaf (mea); 3 „lansen voorzien van paardenhaar (banrangang) [dit zal wel bokkenhaar moeten zijn]; „3 schilden (kanta); 1 klewang (pisau); eene hoeveelheid platgeklopte boomschors „(boenta) en eene hoeveelheid was (pantieng). Sinds negen jaar evenwel wordt door „Mori aan deze verplichting niet voldaan; de reden, die Maroendoe en Ede daarvoor „opgaven, is geheel gelijklopend aan die, welke mij genoemd werd door de Makole's „van Matanno en Noeha, de beide Loewoesche onderhoorigheden, waaraan het „landschap der To Mori grenst, en aan welker hoofden Maroendoe volgens zoowel „Loewoesche als Morische opvattingen nauw verwant is.

„Volledigheidshalve vermeld ik hier nog, dat de Makole van Petasia bij den bouw „van een paleis te Palopo moet zorgen voor het met houten pennen vastslaan der „vloerlatten.”

zij eene zware boete betalen. Kort daarop volgde de onderwerping aan het Gouvernement.

Verhalen omtrent de verhouding tusschen den Datoe ri Tana en den Datoe van Loewoe.

Van den tijd, toen het landschap Mori nog een vasalstaat was van Loewoe, weet men niet meer, of wil men niet meer weten. De omstandigheid, dat de Datoe ri Tana slaven als huldeblijk moest opbrengen, wijst er op, dat Mori oorspronkelijk door Loewoe is overwonnen. Allerlei verhalen doen in de Toradja-landen de ronde, waaruit zou moeten blijken, dat de Datoe ri Tana minstens gelijk in rang was aan den Datoe van Loewoe. Zoo vertelt men het volgende:

De Datoe van Petasia (de Datoe ri Tana, die in Petasia woonde), vernemende dat zich te Paloppo een machtig vorst bevond, besloot diens macht en heerlijkheid te beproeven, door hem een ijzeren staaf te zenden, welke staaf tot eene lus was samengevouwen. Dit geschenk werd vergezeld van de opdracht de staaf wederom recht te buigen. De Datoe van Loewoe liet de staaf gloeiend maken, en recht buigen. Op zijne beurt zond de Loewoesche vorst aan den Datoe ri Tana eene pijp sagoe, in een bamboe gebakken, en nog warm zijnde in eene lus gebogen, mede met de opdracht deze pijp sagoe recht te buigen. De Datoe ri Tana beproefde het, zonder dat het hem mocht gelukken, want wilde hij het droog doen, dan dreigde zij te breken; legde hij haar in het water, dan loste de sagoe zich op, en verwarmde hij haar, dan plakte ze nog meer aaneen.

Kort na dit voorval kwam de Datoe van Loewoe den Datoe ri Tana bezoeken. Zij bleven tot zeer laat in den nacht met elkaar praten bij eene harsfakkel, totdat alle bewoners van het paleis in slaap waren geraakt. Toen de harsfakkel dreigde uit te gaan, nam de Datoe ri Tana een stokje om de hars wat op te rakelen, een werk, dat anders door een slaaf of een jonger lid van het gezelschap wordt gedaan. De Datoe van Loewoe zeide nu: „omdat gij de hars van de fakkel hebt opgerakeld, zijt gij minder dan ik, en moet gij mij hulde bewijzen”. De Datoe ri Tana vond dit zeer logisch, en sedert was hij de mindere.

Een ander verhaal, dat blijkbaar van Morische zijde is gekomen, vertelt: Om den Datoe ri Tana te beproeven, zond de Loewoe'sche vorst hem een stuk katoen, met de boodschap de draden van dit stuk er alle uit te halen. De Datoe ri Tana deed zulks en op zijne beurt zond hij den Datoe van Loewoe een stuk geklopte boomschors, met het verzoek daaruit eens de draden te halen. Aangezien de Loewoe'sche vorst hierin niet slaagde, moest hij erkennen, dat de Datoe ri Tana minstens gelijk aan hem was in macht en aanzien.

De schatting aan den Datoe ri Tana.

Dat de heerschappij van den Datoe ri Tana van jonger datum is, dan

die van Loewoe kan ook hieruit blijken, dat de onderdanen niet zulk eene bijgeloovige vrees voor hem hadden als voor den Loewoe'schen potentat. Hij ontving de gezanten zijner onderdanen steeds zelf en de toon, waarop de Toradja's over hem spraken, was nooit zoo eerbiedig als wanneer sprake was van den Datoe van Loewoe. De Datoe ri Tana had voor de To Pakambia ook zijn vertegenwoordiger, die mede den titel droeg van t o n g k o. In den tijd voor de komst van het Gouvernement bekleedde het hoofd van het dorp Bentji deze waardigheid.

De Bare'e sprekende vasalstaten van Mori bewezen hunne afhankelijkheid van den Datoe ri Tana door buffels en was op te brengen, telkenmale, wanneer een lid van het vorstelijk huis stierf of wanneer hun heer een groot offerfeest vierde. Stierf een prins van den bloede, dan droegen de To Poe'oe mBana en de To Pakambia 75 pijpen was, en de To Pada twee buffels bij; stierf iemand van mindere afkomst, maar toch verwant aan het vorstenhuis, dan was deze bijdrage respectievelijk 35 pijpen was en één buffel. Alleen de To Pada zijn door de uitgestrekte grasvlakte, waarop zij wonen, in staat in het groot buffels te fokken. Telkenmale wordt het hooge gras afgebrand, en de jonge uitspruitsels zijn dan een uitstekend voedsel voor de buffels.

Zoo nu en dan liet het Morische hoofd buffels koopen bij de To Pada. Het leveren van deze „gekochte" buffels moet mede gerekend worden tot de huldeblijken, den vorst verschuldigd, zooals het mobaloe sala van Loewoe. Een buffel namelijk werd gekocht voor een gong en een koperen bord met voet, maar de adat wilde, dat in deze voorwerpen eerst een gat werd geslagen om ze onbruikbaar te maken. Wij hebben den oorsprong van dit gebruik niet kunnen opsporen. In vele kleine aangelegenheden moesten de onderdanen en vasallen „het hof" naar de oogen zien. Zij mochten niets doen, wat „het hof" niet deed, of voorwerpen bezitten, die de Datoe ri Tana niet gebruikte; zoo mochten de vasallen geen kwispel-doors gebruiken, omdat deze voorwerpen ook niet aanwezig waren in het paleis van den heer.

Verhouding tot den Magaoe van Sigi.

Onder de grootere potentaten, die Midden-Celebes beheerschten, was de Magaoe van Sigi de derde. Aan hem waren de meeste Berg-Toradja's schatplichtig, zooals de To Napoe, To Besoa, To Lindoe, To Koelawi e. a. Van de Bare'e sprekende Toradja-stammen kwamen de To Pebato ruim 30 jaren geleden in nauwere betrekking tot den Magaoe van Sigi. In dien tijd namelijk waren de To Pebato in oorlog met de To Napoe. Gewoonlijk kwamen dezen naar het benedenland, maar eens wilden de To Pebato den vijand in zijn land opzoeken. Zij zochten daartoe hun weg over het hooggebergte, dat Napoe van de Posso-depressie scheidt, langs ongebaande paden. Na eene maand te zijn voortgetrokken, vonden

zij sporen van menschen. De tochtgenooten legden zich op de loer, en niet lang daarna kwam hun een man voorbij, die palmwijn ging tappen. Deze man was een welkome buit, en weldra waren de To Pebato op den terugweg in het bezit van het hoofd van dien man.

Zij dachten niet anders of een To Napoe was hun in handen gevallen, maar na geruimen tijd kwamen er gezanten van Sigi, die den verbaasden To Pebato mededeelden, dat zij iemand hadden gedood uit het kleine landschap Tawaelia, dat eene dagreis ten Noorden van Napoe ligt. De menschen van Tawaelia werden beschouwd als de bijzondere slaven van den Magaoe van Sigi en nu werd een zware boete geëischt als schadevergoeding voor den verslagene. Na veel heen en weer gepraat, werd de zaak op deze wijze geschikt, dat de To Pebato geene boete zouden betalen, maar dat zij om de drie jaren hunne hulde zouden gaan brengen aan Sigi, en dat zij bij die gelegenheid voor den Magaoe zouden medebrengen schilden, versierd met schelpjes, stukjes been en bokkenhaar (k a n t a r o n g k o - r o n g k o), en aan touw genaaid bokkenhaar (b a l o e - k a r i). De verhouding was niet die van vasal tot heer (m e p o e ë), maar meer die van „samenleven als vrienden” (m o s i n t o e w o e), de To Pebato natuurlijk als de minderen. Maar telkenmale, wanneer zij hunne opwachting in Sigi gingen maken, kregen zij ook van den Magaoe een tegengeschenk, uit enkele fraaie kleedingstukken bestaande.

De To Pebato hadden nog eene bepaalde bedoeling met zich te stellen onder het protectoraat van Sigi. Zij toch hadden voortdurend veel overlast van de To Napoe, die op dezelfde wijze aan Sigi onderworpen waren, als de To Pebato aan Loewoe. Men hoopte nu van dien overlast bevrijd te zullen worden, wanneer de Magaoe van Sigi niet meer zou toestaan, dat zijne vasallen, de To Napoe, de met hem „in vriendschap levende” To Pebato langer zouden kwellen. Deze hoop is echter nooit verwezenlijkt geworden om de eenvoudige reden, dat de Magaoe van Sigi zelf bang was voor de woeste To Napoe en hen in alles hun gang liet gaan, waar het niet gold de aanranding van zijn eigen gezag. Deze teleurstelling is dan ook de rechtstreeksche aanleiding geweest, dat de To Pebato de bovengenoemde verplichtingen tegenover Sigi niet meer nakwamen. Zij werden hierin gesteund door Papa i Wata, den zoon van Papa i Peti, Sigi's vertegenwoordiger in die streek, die zich aan het strand had neergezet en daar het dorp Mapane (Takoel) had gesticht. (Zie het hoofdstuk „Stroomgebied van de Posso-rivier” bl. 49).

Toen wij in 1897 een bezoek brachten aan Sigi, klaagde Tome Dampo, de a r o e m a l o l o (zaakwaarnemer) van den Magaoe van Sigi, ons over de nalatigheid der To Pebato en verzocht ons hen bij onze terugkomst aan hunne verplichtingen te herinneren. Maar nimmer heeft Sigi eene rechtstreeksche poging gedaan om zijn overmacht over dien Bare'e-stam te herwinnen. Dit kan wel aan niets anders worden toegeschreven dan aan vrees voor den in de dichte nabijheid van Mapane wonenden ambtenaar van het Nederlandsch-Indische Gouvernement.

De aanrakingen met Parigi.

De aanrakingen der Toradja's in de Posso-streek met de Parigiërs waren eertijds niet van vredelievenden aard. Een paar eeuwen geleden moet het landschapshoofd (Magaoe) van Parigi veel machtiger zijn geweest dan in lateren tijd, zoo zelfs, dat de oude Compagnie het noodig achtte er een fort te bouwen. Een der hoofden, bekend onder den naam van Magaoe Djanggo ging zelfs naar Ternate en sloot daar een verbond met de Compagnie. Die macht van Parigi schijnt zich uitsluitend te hebben geopenbaard in veroveringstochten. De To Balinggi, een volkje, dat tusschen Parigi en Saesoe woonde, werden door de Parigiërs uitgeroeid, zoodat hun land woest werd en tot heden den naam draagt van Tana Boa, „onbewoond land”. Eenzelfde lot ondergingen de To Pajapi, die de streek tusschen Saesoe en Posso bewoonden. Een klein restantje van dit volk woont nog in het landschapje Tawaelia (zie hoofdstuk „Het stroomgebied van de Posso”).

Op grond van deze veroveringstochten liet Parigi rechten gelden op de kust van het landschap Posso, tot aan de Malei-rivier. Aan de monding der Posso hadden de Parigiërs tot 1895 eene nederzetting, waar gewoonlijk een der leden van het vorstelijk huis verblijf hield. Ook aan de monding van de Tongko was zulk eene Parigische kolonie; eene zuster en een broer van den toenmaligen Magaoe woonden daar, toen wij in 1892 op Midden-Celebes kwamen. Wat de Toradja's aangaat, alleen de enkele To Lage, die zich dicht bij het strand hadden gevestigd en de To Kadomboekoe aan den benedenloop van de Tomasa achtten zich schatplichtig aan Parigi. Hunne schatting bestond echter alleen hierin, dat telkenjare een zendeling van Parigi kwam met twee stukken inferieur ongebleekt katoen: één voor de bij het strand wonende To Lage en één voor de To Kadomboekoe. Voor ieder stuk gaven de genoemde Toradja's dan 200 tot 400 bossen rijst, al naar gelang de rijsttoogst was gelukt. Dit heette ook *m o b a l o e s a l a*, „niet echt verkoopen”.

Parigi heeft zijn macht en invloed ook naar het bovenland trachten uit te breiden. Naar de herinnering van de thans levende menschen hebben de Parigiërs driemaal een grooten tocht gemaakt naar het bovenland langs de Posso-rivier. Over de aanleiding tot die tochten is men in het onzekere; gewoonlijk zijn het zulke weinig beteekenende redenen — het nalatig zijn in het betalen van eene kleine schuld, en dergelijke meer — dat men onwillekeurig denkt aan den hond en den stok.

De laatste tocht der Parigiërs had plaats in Maart 1894. Een onzer was toen reeds te Posso gevestigd. Op zekeren dag verscheen een groote vloot van prauwen, waarmede het geheele strand aan de monding der Posso bezet werd. Een 800 Parigiërs en andere lieden, die zich bij hen hadden aangesloten, landden aan de Posso-rivier. De aanleiding tot deze demonstratie was de volgende: Het landschap Onda'e was in oorlog met

Napoe, maar de To Onda'e, die Napoe te ver vonden, wreekten zich op de lieden van Wawo nDoda, op de To Pebato en de To Wingke mPoso, onder voorgeven, dat dezen met den vijand heulden door hem door hun land te laten trekken. Deze lieden vielen nu weer de To Onda'e aan en bij een dezer gevechten werd een Onda'e-hoofd, Bengka, gedood. Een broer nu van Bengka, Lasimpoe genaamd, die gehuwd was met eene nicht van den Magaoe van Parigi, ging toen naar dat land om de Parigiërs te hulp te roepen. De Magaoe liet zich overhalen en daarvan was het verschijnen der 800 man het gevolg.

Enkele dagen na hunne aankomst, trokken de Parigiërs naar boven. Zij werden doorgelaten tot het dorp Koekoe, onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat zij zich niets wederrechtelijk zouden toeëigenen. In de nabijheid van Koekoe echter plunderden de Parigiërs eene rijtschuur. Dadelijk hierop trokken de Toradja's zich samen en vielen de Parigiërs aan. Bij dit eerste samentreffen werd één Parigiër gedood, maar dit verspreidde reeds zulk een vrees onder de gelederen, dat allen in groote haast naar het strand terugtrokken. Alleen aan de omstandigheid, dat het bekende hoofd van de To Kadomboekoe, Papa i Melempo, hen vergezelde en hen beschermde, hadden de Parigiërs het te danken, dat zij op den terugweg niet werden aangevallen. Maar nauwelijks aan het strand teruggekeerd, werden zij bedreigd door een gecombineerde groep van Toradja's uit allerlei stammen. Wanneer dezen aan ons dringend verzoek om de Posso-rivier niet over te steken, niet hadden voldaan, zouden zeker heel wat dooden zijn gevallen. Toen wij bovendien nog aan de Parigiërs mededeelden, dat wij elken dag een van de Gouvernementsstoomers te Posso wachtende waren, werd het hun te warm. In den nacht vertrok de geheele vloot, zelfs de inwoners van de Parigi'sche nederzetting te Posso trokken mede.

Een langdurige oorlog tusschen de To Pebato en de Parigiërs was van deze expeditie het gevolg, maar door den grooten afstand tusschen de beide landen zocht men elkaar niet dikwijls op, zoodat er in dezen „oorlog" slechts enkele gevallen te betreuren waren. De vijandelijkheden eindigden in het begin van 1898 te Mapane, waar tot bezegeling van den vrede eene slavin werd geslacht.

De aanrakingen van de nu levende Toradja's met Parigi zijn dus weinige geweest. Trouwens van Parigi kon geen kracht uitgaan; door het wanbestuur in dat landschap waren reeds vele zijner ingezetenen uitgeweken.

Aanrakingen met den Djena van Todjo.

Waar wij spreken over de aanrakingen der Toradja's met het landschapshoofd (Djena) van Todjo, bedoelen wij natuurlijk niet de To Tora'oe, de To Lalao en de To Ampana, over wie de Djena van Todjo regeerde — wij hebben de verhouding van deze stammen tot hun heer reeds besproken

in het hoofdstuk „het landschap Todjo” — maar die Toradja's, welke niet tot Todjo behorende, eenige verplichtingen hadden tegenover het hoofd van dat land. De eenige Toradja's, die in het gebied van Loewoe wonende, den Djena van Todjo als heer erkenden, waren de To Kadomboekoe. Volgens het verhaal hadden deze lieden eenige geslachten geleden de hulp ingeroepen van Todjo tegen de To Napoe. Een leger van Todjoërs was naar Kadomboekoe gegaan, maar bij de rivier Tongko gekomen, werden zij aangevallen en verslagen door de To Napoe en er vielen zooveel Todjoërs in dien slag, dat „de loop van de rivier gestuit werd door den hoop lijken, die daarin waren opgestapeld”. De Djena van Todjo eischte nu van de To Kadomboekoe 40 slaven als schadevergoeding voor het geleden verlies aan onderhoorigen. De To Kadomboekoe waren niet in staat aan dezen eisch te voldoen en boden aan in plaats daarvan den Djena als heer te erkennen. Dit voorstel werd aangenomen en sedert dien tijd brachten de To Kadomboekoe jaarlijks hunne zakjes met rijst als schatting naar Todjo.

Ook aan de monding van de Malei-rivier was eene nederzetting van To Lage, die aan den Djena van Todjo schatting in rijst opbrachten, doch dit was alleen een gevolg van de omstandigheid, dat deze To Lage van het dorp Kandoeoc-ndoeoc afkomstig, op het gebied van den Djena waren komen wonen.

Aanrakingen met Boegineezen, Mandareezen, Makassaren en Ternatanen.

Er zijn verhalen onder de Toradja's, die er op wijzen, dat zij ook aanrakingen hebben gehad met andere volken. Zoo spreekt een verhaal van een veldtocht van Ternatanen, die de landstreek tusschen Oeë Koell aan de Tomini-bocht en de Golf van Tomori verwoestten, maar het hoofd stieten voor Wawo Onda'e, het voormalige hoofddorp der To Onda'e. Een ander verhaal vertelt van de Makassaren (To Goa), die het Onda'e-dorp Bomba belegerden. De Boegineezen (To Bone) moeten indertijd den stam der To Lage hebben getuchtigd en de Mandareezen (To Mene) hadden een poos lang de To Kadomboekoe onder hun invloed. Deze aanrakingen zijn echter alle van voorbijgaanden aard geweest en daarom hebben wij ze medegedeeld in het hoofdstuk „het Stroomgebied van de Posso”.

Eerste aanrakingen met Hollanders.

Van de eerste aanrakingen der Hollanders met de Toradja's weten wij zeer weinig. Hadde Valentijn de bronnen aangegeven, waaruit hij de kennis heeft geput voor zijne korte mededeelingen omtrent de Toradja-stammen in Midden-Celebes, dan zouden wij op dit punt thans meer

licht hebben gehad. Wij mogen onderstellen, dat de bezetting, welke van 1730 (?) tot 1795 in Parigi lag, nu en dan met Toradja's in aanraking is geweest. Dat de Tomini-bocht reeds vroeg bevaren werd door de schepen van de Compagnie, blijkt onder meer uit het Journaal van de Brandtgans, schipper Jan van der Wal, die in 1682 eene reis door de Tomini-bocht maakte, maar nagenoeg geen aanraking had met de Toradja's.

Eerst in de 2^e helft der 19^e eeuw werden de streken aan de Zuidkust der Tomini-bocht nu en dan aangedaan door vertegenwoordigers van het Nederlandsch-Indische Gouvernement, die daartoe van Gorontalo uit werden gestuurd. Aan twee hunner J. C. W. D. van der Wijck in 1865 en W. J. M. Michielsen in 1869 gelukte het zelfs een bezoek te brengen aan het Posso-meer. Deze aanrakingen waren echter van veel minder betekenis dan men uit de meeste rapporten van in de Tomini-bocht reizende ambtenaren zou vermoeden. Zoo zou de herhaaldelijk voorkomende uitdrukking: „het hoofd van N. N. maakte met zijne volgelingen zijne opwachting bij mij aan boord”, den indruk kunnen maken, dat de Toradja's al aardig rekening hielden met het Gouvernement; terwijl de werkelijkheid deze was, dat een hoofd aan boord kwam, of uit nieuwsgierigheid, of daartoe verlokkt door geschenken. Wij herinneren ons nog, dat een Assistent-resident van Gorontalo, in het verkeerde denkbeeld, dat het Gouvernement alles te zeggen had in de Bocht, den toenmaligen Magaoe van Parigi, die een bezoek aan boord van den Gouvernementsstoomer kwam brengen, een luidruchtig standje gaf, omdat hij de vorige maal, dat het schip er was, „zijne opwachting niet had gemaakt”. De tolk, die beter op de hoogte was van den stand van zaken, bracht die berisping in dezer voege over: „De Assistent-resident van Gorontalo is zeer blij u hier aan boord te zien en wanneer de boot weer hier komt, hoopt hij u wederom te mogen ontmoeten”. Zoo kwam dan in het rapport, dat de radja van Parigi streng was onderhouden over zijne nalatigheid.

Bevelen werden gegeven aan de hoofden, dié het dichtst bij het strand woonden; maar die bevelen werden nooit opgevolgd, gewoonlijk niet eens begrepen. Men kan dus zeggen, dat van deze aanrakingen weinig invloed uitging.

Ook voor de wetenschap en voor de kennis dier streken waren deze reizen van weinig belang. De eenige ambtenaar, die veel moeite gedaan heeft wat meer van deze streken te weten te komen en die daardoor een open oog had voor de toestanden in het Noordelijk deel van Midden-Celebes was de Heer G. W. W. C. Baron van Höevell, destijds Assistent-resident te Gorontalo. Hij trachtte steeds van deze reizen in de Tomini-bocht te maken, wat er van te maken was, zocht de menschen op in hunne huizen en toonde belangstelling in hunne aangelegenheden. Wetende, dat het Gouvernement er niets te zeggen had, trachtte hij ook niet den schijn aan te nemen van eenig gezag te hebben. De menschen in de strandstreken kenden den petoro boeroe, „den korten ambtenaar”, goed.

Door zijne aanrakingen met de Toradja's kreeg de heer Van Hœvell hart voor deze menschen, en het was voornamelijk op zijn aandringen, dat het Nederlandsche Zendinggenootschap te Rotterdam in 1890 een zending uitzond om onder de Toradja's te gaan werken.

Het uitreiken van contracten.

Intusschen gebeurde er iets, dat de Regeering noopte zich meer met deze landen te gaan bemoeien. In 1890 was een klein stoomschip van Singapore in de Tomini-bocht verschenen. Zonder Gorontalo aan te doen, was de Glangy, zoo heette het schip, naar Posso gestoomd en daar waren twee Australische goudzoekers afgestapt, die in het binnenland waren doorgedrongen tot aan de samenvloeiing van de Posso met de Tomasa. Nu begon het Nederlandsch-Indische Gouvernement bang te worden, dat Engelschen in dit uitgestrekte en geheel onbeheerde land invloed zouden gaan uitoefenen en dadelijk werden maatregelen genomen om zich althans in schijn van het Noordelijk deel van Midden-Celebes te verzekeren.

Eerst werd dit beproefd door het uitreiken van contracten aan de landschapshoofden van Parigi, Saoesoe en Todjo en aan vier hoofden van de Toradja's: Goeroeda, Oele, Boenga Sawa en Bengka. De drie eerstgenoemden zijn thans nog in leven, de laatste is reeds jaren geleden gesneeveld. Genoemde contracten waren fraai in gele zijde gebonden met gouden hoeken en sloten, alles opgeborgen in een fraai kistje. Genoemde hoofden begrepen niets van deze contracten, maar de tolk wist hen door allerlei redeneeringen over te halen hun kruisje onder het stuk te plaatsen. Later kwamen zij meermalen over dat stuk met ons spreken en het klonk hun allervreemdst in de ooren te vernemen, dat er in stond, dat al dit land van het Nederlandsch-Indische Gouvernement was. „Welneen, het was immers van den Datoe van Loewoe; maar dit moesten die groote heeren, de Koempania en de Datoe maar samen uitmaken”. Het beste gebruik, dat zij meenden te kunnen maken van die contracten was ze boven hunne slaapplaatsen op te hangen als een beschermende talisman. Slechts één heeft een dier hoofden er een praktisch gebruik van gemaakt. Oele (Ta nTjoeigí of Papa i nDori) reisde eens in het Morische, dus in het „buitenland”. Hij moest de rivier Laa oversteken, maar er was geen vaartuig aan den oever. Wel zag hij er een aan den overkant en menschen er bij. Hij riep hun toe hem over te zetten, maar niemand bewoog zich. Eindelijk kwam het Toradja-hoofd op een gelukkigen inval; hij riep de onwilligen toe: „Wanneer ge mij niet overzet, zult gij moeite krijgen met de Koempania, want ik heb een brief van de Koempania”. Deze mededeeling had eene wonderlijke uitwerking: dadelijk kwamen de menschen hem afhalen. Wat die soera (brief, geschrift) was, wisten ze niet, maar het moest wel iets heel gevaarlijks zijn.

De vestiging van controleurs.

Het Gouvernement begreep zelf, dat die contracten niets beduidden en er werd besloten een controleur te plaatsen te Posso voor de politieke aanrakingen met de Toradja's en met de overige bewoners om de Tomini-bocht. Zoo verscheen dan als eerste controleur van Posso de heer Van Duyvenbode Varkevisser in September 1894, reeds in Maart 1895 opgevolgd door den heer G. F. M. Liebert, die tevens dertig Inlandsche politiedienaars onder twee korporaals en een sergeant te zijner beschikking kreeg.

In September 1897 werd hij vervangen door den heer A. van Wetering, die na een kort verblijf te Posso in 1898 opgevolgd werd door den heer F. Dumas. De politiek, welke aan deze heeren was voorgeschreven, was die van onthouding. De vestiging te Posso was een politiepost. De Toradja's hielden den ambtenaar buiten al hun zaken en de ambtenaar deed geen moeite nader in kennis te komen met de bewoners van het land. Alleen wanneer een Toradja een kleine vordering had op een der politiedienaars voor geleverden palmwijn, werd de tusschenkomst van den ambtenaar ingeroepen. In het binnenland wist men nauwelijks van het bestaan van een vertegenwoordiger van het Gouvernement aan de monding van de Posso.

De Zending in Midden-Celebes.

Intusschen waren de Toradja's ook in aanraking gekomen met de Zending. Zooals boven reeds is medegedeeld, vestigde zich in 1892 de zendeling Alb. C. Kruyt te Posso. Drie jaren later kwam de afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, D^r. N. Adriani hem ter zijde staan.

Aanvankelijk hadden wij niet den minsten invloed op de Toradja's, en zij telden ons niet mede in hun leven; zij waren tegenover ons vervuld met het gevoel: zij zijn geen familie van ons, wat gaan zij ons aan? Bovendien waren wij voor hen menschen, die niet konden spreken en doordat zij ons de baas waren in loopen en in het hanteeren van het hakmes en dergelijke bezigheden meer, achtten zij zich onze meerderen. Aanvankelijk gevoelden zij weinig voor onze zedelijke en geestelijke meerderheid. Hoe meer wij echter hunne taal leerden spreken en hun land en hunne zeden leerden kennen, hoe meer zij met ons rekening hielden, ons begonnen te achten en te eerbiedigen.

De persoonlijke band, welke er gelegd werd tusschen de menschen en ons drong hen ook de bijeenkomsten te bezoeken, waar wij door ons onderwijs ook invloed op hun geest en hun hart trachtten te krijgen. Eene groote overwinning voor de Zending was het, toen in enkele dorpen Minahassische onderwijzers konden geplaatst worden, waardoor later kleine schooltjes ontstonden. Zoo nam van lieverlede onze invloed op de Toradja's toe.

Van een overgaan tot het Christendom repte toenmaals niemand. Dit was nog eene onmogelijkheid. Ofschoon zonder twijfel velen ons persoonlijk genegen waren en hun hart ook tot het Christendom neigde, was het stamverband nog te sterk dan dat het mogelijk zou zijn geweest, dat enkelen zich uit dit verband zouden hebben losgescheurd om Christen te worden. Zoo werkte de Zending in alle stilte voort, haar invloed op de menschen steeds uitbreidende.

De heer A. J. N. Engelenberg.

Naast elkaar leefden de ambtenaren en de Toradja's voort, zonder dat er eenige verandering kwam in de maatschappij der laatsten. Zij gingen als van ouds hun gang met hunne saeltochten en heksenprocessen. Eene flauwe poging, die nu en dan door een ambtenaar werd gedaan om deze gebruiken tegen te gaan, leidde tot niets. Maar in 1901 werd de heer A. J. N. Engelenberg controleur van Posso en met hem begon eene nieuwe periode voor Midden-Celebes. De heer Engelenberg kon zich niet vergeeuen met een lijdelijk toezien en een zich paaien met schijngezag. Hij trachtte zich zooveel mogelijk vertrouwd te maken met land en volk en ging zich bemoeien met de binnenlandsche aangelegenheden der verschillende landschappen. Hij maakte eene reis door het landschap Posso en sprak overal met de hoofden over het koppensnellen, hen vragende wat hen er toe dreef en waarom zij er niet mede wilden ophouden. Deze rechtstreeksche bemoeienis wekte verbazing; men begon te begrijpen, dat men rekening moest gaan houden met de Koempania.

Waren er zaken te bespreken, dan liet de heer Engelenberg de hoofden tot zich te Posso komen en met hen, die onder den invloed der Zending hadden gestaan, lukte dit ook zeer goed. Alleen door het persoonlijk optreden van den heer Engelenberg, daarbij geholpen door den voorbereidenden arbeid der Zending, was een groot deel van de Posso-streek reeds tot gehoorzaamheid aan het Gouvernement gekomen, voordat later tot strenger optreden moest worden overgegaan. In het algemeen waren de Toradja's in de Posso-streek den Hollanders niet ongenegen en wanneer het alleen gegolden had een ruil van heeren, de Datoe van Loewoe tegen de Koempania, zou er geen verzet zijn gekomen. Men wilde de Koempania wel als heer erkennen, maar op denzelfden voet als men dit den Datoe van Loewoe had gedaan, die zich weinig of niet met de binnenlandsche aangelegenheden bemoeide, zooals wij hebben gezien.

Intusschen was ook de Zending in Midden-Celebes versterkt door de komst van den heer Ph. H. C. Hofman (in 1903).

In datzelfde jaar werd de afdeeling Midden-Celebes geformeerd met Donggala als hoofdplaats en den heer Engelenberg als Assistent-resident. De heer Dumas, die reeds vroeger als controleur in Midden-Celebes had gewoond, kwam nu in de plaats van den heer Engelenberg te Posso. In

1905 kwam de Posso-streek in spanning door de komst van talrijke To Napoe, die den vrede met de To Onda'e (welke vrede reeds twee jaren te voren gesloten was), kwamen bezegelen door het doodhakken van eene slavin bij het voormalige dorp Peladia. Dit feit werd niet door het Bestuur verhinderd, als zijnde de afsluiting van het oude tijdperk. Het Gouvernement te Posso kon nog maar niet inzien, dat het zonder geweld niets gedaan kon krijgen.

De To Napoe bleven na den vrede van Peladia nog in de Posso-streek rondzwerfen. De controleur richtte eenige oproepingen tot het hoofd Oema i Soli, doch deze liet den ambtenaar praten. Een tocht van den controleur naar het binnenland om dat hoofd te ontmoeten werkte ook niets uit, zoodat eindelijk besloten werd hem met geweld te dwingen. Eene afdeeling soldaten, die van Menado was gekomen en eene afdeeling politie-soldaten namen eenige To Napoe, die zich boven Mapane ophielden, gevangen, bij welke gelegenheid ook enkele dooden vielen. Kort daarop verraste de luitenant Voskuil, die inmiddels van Menado was gekomen, de To Napoe door een inval in hun land, die zoo snel was voorbereid en uitgevoerd, dat zij aan tegenweer niet konden denken. Deze gebeurtenissen brachten het genoemde Napoe-hoofd Oema i Soli er toe zich naar Posso te begeven en daar op de Nederlandsche vlag zijne onderwerping te betuigen aan de Nederlandsch-Indische Regeering.

De onderwerping van de Bare'e-Toradja's.

Nu de soldaten eenmaal in het land waren gekomen, werd er besloten om meteen de Toradja's van het stroomgebied van de Posso met kracht van wapenen te overtuigen, dat zij zich thans hadden te schikken naar de bevelen van de Koempania.

Reeds in 1903 had de heer Engelenberg als controleur, langs diplomatieken weg getracht de Posso-streek van Loewoe los te maken. Hij was daartoe met den Resident Brugman en den kapitein Van Waasdijk naar Paloppo gegaan, maar de onderhandelingen over het afstaan der Posso-streek hadden tot niets geleid en de heeren begrepen, dat langs den weg van overreding niets was te bereiken. Twee jaren later werd, ten gevolge der Bone-expeditie, ook Loewoe aangegrepen en Paloppo ingenomen. Van Loewoe uit werd nu eene colonne onder kapitein Hoedt naar het Noorden gezonden, die tot aan de Zuidkust van het Posso-meer doortrok en daar de colonne van Posso ontmoette onder kommando van luit. Voskuil, die inmiddels als Civielgezaghebber en Militairkommandant in de plaats van den controleur was getreden. De bedoeling van den heer Engelenberg was geweest, dat een van de hoogste waardigheidsbekleeders van Paloppo de colonne Hoedt zou vergezellen om uit naam van den Datoe aan de Toradja-hoofden te zeggen, dat zij voortaan niet meer naar de bevelen van Loewoe, maar naar die van de Koempania hadden te luisteren. Dit verzoek werd te laat ontvangen, zoodat slechts eenige ondergeschikte

hoofden van Wotoe door de colonne werden medegenomen. Deze lieden vluchtten echter naar hun land terug, zoodra zij in de Posso-streek waren aangekomen.

Ten Zuiden van het Posso-meer werd toen eene groote vergadering met de Toradja-hoofden belegd, waar hun werd medegedeeld, dat de Datoe van Loewoe zich aan de vorstin van Nederland had onderworpen, en dat daarmede alle onderdanen van Loewoe onderdanen van Nederland waren geworden. De Toradja's begrepen het gewicht van deze mededeeling niet. Zij namen de kennisgeving als zoodanig aan en Loewoe liet niet na den indruk, dien het bericht van zijne onderwerping mogelijkerwijs mocht hebben gemaakt, te neutraliseeren. Door een paar gezanten liet het de Toradja'sche hoofden der Posso-streek tot verzet aansporen en spoedig werden ook in allerlei dorpen versterkingen opgericht. Men trok zich uit de eenzaam gelegen tuinhuisen terug en verzamelde zich binnen de dorpsheining, welke nu wel geen geduchte versterking was, maar die toch in ieder geval tot teeken strekte, dat aan de Hollanders de toegang werd geweigerd.

Maar nu deed zich tot onze groote voldoening, het geval voor, dat in al de dorpen, waar wij door ons persoonlijk bezoek en door de vestiging eener school geregeld invloed hadden, niets van dit alles gebeurde. Daar nam men de boodschap van den vertegenwoordiger van het Nederlandsch-Indische Gouvernement, den toenmaligen luitenant Voskuil, niet voor kennisgeving aan, maar schikte zich in de omstandigheden of, zooals een der hoofden zich uitdrukte: men begreep den heer van zijnen heer als heer te moeten erkennen; men begeerde niet meer Loewoe als tusschenschakel, om alles bij het oude te laten, maar men dorst het er met den nieuwen heer op wagen, omdat men gelegenheid had gehad dien als goed vriend te leeren kennen. Men had er den tijd voor gehad, althans met drie Hollanders en hunne vrouwen eene van beide zijden eerlijk gemeente vriendschap te sluiten, men had in deze vrienden organen om zich te uiten tegenover de nieuwe bestuurders, indien men vreesde niet te zullen begrepen worden en men had van hen geen daden van geweld of willekeur onderhouden.

Natuurlijk kwam er ook vrees voor de Regeering bij. Maar terwijl die vrees in de Zuidelijke streken uitwerkte dat men zich tot den strijd toerustte, had die in de meer Noordelijke landschappen ten gevolge dat men rustig bleef en zich er op voorbereidde zich in zijn nieuw lot te schikken. Men voorzag dat het wel moeielijk zou vallen een nieuw stuk geschiedenis te beginnen, maar wist tevens dat men niet sprakeloos en willoos zich behoefde over te geven om maar af te wachten wat er werd besloten. Men zou zich kunnen laten hooren, want men begreep, dat de Hollanders rede verstonden.

Tot dusverre was de Zending kalmweg haren gang gegaan. De gewone bezoekreizen werden gemaakt, en al liepen de gesprekken vaak over de jongste gebeurtenissen, het werk ging zijn gewonen gang, en in de ver-

houding kwam geen verkoeling, integendeel, men dorst veel meer uitkomen voor zijne genegenheid jegens, en zijn vertrouwen op de zendelingen. Dit had zijn oorzaak hierin, dat de Toradja's in dit opzicht nu niet zoo bang meer voor elkaar waren. Men bedenke, dat de Toradja in de eerste plaats lid is zijner familie. Hij durft geen gevoelens uiten, geen meening te laten blijken die niet die der gansche familie is. Zoo had menig een in zijn hart meer genegenheid en vertrouwen voor de zendelingen bewaard, dan hij in het openbaar had durven toonen, maar thans waren allen in dezelfde stemming gekomen, nu behoefde niemand van zijne familieleden iets anders te veronderstellen, dan dat hij met zekere onrust dacht aan de komende heerschappij der Hollanders en daarbij tevens zijn vertrouwen stelde op die Hollanders, die zoo menigmaal hadden doen blijken, dat zij dat vertrouwen begeerden. De algemeene stemming gaf dus vrijheid de persoonlijke stemming te openbaren en dit was voor ons terstond te bemerken door de veel grootere openhartigheid, die in den omgang tusschen de Toradja's en ons ontstond.

Aan den Westkant van de Posso rivier waren het de voormalige dorpen Jajaki, Patimoele en Waroë, die zich kantten tegen den nieuwen stand van zaken. Het brandpunt van dit verzet was Waroë, waar een der flinkste Pebato-hoofden, Ta Rame, een driedubbele heining om zijn dorp had gebouwd. Aan den Oostkant concentreerde het verzet zich in de dorpen Tamoengkoe Dena, Kandela en Tamoengkoe. Ofschoon meermalen door To Napoe en andere vijanden belegerd, was Tamoengkoe Dena nimmer ingenomen en op grond van deze omstandigheid hadden de Oostelijk wonende stammen besloten zich daar te versterken. De heer Voskuil stelde alle middelen in het werk de menschen te bewegen van hun verzet af te zien; herhaaldelijk werden invloedrijke lieden naar die plaats gezonden om te parlementeeren, maar niets hielp. Zoo ook met Tamoengkoe en Kandela. In de beide laatste dorpen was de invloed van Loewoe groot geweest. Tamoengkoe had een afzonderlijk bezoek gehad van de opstokers uit Loewoe; dezen hadden het hoofd er aan herinnerd, dat zijn dorp, een zeer sterk gelegen rotsvesting, den bijnaam had van bente laki, „vesting als een buffelstier”. Zulk een dorp had een verleden op te houden en mocht maar niet zonder slag of stoot zich overgeven.

Er moest dus tegen deze dorpen worden opgetrokken. In December 1905 werd Tamoengkoe in 2 uur tijds ingenomen, kort daarop Tamoengkoe Dena, en eene maand later Kandela. De snelheid, waarmede de soldaten in de bentengs wisten door te dringen, wekte bij de Toradja's de grootste verbazing. Onzerzijds werden geen verliezen geleden; van de Toradja's sneuvelden in het geheel acht personen.

De pogingen om de dorpen Jajaki, Patimoele en Waroë van hun verzet te doen afzien, gelukten beter. Ze werden in het werk gesteld door den zending-leeraar Ph. H. C. Hofman. In gezelschap van het invloedrijke hoofd Papa i Woente en eenige andere Toradja's toog hij naar Jajaki. Aanvankelijk werd hij stug ontvangen, doch men werd vriendelijker ge-

stemd, toen de heer Hofman uitlegde met welke bedoelingen hij gekomen was; maar van een neerhalen der versterking wilde men niets weten; men deed alleen, wat de hoofdman Ta Rame had gelast. Te Patimoele ging het ongeveer op gelijke wijze toe: aanvankelijk wilde men den heer Hofman niet toelaten in de versterking, maar op zijn krachtig aandringen, liet men hem toch binnen. Ook hier echter werd hij naar Ta Rame verwezen. Den daaropvolgenden morgen waren de heer Hofman en zijne metgezellen dan ook te Waroë. Door zijn krachtig spreken en door het bericht, dat Tamoengkoe was gevallen, zag Ta Rame werkelijk in, dat alle verzet vergeefs zou zijn. Waroë onderwierp zich aan den Civielgezaghebber te Posso, den heer Voskuil en tegelijkertijd deden de dorpen Patimoele en Jajaki hetzelfde.

Hiermede kan gezegd worden, dat de geheele Posso-streek aan het Nederlandsch Indische Gouvernement onderworpen was. Na dien tijd is nimmer eenig verzet meer voorgekomen. Men onderwierp zich gewillig aan den nieuwen stand van zaken. Alleen Ta Batoki, hoofd van het dorp Kasawi Doeloengi, week uit en met hem enkele andere ontevreden. Deze Ta Batoki was echter bang gemaakt, dat het Gouvernement het op zijn leven toelegde. Aanvankelijk hadden de pogingen om hem te vangen geen gevolg, tót men eindelijk door een toeval zijne schuilplaats te weten kwam. Door bevolkingspatrouilles overal opgejaagd en geen uitweg meer wetende, meldde hij zich ziek en uitgeput bij een onzer in 1910. Naar de gevangenis te Posso overgebracht, overleed hij weinige dagen daarna aan eene longontsteking.

De bevestiging van het Nederlandsch Gezag. De hoofden.

Inmiddels was de heer Voskuil in Februari 1907 van Posso vertrokken, en daar als Civielgezaghebber vervangen door den kapitein G. W. Mazee. Op den heer Mazee rustte nu de taak om de menschen te wennen aan de verplichtingen, die zij bij hunne onderwerping gedwongen waren geweest op zich te nemen. Dit was waarlijk geen gemakkelijke taak, te meer daar de heer Mazee aanvankelijk niet de minste hulp of steun had van de hoofden. Boven hebben wij reeds gezien, dat de hoofden der Toradja's niet anders zijn dan voorgangers en leiders bij het inacht nemen van de zeden en gewoonten der Ouden. Bevelen en regeeren konden zij dus in het geheel niet en zoo verstonden zij het ook niet om eenig bevel van het Gouvernement door hunne onderdanen te doen uitvoeren. Wel was hun de macht gegeven om onwillige onderdanen te straffen met tewerkstelling of hen naar Posso op te zenden, maar de oudere hoofden konden zich niet losmaken van de oude opvatting van het leiden der „kinderen”. Het meest krachtige argument om de onwilligen te brengen tot uitvoering van eenig bevel was dit: „Wilt gij mij, uw vader, in het ongeluk storten? Wanneer

gij dit bevel niet opvolgt, blijft gij ongemoeid, maar de Koempania verhaalt het op mij". Langzamerhand leerden de hoofden het regeeren beter; vooral onder de jongeren zijn er, die beginnen te verstaan, wat besturen is.

De heer Mazee begreep, dat de hoofden tot hunne taak moesten worden opgevoed. Een eerste vereischte daartoe was, bij hen gevoel van verantwoordelijkheid aan te kweeken. De rechtspraak werd daarom zooveel mogelijk in hunne handen gelaten en geschoeid op de leest van de oude adat. Alleen tegen misbruik van macht wordt gewaakt. Er zijn reeds hoofden, die er eene eer in stellen hun dorp netjes in orde te hebben. Verboden zijn: koppensnellen, oorlogvoeren, godsoordeelen en heksenprocessen. Aan deze verbodsbepalingen wordt streng de hand gehouden en als een enkelen keer overtredingen worden geconstateerd, dan blijft de straf niet uit. Het spreekt wel vanzelf, dat men deze verbodsbepalingen niet begrijpt en ze daarom gaarne ontduikt. Door dat men niet meer mag koppensnellen, komen de dooden te kort, want vroeger werd de rouw niet opgeheven dan nadat er één of meer koppen waren gesneld. Godsoordeelen vindt de Toradja noodzakelijk, want door de toepassing daarvan blijft er nooit eene zaak onbeslist. En heksenprocessen zijn executies, verricht aan menschen over wie de openbare meening het doodvonnis heeft uitgesproken. Vooral dit laatste verbod valt den Toradja zwaar om na te komen; meermalen sprak men tegenover ons zijne verwondering uit, hoe het mogelijk was dat het Gouvernement, dat zoo rechtvaardig handelde, zulke slechte menschen als heksen zijn, in bescherming kon nemen.

Tegenwoordig bestaat Posso uit vijf landschappen, elk met een eigen hoofd, dat de „Korte Verklaring" heeft geteekend. De landschappen heeten: Lage, Pebato, Onda'e, Palande en Bantjea. Elk der landschaps-hoofden, die den titel dragen van *mokole bangke*, wordt bijgestaan door een of meer onderhoofden, die worden aangeduid met den naam: *witi mokole*. Verder heeft ieder dorp zijn eigen hoofd, *mokole lipoe* of *kapala* (dit laatste woord is overgenomen).

Het aanleggen van nieuwe dorpen.

De meest ingrijpende verandering voor de Toradja's bestond wel hierin, dat zij hunne kleine oude dorpen, meestal op heuveltoppen gelegen, moesten verlaten en nieuwe dorpen aanleggen op toegankelijke plaatsen. Hiermede was de Zending reeds begonnen in dat gedeelte, waar zij tot dien tijd toe invloed had gehad. Dat men niet dan schoorvoetend aan den last voldeed, is wel te begrijpen, maar door het krachtig volhouden van den heer Mazee, en het aandringen der zendelingen gelukte het toch, de lieden in nette, regelmatig aangelegde dorpen bijeen te krijgen. De meeste dier dorpen hebben thans een schoolhuis en een Inlandschen onderwijzer, uit de Minahassa afkomstig.

De belasting.

Dadelijk na de onderwerping der Toradja's werd hun eene jaarlijksche belasting opgelegd, aanvankelijk van *f* 2,50 per weerbaren man. Later werd deze belasting veranderd in eene belasting op het inkomen. Nu is het inkomen van den Toradja moeielijk na te gaan. Door het eigenaardig communistisch samenleven is er eigenlijk geen sprake van een inkomen van ieder persoon afzonderlijk; op zijn hoogst kan men spreken van een gezamenlijk inkomen van de gansche familie. Aangezien verder het inkomen van den Toradja geheel afhankelijk is van zijne lichaamskracht, waarmede hij zijne velden moet bewerken en op andere wijzen moet zoeken wat hij noodig heeft, bepaalde de heer Mazee zeer terecht, dat, daar de inkomsten evenredig waren aan de lichaamskracht, deze laatste als basis moest worden aangenomen ter bepaling van het bedrag der belasting. Een gezonde krachtige man in de kracht van zijn leven wordt aangeslagen voor *f* 5.— en van hier daalt men af tot oude, maar nog gezonde mannen, die nog het een en ander op het woonerf kunnen verrichten en die daarom *f* 0,50 's jaars betalen.

Het invoeren van deze belasting heeft nimmer eenige moeite gegeven. De Toradja's vonden het blijkbaar zeer natuurlijk, dat zij belasting moesten betalen. Zij doen deze gedeeltelijk af met het geld, verkregen door het verkoopen van rijst, buffels, varkens, kippen, en gedeeltelijk door het zoeken van damar en rotan in de bosschen, die dan aan de vreemde handelaren worden verkocht. Tegen deze laatste wijze van geld verdienen zijn vele bezwaren. De damar- en rotanzoekers blijven maanden lang in de wildernis. Zij leiden daar een leven, dat den Toradja gewoonlijk wel bevalt: hij werkt, als hij er lust in heeft, rijst koopt hij uit de toko's aan het strand tegen boschprodukten en de jacht levert hem gewoonlijk de noodige toespijs. Terwijl de man een onbezorgd leven lijdt en verwildert, zijn zijne vrouw en kinderen thuis aan hun lot overgelaten, en lijden dikwijls gebrek. Hierbij komt nog, dat de mannen na lange afwezigheid slechts weinig van hunne verdiensten thuis brengen, daar het meeste dadelijk wordt besteed aan het koopen van prullige luxe-dingen, die geen praktisch nut hebben. Zelfs den hoofden is deze omstandigheid opgevallen. Het Bestuur tracht dan ook zooveel mogelijk dit rondzwerfen te beperken. Thans mag een Toradja zijn dorp niet langer dan twee maanden lang verlaten.

De aanleg van natte rijstvelden.

Om de bronnen van inkomsten zooveel mogelijk te vermeerderen, heeft het Gouvernement ook gelast om overal, waar zulks mogelijk is natte rijstvelden aan te leggen. In den aanvang geschiedde dit alleen met dwang en het kan nog niet worden gezegd, dat deze cultuur populair is, maar men begint er de voordeelen toch meer en meer van in te zien. De rijst-productie is dan ook in de laatste jaren aanmerkelijk toegenomen. Ook

met het aanplanten van andere gewassen is men begonnen, zooals katjang, koffie, kapok; maar van de uitkomsten van deze cultuur is nog weinig te zeggen.

Heerendienst.

Eene andere bepaling van het Gouvernement is, dat de mannelijke bevolking, die werkbaar is, wegen moet aanleggen en onderhouden. Thans zijn de verschillende nieuwe dorpen door smalle wegen verbonden, waar langs men te paard kan gaan. Een bredere hoofdweg loopt van Posso naar het Meer, en een van Posso naar Mapane. Door de schaarsheid der bevolking kan hier in dit opzicht niet zooveel geëischt worden als in andere landen. Op zijn hoogst wordt vier dagen in de maand gewerkt aan de wegen, en in den tijd, waarop de rijstvelden worden bewerkt, wordt gewoonlijk vrijstelling van heerendienst gegeven.

Over de belasting hebben wij zelden hooren klagen, maar de heeren-diensten voelen de Toradja's als een grooten last. Wanneer hieraan niet streng de hand werd gehouden, zouden velen er zich aan onttrekken. Deze gedwongen diensten zijn echter een uitnemend middel om den Toradja's werken te leeren voor het algemeen belang, iets wat zij eigenlijk nog niet verstaan.

Het bezit in den communistischen staat der Toradja's.

Het geregeld moeten arbeiden aan den weg en in de natte rijstvelden en de noodzakelijkheid om ieder jaar het geld voor de belasting bijeen te hebben, dwingen den Toradja tot inspanning. Daaraan is hij niet gewend, omdat het vroeger geen nut had zich in te spannen, daar in den communistischen staat de ijver van enkelen alleen aan de laksheid van de overigen ten goede zou komen. Feitelijk kent de Toradja geen individueel bezit dan alleen zijn hakmes; buffels behooren aan de familie, aan het dorp. Wel heeft nagenoeg iedere huisvader eenige buffels, maar dit bezit is niet absoluut, daar deze dieren uitsluitend dienen als offerdieren bij een algemeen dorpsfeest of tot delging van schulden. Zeker, het hoofd des gezins heeft alle recht om zijne buffels te verkoopen voor rijst of voor eenig ander doeleinde, maar hij doet dit toch liever niet, zooals wij beneden nader zullen zien. Iemand koopt een kleerenkist voor het geld, dat hij verdiend heeft met dragen, maar een week daarna is hij de kist kwijt, omdat een familielid, een van de broederschap, ze hem heeft afgevraagd en zoo verhuist zulk een voorwerp van den een naar den ander, tot het bij een der ouderen van de familie terecht komt, die het weet vast te houden. Kleedingstukken, wapenen, enz. rouleeren door het geheele dorp en ofschoon men zeer goed weet wie de eigenaar is, zal deze nimmer weigeren een voorwerp uit te leenen, wanneer hem hierom door

een ander wordt gevraagd. Wanneer men eens iets voor zich alleen wil behouden, moet men het verbergen.

Zoo zou men bijvoorbeeld niet anders dan in talrijk gezelschap eene reis maken naar de Soemara-vallei, om damar-hars te verzamelen (zie hierover het hoofdstuk „Handel”; tegenwoordig beperkt het Gouvernement dit uitzwermen om boschprodukten te gaan zoeken zooveel mogelijk, zooals wij boven hebben gezien). Reeds in den opzet van het plan daartoe maakt zich het communistisch karakter van den Toradja kenbaar. De aanleiding toch tot zulk eene reis was meestal de delging van eene schuld, die de gansche familie drukte en tot welker aflossing men dan gezamenlijk geld ging verdienen. Om er zoo maar eens op uit te gaan ten einde wat te verdienen en rijker te worden, dit komt niet in den Toradja op. Meestal maakte men, dat er meer verdiend werd dan strikt noodig was om de schuld te delgen, want de damarzoekers wisten wat hun te wachten stond, wanneer zij thuis kwamen. Zoodra zij tehuis waren, stroomde het uit alle huizen naar de teruggekeerden toe en dan kon het niet anders, of alle leden der uitgebreide familie moesten ieder een gedeelte van de winst ontvangen; de ouderen kregen meer, de jongeren minder, maar weigeren mocht men niet.

En zoo ging het met alle dingen: wij vragen, waar een ten geschenke gegeven voorwerp is gebleven en hij, die het van ons heeft ontvangen, antwoordt eenvoudig: „men heeft het mij afgevraagd” en dit op een toon, waarmee hij wil zeggen: „en ik mocht het niet weigeren”. Wij herinneren ons eene oude vrouw, eene der notabelen van het dorp Boejoembajaoe, die veel zout had gekocht; toen zij kort daarop weer om zout kwam, drukten wij onze verwondering uit, dat zij zoo spoedig weer van dat artikel noodig had. „Och”, antwoordde zij, „zoovelen vragen het mij af”. „Maar dan kunt gij die vragers toch ook wel zeggen, dat zij zelve zout gaan koopen?” „Ja maar, weet u wat het kwade er van is: het zijn allen vragers, die ik niet weigeren kan, want allen behooren tot mijne maagschap”.

Het communistische, dat in dit vragen ligt en dat voor ons iets schooierigs heeft, bepaalt zich niet alleen tot den stam en tot de familie. Zoodra de Toradja met u op voet van vriendschap is gekomen, vraagt hij u van alles. Maar aan iemand, die niet tot den stam, tot de familie behoort, mag men gevoegelijk iets weigeren. Wij hebben dan ook nimmer ondervonden, dat men ons eene weigering kwalijk nam. De Toradja is echter zóó doordrongen van het gevoel, dat niets zijn absoluut eigendom is, dat hij ook aan vreemdelingen niet spoedig iets weigert.

Een Toradja-stam, die berucht was om zijn bedelen en vragen, is die der To Napoe. Zij vroegen letterlijk alles wat zij zagen. Wanneer vóór de komst van het Gouvernement lieden van andere stammen in Napoe kwamen, werden hun zelfs hun dekens en hoofddoeken afgevraagd, en wanneer daartegen werd ingebracht, dat men toch niet zonder dekens en hoofddoeken kon zijn, dan bezorgden de vragers aan de gasten oude hoofddoeken en dekens van geklopten boombast. Maar van den anderen kant

zijn ook de To Napoe goedgeefsich als zij het door anderen gevraagde bezitten.

Wij herinneren ons nog een vermakelijk verhaal van vier jonge Toradja's uit Lage, die met een hunner hoofden waren meegegaan naar Napoe. Ook hun werd veel van hun goed afgebedeld; uit baloorigheid hierover gingen zij er op uit, ten einde overal in de rijstvelden, om voedsel, potten, drinknappen en andere voorwerpen te vragen. Tot hunne verbazing werd hun nooit iets geweigerd, en toen zij niet meer wisten wat aan te vangen met die ontvangen voorwerpen, wierpen zij ze op hun terugtocht in de wildernis weg.

De oorsprong van dit communaal bezit.

De oorsprong van deze communistische gevoelens is gelegen in het huwelijks- en erfrecht en dit is bij de Toradja's nog duidelijk na te gaan. De man trouwt bij de vrouw in; hij brengt niets anders mede dan zijn zwaard, zijne speer en zijn betelzak. Samen bewerken de echtgenooten hun rijstveld en voor het overige helpt de man zijne schoonouders bij huisbouw (hij woont immers bij zijne schoonouders) en andere bezigheden, of hij werkt tot verkrijging van andere benodigdheden voor zijne huishouding. Wanneer de man in nood zit, springt zijn eigen familie in de eerste plaats bij, maar in gewone omstandigheden is de band met zijne schoonouders sterker dan die met zijn eigen familieleden. Van zijne familie-eigendommen heeft hij niets medegekregen; deze blijven onder bestier van eene der vrouwelijke familieleden thuis, die niet naar andere dorpen gaan, zooals de mannen. Bij werkzaamheden in het rijstveld der ouders gaan zoon en schoondochter helpen en daardoor krijgen zij naar Toradja'sche begrippen ook eenig recht op de opbrengst van den grond, nog afgescheiden van het natuurlijk gevoel tusschen ouders en kind. Nu krijgt het echtpaar kinderen; dezen hebben recht op het eigendom zoowel van vader als van moeder. Maar de man scheidt en krijgt bij eene andere vrouw weer kinderen en dezen moeten weer deelen van zijn erfenis, samen met kinderen van zijne andere broeders en zusters. Wanneer die erfenis dan bestaat uit enkele buffels en enkele slaven, is zij niet te deelen en alles wordt beschouwd als gemeenschappelijk eigendom, beheerd door een, die daartoe als van zelf is aangewezen door zijne eigenschappen, namelijk het hoofd van de gansche familie, die daarom gewoonlijk niet met eene vrouw buiten zijn eigen stam, familie, is getrouwd. Om diezelfde reden zien Toradja-moeders het liefst, dat hunne kinderen met neven en nichten huwen, want dan wordt het aantal van hen, die recht hebben op het familie-eigendom niet nog meer uitgebreid.

De gevolgen van het communaal bezit.

Wat zijn nu de gevolgen van dit communisme? Het doodt alle energie

bij de Toradja's. Waarom zouden de energieken zich inspannen, daar toch van hun ijver het meest geprofiteerd wordt door de minder energieke leden van den stam? Toen wij eene onderwijzerswoning in het dorp Koekoe bouwden, kregen wij alle mogelijke hulp voor zout, dat wij daartoe in groote hoeveelheden naar het binnenland moesten opvoeren. De hoofden waren daarbij druk in de weer om de werkzaamheden onder de dorpsgenooten te verdeelen en zij namen van den zoutvoorraad een evengroot deel als de overigen. Toen wij aan een hunner onze verwondering hierover te kennen gaven en er hem op wezen, dat dit nu eene goede gelegenheid was, om wat zout in voorraad op te doen, antwoordde de man: „In voorraad? wel, als het zout van de anderen op is en ik nog heb, vragen zij het mij immers toch af; waarom zou ik dan meer nemen?”

In tijden, waarin in sommige streken de rijst geheel mislukt was, terwijl men in andere streken een rijken oogst had binnengehaald, hebben wij wel eens gevraagd, waarom iemand uit eerstgenoemde streken, die goed in zijne buffels zat, niet een zijner buffels voor rijst verkocht. Men antwoordde niet veel hierop: „wij kunnen het nog wel eene poos uithouden met sagoe en boombladeren”, zeide men. Langen tijd hebben wij gedacht, dat men te veel aan zijne buffels gehecht was en dat men liever uithongerde dan afstand te doen van een deel van zijn rijkdom. Langzamerhand werd ons echter duidelijk, dat de reden van het niet koopen van rijst deze is: wanneer iemand meer heeft dan de anderen, wordt hem zooveel afgevraagd, dat slechts een zeer klein aandeel voor hem zelf en zijn gezin overblijft. De overweging alles met anderen te moeten deelen, drukt op al het doen van den Toradja en dit doet hem voortsukkelen in den gewonen gang van zaken, de een niet uitstekende boven den ander.

De invloed van de Gouvernements-maatregelen op den communistischen staat der Toradja's.

Toen wij boven over de aanstelling van hoofden door het Gouvernement spraken, wezen wij er reeds op welk een omkeer die hoofden, met macht bekleed, in de patriarchale Toradja'sche maatschappij moesten teweegbrengen. In die maatschappij bestaat toch geen andere macht, dan die van de gewoonte, en de handhaving van die gewoonte berustte weer bij de hoofden der gezinnen. Nu trad plotseling iemand onder hen op met eigen macht, niet berustend op de adat. Weliswaar bracht dit die hoofden in verwarring en aanvankelijk dachten zij er niet aan van die (voor Toradja's) absolute macht gebruik te maken, maar na eenigen tijd merkten zij toch welk een geducht wapen hun in de hand was gegeven en de besturende ambtenaar moest al spoedig gaan waken tegen misbruik van macht.

Het cement, dat het communistisch gebouw der Toradja's bijeen hield, was de gemeenschappelijke adat, waartegen niet mocht worden gezondigd. Maar nu er zooveel gedaan moet worden, dat niet volgens die adat is

(zooals wegwerken), ja er tegen strijdt (zooals het belasting opbrengen aan het Gouvernement), nu brokkelt dat cement weg en de Toradja'sche maatschappij dreigt uiteen te vallen in duizende stukjes, individuen. Was men steeds bereid elkaar te helpen in zaken, die van oudsher gebruikelijk waren, bij de nieuw ingevoerde dingen wordt men geenszins beziel door het aloude gemeenschappelijke gevoelen. Iemand uit zichzelf aanklagen, omdat hij zich aan de heerendiensten heeft onttrokken, zal men niet licht doen (daarvoor is er nog te veel over van de oude vrees voor elkaar), maar wanneer de Inlandsche opzichter van de wegen onderzoek komt doen, ver-raadt de een den ander zonder eenigen schroom.

Hoewel men nog steeds gemeenschappelijk leeft van zijne goederen en van de opbrengst zijner rijstvelden, beheerscht dit communistische gevoel de menschen in het geheel niet ten opzichte van het belastinggeld. Hierbij heeft ieder voor zijn eigen aandeel te zorgen. Zoo zullen de Toradja's langzamerhand meer losgemaakt worden uit het communistisch verband hunner maatschappij; zij zullen ijveriger worden, omdat zij hoe langer hoe minder voor de gansche familie en meer en meer voor zichzelf gaan werken. Ook het gebod om geen al te groote huizen te bouwen, waarin soms 6—8 gezinnen te zamen wonen, en met niet meer dan twee gezinnen in één huis te wonen, zal medewerken om het individueel gevoel meer bij den Toradja te ontwikkelen.

Het Gouvernement tegenover de slavenkwestie.

Aanvankelijk wilde het Gouvernement de slaven registreeren en hen in de gelegenheid stellen zich los te koopen. De losprijs voor iederen slaaf werd bepaald op f 60.—. Ook werd gesproken over een tijdperk van twee jaar, na afloop waarvan alle slaven vrij zouden zijn. Een zeer invloedrijk Toradja-hoofd, Papa i Melemo, sedert overleden, betoogde dat het beter ware om alle slaven in eens vrij te verklaren. Op dit voorstel ging de Civielgezaghebber in en officieel bestaan nu geen slaven meer in het land-schap Posso; dit wil zeggen: in de rechtspraak zijn alle Toradja's gelijk en met een afzonderlijk slavenrecht houdt het Gouvernement geen rekening. Iedere slaaf weet nu, dat hij vrij is, maar dit neemt niet weg, dat er aan het instituut van de slavernij, zooals dit eeuwenlang bij de Toradja's heeft bestaan, in werkelijkheid weinig veranderd is. Niet alleen de heeren zijn in de tradities van hun geslacht opgegroeid, maar de slaven zelve vinden het eene zoo van zelf sprekende zaak, dat zij slaven zijn, dat zij allerlei onheil en kwaad vreezen, als zij hunnen heer de gehoorzaamheid zouden opzeggen. De slaven toch zien met denzelfden bijgeloovigen eerbied op tegen hun heer, als de Toradja's in het algemeen dit deden tegenover den Datoe van Loewoe.

Bovendien was over het geheel het lot van den slaaf niet hard, zooals wij beneden nader zullen zien, zoodat er geen verlangen naar verlossing bestond. Daarbij waren de meeste slaven er zoo aan gewend geraakt, dat

hun heer voor hen zorgde, dat zij te indolent waren om op eigen beenen te staan en de zaken dus liever bij het oude lieten. De flinken onder hen maakten wel van hunne vrijheid gebruik en juist omdat zij flink zijn, durven handelen en van zich durven afspreken, verkeeren zij thans als gelijken met hunne vroegere heeren. Maar er zullen nog heel wat jaren moeten voorbijgaan, al eer men er iemand geen verwijt meer van zal maken, dat hij een afstammeling is van slaven; en bij het sluiten van huwelijken zal de afstamming van vrijen of slaven nog langen tijd eene groote rol spelen.

Slavenhoudende stammen.

Zooals wij boven reeds hebben opgemerkt, kennen de Toradja's alleen vrijen en slaven. Niet elke stam echter hield er slaven op na, namelijk in dien zin, dat er een slavenstand in den stam was ontstaan. De Toradja toch onderscheidt twee soorten van slaven: in de eerste plaats die, welke van ouder tot ouder slaaf zijn geweest, die een bepaalden slavenstand vormen en een integreerend deel van de bevolking van een dorp uitmaken. Wij duiden hen aan met den naam van erfslaven. Zij blijven wonen in de landstreek waar zij geboren zijn en worden door het hoofd der familie (van vrouwszijde) bestuurd. Wanneer de erfgenamen zich verspreiden, dan worden de nog ongehuwde kinderen van deze erfslaven bij hunne verschillende heeren ingedeeld. Zij verlaten echter nimmer het gebied van den stam en wanneer een der „meesters" elders gaat huwen, krijgt hij geen erfslaven mede; op zijn hoogst gaan zij hem bij het aanleggen van een rijstveld helpen en worden dan tijdelijk aan hem afgestaan. Overigens blijven zij bij de vrouwelijke leden van het huis hun meesters, die alleen onder zeer bijzondere omstandigheden naar elders zullen trekken. Aan deze erfslaven zijn de meesters zeer gehecht en slechts in den uitersten nood, of wanneer de slaaf gansch en al niet wil deugen, zal zijn meester hem aan een ander afstaan.

Geheel anders is het gesteld met de tweede soort van slaven, de gekochten; zij, die hebben moeten dienen om eene schuld te voldoen of eene boete te vereffenen. Voor deze soort van slaven heeft de meester weinig hart. In zeer veel gevallen had de Toradja een slaaf noodig, bijvoorbeeld om als offer te dienen bij den dood van een hoofd, maar wij kennen geen geval, dat men in zulk eene omstandigheid een eigen slaaf nam om dien als offer dood te hakken. Steeds zocht men daartoe iemand te koopen, of men gebruikte daartoe een krijgsgevangene.

Nu zijn er enkele stammen onder de Bare'e-sprekers, die geen erfslaven hebben en onder wie dus geen slavenstand is ontstaan. Dit zijn de To Pebato en de To Wingke mPoso, wier gebied zich uitstrekt tot aan den Noord- en den Oostkant van het Meer. Eigenlijk zijn deze twee stammen één, als gezamenlijk afstammende van het dorp Mowoemboe, zoodat zij zich nu en dan wel To Mowoemboe noemen. Wel kwamen in ieder dorp

eenige slaven van de tweede soort voor, maar dezen waren zoo gering in aantal, dat zij hun stempel niet drukten op het dorp.

Gansch verschillend was het gesteld bij de To Lage, To Onda'e, To Palande, To Pada (deze twee laatste stammen in het stroomgebied van de Laa). Deze stammen hebben een bepaalden slavenstand, die vroeger een zeer groote plaats innam in de Toradja'sche maatschappij. Er waren eertijds bij die stammen dorpen, waarvan de grootste helft der bewoners tot den slavenstand behoorde.

De reden van het verschil tusschen slavenhoudende en niet slavenhoudende stammen.

Wanneer men aan de Pebato-hoofden naar de reden vraagt van het verschijnsel, dat zij geen slaven hebben, doen zij het volgende verhaal, dat ofschoon hoogstwaarschijnlijk onwaar, toch weer aantoot, hoezeer de Toradja gehecht is aan zijne erfslaven: Eens gebeurde het dat een vaartuig met Lamboenoesche kooplieden van het Noorden van de Tomini-bocht bij de monding der Posso-rivier handel kwam drijven, waartoe het tal van koopmansgoederen had meegebracht. To Pebato (die toen nog een slavenstand zouden hebben gehad) zoowel als To Lage kwamen uit het binnenland naar beneden met hunne boschprodukten om te handelen. Vooral met een der voornaamste Pebato-hoofden sloten de Lamboenoeërs vriendschap. (De To Pebato hadden hunne woonplaatsen destijds nog niet tot aan het zeestrand). Toen gebeurde het, dat de To Lage, belust op de vele koopmansgoederen, de Lamboenoeërs overvielen, op twee na allen doodden en de goederen roofden.

De beide overlevende kooplieden keerden zoo spoedig mogelijk naar hun land terug en deelden daar de treurmare van de slachting mede. Onmiddellijk werd eene vloot uitgerust om wraak te gaan nemen. Toen de Lamboenoesche krijgers aan den mond van de Posso-rivier waren gekomen, schijnen zij er tegen opgezien te hebben, de To Lage in het bovenland te gaan opzoeken; althans volgens het verhaal werd de bevriende Pebato-hoofdman gehaald om als tusschenpersoon en onderhandelaar op te treden. De Lamboenoeërs eischten van de To Lage vier slaven, en als zij dezen gaven, zouden de Lamboenoeërs van alle vijandelijkheden afzien. De To Lage namen het voorstel aan, maar zij verzochten tevens aan het Pebato-hoofd de slaven voor hen te betalen, dan zouden zij ze naderhand teruggeven. De To Pebato bracht deze mededeeling aan de Lamboenoeërs over en dezen drongen er op aan, dat de To Pebato de vier slaven maar zou geven. Deze antwoordde echter: „Wij hebben nog nimmer een van onze erfslaven weggegeven, en wanneer wij dit nu doen, zullen de l a m o a (voorouders) ons straffen door al onze slaven te laten uitsterven”. De Lamboenoeërs bleven aandringen en eindelijk gaf de To Pebato toe. Hij gaf vier zijner slaven, die men nog bij name noemt, en ziet, het gebeurde

wat het hoofd vooruit had gezien: de geheele slavenstand der To Pebato stierf uit ⁽¹⁾.

Wanneer men eenigszins den aard der Toradja's kent, hunne rivaliteit onderling en hunne eensgezindheid tegenover alles wat van buiten af komt, dan zal men aanstonds moeten toegeven, dat dit verhaal niet waarschijnlijk is. Trouwens het moet eigenlijk dienen om de rechten der To Pebato op een stuk gronds aan de monding der Posso-rivier in het gebied der To Lage te bewijzen. In plaats van de vier slaven terug te geven, zouden de To Lage bedoeld stuk land aan de To Pebato hebben afgestaan.

De oorzaak van het niet aanwezig zijn van een slavenstand bij de To Pebato is eene andere. De To Mowoemboe, tot wie de To Pebato behooren, zijn een jonge tak van de Bare'e-Toradja's, die nog te veel van het oude jagersbedrijf in zich hebben en nog te kort gezeten zijn, dan dat zich bij hen reeds een slavenstand zou hebben kunnen ontwikkelen. Het zwervend leven van een jagersvolk, dat deze stam nog niet lang achter den rug heeft, maakt slaven overbodig, aangezien er geen geregeld werk voor dezen is te doen. Bij jagersvolken gevoelt men geen behoefte aan helpende handen, ja slaven zouden eerder tot een last dan tot een gemak worden, want het gevangen wild zou de meester met den slaaf moeten deelen, terwijl het zwervende leven den slaaf alle gelegenheid biedt om zich uit de voeten te maken. Ook het noodzakelijke prestige, dat de eene stand over den anderen moet hebben, zal het standsverschil blijven bestaan, is bij een jagersvolk onmogelijk; heer en slaaf zouden daar te veel elkaars gelijken zijn.

In het hoofdstuk „Het stroomgebied van de Posso" hebben wij trachten te verklaren hoe stammen als To Lage en To Onda'e gezeten zijn geworden. Door de geregelde uitoefening van den landbouw kreeg men behoefte aan werkkrachten en zoo ontstond langzamerhand de slavenstand.

Afkomst der slaven.

Aan vele intelligente Toradja's hebben wij gevraagd, hoe de slavenstand zou zijn ontstaan. De meesten braken zich het hoofd niet met dit vraagstuk. Een enkele, Papa i Sangka, verklaarde „dat de slaven aan de vrijen waren gegeven om hun tot handen en voeten te dienen". Slechts een, het tegenwoordige districtshoofd Ta Lasa, zeide: „Ik denk, dat slaven oorspronkelijk schuldenaars zijn geweest, die om hunne schulden in slavernij zijn gekomen. Hunne afstammelingen waren de latere erfslaven". Gedurende den tijd van onze waarneming is het echter slechts zelden gebeurd, dat de stam een familielid om schulden in den steek liet. Het was bijna regel, dat ze werden betaald. De geholpen persoon raakte dan wel in eene min of meer afhankelijke positie van zijne eigen familie, maar

(1) Op bl. 89 vindt men dit verhaal ook vermeld, doch in een ander verband.

slaaf werd hij toch nooit. Van een bepaalden slavenhandel is onder de Toradja's nimmer sprake geweest, zoodat het vermoeden dat de slaven door aankoop onder de Toradja's zouden zijn gekomen, vrijwel buitengesloten is. Een andere oorzaak zou kunnen zijn, dat de Toradja's bij hunne komst in Midden-Celebes daar een ander volk hebben aangetroffen, dat zij onderworpen en tot slaven gemaakt hebben. Wij kunnen hiervoor geen anthropologische gronden aanvoeren en zijn ook anthropologisch niet voldoende geschoold om in de slaven een lager type van menschen te ontdekken. Ook hebben wij nimmer sporen ontdekt van de taal die deze onderworpingen dan toch zouden gehad hebben, die toch wel niet dezelfde zou zijn geweest als het Bare'e. Zooveel is zeker, dat de kloof tusschen vrijen en slaven bij de slavenhoudende stammen zeer groot is, grooter dan die zou zijn, wanneer de slaven oorspronkelijk stamgenooten waren geweest. Men kan niet meer weerzin en verachting op het gelaat van een vrijen To Lage te voorschijn roepen, dan hem op een slaaf wijzende, te vragen, of die man familie van hem is. Onbeschrijfelijk is dan de toon, waarop hij antwoordt: „hij is een slaaf”. Wanneer een slaaf eene vrije vrouw durfde benaderen en het feit werd bekend, dan werden dikwijls man en vrouw beiden gedood, maar zeker altijd de man (slaaf). En geen pardon werd aan beiden gegeven, wanneer de omgang gevolgen had en de vrije vrouw zwanger geworden was bij een slaaf. Een paar malen is het in onzen tijd gebeurd, dat eene vrouw, die door zulk een verboden omgang in gezegende omstandigheden was geraakt, in haar doodsangst tot een neef of ander bloedverwant vluchtte en dezen smeekte het vaderschap van het kind op zich te nemen. In de beide ons bekende gevallen had de man medelijden met de vrouw en nam op zich wat hem werd gevraagd. Nagenoeg alle familieleden begrepen wel hoe de zaak in elkaar zat, maar de eer was gered en de goedgehartige man betaalde eene boete van een paar buffels. In het laatst van 1908 kwam het voor dat een slaaf zich vergrepen had aan de vrouw van een vrijen To Lage. De groote vrees voor het Gouvernement hield den beleedigde en zijne verwanten er van terug den overspeler te dooden, maar van de gewone boete van vier buffels voor overspel wilden de menschen niets weten, het mocht naar hun gevoelen niet eens eene rechtzaak worden en de Civielgezaghebber deed zeer wijs gevolg te geven aan aller wensch en den overspeler naar een ander landschap te doen verhuizen. In tegenstelling met bovenstaanden regel is het toch ook wel voorgekomen, dat de slaaf en de vrije vrouw, die samen omgang hadden gehad, niet werden gedood. In de beide gevallen, die wij hiervan kennen, gold het een slaaf die met eene vrije vrouw uit eene andere familie, uit een anderen stam, omgang had. Beide slaven waren lieden, die van hun heeren achting genoten, omdat zij waren te vertrouwen. Na vele beraadslagingen tusschen de oudsten der beide dorpen, tot welke de slaaf en de vrije vrouw behoorden, werd besloten den slaaf met eenige plechtigheid naar zijn eigen dorp terug te brengen. De afspraak hierbij was aldus: zoekt de man na deze plechtige scheiding de vrouw het eerst op,

dan wordt hij gedood; zoekt de vrouw echter het eerst den man op, dan late men hen als man en vrouw bij elkaar (*).

In het eene van de beide gevallen, was na de scheiding de zaak afge-loopen. In het andere geval volgde de vrije vrouw reeds den volgenden dag den slaaf. Deze twee werden toen als man en vrouw beschouwd, maar toch zijn verscheidene familieleden van de vrouw tot haren dood verstoord op haar gebleven; een broer verloochende haar zelfs openlijk. Voor de beide kinderen uit dit huwelijk moesten door de familie van de vrouw twee buffels worden gegeven, „om ze rond te maken”, d. w. z. om ze tot vrijen te maken.

Huwelijken van vrije mannen met slavinnen komen veel voor. Voor de kinderen uit zulk een huwelijk geeft de vader aan zijne familie een of twee buffels, „om ze vol of rond te maken”. Zulk een kind van een vrije en eene slavin heet *sinambira*, „die het voor de helft is”, namelijk vrij; door de betaling der buffels wordt het kind geheel vrij. Men ziet zulk een *sinambira* er toch steeds op aan, dat zijne moeder eene slavin was, en in den tijd, voordat het Gouvernement optrad, zou zulk een persoon nimmer hoofd zijn geworden.

Bij de To Pebato en de aanverwante stammen is de verhouding tusschen de weinige slaven en hunne heeren veel vertrouwelijker. Dit blijkt al aanstonds hieruit, dat de slaaf bij de To Pebato zijn heer aanspreekt met *papa*, „vader”. De Lage- of Onda'e-slaaf zal zijn heer nooit anders aanspreken dan met *poëë*, „heer”. De To Pebato spreekt van zijn *ana*, „kind”; de To Lage van zijn *watoëa*, „slaaf”. Bij de To Pebato kwam het ook meer voor, dat een vertrouwde slaaf met een vrij meisje huwde.

Behalve het zooveen genoemde loskopen van halve slaven, bestond er geen vrijmaking van slaven. Het was voor den Toradja even ongerijmd dat een slaaf vrij zou worden gemaakt, als dat b. v. eene vrouw tot man zou worden verklaard; het zou eene verstoring in de natuur teweeggebracht hebben.

Verskil in karakter tusschen vrijen en slaven.

Inderdaad bestaat er in aard en aanleg een groot verschil tusschen vrijen en slaven. De slaaf is zóó gewend geen vrijen wil te mogen hebben, van jongs af aan, dat hij eene groote mate van lijdelijkheid en onverschil-ligheid over zich heeft. Men kan daarom in het geheel geen staat op hem maken. De slaaf voelt weinig verantwoordelijkheid voor zijn eigen daden: heeft hij iets kwaads gedaan, zijn heer is daar om de boete er voor te betalen. In het rijstveld of op de zoutstookplaats, hij is altijd even indolent, omdat hij weet, dat hij niet voor zichzelf werkt en alleen de tegenwoordigheid van zijn heer zal hem tot matige inspanning bewegen. Daar

(*) In Bantjea werd in zoo'n geval door den slaaf een buffel gegeven, die den naam droeg van *katetaoe ntabo* „voor het naar beneden brengen der drinkvaten”.

hij bij de overwegingen van staatkundigen of maatschappelijken aard geen stem heeft, is hij dom en geheel onverschillig voor alles wat er in dorp en stam gebeurt. Door dit alles zijn slaven dikwijls onbeschoft, en a d a m b a t o e a, „slavengewoonten”, staat gelijk met: „onbehoorlijk gedrag”.

Maar op deze algemeene beschrijving komen ook uitzonderingen voor. Ook onder de slaven vindt men nu en dan menschen met een helder hoofd en met eene natuurlijke beschaving, menschen, op wie hun heer staat kan maken en aan wie deze eene bijzondere opdracht kan toevertrouwen. T a o e n d a s a r o e m a k a, „vertrouwde menschen” noemt men ze. Zulke menschen staan ook bij de vrijen in eere; wanneer ze op eenigen leeftijd zijn gekomen, ziet men hen ook steeds met de vrijen te zamen eten en beraadslagen. Zulk een „vertrouwde man” heeft zijn jongen heer groot zien worden en hem in moeilijke omstandigheden ter zijde gestaan. Deze slaven worden toegesproken met n g k a i, „grootvader” (*). Zij genieten eene zekere genegenheid in zooverre een Toradja genegenheid kan hebben voor iemand, die geen familie van hem is. Dit blijkt ook bij het overlijden van zulke slaven, daar men dan dikwijls een lijkst voor hen maakt, wat anders voor slaven niet gedaan wordt.

Het lot der slaven.

Intusschen was het lot van de slaven bij de Toradja's niet hard te noemen. Gewoonlijk bleven zij in het huis van hun heer tot zij huwden en daarna hielden zij er eene eigen huishouding op na en bewerkten ook hun eigen rijstveld. Zij werden dan niet meer voor alle kleinigheden uitgestuurd, maar kwamen alleen bij de algemeene werkzaamheden op den akker van hun heer dezen helpen en moesten ook verschijnen wanneer zij voor eenig bijzonder werk geroepen werden. Zulke slavengezinnen hadden

(*) De oorsprong van het gebruik om een slaaf n g k a i te noemen is niet duidelijk. Misschien is n g k a i een kinderwoord, een benaming door kinderen gegeven aan de slaven aan wier zorg zij in hunne jeugd waren toevertrouwd, zooals bijvoorbeeld kinderen ten onzent hun onbekende menschen „oom” en „tante” noemen. Waarschijnlijker lijkt het ons echter, dat dit gebruik dateert uit den tijd, toen n g k a i nog niet de beteekenis „grootvader” had. Het moet oorspronkelijk „man, kerel, vent” hebben beteekend, zooals nog blijkt uit l a n g k a i, het gewone woord voor „man” in het Bare'e. Grootmoeder is t o e ' a, verkort uit i n e t o e ' a, „oude moeder”, zooals men nog in Lamoessa zegt. Zoo kan dus n g k a i uit n g k a i t o e ' a zijn verkort, en dan heeft de benaming niets vreemds, daar zij dan zoowel met eerbied tot den grootvader, als zonder eerbied tot een ouden slaaf kan worden gezegd. Op dezelfde wijze wordt eene oude slavín t o e ' a genoemd; de To Tora'oe noemen alle slaven en slavinnen t o e ' a, hetgeen dus voor mannen uit n g k a i t o e ' a, voor vrouwen uit i n e t o e ' a zal verkort zijn; i n e heeft dan denzelfden zin als het nu nog in de beteekenis „vrouw” gebruikte t i n a. Vermeldenswaard is nog, dat de aldus aangesproken slaven en slavinnen hunne heeren m a k o e m p o e „kleinkind” noemen en het voornaamwoord s i k o, „gij, je” tot hen gebruiken.

ook meermalen eenige buffels, geiten en varkens in bezit, die zij gewoonlijk met rijst hadden gekocht. Hoe meer een slaaf bezat, hoe meer achting hij genoot van zijn meester: wanneer toch de heer in schulden zat, of eene boete moest betalen, of wanneer een offerfeest moest worden gevierd, kon de slaaf met een of meer buffels te hulp komen.

Wanneer eertijds een kind was geboren in het slavengezin, kwam een der heeren van die slaven, wiens beurt het was om een deel van het algemeene familiebezit te ontvangen en schonk aan de moeder een lap katoen. Deze heet a wi, „draagsarong”. Hiermede legde hij beslag op dat kind en geen der andere familieleden van het gezin der heeren kon dat kind dan later voor zich nemen. Die heer zorgde ook voor den bruidschat van het kind. Zoodra zulk een kind van de moeder af kon, nam de heer het bij zich in huis. Ja het kwam meermalen voor, dat de meesteres het kind bij zich nam en het zelve speende, opdat het kind toch maar zoo min mogelijk de zorgen der moeder zou ondervinden en zich daardoor te veel aan deze zou hechten. Op deze wijze werd een slavengezin geheel uit elkaar gerukt. In Zuidelijk Onda'e gold als regel, dat de zoons van een slavenpaar aan de eigenaars van den vader kwamen, de dochters aan de meesters der moeder. In Noordelijk Onda'e en in Lage kwamen de kinderen om beurten toe aan de meesters der moeder en aan die van den vader, zonder inachtneming van het geslacht. Hoe de heer zijne slaven straffe en welk recht de Toradja'sche adat den slaaf gaf om een wreed meester te ontloopen, hebben wij medegedeeld in het hoofdstuk „Begrippen van Recht” (onder „Slavenrecht”).

Van een slavenopstand kennen wij uit de Toradja'sche geschiedenis maar één voorbeeld. In Boven-Lage waren in het dorp Peladia de slaven zeer in aantal toegenomen. Nu was er onder hen een krachtig man, Pataga ⁽¹⁾ genaamd. Deze maakte eene samenzweering met 100 slaven, mannen, vrouwen en kinderen. Op den heuvel Pandjoka ten N.O. van Peladia, op dezelfde plek waar nu het dorp van dien naam is gebouwd, versterkten zij zich en hunne heeren waren niet tegen hen opgewassen. Telkens zich een eindweegs naar het Noorden terugtrekkende, bereikten zij het strand en daar aangekomen staken zij over naar Parigi. Verder is niets van deze menschen bekend ⁽²⁾. Toen wij vroegen waarom zij waren opgestaan, antwoordde men: „Het begon hen te vervelen telkens hier en daarheen gestuurd te worden”.

Wetende, dat de slaven bij de To Pada zulk een hard lot hadden, vroegen wij hoe het kwam, dat zij dáár niet meer waren opgestaan tegen hunne heeren. Men antwoordde ons toen: „Zij zijn die onderdrukking

(1) Dit is de naam van een zeevisch, die zeer vlug is in zijne bewegingen; daarom wordt een flink en vlug mensch met de pataga vergeleken.

(2) Er is aan het Parigische strand, te Towinotoe, eene Bare'e sprekende vestiging; dit zijn wellicht de afstammelingen dier gevluchte slaven. Volgens anderen zijn de menschen te Towinotoe afstammelingen van To Tora'oe uit het Todjo'sche.

van geslacht op geslacht zoo gewend geraakt, dat zij niet anders weten of het behoort zoo".

Zooals wij boven reeds opmerkten, bestond geen slavenhandel onder de Toradja's, maar er waren omstandigheden, waarin men een slaaf moest afstaan of verkoopen. Ging een slaaf op eene of andere wijze aan een nieuwen heer over, dan voltrok deze aan hem eene plechtigheid, welke ook toegepast werd op pas verkregen huisdieren. Bladeren van de loeasi en andere levenskrachtige planten werden fijngemaakt en in een bak met water vermengd. Met dit water werd de slaaf besprenkeld. Deze plechtigheid, welke naar de voornaamste daarbij gebruikte plant moloesai heet, moest dienen om de levenskracht van bedoelde planten op den slaaf te doen overgaan en tevens om zijn hart zoodanig te stemmen, dat hij het huis van zijn nieuwen heer niet meer zou willen verlaten.

Invloed der slavernij op de verschillende stammen.

Daar wij geleefd hebben zoowel onder stammen, die slaven hielden, als onder zulke, die geen slavenstand hadden, zijn wij in staat geweest den invloed van het instituut der slavernij op de maatschappij der Toradja's na te gaan. In de eerste plaats blijkt die invloed op het communistisch samenstel van de Toradja'sche maatschappij, waarvan wij in dit hoofdstuk eene schets hebben gegeven. Een hoofd bij de To Lage (om dezen stam te nemen als representant van de slavenhoudende stammen) zou vroeger evenmin iets bevelen, dat buiten de adat lag als een Pebato-hoofd; zijne familieleden zouden zich dan van hem afwenden en een eigen dorp gaan stichten; maar de wijze, waarop een Lage-hoofd eene zaak leidt, getuigt van een gevoel van macht, dat zich heeft ontwikkeld door de heerschappij over zijne slaven, maar waarvan ook de vrijen in de gemeenschap den invloed ondervonden. Een Pebato-hoofd praatte zoolang met de partijen, totdat allen tot overeenstemming gekomen waren. Een Lage-hoofd besliste. Een wijs hoofd deed dit natuurlijk met omzichtigheid en met inachtneming van de meening van anderen; maar hij durfde te beslissen en hij deed dit, omdat hij tegenover zijne slaven gewoon was de zaken af te doen. Dezen toch verdedigden zich wel met woorden, maar de meester vonnisde en legde een straf op. Opvallend bijvoorbeeld is, dat de To Pebato ook van de kleinste zaak zeiden, dat deze beslist werd door de wa'angkabosenja, met wie zij de gemeenschappelijke oudsten van het dorp bedoelden, terwijl bij de To Lage gold: de kabosenja, het hoofd, heeft het gezegd.

De invloed van het slaven houden op de hoofden was ook zeer merkbaar in vergaderingen: de oudere slaven, die dikwijls eene vergadering bijwoonden, zwegen, tenzij hun iets gevraagd werd. Tengevolge hiervan zwegen ook de jongeren van het gezelschap, zoodat alleen het hoofd en enkele oudsten uit het dorp het woord voerden, of — wanneer de zaak een

algemeen belang gold — met de hoofden van andere dorpen. En deze hoofden, evenzeer gewend te bevelen en te beslissen, wisten zich nu ook te schikken (evenwel niet altijd) naar dengeen, die het meeste overwicht had op de anderen. Bij de To Pebato daarentegen sprak iedereen; ook de jongeren hadden meestal wat te zeggen, zoodat er op zulk eene vergadering veel leven was, maar er werd weinig beslist.

De gevolgen van deze verschillende toestanden waren duidelijk te merken. De To Lage ontwikkelden meer kracht naar buiten dan de To Pebato, omdat dezen alle begrip van eenheid en leiding misten. Meermalen kwam het bij de To Pebato voor, dat een lid der gemeenschap zich door een ander buiten die gemeenschap had laten beboeten en er ook in toegestemd had die boete te betalen, voordat hij van het geval kennis had gegeven aan zijn hoofd, die dan natuurlijk niet anders kon doen dan de zaak voor kennisgeving aannemen. Zulk een geval was bij de To Lage haast ondenkbaar.

Nog meerdere trekken van het verschil tusschen Lage- en Pebato-hoofden, die ontstaan zijn door invloed van het slaven houden hebben wij opgenoemd in het hoofdstuk „Begrippen van recht”.

Invloed der slavernij op de oeconomische verhoudingen.

Ook op de oeconomische verhoudingen heeft de slavernij grooten invloed uitgeoefend. Iemand, die voor de komst van het Gouvernement de stammen der To Lage en To Pebato bezocht, zou licht tot het besluit zijn gekomen, dat bij de To Lage meerdere welvaart heerschte dan bij de To Pebato. De To Lage zitten beter in hun kleeren, doen zich beter voor, hebben betere huizen dan de To Pebato, bij wie de vrouwen tot voor eenigen tijd nagenoeg uitsluitend in boombast waren gekleed, en de mannen zich bij hun dagelijksch werk slechts van den schaamgordel bedienden, een kleedingstuk, dat in Lage weinig meer gezien wordt. Daarbij valt het een ieder aanstonds op, dat de To Lage beter voorzien is van voorwerpen van buitenlandsche nijverheid: aarden borden, kommen, lampen, naaimachines, enz.

Wanneer wij echter spreken van volkswelvaart, dan zijn ongetwijfeld de To Pebato welvarender. De To Pebato hebben doorgaans meer voedsel (rijst) dan de To Lage. Dit verschil hangt weer onmiddellijk samen met de slavernij: de heer bij de To Lage bemoeit zich weinig met zijn rijstveld; hij laat dit voor het grootste deel aan zijne slaven over; dezen hebben er begrijpelijkerwijs niet veel hart voor en zoo zijn de oogsten bij de To Lage meestal klein. De To Pebato werkt voor zichzelf hard op den akker; de nuttige instelling van het *mesale*, verleenen van onderlinge hulp (zie Hfdst. „Landbouw”), vergoedt hem voor een groot deel het gemis van slaven en tengevolge hiervan haalt hij grootere oogsten binnen.

De meerdere weelde bij de To Lage is ontstaan, doordat de heer met zijne slaven in de bosschen werkende om damar en rotan te verzamelen, zich een groot deel van de verdiensten van zijne slaven kon toeëigenen, terwijl de To Pebato, in gezelschap van stamgenooten boschprodukten verzamelende, alleen het voordeel had van hetgeen hij zelf bijeen kreeg.

Haar invloed op het karakter.

Op het karakter der verschillende Toradja-stammen heeft de slavernij haar stempel gedrukt. De To Lage en de To Onda'e, die er steeds op bedacht moesten zijn hun prestige tegenover hunne slaven hoog te houden, hebben hierdoor eene groote mate van zelfbeheersching gekregen, waardoor zij op den vreemdeling een beschaafder indruk maken dan de To Pebato c. s., die dezen dwang niet kennende, zich meer geven zooals zij zijn, zich meer laten gaan. Toen wij over het karakter van den Toradja hebben gesproken, hebben wij reeds gezien, dat de slavenhoudende stammen trotsch en lichtgeraakt zijn geworden. Ook het meerdere gevoel van verantwoordelijkheid, dat de vrije To Lage heeft, moet een gevolg zijn van het houden van slaven, daar de heer voor zijne slaven instaat en verantwoordelijk is voor hunne daden.

In het algemeen kan men zeggen, dat de slavenhoudende Toradja's meer begrip hebben van gehoorzamen aan eenig bevel, dan de andere stammen. Waar de slaven-kinderen gedwongen waren aan hunnen heer te gehoorzamen, gehoorzaamden de vrije kinderen, die gewoon met de slaven-kinderen omgingen, als van zelf meer aan hunne ouders.

Aangezien slavernij een stuk conservatisme is, dat alleen in stand gehouden kan worden door vast te houden aan alle vormen van het heidendom, waarmede die slavernij is op- en samengegroeid, gevoelde de Toradja onbewust, dat wanneer getornd werd aan het gebouw van zijn eeredienst, het instituut zijner slavernij ook zou gaan wankelen. Daardoor was bij den To Lage het wezen van zijn geestendienst, het geestelijke van zijn eeredienst, verdrongen door de vormen, welke kracht moesten geven aan zijn staminrichting, waarvan de slavernij een integreerend deel was. Hierdoor heeft die slavernij ook in godsdienstig opzicht een grooten invloed gehad op de Toradja's. Bij de niet slavenhoudende To Pebato ligt over hun godsdienstig leven een zekere ernst. Men gelooft stellig in geesten en spoken en alles is werkelijkheid voor hen. Zij hebben geen bijbedoeelingen met hunnen godsdienst. Het is hun alleen om de zaak zelve te doen.

De To Lage heeft meer leeren nadenken en daarmee is twijfel in hem gerezen aan al zijne geesten, aan een leven na dit leven. Een To Lage is spoedig te overtuigen van de ongerijmdheid van eenig onderdeel van zijn geloof en dan is hij aanstonds gereed met groot cynisme glossen te maken op de algemeene overtuiging. Natuurlijk vindt men onder beide soorten van stammen vrome zielen, maar wij spreken hier over den stam als geheel, als volk.

Bij dit cynisme van de To Lage en de To Onda'e, ontwikkelen zij een veel indrukwekkender eeredienst dan de To Pebato c. s., zoodat eerstgenoemden den indruk maken van godsdienstiger te zijn dan laatstgenoemden. Hunne doodenfeesten hebben enorme afmaetingen aangenomen met allerlei ceremoniën, waarvan vele bij de To Pebato c. s. niet voorkomen. Maar dezen doen bij zulk een doodenfeest eene plechtige handeling, waar hun ziel bij tegenwoordig is; bij de To Lage daarentegen is het alles een ten toon spreiden van grootheid en luister; het zijn slechts holle vormen, waaraan alle inhoud ontbreekt.

VIII. BEGRIPPEN VAN RECHT.

Algemeene opmerkingen over het rechtsgevoel der Toradja's. — Het dorpshoofd behandelt de rechtszaken. — Het bespreken eener zaak (m.o.n.o.e.n.t.o.e). — Eedsaflegging. — De gedachte, waarop de eed berust. — Godsoordeelen. — Het godsoordeel met speren (m.o.g.e.g.o). — Het duiken (m.e.n.t.j.i.l.i, m.e.l.o.j.o). — Het duel als godsoordeel. — Het godsoordeel der To Napoe. — Doodstraf op moord. — Verwonding en doodslag. — Doodstraf op landverraad. — Doodstraf op overspel. — Doodstraf op bloedschande. — Doodstraf op diefstal. — Boeten. — Grootte der boeten. — Het beëindigen van eene zaak. — Schuldzaken. — Het verlooehenen van een familielid. — „Buffels halen” (m.e.b.a.o.e.l.a). — Monggoeraroo. — Mopangaja. — Pandelingen. — Slavenrecht.

Algemeene opmerkingen over het rechtsgevoel der Toradja's.

De begrippen aangaande recht en straf komen bij de verschillende Toradja-stammen van Midden-Celebes volkomen met elkaar overeen. Deze begrippen, welke geheel gegrond zijn op de overwegingen van den natuurlijke mensch, heeft ook de Islam bij de Mohammedaan geworden Parigiërs, Saoesoeërs en Todjoërs niet kunnen uitroeien, zoodat het Mohammedaansche recht slechts weinig invloëd uitoefent op de lieden van de aan het zeestrand gelegen landschappen.

Recht bestaat voor iederen Toradja in vergelding van aangedane belediging of schade, hetzij men daarmede alleen bedreigd is geworden, hetzij die belediging of schade werkelijk heeft getroffen. Voor ieder onaangenaam gevoel bij den Toradja verwekt, acht hij zich gerechtigd vergoeding te vragen en hij doet dit ook, zoodra hij daartoe den moed heeft, of kans er toe ziet. De straf aan een beleediger opgelegd, dient dus in de eerste plaats om het onaangename gevoel bij den beleedigde te doen verdwijnen, of met andere woorden: om *zijn rechtsgevoel te bevredigen. Voor den Toradja is het één ongehoord iets, dat eene ontstemming zonder straf wordt weggenomen. Het spreekt van zelf, dat het eene individu spoediger beleedigd is dan het andere en dat de een toegeef-

lijker van aard is dan de ander, maar nimmer laat men eene belediging, hoe gering ook, onvergolden. Alleen vrees beweegt den Toradja het beledigde gevoel aan kant te zetten zonder vergelding te eischen.

De vrees, die de Toradja heeft voor een beledigden persoon werkt krachtig mede om dezen laatsten zijn recht te verschaffen. Een zeer gewoon verschijnsel is, dat iemand, die zich beledigd acht door een ander, den belediger negeert, niet met hem spreekt, enz. Op den duur is geen enkele Toradja tegen zoo iets bestand; niet alleen de belediger voelt zich hierdoor onaangenaam gestemd, maar ook de overige dorpsgenooten en men zal alle moeite doen om het beledigde gevoel van dien persoon voldoening te geven. Blijft de beledigde de naar het oordeel der dorpsgenooten billijke vergoeding weigeren, dan komt het recht aan de zijde van den belediger.

Het gevoel van recht, dat wij uit de bijzonderheden beneden nader zullen leeren kennen, is bij den Toradja zeer sterk ontwikkeld, zoodat hij in de overtuiging van zijn goed recht met zekere gerustheid de behandeling van zijne zaak tegemoet gaat, ja er voor ten oorlog zou gaan. Deze gerustheid staat in nauw verband met zijn geloof aan de zielen zijner afgestorven voorouders (*anitoë, lamoë*); dezen toch moeten naar de overtuiging der Toradja's hetzelfde gevoel van recht hebben als zij zelf, en het lijdt geen twijfel of zij zullen den beledigde of benadeelde bijstaan. Dit deelgenootschap der geesten in de handelingen der menschen blijkt ook uit de boven medegedeelde hardnekkigheid, waarmede een Toradja voor iedere belediging, hoe gering ook, eene vergoeding eischt.

Zooals wij beneden nader zullen zien, acht niet alleen de beledigde persoon zich te kort gedaan (wanneer die belediging komt van iemand buiten zijn dorp), maar alle dorpsgenooten (= familieleden) voelen zich gesmaad. Dit nu brengt de Toradja over op zijne goden, de geesten zijner afgestorvenen. Al zou hij dus genoeg willen nemen met een „zich bij de zaak neerleggen”, zoo vreest hij toch altijd, dat genoemde geesten zulks niet goed vinden en dezen wreken zich dan niet op den belediger, maar op den beledigde, hun nakomeling. Alleen vrees voor den belediger kan den beledigde in zulk een geval doen zwijgen.

Deze factor van het rechtsbewustzijn komt vooral dan uit, wanneer het geldt eene overtreding van de adat, bijv. bij verrichtingen in het rijstveld, in den tempel, enz., die nu eenmaal door het gewoonterecht zijn verboden en door welke overtreding geen Toradja zich persoonlijk beledigd kan achten. Zulk eene overtreding, meestal in onwetendheid begaan, wordt nimmer „ongewroken” gelaten. Wij zijn nooit voor eenige persoonlijke zaak beboet, terwijl wij of een onzer lieden (hetgeen voor den Toradja op hetzelfde neerkomt) wel in omstandigheden zijn geweest, waarin een Toradja beboet zou zijn geworden. In vergrijpen tegen de adat (natuurlijk steeds uit onwetendheid gepleegd) heeft men ons echter nooit gespaard. Dit geschiedde dan steeds met zeer beleefde bewoordingen en onder mededeeling, dat indien wij ons niet aan deze straf

(beboeting) onderwierpen, zij in wier gebied de overtreding had plaats gehad, ziek zouden worden, of op eenige andere wijze door de geesten zouden worden bezocht. In sommige gevallen deed men een beroep op ons medelijden, om toch de voorgeschreven boete te betalen. De gedachte, welke de Toradja's hierbij vervult, valt gemakkelijk te doorgronden: tot instandhouding van de adat der Toradja-maatschappij werken de geesten, die daartoe ook behooren, mede; alle schroom of vrees voor den overtreders van die adat wordt overwonnen door angst voor die geesten.

Eene andere omstandigheid, die van grooten invloed is op de rechtspraak (¹) der Toradja's, is het eergevoel, dat zeer gemakkelijk is op te wekken. Uitdrukkingen als: „als ik het was, zou ik het hem laten voelen”, „hij durft niet”, en dergelijke zijn in staat om het wraakgevoel van den beleedigde zóó aan te wakkeren, dat een van nature zachtmoedige Toradja eene zware boete eischt. Wij weten, van een hoofd, dat hij zijne overspelige vrouw en den schuldigen man liet dooden (wat zelden meer gebeurt), alleen „omdat ieder er van sprak”, daar het reeds lang aan iedereen bekend was, behalve aan hem zelf, dat zijne vrouw het met een ander hield.

Van den anderen kant zijn de meeste Toradja's zeer gevoelig voor een kalmeerend woord, vooral wanneer hierin eenige lof voor den beleedigten persoon doorschemert. Wij hebben de goede uitwerking van zulk een woord dikwijls kunnen nagaan en uitdrukkingen als: „wanneer N. N. niet zoo goed tot mij had gesproken, zou hij (= de beleediger) niet meer leven” (dikwijls met eenige grootspraak) hoort men veel.

Het dorpshoofd behandelt de rechtszaken.

Iedere Toradja kan en mag zijn eigen rechter zijn. Hij is het echter dan alleen, wanneer hij in drift handelt. Weet hij zich te beheerschen, waartoe hij meestal door vrees is gedrongen, dan geeft hij zijne zaak bij zijn dorpshoofd aan. Voor het behandelen van eene zaak, waarbij men moet rekenen op krachtigen tegenstand van de partij van den beleediger is iemand noodig, die goed ter tale is en deze gave wordt steeds in een dorpshoofd geëischt. Verschaft iemand zichzelf recht op het oogenblik, dat hij wordt beleedigd en de partij van den beleediger werpt de schuld van den beleediger op den beleedigde terug (de Toradja's zijn er niet afkeerig van om eene zaak scheef voor te stellen) dan zou het wel eens kunnen zijn, dat de partij van den beleedigde dezen in den steek liet. Trouwens, dit zou alleen kunnen gelden van het slaan of dooden van den beleediger; want indien de beleedigde den beleediger op hetzelfde oogenblik eene boete oplegt, antwoordt deze laatste toch steeds: „ik kan geen ja of geen neen zeggen; ik moet er eerst met mijn dorpshoofd over

(¹) In hoeverre wij hierbij van rechtspraak kunnen spreken, zal beneden duidelijk worden.

spreken". En dan wordt het toch eene rechtszaak, waarin het dorpshoofd het woord voert en de straf eischt. Dit neemt niet weg, dat het dorpshoofd rekening houdt met de wenschen van den beleedigde. Is diens eisch naar de meening van het dorpshoofd te hoog en wil de beleedigde niet met zijn hoofd meegaan, dan kan hij hiertoe niet gedwongen worden. Het hoofd laat hem dan echter aan zijn lot over en de tegenpartij, wetende, dat de ander den steun van zijn hoofd en dus ook van zijne dorpsgenooten mist, neemt geen notitie meer van de tegen hem ingestelde vordering, die nu toch niet „met kracht van wapenen" kan doorgezet worden. Ons zijn slechts enkele gevallen van dezen aard bekend; in een paar van die gevallen scheidde de beleedigde zich met zijn gezin van zijn dorp af en ging in zijn rijstveld wonen.

Ook de beleediger heeft ondertusschen zijne zaak in handen van zijn dorpshoofd gegeven; erkent de beleediger schuld, dan bepaalt het hoofd, of hij den eisch van de beleedigde partij kan toestaan of niet. Dit doet hij ook in ruggespraak met den beleediger, die in beginsel de eventueele boete moet betalen, al wordt hij daarin door zijne dorpsgenooten (familieleden) geholpen.

Kunnen beide partijen het samen niet eens worden en geldt het eene zaak, die tot oorlog aanleiding kan geven, dan halen beide partijen er andere dorpshoofden bij om hen te helpen „praten" en de tegenpartij te overtuigen. Hierdoor wordt eene rechtszaak van meer algemeen belang, want de hoofden, die hunne stem aan beide zijden in de zaak mengen, verplichten zich hiermede, ingeval er een oorlog uit voortkomt, mede te vechten. Wanneer in den eisch wordt toegestemd, dragen zij ook een gedeelte van den last. Meermalen noodigen beide partijen eenzelfde hoofd, dien zij beiden vertrouwen uit, om als scheidsrechter op te treden; aan de uitspraak van dezen onderwerpen zij zich dan.

Het bespreken van eene zaak (monoentoe).

Een eerste vereischte in eene rechtszaak is, dat de eischende partij de tegenpartij overtuigt van schuld. Dit is dikwijls zeer moeielijk, daar de Toradja's eene groote vaardigheid bezitten om eene zaak anders voor te stellen, dan zij is geschied. Ook is de eischende partij dikwijls in haar onrecht. Ten einde uit te maken wie gelijk heeft, moeten beide partijen bij elkaar komen om de zaak te bespreken; dit noemt men *monoentoe*.

Meestal spreekt men af op eene neutrale plek samen te komen, ongeveer in het midden tusschen de woonplaatsen van beide partijen gelegen. Dit gebeurt vooral wanneer de partijen tot verschillende stammen behoren. Dikwijls ook begeeft de eischende partij zich naar de woonplaats van de tegenpartij. Bij-zulk eene samenkomst is men dan doorgaans goed gewapend en de eischende partij heeft de noodige manschappen bij zich. Het zou toch, zegt men, kunnen gebeuren, dat onder de bespreking der

zaak de hartstochten werden opgewekt en men in drift naar de wapens greep. Ons is evenwel geen geval van zoo iets bekend; waarschijnlijk komt het hoogst zelden voor, juist omdat men bij zulk eene bespreking steeds op zijne hoede is.

Mede om de hartstochten niet op te wekken, zitten de twee partijen nooit bij elkaar onder de bespreking van eene eenigszins belangrijke zaak (alleen bij afdoening van kleine zaken zit men bij elkaar). Iedere partij is in een afzonderlijk huis; de partij, die komt eischen heeft meestal haren intrek genomen in de smederij of in den tempel van het dorp der tegenpartij. Twee jonge mannen, die niet in de zaak zijn betrokken en van wie men weet, dat ze bij de hand zijn, worden nu door de eischende partij naar de beschuldigde partij gezonden met de aanklacht. De jonge mannen brengen die over en vernemen wat de andere partij er tegen zegt. De partij van den beleediger wordt geleid door een hoofd, tot wien hij zich om hulp heeft gewend.

De eischenden staven hun aanklacht met nieuwe argumenten; de anderen trachten die te weerleggen en zoo gaat het voort, totdat of de eischenden geen argumenten meer hebben voor hun aanklacht, of de tegenpartij die argumenten niet meer kan weerleggen. Dit blijkt hieruit, dat zij geen wederwoord meer heeft. Die partij is dan *panangi*, overwonnen. Heeft de tegenpartij door zwijgen bewezen dat zij schuldig is, dan gaat de eischende partij over tot het opleggen van de straf (meestal boete), die altijd te zwaar is. De tegenpartij stelt dan voor eene veel mindere boete te betalen en voert „verzachtende omstandigheden” aan, beroept zich op familieverwantschap met den eischer, roept diens medelijden in, kortom tracht de straf zoo licht mogelijk te maken. Daar ieder woord en ieder wederwoord door de jonge mannen, die *sôero*, „zendingen”, heeten, moet worden overgebracht, duurt zulk eene bespreking dikwijls meer dan één dag. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat ook veel voor de spoedige afdoening afhangt van de *sôero*; dikwijls neemt men daarvoor dan ook jonge hoofden.

Offerfeesten zijn uitgezochte gelegenheden tot afdoening van rechtszaken. Velen gaan naar deze feesten toe, omdat zij weten er iemand te zullen ontmoeten, met wien zij eene zaak hebben. Het bespreken van rechtszaken neemt dan ook nagenoeg al den tijd gedurende het feest en dikwijls nog dagen daarna, in beslag.

Zaken tusschen dorpsgenooten worden huiselijker afgedaan. Bij hen onderling is de boete gewoonlijk zeer gering. Dikwijls weet het dorps­hoofd de zaak in der minne te schikken. Meent de beleediger te zwaar te zijn gestraft, dan verklaart hij den ander voor dood en spreekt niet tegen hem (*mombepongi*)⁽¹⁾. Wordt de verhouding te gespannen, dan ver-

(1) Een toestand van dood verklaard te zijn houdt geen Toradja op den duur uit; zoo iets irriteert hem in hooge mate; en wanneer de betrokken personen er niet onder lijden, vinden de overige familieleden dezen toestand zóó onaangenaam,

huist een der partijen naar een ander dorp. Bij huisgenooten onderling is geen sprake van boete betalen bij eenige beleedigingen of bij eenige aangedane schade. Vaak worden huiselijke twisten afgedaan met een onderlingen maaltijd. Dit heet *montamboe tana*, „aarde er over strooien”. Bij ziekte der huisgenooten bedenkt men zich wel eens, dat er eenigen tijd geleden onderling is gegeven en terwijl dit anders zou zijn gelaten voor hetgeen het was, maakt men nu uit die ziekte op, dat de voorouders daarmede geen genoegen nemen en tracht door het *montamboe tana* verbetering in den toestand te brengen. Het ergste is wanneer een beleedigde huisgenoot zijn intrek neemt bij een oom of tante. Meermalen blijven veeten bij broeders of zusters tot aan den dood toe bestaan.

Blijkt uit de bespreking eener zaak, dat de eischende partij ongelijk heeft en ten onrechte een eisch heeft ingesteld, of met andere woorden: is de eischende partij *panangi*, overwonnen, dan worden de rollen omgekeerd en de tegenpartij treedt op als eischeres: Zij eischt dan van de andere partij eene boete voor de beschuldiging, welke gebleken is niet gegrond te zijn (ze kan daarom toch wel waar zijn). Deze boete heet *pelogesi rabanoea* (meest alleen *pelogesi* genaamd), „voor het bemodderen van het inwendige van het huis”. Deze benaming doelt op de modder, die de „zendelingen” bij het overbrengen van de woorden der eischende partij in het huis van de tegenpartij hebben gebracht. De grootte van deze boete is afhankelijk van de stemming der aangeklaagden en ook van de grootte van den eisch, waarmede de aanklagers zijn opgetreden. Deze wijze inzetting der „Ouden” maakt den Toradja bedachtzaam voordat hij een aanklacht of een eisch instelt.

Wanneer men een hoofd in zijne zaak heeft betrokken om mede te praten (*monoe ntoe*), dan krijgt dit hoofd, wanneer de zaak gewonnen wordt een gedeelte van de ontvangen boete. Daartegenover staat, dat gezegd hoofd de boete mede helpt dragen, wanneer de zaak verloren wordt.

---

dat zij bijeenkomen en een buffel koopen of leveren, of wel katoenen goederen bij een brengen, om die aan den beleedigen persoon te geven, op dat hij weer goed zij op den beleediger. Wij hebben een ouden man zeven jaar achtereen zijn kleinzoon zien dood verklaren, omdat deze niet was opgekomen om zijn grootvader te helpen bij het bouwen van diens woning. Alle pogingen, door de familieleden en door ons in het werk gesteld, werden door den ouden man met zwijgen beantwoord. Het falen dier pogingen schreef men aan den kleinzoon zelf toe, die niet de minste poging deed tot toenadering. Een neef van den ouden heer zeide tot ons: „Mijn oom heeft mij al zoo dikwijls voor dood verklaard, maar ik deed altijd als of er niets was gebeurd; ik praatte met hem en als hij mij geen antwoord gaf, deed ik als of ik het niet bemerkte. Op het laatst draaide de oude heer van zelf bij”.

Een man, die niet meer loopen kon, verklaarde zijn broeder voor dood, omdat deze laatste aan den zoon van den lamme had gevraagd: „Is je vader thuis?” Een stuk wit katoen maakte de zaak weer in orde. Eene lange reeks van dergelijke voorbeelden zouden wij hier kunnen geven.

Is de boete te groot om door de betrokken personen alleen betaald te worden, dan doet men een beroep op andere bevriende hoofden en de meesten helpen dan, wel wetende later op hun beurt ook te zullen worden geholpen, wanneer zij in moeielijkheden komen. Voortdurend staan dus de voorname lieden van een stam in rekening-courant met elkaar. Alleen wanneer er een twist ontstaat tusschen den helper en den geholpene (meestal ten gevolge van eene weigering van den laatsten om den helper eenigen kleinen dienst te bewijzen), dan gebeurt het wel, dat de helper zegt: „Geef mij mijn buffel terug, waarmede ik u geholpen heb. Ge weet niet in vriendschap te leven”.

Eedsaflegging.

Boven hebben wij medegedeeld, hoe de behandeling eener rechtszaak verloopt, welke leidt tot erkenning van schuld van een der partijen. Meermalen echter gebeurt het, dat geen der beide partijen het antwoord aan de andere schuldig blijft, zoodat niet is uit te maken welke partij door haar zwijgen overwonnen, *panangi*, is. Een eerste middel, waartoe de Toradja zijn toevlucht neemt tot verzekering zijner onschuld, is de eed.

De eed is in Midden-Celebes in de eerste plaats zelfvervloeking. Soms wordt deze duidelijk uitgesproken en noemt men zelfs de kwaal of het ongeluk, dat men over zich inroept, als men onwaarheid mocht spreken. In Midden-Celebes wordt bij den eed in den zin van zelfvervloeking nergens eenig symbool gebruikt. Wanneer iemand bijvoorbeeld beschuldigd wordt van het een of ander en hij wil dit sterk ontkennen, dan zegt hij: „Hoort, gij goden, die boven en die beneden zijt: wanneer het niet waar is, wat ik nu zeg, zal ik in dit jaar geen rijst of maïs eten, zal ik door een omvallenden boom worden verpletterd, zal ik door krokodillen worden opgegeten; ik zal in het ongeluk worden gestort of door menschen worden gedood”. Overal is deze zelfvervloeking, die geen afzonderlijken naam draagt, van nagenoeg denzelfden inhoud: het „opgegeten worden door krokodillen” vindt men ook in die streken, waar men nimmer krokodillen te zien krijgt; ja deze zelfvervloeking ligt bijzonder in den mond van den Toradja bestorven.

Is de aanklager niet geheel zeker van zijne zaak, dan zal hij na zulk eene zelfvervloeking zwijgen; een tegen-eed hebben wij nimmer hooren afleggen. Is hij echter van zijn recht zeker, dan neemt hij geen genoegen met dezen zuiverings-eed; hij zal er dan op aandringen, dat een der gods-oordeelen zal worden toegepast, of wel hij eischt een meer volledigen eed, waarvoor de echte Toradja steeds zeer bevreesd is. Het afleggen van zulk een eed heet bij de Bare'e-Toradja's *mantando koro*, van *mantando*, „afsnijden, besnoeien”, en *koro*, „zichzelf”. In Todjo heet dit *mositando*, in Parigi *nontando koro*, in Napoe *mopinda*. Met deze woorden geeft men te kennen, dat men zich het leven afsnijdt

door zijn lot zelf te bepalen. Hierdoor wordt deze eed tot een godsoordeel, alleen van het duiken, speerwerpen en andere godsoordeelen onderscheiden, doordat hier de onmiddellijke tusschenkomst der goden wordt verwacht. Hij, die dezen eed aflegt, spreekt dan plechtig: „O, goden daar boven en daar beneden, wanneer ik ongelijk heb, onwaarheid spreek, mag ik binnen eene maand (of eenig ander tijdsbestek) plotseling ziek worden, of mag mij een ongeluk treffen”. Terwijl een los daarheen geworpen zelfvervloeking geen verdere rechtsgevolgen heeft, is dit anders bij het *m a n t a n d o k o r o*. Want wanneer de in den eed genoemde tijd is verloopen zonder dat het van de goden ingeroepen onheil den eedsaflegger heeft getroffen, dan is dit een klaar bewijs, dat de ander eene valsche aanklacht heeft ingediend.

De gedachte, waarop de eed berust.

In den aanvang van dit hoofdstuk hebben wij reeds opgemerkt, dat de Toradja sterk het besef met zich omdraagt, dat zijne gestorven voorouders met hem medeleven, hem vergezellen, hem hooren. Daarom is eigenlijk iedere bepaalde uitspraak voor hem een eed, waaraan die voorouders (zijne goden) hem houden. Eene rechtstreeksche onwaarheid zal men dan ook niet van een Bovenlander, maar alleen van de Toradja's aan het strand hooren, tenzij dan dat hem is opgedragen door een hoofd een leugen te zeggen, want dan is hij van de verantwoordelijkheid af. Zelfs wanneer iemand zijn voornemen heeft uitgesproken ergens heen te gaan en dit gaat niet door, dan zal hij daarvoor vergeving vragen aan de goden; deed hij dit niet, dan zou hem later een ongeluk treffen. Hoe meer gewicht nu eene uitspraak heeft, hoe meer zij nadert tot den eed, want het niet acht geven op gedane uitspraken wordt steeds door de goden gestraft. Dit kan ons niet verwonderen, daar de Toradja's groote waarde hechten aan overeenkomsten en beloften. Eene belofte in het dagelijksch leven om bijvoorbeeld te komen, laat hij steeds volgen door: „als ik niet ziek ben”, minder in den zin van ons „Deo volente” als wel om de belofte minder stellig te maken. Eene beklonken zaak, eene zaak, waarop i o, „ja” is gezegd, mag niet meer worden besproken en men heeft zich stiptelijk te houden aan datgene, waarop men i o heeft gezegd, niet alleen tegenover de levenden met wie men de afspraak heeft gemaakt, maar ook tegenover de goden, die hunne nazaten niet zullen helpen in den oorlog, welke uit het niet nakomen der belofte mocht ontstaan. Dit geldt zoowel voor mannen als voor vrouwen.

Godsoordeelen.

Alleen ingeval de eischer of aanklager niet geheel zeker van zijne

zaak meent te zijn, of indien het eene niet bewezen overtreding geldt van een adat-voorschrift, waarbij niemand bepaald nadeel heeft gehad, wordt genoeg genomen met een zuiveringseed. In andere rechtsgevallen eischte vóór de komst van het Gouvernement, de klager of de aangeklaagde, of wel een tusschenpersoon de uitspraak van een godsoordeel, waardoor op eenmaal werd beslist, welke van de beide partijen gelijk had. De goden zelve wezen door den uitslag van het godsoordeel aan, aan welke zijde het recht was. Toch was de Toradja zich goed bewust van het aandeel, dat de mensch zelf in dit werk had; hij zeide: „hij, die ongelijk heeft, weet dit zelf het beste; hij (of een van zijne partij voor hem) zal hierdoor niet zoo krachtig werken als de ander, die weet, dat hij in zijn recht is”. Ook wisten de Toradja's zeer goed, dat het godsoordeel dikwijls averechts besliste, maar dit schokte niet in het minst hun geloof er aan; de goden toch zijn even feilbaar als de menschen. Zij zouden de door hen zelf gegeven uitspraak echter niet herroepen, zoodat men mocht aannemen, dat de zaak uitgemaakt was. Sommige sceptische hoofden spotten met het godsoordeel, maar zij hielden deze instelling toch krachtig in stand, omdat zij een middel aanbood om eene netelige kwestie tot eene beslissing te brengen.

De Toradja's kenden drie soorten van godsoordeel: het steken van den vinger in brandende hars (*moganggo silo*); het in den grond steken van speren (*mogego*); het duiken (*mentjili* of *melojo*). Het eerstgenoemde godsoordeel werd alleen toegepast op vermeende heksen. Wij kunnen hiertoe verwijzen naar dat onderwerp in het Hoofdstuk „Geestelijke en godsdienstige begrippen”.

Het godsoordeel met speren (*mogego*).

Het godsoordeel, dat het meest door de Toradja's in toepassing werd gebracht, was het in den grond steken van speren (*mogego*). De wijzen, waarop deze proef werd gedaan waren velerlei. Volgens oude liederen had het *mogego* vroeger op de volgende wijze plaats: beide partijen, die zich aan het godsoordeel zouden onderwerpen, vervaardigden zich eerst een vooraf bepaald aantal latten van den *komboenopalm*. (*Livistona rotundifolia* Mart.) gemaakt. Soms waren dit over de 100 stuks. Op de lengte der latten werd niet gelet; de meeste waren van twee tot drie vadem lang. Vervolgens werd een strook gronds van gras gezuiverd. Beide partijen zetten zich neder, ieder aan eene zijde van dit schoongemaakte stuk grond en het hoofd, dat als tusschenpersoon optrad, nam in het midden er van plaats (dit heette *motoenda rilopei*). Iedere partij deelde dan nog eens mede, wat zij van de tegenpartij eischte, indien het godsoordeel haar in het gelijk stelde. Dan liet de tusschenpersoon ieder der partijen nog eens de aanklacht en de ontkenning in het kort

opzeggen, bijvoorbeeld: „hij heeft gezegd, dat ik zijn huis in brand heb gestoken, maar dit is niet waar”, en de ander: „hij heeft toen en toen mijn huis in brand gestoken, want . . . . .” (volgt de reden voor zijne aanklacht). Hierna riepen beiden de hulp in der goden boven en beneden en begonnen daarna van uit het midden van de schoongemaakte plek naar tegenovergestelde richtingen gaande, de latten in schuine richting in den grond te werken, ze telkens uithalende en weer instootende. Dit ging met veel leven en aanmoedigingen gepaard: „Houd je goed, werp de boete weg”. Ook meende men het werk zeer te bevorderen door aan de kampioenen te vragen of zij nog paling, varkensvleesch en andere vette (gladde) voedingsmiddelen aten, waarop zij telkens hijgende antwoordden: „ik eet het nog”. Daar men de latten onder den arm knelde om meer kracht te kunnen zetten, was dat gedeelte van het lichaam na het werk meestal geheel ontveld. Beide kampioenen werkten zich af om de latten zoo spoedig en zoo diep mogelijk in den grond te krijgen. Wanneer onder dit werk een der latten brak, had de partij aan wie die lat toebehoorde, ongelijk. Men geloofde vast, dat degeen, die ongelijk had, spoedig uitgeput raakte. Wanneer een der kampioenen zijne latten in den grond had, moest de andere het werk staken, ook al was hij nog niet gereed. Dan werd met fijn gekauwde curcuma een kringetje om iedere lat gemaakt, vlak boven den grond; vervolgens werden de latten uitgetrokken, en de stukken, die in den grond hadden gezeten, gemeten met een liaan, welke men voor dat doel gereed had, pompeoelei genaamd. Degeen, die bij elkaar genomen het langste eind in den grond had gewerkt, had het pleit gewonnen. Menigmaal waren de partijen gewapend en had de bemiddelaar moeite hen van elkaar af te houden.

Zoals boven reeds gezegd is, werd deze wijze van *mogego* bij onze komst in Midden-Celebes niet meer in toepassing gebracht. Toen had dit godsoordeel op de volgende wijze plaats: Na de gebruikelijke aanroeping der goden, gingen de beide kampioenen naast elkaar staan, met ongeveer een halven Meter tusschenruimte; een lang stuk hout tusschen hen in gelegd verdeelde het terrein van den strijd. Ieder had eene speer in de hand, welke speren vooraf even zwaar waren bevonden. Nu wierpen zij de speer in den grond. Kwam de speer aan de verkeerde zijde van het grenshout terecht, of schampte zij op het grenshout af, dan had die partij de zaak verloren. Anders werden de stukken van de speren, die in den grond waren gedrongen, gemeten. Hij, wiens speer het diepst was gegaan, werd in het gelijk gesteld. Gebruikten beide partijen dezelfde speer na elkaar, dan werd deze na den eersten worp gemerkt op de plek, tot waar zij in den grond was gedrongen.

Soms werden twee speren van gelijke zwaarte aan een daartoe opgericht hoog rek opgehangen. De touwtjes werden daarna doorgesneden, zoodat de speren door eigen zwaarte vielen. Viel een der speren om, dan had de partij, aan wie ze toebehoorde het verloren; anders ging men weer na, welke speer het verst in den grond was gedrongen.

Igego bij de To
Kadomboekoe.

Wanneer twee partijen zouden speerwerpen op het gebied van een ander hoofd, eischte deze daarvoor wel eens eene geit; dit heette dan: „voor het verwonden van den grond”.

Het duiken (mentjili, melojo).

Het godsoordeel, dat in duiken bestaat (mentjili of melojo), werd veel minder in toepassing gebracht dan het speerwerpen. In de eerste plaats, omdat in Midden-Celebes daartoe geen geschikt water is, waar men niet behoeft te vreezen voor krokodillen; vandaar dat dit godsoordeel veelal alleen toegepast werd aan het zeestrand en aan het Meer. Eene andere reden is, dat het speerwerpen veel minder inspanning kost, dan het duiken. Bij dit godsoordeel werden twee stokken in den bodem van het water geplant, waaraan de kampioenen zich vasthielden. Wie het eerst boven water kwam, had zijne zaak verloren. Gedurende ons verblijf in Midden-Celebes is het eens in Saoesoe voorgekomen, dat een duiker door zijne partijgenooten onder water werd gehouden, zoolang tot hij den geest gaf. Gewoonlijk liet men de duikers echter geheel vrij in hunne bewegingen.

Het was volstrekt niet noodig, dat de beide personen, die het geschil hadden, zelve een werkzaam aandeel namen aan het godsoordeel. Meestal wezen zij daartoe een familielid aan, die „een sterken arm”, of „een langen adem” had. Die persoon kreeg daarvoor eene geit of een stuk ongebleekt katoen tot belooning, hetzij hij de zaak won of haar verloor. Deze belooning heette *parapa baegea*, „voor het scheuren van den schaamgordel”. Dezen naam weet men niet meer te verklaren; waarschijnlijk doelt dit op de omstandigheid, dat door de krachtsinspanning de schaamgordel wel eens scheurde.

Het duel als godsoordeel.

Eenmaal is het sedert onze vestiging alhier voorgekomen, dat Ta Rame, toenmaals hoofd van het dorp Labongia, een ander, die zijn ongelijk niet wilde toegeven, uitnoodigde met hem de zaak uit te vechten. Ofschoon de oorlog, zooals wij in het hoofdstuk „Oorlogvoeren” zullen zien, in den grond der zaak als een godsoordeel wordt opgevat, zijn ons van twee-gevechten geen voorbeelden meer bekend dan het pasgenoemde.

Het godsoordeel der To Napoe.

Het eenige godsoordeel der To Napoe was het maari manoe. Beide partijen kwamen daartoe bij elkaar, vergezeld van een onzijdig hoofd. De eischende partij legde het eerst sirih-pinang op den grond, sloeg er met de vlakke hand op en riep de goden aan: „Hoort a nitoe boven, a nitoe beneden, ik wil gelijk hebben, want N. N. heeft ongelijk. Laat de galblaas uitpuilen uit het ingewand”. Hij nam dan eene kip en blies haar in den bek. De tegenpartij riep nu ook de goden aan en zeide ongeveer: „Ik wil gelijk hebben, ik laat mij niet overwinnen door N. N., want ik heb gelijk. Dat de galblaas verdwijnen moge”. Vervolgens blies hij in het achtereinde van de kip. Deze werd daarna geslacht en bij het vuur geroosterd. Het ingewand werd in zijn geheel er uit gehaald en onderzocht. Pulde de galblaas naar buiten, dan had de eischer gelijk; was zij niet te zien, dan had de beklagde het pleit gewonnen.

Doodstraf op moord.

De Toradja's kennen slechts twee soorten van straffen: doodstraf en boete. De doodstraf dat is de bloedwraak, werd vóór de komst van het Gouvernement toegepast op moord. Ten opzichte van de uitoefening van bloedwraak moet wel in het oog worden gehouden, dat het een groot verschil maakte, of de moordenaar van een anderen stam was dan de vermoorde, dan wel of hij van denzelfden stam, maar van eene andere familie was dan de vermoorde. In het eerste geval werd de bloedwraak in haar vollen omvang toegepast, dat is: de geheele stam van den vermoorde keerde zich tegen den stam van den moordenaar. Naar dezen laatste werd dan niet meer gevraagd en er ontstond een oorlog tusschen beide stammen.

Kort voor onze komst in Midden-Celebes werd een To Pebato vermoord door een To Wingke mPoso. Toen bekend was geworden, dat een To Wingke mPoso de moordenaar was, namen de To Pebato zonder voorafgaande waarschuwing wraak op een dorp der To Wingke mPoso, hetgeen hun zeer gemakkelijk viel, daar de bewoners van dat dorp nog geheel onkundig waren van den door hun stamgenoot gepleegden moord. Wij

behoeven op deze wijze van bloedwraak nemen niet verder in te gaan, aangezien wij hiervoor kunnen verwijzen naar het Hoofdstuk „Oorlogvoeren”. Alleen moeten wij hier nog opmerken dat, zoodra de stam van den vermoorde wraak had genomen, de stam van den moordenaar er weer op uit ging om de gevallen te wreken. Hierdoor ontstond een oorlog tusschen de stammen, met steeds elkaar opvolgende tochten: had A. een inval gedaan dan was het weer de beurt van B.; men noemde dit *m o m b e s a w a*, „elkaar vergelden”. De hardnekkigste van deze bloedwraakoorlogen was die tusschen de Bare'e-stammen en die der To Kinadoe op het Zuidoostelijk Schiereiland van Celebes (zie hierover Hfdst. „Oorlogvoeren”).

Alleen vrees voor den stam van den moordenaar deed den beleedigden stam afzien van deze algemeene bloedwraak, en genoeg nemen met eene boete, waarbij dan echter steeds een of meer slaven moesten zijn. In onzen tijd doodde een Napoe-hoofd vier Bare'e-Toradja's. Hij beweerde hen voor vijanden te hebben aangezien en beloofde op de plaats van den moord vijf slaven en veertig buffels. Toen het later op betalen aankwam, moesten de Bare'e-Toradja's zich tevreden stellen met 20 buffels en eene oude slavīn, die zij mochten doodhakken (*s a s a*) „om hun smart aan deze vrouw te genezen”. Bemoeide een der groote landschapshoofden (zooals die van Sigi, Parigi, Todjo) zich met eene moordzaak tusschen twee stammen, dan werd meestal een bloedwraak-oorlog vermeden.

Wij kunnen hier niet alle ons bekende voorvallen berichten. Een meer gecompliceerd geval, waarin de toestanden bij de Toradja's duidelijk aan het licht treden, willen wij echter hier nog mededeelen. In 1903 gingen drie Lage-slaven, met handelsgoederen beladen, van Wata mBajoli, aan de Golf van Mori naar Oeë Koeli, aan de Golf van Tomini. Zij overnachtten onderweg in eene hut, waar zij ook twee andere Lage-slaven aantroffen, die den tegenovergestelden kant opgingen. De beide groepen kenden elkaar niet. De twee laatstgenoemden gaven zich uit voor To Tora'oe, een Bare'e-stam in het Todjo'sche. Bij deze twee kwam het plan op de drie rijk beladen slaven te dooden en zich hunne goederen toe te eigenen. Toen dus de drie, vermoeid van den ingespannen tocht in vasten slaap waren, werden twee hunner gedood, maar de derde, die nog bij tijds ontwaakte, wist te ontkomen en bracht het bericht van het voorgevallene aan zijnen heer. De geheele Lage-stam stond nu als één man op en ofschoon sommige dorpshoofden raadden eerst nog nader te onderzoeken of werkelijk de moordenaars To Tora'oe waren, trokken een paar hoofden er op uit, overvielen eene veldhut der To Tora'oe en doodden één man. Nu stonden ook de To Tora'oe gezamenlijk op tegen de To Lage, die intusschen zekerheid hadden gekregen, dat de moordenaars hunne eigen stamgenooten waren. Ongetwijfeld zou er een bloedwraak-oorlog tusschen beide stammen zijn ontstaan, wanneer het landschapshoofd van Todjo zijne onderhoorigen, de To Tora'oe, niet had tegengehouden en de zaak naar eene groote volksvergadering had verwezen. Op die vergadering

werd den To Lage eene boete opgelegd van één slaaf en vier buffels voor den moord op den To Tora'oe, terwijl de beide moordenaars, die inmiddels door hunne dorpsgenooten waren uitgeleverd, met de gestolen goederen verdeeld zouden worden tusschen de To Tora'oe en de To Lage. De laatsten stemden in deze voorwaarden toe. Zij leverden eene slavine en vier buffels; de eerste werd door de To Tora'oe doodgehakt als wraakoffer voor den gedooden stamgenoot. De To Tora'oe behielden ten slotte nog de beide moordenaars voor zich, zoodat de To Lage niemand hadden, aan wien zij hun smart over den dood van twee hunner slaven zouden kunnen heelen. Hierover zou een oorlog zijn uitgebroken, indien Papa i Melemo, het invloedrijke hoofd der To Kadomboekoe (die bevreesd was, dat het Gouvernement hem voor den oorlog verantwoordelijk zou stellen) hen niet had weerhouden. Hij bood zes buffels aan als vergoeding voor den slaaf, maar de To Lage bleven een mensch eischen, en zij waren niet tevreden, voordat zij dezen erlangden en hadden doodgehakt.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk hoe invloedrijke hoofden met goeden wil de bloedwraak kunnen beperken. Ons zijn hiervan eenige voorbeelden medegedeeld, die alle hierop neerkomen: wanneer een invloedrijk hoofd van den stam des moordenaars en een even invloedrijk hoofd van den stam van den vermoorde hunne krachten inspanden om de gemoederen na den moord in toom te houden, dan eindigde de zaak hiermede, dat de stam van den vermoorde tot dien van den moordenaar zeide: „doodt voor ons den moordenaar”. Was dit geschied, dan was de zaak uit. Wij behoeven nauwelijks op te merken, dat zoo iets alleen voorkwam bij stammen, die elkaar welgezind waren.

Eenigszins anders was het gesteld, wanneer moordenaar en vermoorde tot denzelfden stam behoorden. Wanneer de moordenaar niet op hetzelfde oogenblik van den moord door een van de familieleden van den vermoorde werd gedood, dan werd zijne uitlevering gevraagd. Was hij iemand, die al meer ergernis aan zijne familie had gegeven, dan werd hij uitgeleverd. Veelal echter gebeurde dit niet. Had de vermoorde in het geheel geen schuld gehad, dan werd meestal een slaaf geëischt, „op wien wij onze woede over den dood van ons familielid kunnen koelen”, zeide de Toradja. „Alleen (mensen-) bloed zal mijne droefheid genezen”, was in zulk een geval eene gewone uitdrukking. De moordenaar of diens plaatsvervanger werd met wellust doodgehakt. Wanneer een plaatsvervanger voor den moordenaar werd gesteld, dan werden daarenboven nog van vier tot zeven buffels geëischt.

De persoon, die gedood werd als gevolg van bloedwraak, noemde men *k a d j a n j a*. *M o k a d j a* werd gezegd van een moordgeval, dat met den dood van den moordenaar of diens plaatsvervanger werd gewroken. *M o m b e k a d j a* is dus weer te geven met: „bloed om bloed”.

Was er reden voor den moord, dan werd de bloedschuld dikwijls veranderd in boete, bestaande uit twee tot vier buffels. Deze boete heette *t o e w o e r i*, „datgeen, waarvoor men iemand in het leven houdt”. Was

de vermoorde geen bemind mensch, of had hij reeds veel misdaan tegen leden van den stam en van zijne eigen familie, dan werd de zaak afgedaan met een maaltijd der betrokken partijen, waarbij werd bepaald, dat niet meer over deze aangelegenheid zou worden gesproken. Zooals op bl. 172 reeds in een ander verband is medegedeeld, noemt men dit *m o n t a m b o e t a n a*, „er aarde overheen strooien”; wij komen beneden hierop nog eens terug.

Ook binnen den kring van het gezin was de bloedwraak niet uitgesloten. Wij weten van een geval, waarbij de eene broeder den ander doodde in een twist. De naaste familieleden kwamen daarop te zamen en toen werd besloten, dat de moordenaar zou worden gedood. In andere gevallen echter gaven die familieleden, die den moordenaar in het leven wilden behouden, aan de familieleden, die er vóór waren hem te dooden, twee tot vier buffels, waardoor de moordenaar in het leven bleef. Één geval kennen wij, waarin een vader zijn kind in drift met een stuk hout doodde. Het gevolg van deze daad was, dat zijn huwelijk door de vergaderde familieleden werd ontbonden en hem het vaderschap over zijne beide overige kinderen werd ontzegd. Nadat hij twee buffels aan de naaste familieleden van zijne vrouw had gegeven, mocht hij de kinderen weer de zijne noemen, maar het huwelijk bleef ontbonden.

Dat moeders hare kleine kinderen dooden, komt meer voor, vooral onder de To Lage. Dit geschiedt echter meestal op zulk eene wijze, dat het niet is uit te maken, of het met opzet is geschied. Van de gevallen, welke wij hiervan weten, gaven er eenige den man aanleiding om van zijne vrouw te scheiden; in een paar gevallen liep de zaak met een huiselijken twist af.

Gevraagd, wat er zou gebeuren wanneer een vader of moeder zijn of haar volwassen kind zou dooden, antwoordde men, dat in het ergste geval broeders of neven van den vermoorde diens dood op den moordenaar (de moordenares) zouden wreken. Een dergelijk geval schijnt echter nog nimmer te zijn voorgekomen. Dat langdurige veeten tusschen bloedverwanten kunnen voorkomen en aanleiding geven tot den ondergang van de nakomelingschap van een hunner, zullen wij mededeelen in het hoofdstuk „Oorlogvoeren”.

Vrouwen en kinderen zijn niet veilig voor de bloedwraak. Dat eene vrouw moordenares wordt komt mede voor. In een ons bekend geval trad eene vrouw op als wreekster van haren zwager, op welk geval wij beneden terugkomen. In de andere drie gevallen, die wij kennen (en er zijn er zeker meer) vermoordde de vrouw de andere echtgenoot van haren man. Na den moord werd de moordenares neergelegd door haren man, *m o m b e k a d j a*, „bloed om bloed” dus. Voor den Toradja is zulk een moord zonder eenige verzachtende omstandigheid. Vermoordde de eene echtgenoot den ander, dan traden de bloedverwanten van de(n) vermoorde als wrekters op en doodden den moordenaar (de moordenares).

Wij herinneren er hier nog aan, dat heksen na bewezen schuld met de

kokende damar-proef, gedood werden als moordenaressen door de familieleden van hen, die offers der hekserij heetten te zijn.

De bloedwraak strekt zich uit tot dieren: een buffel, die een mensch heeft gedood moet worden gedood.

In de door Toradja's bewoonde streken was de moordenaar nergens veilig. Men kende geen vrijplaatsen. In den ouden tijd, zegt men, was de moordenaar voor alle vervolging gevrijwaard, wanneer hij naar Loewoe vluchtte en het huis van den Datoe wist te bereiken. Wanneer hij achtervolgd werd, had hij alleen zijn hoofddoek onder genoemd huis te werpen om veilig te zijn. Zulk eene vlucht naar den Datoe van Loewoe schijnt niet tot gevolg gehad te hebben, dat men dan bij dat hoofd slaaf werd; ook werd geenerlei boete betaald. Iets zekers weet men ons hieromtrent niet mede te deelen, omdat nooit een Toradja van dit recht gebruik heeft gemaakt.

Het bovenstaande omtrent bloedwraak is in hoofdzaak alleen van toepassing geweest op de Heidensche Toradja's. In de Mohammedaansche landschappen aan de Tomint-bocht, deden de landschapshoofden die daar het bewind voerden, in dezen het Boegineesche recht gelden. Wanneer daar de moordenaar in het huis van den radja vluchtte, mocht hij niet meer gedood worden. Hij moest dan een bloedgeld van 88 rijksdaalders aan de familie van den vermoorde betalen. Was hij hiertoe niet in staat, dan betaalde de vorst voor hem en werd de moordenaar diens slaaf.

Wanneer de bloedwraak was ontaard in eene onuitroeibare veete tusschen verschillende stammen, dan ontstond een zeer bedenkelijke toestand. De bewoners der dorpen van beide partijen, welke het dichtst bij elkaar lagen, verkeerden in voortdurende onrust; de versterking om hun dorp moest steeds worden onderhouden; zoodra slechts eenig gerucht ging van ontdekte voetsporen, waarvan men den oorsprong niet kon nagaan, ging men niet anders dan zwaar gewapend naar de rijstvelden. Van deze voortdurende vrees en onrust aan de zijde der Bare'e-Toradja's in hun veete met de To Kinadoe zijn wij getuigen geweest. De heeren Sarasin, die op hunne reis door het Z.O. schiereiland eenigen der To Kinadoe hebben ontmoet, beschrijven de angst, die uit geheel hunne verschijning sprak. Zoo ook was het in het grensgebied van de Bare'e-stammen en de To Loindang op het Oostelijk schiereiland.

Overigens was de bloedwraak een instituut dat menigen bloeddorstigen Toradja in bedwang hield. Wij hebben bij ons een idioten slaaf verzorgd, die tot offer bestemd zijnde, door den controleur A. van Wetering uit de handen zijner belagers werd verlost. De man had tijden, dat hij ons huis verliet en zeer ver weg rondzwierf. Zulke alleenlopende, onnoozele menschen waren welkome personen om als offer te dienen voor een overledene, zoodat diens familieleden niet ver behoefden te gaan zoeken om een slachtoffer te vinden. Wij maakten ons daarom wel eens ongerust als Lanto Wana (zoo heette de man) weken achtereen wegbleef. Toen wij onze ongerustheid aan eenige hoofden mededeelden, antwoordden

zij: „niemand zal Lanto Wana eenig kwaad doen, want overal weet men, dat hij uw slaaf is”, met andere woorden: zijn dood zou door de Hollanders gewroken worden.

Eene aanzienlijke Pebato-vrouw was aan het malen geraakt en had zich onder andere stammen begeven. Toen zij eenige dagen in zeker dorp had verkeerd, nam men zich voor haar te dooden. Bijtijds vernam men, dat de vrouw zeer veel familieleden had en toen zag men van het plan af. De waarde, die een Toradja aan een pas hecht is de overtuiging, dat het Gouvernement den bezitter van den pas zal wreken, als men hem mocht dooden.

Dat reizigers wel eens werden overvallen en gedood, wordt op verschillende plaatsen in dit werk medegedeeld.

Verwonding en doodslag.

Verwondingen, niet met opzet aangebracht, worden gestraft met boete; deze is, evenals alle andere boeten, afhankelijk van de omstandigheden en van de geaardheid van den verwonde of diens pleitbezorger. Ze heet *t a m b a m b e l a* („het dichtmaken der wond”). Zelfs zeer kleine verwondingen, als er maar bloed heeft gevloeid, worden op deze wijze berecht. Wij herinneren ons zelfs, dat een man, terwijl hij met een ander bezig was een stuk buffelvliesch te snijden, zijn makker een klein sneedje in den vinger gaf. Hij ging dadelijk naar den heer van den verwonde (een slaaf), vertelde het geval en bood eene geit aan als *t a m b a m b e l a*. Het aanbod werd aangenomen. Toen wij den dader, een vrije, vroegen, waarom hij zoo'n haast met de zaak had gemaakt, antwoordde hij: „Wel, anders zou de heer van den verwonde eerst over een paar jaar met de zaak voor den dag komen; ze zou dan breed worden uitgemeten, en hij zou dan minstens een buffel als *t a m b a m b e l a* eischen”.

Had een verwonding, niet met opzet aangebracht, den dood tengevolge, dan eischen de naaste bloedverwanten in hunne droefheid wel eens den dood van den dader, maar wij kennen geen geval, waarbij de dader gedood werd. Hij betaalde eene boete van twee of drie buffels, welke *g o e m p a t e* heette. In andere gevallen zorgde de dader voor de begrafenis van den overledene, d. i. hij gaf alles wat daartoe noodig was: katoen, rijst, buffels.

Gedurende ons verblijf in Midden-Celebes zijn verscheidene zaken van doodslag behandeld. Enkele deelen wij in het kort mede als voorbeelden.

Twee mannen hielden de wacht op een vischvlonder midden in de Posso-rivier, dicht bij het Meer. 's Nachts wakker wordende meende een, dat een paling aan het aas bij de palen van den vlonder zoog. Hij greep zijn hakmes en gaf den paling een houw. Nu bleek echter, dat hetgeen hij voor een paling had aangezien, het onderbeen van zijn makker was,

dat deze in het water liet afhangen, zoodat het langsstroomende water een ritselend geluid maakte. De verwonde stierf aan verbloeding en de dader betaalde twee buffels als *goempate*.

Een gezelschap was aan den oever van de Posso-rivier aan het visschen geweest en zou daar den nacht doorbrengen. Wegens de vele muskieten besloot men hoogerop een legerplaats te zoeken. Terwijl men in het donker al zoekende rondscharrelde, hoorde men iets bewegen en zag de gedaante van een varken. Een van het gezelschap wierp zijn speer, waarop hij een gil hoorde. Het vermeende varken was een lid van het gezelschap, dat reeds eerder tot het besluit was gekomen (zonder er iemand iets van te zeggen), eene andere plaats te zoeken om te overnachten. Toen de speer hem in den buik trof, was hij juist bezig zijn leger op den grond in orde te maken. De verwonde werd dadelijk op een draagbaar naar zijn dorp gebracht. Den volgenden dag kwamen de voornamen uit den omtrek samen en besloten den dader dadelijk met een buffel als *tambabela* te beboeten. Men deed dit uit genegenheid voor den dader, opdat wanneer de gewonde stierf (en hieraan twijfelde toen niemand) de *goempate* gering zou zijn, omdat er reeds *tambabela* was betaald. Tegen alle verwachting herstelde de gewonde toch.

Ta Rame, het om zijn vele koppensnellen en beboeten beruchte dorps-hoofd van het voormalige Labongia, was bij het achtervolgen van wild in een langen scherp gemaakten bamboe-staak geloopt, zooals men ze plant in de hoop, dat herten er zich aan zullen verwonden. De staak drong hem een span lang schuin in de linkerborst. Niemand dacht er aan, dat de man zou herstellen en de gewonde zelf was met de hevigste wraak vervuld tegen dengeen, die den staak had geplant. Herhaaldelijk drong hij er bij de omstanders op aan, den man die de onschuldige oorzaak van zijn vermoedelijken dood was, te dooden (*mompokadja*). Uit vrees beloofden de omstanders dit, maar zij gaven tevens voor niet te weten wie den staak geplant had. Ta Rame herstelde en er werd verder geen werk gemaakt van deze zaak.

In een ander geval wierp een man gedurende een huiselijken twist met de scheede van een hakmes, waarin het mes nog stak, naar zijne vrouw. Bij den worp schoot het mes uit de scheede en trof de vrouw in de borst, waarna zij in dienzelfden nacht overleed. De man doodde daarop zichzelf, waarschijnlijk, omdat hij onderstelde, dat de familieleden van de vrouw hem nu ook zouden dooden. Deze familieleden verzekerden ons echter, dat dit niet zou zijn gebeurd, en dat zij alleen eene boete zouden hebben geëischt omdat de dood een gevolg was geweest van een ongeluk.

Eens werd een man gedood door een omvallenden boom, door een ander geveld. Dit geval werd niet gestraft: „deze dood was van de goden”. Eveneens wanneer een gezelschap en bloc een ongeluk treft, wordt de leider niet verantwoordelijk gesteld voor den dood van een of meer zijner gezellen, die hij heeft uitgenoodigd mee te gaan. Zulke ongelukken worden beschouwd als rechtstreeks door de goden gezonden. Zoo ook wanneer

iemand bij een brand omkomt, wordt de eigenaar van het huis hiervoor niet aansprakelijk gesteld en wordt geenerlei goempate geëischt.

Het verantwoordelijkheidsgevoel voor iemands dood gaat anders heel ver. Toen op eene reis van een onzer door Loewoe een der dragers te Wotoe overleed, maakten de menschen zich ongerust, dat het Gouvernement dit op hen zou verhalen. En zulke gedachten vindt men bij de Toradja's ook.

Doodstraf op landverraad.

Landverraad, waaronder men verstaat: heulen met den vijand, werd eertijds ook steeds met den dood gestraft. In de geheime samenkomst der hoofden, waarin het al of niet schuldig zijn van den landverrader werd uitgemaakt, werden ook de personen aangewezen, die den schuldige moesten doden. Meestal eischte de familie van den gedooide het bewijs van zijne schuld en wat de rechters daartoe aanvoerden werd wel eens door de familie weersproken, zoodat het een rechtsgeding werd. Was het verraad gebleken, dan werd tegen het gevelde doodvonnis niet meer geopponeerd. Al dit geharrewar ware natuurlijk voorkomen geworden, wanneer men den verrader had gedood in overleg met zijne familie, maar dit deed men niet, omdat de familie hem zou gewaarschuwd hebben en hij zich uit de voeten zou gemaakt hebben.

Een ons bevriend hoofd konden wij niet terughouden van een krijgstocht naar de To Kinadoe. Hij ging zeer in het geheim, maar toen hij bij het Kinadoe-dorp, dat hij op het oog had, aankwam, bleken de bewoners gewaarschuwd te zijn. Hij vernam nu, dat dit gebeurd was door eenige Bare'e-Toradja's, die dicht bij den Kinadoe-stam woonden, omdat een hunner zoons bij den vijand was gehuwd. Het hoofd ging naar het aangewezen huis en vroeg of dit bericht waar was. De huisvader bekende niet alleen, maar deed dit op uitdagende wijze. Het hoofd trok zich terug en overviel in den nacht de woning, waar hij vier menschen afmaakte. Daar dit alles zeer snel in zijn werk was gegaan en de stamgenooten van de verslagenen niet wisten, waarom dezen waren gedood, ontstond groote opschudding. Toen het geval bekend werd, werd de daad gebillijkt, ofschoon het hoofd tot een anderen Bare'e-stam behoorde dan de vermoorden. (Alle Bare'e-stammen voerden collectief oorlog tegen de To Kinadoe; zie Hfdst. „Oorlogvoeren“).

De doodstraf op landverraad mocht alleen worden voltrokken aan den schuldige, tenzij zijne familie zijne uitlevering weigerde; vluchtte hij, dan werd geen broeder of familielid voor hem in de plaats geëischt, zooals dit wel bij andere Malayo-Polynesische volken plaats heeft; alleen voor opgelegde boeten is niet alleen de schuldige, maar ook zijne familie aansprakelijk, zooals wij beneden zullen zien. Boeten worden eenvoudig als schuld beschouwd. De doodstraf verjaart echter nimmer, en mocht men den

doodschuldige na verloop van jaren in handen krijgen, dan werd hij onherroepelijk gedood.

Doodstraf op overspel.

Ook op overspel stond de doodstraf. Dit was zulk eene groote belediging den man aangedaan, dat zij alleen met het bloed van den belediger kon worden uitgewischt. Evenwel, in de praktijk mocht alleen de beledigde echtgenoot zijne overspelige vrouw en den boeleerder dooden, wanneer hij hen op de daad betrapte. Wist de belediger te vluchten, dan mocht de beledigde echtgenoot zijne overspelige vrouw niet meer dooden.

De regel toch was, dat de overspelige en de belediger tegen elkaar gewisseld werden, *m o m b e k a d j a*. Doodde de beledigde echtgenoot den belediger, dan eischten diens bloedverwanten als *k a d j a* van den gedooide de overspelige vrouw. Daarom doodde de beledigde echtgenoot zijne vrouw in eens, waardoor aan de bloedwraak was voldaan. Doodde de beledigde echtgenoot alleen zijne overspelige vrouw en ontsnapte de belediger, dan eischten de bloedverwanten van de vrouw bloedrecht en aangezien de echtgenoot den belediger niet meer kon uitleveren als *k a d j a* voor de gedooide vrouw, *s i ' a m o s e ' i r a p o k a d j a*, „werd hij zelf als *k a d j a* gesteld”. Daar de gedooide vrouw schuld had, werd de beledigde echtgenoot dan niet gedood, maar *m a t e r i b a o e l a b a r a a j a p a*, letterlijk: „hij stierf in buffels of katoenen goederen”, d. i. hij mocht bloedgeld geven.

Het behoefde niet altijd de beledigde echtgenoot te zijn, die de overspelige vrouw en haar minnaar doodde. Wij weten een geval, waarbij de broeder van de overspelige vrouw beiden doodde; in een ander geval betrapte eene zuster van de overspelige haar op overspel; zij doodde hierop hare zuster maar de man ontkwam. Dit geval had verder geen gevolgen meer voor de vrouw, die hare zuster had omgebracht. Hare familieleden erkenden de groote schuld door de overspelige bedreven, terwijl het vonnis door een eigen familielid was voltrokken. Ook de echtgenoot, die later van zijne reis terugkwam, nam genoegen met het voltrokken vonnis.

Gevallen, waarin overspel met den dood werd gestraft, kwamen echter weinig voor. Wanneer een slaaf overspel bedreef met eene vrije vrouw, werden beiden gewoonlijk gedood. Slaven stonden echter onder een afzonderlijk recht, wanneer men de gevoelens en opwellingen hunner heeren met „recht” kan betiteln. Wij spreken hierover beneden uitvoeriger.

Wanneer dus de belediger ontsnapte, of de echtgenoot vernam van anderen, dat zijne vrouw hem ontrouw was geweest, dan werd deze zaak een rechtsgeding. Dan gold het *m e t o w o n o n o*, „de palen van het huis omhakken”, welke benaming doelt op het feit, dat de belediger het huiselijk leven van een ander had verwoest. Voordat in zulk een geval over de grootte van de boete gesproken werd, moest de belediger eerst een buffel geven, die dan door den beledigden echtgenoot werd dood-

gehakt. Deze buffel heette dan *katoedoea ntoelanga*. Met deze handeling wilde hij te kennen geven, dat de belediging zóó groot was, dat de belediger eigenlijk gedood moest worden. Bij enkele andere zware beledigingen eischte de beledigde ook wel eens een buffel, voordat hij over de zaak wilde spreken. Het vleesch van dezen buffel werd staande de rechtszitting toebereid en door beide partijen gegeten. Meestal kwam de belediger er met vijf buffels af. Hierna scheidden de echtgenooten gewoonlijk. De belediger had dan het recht met de overspelige vrouw te huwen zonder een bruidschat te betalen.

Doodstraf op bloedschande.

Op het bedrijven van bloedschande, d. w. z. op het plegen van huwelijksgemeenschap tusschen ouders en kinderen, of tusschen broers en zusters stond mede de doodstraf. Terwijl bij overspel de doodstraf voltrokken werd met speer of zwaard, werden bij het plegen van bloedschande de schuldigen op andere wijze gedood. Het bloed van een bloedschender mag niet op de aarde druppelen. Deze zou daardoor onvruchtbaar worden. Daarom werden bloedschenders in het binnenland meestal doodgeknuppeld of gewurgd; aan het strand werden zij in eene mand van rotan gestopt, deze werd met steenen bezwaard en dan in zee geworpen. Deze voorgescreven wijze van dooden van een bloedschender maakte de uitvoering van het vonnis zeer bezwaarlijk.

Kort na onze aankomst in Midden-Celebes leefde in het landschap Lamoesa ten Z. O. van het Posso-meer een hoofd in bloedschande met zijne dochter, bij wie hij reeds een kind had verwekt. Toen deze misdadige verhouding bij zijne familieleden bekend werd, noodigden zij lieden van andere stammen uit om het hoofd te dooden, maar niemand kon hem benaderen, want steeds was de man op zijne hoede en gewapend. Eindelijk gelukte het een Pebato-hoofd den bloedschender in een gesprek met een bijl tegen het hoofd te gooien, waardoor de man zijn bewustzijn verloor; hierna maakte men hem met stokken af.

Bloedschande komt weinig voor, of liever: de gevallen, die openbaar worden, zijn zeer weinige.

Doodstraf op diefstal.

Iedere Toradja vertelt, dat men een dief op heeter daad betrapt, mocht dooden. Ons is hiervan echter geen geval bekend, en wij mogen aannemen, dat, indien iemand deze theorie in praktijk had gebracht, de familieleden van den dief genoegdoening zouden geëischt hebben. Zulk een geval werd dan niet meer beschouwd als moord en dus met eene boete afgedaan.

Boeten.

De straf, die verreweg het meest werd toegepast, was het opleggen van boeten. De beleedigde legde de boete op aan den beleediger, of, wat meer voorkwam: het dorpshoofd legde die boete op. Hij inde en behield ze, wanneer de beleedigde een lid was van zijn gezin in den meer engen zin van het woord. Was de beleedigde een meer verwijderd familielid, een neef of zwager of broeder, die een eigen gezin had, dan deelde het hoofd de geïnde boete met den beleedigde. Werd iemand beboet en was de boete gering, bijvoorbeeld tot één buffel toe, dan betaalde de beboete die boete zelf, wanneer hij een eigen gezin had. Was de boete grooter, dan sprong het hoofd bij. Was de boete zeer groot, dan werd ook hulp gevraagd van bevriende hoofden, die op hunne beurt, wanneer zij in moeilijkheden raakten, aan den geholpene hulp vroegen. Hierdoor troffen groote boeten niet den schuldige alleen, maar de last drukte op den geheelen stam of een gedeelte er van. Wijze hoofden, die vooruit zagen, waarschuwden hunne lieden dikwijls door hen er aan te herinneren, dat eene kleine zaak een grooten omvang kan krijgen; maar wij moeten zeggen, dat de meeste Toradja's zich zóó door hun hartstocht laten medeslepen, dat zij weinig aan de gevolgen denken.

Zoodra de beleediger „ja” had gezegd op eene beboeting, was hij gehouden de boete te betalen; zij werd dan aangemerkt als schuld en bij niet voldoening pastte men hetzelfde recht toe als op schuldenaars, waarover wij beneden zullen spreken. Evenals voor gemaakte schulden waren ook voor opgelegde boeten de familieleden van den schuldige aansprakelijk, tenzij men óf uit onmacht, óf uit onwil den schuldige verloochende, waarover mede beneden meer.

Het is niet mogelijk eene lijst te geven van alle misslagen, die met boete gestraft werden. Wel was het algemeen rechtsgevoel der Toradja's min of meer een leiddraad bij de ontvankelijkverklaring van eene rechtsvervolgning, maar door heerschzucht van de eene zijde en vrees van den anderen kant, werd dit rechtsgevoel menigmaal schromelijk verkracht. Dit gold bijvoorbeeld van de To Napoe en de To Bada, die respectievelijk de To Pebato en de om het Meer wonende Toradja's voor allerlei kleinigheden beboetten, welke onrechtvaardigheden de onderdrukten zich moesten laten welgevallen uit vrees.

Op bl. 48 hebben wij reeds gesproken over de verhouding der To Pebato tegenover de To Napoe, als zijnde ontstaan uit een nederlaag in den oorlog. Enkele gevallen van onrechtvaardige beboeting halen wij hier nog aan: Een To Napoe klom eens in den kokospalm van een To Pebato en haalde er een kokosnoot uit. Hij spleet de noot, at de helft op en liet de andere helft naast zich op den grond liggen, terwijl hij zich kwansuis te slapen legde. Een hond van een To Pebato liep daarop met de halve kokosnoot weg en onmiddellijk stond de To Napoe op en beboette den eigenaar van den hond met 12 kokosnoten. In een ander geval werd een

To Napoe getroffen door de urine van een klein Pebato-kind. Eene beboeting met twee buffels volgde, en dit bedrag werd gereedelijk betaald. Een draagsarong met maïs er in laat een To Napoe op den weg liggen; een varken komt en verscheurt de sarong om zich meester te maken van de maïs, en de eigenaar moet een buffel geven. En zoo voorts.

Tal van dergelijke gevallen zouden wij ook kunnen noemen uitgaande van familieleden van een landschapshoofd als van Todjo en Parigi. Men onderwierp zich of zwijgend, maar wrokkend, of onverschillig aan de opgelegde straffen.

Maar ook onder het groote stammen-complex der Bare'e-Toradja's vond men hoofden, die zich sterk wanende, allerlei kleine misslagen of vermeende tekortdoeningen aangrepen om een ander te beboeten. Om een enkel voorbeeld te noemen: de volgende redeneering is voor den Toradja zeer aannemelijk en werd met allerlei varianten in praktijk gebracht: door uw lachen laatst bij mij is mijn kind ziek geworden en daarom beboet ik u. Dergelijke hoofden waren bij de andere hoofden en dorpelingen niet bemind en wanneer zulk een hoofd stierf, pasten anderen uit weerwraak hetzelfde stelsel van beboeten op zijne kinderen toe. Deze wijze van beboeten geeft de Toradja zeer juist weer met de woorden: *p o p a g i w o e n j a n a p o n a w o e*, „hij gebruikt zijn beboeten als zijn rijstveld”, m. a. w. hij leeft van opgelegde boeten.

Zooals wij in den aanvang van dit hoofdstuk reeds zeiden, onderscheidde de Toradja vergripen of misslagen tegen een persoon en die tegen de adat. Dit laatste was ook een ruim veld voor den op beboeten beluste. Ieder dorp, ja ieder gezin had behalve de algemeene adat nog allerlei kleine adatjes, die een ander niet wist. Weigerde de overtreder van zulk eene kleine adat de opgelegde boete te betalen, dan werd hij er aanstonds toe gedwongen, bijvoorbeeld met de woorden: „wanneer gij de boete niet betaalt voor dezen misslag tegen mijn adat (= voorschrift door mijne voorouders, goden, ingesteld), dan zal mijne rijst niet gelukken” (de goden zullen zich op mij wreken). Dan dacht de schuldige: „Laat ik deze kleine boete maar betalen, want als werkelijk zijn rijstooft mislukt, wijst hij mij als den schuldige aan en dan moet ik alles vergoeden”. Metforsch optreden is veel van den Toradja los te krijgen, want in den grond der zaak is hij vreesachtig, maar eene voortgezette verkrachting van zijn rechtsgevoel kan niet nalaten een stempel van slaafschheid te drukken op zijn karakter, zooals duidelijk bij de To Pebato is waar te nemen.

Grootte der boeten.

Evenals de redenen, waarom men iemand kon beboeten velerlei waren, was ook de grootte der op te leggen boete niet te bepalen en geheel afhankelijk van de stemming en de geaardheid van den persoon, die de boete oplegde. Gewoonlijk begon men met eene zeer hooge boete op te leggen, maar per slot van rekening was men gewoonlijk met veel minder tevreden.

Dikwijls hoorde men dan ook iemand in eene zaak zeggen: „ik vraag drie buffels, maar als hij (= de beboete) goed antwoordt (d. i. het medelijden inroept), dan vraag ik één buffel”.

De Toradja's vertellen, dat de goden, toen zij de eerste menschen schiepen, ook de grootte der op te leggen boeten hebben bepaald met deze woorden: *sala mpale alima, sala ngoedjoe tatogo, sala sangkoro papitoe*, „voor een vergrijp met de hand vijf stuks (naar het aantal vingers), voor een vergrijp met den mond drie stuks, voor een vergrijp van het heele lichaam zeven stuks”.

Deze regel gold voor alle Toradja-stammen, maar niet allen hielden er zich aan. De To Lage, die door hunne aristocratie de oude adats het meest in stand gehouden zagen, volgden deze overlevering. Wat dit aantal „stuks” (*wia*) waren, hing van den beboeter af. Hij kon voor diefstal vijf buffels vragen, maar ook vijf stukken katoen. Meest vroeg hij: *s a m b a' a b a o e l a, a o p o r i w a w o n j a*, „één buffel en vier er bovenop”, om vijf te maken; dit beteekende dan, dat de dief één buffel moest geven en vier lapjes katoen (ook wel eens heele stukken); de boete kon ook zijn: twee buffels en drie er bovenop, drie buffels en twee er bovenop enz. De grootte van den diefstal had gewoonlijk niet den meesten invloed op de bepaling van de boete, maar wel de omstandigheid of de dief eerst ontkende, dan wel of hij dadelijk voor zijne schuld uitkwam.

De meeste variatie bestond in *sala ngoedjoe*, belediging in woorden. Was een hoofd beledigd, en waren de woorden bijzonder smadend, vooral wanneer men ook de voorouders van den beledigde erin had betrokken, dan was de eisch meestal: een slaaf, en twee er bovenop (om drie te maken). Was een slaaf geëischt, dan bestond de toegift in buffels. Voor eene lichte belediging gaf men bijvoorbeeld: ééne geit en twee hoofddoeken; in nog lichtere gevallen (en wanneer de beledigde welwillend gestemd was), één hoofddoek en 2×10 haantjes-duiten.

Dezelfde grondregel werd ook gevolgd bij beboeting voor een vergrijp van „het geheele lichaam”. Hieronder verstond men o. m. brandstichting (meest onopzettelijk, bijvoorbeeld, wanneer reizigers hun vuur niet uitdoofden en de wind het verder bracht; bij het branden van het gevelde hout in den akker, enz.); het niet in acht nemen van rouwgebruiken, enz.

De meest voorkomende zaken, waarmede boeten werden betaald, waren buffels, varkens (minder), geiten, kippen, katoenen goederen, koperen borden (*doela*) en in lateren tijd ook nog al eens rijksdaalders. De grondslag voor de berekening van iedere boete was de buffel, tenzij de boete minder dan een buffel was. De boete werd dus opgegeven in buffels, waarbij dan bepaald werd, hoeveel buffels in werkelijkheid zouden worden gegeven en hoeveel zouden worden vervangen (*rakamba*) door katoenen goederen en andere zaken. Soms echter was de waarde van de *kamba*, „vervangende artikelen” hooger dan de waarde van een buffel”. Dit was echter een misbruik van den lateren tijd, daar de *kamba* oorspronkelijk diende om de zwaarte der boete te verlichten. Werd nu en dan

eene zware boete in slaven bepaald, dan werd ook gezegd, hoeveel slaven in werkelijkheid moesten worden gegeven en hoeveel slaven konden worden vervangen door buffels of katoen. De kamba voor één slaaf bedroeg gewoonlijk vier buffels.

Alleen de vergripen tegen de adat, waarbij niet rechtstreeks een persoon beleedigd of benadeeld werd, waren veelal min of meer vaststaande. Deze beboetingen hadden dan ook alle een naam. Wij gaan hierop niet verder in, omdat zij vanzelf ter sprake komen in de hoofdstukken, waarin zij thuis behooren.

Het beëindigen van eene zaak.

Boven deelden wij reeds mede, dat als iemand valsch werd beschuldigd, dit uitgemaakt werd door een godsoordeel en de beschuldiger aan den beschuldigde eene boete moest betalen. Maar ook wanneer het niet tot een godsoordeel kwam en uit het rechtsgeding zelf reeds bleek, dat de aanklacht valsch was, moest de aanklager schadevergoeding geven. Deze schadevergoeding heette pelogesi, of volledig: pelogesi raba n o e a, „voor het vuil maken van het inwendige van het huis”. Dit slaat op de boodschappers, die tusschen de beide partijen heen en weer gingen, en dus zonder reden met hunne voeten den vloer van de woning hadden bevuild.

In een huis, waar gerouwd werd, mocht geen zaak worden besproken. Deed iemand dit toch, niet wetende dat er gerouwd werd, dan verviel de geheele zaak; dé aanklager of eischer mocht er dan niet meer op terugkomen. Wanneer iemand dus bij een ander in huis kwam om hem te beschuldigen of aan te klagen, zou hij met het oog op bovengenoemde gewoonte eerst vragen: „is het geoorloofd, dat ik over mijne zaak spreek?”

Wanneer iemand op reis wilde gaan (om koppen te snellen, om handel te drijven, enz.), en hij kon op den vastgestelden dag nog niet weg, dan betrok hij voorloopig eene hut. Kwam een ander een der reizigers tijdens hun verblijf in die hut beboeten, dan noemde men dit mabolangioni, „het vogelgeschreeuw (dat geluk op weg voorspelde) bewaken” (niet vrijlaten). Hierdoor zou den reizigers onderweg eenig ongeluk overkomen. Degeen, die in de hut kwam beboeten, moest dan eerst zelf eene boete betalen, wilde hij het recht van manen of beboeten niet verliezen.

Meermalen gebeurde het, dat na het beëindigen van eene zaak, wanneer aan de opgelegde straf ook was voldaan, iemand die in die zaak betrokken was geweest, in verband hiermede later nog eens met een eisch voor den dag kwam. Om dit te voorkomen verklaarden de gezamenlijke hoofden, die bij dit rechtsgeding betrokken waren geweest, dat de zaak was mawoetoe mporoei, „uitgetrokken, zooals men met een doorn doet”, m. a. w. dat er niets meer was blijven zitten, dat de zaak geheel was afgedaan. Dit neemt niet weg, dat men de zaak toch nog wel eens oprakelde. Het mawoetoe mporoei werd echter dan alleen gehandhaafd, wanneer het dorpshoofd van den oprakelaar er zich aan hield.

In een stam kwamen dikwijls gevallen voor, die niet waren uit te maken; men vertelde bijvoorbeeld, dat eene gehuwde vrouw overspel had gedaan, maar niemand wist er het rechte van; de echtgenoot was echter beschaamd, dat men zoo iets vertelde, terwijl er toch geen bewijs was voor de schuld van zijne vrouw. Het gebeurde ook, dat een huis afbrandde en dat dan menschen kwamen zeggen, dat dit of dat van hen in het huis geweest was, waarvoor zij nu schadevergoeding kwamen eischen van den eigenaar van het verbrande huis. In dergelijke gevallen, die niet waren uit te maken, of waarbij schade was geleden zonder opzet van anderen, kwamen familieleden en belanghebbenden van beide zijden bij elkaar en hielden gezamenlijk een maaltijd; zij deden hierbij afstand van alle recht op eenigen eisch of schadevergoeding. Dit was het boven reeds eenmaal genoemde *m o n t a m b o e t a n a*, „met aarde overdekken”, begraven dus van eene zaak. Niemand mocht er dan meer over reppen. Aan deze meer formeele afdoening van eene zaak hielden de Toradja's zich. Iemand, die desnietteenstaande toch een eisch instelde, werd beboet. De gedachtenis aan zulke maaltijden werd overgeleverd van vader op zoon, want het gebeurde wel, dat kleinkinderen van personen, die in zulk eene zaak betrokken waren geweest, beproefden er op terug te komen en eischen te stellen. Hun werd dan steeds het zwijgen opgelegd met de herinnering aan den maaltijd, die had plaats gehad.

Schuldzaken.

Wij hebben nu nog te spreken over het recht, dat bij Toradja's heerschte met betrekking tot schuldzaken. Wanneer wij hier van „schuld” spreken, bedoelen wij niet alleen schuld door het leenen van een of ander, maar ook, en voornamelijk, boeten, waarin de overtreder had toegestemd, waarop hij „ja” had gezegd, en die dikwijls eerst na verloop van geruimen tijd werden betaald. Van procentsgewijze opklimming van eene schuld, weten de Toradja's niet. Dit kennen alleen de Todjoërs en Parigiërs, die dit oploopen van eene schuld *b a g i l a b a* noemen. Evenwel, wanneer een Toradja meermalen was gaan manen (*m e s i n g a r a*) zonder dat de schuldenaar betaalde, verdubbelde hij meestal de schuld; het meerdere noemde hij dan *p o l a p i m b i t i*, „voor nieuwe voetzolen”, of *k a d j o e ' a m b i t i*, „voor het pijn doen der voeten”, een en ander doelende op het heen en weer loopen voor niets, dat hij had moeten doen voor het invorderen der schuld.

Het verloochenen van een familielid.

Voor eene schuld is niet alleen de schuldenaar aansprakelijk, maar ook zijne familie, in de eerste plaats zijne kinderen, broeders en zusters. Tot dezen wendt men zich dan ook, wanneer de schuldenaar is gestorven. Zoolang de schuldenaar leeft, blijft hij echter persoonlijk aansprakelijk

voor zijne schuld. Boven is reeds opgemerkt, dat bij eene groote schuld het dorpshoofd en alle dorpsgenooten bijspringen om te betalen. Er zijn echter Toradja's, die door hun gedrag en door hun schulden maken en geld leenen, het ongenoegen hunner familieleden opwekken; dit ongenoegen kan zóó groot worden, dat zoo iemand door de familieleden wordt verloochend. De uitspraak, waarmede zulk een persoon wordt uitgestooten, wordt beschouwd als een eed: „Ik wil je niet meer tot zoon hebben; ik ken je niet meer”. Zoo verloochenen echtgenooten elkaar ook wel eens. De zwaarste afzwering van een bloedverwant (ook vriend of echtgenoot) geeft men weer met de volgende woorden: „Als uwe wormen in een boom zijn, zijn de mijne op de aarde; zijn de uwe op aarde, dan zijn de mijne in een boom; als uwe wormen zijn bij den ondergang der zon, dan zijn de mijne bij haren opgang; zijn de uwe bij den opgang der zon, dan zijn de mijne bij haren ondergang”. Deze wijze van verloochenen heet *moga'a oele*, „de wormen scheiden”. Met deze wormen worden de wormen bedoeld, die de lijken opeten. De eedsformule beteekent dus: zelfs de wormen, die onze lijken eten mogen niet te zamen leven; wij zijn van elkaar gescheiden tot na den dood”.

Meermalen gebeurt het, dat men zich later weer met den verloochende wil verzoenen. Daartoe moet dan de verloocheningseed krachteloos worden gemaakt. Dit geschiedt weer door middel van het *mantjela* of *mantjepa panga*, het vaneenrukken van een gevorkten grasstengel (zie Hfdst. „Geestelijke en godsdienstige begrippen”). Dit heeft in dit geval echter niet zoo eenvoudig plaats als aldaar beschreven is. De verloochenaars maken een mandje gereed met zes stukjes pinangnoot; de verloochende een met zeven stukjes. Zoo ook zorgt de eene partij voor zes stukken wit katoen en de andere voor zeven stukken; wanneer niet genoeg wit katoen aanwezig is, mag men ook gekleurd katoen nemen, als maar het bovenste stuk van den stapel wit is om de zuiverheid van het hart te kennen te geven. Bij het elders medegedeelde aanroepen der goden en het vaneenscheuren van den grasstengel worden het katoen en de stukjes pinangnoot den goden aangeboden, maar na afloop van de plechtigheid bergen de oorspronkelijke eigenaars hun katoen weer op.

Heeft iemand eene groote familie, dan gebeurt het dikwijls, dat de verloochende door andere familieleden wordt opgenomen. Dezen staan dan natuurlijk in voor de schulden van den verstootene. Neemt niemand hem op, dan was vóór de komst van het Gouvernement het gevolg, dat hij *m a n a w o e*, „viel”, d. i. pandeling, respectievelijk slaaf werd van den schuldeischer. De mogelijkheid bestond dan altijd nog, dat de „gevallene” werd losgekocht. Van zichzelf loskopen hebben wij nimmer gehoord. Dit zal hierdoor niet mogelijk zijn geweest, omdat de pandeling steeds voor zijn meester moest werken en dan niets voor zichzelf kon verzamelen. Was de schuld groot en had de schuldenaar kinderen, dan „vielen” dezen met den vader voor diens schuld.

Maar ook al had de familie een lid niet uitgestooten; zoo kon het toch

gebeuren, dat zij zich niet in staat verklaarde de schuld te betalen en dan „viel” de schuldenaar ook. Gelijk echter reeds is opgemerkt, is het verwantschapsgevoel der Toradja's zóó sterk, dat zoo iets weinig voorkwam. Soms, maar zelden, stond een vader een zijner kinderen af voor eene schuld.

Doorgaans ging een schuldeischer niet dadelijk tot het aanwenden der uiterste middelen over. Vooral onder Toradja's kwam het „vallen” door schuld weinig voor. Het waren meestal de Mohammedaansche kleinhandelaren aan het strand, die van dit middel, dat de Toradja'sche adat hun aanbood, gebruik maakten. Was de schuldenaar een dorpshef, dan zou de schuldeischer zelden tot het als pandeling nemen van den persoon van den schuldenaar overgaan, daar het dorp den schuldeischer dan den oorlog zou aandoen. Ook wanneer de schuld grooter was dan de waarde van een mensch (ongeveer f 100) en de schuldenaar geen kinderen had, zoodat hij alleen rechtstreeks aansprakelijk was voor de schuld, ging de schuldeischer niet over tot het nemen van den schuldenaar als pandeling. Hij maakte dan liever gebruik van een der dwangmiddelen tot het innen van eene schuld. Deze dwangmiddelen waren, zooals wij zien zullen, gedeeltelijk gebaseerd op de gedachte, dat de geheele dorpsbevolking aansprakelijk was voor de schuld van een hunner.

„Buffels halen” (mebaeola).

Een der eerste middelen was mebaeola, „buffels halen”. Een andere naam hiervoor is menonto. De schuldeischer verzekerde zich van de hulp van velen zijner dorpsgenooten; gezamenlijk gingen zij naar het dorp van den schuldenaar en vingden dan zooveel buffels van dat dorp op als zij in één dag konden krijgen. Zij mochten dit slechts gedurende dien éenen dag doen. Soms gebeurde het, dat zij minder buffels vingden, dan de waarde van de schuld was, maar dan moesten zij zich met dit mindere tevreden stellen. De buffelhalers moesten goed gewapend zijn, want meestal liet de tegenpartij dit werk niet rustig voortgaan. Werd de zaak daarna besproken, dan waren de buffelhalers in hun recht. Het spreekt van zelf, dat meermalen buffels werden genomen van hen, die geene schuld hadden. Dezen moesten de zaak dan maar verder met den schuldenaar uitmaken.

Dit „buffelhalen” werd veel in toepassing gebracht wanneer de schuldeischer niet meer wist, tot wien hij zich om betaling had te wenden. Soms toch werd de schuldeischer van den een naar den ander gezonden, bijvoorbeeld wanneer de schuldenaar overleden, of niet aanwezig was. Begon hem dit te vervelen, dan ving hij eenige buffels op van het dorp van den schuldenaar. Dit heette mangkelopaoc, „bespreking uitlokken”. Hierop kwamen de dorpsbewoners (meestal met allerlei dreigementen) tot den buffelhaler om hem te vragen, waarom hij de buffels genomen had.

Dan waren de eigenaars der buffels gedwongen hem uitsluitel te geven en hij gaf de buffels niet af, aler hij zekerheid had omtrent den persoon tot wien hij zich had te wenden om de schuld betaald te krijgen.

Aan dit „buffels halen” was echter een groot gevaar verbonden. De schuldeischer kon meenen geheel in zijn recht te zijn, terwijl hem later op z'n Toradja'sch werd bewezen, dat hij geen recht van eischen had. Dit kwam vooral nog al eens voor, wanneer de zaak eene zeer oude schuld gold. Werd zijn recht hem afgestreden, dan moest hij niet alleen de opgevangen buffels teruggeven, maar daarenboven nog eene boete betalen van eene geit met zeven stuks katoen. Ditzelfde gold, wanneer hij zonder recht een persoon voor diens vermeende schuld tot pandeling had genomen. Hij moest dan een buffel als boete betalen, wederom met zeven stuks katoen. Deze boete heette *kamale mpoengoe* van *male*, „slapen” van het been of den arm, en *poengoe*, „vastbinden”, dus: „voor het slapen van de ledematen, dat door het vastbinden was ontstaan”.

Monggoeraroë.

Een ander middel om zichzelf recht te verschaffen, wanneer herhaalde maningen niet baatten, was dat de schuldeischer naar de woning van den schuldenaar toeging en daaruit alles weghaalde wat draagbaar was. Hij mocht dit weder gedurende slechts één dag doen. Hij moest rekenen op tegenstand en verzet van de bewoners van het huis, maar wanneer de schuldenaar zich werkelijk bewust was schuld te hebben, liet hij den roof lijdelijk toe. Deze wijze van optreden heette *monggoeraroë*.

Mopangaja.

Aan bovengenoemde wijzen van zich recht te verschaffen was, zooals licht is na te gaan, veel moeite verbonden. Waar dus de Toradja'sche adat nog een anderen meer gemakkelijken weg aanwees, kan het ons niet verwonderen, dat deze het meest gevolgd werd. Deze laatste wijze van rechtverschaffing heette *mopangaja* of *metima*, dat beide „nemen, halen” beteekent (*mopangaja* van *aja*, Boeg. *ala* enz.; in den gewonen zin van „nemen, halen” is het in het Bare'e niet meer gebruikelijk, maar het is overgebleven in het pas genoemde *mopangaja*, en in *meaja*, „halen”, in den zin van „uitnoodigen”). Wanneer A., de schuldeischer, vergeefs had aangedrongen op betalen bij B., zijn schuldenaar, ging A. naar een derden persoon, meestal een hoofd, dat later aan zijne eischen klem kon bijzetten. Aan dit hoofd C., deelde A. zijne aangelegenheid mede, en vroeg of hij zijne schuld bij hem, C., mocht invorderen. Wanneer de zaak hem recht toescheen, en wanneer B., de schuldenaar, geen naaste familie van hem was, stemde C. in het verzoek van A. toe, en vond goed,

dat deze zooveel nam, als hij meende van B. te vorderen te hebben. A. m o p a n g a j a'de hiermede bij C. Nu hadden A. en B. niets meer met elkaar te maken, maar C. deed zijne eischen op B. gelden, en vroeg dezen minstens het dubbele van hetgeen A. had genomen. A. moest C. daarbij „den weg wijzen” naar B., dat was: in tegenwoordigheid van C. bewijzen aan B., dat hij (A.) terecht zijne vordering op B. bij C. had geïnd.

De Toradja's waren zeer bang voor dit m o p a n g a j a, en eene bedreiging er mede had meestal tengevolge, dat de schuld spoedig werd betaald. Vooral was dit het geval, wanneer men dreigde de schuld te zullen invorderen bij To Napoe. Dezen toch kenden geen barmhartigheid en vergenoegden zich niet met het dubbele van het genomene, terwijl de vrees, die alle Bare'e-Toradja's voor de To Napoe hadden, hen drong om aan alle eischen te voldoen.

Van de voorgekomen gevallen herinneren wij ons, dat een To Pebato, die van een mede-To Pebato twee buffels te vorderen had, deze „nam” (m o p a n g a j a) bij To Napoe. Dezen eischten toen twee slaven en tien buffels en vergenoegden zich eindelijk met zeven buffels. In dergelijke voorvallen zien wij, hoe menschen van denzelfden stam elkaar in het ongeluk kunnen storten; zooals wij reeds uit de vroegere geschiedenis der Toradja's hebben medegedeeld, zijn door deze onderlinge verdeeldheid en haat geheele stammen ten onder gegaan.

Het kwam ook wel voor, dat bovengenoemde C., bij wien A. de schuld van B. had ingevorderd, vergeefs moeite deed om B. tot betalen te nopen. Dan gebeurde het wel, dat deze C. bij een tweeden zijne schuld invorderde; dit noemde men m e l o e m p a („overspringen”). Deze tweede, D., kon weer bij een derden, E., het dubbele van hetgeen C. genomen had „nemen”. Dit heette m o b a n t j o e ë. En eindelijk kon E. bij een vierden, F., het dubbele innen van hetgeen D. weer bij hem had „genomen”. Dit heette m o n d j a' a t i. Van het m e l o e m p a hebben wij een paar gevallen bijgewoond; van m o b a n t j o e ë en m o n d j a' a t i echter nimmer. Oude Toradja's beweren, dat deze beide vormen hoogst zelden voorkwamen. De oorspronkelijke schuld was dan zóó aanmerkelijk gerezen, dat zij onaflosbaar was en dan eindigde de zaak met een oorlog.

Meermalen gebeurde het, dat de schuldenaar den schuldeischer wist over te halen, hetgeen hij bij een ander genomen had, aan dezen terug te geven, opdat de toestand weer zóó werd als in den tijd toen nog niet was g e p a n g a j a'd. De schuldenaar gaf den schuldeischer daartoe een buffel, welke den naam droeg van d j o l o w o e r o k o, of d j o e' i t i m b o e r o k o, „om in de keel te steken”, ten einde uit te braken, wat hij had genomen (n a p a l o e a m o e n i a n o e n a t i m a). De schuldenaar moest echter aan dengeen, wiens bezittingen hij genomen had, ook een extra geschenk geven, om hem te bewegen zijn eigendom weder terug te nemen. Dit geschenk bestond meestal ook in een buffel en heette o e r a t a k a, „om te doen terugtrekken”.

P a n d e l i n g e n .

Boven spraken wij er met een enkel woord van, dat iemand door zijne schuld kon „vallen”, pandeling worden. Bij de Toradja's kwamen pandelingen zeer weinig voor, hoofdzakelijk omdat men onderling de zaken gemakkelijker schikte; in het uiterste geval gaf men een of meer slaven ter voldoening zijner schuld. Bij de aan het strand gevestigde Mohammedanen zijn echter reeds vele Toradja's pandeling geworden, voornamelijk omdat de Toradja zeer onbedachtzaam is in het nemen van handelswaren op schuld en omdat die Mohammedaansche vreemdelingen soms verbazend hooge prijzen voor hunne waren vragen, van welke prijzen de meeste Toradja's geen verstand hebben (zie Hfdst. „Handel”).

Wanneer iemand pas pandeling was geworden, waren zijne familieleden gewoonlijk duchtig in de weer om de schuld te betalen. De schuldeischer bepaalde dan den dag, waarop het verschuldigde moest zijn betaald. Liep de pandeling in dien tusschentijd weg, dan werd hij niet meer als pandeling, maar als slaaf van den schuldeischer beschouwd. Kon de familie het verschuldigde niet spoedig bijeenbrengen, was er geruime tijd over het „vallen” heengegaan, of was de pandeling zijne familie onverschillig, dan verkoelde de ijver voor het loskoopeu spoedig en de pandeling bleef waar hij was. Hij werd dan langzamerhand geheel beschouwd en behandeld als een slaaf.

S l a v e n r e c h t .

Over den slaaf sprak zijn heer recht. Op volwassen en getrouwde slaven, die een eigen huishouden hadden, werden geen lijfstraffen toegepast voor eenig vergrijp, maar aan jonge slaven werd wel eens een pak slaag toegediend. Slavinnen werden wel eens gebonden in het dorp rondgeleid, waarbij ieder haar bespotte. Wij hoorden van een slaaf, die omdat hij van gevangen visch had weggenomen, werd vastgebonden, waarbij een vischhaak door zijn kin werd gestoken; zoo moest hij een dag zonder eten doorbrengen. Eene slavin kreeg van hare meesteres eene snede in het oor, omdat zij niet dadelijk hoorde, wat hare meesteres beval. In Lamoesa aan den Zuidkant van het Posso-meer, ontmoetten wij een slaaf, die de rechter oorschelp miste; zijn heer had hem die afgesneden, omdat hij herhaaldelijk de vischfuiken van anderen had geledigd. In Poe'oe mBoto, mede aan den Zuidkant van het Meer, werd een slaaf gestraft voor zijn herhaald stelen met het afhakken van het bovenste lid van zijn rechter wijsvinger.

Evenwel, zulke straffen waren uitzonderingen, wat hieruit blijkt, dat die gevallen overal werden rondverteld met de noodige opmerkingen er bij; dit bewijst, hoe erg men zoo iets vond. Beging een slaaf een moord, dan werd hij onherroepelijk gedood. Zelfs werd hij in de plaats van een dood-

schuldigen, vrijen Toradja gegeven. Ook daadwerkelijk verzet tegen zijn heer werd in de meeste gevallen (vooral bij de To Lage) met den dood van den slaaf gestraft.

Werd een slaaf door een ander beboet voor eene of andere belediging, dan moest zijn heer die boete voor hem betalen, tenzij de slaaf zelf in goeden doen was.

Wanneer een slaaf zijnen heer dikwijls ongenoegen verschafte of zich onbehoorlijk over dezen uittiet, dan was hij aangewezen om bij de eerstvolgende gelegenheid, waarbij een slaaf noodig was, bijvoorbeeld voor het pasgenoemde plaatsvervangen van een des doods schuldigen vrije, of voor het betalen van eene schuldzaak, te worden geleverd.

Was een heer op zijn slaaf gebelgd, dan kon hij hem ook verkoopen. Ingeval van doodstraf en verkoop ging de heer evenwel te rade met zijne familieleden, aangezien de slaven (met uitzondering van de gekochten) eigendom waren van de familie. Drong het hoofd van de familie (deze is meestal het dorpshoofd) aan op het verkoopen van een slaaf, en wilden de andere familieleden hem nog behouden, dan gaven zij hem (het familiehoofd) een buffel met zes stukken katoen, opdat hij zijn voornemen niet doorzette. Dit geschenk heette *p a t a k a p a l e*, „om de hand (die den slaaf wilde verkoopen) vast te binden”.

Eens doodde een heer zijn slaaf, zonder vooraf de overige familieleden over zijn voornemen te raadplegen. Zijn broeder zeide toen tot hem: „Gij hebt uwe slaven gedood. Ik sta niet meer toe, dat gij slaven houdt”. (Dit heet in het Bare'e: *s a d j o e m p o w a t o e a*). De schuldige broeder gaf toen aan den ander twee buffels, waarmede hij den dood van den slaaf verzoende en weer het recht kreeg om de familie-slaven te gebruiken. Als eenig motief voor het bestraffen van den man voor zijne willekeurige daad, gaf men op dat de familieleden, die niet in de zaak waren geraadpleegd, verstoord waren dat zij waren gepasseerd.

Overal in Midden-Celebes bezaten de slaven een groot recht, dat hunne heeren min of meer dwong hen goed te behandelen. Wanneer namelijk een slaaf niet goed behandeld werd, verliet hij zijn heer en ging in het huis van een ander, bij wien hij het een of ander huisraad vernielde. De slaaf bleef daar dan. Niet lang daarna kwam zijn heer hem opeischen, maar de nieuwe heer eischte nu eene schadevergoeding voor hetgeen de slaaf had vernield. Die schadevergoeding bestond in een buffel.

Was de slaaf van plan in geen geval naar zijn heer terug te keeren, dan vernielde hij niet maar een enkel stuk huisraad, maar zóóveel, dat de nieuwe heer vier of vijf of meer buffels schadevergoeding vroeg. Zooveel wilde de oorspronkelijke heer meestal niet voor zijn weggelooopen slaaf geven en deze bleef dan bij zijn nieuwen heer.

Een geval weten wij, waarbij eene weggelooopen slavin den gordel met voorbehoedmiddelen van dengenen tot wien zij was gevlucht in het vuur wierp. De man beweerde, dat hiermede een onbetaalbare schat was verloren gegaan en deed als losprijs zulk een hoogen eisch, dat de heer van

wien de slavin was weggelopen, voor dien prijs tien andere slaven had kunnen koopen.

Het zekerste middel voor een slaaf om zich bij een nieuwen heer te vestigen was, dat hij in diens huis komende, een der familieleden van den huisheer (gewoonlijk een van diens kinderen) voordat deze er op verdacht was, een lok van het hoofdhaar afsneed en dit in het vuur wierp. Dit gold voor zulk eene zware belediging, dat van vergoeden geen sprake meer kon zijn.

Dit rechtsmiddel van den slaaf heette eenvoudig *m e p o n e*, „opgaan” (in een huis namelijk), of *m a' o e a t i*, „opendoen” (de manden of andere bewaarplaatsen der goederen in het huis). Er werd meestal gebruik van gemaakt door een slaaf om zijn heer een lesje te geven voor eene of andere slechte behandeling, hem aangedaan.

IX. OORLOGVOEREN.

I.

Aanleidingen tot oorlog. — Oorlog met Loindang en Kinadoe. — Oorlog met To Lemo. — Onzijdigheid van dorpen. — Dapperheid. — Oorlogstaktiek. — 1°. Loeren langs den weg op voorbijgangers. — 2°. Het aanvallen van een dorp. — 3°. Het belegeren van een dorp. — 4°. Strijd in het open veld. — Het vragen om hulp in den oorlog. — Krijgsgevangenen. — Vrede sluiten. — Vredesvoorwaarden. — Vriendschap zweren. — Gevolgen van den oorlog. — Verliezen in den oorlog.

II.

De voorouders namen deel aan den strijd. — De reden, waarom men ten strijde trok (t a d e a). — Wijzen van wichelen, voordat men ten strijde trok. — De voorganger in den krijg. — Het schelpensnoer (b a t o e r a n g k a). — Voorbehoedmiddelen (p a k o e l i). — De achterblijvende familieleden. — Het begraven van het ei. — Het eten van dapper makende middelen. — Wat men met het hoofd van den verslagene deed. — Het lijk van den verslagene. — Het thuisbrengen van het hoofd. — Het brengen van het hoofd in den tempel. — De krijgssang (m o e n t o, m o n d o' o e — o o). — Het terugkeeren van een sneltocht in de Berglandschappen.

Wanneer wij het oorlogvoeren der Toradja's beschouwen, merken wij daarin aanstonds twee gedeelten op: het praktische gedeelte (waartoe de aanleidingen tot den oorlog, oorlogstaktiek, krijgslisten enz. gerekend moeten worden) en het godsdienstige gedeelte, dat zich groepeert om het koppensnellen en de gewoonten in den oorlog, welke zijn voortgevloeid uit de animistische voorstellingen der Toradja's. Voor eene duidelijke uiteenzetting is het noodig deze twee gedeelten afzonderlijk te behandelen. Hier zij nog ten overvloede er aan herinnerd, dat al hetgeen in dit hoofdstuk is medegedeeld, sedert de onderwerping der Toradja's door het Gouvernement tot het verleden behoort.

I.

Aanleidingen tot oorlog.

De Toradja's van Midden-Celebes voerden veel oorlog, men kan zeggen

dat zij meer in oorlog dan in vrede leefden, want wanneer men niet juist in onmin leefde met een verwanten stam, trok men toch uit naar een dier stammen, met wie men in bestendigen onvrede verkeerde. Hierover beneden.

Alles kon aanleiding geven tot een oorlog, want over het geheel kan men zeggen, dat de Toradja spoedig in zijne eer is gekrenkt; van het eene woord kwam het tot het andere, en de oorlog was verklaard. Ontzaglijk veel, zoo niet alles, hing hierbij af van de betrokken hoofden. Was er een onder hen die bedachtzaam en kalm was, dan zou een geschil meestal worden bijgelegd. Was zulk een man niet bij de hand, dan was er gedurig oorlog. Aan het optreden van enkele zulke bedachtzame hoofden moet het voornamelijk worden toegeschreven, dat in de laatste jaren vóór de komst van het Gouvernement vrede heeft geheerscht in de Possostreek.

Wanneer wij de ons bekende oorzaken nagaan welke hebben geleid tot een onderlingen oorlog der Toradja's, dan blijkt het dat meestal het niet betalen eener schuld de reden daarvan was. Een of meer leden van een stam werden door een anderen stam beboet; de schuldigen hadden toegestemd in het betalen der boete, maar men stelde de betaling voortdurend uit, of toonde zich later onwillig tot betalen — en de oorlog begon. Ook ontstonden meermalen oorlogen, doordat men in strijd zijnde, bij vergissing iemand doodde van een onzijdigen stam. In vele gevallen was zulk eene vergissing evenwel voorgewend: wanneer een troep, die ten strijde was uitgetrokken, geen slachtoffer had gemaakt en daarom zich schaamde om naar huis terug te keeren, overviel men wel eens onder een of ander voorwendsel een veldhut van een onzijdigen stam, welke hut dicht bij het vijandelijk gebied was gelegen. Daarna zeide men dan, dat men meende met vijanden te hebben te doen gehad. In deze praktijk waren de bergstammen der To Napoe en To Bada ver. Oorlog onder de leden van den stam onderling ontstond wel eens om de nietigste oorzaak. Zoo heeft vroeger een oorlog onder de To Kadomboekoe gewoed om het bezit van één enkelen palmwijnboom (*Arenga saccharifera*). Slechts één edele daad kunnen wij opnoemen, die tot oorlog aanleiding gaf. Eens wist een troep krijgsgevangenen uit Napoe te ontvluchten. Zij zochten bescherming bij een hoofd der To Wingke mPoso. Toen nu de To Napoe de uitlevering der gevluchte krijgsgevangenen eischten, weigerde het genoemde hoofd en om deze weigering moest hij een harden strijd voeren.

Soms ook bedacht men een reden om in oorlog te komen met een stam, tegen welken men wrok koesterde of dien men om de eene of andere reden in een strijd wilde betrekken. In een oorlog tusschen Napoe en Onda's bedreigden de To Napoe de To Pebato hen te zullen beoorlogen, wanneer zij geen deel namen aan den krijg. De To Pebato waren bang voor deze bedreiging, maar om zich nu te rechtvaardigen tegenover de verwante stammen, gaven eenige Pebato-mannen in het geheim flinke hakken op hunne schilden en vertelden toen overal, dat To Onda's hen hadden over-

vallen. De hoofden van den Pebato-stam besloten naar aanleiding hiervan tot den oorlog (¹).

Vooraf wanneer de strijdende stammen ver van elkaar af lagen, zou een der partijen trachten een stam, die meer in de buurt woonde, in den strijd te betrekken, opdat men niet ver behoefde te gaan om te vechten. Men gaf dan voor dat de onzijdige stam op de eene of andere wijze den vijand had voortgeholpen. Om deze reden overvielen de To Pebato in een strijd met Lage de To Kadomboekoe, onder voorwendsel dat deze laatsten de vaartuigen, waarmede de To Pebato de Posso-rivier waren overgestoken om zich naar Lage te begeven, hadden vernield.

Oorlog met Loindang en Kinadoe.

Boven spraken wij met een enkel woord van stammen die in voortdurenden oorlog met elkaar leefden. De Bare'e-sprekers leefden voor de komst van het Gouvernement in erfveete met de To Loindangi (Loinans of Loindangs) en de To Kinadoe. Eerstgenoemden wonen op het Oostelijk schiereiland van Celebes, ten Oosten van Tandjoeng Api en erkenden de opperheerschappij van Banggai. To Kinadoe is een collectieve naam voor alle stammen, die in het Centraal-gebergte van het Zuidoostelijk schiereiland van Celebes wonen, voornamelijk in de buurt van de Matano- en Towoeti-meren. Deze To Kinadoe erkenden gedeeltelijk de heerschappij van Loewoe, gedeeltelijk die van Mori. Vandaar dat de Bare'e-Toradja's, wanneer zij naar de To Kinadoe ten oorlog trokken, dit niet mochten doen zonder voorkennis van hun heer, den Datoe van Loewoe. Van krijgstochten naar de To Loindangi merkte men in eigenlijk Midden-Celebes weinig; daar trok men veelal naar de To Kinadoe ten strijde. Alleen de stammen onder Todjo ressorteerende, zooals de To Ampana, To Lalaeo, kozen Loindang als het veld hunner krijgsverrichtingen, omdat dit dichter bij hen was gelegen dan Kinadoe. Soms deden dit ook de kustbewoners van af de Posso-monding Oostwaarts, omdat die het land der Loindangs ter zee bereiken konden.

In de laatste jaren vóór het optreden der Ned.-Indische Regeering waren bij de To Loindangi en de To Kinadoe nog gevoegd de To Wana, een Toradja-stam in het bergland van Todjo. De aanleiding tot den

(¹) Men wilde eerst de menschen van het dorp die beweerden, dat de To Onda'e hen overvallen hadden, niet gelooven. Hunne stamgenooten zeiden, dat het hoofd van dat dorp de hakken op zijn schild zelf had aangebracht, omdat hij graag eene aanleiding had om weer eens te gaan koppensnellen. Om nu te bewijzen, dat hij geen leugen had verteld, trok hij er alleen op uit met eenige makkers en het gelukte hem een To Onda'e te verslaan. Dit was een bewijs dat hij waarheid gesproken had en nu nam de geheele stam aan den strijd deel. Zoo iets noemt men *manteo sapoe „de onkenning torschen”*, en hieruit blijkt weer het karakter van godsoordeel dat deze oorlogen kenmerkte.

onophoudelijken oorlog met de To Wana, waaraan voornamelijk de To Lage deelnamen, was geen andere dan deze, dat de vorst (Djena) van Todjo vergunning had gegeven aan de met Todjo in vriendschap levende stammen de To Wana te beoorlogden, daar de To Wana hem niet als hun heer wilden erkennen.

De aanleiding tot den erfelijken oorlog met de To Loindangi is ons door de To Lalaeo opgegeven als te zijn de volgende: „Wij (Bare'sprekende Toradja's) waren in oorlog met de To Loindangi. Bij die gelegenheid kwamen zij ook tot ons en doodden eene zwangere vrouw. Daarna sneden zij haar den buik open en haalden het kind (een jongen) er uit, waarna zij de genitaliën van moeder en kind tegen elkander legden om zoo den vloek van bloedschande over ons land te brengen. Sedert willen wij geen vrede met hen hebben”.

Meer algemeen bekend in Midden-Celebes is het verhaal, dat aanleiding heeft gegeven tot de erfvoete met de To Kinadoe: „Het was in den ouden tijd, toen onze grootvaders nog niet geboren waren, en de stammen nog vereenigd om het Meer woonden, dat een paar hoofden uit het dorp Wata ngKoeme aan den Zuidkant van het Meer, Ngkai Alipa en Ngkai Tetemboe, naar het land der To Kinadoe gingen, om handel te drijven. Zij hadden daartoe eenige slaven bij zich, die de koopwaren droegen. Bij de To Kinadoe gekomen, werden zij allen gegrepen. De goederen werden geroofd en de slaven levend in gaten gestopt, waarin palen werden gezet om daarop een huis te bouwen. Slechts Tetemboe ontkwam en vluchtte naar het dorp Kajaka, dicht bij de samenvloeiing van de rivieren Walati en Kadata.

De To Kinadoe beprikten eerst het lichaam van Ngkai Alipa met de punt van een mes, zoodat zijn huid vol wondjes was, toen vingen zij tal van groote, zwarte boomieren, wier beten vurig branden en lieten die op het lichaam van Ngkai Alipa los. Toen deze na drie dagen nog niet gestorven was, brachten zij hem naar de smederij, waar men zijne voeten in het vuur legde, en dit met de blaasbalg aanblië. (Volgens anderen plaatste men hem zóó voor den oven, dat zijn penis in het vuur lag). Zoolang Alipa spreken kon, vloekte hij de To Kinadoe en zeide: „Zoolang er hanen kraaien, zoolang er bladeren aan de boomen zijn, zal mijn volk met u strijden. Eerst als de arènpalm zoo glad is als een bombastengel, en de bomba zoo ruw van bast wordt als de arènpalm, zal er vrede zijn tusschen uw en mijn volk”. Toen het vuur aan zijn buik was gekomen zweeg Alipa; hij was dood.

Intusschen was Tetemboe oogenschijnlijk vriendschappelijk ontvangen in Kajaka en om geen genadebrood te eten ging hij de inwoners van dat dorp helpen met het halen van hout voor een tempel, waarmee zij juist bezig waren. Maar ondertusschen spraken de menschen van Kajaka af om Tetemboe te gebruiken als offer bij den tempelbouw. Toen men een gat gegraven had voor den hoofdpaal, vroeg men aan Tetemboe daarin af te dalen om het nog wat dieper uit te graven. Bereidwillig voldeed

hij aan dit verzoek, maar terwijl Tetembœ in het gat den rug boog om te graven, liet men met vereende kracht den paal op hem neerkomen.

Intusschen hadden geruchten aangaande deze moorden Wata ngKoeme bereikt. Een der aanzienlijken, Ta Roei nTole genaamd, ging vergezeld van een paar vrouwen (om den schijn te hebben, van met vredelievende bedoelingen te komen) en een slaaf naar Kinadoe. In het dorp gekomen waar Alipa was vermoord, vond hij de menschen juist op een groot doodenfeest (tengke) vereenigd. In den tengke-zang hoorde hij de To Kinadoe zich verheffen op den moord, op Ngkai Alipa gepleegd. Hij kreeg niet alleen hieromtrent zekerheid, maar hij begreep spoedig dat men het plan had opgevat om ook hem en zijne makkers te dooden als offers in den dorpestempel. Hij begreep dit uit het volgende dat men zong:

Koni, koni naloë,	Eet, eet rijst in bamboe gekookt,
Koni kasoekanjamo,	eet zooveel als behoorlijk is,
Kawengi, kareme,	laat het nacht worden, laat het dag worden,
Tapamporaa dopi.	wij zullen de planken met bloed besmeren.

Ta Roei nTole was woedend. Terwijl alle menschen in en om den tempel vereenigd waren, beklom hij een der huizen van het dorp en vond daar een enkelen man slapende. Dezen hakte hij het hoofd af en verborg dit in zijn draagmand. Zooals het de gewoonte is bij Toradja's, dichte Ta Roei nTole als vreemdeling ook een versje (waarin men op verbloemde wijze de reden van zijne komst te kennen geeft), dat dan door de feestvierenden wordt gezongen. Dit versje luidde:

Wile, wile langka	Houd, houd de rustbank schuin
Koeposaroe totowa;	die ik heb gebruikt als hakbord;
Nakajoelilemo,	opdat de citroen (het hoofd van den ver- slagene) er afrolle,
Dakoesamarirapoe.	en ik ze bij den haard grijpe (d. w. z. laat mij een kop snellen van iemand uit het dorp zelf).

Dit versje veroorzaakte groote opschudding in het dorp en dadelijk werden eenige hinderlagen langs den weg gelegd om Ta Roei nTole den volgenden morgen op zijn terugweg te overvallen en te dooden. Ta Roei nTole vertrok echter nog dien zelfden nacht met zijne gezellen en deed het geheel voorkomen, alsof hij en de zijnen ook door het hoofd waren gezonden om de hinderlaag te versterken. Tot de eerste wachtpost zei hij: „het hoofd heeft mij gezegd om de laatste post te vormen”, zoo ging hij van de eene hinderlaag naar de andere. Toen hij bij den laatsten man was gekomen, vroeg hij: „zijn er nog anderen verderop in hinderlaag?” en zoodra de To Kinadoe deze vraag ontkennend had beantwoord, hakte Ta Roei nTole hem het hoofd af en vluchtte toen met de zijnen in de duisternis.

Eene andere groep van Wata ngKoeme was intusschen naar het dorp Kajaka gegaan. Daar gekomen, vonden zij het dorp nagenoeg ledig, daar de menschen allen naar hunne akkers waren gegaan. De aangekomenen

gingen dus onder een rijtschuur zitten en sloegen een troep spelende kinderen gade. Dezen trokken een tak van den arènboom voort, om spelende het sleepen van hout na te doen. Evenals groote menschen zongen zij hierbij een liedje:

Ohaio, ohaio, Tetembœ moale gongga,
 Hoera, hoera, Tetembœ, die een kralensnoer om het middel draagt,
 Ohaio, ohaio, tapamparœntjoe nonota.
 Hoera, hoera, laat ons den paal van ons huis op hem neerstampen.

De aanvoerder van den troep verspieders riep een der spelende kinderen tot zich, en vroeg hem het mooie liedje nog eens te zingen; hij vroeg hem verder wie die Tetembœ was en nu kreeg hij het geheele verhaal te hooren omtrent Ngkai Alipa, zooals dit door Tetembœ aan de inwoners van Kajaka was verteld en omtrent Tetembœ zelve, die door de Kajakaërs onder den tempel was begraven. Op deze wijze werd de vloek van Ngkai Alipa aan zijne nakomelingen overgebracht.

Aanvankelijk was de strijd dus niet alleen tot de To Kinadoe beperkt, maar strekte zich ook uit tot de To Mori, die Kajaka bewoonden. Door huwelijken onderling met de To Mori gesloten, staakten de Bare'e-sprekers ten laatste hunne vijandelijkheden tegenover deze laatsten en bleven de To Kinadoe alleen over om ze te bevechten.

Zelfs voor iemand, die niet vertrouwd is met Toradja'sche gewoonten, springt de onwaarschijnlijkheid dezer verhalen in het oog. Ongetwijfeld berusten deze oorlogen op het stamverschil; ook kan het zijn, dat deze veeten zijn ontstaan door het later binnendringen en verdrijven van een der genoemde volken. Men bringe ook in rekening, dat beide de taal der Loindangs en die der Kinadoe's tot een andere groep behooren als de talen der Bare'e-sprekers en, naar onze indeeling, geen Toradja'sche talen zijn.

Vóór het optreden van het Gouvernement, wanneer de rijst was mislukt en men kon daarvoor geen oorzaak vinden in nalatigheid ten opzichte van offerfeesten, besloot men een krijgstoct naar het land der To Kinadoe te ondernemen, aangezien men dan onderstelde, dat de geesten der voorouders vertoorned waren op hunne nakomelingen over het vergeten van hunnen plicht om dat volk te beoorlogen. Waren er eenige dooden aan den kant der To Kinadoe gevallen, dan namen dezen steeds wraak op de Bare'e-sprekende stammen, die het dichtst bij hen woonden, zooals de To Pada en de To Lampoe, terwijl bijvoorbeeld de To Lage en de To Pebato steeds van hun bezoek bevrijd bleven. De To Pebato beweren, dat de To Kinadoe hen uitdaagden (m e p a t o e o e) als zij in langen tijd niet waren gegaan. De formule dezer uitdaging was: To'oka To Pebato moko j a m o p a k o e, m o l o n d e m o n o n t j o e. „Zeg

aan de To Pebato dat de varens al vruchten dragen en de rijstblokken al loten schieten". Sommigen vertellen namelijk, dat Tetemboc zou hebben gezegd: „Eerst als de varens vruchten-dragen en de rijstblokken loten schieten, zullen mijne nakomelingen ophouden de uwe te dooden". Aan deze bezwering zouden de To Kinadoc dan hunne ervvijanden herinneren, wanneer dezen langen tijd niet onder hen waren komen snellen.

Wij komen voortaan niet anders dan terloops op deze eertijds bestendige oorlogen terug en bepalen ons tot de tijdelijke oorlogen.

Oorlog met To Lemo.

Ook sommige stammen der Berg-Toradja's, zooals To Koelawi en To Banasoe (Banahoe) hebben een ervvijand in de To Lemo, die in het binnenland boven Mamoedjoe een der Mandarsche staatjes aan de Straat van Makassar wonen. Het verhaal van het feit, dat aanleiding heeft gegeven tot dezen erfstrijd luidt als volgt: In den ouden tijd zond eens het opperhoofd der To Lemo een buffelhoorn aan het opperhoofd der To Banasoe, met het voorstel, dat de To Lemo aan de To Banasoe (en To Koelawi) schatting zouden geven, wanneer zij (de To Banasoe) den hoorn in één slag zouden doorhakken; dat de To Banasoe daarentegen aan de To Lemo onderhoorig zouden zijn, wanneer zij den hoorn niet in één slag konden doorhakken. De hoorn werd door de To Banasoe dagen achtereen gekookt en toen hij zacht was geworden, doorgehakt. Op hun beurt zonden de To Banasoe aan de To Lemo een stok van een zeer taai soort hout, dat droog zijnde zich niet meer met het hakmes laat bewerken. De boodschap daarbij gegeven, was gelijk aan die bij den hoorn. De To Lemo vermochten niet den stok in één slag door te hakken en uit schaamte hierover (terwijl zij toch ook geen schatting aan de To Banasoe wilden opbrengen) overvielen zij het gezantschap der To Banasoe verraderlijk en doodden allen. Met verhalen van weddenschappen als de hier medegedeelde hebben wij in de overleveringen der Toradja's reeds meermalen kennis gemaakt. (Zie bv. bl. 135).

De kracht en de hardnekkigheid waarmede zulke oorlogen werden gevoerd, waren gegrond in den eed door een voorvader gedaan en boven medegedeeld. Onder dezen eed lagen alle nakomelingen van dien voorvader. Vandaar dat zedelijke overwegingen om aan deze oorlogen een einde te maken weinig vermochten. Ten opzichte van den oorlog met Kinadoc antwoordde de Bare'e-Toradja eertijds steeds: „Wanneer onze heer, de Datoe van Loewoe ons de sneltochten daarheen verbiedt, zullen wij het niet meer doen, want dan draagt hij de verantwoordelijkheid". Eerst sedert het Gouvernement in de rechten van Loewoe is getreden, is aan dien oorlog, berustende op een eed van een voorvader (hieraan twijfelt geen enkele Toradja) een eind gemaakt. Wij kennen Toradja's, die eertijds

liever niet uit snellen zouden gaan bij de To Kinadoe, maar die hiertoe gedreven werden door vrees voor de wraak der goden.

Onzijdigheid van dorpen.

Wanneer een geschil zoo hoog geloopt was, dat de gemoederen niet meer voor rede vatbaar waren, dan vergaderden alle dorpshoofden van een stam en besloten gezamenlijk den vijand te beoorlogen. Het behoeft nauwelijks te worden gezegd, dat dit samenwerken van den geheelen stam berustte op het gevoel van bloedverwantschap, den eenigen band die de Toradja's onderling verbindt. Wij hebben vroeger reeds gezien, dat een Toradja-dorp niet meer is dan eene familie, welker leden daar tezamen wonen, terwijl de onderlinge familie-verwantschap der dorpen het stamverband is. Wanneer nu de stam te groot werd en men zich nog niet had gesplitst, gevoelden vele zijner leden weinig meer van dien band van bloedverwantschap en was het alleen de gemeenschappelijke naam, welke den stam bij elkaar hield. Kwam nu een der dorpshoofden van een stam met anderen in conflict, dan voegden de andere dorpshoofden zich bij dien eenen, tenzij zij onderling niet dan zeer ver aan elkaar verwant waren en het algemeen belang hen niet drong zich aaneen te sluiten. Dit laatste bijvoorbeeld was het geval met de To Onda'e, verreweg de grootste van de Bare'e-sprekende stammen, in hunnen tienjarigen (1892—1902) oorlog met de To Napoe. Die dorpen, van den oorlogvoerenden stam, welke zich onzijdig wilden houden, gaven hiervan aan den vijand kennis. Wanneer deze onzijdigheid niet met onderling goedvinden was bepaald, moest het onzijdige dorp er op voorbereid zijn de wraak van zijne stamgenooten te zullen ondervinden. Ook in den pasgenoemden oorlog tusschen Onda'e en Napoe werd een Onda'e-dorp, Petiro Lemba, door stamgenooten uitgemoord uit wraak, omdat het zich niet had aangesloten bij den overigen stam.

Meestal echter hielden eenige dorpen van den stam zich met onderling goedvinden onzijdig. Deze dorpen konden dan vredig hunne akkers bewerken en hunne strijdende stamgenooten van rijst voorzien, wanneer de velden der laatsten door den vijand werden verwoest. Menigmaal deden de bewoners van die dorpen spionnen-diensten. Wanneer onzijdigen gedwongen werden den vijand te geleiden of zich schijnbaar vrijwillig bij dezen aansloten om den verrader te spelen, bevestigden zij aan hun hut in het kamp een duidelijk waarneembaar, van te voren afgesproken teeken. Wanneer dan de door hen verraden vijand (bij wien zij zich hadden aangesloten) overvallen werd, bleef hun hut door de aanvallers gespaard. Zulke verraders noemde men *t o n d o a w o e*. Bij ontdekking van het verraad werden zij onmiddellijk gedood. (Zie Hoofdstuk „Begrippen van Recht“).

Het stond aan onzijdige dorpen vrij eenige jonge mannen tot hulp van een der beide partijen te zenden, mits de hoofden en oudsten van

die dorpen maar niet meededen. Deze helpers noemde men *taoe wenggo* ⁽¹⁾, en men zeide in overdrachtelijken zin van hen, dat zij medegingen om de regenschermen (*boroe*) van hunne vrienden te dragen. Wanneer een onzijdige stam bevriend was met beide strijdende partijen en over een genoegzaam aantal jonge mannen (gehuwde mannen mochten niet als *taoe wenggo* optreden) beschikte, dan gingen dezen aan beide zijden helpen. Hierdoor kwam het wel eens voor, dat lieden uit denzelfden stam tegenover elkaar kwamen te staan. Zij gebruikten dan geen consideratie tegenover elkaar; mocht de partij, waarbij iemand zich had aangesloten, merken dat hij zijn stamgenoot, die tegenover hem stond, liet ontsnappen, dan werd hij als verrader aangemerkt en door zijn partij gedood. Men weet te vertellen van een oorlog tusschen *To Pada* en *To Watoe* (in het stroomgebied van de *Laa*): twee broeders uit een onzijdigen stam sloten zich ieder bij een der strijdende partijen aan en toen gebeurde het, dat zij door elkaars zwaard vielen.

Zooals reeds is gezegd, gaven dorpen die onzijdig wilden blijven, hiervan kennis aan den vijand; zij gaven dan met rivieren en bergen de grenzen op van het te bevechten gedeelte van den stam. Ten overvloede plaatsten zij teekens aan de wegen bij de grenzen van dat gebied. Deze teekens heetten *bate* en bestonden uit stokken, waaraan repen geklopte boomschors waren gehecht. Zulk onzijdig land heette *tana boeja*, „wit land”, (de menschen, die onzijdig bleven, heetten *taoe raaja*, „menschen die geen kwaad zullen doen”) en het was den vijand verboden dat land te betreden, tenzij het niet mogelijk was dat onzijdige stuk om te trekken; in dit geval moest aan beide partijen gelijkelijk het recht worden toegekend om dat stuk te betreden. Wanneer een onzijdige stam uitdrukkelijk zijn gebied of een gedeelte er van voor beide partijen sloot, noemde men dit *mapipi* ⁽²⁾. Overschreed eene der partijen dat gebied toch (*maworoe pipi*, „de afbakening doorbreken”), dan waren de bewoners verplicht tegen den overtreder het zwaard op te nemen, anders zou de andere partij hun den oorlog aandoen.

Waren twee stammen met elkaar in oorlog, dan moesten onzijdigen er steeds voor waken, dat zij, terwijl zij bijvoorbeeld op reis waren, een troep, die juist op weg was om den vijand te bevechten, niet in den weg traden; men noemt dit *melempo doeloengi*, „dwars voor den boeg varen” (en dus den weg kruisen); zoo iets werd aangemerkt als een fout, en de schuldigen moesten den troep krijgers eene boete betalen, voordat

(1) Wat *wenggo* beteekent, kan alleen worden gegist, in verband met *wengka* „oplichten, uitlichten” en *wengko*, „omwippen, omslaan”; het lijkt ons toe te moeten worden verstaan in den zin waarin ook wij van „lichting” en „manschappen lichten” spreken.

(2) *Mapipi* kan het best worden weergegeven met „afbakenen”; bijvoorbeeld *rapipika tontji djaja riteko*, „de weg naar de strik wordt voor de vogels afgebakend”.

zij weer hun weegs mochten gaan. Door dit in den weg treden van een voorttrekkenden vijand werd, zoo beweerde men, de goede werking van het gunstige vogelgeschreeuw voor den troep krachteloos gemaakt. De boete op dit melempe doeloengi gesteld, was zeer hoog, en bedroeg gewoonlijk zeven buffels, maar bijkomende omstandigheden konden deze boete lager of ook hooger maken. Het eerste was het geval, wanneer de schuldige een slaaf was; het tweede wanneer hij bij het bespreken der zaak brutale antwoorden gaf. Ook beboette men voor het melempe doeloengi wel met een slaaf, die dan werd doodgehakt, en wiens hoofd een der zegeteekenen der overwinnaars vormde.

Ook werd het onzijdigen zeer kwalijk genomen, wanneer zij een in oorlog zijnden stam waarschuwden bij de nadering van den vijand, als namelijk het feit bekend werd. Hieruit ontstond dan wel eens een nieuwe oorlog.

Wanneer men een bepaald persoon zocht, en deze ontsnapte terwijl men zijn dorp overviel, dan was die persoon ook niet veilig als hij naar een onzijdigen stam vluchtte. De vijand kwam hem daar zoeken, zooals men zegt: *maloeloe manoe paloetoe*, „de ontsnapte kip vervolgen”, en de lieden van den onzijdigen stam mochten de vervolgers niet tegenhouden, tenzij zij een of meer slaven gaven om het leven van den voortvluchtige te sparen. Die slaaf (slaven) heette(n) dan *toewoeri*, „om te laten leven”, namelijk den voortvluchtige.

Dapperheid.

Aan den oorlog moesten alle jongelingen en mannen, die daarvoor in aanmerking kwamen, meedoen, hetzij om uit te trekken, hetzij om achter te blijven ter bewaking van het dorp. Van dienstweigering was geen sprake, tenzij men eenige ongesteldheid kon voorwenden. Niet dat het dorps hoofd eenig middel zou bezeten hebben om onwilligen tot deelname te dwingen, maar de Toradja is zóó bang voor bespotting, vooral van de zijde der vrouwen, dat hij steeds doet, wat de oudsten of de dorps hoofden hem zeggen te doen. Wanneer de Toradja was uitgetrokken en zou trachten zijn slag te slaan, draaide hij zijn lange haar stevig in een tuit bij de rechterslaap (in gewone omstandigheden vouwt hij het haar op het achterhoofd op). Zijn hoofddoek bond hij stijf er om heen; ook had hij meestal een aantal scherpgemaakte en in het vuur geharde stukjes bamboe bij zich. Wanneer hij gedwongen werd om te vluchten, plantte hij in der haast telkens een paar dier scherpe bamboes achter zich op den weg, in de hoop dat zijne vervolgers daaraan hunne voeten zouden verwonden en de vervolging opgeven. Een Toradja die zich zeer dapper dacht te gedragen bond in zijn haarwring de *sanggori*, een slangvormig koperen versiersel en de *widoe*, een waalervormig versiersel, dat schuin naar achter stak, welke versierselen wij bespreken in het hoofdstuk

„Kleeding en versierselen”. Men zegt, dat het doel van het aanleggen van deze versiersels was, de algemeene aandacht van den vijand op zich te vestigen, zoodat men het tegen vele aanvallers moest opnemen. Daarenboven sneed men zich den pas af om te vluchten, daar men met de ver boven het hoofd uitstekende widoe en sanggori onmiddellijk in het struikgewas zou vastzitten.

Hetgeen wij dapperheid noemen: openlijk den vijand tegemoet treden, beschouwt de Toradja als dwaasheid. Hij vindt het de natuurlijkste en prijzenswaardigste zaak van de wereld om zelf buiten schot blijvende, slachtoffers te maken. Toch kon een enkele Toradja (men vond ze nageuoeg uitsluitend onder de hoofden) soms in kalm overleg, soms door hevige woede aangezet, daden van groote dapperheid verrichten. Wij zullen hiervan een paar voorbeelden mededeelen, terwijl meerdere volgen waar wij spreken over de tactiek der Toradja's.

Toen een 30 jaren geleden (dus $\pm$ 1880) het dorp der beneden-To Lage To'olo nDare door eene groote overmacht belegerd werd, hadden de belegeraars bij het dorp een rotan brug geslagen over de Posso, daar het terrein hen drong gedeeltelijk aan de overzijde der rivier te bivakkeeren. Vernieling van de brug zou dus het leger der belegeraars verdeelen. Toen ondernam een der Lage-hoofden, gesteund door eenige ondernemende jonge mannen, het waagstuk, de rivier op te varen en onder een hagelbui van steenen en andere projectielen uit geweren, de brug te vernielen. Het voordeel daarvan bleef echter ongebruikt, daar de To Lage niet bij de hand waren om het afgesneden deel der belegeraars aan te vallen.

In 1893 ging een troep To Onda'e een onzijdig gebleven Onda'e-dorp tuchtigen. Het dorp bleek echter verlaten. Op den terugweg werden de To Onda'e achtervolgd door eene groote overmacht van To Napoe. Een jong hoofd, Bengka, die een achterlaadgeweer bezat, hield stand op het pad en hield met zijn geweer de To Napoe zoo op, dat de troep To Onda'e tijd had zich uit de voeten te maken; eindelijk viel Bengka door een speerworp.

De dapperheid van den Toradja is voor een zeer groot deel afhankelijk van het gevoel of hij in zijn recht is of niet. Weliswaar weet de Toradja meestal zóó te draaien, dat hij recht maakt wat krom is, en hij ontziet zich daarbij niet leugens te verzinnen, die hij zoo vaak herhaalt, dat hij er eindelijk aan gaat gelooven, zooals wij boven hebben gezien — maar deze draaierijen kunnen alleen de buitenaf staanden op een dwaalspoor brengen; voor zich zelf weten beide partijen zeer goed of zij in hun recht zijn of niet. Dat meermalen het onrecht zegeviert, weet de Toradja zeer goed — hij noemt dit *n a p e r e j o a*, „het recht heeft ondergelegen” — maar als hij in zijn onrecht is, moet hem al niets ongunstigs in den weg treden, zal hij doortasten. Het gevoel van niet in zijn recht te zijn, verlamt den Toradja; hij noemt dit *m a l e l o e r a j a*, „verflenst, slap van hart”. Het gevoel van in zijn recht te zijn brengt menigen Toradja tot een soort van fatalisme, dat hem soms wonderen van dapperheid doet

verrichten. Op dit rechtsgevoel der Toradja's komen wij in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk nog terug.

Oorlogstaktiek.

Laat ons thans zien op welke wijzen de Toradja vocht. In het algemeen kan men zeggen, dat de Toradja's des nachts zich tot den aanval voorbereidden, maar dien alleen bij daglicht — meest zeer vroeg in den morgen — uitvoerden. Alleen van de To Kadomboekoe is het bekend, dat zij ook 's nachts aanvielen.

De wijzen waarop de Toradja's oorlog voerden kan men gevoegelijk tot vier terugbrengen: 1°. loeren langs den weg op voorbijgangers; 2°. spontaan bezoeken van een vijandelijk dorp; 3°. belegeren van een dorp; 4°. vechten in het open veld.

1°. Loeren langs den weg op voorbijgangers. De wijzen van oorlogvoeren, welke het minste gevaar opleverde voor de aanvallers, en daarom het meest in toepassing werd gebracht, was die om langs den weg te loeren op voorbijgangers. Het liefst zou men een tuinhut overvallen, maar in tijden van oorlog dorst niemand een nacht doorbrengen buiten het omheinde dorp. De Toradja's waren echter zeer zorgeloos, vooral wanneer het eenigen tijd geleden was, dat de vijand een aanval had gedaan. Waren er pas eenige slachtoffers gevallen, dan was alles op zijn hoede, de omheining van het dorp werd nagezien⁽¹⁾, men ging om palmwijn en water te halen niet anders dan in troepen, goed gewapend, enz., maar na eene maand verslapt men, „de vijand (i wali) zou vooreerst wel niet komen”, de opgerichte versterkingen liet men verrotten en op zijn hoogst ging men met z'n tweeën, zij het dan ook gewapend, den palmwijn halen. Deze zorgeloosheid duurde dan zóó lang, tot men toevallig voetstappen ontdekte die niet van dorpsgenooten afkomstig konden zijn, of totdat een paar zorgeloozen overvallen en gedood werden. Wanneer men voetsporen had ontdekt die niet afkomstig konden zijn van een der dorpsgenooten, gingen een of meer troepen mannen er op uit om den omtrek af te zoeken, of zich ergens ook vijanden hadden verborgen; men noemde dit *mompaliki*, „er naar zoeken”.

De vijand, die ging loeren (men noemt dit *toemoenda*)⁽²⁾ begaf zich in den nacht naar het dorp, waar hij zijn slag hoopte te slaan.

(1) Een poort van zulk eene versterking om een dorp vindt men afgebeeld in Sarasin, Reizen I, fig. 61 (blz. 213).

(2) Toemoenda is met het oude infix van het actief oem afgeleid van *toenda*, *motoenda* „zitten”, naar de hurkende houding, welke men daarbij aanneemt. De kracht van het infix oem is verloren gegaan, zoodat *toemoenda* alleen de beteekenis van „verborgen iemand afwachten om hem aan te vallen” heeft gekregen en men ook zegt *motoemoenda*.

Tegen het aanbreken van den morgen stelde men zich verdekt op aan ééne kant van den weg. Van den troep werden door den leider eenigen aangewezen, die zich aan het begin en aan het eind van den stoet opstelden, en die tot taak hadden den vijand den weg af te snijden. Deze voor- en achterhoede noemde men *pandapa*, terwijl dat gedeelte van den weg waar de hoofdtroep loerde en waarbij ook de leider zich bevond, *polembo ntoeda* heette (*). Zoo wachtte men in de grootste stilte het aanbreken van den dag af. Wanneer een of meer lieden uit het dorp aankwamen, liet men hen de voorhoede passeeren. Zoodra zij bij den hoofdtroep waren gekomen, sprong deze onder het aanheffen van het krijgsgegil overeind, en slingerde een regen van speren naar de voorbijgangers. Op hetzelfde oogenblik traden ook de voor- en de achterhoede op den weg, en beletten de voorbijgangers vooruit of achteruit te vluchten. Slechts zelden gebeurde het, dat iemand aan zulk een aanval ontkwam. De aanvallers mochten echter niet lang daar vertoeven, want door het geschreeuw van beide partijen begrepen de achtergeblevenen in het dorp, dat er onraad was, en zij zouden in allerijl de bedreigden te hulp snellen. Uit de verhalen van dergelijke aanvallen blijkt duidelijk, dat de aanvallers gewoonlijk in zenuwachtigen toestand verkeerden, en hieraan had meestal een aangevallene, die ontsnapte, zijn leven te danken. Er zijn voorbeelden van, dat aanvallers in hunne zenuwachtigheid na de catastrofe den verkeerden weg opgingen en den toesnellenden vijand uit het dorp in de armen liepen. Overigens hoorde men altijd den raad geven om steeds vóór den te hulp snellenden vijand uit te vluchten. En dan kreeg men verhalen van personen, die links of rechts van den weg afgegaan waren en zich in het bosch voor den vervolgenden vijand verborgen hadden; wanneer zij dan meenden veilig den terugtocht te kunnen voortzetten, was het altijd gebeurd, dat zij in handen vielen van den vijand, die van zijne vervolging terugkeerde naar het dorp.

2°. Het aanvallen van een dorp. Een andere veel voorkomende manier van vechten bestond in het aanvallen van een dorp. Zulk een daad eischte echter veel voorbereiding. Gesteld, men had besloten een aanval te doen op zeker dorp. Nu werden een paar handige, flinke mannen afgezonden om het beoogde dorp te bespieden. Zij werden voor eenige dagen voorzien van sagoekoeken en geroosterde maïs, voedsel dat niet spoedig bederft, want koken mochten zij niet, om niet door den rook van hun vuur te worden verraden. Waar zij over terrein gingen, waarin hunne voetstappen afgedrukt werden, wischten zij die zorgvuldig

---

(*) *Pandapa*, van *rapa dus* „de afsnijding”; *polembo ntoeda*: de betekenis van *polembo* moet zijn „de diepte, de kuil, de bodem.” *Toeda* beteekent „hinderlaag”, daar *toeda* een oudere vorm is van *toenda*. Dus *polembo ntoeda* „het binnenste, middelste gedeelte van de hinderlaag”.

uit. Dicht genoeg bij het dorp gekomen om dit te kunnen bespieden, zochten zij zich een plek uit, vanwaar zij het doen en laten der dorpsbewoners rustig en ongemerkt konden gadeslaan. Meestal klommen zij hiertoe in een boom, terwijl zij elkaar bij dit verspiederswerk afwisselden. Deze verspieders noemde men *k o n g k a*, naar den naam van den kieken-dief; die op zijn prooi loert en er dan op aanvalt; het bespieden zelf noemde men *m e k o n g k a*.

De verspieders trachtten nu op de hoogte te komen van het dagelijksch doen en laten der bewoners: hoe laat zij zich in den regel naar de velden of naar het water begaven; of men in groote dan wel in kleine troepen ging; of men waakzaam was dan wel zorgeloos; of de omheining sterk dan wel vermolmd was en of zij openingen vertoonde; of men de poorten altijd zorgvuldig sloot, enz. Hadden de verspieders dit alles gedurende eenige dagen nauwkeurig nagegaan, dan gingen zij naar hun dorp terug, en deden van een en ander verslag aan hoofden en oudsten. Naar bevind van zaken maakten dezen dan een plan van aanval. Had men echter bemerkt, dat de inwoners van het dorp, dat men op het oog had, goed op hunne hoede waren, dan zag men meestal van den aanval af. Was het plan van aanval gemaakt en bevond de troep zich op den bepaalden tijd bij het dorp, dan ging meestal een der leiders nog eens poolshoogte nemen, voordat men tot den aanval overging; dit heette *m o g a g a p i* (!).

Uit de oorlogen gedurende ons verblijf in Midden-Celebes en vóór dien tijd gevoerd, zijn vele voorbeelden aan te halen van het overvallen worden van een dorp. Was het de tijd van den veldarbeid, dan dreef men de zorgeloosheid wel eens zóó ver, dat al wat sterk was dagelijks uittrok naar de rijstvelden met achterlating van ouden en zwakken. Meer dan eens maakte de vijand van zulk eene zorgeloosheid gebruik om het dorp binnen te dringen, de achtergeblevenen te doodden, en de huizen in brand te steken. Op het gezicht hiervan werden de bewoners, die in de velden waren, soms zóó door schrik verlamd, dat zij niet aan vervolgen dachten; er zijn evenwel ook voorbeelden, dat de lieden uit de rijstvelden samenstroonden en een strijd op leven en dood tegen de aanvallers voerden, waardoor dezen met vele verliezen moesten vluchten.

Slechts enkele voorbeelden uit vele: Het Pebato-dorp Wawo mBaroë was veilig gelegen en voor Inlandsche strijdkrachten nagenoeg onneembaar. In oorlog zijnde met de To Napoe, hadden de bewoners van dit dorp de zorgeloosheid zoover gedreven, dat de mannen naar de rijstvelden waren gegaan, en vele vrouwen even buiten het dorp foeja zaten te klop-

(!) Opvallend is, dat de strijdende partijen zoo weinig voorzorgen namen om niet door den vijand te worden overvallen. Wanneer men geruchten hoorde van de nadering van den vijand, plaatste men wel eens wachters op punten, vanwaar de weg op grooten afstand te overzien was. Dezen gaven dan aan hunne dorpsgenooten, die op de akkers werkten, de nadering van den vijand te kennen door te krieschen. Zulke wachters noemde men *t o e m o 'a*.

pen; de deur der omheining stond open. Toen verscheen plotseling een groote troep To Napoe. Voordat de menschen wisten wat er gebeurde, had de vijand reeds het huis van het dorps hoofd beklommen en het gezin gedood. Het hoofd, dat rustig onder een rijtschuur aan een zwaardgreep had zitten snijden, werd, tot zichzelf gekomen en ziende, dat zijn gezin was vermoord, razend van woede en stooft op den binnendringenden vijand in. Deze aanval was zoo onverwacht en hevig, dat hij den vijand buiten de omheining dreef, maar in zijn blinde razernij dacht het hoofd er niet aan de deur te sluiten, doch ging slechts voort met hevige aanvallen, waarbij menige To Napoe werd gedood of gewond, den telkens opdringenden vijand terug te werpen, tot hij uitgeput neerzeeg en werd gedood. Door dit tegenhouden van den vijand maakte het hoofd, dat vele vrouwen en kinderen zich door eene andere deur in de omheining uit de voeten konden maken.

Een moedig To Napoe-hoofd vormde het plan om een dorp der To Rano, met wie de To Napoe destijds in oorlog waren, te overvallen. Slechts door zes jongelingen vergezeld, bereikte hij ongemerkt het dorp. In den nacht gelastte hij den kleinste zijner gezellen door een gat te kruipen, dat de varkens in de omheining hadden gemaakt; toen de jonge man in het dorp was, opende hij van binnen de poort en liet de overigen binnen. Bij het eerste morgengrauwen vielen zij onder groot geraas op de dorpsbewoners aan; dezen ziende dat de vijand in het dorp was, werden door een paniek bevangen en vluchtten uit hun dorp, verscheiden dooden achterlatende. Een dergelijke daad is ons bekend van het Kadomboekoe-hoofd Papa i Melemo. Deze klom in een boom, die dicht bij de omheining van het Pebato-dorp Molowagoe groeide; langs een tak van dezen boom kwam hij op een anderen boom, die binnen de omheining groeide. In het dorp gekomen, plantte hij eerst in alle stilte vele gescherpte bamboelatjes onder de huizen, en ging daarna de poort openen, om zijne vijf makers binnen te laten; hierbij ontstond echter geraas, waardoor de bewoners werden gewekt, voordat de aanvallers gereed waren. Men kon toen niet anders doen, dan het eenige geweer dat men bij zich had in den blinde afvuren en de vlucht nemen.

Het Pebato-dorp Boejoe mBajaoe werd, in oorlog zijnde met de To Kadomboekoe aangevallen, terwijl men een plantfeest hield buiten het dorp, en velen, dronken van den palmwijn, lagen te slapen. Bij deze gelegenheid werden een aantal lieden gedood.

3°. Het belegeren van een dorp. Wij hadden boven wel mogen opmerken, dat zoodra een geschil aanleiding gaf tot de onderstelling, dat het tot vijandelijkheden zou komen, het eerste werk van beide partijen was een meer dan manshooge omheining om het dorp te maken; deze omheining heet bente; eene oorlogsverklaring luidde dan ook menigmaal slechts aldus: „maak u eene benteng”. Deze benteng bestond uit in den grond geplante stukken hout, die met rotan aan dwarshouten

waren verbonden. Het benedengedeelte van deze omheining was bovendien nog voorzien van bamboelatten, die door de palen heen waren gevlochten en met hunne scherp gemaakte punten naar buiten steken. Was eene der partijen uit ongerustheid begonnen een benteng te maken, maar werd het geschil vredig beëindigd, dan gebeurde het wel, dat die voorbarigen door de andere partij werden beboet. Zij werden dan beschuldigd van het booze voornemen den oorlog te hebben gewild. Vooral de To Napoe, die menigmaal geschillen met andere stammen hadden, grepen zulk een gelegenheid tot beboeten gaarne aan. Andere dorpen hadden een aarden wal en op dezen wal levende bamboe geplant. In oorlogstijd had men dan alleen de deur te herstellen en slechts die plekken na te zien, waar de bamboe niet dicht genoeg bij elkaar groeide. Men noemde een op deze wijze versterkt dorp *kota*.

Boven hebben wij reeds gezegd, dat men uit vrees voor oorlog het dorp op eene hoogte aanlegde. Het eenige bezwaar hieraan verbonden was, dat het water ver was en dat er dikwijls niet meer was dan één enkele bron, die juist genoeg water opleverde voor de bewoners van het dorp. Dit waterbezwaar was voor den vijand een even groote moeielijkheid. Wanneer toch deze het ondernam een dorp te gaan belegeren, moest hij zeer talrijk zijn, want hij moest niet alleen weerstand bieden aan de bewoners van het dorp, maar er ook steeds op voorbereid zijn van buitenaf aangevallen te worden door lieden, die het dorp te hulp kwamen. Voor zulk een talrijken vijand nu zou er weldra watergebrek ontstaan. Verder moet nog worden gezegd, dat de hellingen van de hoogte, waarop het dorp lag, beplant werden met de boven reeds genoemde *ampa*, of scherp gemaakte stukjes bamboe, die tusschen het gras en het onkruid worden gestoken.

Wanneer men besloten had een of ander dorp te gaan belegeren, dan benaderde men dat dorp in den nacht. Bij het aanbreken van den dag lieten de belegeraars slechts enkele tientallen hunner zich vertoonen aan den voet van de hoogte waarop het dorp lag; de groote hoop verborg zich in het nabijzijnde geboomte of struikgewas. Dit was niet anders dan een list, welke de dorpsbewoners in de meening moest brengen, dat de vijand slechts gering in aantal is. Waagden nu de belegerden een uitval, dan hielden die enkele tientallen geen stand, maar vluchtten naar de plek, waar de hoofdmacht verscholen lag, die dan de dorpsbewoners omsingelde en afmaakte. Deze list was zoo algemeen bekend, dat wij gelooven, dat nog maar weinigen op deze wijze in de val zouden loopen.

Lieten de dorpsbewoners zich niet verlokken om buiten hun benteng te komen, dan ving het beleg aan, dat is, de belegeraars maakten op verschillende afstanden van elkaar bentengs aan den voet van den heuvel. In het belegeren hadden vooral de To Napoe vermaardheid gekregen. Daar hun land vrij geïsoleerd ligt en ver verwijderd van de stammen, met wie zij nu en dan in oorlog kwamen, waren voor hen gelegenheids-sneltochten met weinigen zeer bezwaarlijk, daar het meestal vooruit

overdag toch waagden zij zich niet te dicht bij den vijand. 's Nachts trachtten zij de omheining te bereiken en daaraan een riem van buffelhuid te bevestigen. Was dit gelukt, dan trok de vijand met alle macht hieraan, en de benteng moest al zeer sterk zijn, welke aan dit rukken weerstand kon bieden. Viel de verschansing niet, dan trachtte men aan den voet daarvan bastvezels van den arèn-palm of andere licht ontvlambare stof op te stapelen, welke dan in brand gestoken werd. Bij de belegering van het dorp Morengkoe in 1900 waren de bewoners binnen een paar dagen van al hun water beroofd, daar zij dit hadden moeten gebruiken om het vuur van den vijand te blusschen. Het gevolg hiervan was, dat men zich spoedig moest overgeven uit gebrek aan water. De bewoners van een belegerd dorp bleven niet in hunne huizen, maar daaronder; soms ook groef men gaten in den grond, waarin men zich verborg. Den vijand trachtte men van de omheining af te houden door gewerschoten, maar vooral door het werpen van steenen en andere gemakkelijk verkrijgbare projectielen. Deze werden, wanneer men een beleg vreesde, vooraf in het dorp bijeen verzameld.

De belegeraars maakten ook dikwijls een draagbare schutting van aan elkaar gebonden stukken hout, drie lagen dik. Zulk een toestel heette lak o-lako (van lako „loopen“). Deze schutting droegen eenigen voor zich uit en zoo benaderde men gedekt de omheining van het dorp.

Inmiddels trachtte de vijand door allerlei listen de dorpsbewoners buiten hunne versterking te lokken, en sommigen gingen hierbij zeer valsch te werk. Men stelde voor vrede te sluiten of iets dergelijks, maar wanneer de bewoners van het dorp hunne poort openden om te onderhandelen, maakte men van deze gelegenheid gebruik het dorp binnen te dringen en de inwoners neer te hakken. Om één voorbeeld hiervan te geven, noemen wij de belegering van het dorp Poloë ngGongi „de plek waar de gong hangt“. Dit dorp der To Wingke mPoso werd belegerd door de To Napoe. De laatsten riepen de inwoners van het dorp toe, dat het niet behoorlijk was, dat broeders met elkaar vochten, dat zij alsnog in overweging gaven, dat beide partijen ongewapend buiten het dorp te zamen zouden komen om hun geschil te bespreken. De belegerden dachten eerst aan list, maar toen zij de To Napoe werkelijk ongewapend dichtbij hun dorp zagen komen, dachten zij niet meer aan verraad en gingen ook naar buiten om den vijand te ontmoeten. De To Napoe hadden echter een menigte repen boombast onder hunne baadjes verborgen. Midden in de beraadslaging vielen de To Napoe op de belegerden aan, en hadden hen in een oogenblik overmand en gebonden. De vrouwen en kinderen waren nu ook spoedig in hun macht, en met een grooten troep krijgsgevangenen gingen de To Napoe naar hun land terug.

In dit aan spelonken en grotten rijke land gebeurde het meermalen dat belegerden zich in grotten verborgen, die zich bevonden in den berg, waarop hun dorp lag. Zoo hadden de bewoners van het dorp Morengkoe

zich ook in zulk een grot verborgen, maar de To Napoe gingen hen met flambouwen achterna, en al de vluchtelingen werden gedood. Van twee dorpen, Wawo ngKadomboekoe en Tando nDoka (dit laatste in Mori) wordt verteld dat een sprekende parkiet (koeloeri) de schuilplaats (een spelonk) van de vluchtelingen verraadde. Toen de vijand het diertje wilde dooden, zou het gezegd hebben: Ne'e nipepate jakoe, da koetoedjoeka komi ipoeë. „Doodt mij niet, dan zal ik u mijn meester aanwijzen”.

Wanneer de belegerden het niet langer tegen den vijand konden uithouden, trachtten zij heimelijk uit het dorp weg te komen. Gedeeltelijk gelukte zulks meestal wel, maar zelden kon zich een geheel dorp op deze wijze redden. Dikwijls gebeurde het, dat gedurende een beleg vrede werd gesloten, d. i. dat een derde zich in het geschil mengde, en beide partijen uitnoodigde de wapens neer te leggen. Wij komen bij het vredesluiten hierop terug. Kwam geen derde te hulp en kon de lange duur van het beleg de belegeraars niet dwingen heen te gaan, dan was er voor de belegerden geen andere uitweg, dan de witte vlag te hijschen, d. i. een stuk witte foeja of wit katoen aan een staak in de hoogte te heffen, ten teeken dat men zich aan den vijand overgaf; dit heette men aoe. Dan werd het geheele dorp en zijne nakomelingen beschouwd als overwonnen en onderworpen aan de overwinnaars; alles wat deze laatsten vroegen, moesten de overwonnenen en hunne nakomelingen geven, tot tijd en wijle zij zich krachtig genoeg gevoelden om het juk af te schudden. Zulke overwonnenen heetten taoe rapapotoenda „mensen die men zich had laten nederzetten” van wie men dus de baas was, als van slaven die men had vergund zich te vestigen. Dit was ook de reden waarom de To Pebato in het benedenland tot op de komst van het Gouvernement door de To Napoe werden gekneveld; zij toch waren afstammelingen van de inwoners van Boejoe nTjipa, „Berg waarop de sipa-liaan groeit”, een dorp, dat ongeveer in 1860 zich aan de To Napoe, die het belegerden, heette overgegeven te hebben. De To Pebato ontkenden dit wel is waar, maar de vrees welke zij koesterden voor den beruchten Napoe-stam, deed hen zich toch naar alle eischen schikken.

Er was slechts één middel om zich na het men aoe vrij te houden, n. l. de oorlogsschatting door de overwinnaars geëischt, te betalen. De berekening van die schatting kwam meestal hierop neer, dat voor iederen vrijen man en voor iedere vrije vrouw een slaaf of de waarde van een slaaf in goederen werd geëischt. Zoo hebben de To Kadomboekoe toen hun hoofddorp Kadomboekoe zich moest overgeven 32 slaven, gedeeltelijk in menschen, gedeeltelijk in goederen moeten geven om vrij te blijven.

4°. *Strijd in het open veld.* Strijd in het open veld kwam hoogst zelden voor, hetgeen ook geheel in den aard van den Toradja ligt. In de oorlogen, welke de stammen onderling hebben gevoerd tijdens ons verblijf in Midden-Celebes, is er maar één sprake geweest van een kamp

in het open veld. In dit geval was het dan ook een wanhopige strijd, waarin vele slachtoffers zijn gevallen. In de geschiedenis van Parigi wordt nog verhaald van een strijd in 't open veld, waarbij de Parigiërs een list gebruikten om den vijand te overwinnen. Volgens dat verhaal dan kwam in de tweede helft der achttiende eeuw een leger van Boegineezen met de Parigiërs vechten. De Parigiërs brachten toen al hunne buffels bijeen en bonden hun droge kokosbladeren op den rug vast. Toen de Boneërs aankwamen, stak men de droge bladeren in brand. De buffels, door het vuur verschrikt, stormden op de Boneërs in en staken er velen dood met de horens. Er kwam een paniek en allen vluchtten naar hunne vaartuigen terug, maar op deze vlucht werden nog velen hunner door de Parigiërs, die op hen loerden, gedood.

Het vragen om hulp in den oorlog.

Wanneer een oorlogvoerende partij gevoelde, dat hare krachten niet voldoende waren om den vijand te bestrijden, gebeurde het wel, dat zij hulp zocht bij een onzijdigen stam. Dit noemde men *metoende*. De oorlogvoerende partij zond dan aan den stam, welken zij te hulp riep 7 stukjes gemberwortel aan een Inlandsche naald (welke veel van een els heeft) geregen. De gemberwortel werd veel gebruikt in den oorlog, hetgeen wij nader zullen zien in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk. Deze aaneengeregen stukjes gemberwortel noemde men *tendoi*. Wanneer daarbij nog waren gevoegd een speer en een zwaard, dan was het verzoek om hulp zeer dringend. Bij ontvangst van de *tendoi* vergaderden de hoofden van den stam, teneinde te beraadslagen of men aan het verzoek zou gehoor geven, dan wel of men het zou afslaan. Wanneer de stam, aan welken hulp werd gevraagd, reeds eenige grieven had tegen den stam, tegen welken hij werd opgeroepen, dan gaf men veelal gehoor aan het verzoek. De te hulp geroepen stam zette dan een eigen oorlog op touw tegen den stam, tegen welken hij was opgeroepen, niet op grond van de grieven (*tadea*) welke de stam die hulp verzocht had, maar op grond van eigen grieven. Had de te hulp geroepen stam zelf geen wrok tegen den te beoorlogden stam, dan zou men er niet zoo spoedig toe overgaan hulp te verleen. Boven zeiden wij reeds, dat er voor den Toradja veel van afhing in den oorlog of zijn beschuldigingen (*tadea*) tegen den vijand juist waren. Een stam, die het niet tegen den vijand kon uithouden bewees daarmede, dat zijne grieven niet juist waren; ging nu een andere stam ook vechten om dezelfde redenen, dan zou ook hij noodwendig verlies lijden.

Zeer dikwijls riep men op deze wijze een anderen stam te hulp, wanneer het gold een dorp van den eigen stam te tuchtigen. Zoo was er nog niet zeer lang geleden een hoofd van de To Kadomboekoe, die zijne medehoofden uit denzelfden stam meedoogenloos beboette, en allerlei dingen tegen de adat deed. Ten slotte richtten zijn medehoofden zich tot

een anderen stam met het verzoek dit slechte element uit den weg te ruimen. Dit ging meestal niet dan door een beleg, daar het heele dorp zijn hoofd aanhing. De geschiedenis der Bare'e-sprekende stammen is vol van zulke voorvallen. Volgens de verhalen zou zelfs de stam der To Pajapi aan dit herhaaldelijk vragen van hulp tegen een of ander dorp van eigen stam zijn ondergang te wijten hebben.

De belooning voor het hulp verleenen in den oorlog was veelal één slaaf, namelijk wanneer alles goed was gegaan en wanneer bleek, dat de grieven juist waren. Volgens de verhalen werd ook dikwijls voor het verleenen van zulke hulp land afgestaan. Een stuk land, Tana Inoli geheeten en gelegen in het gebied van den stam der To Kadomboekoe, behoort aan de To Onda'e; in den ouden tijd namelijk zou een Kadomboekoe-hoofd dat land hebben geschonken aan de To Onda'e als belooning voor verleende hulp bij het vernietigen van een Kadomboekoe-dorp. Zoo ook beweren de To Pebato het land, dat zij nu bewonen en dat eertijds aan de To Pajapi toebehoorde van dezen ontvangen te hebben als belooning voor de hulp; door hen verleend in de talrijke broederoorlogen der To Pajapi. Voor deze verhalen verwijzen wij verder naar het geografisch gedeelte van onze beschrijving.

Men ging er echter niet spoedig toe over om hulp te vragen, daar men zich hierdoor min of meer in de macht stelde van den stam aan welken men hulp vroeg. Wel schreef de adat één slaaf voor tot belooning voor de gedane moeite, maar wanneer de helpende stam gesneuvelden kreeg, was men meestal niet tevreden met deze belooning. Een voorbeeld leveren hiervan de To Kadomboekoe, die in een oorlog met de To Napoe hulp inriepen van Todjo. Todjo verleende ook de gevraagde hulp, maar in dien strijd werden zoovele Todjoërs gedood, dat het landschapshoofd van Todjo eene zware boete eischte op grond hiervan, dat de To Kadomboekoe de Todjoërs in eenen van hunnen kant onrechtmatigen oorlog hadden betrokken, hetgeen was gebleken uit het grootte aantal gesneuvelden.

Toen de To Napoe door de To Wingke mPoso werden uitgenoodigd den stam der To Tinoë te bevechten, sloegen de To Napoe het beleg voor het dorp Tinoë. Zij konden daar niets uitrichten, ja eenigen hunner sneuvelden er, zoodat de To Napoe dezen strijd opgaven op grond hiervan, dat degenen die hulp hadden verzocht, niet in hun recht waren. Eene beboeting was hiervan het gevolg; de hulpvragers weigerden de boete te betalen, en nu keerden de To Napoe zich tegen hen, die hunne hulp hadden ingeroepen.

Krijgsgevangenen.

Wij moeten hier nog een enkel woord zeggen over krijgsgevangenen. Volwassen mannen, die de vijand in handen kreeg, werden zonder onderscheid gedood; men nam alleen den schedel en de scalp van hen met zich mede, gelijk wij in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk zullen zien.

Jongens van 15 of 16 jaar spaarde men wel, wanneer zij zich bij de vangenneming niet verzetten. „Het heeft geen nut volwassen mannen krijgsgevangen te maken”, verzekerde men „want onderweg zullen zij hun overwinnaars trachten te dooden en ontvluchten”. Oude vrouwen werden meestal ook gedood, maar volwassen vrouwen die er nog knap uitzagen, werden meegenomen, en vonden dan spoedig een man in den nieuwen stam. Het waren meestal kinderen die men als krijgsgevangenen met zich medevoerde.

Krijgsgevangenen keerden wel eens, doch niet dikwijls naar hun land terug; dit geschiedde dan door ontvluchting of door loskoop; door vrijlating nimmer. Dat krijgsgevangenen niet werden vrijgelaten had voornamelijk zijn oorzaak in de zucht van iederen stam om het aantal zijner leden te vermeerderen. Menige krijgsgevangene werd later niet meer als slaaf beschouwd, wanneer hij door gevatheid en ijver zich had opgewerkt; hij huwde dan een vrij meisje des lands, en burgerde geheel in den nieuwen stam in, ofschoon hij zelf zeer goed wist, dat hij van een anderen stam was. Zoo kennen wij een krijgsgevangen To Kadomboekoe bij de To Pebato, die bij zijn nieuwen stam alle achting geniet, gehuwd is en verscheidene kinderen heeft, een man, die geheel en al als vrije wordt behandeld. Toch zouden de hoofden der To Pebato nimmer toestaan, dat hij naar zijn eigen land terugkeerde.

Een krijgsgevangene keerde wel eens terug, doordat zijn familie hem (haar) loskocht. De ouderliefde en het familieverband zijn zoo hecht, dat de familie hiertoe alle moeite zou doen. Dat het niet vaker gebeurde, lag daaraan, dat meestal de noodige middelen ontbraken om zoo iemand los te koopen. Toch kennen wij verscheidene losgekochte krijgsgevangenen; hunne positie is met hun terugkeer niet veranderd. Alleen zijn zij eenigszins afhankelijk geworden van die familieleden, welke hen hebben losgekocht (krijgsgevangenen, die in hun eigen land slaven waren, werden zelden losgekocht). Ditzelfde geschiedde, wanneer de bloedverwanten gezamenlijk eene schuld betaalden voor een familielid, opdat dit niet als pandeling door den schuldeischer (die meestal van een anderen stam was) zou worden meegenomen. Zoo iemand was niet geheel vrij meer in zijn bewegingen, mocht niet gaan wonen, waar hij wilde, maar moest binnen het gebied van den stam gevestigd blijven. Ook gebeurde het wel, dat de kinderen of de kleinkinderen van zulk een losgekochte door de kinderen of kleinkinderen van de loskoopers (wanneer dus de familieband lossier was geworden) min of meer als slaven, tenminste als ondergeschikten werden beschouwd, en hun gelast werd in de rijstvelden van de nakomelingen der loskoopers mede te werken.

Hierbij werd geen verschil gemaakt tusschen het al of niet ingeburgerd zijn in den stam bij welken een krijgsgevangene was ingelijfd; hoe langer hij echter in zijn nieuwe land had verkeerd, hoe minder lust hij gevoelde om weg te loopen, en hoe minder ook de familie genegen was hem los te koopen, omdat het gevoel van verlangen naar den verlorene

minder werd met den tijd. Toch kennen wij eenige losgekochte To Lage, wier grootvader krijgsgevangen was gemaakt door Parigiërs. Deze grootvader huwde in Parigi, kreeg daar kinderen en kleinkinderen en eerst deze laatsten, drie in getal, werden door de familie in Lage losgekocht en naar hun land teruggebracht. Zij zijn vrij, maar zij zullen in belangrijke zaken steeds hunne loskoopers raadplegen, en van verhuizing naar een ander gebied is geen sprake.

In tijd van vrede kwamen krijgsgevangenen bij hunne bloedverwanten bezoeken afleggen; zij werden dan hartelijk ontvangen. Sommigen sloegen een voorstel van hunne bloedverwanten om hen los te koopen af, omdat zij in hun nieuwe vaderland gehuwd waren en kinderen hadden. De prijs voor het loskoopen was meestal een slaaf, of de waarde van dezen in buffels en goederen.

Het wegloopen van krijgsgevangenen uit hun nieuwe vaderland kwam weinig voor. Een merkwaardig geval was dat van de talrijke gevangenen, die door de To Napoe werden gemaakt door hun list bij de inname van het dorp Poloë ngGongi, waarvan boven is gesproken. Bij die gelegenheid namen de To Napoe 30 jonge vrouwen, jongens en kinderen mede naar hun land. Toen deze krijgsgevangenen meer dan een jaar in Napoe waren geweest, rijpte bij enkele der opgeschoten jongens het plan tot ontvluchting. Zij gaven voor dat er veel ziekte onder hen heerschte, en vroegen aan hunne meesters verlof om een offerfeest naar hunne gewoonte te mogen vieren. Na bekomen verlof verzochten zij, dat niemand gedurende drie dagen bij hunne hutten, welke zij voor deze gelegenheid in het veld hadden opgericht, zou komen. Bij zulk een offerfeest wordt bijna onafgebroken op de trom geslagen. Bij het vallen van den avond vluchtten de vrouwen en kinderen, terwijl de jongelingen voort bleven trommelen om geen argwaan te wekken. Toen de vrouwen geruimen tijd weg waren, lieten de jonge mannen de trom in den steek en vluchtten eveneens. Toen de To Napoe gingen kijken, omdat zij de trom niet meer hoorden, waren de hutten ledig. De vluchtelingen gingen naar hunne bloedverwanten in de dorpen Batoe Nontjoe en Tamoengkoe Dena. De To Napoe eischten hen terug, maar de familie wilde hen niet teruggeven, waardoor de strijd opnieuw ontbrandde.

Gevluchte krijgsgevangenen werden meestal niet door hunne verwanten teruggegeven, omdat zij na teruggave gewoonlijk doodgehakt werden. Doorgaans werd een slaaf in de plaats van den vluchteling gegeven. Voelde de familie (respectievelijk de stam) van den vluchteling zich sterk, dan weigerde zij alle vergoeding en de strijd ontbrandde.

De krijgsgevangenen gingen steeds met hunne meesters mede ten oorlog, ook tegen hun eigen stam, „al was het in de achterhoede als bewakers van de proviand en andere goederen”. Men verzekerde ons, dat krijgsgevangenen het dapperst waren, ook tegen hun eigen stam vechtende, omdat zij zich op iedereen wilden wreken over het feit, dat zij krijgsgevangen waren gemaakt. Dat het voor een krijgsgevangene niet zoo

zwaar was tegen zijn eigen stam ten strijde te trekken komt overeen met het feit dat in burgeroorlogen (oorlogen binnen den stam) dikwijls zeer naverwante lieden tegenover elkaar stonden. Ook zou iemand, die in een anderen stam gehuwd was geen bezwaar maken tegen zijn eigen stam op te trekken wanneer deze twee met elkaar in oorlog geraakten.

Vrede sluiten.

Een oorlog kon bij de Toradja's op verschillende wijzen worden geëindigd. Soms hield een oorlog van zelf op, doordat beide partijen door omstandigheden niet meer naar elkaar toe gingen om te snellen. Ook werd een oorlog als geëindigd beschouwd, wanneer een dorp van den eenen stam zich had overgegeven (men a o e). Zoo iets was gelijk wij hierboven hebben gezien, zeer ten nadeele van den overwonnen stam. Ook kon de oorlog eindigen wanneer aan een voorstel van de eischende partij gevolg werd gegeven. In 1892 ontstond een langdurige oorlog tusschen To Onda'e en To Napoe. De eersten waren namelijk 7 slaven aan de laatsten schuldig, maar weigerden die te geven. De To Napoe vielen toen een klein dorp aan, welks inwoners zij gedeeltelijk doodden, gedeeltelijk krijgsgevangen maakten. Na afloop hiervan begaven de To Napoe zich naar het hoofddorp der To Onda'e, en daar riep het hoofd der To Napoe het dorpshef het volgende toe: „Wij hebben een uwer dorpen verwoest, daar wij zelve zijn komen halen, wat ons rechtens toekwam. Wanneer gij deze daad laat voor hetgeen zij is, dan is er vrede tusschen ons. Tracht gij u te wreken, dan duurt de strijd voort”. De To Onda'e deden het laatste, en het gevolg was een oorlog, die 10 jaren geduurd heeft.

Gewoonlijk geschiedde het vrede sluiten (momporiojoti) (*) door een derde, en wel op de volgende wijze: Bevriende stammen sloten zich aaneen om een einde aan den oorlog te maken, meestal gedurende een beleg. Daartoe zond het hoofd dat zich belast had met de regeling van het vredestichten een persoon naar een dorp van de eene partij en een ander naar een dorp van de tegenpartij. Deze zendelingen (het waren er meestal meer dan een) legden des nachts in alle stilte een aarden kom, een duit en een stuk foeja (†) bij de deur der omheining neer. De afgezonden gingen zeer stil te werk, want werden zij ontdekt, dan

(*) Momporiojoti, woordelijk: „tusschen beide komen” van ojo „tusschenruimte”.

(†) Volgens de Ouden hing men vroeger in de plaats van de genoemde voorwerpen een stuk siladja aan de omheining der strijdende dorpen. Dit siladja moet naar de beschrijving, een stof zijn die op tulle of gaas geleek. Vroeger moet zij van Toboengkoe uit zijn ingevoerd; tegenwoordig komt ze niet meer voor. De waarde er van was onder de Toradja's zeer hoog, zoodat een overspeler aan den dood kon ontkomen door het geven van een stuk siladja waar nu een buffel wordt gegeven. De naam dezer stof is waarschijnlijk die van het eiland dat bij ons Salejer heet (Boegineesch Siladja).

trachtte men hen te vangen; ze werden dan geplaagd (maar niet gedood) uit baloorigheid (soms voorgewend) dat de oorlog moest eindigen. Was dit gedaan, dan begaven de zendelingen zich op eenigen afstand van het dorp, en een hunner riep: „Hier is uw deel. Neemt het en legt de wapenen neer; dat er vrede zij in dit land” (1). Werd juist een dorp belegerd, dan riep men belegerden en belegeraars hetzelfde toe, terwijl men mededeelde, waar datgene, wat de adat voorschreef, was neergelegd. Dadelijk na zulk een geroep hielden alle vijandelijkheden op. Er werd onderzocht, wie de leider was van deze vredesluiting en met dezen werd dan verder over de vredesvoorwaarden onderhandeld.

Ging een der partijen na dit roepen toch voort met den oorlog, dan sloten de vredestichters zich aan bij de tegenpartij, omdat zij „beschaamd” waren gemaakt door de anderen, die hunne woorden van vrede in den wind hadden geslagen. Om deze reden sloten meestal eenige stammen zich bij elkaar aan om vrede te maken, ten einde sterk te zijn, wanneer een der partijen toch voort wilde gaan. Van zoo iets zijn ons echter geen voorbeelden bekend.

Vredesvoorwaarden.

Ook om nog eene andere reden vereenigden zich eenige stammen bij eene vredestichting. Het was toch de gewoonte, dat de vredestichters de oorlogsschatting betaalden. De Ouden beweren, dat vroeger bij het eindigen van een oorlog nooit oorlogsschatting werd gegeven. Later werd het echter anders. Wel werden kleine oorlogen zonder 't betalen van schatting uitgemaakt, maar bij eenigszins grootere oorlogen moesten de vredestichters minstens één slaaf leveren. Deze werd door beide partijen doodgehakt, men zegt om alle haat en alle wraakgevoel over het sneuvelen van verwanten op dit slachtoffer te koelen. Voelde een der partijen zich sterk, en had de andere bewezen niet tegen haar opgewassen te zijn, dan eischte de sterke partij meer. De To Napoe bijvoorbeeld zouden nooit vrede sluiten dan nadat zij van de vredestichters eenige slaven hadden gekregen. Het hoogste getal, waarvan wij gehoord hebben, dat gegeven werd, was negen.

De onderhandelingen tot den vrede werden begonnen hiermede, dat de vredestichters aan de sterkste der partijen of aan beide partijen een buffel, of bij groote oorlogen een slaaf gaven ter inleiding van de besprekingen. Deze buffel of deze slaaf droeg den naam van *soda laba*. Deze naam is *Napoesch* (*hoda laba*), maar is door de andere stammen overgenomen. Hij beteekent „het schild ophangen”. Daar men speer en zwaard ook in vredestijd bij zich droeg, het schild daarentegen alleen in oorlogstijd, werd dit laatste aangemerkt als het symbool van den oorlog.

(1) De uitdrukking is: *nakadago ntana pai oes* „opdat land en water goed (in vrede) zijn mogen”.

Het ophangen van het schild gaf dus te kennen, dat de vijandelijkheden waren geëindigd. Wanneer een talrijke troep uittrok naar den vijand, gebeurde het wel, dat een onzijdige stam dien troep afkocht, opdat zij hun tocht niet zouden voortzetten. Deze afkoop geschiedde steeds met een slaaf, die in de meeste gevallen werd doodgehakt. Ook deze slaaf heette *soda laba*. Bleef het alleen bij de *soda laba*, dan was de oorlog nog niet geëindigd.

Vriendschap zweren.

Na het sluiten van den vrede gebeurde het dikwijls, dat beide partijen elkaar vriendschap zwoeren. De Bare'e-sprekers noemden dit *morapa*, in Saoesoe werd het *motali*, bij de Bergstammen en in Parigi *mototowi* genoemd. Meestal gingen de daarbij gesproken woorden, de eed, gepaard met het wederkeerig geven van eenig teeken, soms echter niet. Toen in vroeger jaren de stam der To Pebato vrede sloot met Parigi werd de volgende eed afgelegd: *Tojoe manoe djela ri Wawo nDoda oengka ri Parigi, bare'e maposo. Tojoe manoe djela ri Parigi oengka ri Wawo nDoda, bare'e maposo.* „Een kippenei is in Wawo nDoda gekomen van uit Parigi zonder te breken. Een kippenei is in Parigi gekomen van uit Wawo nDoda zonder te breken”. In werkelijkheid werden geen eieren gebracht, maar de zin was: Wie het eerst het hem toevertrouwde ei breekt, dat is: de bezworen vriendschap verbreekt, zal getroffen worden door de wraak der voorvaderen, en hij kan niet rekenen op eenig succes in den oorlog, welke daaruit ontstaat. De Parigiërs waren de eersten, die „het ei braken”. Toen zij in den daarop gevolgden oorlog geen enkel voordeel behaalden en hun land geteisterd werd eerst door hongersnood, toen door pokken, en ten slotte het hoofddorp geheel afbrandde, waren allen er van overtuigd, dat al deze rampen de wraak waren der voorouders voor „het breken van het ei” (*kono kaposo ntojoe manoe*).

Zoo ook hebben indertijd de To Saoesoe en To Lindoe een eed gezworen van wederzijdsche vriendschap en vrede. De beide partijen gaven elkaar daarbij een ei, een bord en een zwaard. De eed, die daarbij uitgesproken werd, luidde: *ane raliœnaka tali se'i, naropœ mpodœ'o.* „waar deze eed niet wordt gehouden, zal men bij massa's gedood worden”, evenals geschiedt met de uitgelopen kuit van visch (*dœ'o*), die bij massa's door de menschen wordt opgevischt, en door de grootere visschen wordt verslonden. Zij zullen even gemakkelijk sterven, als eieren en schoteltjes breken; zij zullen sterven door het zwaard in den oorlog.

De voorwerpen welke men gewoonlijk wisselde bij het *morapa* waren een speer en een zwaard, die als panden voor het nakomen van den gedanen eed werden bewaard.

Steeds had bij dit *morapa* een maaltijd plaats, waaraan beide partijen deelnamen. Bij dezen maaltijd werd een buffel geslacht (de

To Napoe eischten dikwijls nog, dat een mensch bij die gelegenheid zou worden geslacht). Van de horens van dit beest, die den buik zonden openrijten van hem, die den eed schond, bewaarde ieder der partijen één. Naar deze handeling heette de geheele ceremonie *m o r a p a* „van elkan- der scheuren, scheiden”, met het oog op het gewei van den buffel, dat gescheiden werd.

Gevolgen van den oorlog.

Wanneer de vrede gesloten was, had het vriendschappelijk verkeer tusschen de beide stammen die tegenover elkaar hadden gestaan, weer als vroeger plaats. Alleen ingeval de eene stam zich aan den anderen had onderworpen (*m e n a o e*), bleven de overwinnaars rechten op de leden van dien stam behouden; gelijk boven reeds gezegd is, werden zij beschouwd als slaven der overwinnaars, en zij moesten de laatsten steeds van voedsel voorzien, wanneer er van dezen in hun land kwamen. Een vaste belasting in rijst of foeja of buffels of ook in slaven, brachten de Toradja's echter alleen op aan een der vorsten van Midden-Celebes, Loewoe, Mori, Sigi of Todjo.

Een stam bleef ook rechten behouden op den omtrek van een dorp in het gebied van den bevochten stam, wanneer hij dat dorp had ingenomen en verbrand. Wanneer iemand *s a g o e* klopte van een der boomen, die aan dit verwoeste dorp hadden toebehoord, moest hij een gedeelte van de opbrengst afstaan aan den stam, die het dorp had ingenomen; zoo ook wanneer men rijstvelden aanlegde in den omtrek van dat dorp. Wilde men later op die zelfde plaats weer een dorp aanleggen, dan moesten de aanleggers aan de vroegere overwinnaars een buffel en zeven stukken katoen geven. Men noemde dit *p e d a s i a m a a* „voor het wegvegen van de asch”, namelijk de asch van het dorp, dat verbrand was. Behalve deze *p e d a s i a m a a* eischte de gewoonte ook, dat de nieuwe bewoners, als er leden van den stam die overwonnen had kwamen, dezen van alles voorzagen, wat gevraagd werd. Voor weigering kon men worden beboet. Om deze reden gebeurde het zelden, dat men de plek, waar een verwoest dorp had gestaan, weer ging bebouwen.

Verliezen in den oorlog.

De Toradja's beschouwden den oorlog min of meer als een godsoordeel, zooals wij gelegenheid hebben gehad te zien: wie ongelijk had, zou het verliezen. Wanneer een oorlog ontstaan was om eene zaak, waarvan de buitenstanders weinig op de hoogte waren, gaf men spoedig die partij gelijk, die voordeel behaalde in den strijd. Wanneer dan de verliezende partij ook eenig voordeel had behaald, zeide men: „zij heeft toch ook een beetje gelijk, want zij heeft de trommelstokken geroofd” (*m a r a m p a*

k o d o e n t o e). Deze laatste beeldspraak is ontleend aan de gewoonte van het trommelen (m o g a n d a) in den dorpstempel voor iederen verslagen vijand (zie het tweede gedeelte van dit hoofdstuk). Men stelde het dus voor alsof de aanvankelijk verliezende partij de trommelstokken, waarmede de overwinnaars hunne zege hadden verkondigd, geroofd hadden, om nu hun eigen overwinning bekend te maken.

Door het karakter van godsoordeel, dat de oorlog gewoonlijk droeg, waardoor men bij eenen inval in het vijandelijk gebied reeds tevreden was, als men één hoofd had gekregen, omdat men door deze zege in het gelijk was gesteld, waren de oorlogen gewoonlijk niet zeer bloedig. De meeste slachtoffers vielen bij de inneming van een gansch dorp, maar zooals zal worden medegedeeld in Hoofdstuk „Huizen en Dorpen”, hadden die dorpen slechts een klein getal inwoners.

Eene opgave van de geleden verliezen is niet te geven, omdat de Toradja spoedig van tientallen spreekt, wanneer het nog maar enkelen zijn, en eene uitdrukking als: „de rijstblokken dreven af op den stroom van bloed” hoort men meer dan eens gebruiken om de vreeselijke slachting te beschrijven, die bij de inneming van een klein dorpje zou hebben plaats gehad.

Van den oorlog tusschen de twee machtige stammen der To Napoe en To Onda'e, die van 1892—1902 heeft geduurd, en dien wij van het begin tot het einde hebben bijgewoond, kunnen wij een vertrouwbare statistiek geven. Wij gaan eerst de verliezen der To Onda'e na. Bij de inneming van het dorp Ngojo door de To Napoe werden 28 inwoners gedood, en werd 1 kind krijgsgevangen gemaakt. Pombaro Ini verloor 19 dooden en 5 krijgsgevangenen en bij de uitmoording van het dorp Morengkoe vielen 40 dooden en werden 7 krijgsgevangenen gemaakt. Bij verschillende overvallen op alleen loopende menschen en in veldhuisjes vielen nog 14 slachtoffers. Voorts moesten de To Onda'e bij het sluiten van den vrede, behalve katoenen goederen en dergelijke, nog 7 slaven geven. Wanneer wij deze laatsten bij de krijgsgevangenen rekenen, leden de To Onda'e in die 10 jaren van oorlog aan verliezen: 101 aan dooden en 20 aan krijgsgevangenen.

De tegenpartij verloor bij de inneming van Petiro Lemba 30 dooden en 3 krijgsgevangenen. Bij den grooten veldslag op de vlakte Pada mPoana ngKongka sneuvelde 20 To Napoe, en bij verschillende andere gelegenheden doodden de To Onda'e nog 5 personen van de tegenpartij. De verliezen bedroegen dus totaal aan dooden 55, aan krijgsgevangenen 3.

Deze oorlog wordt steeds door de menschen een van de bloedigste genoemd en wanneer men nu, eenige jaren na afloop van dien oorlog in het algemeen vraagt: „Hoeveel verliezen zou die Napoe-Onda'e-oorlog wel hebben opgeleverd?”, hoort men gewoonlijk tot antwoord: „Dat liep in de honderden” (r i a t o e n j a). Wij kunnen constateeren, dat deze oorlogen niet leidden tot vernietiging of decimeering van den stam. Toch zijn de vroeger zoo groote stammen der To Kadomboekoe en der To

Tora'oe gedecimeerd, en de stam der To Pajapi in het Noordwesten van het landschap Posso is geheel en al verdwenen.

Wij hebben indertijd drie intelligente hoofden (van wie één hoofd der To Kadomboekoe) gevraagd naar de reden hiervan, en merkwaardig genoeg gaven zij alle drie het eenig juiste antwoord: „de reden van dien achteruitgang en van dat verdwijnen is, dat de stam niet ophield met onderling twisten en het eene dorp de hulp van andere stammen inriep om het andere dorp te vernietigen. Eerst als het dorp vernietigd was, was de andere partij tevreden (sangadi opi taoe salipoe, rodomo raja noe joenoenja)”. Wij hebben de geschiedenis van twee der genoemde stammen medegedeeld in Hoofdstuk „Het stroomgebied van de Posso” en daaruit blijkt de waarheid van het bovenstaande.

Wat mag de aanleiding zijn geweest tot het zich oplossen van genoemde stammen? Prof. Dr. S. R. Steinmetz heeft in zijn werk „Ethnologische Studien zur ersten Entwicklung der Strafe” IIe Deel (bladzijde 130 en vervolgens) aangetoond, dat wanneer het Moederrecht in Vaderrecht overgaat, de stam langzamerhand in familiekringen wordt opgelost, die onderlinge veeten koesteren en met elkaar uitvechten. Wij weten te weinig van de geschiedenis der genoemde stammen af om met zekerheid te kunnen zeggen, dat het Toradja'sche matriarchaat bij hen aan het overgaan was in patriarchaat; het eenige, waaraan deze onderstelling eenigen grond zou kunnen ontleenen is, dat de To Tora'oe sedert een halve eeuw ongeveer Mohammedanen zijn geworden; de To Kadomboekoe zijn het een poos lang geweest en de To Pajapi hebben zonder twijfel sterk onder Mohammedaanschen invloed gestaan. Wij vestigen hier nog de aandacht op de omstandigheid, dat bij de twisten der To Kadomboekoe en To Pajapi steeds eene vrouw genoemd wordt tegenover een man (broeder en zuster).

II.

Hebben wij in het eerste gedeelte van dit hoofdstuk meer het praktische en technische van het Oorlogvoeren nagegaan, thans deelen wij een en ander mede omtrent het godsdienstige in het Oorlogvoeren der Toradja's.

Het deelnemen der voorouders in den strijd.

Bij het oorlogvoeren openbaarde zich weer in groote mate de innige verhouding, welke er tusschen de menschen en de zielen hunner voorouders bestaat. De Toradja geloofde zeker, dat de zielen der voorouders, inzonderheid die der verslagenen, a nitoe genaamd, hem in den krijg vergezelden. Een oud hoofd zeide eens tot ons: „Wanneer een van ons een juisten slag met zijn zwaard geeft op den vijand, is het niet die persoon, die den slag toebrengt, maar dat doet een voorvader, die achter

hem staat". Wanneer men dicht bij den vijand was gekomen, werden dan ook twee offers van sirih-pinang neergelegd: één achter den troep, bestemd voor de anitoë die volgden, en één vóór den troep, bestemd voor de goden in het algemeen (lamoasindate, lamoasilaoe).

Maar wilde men op de hulp der voorouders rekenen, dan moest men in den gevoerden krijg in zijn recht zijn. Nu weet de Toradja dikwijls zóó te praten, dat hij het recht op zijne hand meent te krijgen, maar met al zijn gepraat, voelt hij toch zeer goed of hij in het gelijk is of niet. Kort voordat wij ons in het Posso'sche kwamen vestigen, was er oorlog tusschen de To Napoe (verbonden met de To Pebato) en de To Lage; in deze zaak hadden de To Lage ongelijk. Op eens doodden de To Pebato eenige leden der To Kadomboekoe, een stam, die zich onzijdig had gehouden. De To Kadomboekoe gingen dus ook tegen de To Napoe en To Pebato vechten en deden voor Toradja's wonderen van dapperheid. Op zekeren tijd verbonden de To Kadomboekoe zich met de To Lage om een gezamenlijken tocht te ondernemen, maar toen zij bij den vijand waren gekomen, ontzong hun de moed, en allen keerden onverrichterzake naar huis terug. Toen wij later aan het Kadomboekoe-hoofd, die met een klein aantal volgelingen zulke dappere daden had verricht, vroegen, hoe het kwam, dat hij thans met zulk een groot aantal strijders niets had gedurfd, antwoordde hij: „Wij voelden ons niet sterk, omdat wij samen waren met de To Lage, die in deze zaak ongelijk hebben; de voorouders zouden dus niet met ons willen medevechten”.

De reden, waarom men ten strijde trekt (tadea).

Den grond, waarop de Toradja een oorlog begon, noemde hij tadea⁽¹⁾. De tadea, de reden waarom hij ten strijde trok, zeide de Toradja op in den tempel voor dat hij uitging, opdat de voorvaderen zouden vernemen, dat hij om eene rechtvaardige zaak streed. Voor dat hij, bij den vijand gekomen tot den aanval overging, herhaalde hij nog eens de tadea, en dan voelde hij zich sterk. Had eenige partij geen voordeel in den strijd, dan heette het: „haar tadea (de reden waarom zij is gaan vechten) is niet waar”. Wanneer een andere stam de verliezende partij te hulp wilde komen, of door haar te hulp geroepen werd, moest die stam eerst een tadea zoeken. Meestal herinnerde men zich dan wel het een of ander onrecht, dat iemand van den vijandigen stam een van den helpenden stam had aangedaan. En was de verhouding tusschen die twee stammen zoo vriendschappelijk geweest, dat men

(1) Tadea is waarschijnlijk met het achtervoegsel — a afgeleid van een stam tade, die niet meer bekend is, doch welker beteekenis dezelfde kan zijn als die van tandje „de beslissing, de verantwoordelijkheid eener zaak aan een ander opdragen”. Zoo zou tadea kunnen beteekenen „hetgeen men (den goden) in handen geeft, wat men hun opdraagt, hen laat beslissen”.

geenerlei reden kon vinden, waarom men den strijd zou kunnen aanbinden, dan lokte de Toradja iets uit. Eenige leden van een t a d e a zoekenden stam deden dit op deze wijze: zij gingen naar het hoofddorp van den stam, om welken te slaan, zij een stok moesten vinden. Hier stelden zij zich onhebbelijk aan, vroegen van alles, zoodat het hoofd eindelijk boos op hen werd. Nu hadden zij hun t a d e a, die zij aldus opzeiden in den tempel: „o goden, de lieden van dien stam hebben ons zwaar beleedigd; wij hebben hun nooit iets kwaads gedaan, wij hebben altijd in vriendschap met hen geleefd, en nu hebben zij ons van allerlei geweigerd en zijn boos op ons geworden. Zij hebben dus groote schuld door den vriendschapsband te verbreken. Daarvoor trekken wij tegen hen op. Vergezelt ons, o goden”.

Wij laten hier een verhaal volgen, dat een aardig licht werpt op hetgeen de Toradja bij t a d e a denkt. Een man vertelde: Toen ik vijf dagen geleden voorbij dit riviertje kwam, vond ik hier een krokodil. Ik stak het dier met mijn speer, maar deze drong niet door. Ik vervolgde het beest, en stak hem weer, maar weder zonder gevolg. Toen zocht ik spoedig een t a d e a en zei deze op: „gij zijt het geweest, die mijn varken hebt opgegeten in het vorige jaar; gij zijt het geweest, die twee maanden geleden mijn hond hebt gegrepen; uw schuld is groot, en daarom vecht ik tegen u”. Toen stak ik den krokodil weer, en ditmaal drong mijn speer tot diep in zijn lichaam door.

Wijzen van wichelen voordat men ten strijde trok.

Wanneer besloten was tot een sneltocht bij den vijand, moest eerst een goede dag worden bepaald, waarop men kon vertrekken. Om dezen te weten te komen, slachtte men eene kip uit welker ingewanden men opmaakte of de tijd tot vertrekken geschikt was of niet. Hierbij lette men: 1°. op den darm die de maag verlaat; liep hij recht, en niet in een bocht of een hoek, zoo was dit een gunstig teeken; 2°. op het hart (s o e l e), of dit groot dan wel klein was; 3°. op de galblaas (a p o d j o e); was deze groot en bolvormig, dan was dit een gunstig teeken; 4°. op den blinden darm (t a o e n j a), die in zijn geheel met den darmwand moest verbonden zijn, om een gunstig teeken op te leveren; zat hij slechts aan ééne zijde vast, dan was het teeken ongunstig. Zag men uit de ingewanden, dat de tijd nog niet gunstig was, zoo slachtte men nog een kip, en daarna nog een, tot viermalen toe. Voorspelden alle vier ongunstig, dan stelde men den tocht tot nader gelegenheid uit. Het ingewand, dat een goed voor-teeken had gegeven, werd in een bamboekoker op reis medegenomen.

Indien de kip gunstig voorspeld had, mochten de deelnemers aan den tocht niet langer thuis blijven, anders zouden zij later weer opnieuw naar teekenen moeten vragen. Zij gingen dus dadelijk op reis, dat wil zeggen: ze betrokken eene hut, die een eindweegs buiten het dorp was opgericht, in de richting die de strijders wenschten te gaan. Van hier uit mochten

zij vrij hun dorp bezoeken, wanneer zij maar maakten dat zij in de hut overnachtten. Men noemde dit *pog'a'ka* (scheiding); deze maatregel wordt nog in acht genomen, wanneer men ter jacht gaat.

Er waren verscheidene wijzen van wichelen (*motonaa*), die de Toradja in praktijk bracht om te zien of hij voordeel in den strijd zou behalen. De meest voorkomende wichelwijze was die met het ei. In een ei werd aan het spitse eind een gaatje gemaakt, waarna men het staande plaatste in een daarvoor passende opening in een stuk boomschors of pisangstam. Men sprak het dan aldus toe: „Gij, kippenei, wanneer jij ziet, dat er iemand is, dien ik dooden kan, spring dan uit elkaar; wanneer jij ziet, dat er niemand is, (doe dan) als wanneer men het oor van een bijl, of een steen gloeiend maakt”, d. i. word zacht als verhit ijzer of hard als steen. Daarna bewoog men het ei langzaam heen en weer boven een vuur. Sprong door de hitte een gedeelte van den inhoud uit het ei, dan zou men voordeel hebben op dezen tocht; stolde de inhoud echter langzaam zonder dat het ei uiteenspatte, dan was dit een ongunstig teeken. Het ei, dat voordeel had voorspeld, werd op den tocht medegenomen, en wij zullen beneden zien, wat men er mee deed.

Bij de To-Lage wichelde men ook met een hond. Een stuk hout werd dan horizontaal op twee paaltjes gebonden. Aan dit stuk hout waren aan den kant van den vijand zes, en aan den kant van het eigen dorp zeven stukjes bamboe gebonden; zes beteekent ongeluk, „zonder hoofd” (1), zeven beteekent geluk, „met een hoofd”. Daarna deed men een hond een touw om den nek. Het uiteinde van dit touw nam men in de gesloten hand, en blies er langs, daarbij zeggende: „Gij hond, zeg ons of wij geluk zullen hebben of niet”. Dan tilde men het dier op aan touw en staart en legde hem zoodanig over het horizontaal liggende stuk hout, dat het was alsof hij dit met zijne vier pooten omarmde. De hals van het dier rustte op de bamboetjes, die naar den kant van den vijand waren gekeerd. Dan riep men de goden aan, en trachtte vervolgens den kop van den hond met één slag van het lichaam te scheiden. Waren met dezen slag ook de bamboetjes doorgelukt, en sprongen de stukken ervan den kant uit, waar de vijand woonde, dan kon men gerust uittrekken. Sprongen de stukjes bamboe echter den kant uit, waar het eigen dorp lag, dan was het beter den tocht wat uit te stellen. Was de hals van den hond niet doorgelukt, maar kon men op het hout toch een zwaardsnede waarnemen, dan was dit mede een gunstig teeken. Voorts lette men nog op de haren van den hond, die aan het zwaard waren blijven kleven; wezen deze haren naar de punt van het zwaard, dan was zulks een gunstig teeken; wezen zij daarentegen naar het gevest van het zwaard, dan trok men niet uit. Na afloop hiervan werd de hond geroosterd en opengesneden. Men nam nu

(1) Van oneven getallen zegt men dat zij een hoofd hebben, omdat ze bij deeling door 2 altijd eene rest opleveren; ze worden daarom in de wichelkunst als gunstig beschouwd.

het hart (soele) er uit; dit hield men omkneld in de volle linkerhand, waarna men er met den wijsvinger van de rechterhand op drukte door de opening tusschen duim en wijsvinger. Sprong het hart in zijn oorspronkelijken vorm terug, als men den vinger wegtrok, dan zou men geluk hebben, bleef er een deuk in, dan was de voorspelling ongunstig. Dit hart werd, wanneer het gunstig voorspeld had, ook medegenomen op den tocht; wij komen beneden hierop nog terug.

Een ander, veel gebruikt middel, om te zien of men geluk zou hebben in den strijd, was het wichelen met ontbolsterde rijst. Deze proef nam men dikwijls eerst, wanneer men reeds op weg was naar den vijand toe. De wichelaar legde eenige handen vol rijst tusschen een Toradja'sch regenscherm (b o r o e). Hij bond zich den hoofddoek zorgvuldig om het hoofd, zoodat al zijn hoofdhaar door dit kleedingstuk bedekt was. Dan zette hij zich vóór het regenscherm op den grond, en liet zich met een stuk katoen bedekken. De rijst sprak hij door de gesloten hand toe. Was dit afge-loopen, dan kwam hij weer te voorschijn, en opende het regenscherm; zou men op dezen tocht een of meer vijanden verslaan, dan zouden er voetstappen in de rijst te zien zijn, of men zou er menschenhaar op vinden. (Bij de To Napoe was het een teeken van geluk als er een stukje gemberwortel in gevonden werd).

De rijst, waarmede deze proef genomen was, werd in een stuk bamboe gekookt. De stookplaats, die men hiertoe gebruikte, werd omheind; niemand mocht daarheen gaan, zelfs niet naar de plek wijzen. Vond men nu den volgenden morgen voetstappen in de asch afgedrukt, dan was de geestdrift der deelnemers aan den tocht groot, want zij zouden dan zeker eenige vijanden verslaan. De in den bamboekoker gekookte rijst werd onder de krijgers verdeeld; men at daarvan iederen dag een weinig om moedig te worden.

Het wichelen met de kip en met de rijst was ook algemeen bij de Berg-Toradja's. De To Napoe hielden boven de rijst, waarmede gewicheld was, een zwaard met het scherp naar boven; hierop strooiden zij kalk uit de kalkbus; de helft nu van de rijst, waarop de meeste kalk was gestort, werd gekookt, op de wijze die boven reeds is medegedeeld.

Wanneer in het Todjo'sche iemand ten strijde trok, begaf hij zich eerst naar een wichelaar van beroep, zooals men ze in Todjo heeft. De wichelaar sleep het zwaard van den krijger vlijmscherp, en beproefde dit dan op diens lichaam, door hem een zeer oppervlakkige huidsnede te geven. Kwam dan uit de schram geen bloed te voorschijn, dan kon de man gerust ten strijde trekken: hij zou geluk hebben in den strijd, en in welstand weder huiswaarts keeren.

De voorganger in den strijd.

Degeen, die bij al dit wichelen de leiding had, was de t a d o e l a k o (samengesteld uit t a d o e, „leider, voorganger”, en l a k o, „gaan”; dus:

iemand die aanwijst, hoe men moet gaan). Deze lieden waren geen voorvechters, maar een soort van priesters, die den wensch der voorvaderen trachtten op te maken uit allerlei voortekenen. De To Koelawi zeiden, dat een der gesneuvelde voorvaders of *anitoë warani* zich in den *tadoelako* incarneerde, en op deze wijze zijne nazaten op hun tocht vergezelde.

Behalve dat hij met wichelen den gunstigen tijd tot opbreken bepaalde, ging deze oorlogspriester den troep steeds een eindweegs vooruit; werd er gekampeerd, dan werd zijne hut op eenigen afstand van de overige hutten gebouwd. Dit alles moest dienen, opdat hij ongestoord acht kon slaan op de vogelgeluiden, die ongeluk en geluk voorspelden, en op andere voortekenen, die den troep waarschuwden. Over de verschillende omineuze vogels hebben wij gesproken in het Hoofdstuk over „Geestelijke en godsdienstige begrippen”. Men geloofde verder nog, dat wanneer de geluk-voorspellende vogel uit een boom zonder bladeren vloog, men het hoofd van iemand, die kaalgeknipt was, zou buit maken; vloog hij uit een boom met een schoonen bladerdos, dan beteekende dit een menschenhoofd met lang haar. Zag men een omineuzen vogel, maar gaf deze geen geluid (men noemde dit *mepoho*), dan was dit een heel slecht teeken. Zoo lette men ook op de geluiden, welke het spookaapje (*nggasi*) maakte: in het algemeen kan men zeggen, dat ingeval de geluiden achter den troep werden gehoord, dit een slecht voorteeken was. Hoorde men ze vóór zich uit, dan kon de troep gerust voortgaan. De To Koelawi hechtten nog bijzondere waarde aan de ontmoeting met een python; dit zou beteekenen, dat de vijand zich zou overgeven.

Het gebeurde wel, dat de *tadoelako* den troep dagen lang vooruitreisde. Hij maakte dan halt, wanneer het voorspellende geluid dit eischte, en ging voort, wanneer de teekenen gunstig waren. Dit had het voordeel, dat de troep zich sneller kon voortbewegen, want hij had zich dan niet te storen aan allerlei teekenen; de *tadoelako* had dit reeds voor allen gedaan.

Het schelpensnoer (*batoe rangka*).

Een sieraad, waaraan men dadelijk den oorlogspriester kon herkennen, was een snoer van verschillende soorten van zeeschelpen, die alle vertakt waren; hieraan had dit sieraad den naam te danken van *batoe rangka*, „getakte steenen”. Zooals wij beneden nader zullen zien, was de bedoeling van dit schelpensnoer om de zielestof (*tanoana*) van den vijand er binnen te lokken, waarna de verschillende takjes en haken, die aan de schelpen zaten, de zielestof beletten heen te gaan; hierdoor kwam ook de eigenaar van die zielestof in handen van den bezitter van het snoer. In vreedestijd werd zulk een schelpensnoer in den tempel of in eene rijstschuur bewaard (in een woonhuis mocht het niet worden gebracht), maar trok een troep ten strijde, dan had de voorganger het over den schouder

om borst en rug hangen. Wanneer men zich had meester gemaakt van een menschenhoofd, dan werd ook een klein stukje van de scalp in een der schelpen gestopt, „om het snoer te voeden”. De To Napoe hechtten nog bijzondere kracht aan het schelpensnoer, dat zij *rante boë* „keten van varkens (beenderen?)” noemden; wanneer men er op blies tegen den vijand, als deze reeds dichtbij was, zou hij vallen, blies men er op terwijl hij nog verre was, dan zou de vijand geen stand houden; hij zou vluchten en men zou geen menschenhoofden krijgen.

Voorbehoedmiddelen (*pakoeli*).

Behalve het schelpensnoer, droeg de oorlogspriester voorbehoedmiddelen (*pakoeli* of *adjima*); deze werden echter ook door de krijgers gedragen. Zonder onderscheid bestond dit voorwerp uit eene lange smalle beurs van katoen, door ringen van schelp of buffelhoorn in verschillende afdeelingen verdeeld. In die beurs bevonden zich wortels en steenen van bijzonderen vorm. Vanwaar die voorwerpen in de *adjima* afkomstig waren, wist de eigenaar niet meer, want deze zaken waren geërfd van vader op zoon. Die steentjes en boomwortels, welke de kracht hadden om den drager voor alle onheil te beschermen en hem vele vijanden te doen verslaan, heetten *sipparanganga*, wat zooveel als „de schreeuwert” beteekent. Dan had men *siope*, waardoor de vijand spoedig op de vlucht zou gaan; *toempa lipoe*, „dorpenbespringer”, zou een dorp ongetwijfeld in de hand van de bestormers geven, en *pasala*, „die doet missen”, bezat de geheime kracht om alle kogels van den eigenaar af te wenden. En zoo had men meer. Maar bijna altijd was in die beurs ook verborgen een stukje menschenscalp met haar er aan. Wanneer de tijd gekomen was, dat men zijn slag zou slaan, werden kleine stukjes van de scalp afgesneden, en te zamen met gemberwortel opgegeten; dit diende *nakaramoendaja*, „om het binnenste te verwarmen”, en als men warm is, is men ook moedig. Nacht en dag had men deze voorbehoedmiddelen om den hals hangen.

De achterblijvende familieleden.

Voordat de krijgers op weg zouden gaan, namen zij afscheid van de geesten (*anitoë*), die in den tempel woonden, of liever zij gaven kennis van hun vertrek, in de overtuiging, dat die geesten zouden medetrekken. Een *sirih-pinangoffer* werd op den middelsten zolderbalk (*paladoeroë*) neergelegd, en het voornemen tot uittrekken werd daarbij uitgesproken. Wanneer de mannen weer uit den tempel waren heengegaan, werden de toegangen tot den tempel afgesloten, en niemand mocht er meer in. Zooals gezegd is, vergezelden de daar wonende geesten de krijgers; indien nu iemand in den tempel liep gedurende hunne afwezigheid, zouden de in het vijandige land vertoevende geesten door het leven in hunne woning ge-

maakt, worden opgeschrikt, en naar het dorp terugkeeren, waardoor de krijgers aan zichzelf overgelaten zouden zijn, en het onderspit zouden delven.

Dergelijke overwegingen hebben geleid tot het inachtnemen van allerlei zaken door de echtgenooten en de naaste verwanten van de uitgetrokken strijders. Het huis moest netjes worden gehouden; het slaapmatje van den vertrokkenen werd niet opgerold, maar over een stok gehangen; de vrouw en de naaste verwanten mochten geen nacht van huis gaan; het vuur in den haard mocht niet uitgaan; velen brandden den geheelen nacht licht, geen kookpot mocht worden uitgeleend; de echtgenooten mochten zich het haar niet wasschen, of zich de luizen van het hoofd laten zoeken; zij mochten niet dansen of bezoeken afleggen. De oorsprong van deze voorschriften ligt in het denkbeeld, dat de zielestof (t a n o a n a) van den lichamelijk afwezigen strijder plotseling (in den droom bijvoorbeeld) naar huis zou kunnen terugkeeren. In zulk een geval moest hij thuis alles in orde vinden; hij mocht niets zien wat hem onaangenaam stemde of onrustig maakte, want het lichaam van den strijder zou van al de emoties van zijne zielestof den terugslag ondervinden en daardoor zou de man ongeschikt worden voor den strijd. De Toradja zelf zeide van het inachtnemen dezer voorschriften (dat met één woord m o r a m e wordt genoemd): n a k a m o e m o e t a o e m a l a i, „opdat zij die heen zijn gegaan, stil mogen zijn”, niets aan te merken hebben.

Er waren ook onder deze m o r a m e-voorschriften, die eene sympathetische handeling bedoelden. Zoo mocht de achtergebleven echtgenoot haar baadje, hoofddoek of hoofdband in den slaap niet afleggen, opdat haar man in den strijd zijn hoofddoek niet zou verliezen, waardoor hem de gewoonlijk lange hoofdharen over het aangezicht zouden vallen, en hem in zijne bewegingen belemmeren. Zij mocht gedurende de afwezigheid van haar echtgenoot niet naaien of iets doen met materiaal, waaraan dorens waren, zooals het vlechten van matjes van pandanus-bladeren, welker randen met dorentjes zijn bezet. Hierdoor toch zou de strijder op den dag, waarop hij met den vijand in aanraking kwam, pijn aan de voetzolen krijgen. Opdat hij niet moede zou worden, strooide zijne vrouw iederen avond en morgen wat rijst- en Coix lacryma-korrels op den vloer van haar huis, om hiermede de zielestof van haren man te versterken. Ook liepen de vrouwen steeds met takjes van de w a r o - w a r o, eene plant, welker vruchtschillen zeer licht zijn en gemakkelijk door den wind worden medegevoerd. De w a r o - w a r o is het zinnebeeld van vlugheid, en het dragen er van moest de krijgers vlug maken in het loopen en in hunne bewegingen.

De namen der uitgetrokkenen werden door de achtergeblevenen niet genoemd; door het noemen van den naam zou de zielestof van den genoemde gemakkelijk naar huis worden gelokt, en dit zou dien persoon krachteloos maken. Men duidde de strijders aan met b o l a g i. Ook wanneer van uit een kampement van Toradja's eenige verkenners werden

uitgezonden, noemden de in het kamp achtergeblevenen dezen gedurende hunne afwezigheid niet bij den naam, maar duidden hen eveneens aan met *b o l a g i*.

Boven medegedeelde *m o r a m e*-voorschriften werden ook in acht genomen door jonge meisjes, die haar baadje of haar hoofddoek of een streng kralen aan een der uittrekkende jongelingen hadden meegegeven. Een jongeling mocht niet van twee meisjes tegelijk iets aannemen; dit zou hem ongeluk aanbrengen. Zulk een voorwerp heette *b a j a r i*, „betaling”. Wanneer de jongeling met den vijand in aanraking zou komen, deed hij het medegegeven aandenken aan, opdat het hem krachtig zou maken. Had hij in den strijd geluk gehad, dan gaf hij bij zijne terugkomst in het dorp het aandenken aan de eigenares terug. Dit meegeven van eenig aandenken sloot niet in zich, dat de jongeling later met dat meisje zou trouwen. Soms gaf het meisje den jongeling ook wat pruim-tabak mee, genoeg voor twee pruimen. De eene pruim genoot hij op den dag, waarop hij met den vijand in aanraking zou komen, de andere gebruikte hij op den dag, waarop hij voor den veroverden kop in den tempel zou gaan trommelen (*m o g a n d a*).

Het begraven van het ei.

Wanneer de troep op vijandig gebied was gekomen, mocht hij voorloopig niets van de voortbrengselen van dat land gebruiken zonder het te koopen. Wanneer men bijvoorbeeld water wilde drinken, wierp men vooraf een duit of een kraal in het riviertje. Eerst wanneer men met den vijand in aanraking was geweest, mocht men nemen, wat men wilde.

Was nu tot den aanval besloten, dan ging de oorlogspriester (*t a d o e l a k o*) met een paar makkers in den nacht naar het dorp, waar men zijn geluk zou beproeven. Dicht bij den ingang van het dorp legde de *t a d o e l a k o* zijn schelpensnoer in een kring op den weg. In dien kring begroef hij het ei en het kippeningewand, waarmede gewicheld was voordat men wegtrok. Dan bewoog de voorganger het schelpensnoer zevenmaal over die plek en riep de zielestof van de bewoners van het vijandige dorp in stilte aan: „o zielestof van N. N. (hier werd de naam genoemd van een der bewoners van het dorp) kom op mijn kip treden; gij hebt schuld, gij hebt onrecht gedaan, kom”. Dan wachtte men, en wanneer de schelpen van het snoer geluid gaven, dan was het een teeken, dat de zielestof van een vijand werkelijk gekomen was, en nu door het schelpensnoer werd vastgehouden. Dit snoer deed dus denzelfden dienst als de zielenstrik van de Zuidzee-bewoners. Zelfs wanneer de oorlogspriester zijn schelpensnoer weer om den hals hing en het stevig vastbond met zijn draagsarong om te voorkomen, dat de schelpen zouden rinkelen en zijne aanwezigheid aan den vijand zouden verraden, zouden de schelpen toch geluid blijven geven. De eigenaar van de zielestof, die in het snoer was gevangen, zou dan den volgenden dag komen en op het begraven ei trappen; ondanks zichzelf zou

hij den kant oploopen, waar de vijand verborgen lag, die zijn zielestof gevangen genomen had, en zodoende zou hij een gemakkelijke proof worden.

Wij moeten nog even vermelden, dat wanneer de oorlogspriester van het begraven van het ei (men noemt dit: *malapa manoe*, „de kip loslaten”) bij zijne makkers terugkwam, hij steeds zou trachten hen te verschrikken. Misschien deed hij dit met het oog op de zielestof van den vijand, die de priester bij zich had: een ziel tracht steeds de menschen te verschrikken. Alle deelnemers aan den tocht raakten dan hun oorlogspriester aan.

De To Koelawi hielden er nog een bijzonder middel op na om de zielestof van den vijand te lokken. Was men namelijk dicht bij den vijand gekomen, dan richtte men 's nachts een offertafeltje (*Koel. lano*) op, waarop een offer van gekookte rijst werd geplaatst. Een trap met zeven treden (inkervingen) werd tegen het offertafeltje aangezet, en de krijgers plantten allen hun speren er om heen. Daarna riep de *tadoelako*: „maakt de vuren uit”, en als alles donker in het kampement was, riep hij de zielestof der vijanden bij name, hun rijst aanbiedende om te eten. De krijgers stonden in wijden kring om het offertafeltje heen geschaard. Men geloofde stellig, dat de zielestof van hen, die zouden vallen, op het roepen komen zouden. Huilde de zielestof, dan behoorde zij toe aan iemand, die gemakkelijk te verslaan zou zijn; liet de zielestof een toornig geluid hooren, dan zou de persoon aan wien zij toebehoorde zich niet gemakkelijk overgeven. Soms beweerde men de zielestof van den vijand te zien in menschelijke gedaante. Hierna maakte men de vuren weer aan, en verdween de zielestof.

Het eten van dapper makende middelen.

Vlak voordat men met den vijand in aanraking dacht te komen, maakte men zich voor den strijd gereed. Het haar werd stevig om het hoofd gewonden en met den hoofddoek vastgebonden. Dapperen staken een slangvormig versiersel van koper (*sanggori*, zie Hfdst. „Kleeding en versiering”) in het hoofdhaar, en voegden er nog een pluim bij (*widoe*, zie Hfdst. „Lijkbezorging, 4”). De *tadoelako* verzamelde dan de tochtgenooten om zich heen en deelde *taliwanji* (of *taliwani*) onder hen uit. (De beteekenis van *taliwanji* of *taliwani* is „dappere”. Dit is de algemeene naam voor sommige plantensoorten, die bedwelmen als men er van eet). Een soort vergiftige paddenstoel, *tambata talinga* genaamd, werd veel voor dit doel aangewend. De bedoeling is duidelijk: de strijders wilden zich ongevoelig maken voor het dreigende gevaar; maar menige Toradja wilde dit niet erkennen en beweerde dat de kracht van de *taliwanji* hierin bestond, dat de vijand hem dan niet dorst aanzien. Een hoofd van de To Kadomboekoe zou het voormalige dorp Boeje mBajaoe overvallen. Geen bedwelvende planten-

soorten bij zich hebbende, deelde hij aan zijne volgelingen eene kleine dosis kruid uit, dat zij opaten. Dit zou hen wel „warm van binnen” maken. Wij vernamen, dat met ditzelfde doel ook wel eens schaamharen van vrouwen door de krijgers werden gekauwd.

Wat men met het hoofd van den verslagene deed.

De verschillende wijzen, waarop men den vijand aanviel, hebben wij in het eerste gedeelte van dit hoofdstuk besproken. Zoodra men een vijand had verslagen, werd zijn hoofd van het lichaam gescheiden. Ieder van de deelnemers haastte zich het hoofd aan te raken en daarbij het krijgsgedil aan te heffen (m e p o k o e); althans wanneer men niet bang behoefde te zijn voor vervolging. Dan werd het hoofd haastig in een draagsarong gewikkeld, en zoo vlug als men kon verwijderde men zich van de plek, waar het slachtoffer was gevallen om niet door de familieleden van den verslagene te worden achterhaald. Achtte men zich veilig, dan werd het buitgemaakte hoofd te voorschijn gebracht en op den grond gelegd. Het schelpensnoer (b a t o e r a n g k a) werd om het hoofd heen gelegd, en men hief den krijgssang aan. Dit heette m o n d o l o e. Deze zang bestond uit zeven strophen; wij komen hierop terug in het letterkundig gedeelte van dit werk.

Was deze somber klinkende zang geëindigd, dan sneed men kleine stukjes van de scalp af, en deed die in de spleten der schelpen van het snoer. Vervolgens werd de geheele scalp van het hoofd gevild; de schedel werd met een hakmes van het hoofd gescheiden, met kalk bestrooid en in de zon gedroogd (*). Het gebeurde ook wel, dat een oorlogspriester een stukje hersenen van den verslagen vijand at; men beweerde, dat hij anders geen kracht zou hebben om terug te keeren.

De Berg-Toradja's namen den schedel van den verslagene nooit mede, alleen de huid met het hoofdhaar er aan. Ook de scalp van hun verslagen makers trachtten zij mede te nemen, ten einde met deze scalp het doodenfeest te vieren. Volgens sommigen deden de Bare'e-Toradja's dit ook wel eens.

Het lijk van den verslagene.

Het is naar de denkbeelden van den Toradja zeer verkeerd zich vroolijk te maken met de schaamdeelen van den verslagene. Het moet wel zijn voorgekomen, dat een der overwinnaars schaamharen van den verslagene afsneed, en daarover den krijgskreet aanhief. Dit werd dien mensch „tot misdrijf aangerekend” (r a p o s a l a a), en het zou ten gevolge hebben, dat wanneer de schuldige weer eens met een troep uittrok, hij geen geluk

(*) Zulk een gedroogde menschenschedel wordt overdrachtelijk m a m o n g o m a n g a o e, „droge pinangnoot”, genoemd.

zou hebben. Had zulk een misdrijf plaats gehad, dan moest de schuldige bij thuiskomst een buffel, en een hond slachten, *n a p o r a a n d j a j a*, „om den weg met bloed te bestrijken”, en zoo de schuld te verzoenen. Was de schuldige een hoofd, dan moet het wel zijn gebeurd, dat hij een slaaf ter verzoening slachtte.

Het lijk van den verslagene werd door zijne dorpsgenooten geheel ontkleed op eene stelling gelegd, een eindweegs buiten het dorp, of op de plek, waar hij verslagen was, om geen hinder van den stank te hebben. Het werd zóó gelegd, dat de hals wees naar de plaats, waar de vijand woonde; de schaamdeelen bedekte men met een reeds geel geworden boomblad. Dan spraken zijne bloedverwanten het lijk toe: „Wilt gij, dat wij uw dood wreken of niet?” Hierna schudde men het lijk, en wanneer daarbij nog enkele druppels bloed uit de wond aan den hals vloeiden, was dit een bewijs, dat de verslagene zich wenschte gewroken te zien, en dat hij zijne wrekters bij hun werk zou helpen. Eerst wanneer zijn dood gewroken was, werd het lijk begraven.

Het thuisbrengen van het hoofd.

De aanvallers trokken zoo spoedig mogelijk naar huis met hun buit. Onderweg gaven zij uiting aan hun gevoel door zich vroolijk te maken over de weduwen en weezen, die zij bij den vijand hadden gemaakt. Elk oogeblik riep er een uit: „De To Kinadoe (of een andere stam, waarheen men was gegaan) zijn tot weduwen en weezen gemaakt”, waarop al de tochtgenooten met het aanheffen van den overwinningskreet antwoordden. Dit juichen heette *m o g o e m o r a*. De mare hunner overwinning snelde hun vooruit, en wanneer de kreten der strijders in het dorp werden gehoord, haastte zich ieder naar buiten de dapperen te ontmoeten. Ieder raakte den schedel aan of rook er aan, waarbij men herhaaldelijk den krijgskreet liet hooren. Sommige thuisgeblevenen (meestal vrouwen) werden als waanzinnig, wanneer zij hoorden, dat de strijders aankwamen. Zij ijlden naar buiten, beten in den schedel en waren niet tot bedaren te brengen, aler zij wat palmwijn of water uit den schedel hadden gedronken. Wanneer de krijgers met leege handen thuis kwamen, gebeurde het wel, dat deze tijdelijk waanzinnigen in de armen der terugkeerenden beten. Men noemde dezen toestand: *merata lamoanja*, of *merata raa*, „de geest is over hen gekomen”.

Waren er onder de krijgers zelve dergelijke lieden, dan werd hun waanzin genezen door het eten van een stukje hersenen, of het likken van het bloed van den verslagene. Wanneer men uit den strijd teruggekomen was met één menschedel, drukte men dezen iederen achtergebleven man (soms deed men dit ook bij vrouwen) tegen de borst; sommigen namen den schedel zelf op en drukten hem tegen hun borst. Zij moesten daarbij den overwinningskreet aanheffen (*m e p o k o e*). Deze handeling heette *m a n g o k o*. Bracht men meer dan één schedel mee,

dan werden deze in eene rij op den grond gelegd, en iedere man kroop er op handen en voeten overheen, zoodanig dat zijne borst de schedels raakte. Dit heette *mogooerantoe*. Op deze wijze kregen de achtergebleven mannen hun deel aan de overwinning, en zouden zij hunne dapperheid niet verliezen.

Gewoonlijk zorgden de strijders, dat zij in den namiddag in hunne woonplaats terugkeerden. De dorpsgenooten gingen dan allen aanstonds aan het werk om een degelijken maaltijd te bereiden. De krijgers waren dan ook meestal half ziek en uitgehongerd, wanneer zij thuis kwamen, en de aanblik, dien zij opleverden, stemde de huisgenooten tot medelijden, waardoor zij werden weerhouden eenig verwijt te doen hooren of eenige onaangenaamheid te zeggen, wanneer de lieden soms zonder hoofd huiswaarts keerden ⁽¹⁾.

Voordat de krijgers hun dorp binnetrokken, hadden zij zich allen voorzien van eene geleding bamboe; hierop bliezen zij als op een trompet, waardoor een zwaar, ver dragend geluid ontstond. Hunne bedoeling hiermede was om aan de geesten (*anitoë*) in den tempel kennis te geven van hunne aankomst. Ditzelfde instrument, *tambolo* genaamd, gebruikt men ook om den wind te roepen, wanneer men bezig is het gekapte hout in het ontgonnen rijstveld te verbranden. Verder had ieder zich voorzien van eenige takken van den suikerpalm (*Arenga saccharifera*). Voor dit doel gebruikte men de jonge takken met lichtgele bladeren. Aan den voet van den heuvel gekomen, waarop het dorp ligt, scheurde men de bladeren in reepen, waarbij men den bovengenoemden *mondoloe*-zang weder aanhief. Een kleine jongen moest den *arèn*-tak in het dorp brengen, waarbij men hem vooraf aldus had toegesproken: „Zoo zult gij later ook doen, gij zult menschen dooden”.

Was de troep in het dorp gekomen, dan maakte men halt, en zong weder het *mondoloe*, onder welk bedrijf eene vrouw voortdurend rijst strooide op de hoofden der krijgers. Wanneer de zang geëindigd was, werden een hond en als tweede offerdier een buffel, een varken of een geit geslacht. Een hond moest er steeds zijn, „omdat een hond dapper is en van zich af bijt”, zeide men. Het bloed dezer offerdieren werd op de bladeren van den *arènpalmtak* gesprenkeld. Dit bloed heette *raandjaja*, „het bloed dat op den weg wordt gestort”. De hoop bladeren heette *towoegi* (zie hierover ook Hfdst. „Geestelijke en godsdienstige begrippen”). Deze *towoegi* werd, na met bloed te zijn ingesmeerd, voorloopig aan den wand van eene rijstschuur opgehangen, en de schedel onder het dak van dezelfde rijstschuur gelegd, daar ze vooreerst nog niet in den tempel mochten gebracht worden.

(1) Van iemand, die vermagerd van een tocht terugkwam zeide men: *nawego mbana*, „door het woud uitgemergeld”. Van iemand, die onder weg door de ontberingen bezweek, zeide men: *baloe ka mbana*, „versiering van het woud” (waarin zijn lijk was achtergebleven).

Vervolgens brachten de vrouwen gember-wortel, die gegeten werd, zoowel door hen, die den krijgstoet hadden gemaakt, als door hen, die waren thuis gebleven; men zeide dat men hierdoor warm en dus dapper werd voor eene volgende gelegenheid. Wanneer nu ook nog sirih-pinang was genuttigd, begaf men zich naar den tempel. Zevenmaal stampte men met den voet op de onderste trede van de trap. Op het portaal van dit gebouw bleef men een oogenblik staan om het *mondoloe* aan te heffen; vervolgens werd de afsluiting van den toegang tot den tempel weggeruimd en betraden de strijders het geestenverblijf. Ook hier zong men weer het *mondoloe*, daarna stampte men zevenmalen met den voet op den vloer, zeven slagen werden op een der trommen (*ganda*) gegeven, en daarna roffelden allen duchtig los op al de aanwezige trommen. Men hield dit roffelen zoolang vol tot men uitgeput was, en sloeg daarna ook zevenmaal op de lange staande trommen (*karatoe*), waarna het oorverdoovend tromgeroffel werd herhaald. Ten slotte werden de aanwezigen nog met rijst bestrooid, en daarna had een feestelijke maaltijd in den dorpsstempel plaats. Met deze plechtige handeling, die aangeduid werd met den naam van *meganda*, „trommelen”, gaf men den *anitoë*, die in den tempel woonden, te kennen, dat weer aan hun wensch dat hunne nakomelingen ten strijde zouden gaan was voldaan; en zoo behoeften de dorpsbewoners niet bang te zijn, dat de tempelgeesten hen met ziekte zouden slaan.

Opmerking verdient nog, dat ingeval gedurende den krijgstoet een vijand was gedood, wiens hoofd de strijders niet hadden kunnen medenemen, omdat de makers van den verslagene hun de prooi ontrukkt hadden, men toch bij thuishkomst op dezelfde wijze te werk ging, als ware een versche schedel aangebracht.

Wanneer de deelnemers aan den tocht tot verschillende dorpen behoorden, moest men het pas beschreven *moganda* achtereenvolgens in alle dorpen van de deelnemers volbrengen. Iedere tempel kreeg dan een stukje van den medegebrachten schedel.

Het brengen van het hoofd in den tempel.

Eenigen tijd, nadat de strijders waren thuisgekomen, werd een feest gevierd, dat den naam droeg van *mompeléká*, waarbij de Arenga-bladeren met den buitgemaakten schedel in den tempel werden gebracht. Men trof daartoe dezelfde voorbereidselen als tot het vieren van het tempel-feest *montjojo*. Waren alle dorpsgenooten in den tempel van gekleurde foeja-kleedingstukken voorzien, dan hief men het *mondoloe* aan. Wanneer de menschen na dezen zang uit den tempel waren gegaan, dan haalden kleine jongens den schedel en de Arenga-bladeren van de rijtschuur af; dit was een van de eerste mannelijke daden hunner jeugd. De mannen (alleen vrije mannen mochten dit doen) voegden de losse Arenga-takken bijeen, plaatsten den schedel daarin, en gingen hiermede rond bij alle huizen in het dorp. Aan het portaal (*anda*) beneden aan

het huis gekomen (vanwaar de trap naar boven leidde), bleven zij staan (het was streng verboden een schedel in een woonhuis te brengen), staken de Arenga-takken naar boven in het huis, en hieven het *mondoloe* aan. De bewoners van het huis hielden zich gereed dadelijk na het eindigen van den zang den strijders siri-pinang en gemberwortel aan te bieden, dat te zamen door hen werd gekauwd.

Nadat deze optocht ieder huis had aangedaan, werden Arenga-bladeren en schedel voorloopig op den grond neergelegd, en ging men over tot het besnijden der jongens. Dit geschiedde terwijl de jongen op den schedel had plaats genomen, met de bedoeling, dat hij later dapper zou worden (zie verder „Besnijdenis”, in het Hfdst. „Het Kind”).

Was deze plechtigheid afgelopen, dan werden schedel en Arenga-bladeren in den tempel gebracht, en daar gebeurde dan juist hetzelfde, wat op den tweeden dag van het tempelfeest *montjojo* plaats had. Wij kunnen dus verwijzen naar de beschrijving daarvan in het Hfdst. „Geestelijke en godsdienstige begrippen”. De schedel (of een stuk er van) werd na afloop van het feest aan het rek gehangen, dat daartoe in den tempel was aangebracht, onder de plek waar de *anitoe* heetten te wonen op de Arenga-takken.

De krijgsgang (moento, mond'oe-o-o).

Na afloop van het boven beschreven *mompelaleka* werd gedurende den nacht de *ento*-zang gezongen. Op dezen zang evenals op het daarop volgende *mond'oe-o-o* komen wij in het letterkundig gedeelte van dit werk uitvoerig terug. Hier deelen wij slechts den korten inhoud ervan mede.

Het *ento* is een verhaal in zang van de voornaamste feiten, die bij een sneltocht plaats hadden. Bij alle Bare'e-sprekende stammen was deze zang in gebruik; alleen dat gedeelte, waarin het terrein werd besproken, waarheen de tocht was gericht geweest, veranderde natuurlijk telkenmale. Volgens het verhaal was deze *ento*-zang ingevoerd door het afgeslagen hoofd van zekeren *Kojoë*. Toen men dit hoofd in zijn geheel naar het dorp had gebracht, en er toe wilde overgaan de scalp van den schedel te scheiden, zeide het: „Neemt mijne haren nog niet van mij af, maar zet mij op den vloer van een rijtschuur, dan zal ik u zeggen, hoe gij doen moet”. Toen men aan dit verzoek voldaan had, begon het hoofd al knikkende den *ento*-zang te zingen.

Het eerste gedeelte werd alleen door de mannen aangeheven, en daarin vertelden zij hoe zij den dorpstempel oprichtten, en het besluit namen om een sneltocht te ondernemen. Verder werd verteld, hoe de proef met het ei werd genomen en dat de vogelgeluiden geluk voorspelden. Intusschen was de zang in een beurtzang overgegaan tusschen mannen en vrouwen. Er werd dan verder verteld, hoe de strijders hun kamp opsloegen, hoe zij in de nabijheid van den vijand waren gekomen, en het ei op

den weg begroeven. Ook de proef met de rijst werd in haar geheel meegedeeld. Verder werd beschreven hoe de tochtgenooten den vijand beslopen als één kruipende slang, en hoe die slang haar prooi aangreep. Daarop werd ondersteld, dat men een hoofd van den vijand had buit gemaakt.

Hier veranderde de zang geheel; men hield elkaar niet meer vast aan den schouder, maar elk der feestvierenden danste op zichzelf, met de benedenarmen op- en neergaande bewegingen makende, en met het hoofd knikkende. Dit gedeelte van den *ento*-zang heet *mond'o'e-o-o*, of voluit: *mond'o'e ole*. De beteekenis van dezen naam vindt men in Dl. III. In dit *mond'o'e-o-o* werd een samenspraak gehouden tusschen het afgeslagen hoofd, dat verondersteld werd van uit een mand, waarin het gedragen werd rond te kijken, en de krijgers. Het hoofd deed den strijders vragen omtrent het bosch, de hut voor het kloppen van boomschors tot kleedingstof, de smederij, de rijtschuren, de dorpsomheining, de huizen, den tempel. Voor het hoofd van den vijand was nl. de streek, waarheen het was gebracht, onbekend, en daarom vroeg het telkens van wien alles was wat het thans voor het eerst zag.

Was het hoofd nu in den tempel aangekomen, en had men het *sirih-pinang* voorgezet, dan ging de zang weer over in het *ento*, en nu werden zij, die thuis waren gebleven om op de vrouwen en kinderen te passen, „beschaamd gemaakt”. Eindelijk volgde het slot, dat den naam droeg van *telemora*. Hierin vroegen de mannen al zingende eene gave aan de vrouwen, eene belooning voor de moeite, die zij in den strijd hadden gedaan. De geschenken bestonden meestal in nieuwe zakken voor *sirih-pinang*, hoofddoeken en broeken. Een en ander hingen de vrouwen al zingende aan het rek (*wontjea*), waaraan ook de schédel's der verslagenen waren opgehangen. Hiermede was de zang geëindigd.

Het terugkeeren van een sneltocht in de Berglandschappen.

Boven hebben wij reeds medegedeeld, dat de Berg-Toradja's alleen de scalp van een verslagen vijand meenamen. Wanneer zij in hun land waren teruggekeerd, werd een ring van rotan gevlochten, *tikole* genaamd. Daaraan werd een ketting van kleinere ringetjes bevestigd, en aan het einde van dien ketting werd iets gebonden, waaraan men kon zien, op welke wijze de vijand was verslagen. Was hij op zee of aan het strand overvallen, dan sneed men van hout een kleine roeispaan, en hing die aan den ketting; had de overval in den nacht plaats gehad, dan werd een plukje zwarte Arenga-vezels aan den ketting vastgemaakt; was de verslagene een gevangene, dien men eerst gebonden en daarna doodgehakt had, dan bevestigde men aan den ring een stukje bamboe met aan beide einden een gaatje, waar door een touwtje was gestoken, als eene nabootsing van de wijze, waarop gevangenen gewoonlijk werden vastgebonden.

Deze ringen werden in den dorpstempel opgehangen. De medegebrachte scalp werd in stukjes gesneden en met houten pennen aan de balken van den tempel vastgehecht. De gewoonten van het moganda en mopeleleka waren in hoofdzaak dezelfde als die bij de Bare'e-Toradja's. (Zie over de To Napoe uitvoeriger: Tijdschrift Kon. Ned. Aandr. Gen. XXV, 1908).

X. GEESTELIJKE EN GODSDIENSTIGE BEGRIPPEN.

De schepping. — De mythe van den nacht. — Het Paradijs. — De zondvloed. — De ziel van den mensch. — Namen voor zielestof. — Verblijfplaats van de zielestof. — Niezen. — Gedaanten van de zielestof. — De zielestof verwijdert zich van het lichaam. — Droomen en droomuitlegging. — Weerwolf. — Heks. — Zielestof van dieren. — Zielestof van planten. — Goden en geesten; i Lai en i Ndara. — Poeë di Songi en andere goden. — Poeë mPalaboeroe. — Regendroppels zijn tranen der goden. — Verkeer tusschen goden en menschen. — Lagere goden en geesten. — Lagere geesten op de aarde. — Offers aan goden en geesten. — Offer tafeltjes. — Vogels als afgezanten van de goden. — Vereering van zielen van afgestorvenen. — Vereering van overledenen door middel van hun lijk. — De geesten in den dorpstempel. — De dorpstempel (l o b o). — Versieringen in den tempel. — Het tempelfeest m o n t j o j o.

De schepping.

In den ouden tijd waren er volgens de Bare'e-Toradja's geen menschen. Toen besloten de god van de bovenwereld, i Lai en de godin van de onderwereld i Ndara (over deze goden spreken wij uitvoeriger beneden) om menschen te maken. Zij droegen dit werk op aan i Kombengi. Deze maakte van steen (volgens anderen van hout) twee menschengestalten, een man en eene vrouw. Toen hij met dit werk gereed was, zette hij zijn maaksel op den weg tusschen het beneden- en het bovenrijk, zoodat alle geesten, die daar voorbijkwamen, de beide menschen zagen. 's Avonds werd over het maaksel van i Kombengi gesproken, en de goden vonden, dat de kuiten niet rond genoeg waren. Kombengi maakte toen twee andere beelden met ronde kuiten. Weer kwamen de goden kijken, en maakten toen de opmerking, dat de buik te ver vooruit stak. Kombengi maakte weer een nieuw menschenpaar, en dit werd door de goden goedgekeurd; alleen vond men dat de vrouw ook wel iets uitstekends aan de schaamdeelen mocht hebben; daarom nam de maker iets van de voorhuid van den man af, en vormde daarmede de labia majora der vrouw.

Toen de beide beelden geheel naar den smaak der goden waren, keerde Lai naar zijne woning in het hemelrijk terug om „eeuwigen adem" (i n o s a

marate) voor dat menschenpaar te maken. Maar Kombengi liet den wind tegen hen blazen, en hierdoor kregen zij den adem. Vandaar, dat de adem weer naar den wind terugkeert, wanneer de mensch gestorven is.

De mythe van den nacht.

Kombengi is de verpersoonlijking van den nacht, hetgeen zijn naam, afgeleid van *wengi*, „nacht” reeds aanduidt. Dit komt vooral uit in een ander verhaal van zijn aanraking met de eerste menschen: Op hunne wandelingen over de aarde kwamen de eerste menschen bij een dunnen bamboestengel (*Bambusa longinodis*) waãrop een boom was gevallen, zoodat de top van den bamboe ter aarde was gebogen. De menschen hakten dit uiteinde af, zoodat het veerkrachtige riet weder recht overeind schoot. Kombengi kwam nu voorbij die plek, en verwonderde zich, dat de menschen in staat waren geweest den top van den bamboestengel af te hakken, „want”, zeide hij bij zichzelf, „wanneer men in den bamboe klimt, buigt hij om en breekt; hoe zijn de menschen er nu ingekomen? Het is maar het beste, dat ik weg ga uit dit land”. In het bosch kwam Kombengi buffels tegen, en hij zeide tot hen: „Komt, gaat met mij weg. De menschen zijn u te machtig: zij zullen u dooden”. „Wel neen”, antwoordden de buffels, „wij zijn veel sterker dan de menschen”. Maar de menschen vingden de buffels met riemen van buffelhuid, en slachtten ze. Verder gaande kwam Kombengi bij de visschen in het water, en zeide: „Komt, gaat met mij weg; de menschen zijn u te machtig”. Maar de visschen antwoordden: „Wel neen, zij kunnen ons niet bereiken in het water”. Maar de menschen stelden fuiken en andere vischtoestellen op aan den benedenloop der rivier, en strooiden bedwelmende vruchten (*kamande*) in den bovenloop; de visschen vluchtten voor den stank van de *kamande*, en kwamen in de fuiken terecht. Verder kwam Kombengi boschhoenders tegen, en zeide tot hen: „Komt, gaat met mij heen. De menschen zijn u te machtig”. Maar de hoenders antwoordden: „Wel neen, wij zijn veel te vlieg”. De menschen echter vingden de hoenders met strikken. Daarna verdween Kombengi in eene spelonk (volgens anderen verdween hij in de *lolo ntjara o*, „de punt van de wilde pinang”).

Het Paradijs.

Ook kennen de Bare'e-Toradja's verhalen over den paradijstoestand, waarin de menschen vroeger leefden. Kombengi en een vrouwelijke geest, *Lise*, hebben de hand gehad in het verloren gaan van dien toestand. In dien ouden tijd liepen de watervaten uit zichzelf naar het water, vulden zich en keerden naar huis terug. Ook de draagmanden vervoerden zelf de daarin gelegde vrachten. Maar op zekeren dag schoot *Lise* te voorschijn, en verschrikte de loopende watervaten en draagmanden; na dien tijd

moesten de menschen ze zelve dragen. Lise is een gevreesde geest voor de Toradja's. In de verhalen komt zij steeds voor als eene intrigante, die jonggehuwde vrouwen tracht te verdringen, ten einde hare plaats bij den echtgenoot in te nemen.

In dien goeden ouden tijd der eerste menschen behoefde men de sagoe ook niet te kloppen: de menschen maakten eenvoudig een gat in den stam van den sagoepalm (*Metroxylon*) en klopten er op, waarna de sagoe zuiver te voorschijn kwam. Toen Kombengi dit zag, nam hij wat afschrapsel van rotan, en stopte daarmee het gat dicht. Dit rotanafschrap-sel vermengde zich met de sagoe binnen in den stam, zoodat men nu het merg moet kloppen en zuiveren, voordat men sagoe heeft.

Het heerlijkste van dien tijd was ongetwijfeld, dat men niet behoefde te wachten op de vrucht van de rijst, maar dat men de bladeren van de rijst slechts behoefde te koken om rijst in den pot te vinden. Door de achteloosheid van een kind, Tele Tomai geheeten, ging ook dit geluk voor de eerste menschen verloren (zie Hfdst. „Landbouw”).

De Zondvloed.

Ook het verhaal van den Zondvloed is bij de Bare'e-Toradja's bekend. Het water heeft toen de hoogste bergen bedekt, en als bewijs daarvoor haalt men het feit aan, dat op bergtoppen van 600 M. en meer hoogte Neptunus-schelpen zijn gevonden. Eene zwangere vrouw wist zich te redden in een varkenstrog, waarmede zij op het water dreef. Toen de vloed was weggetrokken, en de vrouw weer op de aarde kon wonen, beviel zij van eenen zoon, en met dezen zoon bracht zij het tegenwoordig levende menschengeslacht voort.

De ziel van den mensch.

De Bare'e-Toradja's hebben twee woorden om uit te drukken, wat wij „ziel” noemen, nl. *tanoana*, d. i. de ziel tijdens het leven, en *angga*, d. i. de ziel welke pas optreedt, wanneer de mensch overleden is. Wanneer gij echter tegenover den Toradja de onderstelling uit, dat de mensch dus twee zielen zou hebben, dan kijkt hij u vreemd aan: zoolang de mensch op aarde leeft, heeft hij alleen zijn *tanoana*. Wat er met deze *tanoana* bij den dood gebeurt, kan men meestal niet zeggen: „ze gaat terug naar haren heer daarboven”, zegt de een; „ze wordt een vogel”, zegt een ander; maar gewoonlijk geeft men er geenerlei antwoord op. Zooveel weet men wel, dat deze *tanoana* niet als geest in het hiernamaals voortleeft. Men sterft gemeenlijk door de afwezigheid van, of door gebrek aan *tanoana*; en eerst wanneer de mensch gestorven is, scheidt zich van hem af een geestelijke mensch, een duplicaat of evenbeeld van dien mensch, zijne individualiteit na den dood, en dit is de *angga*. „De *angga* heeft een lichaam, al kan men het niet zien, maar de *tanoana*

heeft geen lichaam", zegt de Toradja. Toch geeft men aan de tanoana eene zichtbare gedaante, zooals wij beneden zullen zien; maar met het bovenstaande wil men zeggen, dat de ziel na den dood, de angga, stoffelijk wordt gedacht, en dat de ziel tijdens het leven, de tanoana, iets fijn geestelijks is, tevens iets min of meer onpersoonlijks. Ter onderscheiding van de angga, de ziel na den dood, noemen wij de tanoana, „zielestof". Over de angga spreken wij in het hoofdstuk over „Lijkbezorging"; hier hebben wij alleen te doen met de zielestof.

Namen voor zielestof.

De meest gebruikelijke naam voor zielestof is tanoana, waarschijnlijk afgeleid van toana, „klein mensch", met het verkleinende infix an, zoodat tanoana, „menschje" beteekent ⁽¹⁾. Andere woorden zijn wajo (in de uitdrukking amowajo, „kom hier, zielestof") en het daarmee gelijkstaande limbajo. Uit dit woord, dat „spiegelbeeld" of „schaduw" beteekent (vgl. Mal. bajang, Jav. wajang) valt op te maken, dat men zich de zielestof in de gedaante van den eigenaar voorstelt, maar aetherisch, ontastbaar. Nimmer echter hebben wij kunnen opmerken, dat de Bare'e-Toradja's eenigen eerbied zouden hebben voor de schaduw des menschen, zooals dit het geval is bij de Mohammedaansche Todjoërs, Parigiërs en Kailiërs, die het niet zouden wagen op de schaduw van een aanzienlijk persoon te gaan staan of er in te steken, uit vrees dat aan de zielestof van dien persoon daardoor eenig letsel zou worden toegebracht.

Verblijfplaats van de zielestof.

De plek van het lichaam waar de zielestof het lichaam in- en uitgaat is de kruin van het hoofd, welke om die reden ook tanoana wordt genoemd. Het zichtbaar kloppen van het bloed in de groote fontanel heeft tot deze onderstelling aanleiding gegeven. Wanneer het regent, en men is op weg, dan steekt men een siro- (varen) of tongko-blad in den hoofddoek op de kruin om de zielestof te beschermen; anders zou men licht hoofdpijn krijgen.

Behalve deze plek kan de zielestof het lichaam nog uit- en ingaan door de gewrichten, die om deze reden in tijden van algemeene ziekte met bandjes of lianen worden omwonden, welke verhinderen, dat de zielestof het lichaam verlaat, of ook volgens anderen, opdat de eene of andere ziekte

(1) Er is ook eene uitspraak tanoana, maar deze moet zijn ontstaan door vervluchting van den klinker in de lettergreep vóór de geklemtoonde, zooals dit in het dialect der To Ampana geregeld geschiedt.

veroorzakende geest het lichaam niet zal binnendringen. Bij verschillende gelegenheden worden de gewrichten beklopt met bladeren van de *Dracaena terminalis*, of ook met andere zaken, ten einde de kracht van die voorwerpen in het lichaam van den beklopte te doen overgaan. Ook heeft reeds meer dan één Toradja ons verzekerd, dat wanneer een schijn-doodde tot het leven terugkeert, zijne zielestof door de gewrichten van het been het lichaam weer binnendringt.

Naar het beweren der sjamanen bij de Parigiërs, Todjoërs en Berg-Toradja's zet de geest die de sjamanen bezielt, zich op den schouder neder en dringt onder het sleutelbeen het lichaam binnen.

Niezen.

Het schijnt, dat men toch ook denkt, dat de zielestof het lichaam in- en uitgaat door den neus; deze beweging der zielestof doet den mensch niezen. Wanneer iemand des morgens niest, zegt men, dat zijne zielestof tot hem is wedergekeerd. Niest een kranke, dan voelt men de zekerheid, dat hij beter zal worden, want zijne zielestof is tot hem teruggekomen. Wanneer een kind gedurende den morgen niest, dus tijdens het rijzen der zon, is dit een goed teeken, en de moeder roept uit: *toewoento'e'a*, „word zoo oud als je grootmoeder”. Niest een kind in den namiddag, dus tijdens het dalen van de zon, dan is dit gevaarlijk, want de naar buiten tredende zielestof kan dan zeer gemakkelijk door de zon worden meegenomen naar de onderwereld. De uitroepen, die de moeder dan doet, hebben alle ten doel om de zielestof terug te brengen. Soms roept men: *jawati jojo*, „snijd haar (de zielestof) den pas af”, of: *amowajo*, „kom hier, schaduw” (*amo* is het lokwoord voor kippen), of: *jawatioele ringojo*, „houd de slang (= de zielestof) tegen in het ravijn” (met dit „ravijn” is misschien het gat bedoeld, waarin de zon ondergaat). Anderen weer (zooals wij onder de To Pebato hoorden): *ne'e malai Canoana*, *se'ikin'a'andaragi*, *se'itojoe manoe*, *se'isoesoe*, „ga niet weg, zielestof, hier zijn (voor u) gekleurde rijst, kippeneieren en moedermelk”. In Palande roept men: *java oele*, *se'isoesoe*, „houd de slang (= de zielestof) tegen, hier is moedermelk”.

Uit het geloof, dat niezen het uit- en ingaan van de zielestof te kennen geeft, hebben zich eenige voortteekens gevormd: Wanneer iemand op den dag niest, zonder dat hij ongesteld is, dan is dit een teeken, dat een ander aan hem denkt. Ook een gunstig teeken is, wanneer men bij den haard zittende niest, dan zal men (wanneer men op reis moet gaan) behouden weer terugkeeren. Niest men echter juist op het oogenblik, dat men uit huis wil gaan om een tocht te aanvaarden, dan is dit een teeken, dat men eenig ongeluk zal krijgen; daarom moet men zijne reis een poos uitstellen, al is het slechts door nog even te gaan zitten en eene siri-pruim te kauwen.

Gedaanten van de zielestof.

Wanneer men aan de menschen vraagt, hoe de zielestof er uit ziet, hoort men veelal, dat zij dezelfde gedaante vertoont, als die van den mensch tot wien zij behoort. De priesteressen zeggen, dat wel is waar de gedaante dezelfde is als die van den mensch, maar zeer in het klein, en de pink opstekende, zeggen zij, dat de pink groot is, vergeleken met de zielestof. Wanneer de priesteres bijvoorbeeld nederdaalt in den Hades om de zielestof der bloedverwanten van een overledene terug te halen (die zielestof is met den overledene meegegaan naar het Doodenrijk), dan beweert zij, dat zij al die kleine menschjes — de zielestof — in haren betelzak bijeenverzamelt. (Zie Hfdst. „Priesteressen en hare werkzaamheden”). Van hier de naam *tanoana*, „menschje”.

Toch kan de zielestof, evenals de ziel (zie „Dood en Begrafenis”, in Hfdst. „Lijkbezorging”) in allerlei gedaanten verschijnen. Wanneer zich op een zieke een vlinder neerzet, heet deze de terugkeerende zielestof te zijn. Eens vingen wij bij het waterscheppen een regenworm. Toen wij naar den naam ervan onderzoek deden, toonden de meeste Toradja's op het zien van dit diertje schrik. Wij zouden *tanoana ntaoe*, „de zielestof van een mensch” hebben gevangen, en nu zou de eigenaar er van moeten sterven. De To Lage beweren nog, dat een bruine regenworm de zielestof van een hoofd, en een zwarte die van een slaaf is. Er zijn Toradja's, die, wanneer zij een regenworm op den weg zien, hun hoofddoek voor het dier op den grond uitspreiden; kruipt het op den doek, dan is het zeker, dat het hun eigen zielestof is, die zich ongemerkt van het lichaam had verwijderd. Zij binden den doek dan met den worm er in om het hoofd.

Een slang, vooral de *oele woeri* wordt wel als een verschijningsvorm van de zielestof aangezien. Dit blijkt bv. uit den boven medegedeelden uitroep bij het niezen, waarbij de zielestof met *oele* „slang” wordt aangesproken. Een slang, die vóór iemand den weg overkruipt, moet worden gedood, wil men geen ongeluk op weg krijgen, want die slang is „de drager van de zielestof van een vijand”.

Een vuurvlieg wordt ook aangemerkt als de verschijningsvorm van de zielestof, zoowel van menschen als van dieren. Komt zulk een vuurvlieg 's avonds een huis binnengevlogen en verbrandt zij zich in de harsfakkelt, die de Toradja's als lamp gebruiken, dan zal iemand uit dat huis spoedig sterven, want zijne zielestof in de gedaante van de vuurvlieg, heeft zich verbrand. Verbrandt zulk een vlieg zich echter in het haardvuur, dan is zij de zielestof van een hert of zwijn, en het dier zelf zal nu weldra door een der huisgenooten worden gevangen.

Ook een muis wordt dikwijls gehouden voor de gedaante van de zielestof. Men deed ons eens het volgende verhaal: Twee mannen waren te zamen in eene hut; de een viel in slaap, de ander bleef wakker. Toen zag de wakende uit den neus van zijn makker een muisje kruipen, dat zich

langs de zijde van de hut wilde verwijderen. Verschrikt greep de wakende een stuk brandhout, en sloeg daarmee het muisje dood; maar op hetzelfde oogenblik was ook zijn makker overleden, want zijn zielestof was gedood. Bij de offerplechtigheid van het *montjojo* in den dorpstempel (waarover beneden) schijnt het wel eens te gebeuren, volgens de verhalen, dat een muisje uit het dak naar beneden valt; dit diertje wordt dan aanmerkt als de zielestof van de dorpsgenooten, en hierdoor krijgen zij zekerheid dat hunne kranken beter zullen worden.

Zooals wij beneden nader zullen zien, kan de zielestof van den weerwolf-mensch zich in alle mogelijke vormen openbaren, en wanneer wij spreken over de werkzaamheden der priesteressen, zullen wij nog meer van deze vormen ontmoeten.

De zielestof verwijdert zich van het lichaam.

De zielestof voert een bestaan, vrij los van den mensch. Zij kan ten allen tijde zijn lichaam verlaten, maar wanneer zij niet tijdig daarheen terugkeert, wordt het lichaam ziek, kwijnt, en moet ten slotte sterven, als de zielestof niet terug te brengen is.

Eene van de meest voorkomende oorzaken, waardoor de zielestof zich van den mensch verwijdert, is schrik. Schrikt iemand, dan vliedt zijne zielestof. Deze gedachte heeft een eigenaardigen draai gegeven aan het rechtsgevoel der Toradja's. Eens had een onzer een troep Berg-Toradja's hard toegesproken over eene onbehoorlijke handeling. Den volgenden dag kwam het hoofd van den troep ons om die toespraak beboeten. Tengevolge toch van dit harde spreken was een kind der eigenaars van het huis waar de Bergbewoners verbleven zoodanig geschrikt, dat het ziek was geworden. Wanneer wij nu geen boete betaalden, zou de zielestof van het kind niet terug willen keeren. Ook bij de opvoeding der kinderen, in zooverre daarvan sprake mag zijn, geeft de gedachte, dat de zielestof van het kind door schrik kan vluchten, eene bepaalde richting aan de handelingen der ouders. Wanneer het kind een slag heeft gekregen van een der driftig geworden ouders, zoodat het een keel opzet, weten de ouders niet hoe gauw zij het kind met allerlei beloften zullen vleien, en tot bedaren brengen uit vrees, dat zijn zielestof zal heengaan, en het kind daardoor ziek zal worden. (Zie Hfdst. „Het Kind“).

Een sterk verlangen naar iemand of iets geeft ook aanleiding, dat de zielestof van het lichaam zich verwijdert en zich begeeft naar de zaak of naar den persoon, naar wien zij verlangt. Vandaar dat men groot medelijden heeft met iemand, die verteerd wordt van verlangen, en men door geschenken en vleierende woorden al het mogelijke doet, om de zielestof van de begeerde en niet te verkrijgen zaak af te houden. Sterven van verlangen wordt dus door den Toradja verklaard uit het afwezig zijn van de zielestof. Gaat dit verlangen uit naar een overledene, dan stelt men

zich voor, dat de zielestof van den levende den doode in de onderwereld is gevolgd.

Soms denkt men ook, dat het verlangen van een overledene naar een achtergebleven echtgenoot of naar een achtergelaten kind tengevolge heeft, dat de gestorvene de zielestof van den levende met zich medeneemt naar de Onderwereld. Een ander maal zijn het weer booze geesten (voornamelijk boomgeesten), die uit wraak de zielestof van een mensch hebben genomen. Flauwvallen wordt ook beschouwd als het plotseling weggaan van de zielestof, soms weggenomen door een der dorpsgeesten (a n i t o e). Over de wijzen, waarop men de gevloeden of geroofde zielestof terug tracht te krijgen, spreken wij in de hoofdstukken „Priesteressen en hare werkzaamheden”, en „Ziekten en hare behandeling”.

Wanneer een Toradja ergens anders dan in zijn eigen huis heeft geslapen, stampst hij bij het opstaan wel eens met den voet op zijne slaappleaats om ook zijne zielestof te wekken, opdat deze niet achter zal blijven. En wanneer een troep krijgers het vijandelijk gebied verlaten, zingen zij eenige strofen, welker aanvang luidt: *Tanoana ntamalai, ne'e lindo riwali*, „Ziel, laat ons heengaan, blijf niet achter bij den vijand”.

Droomen en droomuitlegging.

De zielestof van een mensch kan ook worden weggelokt, waarvan wij eenige bijzonderheden hebben medegedeeld in het Hfdst. „Oorlogvoeren II”.

Een van de meest sprekende bewijzen voor de Toradja's, dat de zielestof zich van het lichaam kan verwijderen, is het droomen. Gedurende den slaap toch gaat de zielestof er op uit en waart rond, en alles wat haar wedervaart, wat zij ziet, droomt de slapende. Vandaar dat de Toradja een zekeren eerbied heeft voor een slapend mensch. Men maakt hem steeds voorzichtig wakker; want als men dit ruw deed, zou het wel eens kunnen gebeuren, dat de zielestof geen tijd meer had om naar het lichaam terug te keeren, hetgeen tengevolge zou hebben, dat de gewekte ziek werd en stierf. Uit dezelfde gedachte moet ook de gewoonte zijn voortgesproten om niet over een slapende heen te stappen: de slapende zou dan ziek worden, zegt men. Dit kan wel niet anders beteekenen, dan dat men door het stappen over het lichaam de mogelijk juist terugkeerende zielestof in den weg treedt, waardoor aan deze de toegang tot het lichaam wordt verhinderd.

In den Toradja'schen roman van Sese n'Taola drukt de held, die op zee vaart, zijn vrees uit ziek te zullen worden. Wanneer men den wal nadert, mag niemand slapen, opdat hij zijne zielestof niet verlieze; door op te staan nog eer men is geland, verzekert men zich er van, dat men zijn tweede ik niet op zee of aan boord heeft verloren. Zoo mag men ook tijdens het waken bij een lijk niet slapen, want hierdoor zou de rond-

warende ziel van den overledene gemakkelijk de door den slaap uit het lichaam getreden zielestof kunnen grijpen en benadeelen.

De omzwervingen van de zielestof gedurende den slaap strekken zich uit tot het zielenland, waar zij de zielen der overledenen ontmoet. Dikwijls tracht men zulk eene ontmoeting met de ziel van een overledene of met een geest uit te lokken door geheel alleen en ongewapend te gaan slapen op een graf, of op eene plek, waarvan men gelooft, dat zij bewoond is door een geest. Dit heet *m o b a r a t a p a*, de Toradja'sche uitspraak van het Maleische uit het Sanskrit overgenomen (*ber*)*t a p a*. Door zulke ontmoetingen met zielen en geesten hoopt men dan eenige aanwijzing te krijgen tot geluk of voorspoed, of tot herstel van ziekte.

Aangezien deze ontmoetingen in den droom werkelijkheid voor den Toradja zijn, hecht hij ook groot gewicht aan droomen. Hij weet zeer goed, dat er onware droomen zijn, veroorzaakt door plaaggeesten, maar zijn eigen oordeel wijst hem aan, aan welke droomen hij waarde moet hechten.

Algemeene regelen voor de Toradja'sche droomuitlegging zijn niet te geven, daar voor velen iets goed is, wat anderen weer als een kwaad teeken beschouwen. Enkele overwegingen bij droomen zijn algemeen. Wanneer men droomt, dat men een overleden bloedverwant ontmoet, en deze ontvangt den droomende norsch en onvriendelijk, dan is dit voor de Toradja's een zeker bewijs, dat de droomende lang zal blijven leven. Wordt hij echter door dien overledene vriendelijk ontvangen en te eten gehouden, dan kan hij er op rekenen, dat hij spoedig zal moeten sterven. Droomt men van een nog levende, en ziet deze er goed en dik uit, dan is dit een zeker bewijs, dat die persoon spoedig zal moeten sterven; droomt iemand van een kranke, dat hij mager en uitgeteerd is, en maar niet beter wil worden, dan zal die zieke zeker herstellen. Droomt men van iemand (of van zichzelf), dat hij lang haar heeft, dat op den grond sleept, dan is zulks een waarborg voor een lang leven. Verbeeldt men zich in den droom veel luizen in het haar te hebben, dan zal men veel voordeel behalen. (De Mohammedaan geworden Toradja's beweren, dat als zij droomen dat zij varkensvleesch eten, zij bij een voorgenomen jacht- of vischpartij veel voordeel zullen hebben). Droomt men van offerfeesten (*po soe sa*) of van aangename ontmoetingen met nog levende personen, dan heeft zulk een droom steeds eene gunstige beteekenis. Droomt men, dat de kruin wordt afgeschoren, dan wijst dit op een dood in den oorlog door koppen-snellen. Hetzelfde is het geval, wanneer men droomt van een Arenga saccharifera of van bamboe; omdat van de jonge bladeren van eerstgenoemden boom de oorlogstropée (*t o w o e g i*) wordt gemaakt, en men van bamboe de trompetten (*t a m b o l o*) maakt, waarop men blaast, om aan de dorpsgeesten (*a n i t o e*) kennis te geven, dat men met een menschenhoofd in aantocht is. Droomt men, dat men in een afgrond of van een steilte valt, dan voorspelt dit evenzeer, dat men spoedig moet sterven. Een droom van een brand wijst op een spoedig sterfgeval.

Weerwolf.

Eene bijzondere uiting van het geloof, dat de zielestof van den mensch zich onder verschillende gedaanten van het lichaam kan verwijderen, is het geloof aan den lycanthropos of weerwolf. Volgens dit geloof verwijdert de zielestof zich echter met een boos oogmerk, nl. om zich te voeden met de zielestof van andere menschen, die ten gevolge daarvan dan moeten sterven. De menschen, die het vermogen hebben op weerwolferij uit te gaan, heeten *t a o e m e p o n g k o*. Hun innerlijk, hetwelk het schuldige element in hen is, heet *l a m b o j o* (1).

Het weerwolfschap is „eene beschikking der goden”, *p o m b a i l a m o a*, zegt de Toradja, en hij wil hiermede zeggen: men kan het weerwolfschap niet aanleeren, maar men is van zelf weerwolf, of men wordt het door besmetting. Een kind zal het worden, wanneer het bijvoorbeeld het overschot van de rijst opeet van zijn vader, die weerwolf is. Een mensch wordt het, wanneer hij een drinknap gebruikt, waaruit een weerwolf heeft gedronken, of wanneer hij voor het betelkauwen van de kalk neemt, waarvan een weerwolf heeft genomen; kortom, alles wat door het speeksel van den lycanthropos is aangeraakt, brengt de smetstof over in eens anders lichaam. Ook kan men besmet worden, wanneer men met het hoofd leunt tegen een stuk hout of iets dergelijks, waartegen ook een weerwolfmensch met het zijne heeft geleund.

Zowel onder mannen als vrouwen vindt men weerwolven; nergens in Midden-Celebes hebben wij echter van plaatsen gehoord, waar uitsluitend zulke lieden zouden wonen. De mensch, wiens innerlijk weerwolf is, verkeert gewoon onder zijne medemenschen, maar aan enkele uiterlijke teekenen is hij als lycanthropos te herkennen. Zoo beweren sommigen, dat de oogen van weerwolven onrustig zijn, uitpuilen, en dikwijls eene groene kleur hebben. Hun gelaat is donkerder gekleurd dan dat van anderen, vooral rondom de oogen. Algemeen beweert men, dat zij in hunnen slaap onrustig zijn, en menigmaal komen vuurvliegen uit hunnen mond. Enkelen zeggen, dat het sirihspeeksel niet blijft kleven op de lippen van een weerwolf, zoodat deze natuurlijke roode lippen heeft, en niet vuil zwarte, zooals het gros van de betelkauwende Toradja's. De tong van den weerwolf is van bijzondere lengte. De Todjoërs, die naast hunne Mohammedaansche beschaving een meer uitgewerkt systeem van bijgeloovigheden hebben, weten er nog aan toe te voegen, dat het haar van den weerwolf overeind staat.

Men beweert, dat er menschen zijn, die iemand van zijn lycan-

(1) Van *l a m b o j o* is de stam waarschijnlijk *w o j o*, identisch met *w a j o* waarvan *p e m b a j o*, *l i m b a j o*, en dat nog in zijne beteekenis „levensgeest, ziel” leeft in den uitroep: *a m o w a j o!* tot kleine kinderen, die niezen, wier mogelijk uitgeniesde levensgeest hiermede (zooals men het eene kip doet) wordt teruggelokt. *L a* kan dan het bekende lidwoord zijn.

thropie kunnen genezen. Borst en buik van den weerwolf worden dan door zulk een geneesheer bestreken en beknepen (mopagere) op dezelfde wijze als waarop men ook een of ander behekst voorwerp (kantoe) verwijderd, dat in iemands lichaam is gebracht en waardoor deze ziek is geworden. Ook moet de patient eene toebereide medicijn drinken, waardoor hij zijn weerwolfschap zal uitbraken in den vorm van wormen en slangetjes.

Te Mapane woonde een Mohammedaan, die zekere vermaardheid had gekregen door zijne kunde in het genezen van weerwolven; hij had zelfs eene vrouw gehuwd, die hij had losgekocht uit de handen van hen, die haar wilden dooden, omdat zij door haar lycanthropie reeds velen had gedood. De man beweerde haar genezen te hebben. Wij vermoeden echter, dat dit zoogenaamde genezen van weerwolven eene speculatie van dezen vreemdeling was, om op eene goedkoope wijze aan slaven te komen, daar men zulk een weerwolf ver beneden den gewonen prijs kon koopen. Onder de Toradja's, die ver van het strand verwijderd wonen, weet men weinig van dit genezen. Bovendien zijn deze weerwolven-heelmeesters allen vreemdelingen, en indien dit „genezen” eene inheemsche gewoonte was, zou men veel meer zijne toevlucht daartoe hebben genomen, daar men toch met een bloedend hart een bloedverwant aan de doodstraf overgaf, wanneer volgens Toradja'sche begrippen bewezen was, dat hij of zij werkelijk weerwolf was.

Terwijl de mensch, die het weerwolfschap bezit, ligt te slapen, of ook wel te midden van zijn werk is, verlaat zijn innerlijk (lambajo) het lichaam, en doolt in de gedaante van een hert, zwijn, krokodil, aap, buffel of kat rond om zijne prooi te zoeken. Vele Toradja's willen er geen zwarte kat op na houden, omdat zij bevreesd zijn te zullen worden beschuldigd van weerwolverij. De Todjoërs weten er nog aan toe te voegen, dat de weerwolf in de gedaante van een buffel slechts aan ééne zijde van den kop een hoorn heeft. Weerwolven in andere gedaanten zouden bij hen alleen te herkennen zijn aan hun onrustig rondloopen tusschen de huizen. Wanneer een weerwolf in de gedaante van een varken wordt aangeblaft door honden, en de jager het dier vervolgt, dan verandert het zich in een nest van witte mieren, zooals die aan boomen hangen.

De weerwolf valt steeds alleen loopende menschen aan, opdat anderen niet zouden zien, wie hij is, want hij is zeer bang om herkend te worden. Om deze reden gebeurt het wel, dat een weerwolf er niet zelf op uitgaat om aan zijn onweerstaanbaren lust te voldoen menscheningewand (speciaal de lever) te eten, maar aan een krokodil opdraagt een mensch voor hem te vangen. Toch is het wel eens voorgekomen, dat anderen een lycanthroop hebben bespied bij zijn werk, en deze lieden doen dan het volgende verhaal daarvan: Wanneer de weerwolf in zijne dierengedaante een mensch nadert, gevoelt deze zich slaperig worden, zoodat hij niet veel kracht heeft tot weerstand. Bij het slachtoffer gekomen, herkrijgt de weerwolf zijne menschelijke gedaante (maar zijn lichaam is te huis gebleven). Het slacht-

offer is inmiddels in zwijm gevallen, en nu hakt de weerwolf diens lichaam in vele stukken, welke hij verspreid legt op de plaats, waar hij zijn werk doet. Voorts snijdt hij den buik open, en neemt de lever daaruit weg, welke hij opeet. Hierna voegt hij de gescheiden lichaamsdeelen weder aan elkaar, belikt die met zijne lange tong (lang omdat zij bijzondere kracht heeft), en de mensch is weer als voorheen. Komt hij bij uit zijne bezwijming, dan weet hij totaal niet, wat er met hem is gebeurd, en 'wie hem zijn lever heeft ontnomen.

Sommigen verhalen, dat zij een weerwolf hebben weerstaan, en hem wonden hebben toegebracht met hun hakmes. Deze wonden belikte de weerwolf met zijne tong, waarna zij geheeld waren. Terwijl hij hiermede bezig was, ontliepen zij hem. Anderen vertellen, dat zij een weerwolf zijn ontloopen door weg te vluchten, en voortdurend dunne boomen achter zich om te kappen, waardoor de weerwolf werd opgehouden en ten slotte de vervolging opgaf.

Het volgende verhaal is algemeen bekend onder de Toradja's, en vormt een van de bronnen, waaruit zij hunne kennis aangaande den weerwolf putten: Eens op een nacht kwam een weerwolf in zijne menschelijke gedaante (maar zijn stoffelijk lichaam lag in zijne woning te slapen) onder de woning van een zijner dorpsgenooten. Vandaar riep hij tot eene vrouw in dat huis: „Zal ik u ontmoeten, wanneer gij morgen bladeren gaat halen om rijst in te wikkelen?” De vrouw sliep vast, zij hoorde de stem van den weerwolf niet, en antwoordde dus ook niet. Wederom sprak de weerwolf: „Zal ik u dan ontmoeten, als gij brandhout gaat halen?” Geen antwoord. „Dan zal ik u ontmoeten in den tabaksaanplant”, zei toen de weerwolf weer. De vrouw was niet wakker geworden, maar haar echtgenoot had alles vernomen, wat de weerwolf had gezegd; hij had aan de stem een zijner vrienden in het dorp herkend. Den volgenden morgen sprak hij niemand over zijne ervaring in den nacht. Dien dag was er groote drukte in het dorp, want het dak van een nieuw huis moest worden gedekt, waaraan alle mannelijke inwoners van het dorp medededen, terwijl de vrouwen en meisjes binnens- en buitenshuis bezig waren met koken. Na den eersten maaltijd (in den morgen), ging de vrouw, tot wie de weerwolf in den nacht had gesproken, als door geheimen drang gedreven naar haren tabaksaanplant, ongemerkt door haren man gevolgd, die zich in het kreupelbosch verschool. Het duurde niet lang, of hij zag den weerwolf in zijne menschelijke gedaante (doch zijn stoffelijk lichaam was bezig met dak dekken) op zijne vrouw toekomen. De weerwolf stampte driemaal met den voet op den grond, waarop de vrouw in elkaar zakte. Op dat oogenblik schoot haar echtgenoot te voorschijn, en ging den weerwolf te lijf met een stuk hout, maar de weerwolf veranderde zich onmiddellijk in een boomblad. De man greep het boomblad, stopte dit in eene geleding bamboe, waarin men gekorven tabak vervoert, en sloot de opening stevig dicht. Daarop wekte hij zijne in zwijm gevallen vrouw, en ging met haar naar het dorp terug, den bamboe met den weerwolf erin, medenemende.

Toen zij in het dorp terugkwamen, zat de eigenaar van den weerwolf boven op het dak te dekken met de overige mannen. De man, die den weerwolf had gevangen, hield nu den bamboe in het vuur, waarboven men juist rijst had gekookt. De eigenaar van den weerwolf keek onmiddellijk naar omhoog, en riep: „doe dat niet”. De man trok den bamboe uit het vuur. Een oogenblik daarna stak hij hem weer in het vuur, en weder riep de man op het dak: „doe dat niet”, maar de bamboe bleef in het vuur, en toen hij in vlam stond, viel de eigenaar van den weerwolf dood van het dak.

Men beweert ook, dat sommige menschen, die het yer hebben gebracht in het weerwolfschap, hun gansche stoffelijke lichaam in een dier vermogen te veranderen. Zoo vertelde men ons eens: Onlangs zaten eenige To Onda'e te praten bij zekeren hadji Mohammad te Soemara aan de Golf van Tomori, aan welken hadji zij hars hadden verkocht. Toen het donker was geworden, ging een der To Onda'e naar buiten om aan eene mensche-lijke behoefte te voldoen. Eene poos hierna meende een der aanwezigen het gewei van een hert te bespeuren, dat tegen den helderen hemel afstak. Hadji Mohammad nam zijn geweer, en vuurde op het hert. Kort daarop kwam de Onda'eër in huis, zeggende tot hadji Mohammad: „Gij hebt op mij geschoten en mij geraakt. Ik beboet u”. Men onderzocht den man, doch vond nergens eene wond. Hadji Mohammad weigerde nu eenige boete te betalen; het was duidelijk, dat de man weerwolf was, die zich in een hert had veranderd, en de wond van den kogel had dicht gelikt. Daar de kogel echter inwendig edele deelen had geraakt, stierf de weerwolf-man na twee dagen.

Wanneer de persoon, wiens lever is opgegeten, tot zichzelf is gekomen, is het hem alsof hij uit den slaap is ontwaakt; hij weet niet meer, dat hem eenig leed is geschied, en dus ook niet, wie dit heeft veroorzaakt. Tehuis gekomen (wanneer het vermeende ongeval althans niet in huis heeft plaats gehad), gevoelt hij zich spoedig onwel, en na weinige dagen overlijdt hij. Welke soort van ziekten het zijn, die aan den vraatlust van den weerwolf worden toegeschreven, weet niemand ons te zeggen. Men let hierbij, schijnt het, meer op het korte verloop van de ziekte, dan wel op haren aard. Men zegt, dat vele slachtoffers van weerwolven zijn gestorven, zonder te hebben geopenbaard, wie hen heeft gedood. Bij anderen wordt het herinneringsvermogen opgewekt, nadat zij met zekere kruiden zijn bespuwd (r a s o e p a) op voorhoofd, borst en buik, en zij deelen dan mede: „N. N. heeft mijne lever opgegeten”. De Todjoërs houden er weder een afzonderlijk middel op na om zulks te weten te komen. Wanneer bloedverwanten van den kranke vermoeden, dat diens ziekte ontstaan is door het opeten van de lever, laten zij den kranke de hand steken in den bamboe, waarin het zout wordt bewaard, en welks plaats is op het rek boven den haard. Is de krankheid niet door een weerwolf aangebracht, dan zal de zieke zwijgen, terwijl hij de hand in den bamboe steekt; in het andere geval zal hij tot bezinning komen, en openbaren wie zijn lever heeft opgegeten. Dit experiment berust intusschen op eene onjuiste verklaring van

het woord *lambajo*, dat men in verband heeft gebracht met *rambojo*, „in de bamboe”.

De *Toradja's* zeggen, dat de weerwolf het lijk van zijn slachtoffer weder opzoekt, het voor korten tijd weder levend maakt, om het ten slotte weer te dooden. Een van de bronnen, waaruit dit leerstuk omtrent den weerwolf is geput, is het volgende verhaal: Eens was eene vrouw overleden, en haar echtgenoot was over dit verlies zoo diep bedroefd, dat hij ook 's nachts bij de lijkist, welke op eene stelling buiten het dorp was geplaatst, bleef waken. De vrouw was door een weerwolf gedood. Eerst kwamen slangen en ander ongedierte tot den man om hem te verjagen, maar hij lette hierop niet. Vervolgens kwam de weerwolf zelf in mensche-lijke gedaante: hij trok de lijkist van de stelling af, sleepte die een eindweegs voort, maakte haar open, en deed de vrouw herleven. Toen deze overeind zat in de kist, schoot haar echtgenoot toe, en greep den weerwolf aan; doch deze veranderde zich in een stuk dood hout. Fluks nam de man dit stuk hout op en verbrandde het. Zijne vrouw bracht hij weer levend naar huis. In denzelfden nacht stierf de eigenaar van den weerwolf, de bewoner van een nabij gelegen dorp.

Naar aanleiding van de vermeende gewoonte der weerwolven om de lijkisten hunner slachtoffers te openen, heeft men een middel bedacht om weerwolven op het spoor te komen. Wanneer iemand is gestorven, omtrent wien men een sterk vermoeden heeft, dat een weerwolf de oorzaak van zijn dood is, doch van wien men geene verklaring omtrent dit punt heeft gekregen, zoo wrijft men zijne lijkist in met het sap van de steenvruchten van den suikerpalm, en van de vruchten van zekeren boom, *kamande* geheeten, welke vruchten men ook bezigt om visschen in het Meer of in de rivieren te bedwelmen. Dit sap veroorzaakt bij aanraking met de huid (uitgenomen de handpalmen en de voetzolen) een ondragelijken jeuk. Gebeurt het nu, dat iemand op den dag na de begrafenis veel last heeft van jeuk, dan is het zeker, dat hij de weerwolf is, die in den afgelopen nacht de lijkist heeft geopend.

In Parigi bestaat het vaste geloof, dat de weerwolf, terwijl hij de lever van eenig mensch verslindt, aan het slachtoffer vraagt, in welk dier hij (het slachtoffer) na zijnen dood wenschte te worden veranderd. Zulk een in een dier veranderd slachtoffer van een weerwolf heet *wali*. De in Augustus 1897 overleden *maradika malolo* (ondervorst) van Parigi, *Papa i Hainta*, vertelde ons, dat hij eens een groot hert had gevangen, dat hij aan de geslepen, zwarte tanden herkende als een *wali*. Toen men het dier opensneed, vond men waarlijk om zijn bekken (onder de huid) eene Boegineesche (korte) broek. Het geloof hieraan heeft langzamerhand ook ingang gevonden in de strandstreken van Posso, door het veelvuldige verkeer met Parigiërs in die streken, zoodat de *Toradja's* daar al veel medespreken over *wali*. Velen willen zulke *wali*-varkens of -herten niet eten.

In Saesoe geloof men, dat de weerwolf de lijen zijner slachtoffers

in visschen verandert, en wel visschen van eene bepaalde soort, in het Bare'e ba oe boeja genaamd. Deze visschen zijn als wali te herkennen, doordat zij reeds in ontbinding verkeerden, voordat men ze van het strand naar huis heeft gebracht.

Het vonnis, dat over den weerwolf werd uitgesproken, toen de Toradja's nog zelfstandig rechtspraken, was de doodstraf. Al was echter de groote menigte nog zoo vast overtuigd, dat deze of gene weerwolf was, zoo eischte de gewoonte toch, dat door een godsoordeel hare of zijne schuld bewezen werd. Doodde men een weerwolf, zonder dat deze proef had plaats gehad, zoo konden de bloedverwanten van den weerwolf-mensch eene zware boete eischen van hen, die het vonnis voltrokken hadden. Deze proef of dit godsoordeel bestond hierin, dat de aanklagers damarhars leverden, welke hars in een pot werd gesmolten tot ze kookte. De rechterhand van de(n) aangeklaagde werd vervolgens in bladeren gewikkeld, alleen de middelvinger bleef vrij. Zoo werd de aangeklaagde naar den pot met ziedende hars gebracht; een offer van sirih-pinang werd neergelegd, en de goden, die boven de aarde en die er beneden wonen, werden aangeroepen om de schuld of de onschuld van de(n) aangeklaagde te bewijzen. Vervolgens werd de top van den middelvinger slechts een oogenblik in de ziedende hars gebracht. De hars, welke zich aan den vinger had gehecht, liet men hard en koud worden, waarna men die verwijderde. Bleek de vinger niet verbrand te zijn, zoo was dit een zeker bewijs, dat de aangeklaagde geen weerwolf was. In het tegenovergestelde geval was de schuld bewezen. Het toepassen van dit godsoordeel heette *mon toeloeri*, „(een schuldige) aanwijzen”.

Was de aangeklaagde schuldig bevonden, zoo werd hij (of zij) naar eene eenzame plek gebracht en daar doodgehakt, doch nimmer door zijne eigen stamgenooten. Men noodigde daartoe steeds lieden van andere stammen uit, die altoos bereid waren, omdat zij den schedel van het slachtoffer mochten medenemen. Het lijk werd in den grond begraven, maar de gebruikelijke maaltijd werd niet voor den verslagen weerwolf gehouden. Ook werden zijne beenderen niet meer opgegraven, om in een spelonk te worden bijgezet.

Wanneer de onschuld van een als weerwolf aangeklaagd persoon was gebleken, moesten de aanklagers eene boete betalen van eenige stukken katoen. Te Taliboi in Kadomboekoe is het eens gebeurd, dat een man, het hoofd van genoemde plaats, als weerwolf aangeklaagd werd, maar bij de harsproef onschuldig bleek te zijn. In zijne woede over de aanklacht greep hij het potje met de ziedende hars, en wierp dit naar zijne aanklagers, die echter niet werden geraakt.

Wanneer een van weerwolferij beschuldigd mensch schuldig bleek te zijn, en hij bemerkte niet meer aan den dood te kunnen ontsnappen, dan kwam het wel voor, dat hij zich wreekte door zijne beschuldigers te sarren, en den dood van een aantal personen op zich te nemen. „Doodt mij maar, zeide hij dan, maar ik heb A. en B. en C. en D. opgegeten, zoodat ze

gestorven zijn. De levers van twintig menschen heb ik opgegeten, mijn dood heeft dus eenig nut". Sommigen vatten zulke woorden als eene bekentenis van schuld op, ze dienden echter alleen om de omstanders te sarren en zich groot te houden.

Weerwolfprocessen kwamen eertijds in Midden-Celebes veelvuldig voor. Alleen in de maand Februari 1897 hadden in de streek van de Tongko-rivier vier terechtstellingen van weerwolven plaats. Z66 dicht in de nabijheid van den bestuursambtenaar aan de monding der Posso-rivier hield men dergelijke zaken geheim, totdat zij achter den rug waren; dan eerst vernamen wij van deze en gene er iets van. Toch kwam het hoogst zelden voor, dat men iemand doodde, als men slechts één geval wist, waaruit zijne krachten als weerwolf waren gebleken. Men vreesde voor bloedwraak der familieleden van den vermeenden weerwolf-mensch, vooral wanneer deze tot eene aanzienlijke familie behoorde. Men was ook bevreesd, dat de harsproef ten nadeele van de aanklagers zou uitvallen, en zij zouden worden beboet. Er werd dus met de aanklacht gewacht, totdat door mededeeling van stervenden meerdere sterfgevallen waren bekend geworden, waarvan de bedoelde weerwolf de oorzaak zou zijn geweest.

In het Todjo'sche en Parigi'sche gaf men van een weerwolf-geval kennis aan het landschapshoofd. Wanneer dit hoofd toestemming had gegeven om den weerwolf-mensch te doden, zochten allen hem op de eene of andere wijze (gewoonlijk met geweer of werpspies) om het leven te brengen. Dikwijls ving men hem in zijn huis, waarna hij werd doodgebakt; in dat geval droeg men dit werk echter op aan de in het bovenland wonende Toradja's (To Lalaeo). De Todjoër paste bij het doodhakken van een weerwolf goed op, dat hij niet door zijn bloed bespat werd, want dan zou hij eveneens lycanthroop geworden zijn. Ook plaatste hij het afgeslagen hoofd van den weerwolf tegen de achterdeelen van het lijk, in de uitgesproken meening, dat hierdoor de ziel (a n g g a) van den weerwolf niet zou herleven, en zijn handwerk als geest zou voortzetten. Van een dergelijk geloof hebben wij bij de heidensche Toradja's niets gevonden.

Volgens de verhalen komen er veel weerwolven voor in de streek ten Zuiden van het Meer. Zoodra iemand merkte, dat men hem van weerwolverij verdacht, vluchtte hij naar den Datoe van Loewoe. Was hij daar aangekomen, dan werd hij niet meer vervolgd. Zoo werd ook iedere verdachte, die indertijd naar de Nederlandsche vestiging aan de monding der Posso-rivier vluchtte, door den daar aanwezigen ambtenaar beschermd tegen zijne vervolgers.

Weerwolven waren eene gewilde prooi voor hen, die een menschenhoofd noodig hadden, ten einde daarmee den rouw op te heffen over een doode. Liever dan zich aan een gevaarvollen sneltocht te wagen, gingen de bloedverwanten van een overledene het land door, overal vragende of er geen weerwolf ter beschikking was. Kwamen zij eindelijk ergens, waar het doodvonnis was uitgesproken over een weerwolf, dan kochten zij voor geringen prijs den ongelukkige van zijne bloedverwanten, hakten hem voor

hen dood, en namen het hoofd mede naar hun dorp, om den schedel in den tempel op te hangen, en de scalp vast te spijkeren op de lijkst van hun doode.

Zoo gingen in 1898 eenige bewoners van het voormalige Pebato-dorp Boejeoe mBajaoe op weg om een menschenhoofd te zoeken, ten einde daarmee den rouw over eene overleden vrouw uit den adel op te heffen. In Lamoesa, aan den Zuidkant van het Meer gekomen, vernamen zij, dat in Longkea, een dorp niet ver van den Oostelijken oever van het Meer, eene weerwolf-vrouw, die binnen kort zou worden gedood, ter beschikking was. De dapperen begaven zich er heen, en het duurde niet lang of het hoofd van de plaats (een familielid van de veroordeelde) had de weerwolf verkocht. Kort daarop veranderde het dorps hoofd van gedachte, en zocht velerlei uitvluchten om het tijdstip der uitlevering te verschuiven, totdat hij eindelijk berichtte, dat hij niet meer in staat was de gekochte weerwolf uit te leveren, daar zij gevlucht was. De To Pebato, hierover gebelgd, doodden nu eene vrouw, die met twee kinderen voorbij de hut kwam, waarin de snuffelaars naar weerwolven gelogeed waren. De beide kinderen werden als slaven medegenomen, en het hoofd van de verslagen vrouw werd gebruikt om den rouw over de gestorven edelvrouw op te heffen.

Het geloof in weerwolven is zeer sterk bij de Toradja's, en hun afschuw voor het besmet worden met weerwolfschap is het niet minder. Wanneer wij trachten het weerwolfgeloof te bestrijden, zwijgen de menschen steeds; en wenden zich van ons af, of vragen ons verontwaardigd, of het niet slecht is iemands ingewand op te eten, en of wij geen medelijden met de slachtoffers gevoelen. Nu de heksenprocessen met geweld zijn afgeschaft, beklagen de Toradja's zich dikwijls hierover; zij kunnen maar niet begrijpen, dat het Gouvernement zulke wezens in bescherming neemt.

Meermalen heeft men ons verzekerd, dat men zich niet zou ontzien zijn eigen kind of oom of tante te doden, wanneer het mocht blijken, dat zij weerwolf waren. De geschiedenis der Toradja's levert hiervan bewijzen op: Vier menschengeslachten geleden kwamen eenige To Lage bij het voornaamste hoofd der To Kadomboekoe, en eischten niet minder dan den dood van zijne tante (moeders zuster), daar deze weerwolf zou zijn. Het *mon to eloeri* had plaats, en de vrouw bleek schuldig te zijn aan het haar ten laste gelegde feit van weerwolfyerij. „Neemt haar”, zeide toen Ta Garango, het opperhoofd der Kadomboekoeërs, „maar ontnemt haar alleen den adem; neemt haar hoofd niet weg, om dit aan de geesten in den tempel te wijden”. Ta Garango ging naar zijne woning op den berg Lebanoe. Den volgenden dag terugkeerende op de plek, waar de terechtstelling had plaats gehad, vond hij wel het lijk zijner tante, maar haar hoofd hadden de To Lage, niettegenstaande het verbod, medegenomen. Dit voorval gaf aanleiding tot een langdurigen oorlog.

Van den anderen kant zijn ons gevallen bekend, waar de bloedverwanten van den weerwolf, wiens dood geëischt werd, niet in zijne (hare) schuld geloofden, en ook niet wilden toestaan, dat hij (zij) aan de hars-

proef zou worden onderworpen. In het begin van 1896 had een geval plaats, dat het geheele land in spanning bracht. De To Pebato hadden zich in het hoofd gezet, dat een meisje van ongeveer 13 jaar, tot den stam der To Wingke mPoso behorende, als weerwolf velen hunner had gedood. Wij waren juist in het Pebato-dorp Boejoe mBajaoe, toen een voornaam ingezetene van de bron naar het dorp terugkeerde, en met gebaren te kennen gaf, dat hij stom was geworden. Met strijken en wrijven en het bespuwen met fijngekauwde kruiden trachtte men hem zijne stem terug te geven, en na een ganschen dag en nacht arbeids gelukte dit. De man vertelde nu, dat hij aan de bron zijnde, plotseling een hert voor zich had gezien, dat onmiddellijk de gedaante gekregen had van bovengenoemd meisje. De weerwolf had hem toen gezegd, dat zij binnen enkele dagen Ta mPiranga en Papa i Woente, twee voorname Pebato-hoofden, van hunne levers zou berooven; hem zelf had de weerwolf niets gedaan.

Het verhaal vond algemeen geloof, en nu haastten zich vele To Pebato naar het dorp Kajoekoe, waar de weerwolf woonde, en eischten haren dood. Het hoofd van het dorp, een oom van het meisje, weigerde standvastig zijn nichtje aan de harsproef te onderwerpen, en deze zaak zou zeker de aanleiding zijn geworden tot een oorlog, waren niet enkelen op de gedachte gekomen om de weigering van het hoofd eveneens aan het oordeel der goden te onderwerpen. Dit plan werd door beide partijen goedgekeurd; een der aanklagers stond tegenover den ridder van het meisje; beiden met eene speer gewapend. Na het gewone sirihpinang-offer, en de gebruikelijke aanroeping van de goden beneden en boven, wierpen beiden hun speer in den grond. (Zie „godsoordeelen” in Hfdst. „Begrippen van recht”). De speer van den ridder van het meisje was het diepst in den grond gedrongen, en daarmee hadden de goden aangetoond, dat het hoofd van Kajoekoe recht had met zijne weigering. De To Pebato moesten nu afzien van de vervolging, en bovendien nog eene boete betalen.

H e k s.

Eene andere verschijning van dezen mensch, die de zielestof van zijn medemensch, in de gedaante van diens lever opeet, is de ta o e me bo e toe, d. i. „de mensch, die zich afbreekt” (vgl. Mal. poetoës). Deze naam wordt verklaard uit het verschijnsel zelf: de ta o e me bo e toe toch heeft het vermogen om hoofd en ingewanden van zijn lichaam te scheiden, en daarmee door de lucht te vliegen, waarbij de ooren als vleugels dienst doen. Bij het vliegen laat de heks een klagelijk gekrijsch hooren dat als po po klinkt. Hoofd en ingewanden heeten o'o; deze zetten zich neder op de nok van eene woning, de ingewanden laten zich door het dak naar beneden zakken op een der daarbinnen slapenden en zuigen hem dan het bloed uit. Wanneer men het geluid po po hoort, dat de nadering van de heks aankondigt, roept men: set o e jo e m a i, „daar is jo e m a i” (een van dorens voorziene liaan); of: set o e k a j a i, „daar

is een jachtlans met weerhaak". Door deze uitroepen gelooft men stellig de heks schrik aan te jagen, zoodat zij zich niet op het huis zal neerzetten uit vrees zich aan de dorens of aan den weerhaak te verwonden. Terwijl de weerwolf overdag rondzwerft, doet de heks (t a o e m e b o e t o e) hare tochten alleen des nachts; vóór het aanbreken van den dag moeten hoofd en ingewanden zich weer met het lichaam hebben vereenigd.

De voorbeelden, welke men van hekserij geeft, komen veelal op hetzelfde neer. Twee verhalen mogen hier volgen: Een man gelastte zijne dochter hem vóór het aanbreken van den dag te wekken, daar hij op reis moest. De dochter was tijdig bij de hand, doch toen zij haren vader wilde wekken, bemerkte zij, dat zijn hoofd niet aanwezig was; alleen het lichaam lag op het matje. Zij maakte daarop groot misbaar, zoodat de dorpsgenooten samenliepen, en dezen zagen toen, hoe tegen het ochtendkrieken het hoofd van den man met diens ingewanden eraan kwam aangevlogen en zich weder met zijn lichaam vereenigde.

Aan den benedenloop van de Posso-rivier moet een dorp hebben gelegen, dat Dokosimba heette. Daar woonde certijds een dorpshoofd, dat op een goeden avond met zijn slaaf naar het zeestrand roeide om daar te gaan visschen. Te middernacht legden zij zich ter ruste, maar toen het dorpshoofd een poos daarna ontwaakte, zag hij zijn slaaf niet ver van zich af zonder hoofd liggen; hij dacht niet anders, of er waren koppen-snellers gekomen, die het hoofd van zijn slaaf hadden medegenomen. Hij nam nu het naar zijne meening doode lichaam op en wierp dit in zee. De slaaf was echter niet gesneld, maar zijn hoofd met ingewanden waren er op uit gegaan. En zie, tegen den morgen kwam het hoofd weer aangevlogen, en zijn lichaam niet vindende, zette het zich neder op den schouder van zijn heer, die nu met twee hoofden moest rondloopen; aan deze omstandigheid dankt hij nog den naam van Roeögoe Wo'o, „tweehoofdig", waarmede men hem aanduidt. Hij kon de schande van met twee hoofden te moeten rondloopen echter niet lang verdragen. Bij zijn dorp stortte hij zich in de Posso en verdronk. Ieder vaartuig, dat die plek voorbij komt, werpt wat betel of iets van de lading in de rivier als offer aan Roeögoe Wo'o.

Zielestof van dieren.

Dat de Toradja's de dieren geestelijk naverwant achten aan den mensch blijkt hieruit, dat zooals wij boven gezien hebben, de zielestof van den mensch zich in allerlei diergestalten kan voordoen. Ook vertelt men van vele dieren, dat zij van een mensch afstammen, of wel eertijds een mensch zijn geweest. Zoo gaan er verschillende verhalen omtrent het ontstaan van den aap, die alle hierop neerkomen, dat de apen afstammen van een kind, dat bij zijn moeder dreinde om eten, doch het niet kreeg; uit baloorigheid liep het toen het bosch in, en veranderde daar in een aap. In het hoofdstuk „Huisdieren" is veel medegedeeld, waaruit duidelijk

blijkt, hoe persoonlijk en nauw verwant aan den mensch men zich de zielestof van de dieren denkt. Dat de Toradja's ook meenen de eigenschappen der dieren in animistischen zin, op den mensch over te kunnen brengen, kan blijken uit de voorbeelden, welke wij daarvan gegeven hebben in het hoofdstuk „Ziekten en hare behandeling”. Dat ook bij verbodsbepalingen om vleesch te eten de gedachte voorzit, dat met het eten ook de zielestof, de levenskracht van het dier wordt overgenomen, blijkt zeer sterk uit het antwoord, dat iemand gaf op onze vraag, waarom hij geen buffelvleesch at: „Ik heb eens wonden gehad en die stonken als de zielestof van een verrotten buffel; daarom eet ik geen buffelvleesch meer”.

Wij moeten hier alleen nog stilstaan, bij de voorstellingen welke men zich heeft gemaakt van den krokodil. Naar het verhaal zou in den ouden tijd eene vrouw bevallen zijn van twee krokodillen, die men aanvankelijk in een trog liet rondzwemmen, daarna in een vol water gelooopen vaartuig, en ten slotte, toen ze volwassen waren, in de rivier losliet. Algemeen onder de Berg-Toradja's vertelt men van een bijzonder grooten krokodil, Woentoe of ook Torio-rio geheeten, die den menschen welwillend gezind was, en steeds bereid om degenen, die hem daarom verzochten over de rivier te zetten. Men zeide dan aan den oever van de Posso-rivier staande, het volgende rijmpje op:

Oto ri rarena
patende ri djenenja
kiki bagami
patende ri djenenja.

~~Dan kwam Woentoe boven water; wanneer hij den muil opende, kon men veilig op zijn rug stappen, ten einde zich door hem naar den overkant te laten voeren; hield Woentoe daarentegen den bek gesloten, dan was het niet geraden hem als vaartuig te bezigen, want de gesloten bek was het teeken, dat de vrager kwaad had gedaan, voor welk kwaad hij zou worden gedood.~~

De krokodillen tóch treden als wrekers op van de goden; alleen zij, die iets op hun geweten hebben, worden door deze dieren gedood. Soms zou men geneigd zijn te denken, dat de Toradja's de krokodillen beschouwen als de incarnaties hunner voorouders; men spreekt deze dieren nl. steeds toe met *ngkai*, „grootvader”. Ofschoon men altoos van iemand, die door een krokodil is opgegeten, zegt, dat dit de straf is voor eenig kwaad, dat hij gedaan heeft, zoo eischt de bloedwraak toch, dat men na zulk een ongeval naar den schuldigen krokodil zoekt. De eenige wijze, waarop de Toradja een krokodil weet te vangen, is een val op te richten: eene smalle maar lange omheining van stevige palen wordt gemaakt, van voren afgesloten met een valluik. Aan het eind van het smalle hok heeft men een kleine ruimte stevig afgesloten, waarin 's avonds een hond wordt opgesloten, die door zijn blaffen het ondiep in de val lokt. Zoodra het dier de bout, waaraan de rotan van het valluik bevestigd was, op zijde heeft gelooopen, waardoor het luik gevallen is, schieten eenige menschen toe, die

in eene hut in de nabijheid gewaakt hebben, om het dier met speerstekende te dooden. Wanneer men den krokodil te lang in zijne benauwde positie laat, gebeurt het wel, dat hij met zijn staart de heele val uit elkaar slaat. In den laatsten tijd hebben de Toradja's wel de hulp ingeroepen van *to djampa*, dit zijn vreemdelingen, veelal Boegineezen, die de kunst heeten te verstaan om den schuldigen krokodil op het droge te brengen. Wij hebben echter nimmer iemand te spreken kunnen krijgen, die zulk een plechtigheid had bijgewoond, en in onze tegenwoordigheid beweerden die heeren hun werk niet te kunnen doen.

De misdaad, waarom men door een krokodil kan worden gegrepen, is naar onze opvatting dikwijls zeer zonderling. Met elkaar oneenigheid hebben over vertrekken of niet vertrekken kan eene reden zijn, dat onderweg een ongeluk moet gebeuren; en onderweg over krokodillen spreken mag ook volstrekt niet. Wanneer er onderweg iets gebeurt, dat aan krokodillen doet denken, en blijkbaar ieder der opvarenden er dan ook aan denkt, zal men toch nimmer eenig woord over deze dieren uiten.

In den dorpstempel (*lobo*) komen ook steeds in hout gesneden afbeeldingen van krokodillen voor; wij vermoeden echter, dat de krokodil hier alleen afgebeeld is als het gevreesde roofdier, dat snel en zeker uit het water opduikende zijn slachtoffer grijpt; het ideaal dus van den Toradja'schen koppensneller.

Volgens de verhalen moeten de krokodillen vroeger wel eens formeel oorlog hebben gevoerd met de menschen. Dit wordt ook in het Todjo'sche verteld. Een knaap had namelijk een jongen krokodil gedood, hem in stukjes gesneden, deze aan een in repen gescheurd lontarblad gehangen, en vervolgens daarmede gedaan, zooals men gewoonlijk met een buitgemaakt menschenhoofd doet. Hierover waren alle krokodillen in woede ontstoken, en allen maakten zich op tot den krijg; de krokodillen van de Laa in Mori, van de Posso en van de Lariang in het Westen verzamelden zich met die van Todjo, en belegerden Barana, de toenmalige hoofdplaats van Todjo, zoodat velen door deze ondiere werden gedood, en ten slotte niemand meer buitenshuis durfde gaan. Eindelijk werd een hoofd geroepen, *Ta Raengga* genaamd, die den vrede sloot. Hij bracht een geit naar het strand, en riep de krokodillen toe, waarop deze boven water kwamen, de geit medenamen en vervolgens aftrokken. Op gelijke wijze zouden in den ouden tijd krokodillen het voormalige dorp *Pa'a nTotoea* aan den benedenloop van de Posso-rivier (op de hoogte van *Oeë ngKajoekoe*) hebben belegerd.

Er zijn sommige Toradja's, die zich de krokodillen denken als menschen, die wanneer zij uit het water op het land komen, hun krokodillengewaad afleggen, en dan de menschelijke gedaante vertoonen. Zoo was ook eens een dezer dieren aan land gegaan, en had zijn krokodillenhuid in het riet opgehangen. Nu gebeurde het, dat iemand, die aan den oever der rivier een rijstveld wilde aanleggen, het riet in brand stak, met het gevolg, dat ook de krokodillenhuid verbrandde. De krokodil-mensch was

nu verplicht op het land te blijven; hij nam zich eene vrouw, en de nakomelingen van dezen man zouden de macht hebben om de krokodillen op het droge te brengen.

Ook de huishagedis, *sosoki*, acht men in nauw verband te staan met den mensch. Wanneer zij schreeuwt, terwijl men aan het praten is, bewijst dit, dat degene, die aan het woord is, gelijk heeft. Wanneer men wil vertrekken om op reis te gaan, en de huishagedis laat haar geschreeuw hooren, is dit een teeken, dat de reiziger geluk zal hebben. Schreeuwt zij boven het hoofd van een persoon, als deze juist weg wil gaan op reis, of op eene onderneming, dan is dit eene waarschuwing dat hem eenig onheil zal overkomen, hij moet dan eerst gaan zitten. Valt een huishagedis zonder iemand te raken, dan beteekent zulks niets. Valt zij echter op iemands lichaam, dan is dit een teeken, dat spoedig iemand zal sterven van de familie van dengene op wien het diertje gevallen is.

Dat er ook betrekking is tusschen vogels en menschen, zullen wij herhaalde malen in dit werk gelegenheid hebben op te merken. Uit de vele verhalen, welke de Toradja's hebben, waarin verteld wordt, dat vogels eertijds menschen waren, deelen wij alleen mede het verhaal omtrent den vogel *popoko*. Er waren eens twee vrienden, die samen uit jagen gingen. Zij hadden al twee rekken vol varkens- en gemsbuffelvliesch om dit te rooken. Op een avond hoorden zij het geschreeuw van den vogel *woeko*, en zij zeiden tot elkaar: „laat ons niet de sarong over ons hoofd trekken, als wij gaan slapen, want die *woeko* voorspelt iets kwaads”. De een ging nu slapen, en de ander waakte bij het vleesch. Na een poos riep de wakende: „he vriend!” maar de ander gaf geen antwoord; hij lag daar maar met de sarong over het hoofd getrokken. Toen de wakende eindelijk onder de sarong keek, zag hij, dat zijn vriend blind was geworden. In groote vrees verliet hij nu zijn blinden makker, maar deze riep hem na: *bale, wai tokokoe, tokokoe*, „vriend, geef mij een stok, een stok”. Hij dwaalde nu door het bosch, voortdurend roepende om een stok. Eindelijk veranderde hij in een vogel, en zijn geroep van *tokokoe* veranderde in *popoko*.

In het literarisch gedeelte van dit werk zullen wij nog meerdere verhalen tegenkomen, die er op wijzen, hoe de Toradja's zich het wezen der dieren denken als dat der menschen.

Zielestof van planten.

Wanneer wij willen laten zien, hoe zeer de Toradja's ook de zielestof van planten gelijkwaardig stellen aan die van den mensch, kunnen wij ons bepalen tot algemeene aanwijzingen, daar in het vervolg van dit werk vele mededeelingen voorkomen, waaruit zulks blijkt. Van de zielestofhoudende planten noemen wij in de eerste plaats de rijst; en wanneer wij zien, wat over de behandeling van dit gewas in het hoofdstuk over „Landbouw” is

gezegd, zullen wij bemerken, dat de Toradja de rijst beschouwt als een wezen, gelijkwaardig aan den mensch.

Wij kunnen ons dan ook niet verwonderen, wanneer wij in het literarisch gedeelte van dit werk zullen lezen, dat menschen voortkomen uit rotan, bamboe, komkommervrucht, enz. Herhaaldelijk komen wij gebruiken tegen, waarbij planten aangewend worden, welker wezen (in den naam uitgedrukt, in de veelheid of grootte van vruchten zich openbarend, enz.) op menschen, dieren of planten wordt overgebracht. Onder deze planten staat bovenaan de *soi* ⁽¹⁾ (*Dracaena terminalis*), de heilige plant, zonder welke men zich geen priesteres kan denken. Datgene wat men in de *Dracaena* op prijs stelt, is hare taaie levenskracht: bij den grond afgeslagen, zal zij toch steeds weer opgroeien. Deze taaie levenskracht trachten de priesters op de patienten, die zij behandelen over te brengen.

Van groote animistische beteekenis ook is de pinangnoot (*m a m o n g o*) met de kokosnoot bijkans de eenige boom dien de Toradja's op hunne erven planten. Het geheimzinnige ontkiemen van zulk een noot en zijn opgroeien tot een hoogen, slanken boom heeft de menschen overtuigd van de groote levenwekkende kracht, die er in de noot zit, en deze kracht tracht men op menschen, dieren en planten over te brengen. Gelijke kracht schrijft men toe aan de kokosnoot, en dat zij bij animistische handelingen minder gebruikt wordt dan de pinangnoot moet hieraan worden toegeschreven, dat in de bergstreken, waar de Toradja's toch oorspronkelijk leefden, de kokosboom niet welig tiert, en de vruchten dus te kostbaar, en ook moeilijker te hanteeren zijn dan de pinang.

Van den suikerpalm (*Arenga saccharifera*), kokospalm, sagoepalm (*Metroxylon*) en andere voor den mensch nuttige boomen vertelt men, dat zij menschen zijn geweest, en wij zullen elders zien, hoe zij ook als menschen worden toegesproken.

Een veel voorkomend voorbeeld van het toespreken van een boom of plant, als ware deze een mensch, vinden wij bij de *a n g a*. Dit is een boom, bij welks aanraking men eene ontsteking van de huid krijgt. Wanneer iemand nu in aanraking is gekomen met *a n g a*, neemt hij vlug een stuk hout, drukt dit tegen de aangeraakte plek van zijn lichaam, en zegt: „Gij zijt *N. N.* (zijn eigen naam); en ik ben *a n g a*”. De besmetting van de *a n g a* gaat dan op het stuk hout over, en de persoon zal geenerlei last van ontsteking hebben.

Omdat wij nergens op den kokospalm behoeven terug te komen, deelen wij hier mede, dat men een kokosnoot gaarne laat planten door eene oude

(1) Er zijn twee soorten van *soi*, de roode en de groene. Eerstgenoemde wordt bij allerlei plechtigheden gebruikt. De groene heet *soi katona*, „grens-dracaena.” Uit den naam blijkt het gebruik, dat men van deze plant maakt; zij wordt geplant om de grens tusschen twee akkers, erven enz. aan te geven.

vrouw, die veel kinderen en kleinkinderen heeft, omdat dan de eigenschap van veel vruchten voort te brengen op den boom overgaat. Wanneer iemand aan het strand een kokosboom omhakt, om er de palmiet van te nemen, roept hij den boom eerst toe: „Gij kokosboom, ik geef u aan de dooden; uwe makkers zijn alle voor ons”. (Men is bang dat door het dooden van dezen eenen boom, de andere minder vrucht zullen geven). Dan geeft hij in den kant van den boom, die naar het Oosten is gekeerd, zeven hakken, en in die naar het Westen zes hakken; daarna hakt hij hem verder om.

Van een pisangboom, welks vruchten nog niet rijp zijn, zal men geen spruit afnemen, uit vrees, dat de vruchten dan niet rijp zullen worden, omdat de moederstam te veel naar de kinderen verlangt.

Goden en Geesten; i Lai en i Ndara.

Het beginsel van de natuurvereering in zon en aarde leeft bij de Toradja's nog vaag voort in twee goden i Lai, boven en i Ndara, beneden. Men kent deze twee goden alleen als rustende goden, die in hun boven- en benedenrijk troonen als heer, en zich niet met de menschen bemoeien. Dat inderdaad hier de natuurgoden, die de scheppende kracht hebben, bedoeld worden, blijkt uit hunne namen. Lai toch is identisch met het Mal. Pol. laki, met den naamwijzer i er voor, dus „man”. Ndara is identisch met het Maleische dara (in anak dara), het Parigische randa enz., dus „maagd”. Wij hebben hier derhalve „vader hemel”, en „moeder aarde”; maar voor de Toradja's zijn het goden, die de menschen hebben geformeerd, niet naar de echt animistische wijze, die specifiek geen onderscheid kent tusschen plant, dier en mensch, maar op eene wijze, die moet uitdrukken, dat de mensch eene afzonderlijke plaats in de natuur inneemt. Zooals wij in het begin van dit hoofdstuk hebben meegedeeld, houwen deze goden een menschenpaar uit steen. Men zegt van deze goden: i Lai ndati jangi, mangkamoemoe tanoanata, „Lai daarboven in den hemel overdekt onze kruinen”, en Ndara, we'ararantana mantjale witita, „Ndara, eene vrouw onder den grond draagt onze voeten op hare handen”, en ook: i Ndara mantjoe'oe watoe, watoe mantjoe'oe tana, tana mantjoe'oe kadjoe, kadjoe mantjoe'oe taoe, „Ndara draagt de steenen op haar hoofd, de steenen dragen de aarde, de aarde draagt de boomen, de boomen dragen de menschen” (waarsch. omdat de huizen van hout zijn).

In aanroepingen hoort men i Lai en i Ndara weinig noemen. Wel begint nagenoeg iedere aanroeping met: boo Lamoasindate, boo Lamoasilaoe, „o goden daarboven, o goden daarbeneden”, maar hierbij denkt men niet in het bijzonder aan Lai en Ndara, maar in het algemeen aan de goden, waar zij zich ook mogen bevinden.

Poeë di Songi, en andere goden.

Een hooge godheid is ook Poeë di Songi, hetgeen „de heer in het kamertje” beteekent, waarschijnlijk omdat men zich hem voorstelt als een man, steeds wonende in een huis. Wanneer de priesteres in hare litanie naar den hemel opstijgt om de verloren zielestof van een mensch op te sporen, is het bij dezen Poeë di Songi, dat zij aanlandt. Poeë di Songi spreekt dan over het geval met zijne medegoden, en dan wordt aan de priesteres medegedeeld, welke geest de zielestof heeft genomen, zoodat de priesteres weet, wat zij heeft te doen. Verder gaat die hulp niet, en deze god speelt overigens geen rol in het leven van den Toradja.

Een andere god is Ngkai mantande Songka, wiens naam ook zijne functie aanduidt: „de grootvader (heer), die de bevelen ontvangt”, namelijk van Poeë mPalaboeroe, over wien beneden. Ngkai mantande Songka zit in een huis, waarin de zielen der menschen aan touwtjes hangen. Op bevel van Poeë mPalaboeroe snijdt hij het touwtje van de eene of andere ziel door, en wanneer deze naar beneden valt, sterft een mensch. Het haar van dezen god bestaat uit strengen kralen.

Bij verschillende aanroepingen, welke in dit werk voorkomen, zullen wij nog meer namen van goden aantreffen. Het is overbodig ze hier op te geven, daar men van hen niet meer weet, dan de namen. In het algemeen is de kennis van deze goden en vele geesten, over wie wij beneden meer zullen zeggen, het bijzonder eigendom van de priesteressen. Het volk kent ze niet; het volk weet slechts van één god, en deze is Poeë mPalaboeroe.

Poeë mPalaboeroe.

Poeë mPalaboeroe beteekent: „heer kneder”, en dit duidt op zijne werkzaamheid als „mensenmaker”. Terwijl Lai en Ndara de eerste menschen hebben gemaakt, is het Poeë mPalaboeroe, die dit werk voortzet. In de aanroepingen wordt hij dan ook geprezen als degene, die de vingers van de hand gespletten, de lippen vaneengescheiden heeft, enz.

In zijne functie van mensenmaker wordt hij ook gezegd te wonen in een huis, waarvan de vloerlatten uit menschevingers bestaan, de daksparrren uit ribben, enz., waarvan hij neemt, als hij een mensch maakt. Zijn beteltasch is vervaardigd van den scalp van een mensch, en hieraan heeft Poeë mPalaboeroe zijn tweeden naam te danken van Ta modoeëi Balengga, „die een hoofd tot betelzak heeft”.

Volgens de priesteressen heeft deze god Lai To wawo Jangi, „den mannelijken god in den hemel”, tot vader, en Indo i Taloedidi, „de Moeder in de aarde”, tot moeder. In sommige aanroepingen wordt die moeder Indo i Ronda Eo, „Moeder van het binnenste der Zon”, genoemd. Van Indo i Toeladidi weet men nog te vertellen, dat zij rijstaren tot hoofdhaar heeft

(dus moet zij de aarde zijn). Indo i Ronda Eo. heeft haar huis naast dat van Poeë di Songi.

Ieder gebed tot Poeë mPalaboeroe begint met: Boo Poeë mPalaboeroe, anoe ri pebete ndeme, anoe ri kasojoa, „O Poeë mPalaboeroe, die aan den opgang en den ondergang der zon zijt”. Deze aanroep wettigt het vermoeden, dat Poeë mPalaboeroe niemand anders is, dan de zon, en deze opvatting wordt bevestigd, wanneer wij verder zien, wat men van hem denkt. Vraagt men er den Toradja naar, dan geeft hij òf ten antwoord, dat hij dit niet weet, of hij zegt: „de zon is het oog van Poeë mPalaboeroe”. Wanneer iemand met de hand den stand der zon aanwijst, om te bepalen op welk tijdstip van den dag iets is geschied of zal geschieden, dan verontschuldigt hij zich dikwijls met te zeggen: mantoedjoe mata i mPoeë, „als ik dan maar eens naar het oog (aangezicht) des Heeren mag wijzen”. Eene vaste uitdrukking in het gebed tot dezen god is: „Wanneer gij voorover ligt, zie dan op ons neder en wanneer gij achterover ligt, wend u dan tot ons om”. Ons dunkt, dat dit doelt op den loop der zon, die overdag in de bovenwereld, en des nachts in de onderwereld schijnt.

Poeë mPalaboeroe wordt ook wel voorgesteld als een smid, die in zijne smidse tal van hamers heeft liggen; voor elke soort in het geschapene heeft hij een afzonderlijken hamer, b. v. een hondenhamer, een kattenhamer, enz. Zoo heeft hij ook voor de verschillende vormen van het menschelijk lichaam een hamer, voor gebochelden, voor manken enz. Nu zijn er verscheiden verhalen in de Toradja'sche literatuur, waarin verteld wordt, dat iemand niet tevreden is met de gestalte, welke de god hem heeft gegeven. Hij gaat dan naar Poeë mPalaboeroe toe, en vraagt dezen om eene andere gedaante. De god laat den mensch dan zelf den hamer uitzoeken, waarmede hij omgesmeed wenscht te worden, en zie, dan kiest die mensch telkens den hamer, waarmede Poeë mPalaboeroe hem van den beginne aan gesmeed heeft.

Poeë mPalaboeroe heeft eene dienares, die Indo nTegolili, „Moeder omtrekster” heet (anderen zeggen, dat er twee van deze dienaars zijn, man en vrouw). Deze Indo nTegolili trekt 9 maal daags, en 9 maal 's nachts over de aarde heen, en zij vertelt aan haren heer al het verkeerde, dat de menschen hebben gedaan; niets is voor haar oog verborgen. Wanneer iemand zich niet houdt aan de door Poeë mPalaboeroe zelf ingestelde boeten van drie stuks voor een misdrijf met den mond, vijf stuks voor een misdrijf met de hand, en zeven stuks voor een misdrijf van den geheelen mensch, of zijne medemenschen afzet en onderdrukt, dan klaagt zij hem aan, en Poeë mPalaboeroe geeft aan den god Ngkai mantande Songka last om den draad, waaraan de ziel van dien onverlaat hangt, door te knippen. Daarom zegt de Toradja: „Wie snel is in het beboeten van zijne medemenschen, heeft geen lang leven”.

Wanneer bloedschande wordt bedreven, of iemand zich met een dier afgeeft, wanneer iemand een meined heeft gedaan of liegt, of wanneer

hij steelt, alles komt Poeë mPalaboeroe te weten, en al deze misdrijven straft hij. De zielen der voorouders straffen hunne nakomelingen door de zielestof weg te nemen, zoowel van den mensch als van de rijst, maar Poeë mPalaboeroe straft met plotselinge ongelukken: hij gelast een krokodil den leugenaar te verslinden; hij doet een omvallenden boom den dief verpletteren; gepleegde bloedschande straft hij met lange droogte of met hevige orkanen, en zijn toorn over andere overtredingen maakt hij kenbaar door aardbevingen, aardstoringen en aardschuivingen, waardoor soms uitgestrekte rijstaanplantingen op de bergen worden verwoest. Dan offert men hem een buffel, een bruin varken (de Toradja zegt: ter herinnering aan den tijd, toen men nog geen huisvarkens had, en men boschvarkens — die bruin zijn — tot offers gebruikte), eene geit en een witte kip.

Uit vrees voor mogelijk bedreven bloedschande wordt ieder jaar, voordat men de rijst op de akkers plant, een offer aan Poeë mPalaboeroe gebracht. Dit offer heet *m a a n d o e s a l a* (zie hoofdstuk „Landbouw”); het is een surrogaat van het eigenlijke offer voor bloedschande, *m o r a m b o e l a n g i* geheeten, dat wij in het hoofdstuk „Huwelijk” hebben beschreven.

Wanneer men een stellige uitspraak heeft gedaan, en men komt deze niet na, dan zondigt men tegen Poeë mPalaboeroe; men heeft bijvoorbeeld beslist gezegd den volgenden dag op reis te zullen gaan, en dit gebeurt niet, of men heeft twist gehad, en men heeft daarbij gezegd niets meer met den ander te maken te willen hebben, terwijl men hiervan later weer spijt heeft. Dan is het eenige middel om de straf van zich af te wenden het *m a n t j e l a p a n g a*, „de vork (namelijk den gevorkten grasstengel) van elkaar scheuren”. De schuldige (of de huisvader in zijne plaats) houdt in de linkerhand een vertakt stengeltje (*p a n g a*) van een grassoort. Hierbij voegt hij een sirihvrucht, een niet geheel doorgekloofde pinangnoot en wat gambir (*catechu*). Deze dingen dompelt hij in eene kom met water, waarin een duit is neergelaten; daarvan sprenkelt hij zeven maal naar het Oosten, en zesmaal naar het Westen, en roept Poeë mPalaboeroe als volgt aan: „O Poeë mPalaboeroe, die aan den opgang en aan den ondergang van de zon zijt, en aan de beide andere einden van den hemel, Poeë mPalaboeroe daarboven, hoor mij wat ik zeg; wanneer gij op uw rug ligt, draai u dan hierheen; gij daar beneden, wanneer gij op uw buik ligt wend u dan om tot mij. Hoor wat ik zeg: hier zijn menschen, die twist met elkander hebben gehad, en zij hebben gezondigd met den mond, maar ik scheur hier voor hen den grasstengel, de sirihvrucht en de pinangnoot vaneen”. Dan scheurt hij met de rechterhand den grasstengel, de sirihvrucht en de voor dit doel reeds gekloofde pinangnoot in tweeën; de eene helft legt hij op den grond, de andere helft vindt haar plaats in een boom (doet men de handeling in huis, dan komt de eene helft op den zolderbalk te liggen, en de andere helft op den grond onder het huis). De Toradja zelf zegt ter verklaring van deze plechtigheid: *s a n g a d i m e t a k a p a n g a k o e, m e t a k a w o ' o e s a l a r i k a m i*, dit is: eerst wanneer

de twee helften van den gevorkten grasstengel weer aan elkaar zitten, zal mijn zonde mij weer aankleven. Het is dus niet anders dan eene symbolische handeling om eene schuld van zich af te doen, en daarmede ook de straf van Poeë mPalaboeroe te ontloopen.

Geldt het eene belangrijke zaak, waarbij veel menschen betrokken zijn, dan wordt bij het *mantjela panga* ook een offer gebracht (gewoonlijk een varken). Elk van de geïnteresseerden geeft eene kleine bijdrage van enkele duiten, die dan tot loon strekken van dengeen, die de aanroeping heeft gedaan. Het bijeenhalen van al die verschillende bijdragen heet *moreapi*, „vaneenhalen, niteenhalen”, dus eigenlijk de naam der geheele plechtigheid.

Wanneer de Toradja gedurende een storm door een bosch loopt, bekruipt hem de vrees, dat hij onbewust misschien een onvertogen woord heeft gesproken, waarvoor Poeë mPalaboeroe hem nu zal straffen door hem met een boom te verpletteren. Wanneer iemand voor een rotan hangbrug over de rivier komt, en hij ziet, dat die brug niet stevig meer is, dan komt eene beklemmende gedachte over hem, of hij misschien niet tegen Poeë mPalaboeroe kan hebben gezondigd, waarvoor deze hem nu zal straffen door hem in de diepte te laten vallen. Wanneer de ure der bevaling nadert, maakt de aanstaande moeder zich ongerust, dat zij in woord of gebaar tegen de goede zede heeft gezondigd, en dat Poeë mPalaboeroe dit op haar zal wreken, door haar in het kraambed te doen sterven. Bij al dergelijke gelegenheden neemt de Toradja zijne toevlucht, tot het *mantjela panga*, en hij is dan zóó stellig overtuigd, dat zijne mogelijke zonden van hem zijn weggedaan, en dat Poeë mPalaboeroe dus niets te wreken heeft, dat hij met een licht hart door het bosch gaat, dat hij zonder schroom de zwakke brug passeert, en dat de vrouw kalm hare ure afwacht. Is er een boom over den weg gevallen, waar de voorbijganger onder door moet gaan, dan scheurt hij een blad van een nabijzijnde struik af en legt dat op den boomstam, alvorens er onder door te gaan. Wij kunnen hierin niet anders zien dan een surrogaat van het *mantjela panga*, waartoe de voorbijganger wordt gebracht door de bloote gedachte: die boom mocht eens doorzakken terwijl ik er onder ben en mij daar verpletteren.

Poeë mPalaboeroe is dus de alles ziende en alles vergeldende zon. Wanneer de zon 's avonds bij het ondergaan haar rooden gloed over het hemelgewelf uitstort, zegt de Toradja dat de zon omkijkt (*m e e l i r e m e*), en wel naar een aanzienlijk man, dien zij medeneemt naar de Onderwereld. Dan duurt het ook niet lang meer of men hoort het bericht van het overlijden van den eenen of anderen aanzienlijke in den lande.

Poeë mPalaboeroe is echter meer dan de zon: zoowel omdat hij zich bevindt aan den opgang en aan den ondergang der zon en aan de beide zijden van den hemel, als omdat hij de zoon is, d. i. de opvolger van de oude (d. i. buiten dienst gestelde) goden: Hemel en Aarde, en ook omdat hij straft met droogte, dus niet wil regenen, lijkt het ons toe, dat hij

zoowel de functie van Hemel als die van Zon heeft. Hij is zoowel het Alziend Oog (de Zon), als degene die ons van onderen en van boven omvat (kneedt), d. i. de Hemel.

Regendroppels zijn tranen der goden.

Het kan ons ook niet verwonderen, dat de Toradja's, die hunne godsdienstige voorstellingen aan de natuur ontleenen, regen houden voor de tranen der goden. Vooral wanneer het in den morgen regent, iets wat in Midden-Celebes weinig voorkomt, houdt men dit voor een zeker teeken, dat iemand van naam in het land sterft, „want de goden weenen over den doode”. Meer dan eens hoorden wij bij een sterfgeval de menschen iets zeggen als: „ik dacht het wel; toen het eergisteren in den morgen regende, zei ik al: we zullen wel spoedig eenig droevig bericht hooren; en zie, nu is N. N. werkelijk overleden”. Wanneer de Toradja aan eenig werk bezig is, vooral met het bouwen van een huis, zal hij dadelijk ophouden als het gaat regenen, anders zou er spoedig een doode in het gezin komen.

Een bijzonder geloof hecht men aan regen, die gepaard gaat met zonneschijn. Dit heet o e d j a m b a m b a e o, „regen, die een grap, een streek van de zon is”; d. w. z. het zonlicht verdwijnt of vermindert er niet door, zooals bij echten, zwaren regen. Deze regen is levenwekkend, want het zijn de tranen der gestorven voorouders, die zien, dat een hunner nakomelingen is overleden en hem beweenen. Die tranen zijn dus in hooge mate levenskrachtig. In den roman van Sese nTaola wordt de held van het verhaal herhaalde malen gedood, maar telkenmale daalt een regen, gepaard met zonneschijn, op hem neer, die hem weer levend maakt.

Verkeer tusschen goden en menschen.

Ook de Toradja's kennen verhalen, waarin sprake is van meer verkeer tusschen goden en menschen in den vroegeren, dan in den tegenwoordigen tijd. Deze omgang werd hierdoor vergemakkelijkt, dat de hemel eertijds dicht op de aarde lag. De goden konden echter den stank, dien de varkens verspreidden niet verdragen, en daarom trokken zij den hemel naar boven op.

De weg naar den hemel was eertijds een liaan. Langs dezen weg keerde de uit den hemel neergedaalde mensch Lasaeo daarheen terug, nadat hij oneenigheid had gehad met zijne vrouw. Toen zijne vrouw hem wilde volgen, kapte hij, in den hemel aangekomen, de liaan door. Deze stortte naar beneden en veranderde in een heuvel, de Tamoengkoe mBa-loegai (Liaan-Heuvel), die nog aanwezig is ten Noorden van het Posso-meer (*). Een dergelijk verhaal hebben de To Napoe ook: De Tamoengkoe Molo, een bergje midden in de vlakte van Napoe, reikte eertijds tot den

(*) Zie boven bl. 24.

hemel. Een god legde dien weg te paard in zeer korten tijd af, maar een aardbewoner had daartoe zeven dagen noodig. Eens ging eene vrouw naar den hemel, terwijl zij haar kind in booze stemming achterliet, omdat het niet met haar mede mocht. Toen de moeder wat te lang wegbleef naar den zin van het kind, nam dit een bijl, en hakte daarmede den weg stuk. Deze stortte toen naar beneden, en werd de Tamoengkoe Molo.

Lagere goden en geesten.

Onder de lagere goden en geesten, die men zich gewoonlijk niet in het hooge uitspansel denkt, nemen de Woerake eene eerste plaats in. Woerake is weer te geven met „joep, naar boven” (1). De woerake zijn geesten, die tusschen het verblijf der goden en de aarde in wonen. Omtrent hun wezen weten de Toradja's niet te vertellen, of het zielen van voorouders zijn geweest, dan wel goden van nature. Vele van deze Woerake zijn bij name bekend. Zoo hoorden wij noemen:

Tamenoedo ri lobo, „die bevelen geeft in den tempel”.

Tomosanggori oesoe, „die ribben heeft tot horens op de krijgsmuts”.

i Tamodjoia karama, „die vingers en teenen tot vloerlatten heeft”.

i Mosoeke jae mpa'a, „die dijbeenderen tot palmwijnkokers gebruikt”.

Oema i Talebobaja, „Vader van Ravijndoortrekker”.

Moëntjoe ndjo'oe woentjoea, „die opschuift naar den drempel”.

Topoliti woekoe soempa, „die de knieschijf afschilfert”.

Opmerkelijk is, dat vele van deze namen wijzen op de attributen van den god Poeë mPalaboeroe, die zooals boven is meegedeeld, omringd is door allerlei gebeente, waarvan hij menschen maakt.

Deze geesten wonen ook te zamen in dorpen. Zoo noemde men ons de namen:

Mantoejo oelo, „die het deksel sluiten”.

To dinapa eo, „die aan den opgang der zon wonen”.

Laloeë nggawoe, „waar de wolken neerhangen”.

Maembo ngaloe, „die voor wind zorgen”.

Sampele lora, „geweerknal”.

Ndjai gimba, „op de trom”.

Banteonda, „die niet tot rust komen”.

Talise dolo, „roode talise-boom”.

To kaloekoe enoe, „kralen-kokos”.

(1) De stam van woerake is rake, Mal. Daj. daki, Negr. dakai, Bar. mandake, „bergen beklimmen, rakeani. „zolder”. Woe is de nabootsing van het geluid van een fellen wind, eene zware stem of een dof gesuis, momboeoe „het geluid brrr. maken, om kinderen zoet te houden”; als voorvoegsel dient het om eene snelle beweging aan te duiden, br. woerongko „de veeren opzetten”, woengkakoe, woehace, woempa'a, woendidi, alle z. v. a. „joep, floep, hoep!” Woerake is dus weer te geven met „joep, naar boven”.

Tabango lora, „bonte kokos”.

Toroe moadilele, „tooverhoed”.

In laatstgenoemd dorp is de trom, die geroerd wordt om de woerake-geesten samen te roepen naar het voornaamste dorp Togiwe ndopo (waar de golven aankomen), waar de beraadslagingen plaats hebben (').

De Woerake zijn den menschen welgezind; zij helpen de priesteressen om de verloren geraakte zielestof van een mensch terug te halen. Hoe zulks in zijn werk gaat, hebben wij beschreven in het hoofdstuk: „Priesteressen en hare werkzaamheden”. De Woerake zijn dus de beschermgeesten van de menschen. Ze komen geheel overeen met de Sangiangs der Dajaks. Men stelt zich deze Woerake voor als voortdurend in strijd zijnde met allerlei booze geesten in de lucht, die het er op aanleggen de menschen kwaad te doen, in de eerste plaats door hunne zielestof te rooven. Zoo heeft men de Soboego, die naar het Zuiden wonen; de Weopoe in hun dorp Tana lanto, „drijvend land”, dat bij den opgang der zon ligt. Deze geesten dragen gele baadjes, en zijn zeer slecht, omdat zij den menschen veel kwaad doen. Maar nog erger zijn de Dimalele, geesten die een dorp Banggai lanto, „drijvend eiland” bewonen. Zij zijn de erfvijanden der Woerake, omdat zij eens eenige dezer geesten verraderlijk hebben vermoord. In Lage gaat de priesteres, wanneer zij de hulp der Woerake inroept, eerst met deze beschermgeesten er op uit om de Dimalele in de lucht te bestrijden. Natuurlijk worden dan verscheiden van die geesten krijgsgevangen gemaakt, en dienen den Woerake dan tot roeiers in hun vaarttuig, den regenboog.

Lagere geesten op de aarde.

Zooals te verwachten is, bevolken de Toradja's ook de aarde met allerlei geesten: In de zee wonen de Bolagi ntasi. Ook zij hebben verschillende dorpen, zooals:

Limpoe'e daga, „diepte der zee”.

Daga moëmbo, „golvende zee”.

Daga rampoeti, „witte zee”.

To kaloekoe loeë, „neerhangende kokos”.

Pondale nngongi, „waar de gong is”.

Een eigenaardige trek van deze zee-geesten is, dat zij geen varkens-

(') Een andere priesteres noemde ons weer andere namen voor de dorpen der Woerake:

Mooko lipoe, „dorp oprichten”

Barolamba, „de buffels zijn verdwenen”.

Toginonto embo, ?

Takoeno modjee, „schreeuwende takoeno (een vogel)”.

Tollalapata, „die binnen de planken wanden zijn”.

Tomompatibenga, „die de opening uitscheuren” (?).

vleesch eten, en ook geen buffelvleesch, omdat zij voorgesteld worden zich steeds met visch te voeden. Deze zee-geesten maken de menschen ziek. In den droom ziet de kranke dat dorp der zee-geesten, waarheen zijne zielestof is gebracht. Met de hulp der Woerake wordt die zielestof dan teruggehaald.

Toppen van hooge bergen zijn dikwijls door geesten bewoond. Iedere streek in Midden-Celebes heeft hare bergspitsen, waarvan het heet, dat geesten daar hun verblijf houden.

In de rivieren wonen de Imboe (°); men vindt ze op diepe plaatsen en bij stroomversnellingen. De Imboe hebben de gedaante van slangen. Men onderscheidt: imboe kajoro, die den vorm van een touw hebben; imboe tando, welke er uitzien als een boomstam, die in het water vastzit; imboe baola, die op een buffel lijken; imboe jora, gelijkende op een stuk hout. Ook tegenover deze Imboe moet de mensch op zijne hoede zijn. Meermalen wanneer de Toradja de Posso-rivier zal afzakken, roept hij aan den oever vóór zijn vertrek: „Ik ga vandaag nog niet, maar morgen”. De Imboe hooren deze kennisgeving, en wanneer er een onder hen mocht zijn, die op den vertrekkende loerde, zou hij na deze mededeeling de zaak voorloopig opgeven. Intusschen vertrekt de reiziger toch dien dag, en met deze list meent hij de loerende Imboe om den tuin te hebben geleid.

De boschgeesten heeten met een algemeenen naam: bela. Van alle geesten zijn de bela de ijverigste in het ziek maken van den mensch; dit kan ons daarom niet verwonderen, omdat de Toradja's het meest met deze soort van geesten te maken hebben, door hunne omzwervingen in de bosschen. In oerwouden loopende, en boschprodukten zoekende, gebruikt men tal van woorden, die omschrijvingen zijn van de eigenlijke woorden, alleen om de bela niet te doen hooren, wat men zegt. Iedere boom van eenige afmeting wordt bewoond gedacht door een bela. Wanneer men er zoo een wil omhakken, legt men er eerst een offer van sirih-pinang bij neer, en verzoekt men den boomgeest een anderen boom tot zetel uit te kiezen. Vooral de geesten van groote waringin-boomen (Bare'e: noenoe) zijn zeer gevreesd. Zij dragen den naam van angga toewa noenoe, „geest van den waringin-stam”, en men stelt zich hen voor als behaarde wezens. In een Toradja'sch verhaal wordt een geschil tusschen twee menschen ter beslechting overgelaten aan een angga toewa noenoe. De bedrieger in deze zaak gelast zijn vader om zich het lichaam met vogelijm in te smeren en zich dan in de pluimen van alang-alang-gras te wentelen; wanneer de pluizen dezer pluimen aan zijn lichaam kleven, ziet

(°) Imboe is syn. met toempoe, „eigenaar, heer”, en waarschijnlijk ook identisch daarmee, indien het n. l. voor impoe staat. Den oudsten bewoner van het dorp, die het dorp heeft gesticht, noemt men imboe lipoe, wat niet anders kan beduiden dan „eigenaar, heer van het dorp”.

hij er uit als een wit behaard wezen, en in deze gedaante doet hij den volgenden dag dienst als de geest van den waringin, die den bedrieger in het gelijk stelt.

In een ander verhaal weer betwist de Angga toewa noenoe aan een aap het recht om in zijn boom te huizen. Beiden gaan dan eene wedding-schap aan, wie den geheelen nacht wakende in den boom kan doorbrengen. De aap ziet kans ongemerkt eenige hazeslaapjes te doen, maar de geest, ten slotte geheel overmand door den slaap, valt uit den boom. Sedert dien tijd hebben de apen het recht om in de boomen te huizen.

Eene zekere beroemdheid heeft een zeer oude waringin-boom aan het zeestrand te Mapane. Omtrent den geest, die er in woont, vertelt de Toradja: „Die geest heeft het lichaam van een mensch; zijn eene zijde is goed, zijn andere zijde is boos. Het gelaat van de booze zijde is gekenmerkt door den vooruitstekenden mond. Als offer eischt hij een kip en rijst, die aan den voet van den boom worden neergelegd. Heeft men aan den geest gegeven wat hem toekomt, dan beschermt hij den offeraar. Weigert of vergeet iemand hem te offeren, dan bezoekt hij den vermetele of nalatige met ziekte en ongeval, ja met den dood”.

Een van de boschgeesten, Ta Goralangi genaamd, die volgens sommigen bij het voormalige dorp Wawo mPebato, volgens anderen bij den Tamoengkoe mBaloegai woont, moet aan een voorvader der Toradja's hebben medegedeeld, op welke wijze de mensch zijne zielestof weer terug kan krijgen, wanneer een boschgeest, bela, die heeft geroofd. Wij deelen dit mede in het Hfdst. „Ziekten en hare behandeling”. Bij de To Lage en To Onda'e is deze Ta Goralangi niet bekend.

Een andere boschgeest, die een baard draagt, en de gedaante heeft van een bok, draagt den naam van Boekoebehe (*); hij houdt zich in spelonken op.

Jagers staan gewoonlijk op goeden voet met de boschgeesten, welke worden beschouwd als de eigenaars van al het wild, dat in de bosschen leeft; om voordeel te hebben op de jacht, brengen de jagers menig offer aan de bela. Van tijd tot tijd laten dezen ook de jagers verdwalen, zoodat zij hunne hut in het bosch niet kunnen terugvinden. Alles wat de verdwaalden aan hebben: hoofddoek, draagsarong, broek, leggen zij dan af om alles omgekeerd weer aan te doen; door dit omkeeren hopen zij hun verwarden geest weer op dreef te brengen, opdat deze den weg terug kan vinden.

Het aantal bela neemt voortdurend toe. Elk dorp heeft er eenige in zijn omtrek, die door de dorpelingen worden vereerd. Telkens als een zieke nieuwe bela noemt, welker namen dan voor 't eerst bekend worden als ziekte-aanbrengers, vermeerderd het aantal bela, aan welke men de zielestof van zieken zou kunnen terugvragen. Daarentegen worden ook weder andere bela langzamerhand vergeten.

(*) Deze naam is eene nabootsing van het geblaas der geiten.

Ten slotte vermelden wij nog de aardgeesten, *Toempoe ntana*, „eigenaars van den grond". Daar wij in de hoofdstukken „Landbouw" en „Huizen en Dorpen" nog op deze geesten terugkomen, is de vermelding van hun naam hier voldoende.

Offers aan goden en geesten. Offertafeltjes.

Bij ieder offer, dat men aan geesten en goden brengt, behooren *sirih-pinang*, kalk en tabak, daarbij gekookte rijst, dikwijls met curcuma geel gekleurd. Van het offerdier wordt gewoonlijk een gedeelte van de lever den goden aangeboden. Zeer vaak wordt ook als offer gebruikt een *kip-penei*, maar het komt ons voor, dat zulks gewoonlijk geschiedt als surrogaat voor eene kip. Soms biedt men den geesten (zooals bijvoorbeeld boomgeesten) een „witten buffel" aan, en dan is dit niet anders dan een *kip-penei*. Op andere wijze brengt men dienzelfden geesten soms in schijn eene kip ten offer. Men bindt dan vooraf een koord aan een der pooten van het dier, en terwijl men het den geesten aanbiedt, werpt men het hoen weg, maar haalt het onmiddellijk aan het koord weer naar zich toe. Opmerking verdient ook, dat wanneer aan groote goden als aan *Poë mPalaboeroe* een offer wordt gebracht van een buffel of een kip, dit steeds een witte buffel en een witte kip moeten zijn. Wit staat hier als de kleur van het rijk van het zonnelicht tegenover zwart, de kleur van de onderwereld.

De *Toradja's* hebben verschillende soorten van offertafeltjes, waarop zij hunne offers aan goden en geesten aanbieden. Zoo heeft men de *palande*, een offertafeltje op vier pooten, in den grond geplant; het blad van dit tafeltje, gewoonlijk 30 à 40 cM. in het vierkant, is gemaakt van bamboe-latjes. Op dit blad wordt het mandje met het offer geplaatst, benevens andere dingen, die men den geesten wenscht aan te bieden. De *lampa'ani* is een tafeltje van drie stukken hout, die elkaar in het midden kruisen; het blad, dat hierdoor natuurlijk driekantig is, is gemaakt van boomtwijgen. De *tombanga* is gemaakt van een stuk bamboe, waarvan het eene uiteinde in eenige latjes is gespleten; deze latjes zijn uit elkaar gebogen, en worden door een vlechtwerk uiteen gehouden, zoodat er een soort van korfje gevormd wordt, waarin men het offer kan leggen. Meermalen neemt men ook een vierkant mandje, dat op een in den grond geplanten stok wordt bevestigd met een houten pen, *patoemba* geheeten. Soms ook heeft men eerst een dwarshout boven aan den stok aangebracht, zoodat een kruis wordt gevormd, waarop het mandje los kan worden gezet; in dit geval noemt men het toestel *kadjoe ndawenga*. Alleen aan de *Woerake*-geesten worden de offers op een bijzondere wijze gebracht, namelijk op een *woka*, d. i. een miniatuurhuisje, op welks vloertje het offer wordt geplaatst, waarna het toestel boven in de nok van het huis wordt opgehangen. Voor het nadere over

de w o k a verwijzen wij naar het hoofdstuk „Priesteressen en hare werkzaamheden”. Bij ieder offertafeltje worden een of meer bamboestengels of stengels van de b o m b a (*Maranta dichotoma*) geplaatst, die voor de goden en geesten als trap dienen om daarlangs tot het offer neer te dalen. Gewoonlijk worden aan het einde dier stengels een of meer lapjes foeja gebonden.

Vogels als afgezanten der goden.

Behalve door bemiddeling van de priesteressen, hebben de goden, naar de voorstelling van den Toradja, omgang met de menschen door middel van vogels. Deze dieren toch verkeerden tusschen de beide werelden, die der goden en die der menschen, en daarom kan het niemand verwonderen, dat de goden dikwijls vogels gebruiken om de menschen te waarschuwen voor dreigend gevaar, of toekomstig verlies. Het luisteren naar de geluiden, die de vogels maken om daaruit te kunnen opmaken, hoe men heeft te handelen, is dan ook algemeen onder de Toradja's. Bij het aanleggen van akkers, bij het jagen, bij zout stoken, bij het stichten van een dorp, bij alle mogelijke aangelegenheden van eenig belang tracht de Toradja den wil der goden te leeren kennen uit het geschreeuw der vogels.

Als gezant van de goden bij uitnemendheid erkent de Toradja den uil, p o a. De reden, dat de Toradja's, en met hen nagenoeg alle volken van den Indischen Archipel juist den uil als afgezant van de goden beschouwen, moet zeker wel hierin worden gezocht, dat de uil de nachtvogel bij uitnemendheid is, die dus alleen gedurende den tijd, waarin de geesten rondzwerven, zijn geluid laat hooren. Voorts zal ook de velerlei soort van geluiden, die hij maakt, zijn reputatie als omineuze vogel hebben vermeerderd. De menschelijke geest, die gaarne zoekt uit te vorschen, wat de toekomst zal opleveren, vindt hierin eene goede gelegenheid om vele kansen op één wezen, den uil, te vereenigen.

Om het goed en het kwaad voorspellende geschreeuw van den uil te kunnen onderscheiden, moet men een Toradja zijn. Voor den vreemdeling komen twee geluiden scherp uit: een opgewekt, eenigszins rollend geschreeuw, dat de Toradja met p o a weergeeft, waaraan de vogel zijn naam te danken heeft; en een naargeestig, met korte tusschenpoozen uitgestooten: k i o e, k i o e. Eerstgenoemd geschreeuw voorspelt, dat men binnenkort belangrijk nieuws zal hooren; het laatste kondigt eenig naderend onheil aan; in oorlogstijd waarschuwt het den mensch, dat een troep koppensnellers in aantocht is. Voor de uitgetrokken koppensnellers daarentegen is ditzelfde k i o e, k i o e! gelukvoorspellend, daar het hun eene overwinning belooft.

Er zijn er die vertellen, dat de uil zoowel als de vogel t o t o k e s i, ook eene uilsoort, ontstaan is uit de hoofden van terechtgestelde weerwolf-menschen, die men had onthoofd na hen te hebben gedood. De

t o t o k e s i waarschuwt met zijn scherp kesi, kesi! dat er koppensnellers in aantocht zijn.

Van de t e n g k o en de t e k a - t e k a (Phoenicophaeus Calyborhinchus) bestaat het volgende verhaal, waaruit wij tevens de waarde van hun geschreeuw leeren kennen: De t e n g k o en de t e k a - t e k a zijn twee vogels, die ontstaan zijn uit menschen, die in den strijd zijn gesneuveld. De lijken van die lieden werden niet begraven, en daaruit ontstonden toen die vogels. Toen zij vogels waren geworden, zeiden de goden tot de menschen: „Wanneer gij deze vogels hoort roepen, is dit de stem van de menschen, die gij gedood hebt. Wanneer de t e n g k o soso, soso! roept, wil hij zeggen m o n t j o s o i, „benauwen, in de knel brengen”; en wanneer de t e k a - t e k a kee, kee! roept beteekent dit in de taal der menschen, dat ge het zwaar, moeielijk (m a n e e) zult hebben. Wanneer gij niet-tegenstaande deze waarschuwing toch uw plan wilt doorzetten om te gaan jagen, om te gaan snellen, om boschprodukten te gaan zoeken, enz., dan zult ge niets dan nadeel ondervinden, juist, zooals het den menschen ging, die gij hebt gedood. Maar wanneer de t e n g k o t e n g k o, t e n g k o! roept, en de t e k a - t e k a t e k a a, t e k a a! dan beteekent dit in de taal der menschen, dat gij anderen zult doen lachen over het geluk, dat gij hebt; mits gij dit geluid aan uwe rechterhand verneemt”. Vliegt de t e k a - t e k a van links naar rechts over den weg, zonder zijn geluid te laten hooren, dan voorspelt dit niet veel goeds.

De t e n g k o is de vogel, die gaarne door jagers wordt gehoord, daar zijn geluid een goede vangst voorspelt. 's Nachts schreeuwt hij zelden, maar wanneer dit gebeurt, beteekent het, dat een weerwolf rondwaart. Bevindt men zich in een vreemd dorp, met een handelsoogmerk, of om eene rechtszaak te bespreken, dan voorzegt het nachtelijk geschreeuw van de t e n g k o, dat dieven in aantocht zijn, dus moet men dan op zijne hoede zijn.

Naar de w o e k o, een kleine soort van uil wordt ook veel gehoord. Schreeuwt hij overdag (wat zeer zelden gebeurt), dan is dit een heel slecht teeken. Dan moet men onmiddellijk bij het vernemen van het geluid op zijn hakmes bijten, anders zal men sterven (waarschijnlijk slaat dit weer op het versterken van zijne zielestof door ijzer).

Wanneer de vogel m a n t a w a een vroolijk geluid laat hooren, dan wacht den mensch geluk; maar doet hij niet anders dan sese, sese! roepen, dan zullen jagers en koppensnellers verlies lijden. Dit laatste beduidt ook het geroep van de t o t o n g k o e r o e.

Naar de k o n g k a of kiekendief werd veel geluisterd in tijden van oorlog. De aanvoerder in den strijd werd gewoonlijk ook k o n g k a genoemd. O n i n g k a p a t e i w a l i, zegt de Toradja, hetgeen beteekent, dat men den dood zal vinden, gesneld zal worden. Wordt zijn geschreeuw links van den waarnemer gehoord, dan voorspelt het iets goeds, rechts gehoord is het een slecht teeken.

Wanneer men op reis wil gaan, let men ook veel op de bewegingen

van den vischarend, k o a ' a , k o e a j a n g i . Grijpt zulk een vogel een visch en vliegt hij daarmede den kant op, dien de reizigers ook moeten gaan, dan is dit een slecht teeken, en men wacht tot de vogel weer eens een visch pakt, en daarmede den tegenovergestelden kant uitvliegt.

De m a m b o i eindelijk is een kleine vogel, die veel lijkt op de kolibri. Wanneer jagérs zijn geluid hooren, roepen zij onmiddellijk: „laat je nog eens hooren”. Doet de vogel dit, dan zullen de jagers groot voordeel hebben op de jacht: „zij zullen een groot varken torsen, want het geluid van de m a m b o i is als dat van een hijgend mensch; en zoo zullen ook de jagers hijgen onder den last van hun buit”.

Vereering van zielen van afgestorvenen.

Tot nu toe hebben wij gesproken over goden en geesten, die met de natuur in betrekking staan. Een enkele maal merkten wij echter reeds op, dat deze goden en geesten niet populair zijn. Alleen de priesteressen kunnen het noodige van hen mededeelen. De populaire goden der Toradja's zijn de zielen der afgestorvenen. Wij behoeven er hier niet over te spreken, hoe de Toradja zich de ziel van afgestorvenen voorstelt. Wij zeggen daarover het een en ander in het hoofdstuk „Lijkbezorging. 3. De ziel na den dood”.

De Toradja kan zich niet anders voorstellen, dan dat de zielen der afgestorvenen met de levenden blijven meeleven. Men vreest hunne afgunst, omdat men zich voorstelt, dat de dooden het betreuren, dat zij uit dit aardsche leven moesten scheiden. Daarom is het geraden om van alles wat men verkrijgt of vervaardigt iets aan de overledenen mee te deelen. De n a w o e of eigenlijke akker (zie Hfdst. „Landbouw”) is bij de To Pebato langzamerhand een stukje akkerland geworden, dat men speciaal ten gerieve van de overledenen beplant, met de bedoeling, dat de dooden de veel grootere akkers der levenden ongemoeid zullen laten. Met diezelfde bedoeling richt de Toradja ook naast zijne zoutstokerij eene miniatuur-zoutkeet op voor de zielen der overledenen, opdat deze de zoutstokers ongemoeid zullen laten. Wanneer eene nieuwe woning zal betrokken worden, maken de priesteressen bij het inwijdingsfeest eene kleine woning voor de geesten, welk miniatuur-huisje dan in de nok van het huis wordt opgehangen. Geen feest zal er worden gevierd, of men kan den aanlegger er van hooren vragen: „hebben de zielen der overledenen al hun aandeel gehad?”

Maar grooter nog dan de vrees voor de voorouders is de hoop op hunne hulp en bijstand bij den dagelijkschen arbeid. Zij hebben te zeggen over den regen, zooals wij zullen zien in het hoofdstuk „Landbouw”. Trekt men ten strijde, dan gaan de voorouders mede.

De bemoeienis der zielen laat zich nog op andere wijze gelden, dan in hulp. Zij zien ook toe op het houden van de vroeger ingestelde zeden en

gewoonten. Die adats toch hebben de voorouders ook gevolgd, en wanneer men ze nu niet meer opvolgt, worden die zielen boos, en straffen met mis-gewas, ziekte en dood.

De Toradja heeft een sterk gevoel voor rechtvaardigheid, en dit zoekt hij ook in de zielen, die hij vereert. En wanneer hij een onrechtvaardige zaak doet, helpen de zielen der voorouders hem niet, ja zij straffen den onrechtvaardige. Een Toradja zal in een oorlog niet krachtig durven optreden, wanneer hij weet, dat het onrecht aan zijne zijde is, want dan trekken de zielen der overledenen niet met hem mede. Een teekenend voorbeeld hiervan hebben wij gegeven op bl. 229 van dit deel.

De voorouders, die vereerd worden, dragen dus een zeer particulier karakter; die van den eenen stam zullen zich niet bemoeien met de leden van een anderen stam. De Toradja is onverschillig voor alles, wat buiten zijne familie en buiten zijn stam ligt. Zoo ook zijn de zielen der voorvaderen onverschillig voor vreemdelingen. Vreemdelingen mogen ongestraft zondigen tegen de gewoonten van een land, waar zij verblijven. Maar al het kwaad door hen gedaan, wordt op de stamgenooten gewroken. In 1903 had zoo iets bijna aanleiding gegeven tot eene expeditie van het Gouvernement.

In het daaraan voorafgaande jaar toch had in gansch Nederlandsch-Indië eene bijzonder lange droogte geheerscht. Toen 1903 ook een droog jaar dreigde te zullen worden, meenden de Toradja's, dat dit de wraak der voorouders was over al het vreemde, dat met de Hollanders in het land gekomen was. Daar men de vermeende bewerkers van dit onheil, de Hollanders, geen kwaad durfde doen, verzamelden zich de bewoners van eenige dorpen aan den Noordkant van het Posso-meer rondom het gedenkteeken, dat daar was opgericht voor den hoofdingenieur R. Fennema, die in 1897 in het Meer is verdronken. Nadat men daar gezamenlijk een maaltijd had gehouden, werd het bronzen gedenkteeken uit den grond gelicht, en in de Posso-rivier geworpen. Daarmede hoopte men den toorn der voorouders te bezweren.

Wanneer wij vóórdat het Gouvernement zich in de Toradja-landen deed gelden, iets gedaan wilden hebben van de Toradja's, dat zij meenden tegen hunne gewoonte te zijn, weigerden zij steeds. Zeiden wij de verantwoording er van op ons te willen nemen en den toorn der voorvaders te willen dragen, dan kregen wij steeds ten antwoord: „U zullen onze voorvaders geen kwaad doen, maar zij zullen uw misdrijf op ons wreken”. Dien toorn der voorouders kan men alleen afwenden door den overtreder, ook al is hij een vreemdeling, te straffen.

Ook ten opzichte van hun voormaligen heer dachten de Toradja's op gelijke wijze. Bij ons voortdringen in het land, sprak men dikwijls zijne vrees uit voor den Datoe van Loewoe, en wanneer wij alle verantwoordelijkheid voor onze daden tegenover hem op ons wilden nemen, antwoordden de Toradja's ons: „U zal de vorst niets doen, maar ons zal hij straffen, omdat wij u hebben toegelaten”.

Vereering van overledenen door middel van hun lijk.

De zielen van de voorvaderen in het algemeen worden vereerd. Men rekent hen even goed onder de Lamoas, „goden”, als de natuurgoden. Voor die vereering gebruiken de Toradja's geen medium, maar zij roepen de voorouders eenvoudig aan. Alleen bij de groote doodenfeesten, die in het vierde gedeelte van het hoofdstuk „Lijkbezorging” zijn beschreven, worden de beenderen der afgestorvenen te zamen gebracht. Hiervan is de bedoeling echter geen vereering: de beenderen dienen dan alleen om de ziel van den overledene naar het zielenland te geleiden. Bij de To Pebato vonden wij de gewoonte om het hoofd van een familielid, dat al de andere tijdgenooten overleefd had, te bewaren, ten einde daarmee zieken te genezen. Wij meenen echter, dat deze gewoonte minder steunt op vereering van den overledene, dan wel op de animistische opvatting van lang leven verkrijgen, door dit doodshoofd met den zieke in aanraking te brengen (zie verder hierover in het hoofdstuk „Ziekten en hare behandeling”).

Wij kennen slechts twee gevallen onder de Toradja's, waar lijken rechtstreeks werden vereerd als medium tusschen de levenden en de dooden. Het eene geval was dat van een Toradja van het Posso-meer, die steeds bij zich in huis had eene lijk-kist, waarin het gebeente van zijn zoon lag, die als jongen van ongeveer twaalf jaar was overleden. De ziel van dien jongen verscheen den vader gedurig, hetzij deze laatste in trance of in slaap was, en hij deelde dan aan den vader mede, wat deze weten wilde. Als voorwaarde voor het geregeld verschijnen van die ziel, moest de vader het lijk bij zich in huis hebben, waardoor hij gedwongen was, alleen met zijn gezin buiten het dorp te wonen, omdat de overige dorpeelingen geen lijk in hunne omgeving wilden dulden. Aan dit lijk werden geregeld offers gebracht. Toen de man overleden was, werd ook de kist met het lijk van zijn zoon, te zamen met het zijne in een spelonk bijgezet.

Het tweede voorbeeld geldt de To Napoe, die de beenderen vereeren van een voorvader Goema ngKoana. Deze beenderen bevinden zich in een klein ruw kistje, waarvan deksel en kist met eenige rotanbanden stevig aan elkaar zijn gebonden; het kistje meet 85 bij 35 cm. en is opgehangen onder den grooten tempel in het dorp Lamba. In den ouden tijd, toen Lamba door brand verwoest werd, verbrandde ook het kistje met beenderen, maar toen de priesteressen de asch bijeen hadden vergaard, en in een kistje gelegd, was deze asch den volgenden dag weer in beenderen veranderd. Telkens, wanneer de To Napoe naar den vijand optrokken, vroegen zij eerst om hulp aan de beenderen van Goema ngKoana, door tegen het kistje een ei stuk te werpen. Telkens wanneer men van een sneltocht terugkwam, ging men dezen doode te eten geven. Dit gebeurde steeds in een der donkere nachten aan het einde van de maand.

Een Posso-hoofd, dat toevallig van zulk eene plechtigheid getuige was

geweest, gaf er ons de volgende beschrijving van: „Een bamboetje met palmwijn werd aan het hoofdeneind geplaatst, en een dito met water aan het voeteneinde. Een mandje met gekookte rijst, waarop een geroosterde kip lag, hield een van de negen deelnemers aan de plechtigheid in de hand. Hij sprak: „Hier zijt gij, Goema ngKoana, en hier zijn wij, hier brengen wij u water om de handen te wasschen, rijst en een kip; beweeg nu”. Men wachtte, maar de kist bewoog niet. „Hier brengen wij u, wat gij ons vroeger hebt opgedragen te brengen. Beweeg nu”. De kist bewoog nog niet. „Wil toch bewegen, heer, opdat wij weten, dat gij ons hoort”. Nu schommelde de kist plotseling zóó hevig heen en weder, dat ik dacht, dat de rotan banden zouden breken. Toen het kistje tot rust was gekomen, bracht men de eetwaren in den tempel, en daar aten de negen mannen ze op”. Alléén nakomelingen van Goema ngKoana mogen het kistje met beenderen aanraken, en vragen er aan richten.

De held, die op deze wijze vereerd wordt, heette Oli nTomba; maar dezen naam spreekt men slechts fluisterend uit. Goema ngKoana, „die zijn zwaard rechts draagt”, is zijn tweede naam, en deze duidt aan, dat hij linksch was. Het was tijdens het leven van dezen held, dat de Sigiërs oorlog kwamen voeren met de To Napoe, en het dorp Lamba belegerden; telkens wanneer de Sigiërs de versterking wilden binnendringen, sloeg Goema ngKoana hen terug. Maar in dien tijd stierf hij plotseling. Twee nachten weende men bij zijn lijk, dat reeds voor de begrafenis was uitgerust. Toen de vijand hoorde, dat de held Goema ngKoana gestorven was, kwam hij weer opzetten, en de To Napoe zaten in grooten nood. Toen gebeurde het, dat iemand hard over den vloer van het huis liep, en zie, toen schrikte het lijk van Goema ngKoana op, en hij werd weer levend. Hij richtte zich op, en zeide: „Geef mij mijn zwaard, mijn schild, mijn speer, mijn hoofddoek”. Toen men dit gedaan had, stond hij op, en kleedde zich; daarna zeide hij: „Rolt mijn matje (waarop het lijk gelegen had) op”. Vervolgens ging hij naar beneden, en zeide tot zijne volgelingen: „Gaat gijlieden allen terug; ik alleen zal den vijand bevechten”. Er ontstond nu een hevig gevecht, waarin Goema ngKoana den vijand op de vlucht joeg. Weder in zijn huis komende, vond hij zijn matje nog op den vloer liggen; men had vergeten het op te rollen. Hij liet er zich op neervallen, en zeide tot de aanwezigen: „Nu gij vergeten hebt mijn matje op te rollen, ga ik weer sterven. Doet mijn lijk in een kist en hangt deze onder den dorpstempel. Geef mij te eten rijst en een kip in haar geheel geroosterd. Zet een bamboe met palmwijn aan mijn hoofdeneinde, en een bamboe met water aan mijn voeteneinde. En wanneer gij uitgaat om te vechten, werpt dan zeven eieren tegen mijn kist stuk; wanneer de kist niet beweegt, of met het hoofdeneinde het eerst achteruitgaat, trekt dan niet uit. Gaat de beweging naar het voeteneinde, dan kunt gij gerust gaan. En wat de Sigiërs aangaat, onderwerpt u aan hen, en erkent den vorst van Sigi als uw heer”. Na den dood van Goema ngKoana onderwierpen de To Napoe zich inderdaad aan Sigi.

De geesten in den dorpstempel.

Er is eene soort van zielen van afgestorvenen, waarmede de Toradja's zeer veel te maken hebben. Dit zijn de zielen van menschen, die in den strijd zijn gesneuveld. Het schijnt, dat men zich de zaak aldus voorstelt, dat de menschen, die in den oorlog zijn gevallen hun zielestof of levenskracht nog niet hebben verbruikt. Deze zielen zijn dus nog bijzonder levenskrachtig, en omdat ze door hun onnatuurlijken dood niet in het zielenland kunnen worden opgenomen, blijven zij op aarde rondwalen, verwoed op de vijanden, die hun vroegen dood hebben veroorzaakt, en van hunne nakomelingen eischende, dat zij zullen voortgaan den vijand te bestrijden, en dat zij ieder jaar op een tocht zullen uitgaan om menschen te dooden. En geven de nakomelingen geen gehoor aan dezen eisch, dan worden zij zelve door de wraak dier geesten getroffen, nl. door ziekte en dood. Terwijl die geesten eischen, dat de menschen den vijand zullen bestrijden, helpen zij hen ook in dien strijd. Ging een troep strijders er op uit (sedert de komst van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in Midden-Celebes is natuurlijk een einde gekomen aan dergelijke praktijken), dan deelde men zijn vertrek mede aan deze geesten, en geloofde stellig, dat zij meetrokken.

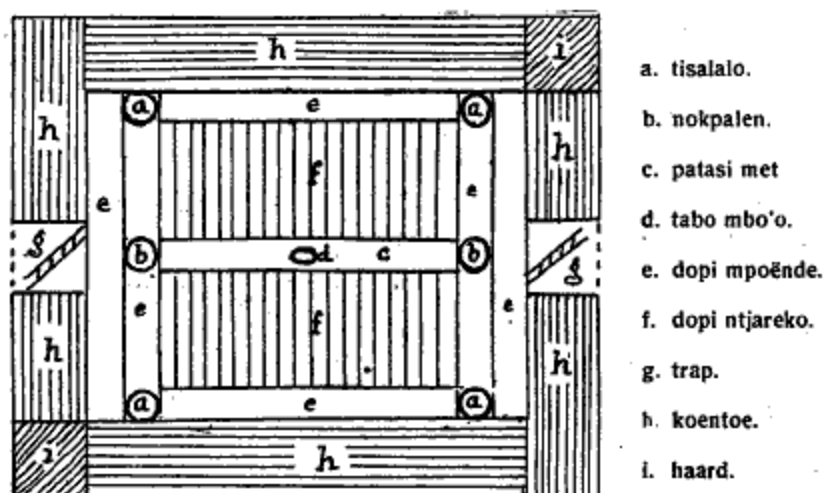
Deze zielen van gesneuvelden nu noemen de Toradja's Anitoe⁽¹⁾, en deze categorie van zielen is de eenige, die onder de Bare'e-Toradja's eene bepaalde en geregelde vereering genoot. Het komt ons echter voor, dat de Anitoe een meer algemeen karakter hebben, ofschoon hun aard als oorlogsgeesten wel het meest op den voorgrond trad. Daar de versieringen in den tempel, waarin zij gediend werden, ook wijzen op de vruchtbaarheid van den stam, en deze geesten bij het tempelfeest montjojo ook aange-roepen werden om een goeden oogst, vermoeden wij, dat de Anitoe in algemeen zinn de beschermgeesten van het dorp zijn.

De dorpstempel (lolo).

Voor de Anitoe's richtte men in het dorp een huis op, den dorpstempel. Deze onderscheidde zich van de overige huizen in het dorp door de stevigheid van zijn bouw, dikwijls ook was hij 't grootste gebouw van het dorp. Trouwens men kon licht iets beters maken van den tempel, dan van de gewone woonhuizen, daar hij met vereende krachten door alle bewoners van het dorp werd gebouwd.

(1) Bij de Berg-Toradja's heeten alle goden Anitoe en zijn dan ook inderdaad zielen van afgestorvenen, terwijl zij van natuurgoden, zooals wij die boven van de Bare'e-Toradja's hebben beschreven, weinig afweten. Het woord Anitoe is algemeen verspreid in Indonesië. De Bataks, Timoreezen en Rottineezen hebben nitoe; in de Molukken is nitoe algemeen. Op Soemba is ai-nitoe „geestenhout”, het sandelhout; het Tagaalsch heeft anitoe, Favorlangsch lito. Bij de Papoea's van Siar (Duitsch Nieuw-Guinea) heeten de zielen weer nitoe m.

De tempel heette l o b o ⁽¹⁾, hetgeen waarschijnlijk „groot” beteekent. In het Bada'sch beteekent l o b o „plank”; nu is het wel opmerkelijk, dat wanden en vloer van de l o b o steeds van planken waren gemaakt, terwijl wij nog nimmer een gewoon woonhuis met een planken vloer hebben aangetroffen. De dakbedekking van de l o b o bestond ook dikwijls uit plankjes, maar dit komt ook wel voor bij gewone woonhuizen, evenals planken wanden.

Plattegrond van een tempel (l o b o).

De tempel rustte op zes zware palen, die in den grond waren geplant; de vier buitenste heetten t i s a l a l o, en droegen de beide zware zolderbalken, die hier evenals bij gewone huizen p o p a 'a heetten. De beide middelste palen droegen den nokbalk. Op deze drie balken rustte het dak. De tempel had twee ingangen, één naar het Oosten en één naar het Westen gericht. Bij plechtige gelegenheden ging men den tempel gewoonlijk door den Westelijken ingang in, en door den Oostelijken uit, om met het gelaat steeds naar den opgang der zon gekeerd te zijn. De trappen, die toegang verleenden, waren gewoonlijk uit een zwaren boomstam gehouwen, in prauwvorm; soms waren ze ook versierd met insnijdingen; vooral in de Bergstreken (Napoe en Bada) treft men zulke versierde trappen aan.

Was men den tempel binnengetreden, dan had men een open ruimte vóór zich. Langs de lage wanden van het gebouw zag men een verhooging, bij wijze van rustbank. Deze heette k o e n t o e en diende tot slaappleats voor de deelnemers aan een tempelfeest. Midden in den vloer liep over de geheele lengte een zware plank, p a t a s i genaamd. Op deze plank

(¹) Afbeeldingen van dorpstempels, zoowel bij Bare'e- als bij Berg-Toradja's, vindt men in: Sarasin, Reizen I, fig. 63 (blz. 218), fig. 65 (blz. 229) en deel II, fig. 6 (blz. 22), fig. 55 (blz. 122).

stonden de huisvaders, wanneer zij de Anitoe aanriepen, zooals wij beneden zullen zien. In het midden van deze plank was ook eene holte uitgesneden, waarin de buitgemaakte menschenschedel kon worden gelegd. Geheel in het rond langs de slaappaatsen lagen ook zware planken, dopi mpoënde, „de planken voor het dansen”. De ruimte tusschen deze zware planken was belegd met kleinere planken, die den naam droegen van dopi ntjareko, „rammelplanken” (1). In twee of meer hoeken van den tempel vond men haarden, waar het voedsel kon toe bereid worden.

Vlak boven den middelsten vloerbalk (patasi) was de middelste zolderbalk of paladoeroe, dien men ook in de gewone woonhuizen aantreft. Boven op het midden van dezen zolderbalk verhief zich een stijl, welke gewoonlijk zorgvuldig was bewerkt en uitgesneden. In den tempel te Tando mBeaga in Onda'e waren zelfs twee menschenfiguren, een man en een vrouw, in dien stijl uitgesneden. Deze stijl heette toemampoe (2). Onder het eigenlijk dak, met palmladeren of plankjes gedekt, bevond zich het geraamte van een tweede dak, rereंगा genaamd, alleen bestaande uit de daksparren en dwarslatten. Terwijl het bovenste, eigenlijke dak het geheele gebouw beschermde, overspande dit tweede dak alleen de ruimte, tusschen de rustbanken in gelegen, dat gedeelte dus, dat speciaal bestemd was voor den eeredienst. Het binnenste gedeelte van den tempel was dus de eigenlijke woonplaats der Anitoe. Boven in dit tweede dak, dicht bij de toemampoe, zag men een klein platform met de jonge bladeren van de Arenga saccharifera belegd. Dat was de towoegi (3), daar woonden de Anitoe.

Aan den middelsten zolderbalk zag men nog een rek hangen, dat wontjea heette; hieraan werden de stukken buitgemaakte menschen-

(1) Deze planken heetten wellicht aldus, omdat zij loslagen en rammelden, als men er overheen liep. Misschien hebben zij vroeger ook gediend om er mee te rammelen, ten einde de mannen tot eene vergadering op te roepen. In de Bare'e-verhalen wordt namelijk het dorpshefde soms voorgesteld als gaande naar den tempel om daar te rammelen met een der losliggende planken, en op die wijze de lieden ter vergadering op te roepen. Zie b.v. Verhand. Bat. Gen. Dl. LV, 1^e stuk, blz. 37, 107.

(2) Beteekenis onbekend. De stam tampoe beteekent: bedekt, overdekt; toemampoe kan dus beteekenen „die overdekt”. Deze beteekenis zou zin hebben, indien de toemampoe een schaduwgevend boom voorstelde. Van uit de bovenste helft van den toemampoe liepen schuin naar boven een aantal dunne stijlen naar den nokbalk; wellicht stelden deze boomtakken voor.

(3) Towoegi wordt door het Mori'sch verklaard; daar heeten deze Arengabladeren toboeri, „de zwarte”, en dit is ongetwijfeld een bijnaam van de Arenga saccharifera met haar zwart uiterlijk. Dat juist de bladeren van dezen boom werden gebruikt tot woonplaats voor de zielen van gesneuvelde hangt misschien samen met het algemeen op Midden-Celebes heerschende geloof, dat die boom vroeger een mensch is geweest, waartoe men zeker aanleiding vond in het zwarte „haar”, dat aan den voet der bladstelen groeit. Ook hangt het samen met het geloof, dat zielen zwart zijn. Wanneer een Toradja droomde van een Arenga saccharifera, was dit voor hem een bewijs, dat hij in den strijd zou sneuvelen.

schedel opgehangen, en voorts alles wat bij het tempelfeest gebruikt werd, zooals de reepjes foeja, die ieder daarbij om den pols gewonden werden.

Behalve voor den eeredienst, werd dit gebouw ook gebruikt door reizigers, die doortrekkende waren. Soms ook hield men in den tempel vergaderingen, wanneer geen andere woning in het dorp zich daarvoor leende. Alleen wanneer een gedeelte van de dorpelingen er op uit was getrokken om een menschenhoofd te halen, en dus ondersteld werd, dat de Anitoe mede waren getrokken, werden de ingangen tot den tempel versperd, en mocht niemand er in komen, uit vrees dat de Anitoe in hun werk om de dorpelingen te helpen op dien tocht, gestoord zouden worden.

De tempels bij andere Toradja-stammen zooals To Napoe, To Besoa, To Bada, To Koelawi, komen in hoofdzaak overeen met die der Bare'e-Toradja's. De Berg-Toradja's hebben meestal slechts ééne trap, terwijl het tweede dak (*r e r e n g a*) gewoonlijk gemist wordt. Ook mist men in deze tempels het rek, waaraan de fragmenten van de schedels der verslagen vijanden hangen; daarvoor in de plaats hangen aan de buffelhorens, waarmede de palen versierd zijn, ontelbare rotanringen, waarmede men aangeeft het aantal keeren, dat men er op uit is geweest om vijanden te dooden. In sommige tempels in Napoe en Bada vonden wij stoelen (Napoe: *t o d a n g a*, „zitplaats”), waarvan zitting en leuning uit één enkel blok hout waren gehakt. Een enkele was fraai bewerkt met de afbeeldingen van een kikvorsch en een buffelkop op de achterzijde van de leuning (zie Tijdschrift Kon. Ned. Aard. Gen. 2e Serie XXV, 1299 en Plaat XLI). De Berg-Toradja's bewaren in den tempel ook de voorbehoedmiddelen, die zij in den oorlog om het lichaam hingen, en die zij van hunne verslagen vijanden hadden afgenomen.

Wat men in elken tempel van de verschillende Toradja-stammen vindt, is een bosje bamboestengels van de *Bambusa longinodis*, aan een of aan beide der middelste palen gebonden. Hierlangs dalen de geesten in het gebouw neer. Ook hangen in alle tempels tal van trommen met rotan banden aan de daksparran. Op deze trommen komen wij uitvoerig terug in het hoofdstuk over „Muziek”. Iedere tempel heeft ook zijn eigen reliquieën, voornamelijk bestaande in oude zwaarden en speren. Deze worden in den tempel bewaard, en bij het tempelfeest *m o n t j o j o* gebruikt. In den grootsten tempel te Lamba in Napoe vonden wij onder deze antiquiteiten een stuk buffelhuid met een gat in het midden. Dit voorwerp heet *h o e m b a*, en doet denken aan het oudste model van baadjes der Toradja's, bestaande uit een lap geklopte boomschors met een gat er in voor het hoofd, zoodat de eene helft van den lap borst en buik bedekt, terwijl de andere helft over den rug afhangt.

Versieringen in den tempel.

Wanneer men een Bare'e-Toradja'schen tempel betrad, werd men aanstonds getroffen door eenige groote figuren, die onder aan den middelsten

zolderbalk (paladoeroe) waren uitgesneden. Het waren twee krokodillen-figuren, waarvan één gewoonlijk op een aap loerde en de andere een aap in den bek had. Bij de Berg-Toradja's vinden wij deze figuren niet. De beteekenis ervan is niet twijfelachtig: zij stellen de dapperheid voor, die op den vijand toeschiet en hem overmeestert. Ook de hond speelt om die reden eene rol bij de gebruiken van het koppensnellen. Het is wel mogelijk, dat wij hierin hebben te zien een overblijfsel van het geloof aan zielsverhuizing, van welk geloof wij in dit werk nog op vele overblijfsels zullen wijzen. De Toradja weet niet recht meer, wat de krokodillen in de lobo beduiden; hij ziet in de woestheid van den krokodil eene voor hem zelf begeerlijke eigenschap in den strijd (*).

Boven zeiden wij reeds, dat in den tempel te Tando mBeaga de toemampoe-stijl voorzien was van eene mannelijke en eene vrouwelijke figuur met overdreven groote genitalia. Zulke beelden vonden wij ook uitgesneden op de vier hoekpalen in den tempel te Lembo mPangi in het Bovenland van Loewoe. Verder waren in nagenoeg iederen tempel van eenige beteekenis vrouwenborsten en genitalia op bedoelde palen uitgehouden. In de lobo van Langgadopi vond men eene voorstelling van den coïtus: twee in elkaar geschoven genitalia. Wanneer men aan de Toradja's naar de bedoeling van deze afbeeldingen vroeg, antwoordden zij altijd: „Dat beteekent niets; ze dienen alleen om de oogen te verheugen”. Het kan echter niet zonder beteekenis zijn, dat men hier in den dorps-tempel de symbolen van dapperheid en vruchtbaarheid te zamen vond; want evenals bij alle primitieve volken gelden bij de Toradja's dapperheid, die het voortbestaan van den stam waarborgt, en vruchtbaarheid, waardoor stam en geslacht zich vermenigvuldigen, als de twee volksdeugden bij uitnemendheid. Hier en daar (zooals te Labongia en te Boeje Mapipi) vonden wij ook afbeeldingen van hagedissen, die in het verlengde van een vagina of van een paar vrouwenborsten waren gesneden.

Opmerkelijk is, dat in de tempels der Berg-Toradja's alle versiering van de pas genoemde soort ontbreekt. Dikwijls is daar het hoofd van de trap versierd met een uitgesneden paardekop, maar overigens vindt men er uitsluitend buffelgeweien als versiering, hetzij werkelijke horens, afkomstig van geslachte offerdieren, hetzij geweien in hout uitgesneden. Zoo is iedere paal van een der tempels in Bada mPoe'oe (landschap Bada) versierd met twee daarin uitgesneden buffelkoppen, één naar het Westen en één naar het Oosten. Meermalen ziet men in die bergstreken buffelhorens uitgesneden in den rand van het planken dak, dat vele dier gebouwen hebben. Ook bij de Bare'e-Toradja's vond men in iederen tempel buffelgeweien opgehangen; de buffelhorens zijn mede een symbool van dapper-

(*) In de dorps-tempels van Saloe Maoge vonden wij behalve krokodillen ook slangen afgebeeld op de paladoeroe. De koppen dezer dieren waren alle naar het Oosten gericht, omdat in die richting de eenige vijanden der To Saloe Maoge (de To Kinadoe) wonen.

heid (men denke o. m. aan de buffelkoppen aan de nokeinden der Bataksche huizen, waar zij moeten dienen om booze geesten af te weren).

Het tempelfeest montjojo.

In den tempel werden verschillende offerfeesten gevierd, en wanneer wij deze alle nagaan, dan moeten wij wel tot het besluit komen, dat men zich niet alleen de zielen van gesneuvelde dapperen in den tempel wonende dacht, maar ook andere zielen van voorouders, waarover wij boven reeds met een enkel woord spraken. De Toradja zelf kan hieromtrent geen uitsluitel geven; zóóveel is zeker, dat de zielen van gesneuvelden onder de Anitoe het meest op den voorgrond traden. Zoo vierden de To Lage en de To Onda'e het groote doodenfeest, tengke, in den tempel; de To Pebato c. s. deden zulks echter in eene afzonderlijk daarvoor opgerichte hut (zie voor deze doodenfeesten Hoofdstuk „Lijkbezorging, 4. Doodenoffers"). De To Pebato c. s. daarentegen vierden weer in den tempel het m o m p a r i l a n g k a, een offerfeest, waarbij alle meisjes tot priesteres werden gemaakt, eene plechtigheid, die de To Lage onder den naam van p a k a w o e r a k e in eene afzonderlijke hut vierden (zie hiervoor Hfdst. „Priesteressen en hare werkzaamheden", 2^e gedeelte).

Wij gaan hier stilzwijgend voorbij wat er in den tempel plaats had, wanneer men eertijds teruggekeerd was van een krijgstoct, wanneer men dus den Anitoe's den buitgemaakten menschedel als offer aanbood. Wij hebben hierover reeds gesproken in het hfdst. over het „Oorlogvoeren". Ons blijft hier alleen nog over eene plechtigheid in den tempel te beschrijven, die bijna ieder jaar plaats had, en die den naam droeg van m o n t j o j o, „tusschen het dak insteken", een naam, die vanzelf verklaard wordt uit een der hierna te noemen handelingen.

Vooraf willen wij even mededeelen, wat de bedoeling was van het m o n t j o j o, opdat de zin van de verschillende handelingen duidelijk worde. Zooals wij boven zeiden, was het een heilige plicht der Toradja's om ten oorlog te gaan, ten einde daardoor het bestaan van het dorp, van den stam, te verzekeren. De Anitoe eischten, dat men uittrok; ieder moest dit doen; bleven de dorpelingen in gebreke dit te doen, dan maakten de Anitoe hen ziek. Maar niet iedereen kon uittrekken: er waren mannen, die door ziekte of om andere redenen verhinderd waren geweest; en dan had men nog de vrouwen en kinderen, die thuisbleven en niet aan het oorlogsbedrijf deelnamen. Deze allen nu moesten deel hebben aan het koppensnellen, wilden de Anitoe tevreden zijn, en daarom werd voor hen het koppensnellen nagedaan op het m o n t j o j o. Evenals op het m o m p a r i l a n g k a of p a k a w o e r a k e alle meisjes tot priestersessen werden gemaakt, zoo werden op het m o n t j o j o alle bewoners van het dorp tot koppensnellers gemaakt.

Gewoonlijk duurde het m o n t j o j o twee dagen. In den loop van den eersten dag kwamen de deelgenooten aan het feest in den tempel

bijeen en hield men zich bezig met de voorbereidselen voor den volgenden dag, waartoe hoofdzakelijk behoorde het gereed maken van de pakjes met rijst, die moesten herinneren aan den ouden tijd, toen men zijne rijst alleen nog in bamboe's kookte (zie wioe of winaloe bij „Voedings- en genotmiddelen”). Op dezen dag ook had de plechtigheid plaats, die vrouwen en kinderen tot krijgslieden maakte. Daartoe voorzag ieder zich van een zwaard, van een stuk bamboe gemaakt. Hiermede ging men naar het erf van den tempel, waar ook een stuk menschenschedel uit den tempel was neergelegd. Familie aan familie schaarde zich om den schedel heen, en dan hakten allen er op in, onder het herhaaldelijk uiten van den krijgs-kreet. De bamboezwaarden werden later in het dak van den tempel gestoken, r a s o j o w i, en hiernaar heet het gansche feest m o n t j o j o (*).

Den tweeden dag had eene navolging plaats van de plechtigheid die door een werkelijken troep koppensnellers eene poos na hun terugkeer, in den tempel werd verricht: het m o m p e l e k a. In den morgen begonnen de plechtigheden hiermede, dat een voorvechter, die hier als plaatsvervanger optrad van het geheele dorp, voor den Westelijken ingang van den tempel ging staan; een troep vrouwen in den tempel wachtten hem op, en bestrooiden hem met rijst. De voorvechter trachtte echter die rijstkorrels met zijn schild van zich af te weren. Zoo ook besprenkelden zij hem met water, dat hij eveneens van zich trachtte af te houden. Eindelijk lieten de vrouwen een met water gevulden bamboe naar beneden; met één slag hakte de voorvechter het onder-eind van dien koker af, zoodat het water op den grond stroomde. De beteekenis van deze handeling kunnen wij niet nagaan; wij vermoeden, dat de geheele vertooning een aanval van den vijand op het dorp moest voorstellen, die door de vrouwen werd afgeslagen, zoodat zij ook hierin den dorpsgeesten voldoening gaven als strijders. Het doorslaan van den bamboe moest dan het doorhakken van den hals van een vijand voorstellen, waarbij het bloed uitstroomde. De menschen zelve zelden zulks te doen, opdat de vijand bij eene volgende gelegenheid geenerlei voordeel zou behalen.

Alle deelnemers aan het feest waren voorzien van een beschilderden foeja-hoofddoek, terwijl velen een lap witte foeja droegen, met een gat, waardoor het hoofd gestoken was, zoodat de eene helft van den lap over borst en buik viel, en de andere helft den rug bedekte. Daar bij dergelijke feesten zeer oude gewoonten in acht worden genomen, hebben wij in dezen lap foeja, a b e of a m b e genaamd, de oude kleederdracht der Toradja's voor het bovenlijf te zien. (Van de oude Minahassers is het ook bekend, dat zij eene dergelijke kleederdracht hadden. Men vergelijk ook het op bl. 288 over het strijdgewaad van buffelleer in de lobo te Lamba gezegde). Anderen hadden nog sjerpen van foeja, s a l o e d e n d e genaamd, om het lichaam hangen.

Nu werd een der oude zwaarden, te zamen met eenige foeja kleeding-

(*) De stam van dezen vorm is sojo, Jav. sëröp.

stukken in een regenscherm (b o r o e) gewikkeld; daarmede raakte een der leiders van de plechtigheid de enkels, de knieën, de heupen en de schouders der deelnemers aan, en tikte hun vervolgens zevenmaal op het hoofd. Dit deed men bij verschillende gelegenheden, met de bedoeling den menschen de kracht die van het zwaard uitging door de gewrichten en het hoofd in het lichaam te brengen.

Hadden allen een beurt gehad, dan ging de hoofdleider (gewoonlijk het dorpshoofd zelf, omdat hij in den oorlog gemeenlijk ook de aanvoerder zijner mannen was) bij een trom staan. Alle mannen schaarden zich om hem heen, en nu werd de d o l o e-zang aangeheven, waarover wij het een en ander hebben meegedeeld in het hoofdstuk „Oorlogvoeren”, tweede gedeelte. Was de zang ten einde, dan werd het sein gegeven om op de trommen te slaan, en men deed zulks uit alle macht. Dit roffelen diende om aan de Anitoe kennis te geven van de overwinning, hier waarschijnlijk van de overwinning, door de vrouwen behaald. De mannen verwijderden zich daarna, om gezamenlijk het offerdier, een varken, te slachten, van welks bloed een ieder iets op de rechterwang werd gesmeerd (r a t o d i). Dit besmeren met varkensbloed had bij verschillende offergelegenheden plaats, en bedoelde waarschijnlijk de menschen als deelnemers aan het offerfeest te teekenen.

Na afloop hiervan stonden de vrouwen op, en dansten den tempel in het rond op de maat van een oorverdoovend tromgeroffel. Iedere vrouw danste afzonderlijk: één pas vooruit, één achteruit, drie vooruit, één achterwaarts, één vooruit, enz. De benedenarmen werden hierbij naar voren gestoken, en op de maat van den dans op en neer bewogen. In dit dansen of m o e n d e zien wij eene nabootsing van het besluipen van den vijand.

Onder het uitvoeren van dezen dans werd de t o w o e g i binnengebracht. Boven hebben wij reeds medegedeeld, dat dit een tak is van den suikerpalm (Arenga saccharifera) met aan reepen gescheurde bladeren. Iedere huisvader had een bosje van deze bladreepen bij zich. Bij de To Pebato c. s. zagen wij de vrouwen deze bladeren zevenmaal den tempel rond dragen. Bij de To Lage werden ze, te zamen met een lang stuk foeja, dat door allen werd vastgehouden, onder geweldig schreeuwen en rukken zevenmaal rondgetrokken. Dit rondtrekken heette m o m p e l e l e k a, „er om heen dragen”, en dit geschiedde op dezelfde wijze als wanneer men werkelijk een verschen menschedel in den tempel had te brengen. Waren de zeven omgangen volbracht, dan werden al deze bladeren op een hoop in den tempel geworpen, waarna ieder huisgezin eene kip slachtte boven dien hoop, zoodat het bloed der dieren op de t o w o e g i droop. Na afloop hiervan klommen een paar jonge mannen in het dakgeraamte dat r e r e n g a heette, en schikten de bladeren in de nok van dit geraamte vlak bij den t o e m a m p o e-stijl. Zooals wij boven reeds hebben medegedeeld, werden de Anitoe geacht op deze bladeren te wonen.

Nu legden de vrouwen en kinderen hunne hoofddoeken, sjaals en

baadjes van foeja af. Twee mannen (familievaders of hunne plaatsvervangers) namen de kleedingstukken der leden van hun gezin in de linkerhand, waarmede zij ook een schild vasthielden, en voerden nu samen een spiegelgevecht uit: de een bleef staan, den ander uitdagende, die kwam aangesprongen. Waren zij dicht bij elkaar gekomen, dan drong hij, die eerst was blijven staan, hi hi! roepende en springende, den ander naar het midden van den tempel terug; daar maakten zij tegenover elkaar eenige lichtsprongen, en daarmee was het uit. De beide mannen verwisselden daarop van plaats, en hij, die eerst had stilgestaan, sprong nu naar den ander toe. Het duurde gewoonlijk vrij lang, eerdad de kleederen van alle gezinnen uit het dorp „bevochten” waren. Na afloop werden al die kleedingstukken aan het rek (*wontjea*) midden in den tempel opgehangen. In deze handeling, *mompemoseka rengko*, „een spiegelgevecht houden over de kleederen”, is het duidelijk, dat de mannen in de plaats van de vrouwen aanvallende en verdedigende bewegingen maakten, hetgeen de vrouwen weer moest stempelen tot strijders.

Onder deze bedrijven door had ook het *mombegiat* plaats, een woord dat is weer te geven met: tegen elkaar opsnijden over de slachtoffers, welke men in den oorlog had gemaakt. Al had men nimmer iemand gedood, dan sprak men toch van zeven verslagenen, en al had men nog nooit een krijgstoct medegemaakt, dan gaf men toch hoog op bijvoorbeeld van de drie dorpen, die men had verwoest. Dit alles moest dienen om de Anitoe gunstig te stemmen, en hun aangenaam te zijn.

Bij deze gelegenheid raadpleegde men ook dikwijls het orakel met de harsfakkel (*silo*). Een harsfakkel werd in den tempel aangestoken, en met matjes beschermd tegen den wind. Bleef de fakkel nu rustig en lang branden, dan was dit een gunstig teeken voor de dorpelingen. Ging zij echter spoedig uit, dan voorspelde dit ongeluk.

Hiermede was het eerste gedeelte van het tempelfeest afgelopen. In den namiddag begon het tweede deel. Eenige kleine luid schreeuwende speenvarkentjes (voor elk huisgezin één) werden binnengebracht; de lieden, die in den tempel op elkaar gepakt stonden hurkten nu neer, waarop twee mannen de biggen zevenmaal over de hoofden van de aanwezigen lieten schommelen, onder het aanroepen van de Anitoe. Was dit afgelopen, dan kleedde een der huisvaders (gewoonlijk begon de voornaamste leider van het feest of het dorpshef hiermede) zich in zijn beste pluim, soms met drie, vier broeken over elkaar gehangen; hierover trok hij een baadje aan en sloeg dan een lap katoen om het middel. De stof van beide laatstgenoemde kleedingstukken was van een patroon, dat niet meer ingevoerd wordt; het herinnerde ons aan patronen, die in de 18^e eeuw in Holland werden gebruikt. In elk geval waren zij zeer oud, en aan hun ouderdom ontleenden deze kleedingstukken hun waarde. De Bare'e-Toradja's noemen dit oude katoen speciaal *bana*, een woord, waarmede de Berg-Toradja's echter alle soort van katoen aanduiden (voor alle soorten van katoen zeggen de Bare'e-Toradja's *ajapa*). Ieder hoofd van een gezin had zijn

eigen bana, dat van ouder op ouder was overgegaan, en alleen bij gelegenheid van een tempelfeest voor den dag werd gehaald.

Aldus uitgedost ging de huisvader op de middelste plank (p a t a s i) van den tempel staan. Dáár beet hij eene pinangnoot in tweeën: de eene helft kauwde hij zelf te zamen met wat sirih, en met de andere helft streek hij over de voorhoofden der leden van zijn gezin, die zich om hem heen hadden geschaard. Daarna legde hij de halve pinang op den middelsten zolderbalk (p a l a d o e r o e) van den tempel. Een lang stuk hout, veel gelijkende op een rijststamper, en j a j o e m p a n t j o ë, „rijststamper om mee te zwaaien” of j a j o e m p e s o m b a, „rijststamper, gebruikt bij het vereeren der a n i t o e” genaamd, werd hem daarop aangereikt. Nu hief hij dien stok op in de richting van de t o w o e g i, de verblijfplaats der Anitoe, liet hem daarna zakken en gaf er mede een stoot op de middelste plank. Onmiddellijk daarop grepen de omzittende familieleden het onderste gedeelte van den stamper vast, om daardoor aandeel te hebben aan de aanroeping, die de huisvader verrichtte. Deze sloeg de oogen op naar de woonplaats der Anitoe, en terwijl hij den rechterarm ophief, en dezen langzaam naar achteren bewoog, riep hij zoolang zijn adem reikte: „b a o!” Wanneer zijn adem opraakte, liet hij het hoofd voorover zinken tot het op den knop van den stamper kwam te rusten.

Terwijl zijn hoofd op den stok rustte, uitte hij zacht een zin tot de Anitoe. Dit aanroepen mocht alleen betrekking hebben op den oorlog en op den landbouw; men vroeg om geluk in den strijd en om een rijken oogst. Een voorbeeld moge hier volgen: eerst een stoot met den stok: „Bao . . . . . o anitoe, wij zijn weer in oorlog”. Een stoot: „Bao . . . . . de Parigiërs hebben schuld en wij niet”. Een stoot: „Bao . . . . . zij hebben het verbond van vriendschap (p o s i n t o e w o e) verbroken, en ons uitgeplunderd”. Een stoot: „Bao . . . . . dit hebben zij niet éénmaal, maar tweemaal gedaan”. Een stoot: „Bao . . . . . daarom zullen wij met hen vechten tot hun schuld gewroken is”. Een stoot: „Bao . . . . . wij zullen zorgen, dat er altijd koppen zijn”. Een stoot: „Bao . . . . . geleidt ons langs de paden van buffels en gemsbuffels” (die bij voorkeur gebruikt werden om den vijand te besluipen). De beide laatste aanroepingen golden steeds het roepen van de zielestof van den vijand, waarbij men die vervloekte, en de belofte deed dien vijand „af te zullen houwen”, „fijn te zullen hakken”, „in tweeën te zullen slijten”, enz.

Had één huisvader gedaan, dan trad een ander in zijne plaats. Een der huisgenooten van den aanroeper telde wel eens het aantal keeren, dat deze b a o had geroepen, door middel van stukjes boornblad, of bamboe, die dan ook wel eens eene plaats vonden in het dak van den tempel.

Bij deze gelegenheid mocht nooit worden gesproken over den vrede, waardoor een einde was gekomen aan den oorlog. Wanneer op het oogeblik, dat men het tempelfeest vierde er geen oorlog was met een der omwonende stammen, deed men den Anitoe mededeelingen omtrent den voortdurenden strijd met de To Kinadoe, de erfvijanden der Toradja's:

„De To Kinadoe hebben schuld, en wij niet”. „Zij hebben onzen voorvader verraderlijk overvallen”. „Zij hebben hem in den oven verbrand”. „En daarom zullen wij niet ophouden met snellen”. „Wij zullen altijd zorgen, dat er koppen zijn”. „Geleidt ons op onze wegen”. (Zie over deze To Kinadoe het Hfdst. „Oorlogvoeren”, eerste gedeelte).

Dit aanroepen der Anitoe heette naar het aanroepingswoordje *b a o*: *m o b a o* of *m o n j o m b a*, „eer bewijzen”, ook in den zin van: „zich onderwerpen” (verg. *Mal. m e n j e m b a h*). Het was geen eigenlijk gebed, zooals wij hebben gezien. De Toradja noemde het: „de *t a d e a* opzeggen”. Wanneer een troep strijders in het land van den vijand zou komen, zeide de aanvoerder eerst de *t a d e a* op, dat is: hij deelde aan de goden mede de reden, waarom hij en de zijnen er op uit waren getrokken, waaruit dan moest blijken, dat zij voor eene rechtvaardige zaak vochten. Bij het tempelfeest nu werd de *t a d e a*, de reden van de vijandelijkheden, medegedeeld aan de Anitoe, en aan die mededeeling namen vrouwen en kinderen deel; dit mededeelen geschiedde dus ten behoeve van degenen, die gewoonlijk in den strijd thuis bleven.

Na dit aanroepen der Anitoe, dat langen tijd duurde, zoodat de zon al ter kimme was gedaald, had de slotscène van het feest plaats. De hoofden der gezinnen hurkten neer, en werden bedekt met een stuk ouderwetsch katoen (*b a n a*), waarvan boven reeds sprake is geweest. Met de hand hielden zij de bamboezwaardjes van de leden van hun gezin (tot een bundel saamgebonden) vast. Een paar priesteressen gingen nu achter de hurkende en-toegedekte rij mannen staan, en strooiden rijstkorrels over hen heen, waarop de verborgen mannen met groot tumult opstonden, en de bundeltjes bamboe in het dak van den tempel staken. Uit deze handeling blijkt zeer duidelijk, dat de vrouwen en kinderen ondersteld werden op een krijgstoct te zijn uitgeweest; terugkeerende strijders werden nl. met rijst bestrooid om de mogelijk in het vijandelijk land achtergebleven zielestof terug te roepen. Ditzelfde nu geschiedde hier met haar, die slechts in de gedachte er op uit waren getrokken, en daarmede de geesten in den dorpstempel hadden bevredigd.

Nu had een groote maaltijd in den tempel plaats, waarmede het feest besloten werd. De pakjes feest-rijst (*w i o e* of *w i n a l o e*) werden onder de gasten rondgedeeld. Na dezen maaltijd hielden velen toespraken (*m o t o ë*). Een der leiders van het feest begon er mede. Hij begaf zich daartoe naar dezelfde plaats, als waar de mannen plachten te staan bij het aanroepen der Anitoe. Telkenmale besloot hij zijn zin met een stoot van een anderen stamper (*j a j o e m p o t o ë*), gelijkende op dien, welke gebruikt was bij het aanroepen der Anitoe. De leider deelde aan de feestgenooten mede, dat zij naar vermogen waren onthaald, en dat wanneer er waren, die niet genoeg hadden gehad, zij zulks nu moesten zeggen, en niet na afloop van het feest, wanneer er niets meer aan te veranderen was. Daarna namen nog andere sprekers het woord, en wekten de aanwezigen op tot eensgezindheid (*p o s i n t o e w o e*). Onder deze toasten (dit heet

m o t o ë) waren dikwijls zeer geestige, waarin zich al het bloemrijke van de taal liet zien, en de sprekers werden dan ook meermalen beloond met een goedkeurend en aanmoedigend gelach.

Wanneer de toasts waren afgelopen, schaarden de feestgenooten zich tot den reidans (m o k a j o r i).

Wij behoeven nauwelijks te zeggen, dat dit hoofdstuk over de geestelijke en godsdienstige begrippen der Toradja's op zichzelf zeer onvolledig is. Het wordt aangevuld door tal van bijzonderheden, welke door dit geheele werk verspreid staan.

XI. HET MOHAMMEDANISME AAN DEN ZUIDKANT DER TOMINI-BOCHT.

---

1. Invoering van den Islam. Invloed van het Mohammedanisme op het volk.

Invoering van den Islam bij enkele Toradja-stammen in Saoesoe en in Todjo. — Verhaal van de invoering van den Islam in Kaili en Parigi. — De invloed van het Mohammedanisme op de Toradja's. — De Islam heeft zich geassimileerd aan de oude Heidensche voorstellingen. — Invloed van den Islam op zijne volgelingen.

2. De kennis van den Islam. Populaire verhalen.

Fiqh. — De heilige oorlog. — Godsdienstige boeken. — De 100^e naam van Allah. — Jezus, de profeet van den rijkdom. — De ziel in het Hiernamaals. — Geloof omtrent de kat. — Zuivering der ziel. — Bijgeloof omtrent hagedissen. — Verhalen over Mohammed.

3. Geestelijkheid en Koran-onderricht.

Inrichting der geestelijkheid in Todjo. — Geestelijkheid in Parigi. — Labe. — Algemeenheid van het *m a n g a d j i*. — De wijze, waarop het onderwijs wordt gegeven. — Het *m a t a m a*.

4. De vijf Zuilen.

De geloofsbelijdenis. — De ritueele godsdienstoefening. — Vrijdagsche godsdienstoefening. — Inrichting van den Vrijdagsdienst. — De Bedevaart. — Graden van *h a d j i*-schap. — Vasten en aalmoezen. — Einde der vasten. — De maand Sapa. — Maelid (Maeloe).

5. De Islam in het dagelijksch leven.

Huwelijk. — Echtscheiding. — Naamgeving. — Haarknippen en tandenvijlen. — Akeka. — Besnijdenis.

6. Begrafenis.

Het overlijden. — Het wasschen van het lijk. — Op weg naar het graf. — De teraardebestelling. — De *t o w a l i*. — De gedenkdagen van den overledene. — Het doodenfeest. — De begrafenis van een hoofd. — Rouw. — De bewaking van het graf. — Koppensnellen bij den dood van een hoofd.

---

1. INVOERING VAN DEN ISLAM. INVLOED VAN HET MOHAMMEDANISME OP HET VOLK.

Het Mohammedanisme aan den Zuidkant van de Tomini-bocht bepaalt zich tot de strandlandschappen, welke zich in een ongeveer 4 paal breeden

reep langs de kust uitstrekken. Zelden wonen Mohammedanen verder het binnenland in, behalve hier en daar een enkele, die met eene Toradja'sche is gehuwd. De Mohammedaansche landen zijn dus: Todjo, Saoesoe en Parigi, en het dorp Mapane. Het Mohammedanisme van Todjo is het meest ernstige, en dit moet verklaard worden uit het feit, dat het Boeginee'sche element, dat zich met de heidensche Toradja's vermengd heeft, daar het sterkste is. Parigiërs zijn Mohammedaan geworden Toradja's en Saoesoeërs evenzeer, maar Todjoërs zijn afstammelingen van Boegineezen en Toradja's, die zich dan ook trouw „paranaka" noemen, alsof zij de eenige p e r a n a k a n op de wereld waren.

Invoering van den Islam bij enkele Toradja-stammen in Saoesoe en in Todjo.

Omtrent de invoering van den Islam in de Tomini-bocht is niet veel met zekerheid te zeggen; de Islamiseering schijnt zeer geleidelijk haren gang te zijn gegaan, op de wijze waarop Dr. C. Snouck Hurgronje haar schetst in zijne brochure „De beteekenis van den Islam voor zijne belijders in Oost-Indië": „de Mohammedaansche koopman huwt onder de bewoners des lands, en zoo ontstaat het Mohammedaansche gezin; daaruit komt langzamerhand de gemeente voort, en wanneer het hoofd des lands is bekeerd, ontstaat de Mohammedaansche staat, die dan wel eens den oorlog aanbindt tegen de haar omringende ongeloofigen". Dit laatste nu schijnt in de Tomini-bocht niet te hebben plaats gehad; alleen heeft het landschapshoofd van Todjo Lariwoe, de aan hem onderhoorige Toradja-stammen der To Tora'oe, To Lalaeo, To Ampana gedwongen den Islam aan te nemen, d. w. z. zich te laten besnijden en geen varkens meer te fokken. Ofschoon de leden van genoemde stammen na enkele geslachten werkelijk afkeer hebben gekregen van varkensvleesch, behoeft men niet lang onder hen te verkeereren om te weten, dat dit dan ook het eenige is, wat hen tot Mohammedanen maakt; zij voldoen in het geheel niet aan het criterium, dat Dr. Snouck Hurgronje stelt aan goede Mohammedanen, namelijk de gezindheid om het te zijn.

In de geschiedenis der To Kadomboekoe hebben wij gezien (1) hoe dit volkje tot Mohammedaan werd gemaakt door eenige Mandarsche lieden en hoe hun hoofd (de grootvader van den in 1905 overleden Papa i Melempo) het eenige nog aanwezige Koran-exemplaar in zijn graf heeft medegekregen, waarna allen teruggekeerd zijn tot hun heidenschen staat. Met de Toradja-stammen in Todjo zou het ongetwijfeld ook zoo gaan, als de Todjo'sche p a r a n a k a (afstammelingen van Boegineezen en Toradja's) weggingen.

Omtrent de invoering van den Islam is alleen dit met zekerheid te zeggen, dat hij hoofdzakelijk door Boegineezen is verbreid (aan den Noord-

(1) Zie boven blz. 42.

kant van de Tomini-bocht vooral door Mandareezen). Wel is waar is volgens het verhaal, dat wij hieronder laten volgen, de Islam in Kaili en Parigi door Maleische datoe's ingevoerd, maar deze godsdienst is daarna ongetwijfeld door Boegineezen nader bevestigd en ontwikkeld.

De Saoesoeërs, een zeer klein volkje, zijn Mohammedaan geworden door huwelijken van Saoesoe'sche meisjes met Kaili'sche en Parigi'sche hoofdenzonen; maar dat dit volk nog niet veel prijs stelt op zijn godsdienst blijkt onder meer uit de vele huwelijken, welke plaats hebben tusschen Toradja'sche mannen en Saoesoe'sche meisjes, waarbij de mannen niet gedwongen worden den Islam aan te nemen. Bij huwelijken met Parigi'sche en Todjo'sche meisjes is zulks ondenkbaar.

In Todjo is de Islam rechtstreeks uit Bone ingevoerd. Zoo komt het, dat in de Tomini-bocht het Mohammedanisme het Boegineesche stempel draagt, het onderwijs in het Koran-eciet met Boegineesche termen plaats heeft, en deze taal als min of meer heilig wordt beschouwd naast het Maleisch en het Arabisch.

Verhaal van de invoering van den Islam in Kaili en Parigi.

Het verhaal van de invoering van den Islam in Paloe en in Parigi luidt aldus: Alle Boegineesche en Makassaarsche landen zijn geïslamiseerd door een Maleier, afkomstig van Manangkabo (Minangkabau), bekend onder den naam van Datoe Karama⁽¹⁾. Toen genoemde landen geïslamiseerd waren, ging Datoe Karama naar Boeol, waar men ook den Islam aannam.

In dien tijd lag het dorp Paloe nog niet aan het strand, maar een eind landwaarts in en de bewoners waren nog echte Toradja's. Toen gebeurde het, dat eenige zoutstokers aan het strand, terwijl zij bezig waren met visschen, iets vreemds zagen aankomen, gedragen op de golven. Bij aankomst aan het strand bleek dit te zijn een man en een kind, die op een bidmatje over de zee waren gevaren⁽²⁾. De zoutstokers gaven hiervan kennis aan het hoofd van Paloe, Poeë Nggari genaamd, die dan ook spoedig te paard naar het strand ging. Intusschen had de nieuw-aangekomene, die niemand anders was dan Datoe Karama, met het jongetje dat hij bij zich had afgesproken, dat wanneer er menschen waren aangekomen, het kind zou zeggen: „Datoe, zal ik koffie voor u koken?“, opdat die menschen zouden weten, dat hij een datoe was. Zoo ge-

(¹) Karama is de Kailische uitspraak van kēramat, dat voor de menschen hier nagenoeg dezelfde beteekenis heeft als baraka (= bērkāt), namelijk „wondermacht“. Bij den titel datoe heeft men eer te denken aan het Maleische datoeq „grootvader, toovenaar, hooggeplaatste“, dan aan het Toradja'sche datoe „Vorst“.

(²) Vergelijk het verhaal van de invoering van den Islam in Goa, in Dr. B. F. Matthes, Boeg. en Mak. legenden. Bijdr. K. I. 4, X, bl. 446, vlgg.

schiedde het ook, maar overigens begreep Poeë Nggari niets van hetgeen Datoe Karama zei, want deze sprak Maleisch. Alleen Datoe Karama begreep Poeë Nggari dadelijk, omdat hij m o b a r a k a (van wonderkracht voorzien) was. Men sprak dus met elkaar door het geven van teekens en Poeë Nggari verbaasde zich zeer over het s ě m b a h j a n g (het verrichten van de ritueele godsdienstoefening, 5 maal daags) van Datoe Karama. Zooveel begreep hij, dat Datoe Karama een bijzonder mensch was, en daarom wilde hij hem niet dooden. Poeë Nggari wilde den Datoe te eten geven, maar deze maakte het hoofd duidelijk, dat hij geen rijst at, en zich alleen voedde met koffic. Het hoofd wilde den heilige medenemen naar zijn dorp, maar deze beduidde hem, dat hij daar niet heen wilde omdat het er stonk van den varkensdrek. Zoo liet dan Poeë Nggari een hut voor Datoe Karama aan het strand maken. Ook wilde men den heilige eene vrouw geven, maar hij weigerde, zeggende, dat hij noch penis noch navel had; hij stond toe, dat het hoofd zich hiervan overtuigde, en nu stond het voor dezen vast, dat Datoe Karama m o b a r a k a was.

Het hoofd van Paloe ging den heilige telkens bezoeken aan het strand, en toen zij elkaar beter konden begrijpen, vertelde Datoe Karama dat het s ě m b a h j a n g alle ziekten verdrijft en de rijst doet gelukken; dat men zich moest laten besnijden. Poeë Nggari wilde hiervan echter niets weten. Toen gebeurde het op zekeren tijd, dat er eene ziekte uitbrak onder de varkens, waaraan al deze dieren stierven. Het hoofd beklagde zich bij den heilige, maar deze antwoordde, dat zulks de wil was van God (Ala ta'ala).

In den eersten tijd van Datoe Karama's verblijf in het Paloe'sche werd Poeë Nggari's vrouw zwanger; en toen zij was bevallen, zond haar man spoedig eenige lieden naar Datoe Karama om te vragen, hoe het kind moest heeten. De heilige was juist aan het bidden (s ě m b a h j a n g) toen de zendelingen kwamen. Nadat hij zijn gebed had geëindigd, zag hij hen en vroeg: „S a p a o r a n g?” (1). De zendelingen begrepen, dat dit de naam was van het pasgeboren kind, en keerden terug; maar onderweg vergaten zij het Maleische o r a n g en stelden daarvoor in de plaats het Paloe'sche t a o e, zoodat zij hun hoofd mededeelden, dat het kind Sapataoe moest heeten, dat later La Pataoe geworden is, een in het Kaili'sche nog vaak voorkomende naam van hoofdenzonen.

Van den Islam wilden de Paloeërs intusschen niets hooren. Toen gebeurde het eens, dat La Pataoe ernstig ziek werd, en ten einde raad zond Poeë Nggari eene boodschap aan Datoe Karama, zeggende: „wanneer gij mijn kind beter maakt, moogt gij hem besnijden”. De heilige nam nu wat water, blies er op en sprak er een d o'a (formule) over uit. Dit water

(1) De Kailiërs kennen geen Maleisch. S a p a o r a n g zou moeten beteekenen: Wie zijn daar? Dit Maleische zinnetje is, zooals wel van zelf spreekt, de gedeeltelijke vertaling van sapa taoe (Toradj. taoe = Mal. orang), dat men met den mansnaam La Pataoe gelijkstelt.

gelastte hij het kind te drinken te geven. Zoodra La Pataoe het water had gedronken, werd hij beter, en ingevolge de belofte van zijn vader werd hij besneden. La Pataoe was dus de eerste Mohammedaan in het Paloe'sche. Na den dood van zijn vader, verlegde hij het dorp naar het strand op de plaats van het tegenwoordige Paloe.

La Pataoe huwde met eene nicht, en kreeg uit dit huwelijk een zoon, wiens naam niet meer bekend schijnt te zijn, althans niemand wist hem ons meer te zeggen. Deze huwde weder met eene nicht, maar uit dit huwelijk werden geen kinderen geboren. Op raad van Datoe Karama ging La Pataoe's zoon op reis naar Manangkabo en huwde daar eene hoofden-dochter, bij wie hij verscheiden kinderen kreeg. Hij keerde wederom naar Paloe terug, waar men het betreurde, dat de hoofdenfamilie zou uitsterven, en met algemeen goedvinden werd nu besloten eene inmiddels volwassen geworden dochter van La Pataoe's zoon van Manangkabo naar Paloe over te brengen. Dit geschiedde en toen het schip te Paloe aankwam, maakte men muziek op gongs, die sedert dien tijd in het Paloe'sche werden ingevoerd. Het meisje huwde met een Kaili'schen hoofdenzoon en uit haar is verder het tegenwoordige hoofdenhuis te Paloe voortgekomen. Het graf van Datoe Karama bevindt zich nog te Paloe en wordt natuurlijk als heilig beschouwd.

Tezamen met de kleindochter van La Pataoe was van Manangkabo gekomen een neef van Datoe Karama, die bekend is onder den naam van Datoe Mangadji (Heer Koran-recitator). Deze ging naar Parigi om de Parigiërs te bekeeren, die toen nog woeste heidenen waren; aan het dooden van elkander kwam geen einde. Het bericht van de bekeering van Paloe was in Parigi reeds verspreid geworden, maar toen Datoe Mangadji naar Parigi kwam, wilde men niets van hem weten; men bespote hem op allerlei wijzen; men greep naar zijne testikels, wanneer hij zich bij het bidden (s ě m b a h j a n g) voorover boog; doch Datoe Mangadji deed alsof hij van dit alles niets bemerkte.

In dien tijd waren er in Parigi twee hoofden, broeders, zoons van het overleden hoofd Magaoe Makagero. De oudste zoon was Magaoe Boga, de jongste Magaoe Toriagama. (Magaoe Boga beteekent „Vorst Aap”; hij vertegenwoordigt het Heidendom; Magaoe Toriagama beteekent „Vorst die in den waren godsdienst is”; hij is het hoofd van de partij die zich laat bekeeren). De eerste wilde Datoe Mangadji dooden, maar zijn broer hield hem hiervan telkens terug. Ook twee voorvechters, Kirama en Sokoada genaamd, drongen steeds aan op het dooden van Datoe Mangadji, opdat men met zijn bloed den dorpstempel (l o b o), waaraan men juist bezig was te bouwen in het hoofddorp Parigi mPoe'oe (welk dorp veel verder landwaarts in lag, dan het tegenwoordige dorp Parigi), zou kunnen wijden.

De Parigiërs plantten toen ter tijd veel p a p a j a aan, met welke vruchten men de varkens voederde. Van deze p a p a j a-vruchten kocht Datoe Mangadji een groote hoeveelheid op; in iedere vrucht deed hij een

deze hem katoenen goederen en andere industrie-producten op crediet verkoopt. Uitgenomen de Toradja-stammen in Todjo, waarvan boven sprake is geweest, zijn geen Bare'e-sprekers tot den Islam overgegaan, dan sommige eenlingen, die daarmede echter uit het stamverband zijn getreden en aan het strand zijn gaan wonen. Zoodra Toradja's zich na ontmoetingen met Mohammedanen niet meer in hun eigen maatschappij kunnen terugtrekken, m. a. w. als zij dagelijks met Mohammedanen omgaan, worden zij langzamerhand geïslamiseerd. Een duidelijk voorbeeld hiervan leverde het voormalige dorp Sioeri aan het zeestrand, bewoond door Pebato-Toradja's; dit dorp lag een kwartier van Mapane, terwijl er vele andere Mohammedaansche nederzettingen in de omgeving waren. Door deze ligging gingen de heidensche bewoners van Sioeri dagelijks met Mohammedanen om, kregen langzamerhand dezelfde laatdunkendheid als dezen, leerden Koran-teksten geheel als tooverspreuken gebruiken, begonnen zich te verbeelden, dat varkensvleesch heel slecht is (ze fokten deze dieren al niet meer), hielden amourettes met Mohammedaansche meisjes, en door dit alles zou het slechts eene kwestie van enkele jaren zijn geweest, of men was langs zeer geleidelijken weg Mohammedaan geworden. De overtuiging toch van deze Mohammedanen is meer negatief dan positief, en het voornaamste is, dat men een afkeer krijgt van sommige dingen, waarin men vroeger niets verkeerd zag (¹).

De reden, dat de Islam nog niet meer veroveringen heeft gemaakt, ofschoon vele Toradja-dorpen slechts twee paal van de Mohammedaansche nederzettingen verwijderd zijn, moet worden gezocht in de ongereptheid van het Heidendom door het sterke stamverband in Midden-Celebes. Deze massieve klomp conservatisme laat geen vreemd lichaam in zich toe; het werpt dit dadelijk uit; vandaar dat eenlingen, die Mohammedaan worden, niet in de heidensche gemeenschap kunnen blijven, maar uittreden, en aan het strand gaan wonen. Vraagt men echter een Toradja, waarom hij geen Mohammedaan is geworden, ofschoon hij zoo dicht bij Mohammedanen woont, dan is steeds het antwoord: „Wij zijn bang voor de soena (besnijdenis — namelijk circumcisie; incisie kennen de Toradja's, en brengen die geregeld in praktijk). Men gelooft namelijk algemeen, dat velen aan de Mohammedaansche besnijdenis sterven.

De Loewoeërs schijnen nooit eene ernstige poging te hebben gedaan om de hun onderhoorige Toradja's te islamiseeren. Wij meenen zelfs uit enkele gegevens te mogen opmaken, dat de heerschers liever deze onderworpen stammen in hun kafirschap wilden laten, om den afstand tusschen zich zelf en hunne onderworpingen zoo groot mogelijk te doen blijven. Degenen, die van het Loewoe'sche landschap-complex het meest met de

(¹) Na de verovering van Midden-Celebes zijn de inwoners van Sioeri vereenigd geworden in de wijk Sawaka van het dorp Kasigoentjoe. Ook hier toonen zij steeds hunne ingenomenheid met de Mohammedanen van het strand, terwijl zij door hun arrogant optreden het dorpsbestuur veel last veroorzaken.

Toradja's in aanraking kwamen, waren hoofden van landschappen, die wel is waar Mohammedaan heetten, maar die èn door onwetendheid èn door gebrek aan geneigdheid nimmer iets deden tot uitbreiding van hun geloof.

Blijkbaar heeft de Islam zich van boven naar beneden uitgebreid, d. w. z. hij heeft zich eerst en met succes, tot de hoofden gewend. Op welke wijze dit dikwijls is toegegaan, bleek ons in het landschap Pada, dicht bij het landschap Mori. Daar verbaasde het hoofd van dezen kleinen heidenschen volksstam ons met de mededeeling, dat hij en zijne broeders geen varkensvleesch aten, omdat zij afstammelingen van Mohammed waren. Deze gedachte: af te stammen van den door hunne heeren (Loewoeërs) zoo hoog geprezen Profeet was zóó vereerend, dat dadelijk de „geneigdheid” om Mohammedaan te worden aanwezig was. „Wij zouden wel Mohammedaan zijn”, vertelde het hoofd ons verder, „maar er is geen enkele leermeester (goeroe), en hoe zouden wij onze dooden dan de noodige eer kunnen geven; daarom houden we ons maar aan de oude adats”. (Vergelijk ons opstel „Van Posso naar Mori”, Meded. Ned. Zendelinggenootschap, deel 44 (1900) bl. 225).

Soemara, aan de Golf van Mori, een centrum van den handel in boomhars (damar), is ons gebleken eveneens een middelpunt te zijn voor de propaganda van den Islam. Zoo zijn daar een twintigtal To Onda'e door hun lang verblijf en huwelijk met Mohammedaansche meisjes (Toradja-vrouwen gaan niet naar die streek) Mohammedaan geworden en hebben, in hun land teruggekeerd, het begin van een Mohammedaansche gemeente gevormd.—In het hartje van Celebes, in Rampi, hebben zich eenige Mohammedaansche Kailiërs gevestigd. Van de Toradja's daar is nog niemand overgegaan, maar de kinderen dier Kailiërs (zij zijn met Rampi'sche vrouwen gehuwd) vormen de kern eener toekomstige Mohammedaansche gemeente.

Uit Onda'e zijn reeds verscheiden Toradja's begonnen te mosomba ja, dat is „Mohammedaan worden”. Zij willen na hun overgang niet meer in hun eigen land wonen, maar vestigen zich in het Soemara-dal. Van een Onda'e-hoofd, die daar als Mohammedaan overléed, wilden de heidensche bloedverwanten de beenderen naar hun land brengen; de Mohammedaansche bloedverwanten van de weduwe verzetten zich hier-tegen, waarna de heidensche verwanten zeiden niet te willen instaan voor de schulden van den overledene; zij wilden hem dus niet meer als familie-lid erkennen.

Andere aanzienlijken zijn fel tegen het Mohammedanisme. Zij beweren, dat men er een opgezeten buik van krijgt.

De Islam heeft zich geassimileerd aan de oude
Heidensche voorstellingen.

De Islam bij de strandbevolking van de Tomini-bocht heeft zich ge-

assimileerd aan de oude heidensche voorstellingen, zoodat het volk denkt, dat het altijd Mohammedaan is geweest. Als voornaamste punt van Mohammedaansche overtuiging in deze streken geldt dan ook het niet eten van varkensvleesch. Eigenaardig weer is, dat zoowel Parigiërs en Soe-soeërs als Todjoërs hetzelfde verhaal geven tot verklaring van het verbod van zwijnevleesch. Men vertelt dan aldus: In den ouden tijd (toen nog varkensvleesch werd gegeten) werd een feest gegeven, waarbij ook Mohammed was genoodigd. Bij dit feest werd als gewoonlijk ook een varken geslacht, maar van dit feestoffer verheimelijken de feestgever en zijne vrouw een gedeelte, met het oogmerk nog wat vleeschspijs te hebben gedurende de dagen na het feest. Dit had ten gevolge, dat de gasten niet genoeg toespjijs hadden. Toen zij om meer vroegen, antwoordde de huisvrouw, dat er niet meer was, waarop Mohammed boos werd, de gastvrouw voor eene leugenaarster uitmaakte en als straf het algemeene gebod uitsprak, dat voortaan niemand meer varkensvleesch mocht eten op straffe van ziek worden, en in het hiernamaals zijne ouders niet terug te zullen zien.

Een ander laat Mohammed op de jacht gaan en van het gevangen varken een maal aanrichten. Als dan het varken niet genoeg toespjijs oplevert, volgt de vervloeking. Nog een ander verhaal zegt, dat Mohammed het varken vervloekte, omdat een slaaf van een geslacht zwijn had gestolen.

De Mohammedanen spreken steeds van Mohammed als van *nabita*, „onze profeet”. Uit alles blijkt, dat men deze en de andere Mohammedaansche figuren en ook de engelen, b. v. Adji Boeraila (¹), nu eens vereenzelvigt met de oude heidensche goden (*lamoa*), dan weer met de voorouders in het algemeen, wat ongeveer op hetzelfde neerkomt.

Eene aardige illustratie van de voorstellingen, die men zich maakt van Mohammed is het volgende: In de Toradja'sche raadsels komt iemand voor, die Soemboli heet. Deze Soemboli is eene literaire figuur in de Toradja'sche verhalen, die in allerlei rollen optreedt. Soms is hij louter figurant, soms is hij eenigszins boosaardig of tiranniek, soms is hij dienaar of slaaf van den vorst of het hoofd (*Ta Datoe*), maar een duidelijk karakter heeft hij niet. Waarschijnlijk behoort hij oorspronkelijk tot de mindere goden, dienaars der *Lamoa's*. Soemboli beteekent „onderste boven”, omdat hij voorgesteld wordt op omgekeerde voeten te loopen, met de zolen naar boven. In de raadsels nu is Soemboli de eigenaar van het ding dat geraden moet worden, doch de Parigiërs en de Todjoërs hebben in hunne raadsels in de plaats van Soemboli steeds *Poeë Nabi* („heer profeet”) of *Nabi Mohama* („de profeet Mohammed”) gezet.

(¹) Adji Boeraila is de naam van den engel Gabriël, naar de Boegineesche uitspraak van Djibrail, verbasterd tot Djiboeraila. De eerste lettergreep is weder uitgebreid tot adji, om dat men daarin den titel hadji zag.

Invloed van den Islam op zijne volgelingen.

Men weet zeer weinig van de spijswetten van den Islam; van sommige doortrekkende Boegineezen, die er meer van wisten, heeft men gehoord, dat vleermuizen, slangen en roofvogels tot de verboden spijzen behooren, maar velen storen zich hieraan niet. Tegen het eten van paling heeft men geen scrupules.

Een zeer merkwaardig bewijs van den invloed van den Islam in Parigi en in Todjo is de afschaffing van het gebruik van gegisten palmwijn. Ziende de verslaafdheid van vele Toradja's aan dezen drank, moeten wij ons verbazen, dat de Mohammedanen, vroeger toch ook heidenen, daarvan afstand hebben gedaan, althans in hun eigen land. Dit doet ons vermoeden, dat de afschaffing van het palmwijngebruik door pressie van boven is bewerkt; want buiten hun land geven vele Todjoërs en Parigiërs zich wel aan dit genot over, terwijl ook de vroeger ingevoerde jenever veel aftrek vond onder de Mohammedanen. De Saoesoeërs zijn in dit opzicht geheel Toradja's gebleven, terwijl de Mohammedaansche stammen der To Tora'oe en To Lalaeo over geheel Midden-Celebes berucht zijn om hun geweldig drinken.

Ongetwijfeld heeft het Mohammedanisme ook invloed uitgeoefend op de ruwe gewoonten der Toradja's, zooals het koppensnellen; maar zooals wij beneden zullen zien, achtten de Mohammedanen vóór 1905 het toch noodig, dat er bij den dood van een hoofd eenige menschenhoofden aangebracht werden; en al gingen zij zelve die niet halen, er woonden genoeg Toradja's in hunne nabijheid, die zulk een werk gaarne voor eenig loon of uit eerbied voor het overleden hoofd (al was hij Mohammedaan) wilden doen. Zoo ook werden heksen in Todjo en Parigi zelden door hunne landgenooten gedood; men gaf ze daartoe aan Toradja's over, of men verkocht haar.

De bekende eerlijkheid der heidensche Toradja's is bij de Mohammedanen geheel verloren gegaan; diefstal, dikwijls gepaard met moord en doodslag komen veelvuldig onder-hen voor. De aanleiding hiertoe werd dikwijls gegeven door hanengevechten en dobbelen, bij de heidensche Toradja's onbekende zaken. Opium schuiven doen alleen de Paloeërs en onder de Parigiërs en Todjoërs alleen de leden van het vorstenhuis.

Wij zullen verder zien, dat de kennis van den Islam zeer gering is, dat het Moslimsche recht onbekend is, en de oude adat regeert; maar Parigiërs, Saoesoeërs en Todjoërs willen Mohammedaan zijn, zij zijn dit met hart en ziel en verwachten alleen van dit geloof hunne zaligheid.

2. DE KENNIS VAN DEN ISLAM. POPULAIRE VERHALEN.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat de kennis van den Islam in de Tomini-bocht zeer gering is. Van de vijf hoofdverplichtingen of zuilen (in de Tomini-bocht sada, saka en petara, sombaja,

poeasa en adji genaamd) is iedere Mohammedaan op de hoogte, hij heeft er althans van gehoord; opgevolgd worden die plichten slechts weinig. Wij komen beneden hierop terug.

Fiqh.

Omtrent de wettelijke voorschriften van den fiqh weet men niets. Ook Maleische fiqh-boeken zijn onbekend. Op zijn hoogst heeft een enkele Mekka-ganger het woord fiqh wel eens gehoord. Maar al ware een fiqh-boek aanwezig, het zou van geen nut zijn, omdat, gelijk reeds is opgemerkt, niemand Arabisch schrift kan lezen en slechts een enkele met veel moeite Boegineesch. De enkele voorschriften, waarvan deze enige weet mee te spreken, zijn toevallig opgevangen van een doortrekken- den hadji of pandita, die er meer van wist. Overigens is de oude heidensche adat blijven regeeren.

De heilige oorlog.

Den heiligen oorlog of djihād hebben velen wel eens hooren noemen. Men noemt hem: mosipatesi parasabele, „den oorlog van perang sabil voeren”. Wat dit eigenlijk is, weet echter niemand, en wanneer men ons er naar vroeg, en men dan vernam, dat daarin begrepen was, dat alle Christenen door de Mohammedanen moeten onderworpen worden, was men daarover zeer verbaasd.

Godsdienstige boeken.

Godsdienstige werken leest men niet; lezen is voor de enkelen, die het Boegineesche letterschrift kennen, eene te groote inspanning, dan dat men hieraan veel zou doen. Behalve den Koran heeft men nog kleinere boekjes, Tahalele en Talaki, welke bij de begrafenis worden gereciteerd. Verder heeft men de Barasandji en Sikiri (Dikir) twee geschriften, in één band gebonden, welke afwisselend worden gebruikt bij Maelid-maaltijden, bij begrafenis en andere gelegenheden. Daar de Sikiri langer is dan de Barasandji, betaalt men voor het reciteeren van de eerste meer loon dan voor dat van de laatste, maar overigens zijn beide teksten even geliefd. Bij begrafenis dikirt men ze meestal na het reciteeren van de Tahalele. Deze geschriften maken den geheelen schat van den Mohammedaan in de Tomini-bocht uit.

Tahalele is het Arabische woord tahlīl, het reciteeren van de eerste helft der Mohammedaansche geloofsbelijdenis. Op dit verdienstelijk werk is door Allah belooning gesteld, die men door het verrichten daarvan kan behalen en vervolgens aan den overledene afstaan, om diens hemelsch loon te vermeerderen. Het verrichten van dit vrome werk ten bate van den doode heet motahalele.

Talaki (het Boegineesche talaking, Arabisch talqīn) is eene uit een evenzoo genaamd boekje voorgelezen formule; waarin den doode wordt voorgehouden wat hij heeft te antwoorden, wanneer hij door de grafengelen Moenkar en Nakir wordt onderzocht. Vooral de geloofsbelijdenis wordt hem daarbij nogmaals ingeprent. De goeroe zit aan het hoofdeneind van het graf, als hij de talaki reciteert.

Het boek Barasandji (Barzandji) heet aldus naar den auteur Dja'far al Barzandji.

De 100^e naam van Allah.

Een onderwerp, waarmede de Mohammedanen zich zeer gaarne bezighouden is de 100^e naam van Allah. Een nadenkende Todjoër hield eens de volgende beschouwing: „De 100^e naam van Allah is er, en is er niet. Als ik hem wil uitspreken, is het goed; wil ik het niet, dan is het ook goed. Want die naam is alleen aan Allah gegeven door de geleerden in den godsdienst in Arabië, en die naam wordt steeds gebruikt door de pandita's. Zelfs de pandita's kunnen hem niet zuiver bepalen, en kunnen hem niet goed aan anderen verklaren; want zij begrijpen hem zelf niet goed". Maar voor het volk heeft het kennen van den 100sten naam een praktisch nut. Men gelooft namelijk, dat al wie Allah aanroept met den 100sten naam, alles kan krijgen wat hij wil. Sommigen denken dat deze naam het geheim is van den rijkdom der Hollanders, zoodat men ons wel eens heeft gevleid om dien naam te openbaren.

Jezus, de profeet van den rijkdom.

Langs een anderen gedachtengang is het voor den Mohammedaan ook niet vreemd, dat de Christenen rijk zijn. Nabi Isa toch is de profeet des rijkdoms (*). Volgens het gangbare verhaal, ging Jezus 's avonds rond om zijn goede gaven uit te deelen. Toen hij bij de Toradja's kwam, was hun damarfakkel reeds aan het uitgaan, en vanwege het onaanzienlijke der huizen, legde hij er een wiedijzer neer; vandaar dat de Toradja's landbouwers zijn. Bij de Boegineezen was het iets beter gesteld, dewijl hun olielampjes meerder licht verspreidden; hier legde Jezus een paar stukken katoen neder; vandaar dat de Boegineezen handelaars zijn (namelijk de Boegineezen, die men in de Tomini-bocht te zien krijgt). Bij de Hollanders in hunne groote huizen met den helderen lichtglans gaf Jezus echter den grootsten rijkdom.

In dit verhaal herkennen wij aanstonds de omwerking van het Toradja'sche verhaal, waarbij de god Lasaeo zijne gaven uitdeelt: aan de To

(*) In de Moslimsche overlevering is Jezus een bijzonder ascetisch profeet en als hij anderen wel eens rijk maakt, dan is dit toch alleen om hen op de nietigheid van den rijkdom te wijzen en hen tot het volgen van zijn wereldverzakend leven te brengen.

Pebato een hond, aan de To Lage een blaasroer, aan de To Onda'e een hamer en aan de Loewoeërs een stuk katoen, door welke geschenken de eersten jagers met honden, de tweeden jagers met blaasroeren, de derden smeden en de vierden kooplieden werden.

De ziel in het Hiernamaals.

Eene zaak, waaromtrent de Mohammedanen in de Tomini-bocht veelal goed zijn ingelicht, is het leven van de ziel in het Hiernamaals. De algemeene voorstelling hieromtrent is de volgende: Zoodra iemand gestorven is, komt de engel Manakiroe. (De naam Manakiroe is eene combinatie van de namen Moenkar en Nakir, de twee engelen die den pas overledene ondervragen). Deze is gewapend met een staaf ijzer. Hij vraagt aan de ziel of zij geen zonden heeft. De ziel van den gestorven mensch antwoordt: neen, maar zijn lijk noemt al de begane zonden op, waaronder vooral zwaar wegen: diefstal, overspel en afdrijven van de vrucht (*). Zij die aan de laatste soort van zonde schuldig zijn, worden met de staaf ijzer door de vagina of door den penis gestoken, tot het ijzer den mond uitkomt; voor andere zonden krijgt men alleen slagen met de staaf.

Geloof omtrent de kat.

Als de ziel wat rondgelopen heeft, komt zij aan een brug over een rivier, waarbij een kat de wacht houdt (**). De kat vraagt nu aan de ziel, of zij haar kent; kent de ziel den naam der kat, dan is het duidelijk dat zij afkomstig is van een Islamiet; en dan mag zij voorbijgaan. Heeft iemand op aarde eene kat gedood, dan moet hij eerst de haren van die kat één voor één boven op een berg brengen (**).

(*) De Islam heeft niet veel invloed gehad op de zedelijke ontwikkeling zijner volgers. Diefstal en overspel zijn de eenige zaken, die ook bij de Toradja's als zonden worden beschouwd. Dat afdrijven van de vrucht hierbij genoemd wordt, zal wel duiden op ongeoorloofde gemeenschap, want als regel wordt alleen de vrucht van ongeoorloofde gemeenschap vernietigd.

(*) In het Toradja'sche verhaal van Golo, waarin eenige Islamietische trekken voorkomen, wordt verteld, dat Golo in het zielenland zeven rivieren over moet; het water van geen dier rivieren is drinkbaar. Als Golo wil drinken, springt er eene kat te voorschijn, die hij bij den staart pakt, en waaruit hij water knijpt.

De kat wordt wel in de Moslimsche overlevering met waardeering besproken, maar niet in dit verband. Eene vrouw werd bijzonder gestraft in de onderwereld, wegens mishandeling eener kat; een vrome, die genade vond bij Allah, vernam, dat hij dit niet zoozeer aan de trouwe vervulling zijner godsdienstplichten als wel aan de verzorging eener ongelukkige kat te danken had. (Sn. H.)

(*) Van bijzondere straffen in de Hel wegens mishandeling eener kat en van groot loon in het Hiernamaals wegens verpleging eener zieke kat, is ook in de rechtzinnige overlevering sprake (o. a. te vinden in Damiri's Kitáb haját al-haiwán).

(Sn. H.)

Om deze reden wordt de kat met zekeren eerbied behandeld en zal men haar zelden slaan. Tegenover het zware lot, dat iemand in het Hiernamaals heeft, wanneer hij eene kat slecht behandelt, staat het vele goede, dat de kat den mensch schenkt die haar goed behandelt. In het laatste geval zal zij steeds water en voedsel voor haren meester aandragen. Door kooplieden, die met hunne vaartuigen dikwijls over zee moeten gaan, wordt eene witte kat met slechts één zwarten nagel op prijs gesteld, omdat de eigenaar daardoor Nabi Ilir ⁽¹⁾ midden op zee zal ontmoeten en veel geluk zal hebben op reis; vooral zal hij veel winst behalen op zijne koopwaren.

Zuivering der ziel.

Onder bovengenoemde brug bevindt zich een groote, ijzeren braadpan, vol vuur. Wanneer nu een zeer zondig mensch over de brug gaat, draait deze zich om, en de mensch valt in het vuur. Is hij gaar, dan laat Allah in zijn barmhartigheid dien dooden mensch (eigenlijk ziel) uit het vuur halen. Dit werk wordt gedaan door Ali en deze maakt dien mensch weer levend. Vervolgens wordt hij gewogen, en wanneer zijne slechte daden nog te zwaar zijn, wordt hij weer in het vuur geworpen, en dit wordt soms tot zevenmaal toe herhaald. Men vergelijke hiermee de zuivering van de ziel naar de voorstelling der heidensche Toradja's: wanneer alle zachte deelen van het lijk zijn vergaan en de beenderen zijn schoongemaakt, of met andere woorden: wanneer alle stank van het lijk is verdwenen, is de ziel zuiver en kan in het zielenland worden opgenomen.

Is de ziel nu voldoende door het vuur gezuiverd, dan gaat zij verder, en komt eindelijk in het paradijs (s o e r o e g a). Hoe het er daar uitziet, weet men niet te zeggen; de zwartoogige hoeri's zijn onbekend. Alleen geven vele Mohammedanen als een eigenaardigheid van dit zielenland op, dat de kippen de huizen der hemellingen bevuilden, en dat degenen die niet handig zijn in het vangen van deze dieren, een zeer onaangenaam leven hebben (de Toradja's verafschuwen in hooge mate kippendrek). Ook gelooft men in een hel van kokend bloed, waarin menschen komen, die de vrucht hebben afgedreven. Schuldenaars hebben ook een zeer onaangenaam leven in het Hiernamaals, daar zij voortdurend worden gemaand en niets hebben om te betalen.

Bijgeloof omtrent hagedissen.

De Mohammedanen in de Tomini-bocht gelooven verder, dat in het

(1) De Maleiers noemen dezen profeet: Khalir, Khaïtir of Khizr, „de heer van het water” (W. Skeat „Malay Magic”, 99). Hij heet eigenlijk Al Chidhr; van hem is sprake in de 18e Soerah van den Koran. Deze profeet had de fontein des levens opgespoord; hij dronk hiervan en werd daardoor onsterfelijk. (De Koran, uitgegeven onder toezicht van Dr. S. Keijzer, blz. 435). — Zie ook: Snouck Hurgronje, De Atjehers II. 182, 184, 261 onder Chidhr en Khôjé.

dooden van een huishagedis (s o s o k i, Maleisch t j è t j a q), verdienste is (¹), voor iedere gedooide huishagedis mag men rekenen op vergeving voor ééne zonde. In de praktijk houdt men zich niet aan dit geloof: het heidensche geloof, dat de huishagedis waarschuwt voor naderende gevaren enz. is nog zóó sterk, dat men geen hagedis moedwillig zal dooden. De boomhagedis (w o e l o a) moet volgens den Mohammedaan in eere worden gehouden en het dooden van zulk een dier wordt den mensch in het Hiernamaals zwaar toegerekend. Ter verklaring van dit bijgeloof vertelt men het volgende: Mohammed vluchtte eens voor zijne vijanden en verborg zich toen in eene spelonk. Eene huishagedis verraadde de aanwezigheid van den profeet door haar gesjirp. De vijand wierp nu met steenen, waardoor den profeet een tand werd uitgeslagen. Een ander maal vluchtte de profeet weder voor den vijand, en toen verzamelden vele boomhagedissen zich, om met hunne lichamen de voetstappen van den profeet te bedekken, waardoor de vijanden het spoor bijster werden.

Verhalen over Mohammed.

Alles, wat men van Mohammed weet, is tezamen gebracht in eenige verhalen, die een sterk Toradja'sch karakter dragen. Men zou deze verhalen de Mohammedaansche literatuur in de Tomini-bocht kunnen noemen. De meest bekende zijn de hieronder volgende:

De schepping der wereld.

In vroeger tijd was de aarde nog niet zóó als zij nu is; er was slechts een lapje grond, juist groot genoeg voor één mensch; op die plek woonde Ala Ta'ala. Eens ging Ala Ta'ala uit wandelen, en toen hij op zijne woonplaats terugkwam, vond hij Mohama daar. Toen twistten Ala Ta'ala en Mohama met elkaar om het bezit van die plek (²). Daar zij niet tot een goed einde kwamen, sprak Ala Ta'ala: „Laat ons deze afspraak maken:

(¹) Dit steunt op rechtzinnige overlevering, die ook in Arabië vaak wordt aangehaald. (Sn. H.)

(²) Twisten met Ala Ta'ala is volstrekt niet ongerijmd naar de voorstelling van de Mohammedanen der Tomini-bocht. In het Mohammedaansch-Toradja'sche verhaal van Wali mPangipi gaat de held Ala Ta'ala bevechten en wel in de Onderwereld. Wali mPangipi daagt Ala Ta'ala uit tot een tweegevecht. Ala Ta'ala weigert, maar biedt aan hem de tooverspreuken te leeren, waardoor hij onoverwinnelijk wordt. Hij gaat bij Ala Ta'ala in de leer en keert met de verkregen wetenschap naar huis terug (Dr. N. Adriani „Het verhaal van Wali mPangipi”. Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde, 6^e Volgr. deel 10, 1902).— In de Toradja'sche literatuur komen verscheidene verhalen voor, waarin een dier met een machtigen geest of eene godheid twist en het wint. Een van die verhalen vindt men in Dr. N. Adriani „Toradja'sche vertellingen”, Tijdschrift Bat. Gen. 45 (1902) blz. 413.

de een zal zich verstoppen en de ander moet hem zoeken, en wie van ons beiden gevonden wordt, moet van deze plek weggaan; en wie niet gevonden wordt, is de heer van deze plek". Mohama verschool zich het eerst, maar Ala Ta'ala vond hem dadelijk. Toen zeide Ala Ta'ala: „Nu moet gij mij zoeken". Ala Ta'ala verborg zich in de lucht, maar dit wist Mohama niet. Van 's morgens vroeg tot tegen den avond zocht hij hem, maar vond hem niet, totdat Mohama riep: „Kom maar te voorschijn Ala Ta'ala, want gij zijt de hoogverhevene, de machtige". Toen zeide Ala Ta'ala: „Blijf gij maar op die plek aarde wonen, maar ik kan niet bij u blijven, want ik sta boven u".

Van dit oogenblik af kreeg Mohama macht op deze aarde, en al wat hij wenschte, werd door Ala Ta'ala toegestaan. En hij, die de boodschapper werd tusschen Mohama en Ala Ta'ala was de engel Adji Boeraila (Djibrail). Later vroeg Mohama verlof om de plek aarde te vergrooten, en dit verzoek werd hem toegestaan. Toen richtte Mohama zich met het gelaat naar het Oosten en zie er kwam een hevige wind, die het land naar het Oosten deed uitzetten; alzoo deed Mohama ook bij de drie overige windstreken, zoodat deze aarde zoo groot werd als zij nu is.

Toen de aarde gereed was, zond Mohama Adji Boeraila naar Ala Ta'ala om dezen te vragen menschen te maken. Ala Ta'ala maakte nu een mensch uit aarde, water, vuur en wind, op deze wijze, dat aarde en water met elkaar gemengd werden, dat dit mengsel daarna door vuur werd gedroogd en eindelijk met wind bezielde. Mohama vond den mensch heel goed, maar deze kon nog niet spreken. Daarom zond Mohama den engel nogmaals naar Ala Ta'ala om hem van dit gebrek kennis te geven. De engel werd teruggezonden met eene tooverformule (d'o'a); deze d'o'a moest Mohama over den mensch uitspreken, dan zou hij kunnen spreken en handelen. En zoo gebeurde het ook. (Verder wordt Siti Hawa — Eva — uit een rib van Adam geformeerd. Anderen houden vol, dat Adam's rechterkuit opzwol tot deze doorbrak en Eva daaruit te voorschijn kwam. Dit is ook eene herinnering aan Toradja'sche verhalen, waarin wel voorkomt, dat mannen of vrouwen uit de kuit, die de buik van het been is, bevallen). Op bevel van Ala Ta'ala slachtte Adam zijn zoon, omdat er groot gebrek aan voedsel was. Het lijk werd begraven en door Ala Ta'ala's almacht groeide er uit zijn hoofd een kokosboom, uit zijn navel groeide rijst; daarom komt het dat kokosboom en rijst broeders zijn van de menschen (').

(') Men herkent hierin gemakkelijk het verhaal omtrent Dewi Sri, de godin van de rijst. De Sasaks op Lombok roepen bij den landbouw Nabi Adam aan, waarschijnlijk naar aanleiding van ditzelfde verhaal. Verder zijn onder de Toradja's nog velerlei verhalen bekend omtrent den oorsprong van rijst en andere nuttige gewassen uit het lichaam of de ledematen van menschen, waardoor men het aanwezig zijn van krachtige zielestof in die planten tracht te verklaren. Zie de Hikajat asaj Padé in „De Atjehers" II, 169, waar ook zoons van Adam eene rol spelen.

De geboorte van Mohammed.

Voordat deze wereld er was, leefde Mohama reeds te zamen met Ala Ta'ala. Toen deze aarde geschapen was, was Mohama van den beginne aan in deze aarde, maar hij was nog niet zichtbaar in het lichaam eens menschen. Toen de eerste mensch, Nabi Ada, geschapen was, woonde Mohama's geest in dien profeet, en verhuisde vervolgens van den eenen profeet op den ander, tot den tijd, dat Mohama een lichaam zou ontvangen.

Toen was er eene profetes, Siti Amina (Aminah, Mohammeds moeder) genaamd, in wie de geest van Mohama voer; zij werd zwanger en baarde Mohama als mensch. Siti Amina wilde haar kind zoogen, maar dit weigerde te zuigen. Siti Amina wist niet, dat zij met een volwassen mensch te doen had in kindergestalte; want Mohama had reeds lang geleefd van den eenen profeet op den ander.

Nu was er een man, Abidolo Motalibe (Abdoel Motallib, Mohammeds grootvader) genaamd, een oom van Siti Amina, die Mohama ter wereld had gebracht. Met de hulp van Abidolo Motalibe werd eene min voor het zonderlinge kind gezocht; vele zoogende vrouwen kwamen, maar bij geen harer wilde Mohama zuigen. Het nieuws aangaande dit kind bereikte ook eene vrouw, Halimatoso Hadia (Halimatoe 's Sa'dijjah, Mohammeds Bedoeinsche min) genaamd, die aan den oorsprong van eene rivier woonde, en die wonderen kon doen. Halima voelde dadelijk lust om het kind te zoogen, en begaf zich op weg naar diens woonplaats. De bladeren van de boomen, welke zij voorbijliep, verdroogden, het gras verdorde, en de steenen werden gruis. Maar toen Halima het kind wilde zoogen, weigerde het, want het was reeds oud. Zoo keerde de vrouw onverrichterzake naar haar huis terug.

Abidolo Motalibe liet nog eens overal in de stad zoeken naar eene min. Toen werd er bericht, dat er nog eene profetes (*) was; deze hield zich echter schuil, omdat zij booze zweren had. Abidolo dwong haar echter te voorschijn te komen en naar het kind te gaan. Daartoe gedwongen nam zij het kind in hare armen, en zoodra had zij dit niet gedaan, of de vuile zweren van haar lichaam verdwenen, haar lichaam begon te schitteren, en dadelijk zoog het kind bij die vrouw, alsof zij zijne moeder ware. Daarna bleef die vrouw om Mohama op te passen. (Dit verhaal doet denken aan Mozes' jeugd in de Râdjâ Pirangon).

Intusschen schreide haar eigen kind, dat zij thuis gelaten had, erbarmelijk om zijne moeder, zoodat zijn vader het opnam en er mede naar de woning van Abidolo ging. Deze wees hem zijne vrouw aan, maar door de groote verandering, welke zij had ondergaan, herkende hij haar niet, en wilde haar ook niet als zijne echtgenoot erkennen, wat Abidolo ook zeide. Eindelijk gelastte hem de profeet (namelijk Abidolo) het kind

(*) De Mohammedaan geworden Toradja's spreken ook van vrouwelijke nabi. Onder meer wordt Fâtimah steeds eene profetes genoemd. Dit gebruik moet waarschijnlijk verklaard worden uit de eervolle plaats, welke de vrouw bij de Toradja's inneemt en die zij niet dadelijk verliest in het patriarchale Mohammedaansche stelsel.

los te laten, en dit liep dadelijk naar zijne moeder toe, terwijl deze bezig was Mohama te zoogen; toen eerst geloofde de man, dat zij werkelijk zijne vrouw was (1). Abidolo bepaalde nu, dat beide kinderen tezamen zouden worden opgevoed; dat Mohama aan de rechterborst en het andere kind aan de linkerborst zou worden gezoogd. Hierdoor komt het, dat de rechterborst der vrouw meer ontwikkeld is, dan de linker, tot op den huidigen dag.

De zoogmoeder van Mohama had ook eene geit, die vol wonden was. Eens dat hare wonden gewasschen werden, gebeurde het, dat Mohama al spartelende tegen de geit aanschopte, en dadelijk daarop waren de wonden van het dier genezen. Zoo groeide Mohama op, tot hij jongeling werd, en wilde trouwen.

Een ander verhaal van Mohammeds geboorte is het volgende:

Eens was er een zeer schoon man, Abadoela (Abdoellah, Mohammeds vader) geheeten; hij was zoo schoon als de maan zelve, maar nooit opende hij de oogen; toch wist hij van alles, wat er om hem heen voorviel. Eens reed hij te paard, maar voor het huis van eene vrouw, Hatidja (Chadidjah, Mohammeds eerste vrouw) genaamd, viel hij op den grond; toen eerst werden de oogen van Abadoela geopend en zag hij de vrouw aan. De glans van Abadoela straalde op de vrouw af, zoodat zij van dat oogenblik af zwanger was van een kind (2). Hare zwangerschap was ook wonderlijk, want nog in den schoot zijner moeder kon haar kind reeds loopen. Eens beklagde Hatidja zich zelf, zeggende: „Wat moet er van mij worden, daar het kind in mijn schoot reeds kan loopen, vóór het geboren is”. Mohama antwoordde van uit den schoot zijner moeder: „Klaag niet, want ik ben bezig een boek te schrijven” (= de Korán, het eeuwig ongeschapen Woord Gods). Vóór zijne geboorte was Mohama reeds besneden.

Niet lang daarna bracht Hatidja haar kind Mohama ter wereld; maar zoodra het kind geboren was, verliet het dadelijk zijne moeder, om haar niet te schande te maken, daar zijne moeder buiten echt bevallen was. (Vervolgens komt het verhaal van de vrouw vol booze zweren, die Mohama zoogt, en die door hem van hare zweren wordt genezen).

Een oom van Mohama, Adjidoe (3) genaamd, wilde de nieuwe leer niet volgen. Om hem van zijne macht te overtuigen tartte Mohama zijn oom hem in de lucht te werpen, maar Adjidoe kon Mohama niet oplichten.

(1) In Toradja'sche verhalen wijst een kind vaak zelf zijne onbekende moeder aan.

(2) Men heeft hiermede dus willen zeggen, dat Mohammeds geboorte eene reine geboorte was. Abdoellah is blind, omdat hij anders alle andere vrouwen zou bezwangeren. De glans is de Noer Moehammad, het lichtbeginsel dat van eeuwigheid af is geweest en dat op Abdoellah is nedergedaald; deze heeft er zijne vrouw mede bezwangerd. Vergelijk Snouck Hurgronje, De Atjehers, II, 174, 175.

(3) I Adjidoe is de naam Jazid, den tweeden Oemajjadi-schen chalief (680-683), den bestrijder van Mohammeds nakroost, vooral in de Sjiitische overlevering verafschuwd als degeen op wiens last Hoesain is bestreden en gedood, maar ook in orthodoxe kringen slecht befaamd, om zijn goddelooze leven. (Sn. H.).

Daarna wierp Mohama zijn oom in de lucht, zóó hoog, dat hij niet meer zichtbaar was. Eerst na verloop van geruimen tijd kwam Adjidoe ongeschonden beneden, maar hij bleef weigeren in Mohama te gelooven. Adjidoe was de voorvader der Hollanders, en daarom zijn dezen ongeloofigen. Toen Adjidoe gestorven was, spuwde Mohama op het lijk; de plekken van het lijk, waarop zijn speeksel was gevallen, werden niet door het hellevuur verteerd.

Mohammeds huwelik.

Mohammed had vier echte vrouwen, namelijk Siti Maemoena, Siti Aisa, Siti Maria en Siti Hajatidja (Chadidjah). Siti Maria was een slavenmeisje ⁽¹⁾, dat later zeer rijk werd; Mohama huwde haar om haren rijkdom. Siti Hajatidja was de dochter van rijke ouders te Roeoe (Roem, Stamboel). Haar rijkdom was zóó groot, dat voor de 700 sleutels van al hare kisten alleen reeds een kameel noodig was. Als jong meisje kreeg Siti Hajatidja vele aanzoecken van prinsen, maar zij wilde geen hunner trouwen.

Eens ging Mohama naar Roeoe (Stamboel) om te handelen, en ook om Hajatidja te zien, van wie hij had gehoord. Hij laadde een schip vol met koffie van Maka (Mekka). Toen hij te Roeoe was aangekomen, liet hij overal bekend maken, dat hij koffie verkocht; blinden, die de koffie gebruikten, zouden ziende worden, dooven zouden hooren, lammen zouden loopen. Toen de menschen dit hoorden, kwamen zij bij duizenden om de koffie te koopen, en het duurde niet lang, of alle koffie was verkocht.

Toen Siti Hajatidja van Mohama hoorde, verlangde zij zeer hem te zien. Ook Mohama verlangde haar te zien. Toen Hajatidja vernam, dat Mohama haar kwam bezoeken, zalfde zij zich het haar en kleedde zich mooi aan. Terwijl zij zoo op hem wachtte, zag zij hem aankomen, beschadwd door een wolk. Toen Mohama in huis was gekomen en naar boven was gegaan, nam zij een bak met water en wiesch Mohama's voeten. Hierna legden zij de handen in elkaar, alsof zij reeds veel van elkander hielden, en daarna zaten zij naast elkaar, tegen elkaar leunende.

Mohama vroeg nu of zij met hem wilde huwen en Hajatidja antwoordde, dat alleen Mohama haar hart had gewonnen. Toen zeide Mohama: „Wanneer gij met mij wilt trouwen, moet gij goedvinden, dat ik van al uwe goederen geschenken maak voor de armen”. De vrouw antwoordde: „Goed, als ik maar met u trouw”. Zoo huwden zij en al hare schatten werden gegeven aan armen en ongelukkigen. Hajatidja zelve stampde rijst, haalde water, en kookte.

Haar harde lot woog haar na verloop van eenigen tijd zwaar, zoodat zij begon te weenen, terwijl zij haar tegenwoordige leven vergeleek met

⁽¹⁾ Maria was een van de twee Koptische Christenslavinnen, die de Grieksche stadhouder van Egypte aan Mohammed ten geschenke zond. Verg. over haar „Het verhaal van den held Samā'ōen en van Mariah de Koptische” door Dr. Ph. S. Van Ronkel, Tijdschr. Bat. Gen. dl. 43, blz. 444.

haar vroegere. Mohama zag Hajatidja weenen en vroeg, waarover zij verdriet had. „Denkt gij, dat gij geene belooning krijgt voor al uw weggeschonken goederen?” zei hij. „Kom hier en kijk in de mouw van mijn baadje”. Hajatidja deed zulks en toen zag zij het paradijs, dat belooning geeft voor al het weggeschonken geld. Toen was zij getroost en deed haar werk weer als gewoonlijk.

Na verloop van eenigen tijd kwamen te Roeoe eenige vreemde handelschepen. Mohama ging de vreemde kooplieden bezoeken en vroeg hun duizenden guldens ter leen om die aan de armen te geven. De kooplieden vertrouwden Mohama en voldeden aan zijn verzoek. Dit geld verdeelde Mohama onder de armen. Toen eenige maanden voorbij waren gegaan, kwamen de kooplieden terug om Mohama te manen. Toen zij bij Mohama's huis waren gekomen, was hij juist in de stad om de armen en zieken te bezoeken. Hajatidja raadde de vreemdelingen aan Mohama in de stad te gaan zoeken. Zij ontmoetten hem, terwijl hij juist op zijn paard Bora (al-Boerâq, uit den droom) reed. Mohama steeg af, en toen zij elkander gegroet hadden, zeiden de kooplieden, dat zij kwamen manen. Toen steeg Mohama weer te paard; den drek van het paard liet hij in een zak doen en die veranderde in goud; dit goud gaf hij aan de kooplieden.

Terwijl Mohama in Roeoe woonde, stierf zijne moeder. Toen kwam de engel Adji Boeraila (Djibrail) en deelde Mohama mede, dat hij eens naar het Hiernamaals moest gaan om te zien hoe zijne moeder het had. Mohama ging en zag zijne moeder in vele pijnen in de Hel. Toen zeide de engel tot Mohama: „Hebt gij uwe moeder in hare smarten gezien?” Mohama antwoordde: „Wat zou er aan te doen zijn, daar zij hare straf heeft ontvangen”.

In het Hiernamaals rondwandelende zag hij ook twee menschen in eene beperkte ruimte, terwijl de zon slechts één span hoog boven hunne hoofden stond om ze te branden; dit was hun straf, omdat zij eene belofte hadden gedaan, en die niet hadden gehouden. Daarna zag hij nog een derde plaats, de plaats van rust. Toen zeide de engel tot Mohama: „Ik geef u nog 40 jaren te leven; na die 40 jaar moet gij weer op deze plaats terugkeeren”. Toen keerde Mohama naar de aarde terug.

Na verloop van 40 jaar kwam Adji Boeraila zijne ziel opeischen. Mohama wilde het tijdstip van zijn dood verschuiven, omdat hij nog niet gereed was met zijn werk, maar de engel stond hem dit niet toe. Toen verzocht Mohama eerst den hemel te mogen zien. Dit verzoek werd hem toegestaan. Toen Mohama in den hemel was, gevoelde hij zich er zóó aangenaam, dat hij verzocht er maar te mogen blijven. Ala Ta'ala echter antwoordde, dat zijn lichaam rook (¹), en dat hij naar de aarde terug moest, om zijn lichaam daar achter te laten. Toen ging Mohama heen en stierf in de moskee op Vrijdag.

(¹) Ook weder eene echt Toradja'sche voorstelling: een aardbewoner of rauw mensch heeft voor de hemelingen een onaangename lucht.

Een en ander uit het leven van Mohammed.

(Het hieronder volgende is eene aaneenrijging van verhaaltjes, die door verschillende menschen zijn verteld; wij geven alleen het zakelijke er uit weer).

Volgens een ander verhaal werd eene vrouw Sohora ⁽¹⁾ zwanger gemaakt door den blik van Abdoellah. Terwijl Mohammed nog in den schoot zijner moeder was, verrichtte hij reeds het Mohammedaansche ritueelgebed. Sohora stierf bij de bevalling door de grootte van het kind, dat zij ter wereld bracht, en daarom ging men eene min zoeken. Wat verder volgt is gelijk aan het boven verhaalde.

Toen Mohammed den leeftijd bereikt had, waarop hij onderricht zou ontvangen in het Koranreciteeren (m a n g a d j i), kreeg hij een goeroe. Maar Mohammed wilde alleen de eerste letter van het alfabet, alif, leeren. Zei de goeroe: ba (de tweede letter) dan zei Mohammed alif, en wat de goeroe ook zeide, Mohammed zei niets anders dan: alif, alif, alif. De eene goeroe na den ander werd aan Mohammed als leermeester gegeven, maar bij geen hunner zei Mohammed iets anders dan: alif. Eindelijk kreeg hij een ima (i m a m) tot leermeester, en toen ook bij dezen zich hetzelfde voordeed, omarmde de ima m Mohammed en zeide: „Uwe kennis is reeds volkomen, mijn kind, zegen op u”. Mohammed keerde daarop tot zijne zoogmoeder Halima terug ⁽²⁾.

Toen hij meerderjarig was, wilde Mohammed gaan handel drijven. Hiertoe werd hij aangenomen door Hadidja ⁽³⁾, die hem allerlei goederen gaf, waarmede hij zou gaan handelen; ook een slaaf gaf zij hem mede met de opdracht haar bij terugkomst alles over te brengen, wat hij had gezien.

Mohammed ging nu met den slaaf op reis naar eene plaats aan den overkant van een groot grasveld. In zeer korten tijd waren al zijn goederen verkocht en de opbrengst bracht hij geheel aan Hadidja zonder een duit achter te houden. Onderweg waren allerlei vreemde dingen gebeurd. Zoo was de slaaf van Mohammed erg dorstig geweest. Toen had Mohammed tot Ala Ta'ala gebeden en met zijn stok op een steen gestooten, waaruit water te voorschijn was gekomen (wij herkennen aanstonds het verhaal van Mozes, als hij op de rots slaat, Exodus 17, of eene herinnering aan het ontstaan van den Zemzem-put).

Eens kwamen zij aan een kokosboom, waaraan geen vruchten waren. Mohammeds slaaf kreeg plotseling een onweerstaanbaren lust in kokoswater en toen hij dezen wensch aan Mohammed had kenbaar gemaakt,

(1) Sohora zal wel voortkomen uit Zahrā. Een gewoon epitheton van Fātimah, de dochter van Mohammed, is az-Zahrā „de Schitterende”.

(2) Dit verhaal kan uit mystieke bron afkomstig zijn; daar wordt o. a. het alfabet als een der vormen of beelden van het Al=God voorgesteld, terwijl de veelheid der letters uit de alif komt en tot haar terugkeert. (Sn. H.).

(3) Op de namen is men in de Tomini-bocht niet vast.

bad deze en dadelijk hing er een tros kokosnoten aan den boom. Wanneer de zon te heet werd kwamen scharen van vogels, die hunne vleugels uitspreidden en Mohammed daarmee tegen de hitte beschutten. Dit geschiedde ook, wanneer het regende, zoodat Mohammed nat noch koud werd.

Eens ging Mohammed in een dorp tabak verkoopen, en ieder die ze pruimde, werd genezen van de kwaal of het gebrek, dat hij had. Het hoofd van die plaats gaf nu een feest, waarop hij Mohammed en diens gansche familie uitnoodigde. Zij gingen dan ook, maar bij het dorp gekomen, gelastte Mohammeds oom, Mahadjidoe (vroeger Adjidoe), Mohammed om bij de kameelen buiten het dorp te blijven. Toen men nu naar Mohammed, die de wonderdoende tabak had verkocht, zocht, was hij niet te vinden.

Eens ging Mahadjidoe naar de kameelen zien; Mohammed zei toen tot hem: „Oom, druk mij eens in den grond”. Mahadjidoe beproefde het, maar kreeg niets gedaan. Daarna ging Mohammed zijn oom naar beneden drukken, met dit gevolg, dat deze tot aan den hals in den grond verdween. Toen Mohammed zijn oom uit den grond had getrokken, noodigde hij dezen uit hem met één vinger op te lichten. Mahadjidoe vermocht zulks niet te doen, maar Mohammed wierp zijn oom zoo hoog de lucht in, dat hij in stukken brak, toen hij weer op den grond neerkwam. Op verzoek van zijne familie voegde Mohammed de stukken van zijn ooms lichaam te zamen en maakte hem weer levend.

Toen de slaaf, die Mohammed steeds vergezelde, al de bovengenoemde wonderen aan zijne meesteres Hadidja vertelde, besloot zij met Mohammed te huwen, en uit dit huwelijk kreeg hij eene dochter, Patima genaamd.

Eens viel er uit den hemel een boek, dat men in de moskee opborg. Alle pandita's en geleerden kwamen om het boek te zien, maar niemand kon het lezen. Toen Mohammed hiervan hoorde, ging hij naar de moskee en vroeg het boek te zien. Hij las het dadelijk en verklaarde het aan de vergaderden, zoodat allen geloofden, dat Mohammed inderdaad een Nabi van Ala Ta'ala was.

Na het vroeger reeds medegedeelde verhaal aangaande Mohammeds tocht naar den hemel vertelt men: Naar Mohammeds gevoelen had die reis één jaar geduurd, maar in werkelijkheid waren het slechts enkele uren, want met l o r o (over 12) was hij uitgereden en met i s a (7 uur) vond hij zijne vrienden vereenigd om te bidden, toen hij terugkwam. Sommigen geloofden het verhaal van zijne reis naar den hemel niet; onder hen ook Nabi Moesa (Mozes). Dien zelfden dag ging Nabi Moesa baden en veranderde toen op eens in eene vrouw. Hij ging naar een ander dorp, huwde daar, en kreeg achtereenvolgens 7 kinderen. Zeven jaren was hij vrouw geweest, toen hij op een keer badende, plotseling een man werd ⁽¹⁾. Hij ging nu naar huis en vond daar zijne vrienden nog in gebed, zooals hij hen had verlaten. Toen geloofde Moesa het verhaal van Mohammed.

(1) Dit verhaal herinnert flauw aan een verhaal Atjehers II, 181.

(Sn. H.).

Eens vroeg Mohammed aan zijne vrouw Hadidja, wat zij liever wilde: rijk zijn op de aarde of rijk zijn in het Hiernamaals. Zij moest zich wel bedenken, aangezien na hare keus geen verandering meer mogelijk was. Hadidja antwoordde liever in het Hiernamaals rijk te zijn. Mohammed gaf nu al hare goederen weg aan de armen, zoodat Hadidja zóó arm werd, dat zij zelve d j a r a k-vruchten moest gaan zoeken om daarvan olie te maken. Toen was zij bedrukt, omdat zij zoo arm was. Toen Mohammed hare droefheid zag, zeide hij: „Wilt gij uwe rijkdommen in het Hiernamaals zien?” Mohammed liet haar nu in de mouw van zijn baadje kijken, en zij zag daar menschen goud torsen, anderen wogen edelgesteenten af met rijstmaten. Toen glimlachte Hadidja en zij was getroost.

Een ander maal kwam een arm echtpaar bij Mohammed. Hij gaf hun een paar kameelen en een stuk land. Geruimen tijd daarna waren deze menschen welvarend geworden. Eens nu ging Mohammed met zijne vrienden naar hen toe. Het echtpaar bereidde een hond om den profeet te ontvangen. Toen nu allen gezeten waren, deed Mohammed een gebed en zie, het gekookte hondenvleesch veranderde in kleine hondjes, die allen uit de schaal op den grond sprongen (deze trek komt ook voor in het boven medegedeelde verhaal van Datoe Mangadji, die den Islam in Parigi heeft ingevoerd). De vrienden begrepen, dat de profeet beleedigd was, en wilden het echtpaar dooden, maar Mohammed hield hen terug. Toen zij een eindweegs op den terugweg waren, verzocht Mohammed zijne vrienden om te kijken en nu zag men, dat het huis van het echtpaar door vuur verteerd werd.

Mohammed wilde zijne dochter Patima uithuwelijken, maar al haar vaders vrienden waren op haar verliefd. Toen zeide Mohammed: „Degene die het spoedigst bedreven zal zijn in het Koranreciteeren krijgt Patima tot vrouw”. Dit nu was Baginda Ali, want deze had den Koran reeds driemaal doorgelezen, toen de anderen het boek nog niet eenmaal door waren. Patima wilde Baginda Ali niet huwen, omdat hij leelijk was, maar Mohammed deed een gebed, waardoor Patima op Ali verliefd werd en hem huwde. Als bruidschat werd aan Patima uit den hemel gezonden: eene maat goud, eene maat edelgesteenten en andere kostbare goederen, maar Patima weigerde dit alles en vroeg aan Ala Ta'ala haar als bruidschat het voorrecht te geven, dat al hare bloedverwanten, die in de hel waren, vandaar in den hemel zouden worden overgebracht. Dit verzoek stond Ala Ta'ala haar toe. Na haar huwelijk werd Patima zeer mager, zoodat Ali vreesde, dat zij zou sterven. Eens zag Ali een ouden man met een stok. Hij ging op hem af, maar de Oude was op eens verdwenen; hij had echter iets op den grond geschreven. Ali las dit en zag, dat het eene aanwijzing was, hoe zijne vrouw weer gezond kon worden. Hij volgde het voorschrift op en Patima werd weer beter en bracht drie kinderen ter wereld.

Toen Mohammed voelde, dat hij zou gaan sterven, zeide hij tot degenen, die hem omringden: „Vrienden, ik ga nu sterven; wanneer er iemand is, aan wien ik nog schuld heb, dat hij mij dit zegge, opdat ik hem

betale (1). Niemand van de omstanders durfde spreken, totdat een jong mensch, Akaja (2) geheeten, zeide: „Gij hebt nog schuld aan mij. Toen gij in den strijd waart, heb ik een slag gekregen met het leidsel van uw paard”. Mohammed liet nu het gebit en den toom van zija paard halen en wilde dit aan Akaja geven, maar deze wilde het niet aannemen. Mohammed vroeg, wat hij hem dan zou geven tot delging van zijne schuld. Akaja vroeg nu om het baadje van den profeet. Deze gaf het, maar ook het 2^e, 3^e, 4^e, 5^e, 6^e en 7^e baadje vroeg Akaja, want Mohammed droeg zeven baadjes over elkaar. Toen drukte Mohammed op zijn navel, en zie, al de glans van zijn profeetschap ging op Akaja over, die nu op eens in een oud man was veranderd. Daarom huldigde men Akaja als den opvolger van Mohammed.

Dit zijn eenige voorbeelden van de verhalen, waarmede de Mohammedanen in de Tomini-bocht zich in hun geloof sterken. Voor hen is het Mohammedanisme het onfeilbare geloof, jonger dan het Christendom, en aan dit geloof hebben zij volkomen genoeg, want in de praktijk volgen zij toch alleen de adat. Wanneer nu en dan een *pandita* (dit zijn meestal Boegineezen) in Todjo of Parigi komt om de inwoners wat te leeren, moet hij steeds na een paar maanden onverrichterzake verder trekken, en meer dan één Boegineesche hadji heeft dan ook ernstig het hoofd geschud over deze verregaande onverschilligheid.

Van vereenigingen, *tarik at*, heeft men in de Tomini-bocht wel eens gehoord, maar wij hebben nergens een lid van een *tarik at* kunnen ontdekken. Met name kent men de *tarik at* „Kasabandia”, „Isitaria” (verbasteringen van Naqsjibandijjah, Satarijjah), en „Moehamadia”, maar geen enkele ontwikkelde Mohammedaan van Todjo of Parigi wist ons de kenmerken of zelfs het doel van deze genootschappen op te geven. Één deelde ons mede, dat de leider van de Moehammadia steeds een zeer ervaren *pandita* moest zijn en dat vele leden van dit genootschap krankzinnig werden.

Alle aardsche heerlijkheid van den Islam is samengebracht in den Sultan van Roem (Stamboel); zelfs de Koningin van Nederland brengt schatting op aan dezen Sultan.

Verder duiken hier en daar eenige geloofjes op. Zoo zegt men, dat de Islam bestemd is voor alle volken op aarde, behalve voor Chineezen en voor Badjo's. Al werden deze twee volken Mohammedaan, dan zou Ala Ta'ala toch niet van hen houden.

(1) In Arabische verhalen omtrent het sterven van vromen is dit als 't ware een vaste trek. (Sn. H.).

(2) Deze Akaja is waarschijnlijk *eOekkasjah*, een der vermaarde gezellen van den profeet, die bij Badr aan zijne zijde streed en na Mohammeds dood viel in den strijd tegen de afvallige Arabieren. (Sn. H.).

3. GEESTELIJKHEID EN KORAN-ONDERRICHT.

Wel is de Islam de leekengodsdienst bij uitnemendheid, maar het gebruik wijst toch bepaalde personen voor bepaalde ambten aan. Deze personen nu noemen wij gemakshalve de geestelijkheid.

Inrichting der geestelijkheid in Todjo.

Eene geestelijkheid heeft zich alleen ontwikkeld te Lodji in Parigi, te Mapane en ter hoofdplaats van Todjo (Taliboi). Alleen op laatstgenoemde plaats bestaat eenige orde in de geestelijkheid, maar de regeling ervan was blijkbaar eene particuliere liefhebberij van den radja Lariwoe, vandaar dat na den dood van dat hoofd in 1902 vele opengevallen betrekkingen onvervuld zijn gebleven, omdat het volk weinig voor die ambten voelt. Als hoofd van den godsdienst moet er een kali (qādhī) zijn. Deze moet steeds een lid van de vorstelijke familie wezen en in binnenlandsche aangelegenheden heeft hij minstens evenveel te zeggen als de radja zelf. De laatste kali was Pajosoe, die in 1901 is overleden. Als zijn opvolger had men een neef (cousin) van den radja willen hebben, maar op verlangen van den Nederlandschen ambtenaar werd deze aspirant-kali, bekend onder den teknonymischen naam van Papa i Keta, tot radja aangesteld, toen de vorige titularis in 1902 gestorven was. Tot nu toe is de betrekking van kali onvervuld gebleven, omdat het huis van den radja geen geschikt persoon daarvoor had. De praktijk van het dagelijksch leven voelt dit gemis echter niet, want ofschoon men wel weet, dat erfeniskwesties, echtscheiding enz. tot de competentie van den kali behooren, schikt men zulke aangelegenheden meestal onderling volgens de adat. De laatste kali, Pajosoe, was een drukke, grappige man, een eerste opiumschiiver en dobbelaar, en iemand, die onder de Todjoërs zeer gevreesd was. Hij was steeds verplicht den Vrijdagsdienst bij te wonen, wanneer hij tenminste ter plaatse was. Verzuimde hij dezen plicht, dan moest hij aan den radja een rijksdaalder boete betalen.

Buiten den kali moeten er nog een imām (ima of imama) en vier chaṭīb (katibi) zijn, maar dit aantal is nooit vol. Tot de lagere dienaars behooren twee bilāl (bilala), gebedsroepers en een dodja, de kerkknecht, een slaaf. Deze houdt de moskee schoon en slaat op de bepaalde tijden (oea toe) de trom. Des Donderdagmiddags gaat hij de huizen langs om de bewoners te herinneren, dat het den volgenden dag Vrijdag is. Hij zegt dan onder aan de trap: Asala alekoe; van binnen antwoordt men hem: alekoe asala. Vervolgens zet de dodja zich op de trap of in de deur neer en reciteert een do'a ten behoeve van de bewoners van het huis. Hij krijgt dan meestal eene kleine gift, drie maïskolven, wat zout, vijf duiten enz., maar hij mag om niets vragen.

Geestelijkheid in Parigi.

In Parigi is het Mohammedanisme na de komst van het Gouvernement opgeleefd door den toenmaligen Inlandschen posthouder Intjik Dahalan en diens familie, die eenen geheelen eeredienst hebben georganiseerd. Sedert twee jaar zijn er dan ook in Parigi: een kali van vorstelijk bloed, twee katibi, twee imama, twee bilala en één dodja, een slaaf.

Labe.

De godsdienstige plechtigheden worden echter steeds uitgevoerd door de labe (Maleisch lëbai, Soend. Jav. lëbe). Een labe is iemand, die volleerd is in het Koranreciet, en die in staat is op een feest het noodzakelijke reciet te verrichten. Bij begrafenissen, ma oelid-maaltijden en andere feestelijkheden, waarbij gereciteerd moet worden, worden deze labe uitgenoodigd, en alleen in deze functie treden de hadji's als geestelijken op, daar men bij voorkeur dezen uitnoodigt om pasgenoemde feestelijkheden te leiden.

Algemeenheid van het mangadji.

In ééne zaak zijn Parigiërs en Todjoërs zeker getrouwe Islamieten, namelijk in het reciteeren van den Koran. Er moeten wel bijzondere redenen voor zijn, wanneer een jonge përanakan niet leert mangadji, terwijl ook onder de meisjes velen zijn die deze kunst verstaan. Iedere jongen die en ieder meisje dat volleerd is in het Koran-reciteeren, dus iedere labe, heeft het recht anderen in deze kunst te onderrichten. Deze onderwijzers zijn zoowel in Parigi als in Todjo meestal vrouwen, welke met dat doel een aantal kinderen in huis hebben, die allen dagelijkschen arbeid voor hunne onderwijzers verrichten.

Enkele uren in den morgen en 's avonds na het baden wordt onderricht gegeven. De Koran ligt op het bekende vouw-leestafeltje of op een hoofdkussen en de kinderen wijzen het te lezen gedeelte aan met een bamboepen. Zij zijn daarbij steeds netjes gekleed. De onderwijzeres, die de gebruikelijke passages van den Koran nagenoeg geheel van buiten kent, gaat gedurende haar onderwijs gewoon voort met haar huiselijken arbeid, en verbetert de fouten, die gemaakt worden. Allen schreeuwen door elkaar: grooteren zijn bezig met lezen, kleineren met spellen. Gewoonlijk wordt het leven nog vermeerderd door kreten van pijn, wanneer de rotan te pas komt, die de meeste goeroe's druk gebruiken. Vraagt men een ana goeroe (aldus wordt een leerling in het Koran-reciteeren genoemd) hoe het studentenleven hem bevalt, dan hoort men gewoonlijk: „het is niet zwaar, want elken dag duurt het maar kort, en als men labe is, verdient men er geld mee, maar het harde is, dat men zoo geslagen wordt”. Vraagt men iemand, waarom hij zich op het mangadji toelegt, dan

is het vaste antwoord: „om er geld mede te verdienen”. Overal is het echter bijzaak in de verdiensten, vandaar ook, dat de vrouw het gewoonlijk op zich neemt. Alleen oude goeroe's, die toch niet meer kunnen uitgaan, nemen het onderwijs in het Koran-reciteeren ter hand als hunne voornaamste kostwinning. Men stelt prijs op het labeschap, omdat dit iemand in staat stelt om in slappe tijden met een geëerd bijvak iets te verdienen, in afwachting van betere tijden voor de hervatting van winstgevender bedrijf.

Kennis van het Arabische letterschrift doet men met het mangadji slechts tot zekere hoogte op, maar de schrijfkunst wordt men er niet door machtig, uit gebrek aan praktische oefening. Trouwens, wat zou men er mede schrijven? Bare'e, Parigi'sch en Ledo (Paloe'sch) zijn nog nimmer in schrift gebracht; Maleisch kent niemand ⁽¹⁾. Enkel en alleen kunnen het Boegineesche schrift lezen en schrijven, maar zij denken er niet aan dit op hunne moedertaal toe te passen.

De wijze, waarop het onderwijs wordt gegeven.

Het onderwijs in het mangadji wordt op zijn Boegineesch gegeven, d. w. z. de uitspraak van de namen der letters en de bijvoegingen omtrent het aantal punten van elke letter, of het ontbreken daarvan zijn Boegineesch. De kinderen beginnen dus met te leeren:

alepoe, de titina (Toradja'sche uitspraak van tětina), d. i.: alif, heeft geen punt;

ba, sedi riawa titina; ba, heeft van onderen een punt;

ta, doea riasa (Boeg. riasë) titina; ta, heeft twee punten van boven;

sa, taloe riasa titina (Boeg. tēloe riasë tětina); sa, heeft drie punten van boven;

si, sedi riawa titina, enz.

Uit de uitspraak sa en si (djim) ziet men reeds, dat er van ernstige pogingen om de Koran-taal (basa mangadji, waarvan de meeste labes niet weten, dat het Arabisch is), naar de regelen der reciteerkunst uit te spreken geen kwestie is. De dal heet sala, de zaj sei, de sin si, de sji sinoe, de çad soa, de dlad loa, ta en tha worden beiden ta genoemd, de eerste ta de titina, de tweede sedi riasa titina. De ghain heet goi, de qaf kapoe, de kaf kepa. Dē lam-alif heet lamoe alepoe amasa.

Hierna krijgt men de gevoocaliseerde letters en de teekens met verlengingsletters te leeren, aldus:

alepoe riasa barisina makada (Boeg. makëda) a; d. i.: alif met een streep er boven heet a;

(1) Wij spreken hier niet van de reeds zeer talrijke leerlingen der Zendingscholen.

alepoe riawa barisina makada i, alif met de streep er onder heet i;

alepoe dapana barisina makada oe, alif met de streep er voor heet oe. Dit dapana barisina is navolging van het Maleische hadapan barisnja; de woorden zijn geen Boeg.

Wanneer het later wat vlugger gaat spelt men: alepoe riasana, a; ba riawana, bi, ta dapana, toe; enz.

Een letter met de verlengingsletter alif wordt aangeduid door de bijvoeging lepana, verkorting van alepana, „zijn alif, de alif er van” (de oe in de benaming alepoe is de Arabische nominatief-uitgang); dus: ba lepana, ba = ba met alif, ba; mi lepana, ma = mim met alif, ma.

De verlengingsletters wau en ija worden bij het spellen als medeklinkers behandeld, en wel als niet gevoicaliseerde of doode letters; de voorafgaande medeklinker is het dan, die ze heeft „doodgemaakt”. Dus ba met ija wordt aldus gespeld: ba mpoeno ja, ri awana, bi = ba slaat ja dood, streep er onder, bi; sin met wau: si mpoeno wau dapana, soe = sin slaat wau dood, teeken er boven (vóór) soe. Zoo spelt men lam: lamoe mpoeno mi, riasana, lami = lam slaat mim dood, streep er boven, lam (i). De zuivere uitspraak lam is voor een Toradja'sch kind en gewoonlijk ook voor zijn goeroe, te moeielijk.

Het verdubbelingsteeken heet sadoe; een letter van dit teeken voorzien, wordt masadoe genoemd. Deze benaming wordt ook gebruikt in het dagelijksch leven om er gesloten of half gesloten lettergrepen mede aan te duiden; wil men bijvoorbeeld iemand leeren de lettergreep lam zuiver uit te spreken, dan zegt men: pakasadoe; hoort een Parigiër of Todjoër Hollandsch spreken, dan maakt hij wel eens de opmerking: masadoe basan To Balanda, wat zoowel doelt op het groote aantal gesloten lettergrepen als op de harde uitspraak der klanken, die hij gewoon is veel zachter uit te spreken. Masadoe heeft dus de beteekenis „hard van uitspraak” gekregen.

Het matama.

Wanneer een kind volleerd is in het Koran-reciteeren, matama, geven zijne ouders aan zijn goeroe 40 realen duiten (10 rijksdaalders) en twee koperen borden (Mal. doelang), waarop allerlei eten is bereid als geschenk voor de(n) goeroe. Is het een kind van aanzienlijken, dan wordt van dit volleerd zijn eené feestelijkheid gemaakt. Er wordt een maaltijd aangericht, waarbij de volleerde gestoken wordt in de kleeding van een hadji, met den tulband op het hoofd, of als het een meisje is met den sluier. Voor den held of de heldin van den dag wordt wat vuur neergelegd, waarop herhaaldelijk wierook wordt gebrand; aan zijne zijden zitten eenige katibi en bilala het laatste Koran-reciet met het kind

mede te maken ⁽¹⁾. Terwijl men dit doet, wordt voortdurend met rijst gestrooid over de hoofden der aanwezigen. Is het Koran-reciet afgeloopen, dan geeft het kind aan alle aanwezigen de hand en gaat zich baden. Meestal wordt het dan den volgenden dag besneden. Dikwijls laat men den maaltijd voor het *matama mangadji* samenvallen met den maaltijd voor het Maeloed-feest.

De leerling is verplicht zijn *goeroe* steeds te eeren, en wanneer deze voor het een of ander werk hulp noodig heeft, kan hij (zij) steeds zijne (hare) voormalige leerlingen laten oproepen.

4. DE VIJF ZUILEN.

De geloofsbelijdenis.

Iedere Mohammedaan in de Tomini-bocht kent de geloofsbelijdenis, welke door hem als volgt wordt uitgesproken: *La ilaha ilala, Mohama ië rasoeloela*. Wij hebben deze geloofsbelijdenis alleen in ernst hooren gebruiken als aanroeping in tijden van angst, bijv. bij hooge zee, wanneer de prauw dreigde om te slaan. Overigens kan men de eerste helft van deze belijdenis op alle tijden vernemen, meestal als uitroep van verwondering, en als zoodanig is ze ook wel in gebruik bij de heidensche *Toradja's* in de nabijheid van het strand, die er zelfs een nieuw woord van hebben gemaakt, *moilala* „ilala zeggen, zich verwonderen”. Hoever de kennis van den Islam gaat, hebben wij boven reeds eenigszins aangegeven.

Wat denkt de Mohammedaan van de Tomini-bocht nu van *Ala Ta'ala* (*Allah ta'ala*)? Eene klare voorstelling van *Ala Ta'ala* maakt men zich niet. Een *Todjoër* of *Parigiër* zal bijv. zeggen: „of wij elkaar nog terug zullen zien, dit hangt van *i Poeë* (de Heer) af”, en als men dan vraagt, wie *i Poeë* is, dan antwoordt de een: *Mohama*, een ander zegt: *Ala Ta'ala*, een derde zegt: *Lamo a*.

Wij zouden zeer gevoegelijk kunnen zeggen: voor het leven op deze aarde hebben de heidensche goden en geesten hun oude macht behouden, en *Ala Ta'ala* is de god van het doodenrijk. De Islam is voor de kustbewoners van de Tomini-bocht een welkom aanvulsel geweest voor datgene, waarover het Animisme weinig uitsluitel geeft, namelijk het leven in het Hiernamaals, en de god van dit Hiernamaals is *Ala Ta'ala*.

Evenals in andere onderdeelen van den Islam zijn ook de voorstellingen, welke men zich maakt van dezen *Ala Ta'ala* sterk beïnvloed door het oude heidendom. De *jaker a* of het Hiernamaals wordt zelfs menigmaal nog in de Onderwereld verplaatst. De voorstellingen omtrent *Ala Ta'ala* zijn neergelegd geworden in het onder Mohammedanen populaire

(1) Bij deze gelegenheid wordt gereciteerd het gedeelte uit den Koran, hier *Oeal moersalati* genoemd tot aan *Djoes amaa* dus de geheele soerah 77.

verhaal van i Golo. In dat verhaal wordt verteld, dat Ala Ta'ala in de Onderwereld woont en de beheerscher is van de Doodenstad Maka, waar hij in de bovenste verdieping van eene moskee van zeven verdiepingen woont. Kapapitoe, de vrouw van Golo sterft na hare eerste beveling, maar telkens komt haar geest terug om haar kind te zoogen en allerlei te bevelen en te regelen. Zij spoort haar man aan om haar te volgen naar de p a d a m a ' a s a r i (Boeg. p a d a n g m a h a s a r a, Mal. p a d a n g m a h s a r, („het Veld der Opstanding") en soeroega (s o r g a), want „ik zeg het er niet om, maar de wereld is voor mij slechts een schijn". Haar man is echter nog aan het leven gehecht en maakt onder meer de tegenwerping, dat hij haar niet kan zien. „O, dat is niets" antwoordt zij „dan zal ik de Geloofsbelijdenis wel voor je opzeggen, dat ge mij kunt zien". Maar hij antwoordt: „Zeg nog niet de Geloofsbelijdenis voor mij op, ik begeer nog op aarde te blijven". Eindelijk besluit hij een eind mede te gaan, maar nauwelijks heeft hij van verre B a i t o e l a r i M a k a (de Ka'bah te Mekka) gezien, of hij gaat terug en viert het doodenfeest voor Kapapitoe, om haar geest tevreden te stellen.

Dat de Mohammedanen zich Ala Ta'ala evenals een hunner oude goden denken, blijkt tevens uit de boven medegedeelde verhalen, waarin Ala Ta'ala met Mohama twist.

Wij hebben boven opgemerkt, dat voor het dagelijksch leven de Mohammedanen nog geheel alleen vertrouwen stellen op hunne oude gebruiken, welke gegrond zijn op het geloof in allerlei geesten. Vele van de beschreven gewoonten der heidensche Toradja's worden in Parigi, Saoesoe en Todjo nog onverkort gevolgd. Wij herinneren hier alleen maar aan het wichelen en den populaireren eed, waarbij steeds nog de heidensche goden (l a m o a) worden aangeroepen, en aan het echt heidensche m o b a l i a, sjamanisme, waarin de Mohammedaan zijn volste vertrouwen stelt. Op zijn hoogst is de naam Ala Ta'ala een d j i m a t (voorbehoedmiddel), dien men gaarne op zijn vaartuig laat schrijven om tegen storm en ontij gevrijwaard te zijn, of dien men op stukjes papier of aren-blad schrijft, om daarmede water geneeskrachtig te maken.

Dichtbij de hoofdplaats van Todjo bevindt zich een groot blok conglomeraat, waarin een geest zou wonen, die zeer gevreesd wordt. Die geest wordt voornamelijk om hulp gevraagd in tijden van droogte en om voorspoed op de jacht.

Behalve in het Toradja'sche pantheon van geesten, gelooven de Mohammedanen in de Tomini-bocht nog aan een soort geesten, welke wij nergens anders op Midden-Celebes hebben gevonden. Men noemt ze k a b a e (van b a e = b á n g k e, „groot", syn. met b o s e, dus hetzelfde als k a b o s e n j a). Zij wonen tusschen hemel en aarde. Zij zien op de menschen neer en hun lust is hen te pijnigen door hun onzichtbare zwaardhouden toe te brengen, waardoor zij ziek worden en sterven. Alleen de heidensche priesteressen (t o p o b a l i a) kunnen zeggen of iemand door een k a b a e is getroffen of niet. De Mohammedanen in Todjo vreezen

deze geesten minstens evenzeer als den weerwolf. Er is zelfs een verhaal, hoe men gekomen is tot de wetenschap van het bestaan dezer geesten. Dit verhaal luidt aldus:

In een gezin van man en vrouw was eens geen toespijs. De man zeide toen tot zijne vrouw: Kook gij vast de rijst, onderwijl ga ik naar de rivier om wat garnalen te zoeken. Terwijl de vrouw nu bezig was de rijst te koken, kwam een k a b a e in de gedaante van een mensch bij haar in huis. Zij dacht niet anders dan met een gewonen bezoeker te doen te hebben en zette den man sirih-pinang voor. Maar toen zij zich eens omkeerde om naar de rijst te kijken, hieuw hij haar het hoofd af, en liep ermede naar het bosch. Toen de man van de vangst terugkwam, zag hij hetgeen met zijn vrouw was gebeurd. Hij rustte zich dadelijk toe en ging de koppensnellers zoeken, die zijne vrouw hadden gedood. Toen hij een poos had geloopt, hoorde hij het gejuich van menschen, die een kop hebben gesneld. Nader gekomen zag hij een troep vreemde wezens om een hoofd dansen, dat hij dadelijk als dat zijner vrouw herkende. In zijn drift liep hij toe, greep het hoofd en wilde er zich mede verwijderen, maar de vreemde wezens hielden hem tegen, deelden hem mede, dat zij k a b a e waren, en verzekerden hem, dat hij zijne vrouw toch niet levend kon maken, tenzij zij (de k a b a e) hem daartoe een middel gaven. De man smeekte om dit middel en de geesten schonken het hem. Thuis gekomen, plaatste hij het hoofd op den romp, smeerde het medegebrachte middel op de wond, en ziet, toen leefde zijne vrouw weder. Sedert dien tijd weet men, dat er k a b a e zijn.

Een zeer sterk geval van hangen aan het Heidendom is zeker wel, dat het hoofd van het Mohammedanisme te Todjo, de in 1901 overleden k a l i een heidensch feest voor zich liet aanleggen, waarbij een varken werd geslacht, met welks bloed ook hij werd bestreken. Trouwens, de Mohammedanen van het strand gaan dikwijls naar heidensche offerfeesten, wel in de eerste plaats om handel te drijven, maar toch zonder afkeer voor de heidensche praktijken, daar uitgevoerd.

Het Mohammedanisme in de Tomini-bocht had vóór het optreden der Regeering nog niet zooveel kracht ontwikkeld, dat het aan het koppensnellen een eind had gemaakt. In Parigi en in Saoesoe bestonden tot voor korten tijd nog de heidensche dorpstempels (l o b o). Te Parigi had men er twee, een te Parigi mpoe'oe en een te Masigi, en aan deze huizen besteedde men meer zorg dan aan de l a n g g a (l a n g g a r) te Masigi, welke moest dienst doen als moskee. In Saoesoe waren zelfs de krokodillen-afbeeldingen in den tempel aanwezig. De l o b o's beetten in beide genoemde landen b a n g g o j a. In Saoesoe bewaarde men in den tempel een steen, die kleine steentjes voortbracht; aan dezen steen brengt men nog geregeld offers. In Saoesoe wordt nog ieder jaar het tempelfeest (m o n t j o j o) gevierd, waarbij het nog juist zoo toegaat als bij de heidensche Toradja's. In Parigi wordt het tempelfeest alleen gevierd, wanneer iemand van de familie van het hoofd ongesteld is. In Parigi begint dus langzamerhand

dit heidensche feest te behooren tot de overblijfselen, en wordt het als zoodanig een prerogatief van het regeerende hoofdenhuis.

Bij iederen waringin-boom in Parigi vindt men offertafeltjes voor den in dien boom wonenden geest. Onder de graven zijn vooral drie zeer in achting; dit zijn die van Datoe Mangadji, den Minangkabauer, die den Islam in Parigi heeft gebracht; van Torikota en van Magaoe Djanggo, twee hoofden, die volgens de verhalen bovennatuurlijke dingen deden, toen zij leefden. Van Magaoe Djanggo wordt bijv. verteld, dat hij na mislukking van den rijstooft blaadjes van den kelo-boom tusschen de handen wreef, die dan oud-Hollandsche dubbeltjes werden, welke hij aan het volk uitdeelde om daarvoor rijst te koopen. Wanneer er ziekte in het dorp heerschte, behoefde men slechts Magaoe Djanggo om het dorp heen te dragen om de ziekte te doen wijken. In tijden van droogte gaat men op deze graven regen vragen. Wanneer men iets hoopt te bereiken, gaat men op een van die graven eene gelofte doen. Men belooft dan een maaltijd te zullen geven op dat graf en een geit te slachten, wanneer de overledene zijn wensch vervult. Men noemt dit *notindja* (uit het Boeg. *m a t i n d j a*’, „eene gelofte doen”).

Het spreekt van zelf, dat vreemdelingen, Boegineesche of Arabische handelaren, die de Tomini-bocht bezoeken, het hoofd schudden over zooveel goddeloosheid, en sommige *h a d j i*’s schudden in navolging van hen ook het hoofd er over. Een gewone spotnaam voor de Parigiërs bij de vreemde handelaren, is: *Isilamoe mpolamale*, „Mohammedaan op zijn garnaalsch”, d. w. z. geheel anders dan het behoort, daar de garnaal boven op haren kop vuil heeft, terwijl haar achterste schoon is. Evenwel, gelijk reeds gezegd is, de Mohammedanen van de Tomini-bocht zijn volkomen tevreden in het bewustzijn „*Isilamoe*” te zijn, zonder er veel van te weten, en dit bewustzijn is sterk genoeg om hen de ongeloovige *Toradja*’s, van wie zij nagenoeg niet verschillen, met de grootste minachting te doen behandelen.

De ritueele godsdienstoefening.

De vijf *oeatoe* (*waktoe*) of gebedsuren worden door de Mohammedanen in de Tomini-bocht genoemd: ’s morgens ongeveer om 5 uur, *Todjo: soebo*, Parigi: *soeboe*; om 1 uur, *Todjo: doho*, Parigi: *loro*; om 3 uur, *asa* of *asara*, om 6 uur, *Todjo: manggaribi*, Parigi: *magaribi*, en om 7 uur *isa*. Deze gebedstijden worden zeer slecht gehouden. Degenen die men ziet bidden zijn meestal Boegineezen of andere vreemdelingen. Van de gebedstijden wordt de *manggaribi* het best onderhouden (¹). Sommigen doen nog moeite zich te verontschuldigen, dat zij niet *mosambaja*. Zij zeggen het niet te doen, omdat Allah hen toch niet zou hooren, daar zij onrein zijn, behept met wonden,

(¹) Dit is in de geheele Mohammedaansche wereld zoo.

(Sn. H.)

en zij kijken daarbij met zeker welgevalen naar hun scabies, die den Todjoërs en Parigiërs chronisch aankleeft.

Vrijdagsche godsdienstoefening.

Van eene Vrijdagsche godsdienstoefening is alleen te Todjo en te Mapane en in den laatsten tijd ook te Masigi in Parigi sprake. Het moskee-bezoek is overal zeer gering, uitgenomen bij het begin en het einde der vasten. In gewone tijden varieert het aantal moskee-bezoekers te Mapane tusschen 2 en 10. Te Todjo komen in de eerste helft van het jaar gemiddeld 13 mannen ter godsdienstoefening en onder hen is slechts één enkele Todjoër. In de tweede helft des jaars gebeurt het dikwijls, dat er geen dienst is, want dan zijn alle „geestelijken”, van den *dodja* (kerkeknecht) af tot den *kali* toe her- en derwaarts gegaan om van de verachte kafirs rijst te koopen.

Toen in 1898 het Nederlandsche Zendinggenootschap op de hoofdplaats van Todjo eene school oprichtte op verzoek van den radja zelf, begrepen sommige Todjoërs, dat die school een gevaar kon zijn voor den Islam. Deze ijverigen wisten toen den radja over te halen een bevel uit te vaardigen, dat alle mannen des Vrijdags in de godsdienstoefening moesten komen, op straffe eener boete van een stuk ongebleekt katoen. Maar de oude patriarchale verhoudingen der Toradja's zitten ook den Mohammedanen nog te veel in het bloed, en zij wilden niet aan dit bevel gehoorzamen, en ook de beboetingen bleven wijselijk achterwege. Wel steeg het aantal moskee-bezoekers een poosje tot over de dertig, maar dit viel weldra op het oude getal terug.

Inrichting van den Vrijdagsdienst.

Gedurende den Vrijdagmorgen is de kerkeknecht voortdurend bezig met korte tusschenpoozen op een trom te slaan, welke bij den ingang der moskee hangt. Tegen het middaguur verzamelen de geloovigen zich in het gebouw. De kerkeknecht kijkt telkens naar de zon om te zien of zij in het zenith is gekomen, en wanneer dit naar zijn meening zoo is, geeft hij vier slagen op de trom ten teeken, dat de preek zal beginnen. De preek wordt precies op het middaguur gehouden, opdat het gebed valle in den tijd, dat de zon over haar hoogtepunt heen is. Wanneer een der *bilala* aanwezig is, staat deze van zijne plaats op en roept in het Arabisch de geloovigen op tot het aanhooren van de preek. Hierna beklimt een der *kati bi* den preekstoel en leest een der vier preken af, welke de moskee van Todjo bezit. De *lan gga* te Masigi in Parigi bezit er twaalf, voor iedere maand van het jaar één. Deze preek wordt in de Tomini-bocht genoemd *kotoeba* (Ar. *choetbah*). De *kati bi* slaat zich bij het lezen van de preek een gebloemden doek om schouders en hoofd in navolging van de Arabische burnoes. Hij houdt een lange staaf in de hand, maar hij mag er niet mede

op den vloer stooten, zooals elders in moskeeën gewoonte is. Ook mag hij zijn staf niet tusschen de teenen zetten. De Mohammedaan te Todjo gelooft, dat er dan geesten van afgestorvenen zullen komen. Dit is ongetwijfeld weder een overblijfsel uit het Heidendom: bij het tempelfeest namelijk stampst men met een langen stok op den vloer van den tempel, om daarmede de beschermgeesten van het dorp (geesten van vroeger overleden dorpschouwen en dapperen) te roepen. Onnoodig mag men deze geesten niet oproepen.

Na de preek scharen zich de aanwezige geloovigen op een rij en dan bidt men onder voorgang van den *imama* (als deze er is) twee *raka* (Ar. *rakah*).

De Bedevaart.

De Parigiërs, Saoesoërs en Todjoërs zijn nog te weinig met de buitenwereld in aanraking geweest, dan dat zij hunne vrees voor hetgeen achter den horizon ligt, genoegzaam zouden hebben overwonnen om ernstig aan eene reis naar Mekka te denken. Verreweg de meeste *hadji's* aan den Zuidkant van de Tomini-bocht zijn dan ook Kailiërs, Boegineezen en enkele Gorontaleezen. In Parigi vonden wij maar twee Parigiërs als *hadji*. Eerst in de laatste jaren is er eene opwekking ontstaan in het Todjo'sche om ter bedevaart te gaan. Het opzien tegen de groote reis naar Mekka verminderde aanmerkelijk, toen in 1893 of '94 eenige Todjoërs ter bedevaart gingen en in welstand wederom in hun land terugkeerden. Om hun aanzien te vermeerderen debiteerden deze *hadji's* allerlei wonderlijke verhalen, en dat moedigde niet weinig anderen aan om ook te gaan. Alleen door de groote kosten hebben de meesten hun voornemen nog niet ten uitvoer kunnen brengen. In 1902 zou een groot gezelschap onder leiding van den radja van Todjo ter bedevaart gaan, maar door diens dood viel het geheele plan in duigen.

Alle doortrekkende *hadji's* en geleerden schilderen de heerlijkheid af van eene bedevaart naar Mekka. Zelfs van verderaf komen de aanmoedigingen daartoe. In 1901 ontving de radja van Todjo een brief van een onbekenden „Sajjid”, die mededeelde, dat de bedevaart nu zoo gemakkelijk was door een spoorweg, welken de Sultan van Stamboel naar Mekka had doen aanleggen, dat de radja nu geene verontschuldigungen meer voor zijn wegblijven kon hebben.

Bij hen, die godsdienstig zijn aangelegd, is een tocht naar Mekka daarom begeerlijk, omdat zij gelooven daarmede volledige vergeving van zonden te krijgen en die ééne moeielijke daad der bedevaart is voor den Todjoër, Parigiër of Saoesoëer aanlokkelijker, dan bijv. dagelijksch gebed. Evenwel, vergeving van zonden (voor deze menschen een zeer vaag begrip) is niet de voornaamste drijfveer, waarom velen naar Mekka zouden willen gaan, als zij daartoe slechts de middelen bezaten. De voornaamste drijfveer is de geheimzinnige luister, waarin Mekka gehuld is door de verhalen.

Mekka is het midden, de navel der aarde. Onwillekeurig hebben wij aan deze voorstelling voedsel gegeven, doordat wij, wanneer men ons vroeg, of Mekka ver van Holland lag, gemakshalve antwoordden, dat het op het midden tusschen Holland en Celebes ligt; en tusschen Celebes en Holland ligt voor den bewoner van Midden-Celebes de geheele wereld. Naar dit Mekka nu gaan al de zielen der afgestorvenen, en dit is de geheimzinnige attractie, die Mekka uitoeft. In Mekka, vertellen de hadji's, ziet ge uw overleden vader en moeder terug in geestverschijningen; daar in de Baitoela (1) komen de geesten op de pelgrims toe en geven hun de hand. Men herkent de menschen en de geesten aan de warme of de kille hand, die zij hebben. De afgestorvenen komen van de Oostzijde in de Baitoela, de levenden van de Westzijde. Dit is een onmiddellijk uitvloeisel van de Toradja'sche gedachte, dat de dooden naar het Westen, naar het doodenland gaan; de levenden echter gaan de zon tegemoet. Zoo moeten bij het groote Toradja'sche doodenfeest tengke de levenden de Oostelijke trap van den dorpestempel (l o b o) afgaan; de pakken met beenderen worden echter de Westelijke trap afgebracht, dus met het gelaat naar het Westen gekeerd. Allerlei verhalen doen dan ook de ronde van ontmoetingen van levenden en dooden. Ons werd opgegeven als een der voor naamste bezweerders van de geesten der gestorvenen i Masapi (de Paling), eene verbastering van Imam (ima) Sjāfi'i (sapi) die ook wel i Mata Sapi (imata Sapi = onze imam Sjāfi'i) wordt genoemd.

Men behoeft niet ver te zoeken naar de reden van het geloof aan Mekka als doodenstad. De reden hiervan is ongetwijfeld gelegen in de Westelijke richting, waarin Mekka is gelegen ten opzichte van Midden-Celebes, de richting dus waarin de zon ondergaat, waarin het doodenland ligt.

Graden van hadji-schap,

Men heeft derhalve een vaag begrip, dat een bezoek aan Mekka geluk aanbrengt, en wanneer men wijst op het feit dat velen niet terugkeeren, maar op reis of in Mekka sterven, is het antwoord dadelijk gereed: in Mekka sterven is geen sterven meer. Een van de weinige Todjoërs die hadji zijn geworden, vertelde ons, dat een geleerd man te Mekka hem had gezegd, dat er vier wijzen zijn, waarop men hadji kan worden: 1°. geroepen door Nabi Mohammed; deze hadji's sterven te Mekka; 2°. geroepen door engelen (engelen zijn de zendelingen van Ala Ta'ala); deze hadji's reizen heen en weer tusschen Mekka en hunne woonplaats tot leering der menigte; 3°. geroepen door Baitoela (de tempel te Mekka); dezen blijven te Mekka om onderwijs te ontvangen; 4°. geroepen door Satan; dezen worden alleen hadji om naam te maken, en dan zoo spoedig mogelijk naar hun land terug te keeren.

(1) Vele Mohammedanen noemen de Ka'bah te Mekka eenvoudig langga (langgar).

De groote hadj wordt hier en daar in de Tomini-bocht herdacht met een vasten van 3 dagen, waarna op den 10^{den} van de laatste maand een *sembahjang* wordt verricht in de moskee, waar die is, terwijl na afloop hiervan bij een of meer gegoeden maaltijden worden gehouden. Aan de driedaagsche vasten (*adji kodi*) nemen slechts zeer enkelen deel, niet eens alle aanwezige hadji's. Men zegt dan ook, dat het niet houden van deze vasten niets afdoet aan de zaligheid in het Hiernamaals.

Vasten en aalmoezen.

De *poeasa* (1) of vasten wordt in de Mohammedaansche landen aan den Zuidkant van de Tomini-bocht bepaald door het eerste waarnemen van de maansikkel met het oog, en aangekondigd in het huis van den radja of van het hoofd, waartoe een schot met een kanon wordt gelost. Zoodra van uit de hoofdewoning dit teeken is gegeven, schiet ieder, die een geweer heeft, dit wapen af. Het aankondigen van de vasten schijnt door de hoofden van de verschillende landschappen bepaaldelijk als een privilege, hun toekomende, te worden beschouwd, althans het hoofd van Posso heeft eens den Gouv^{te} Boegineeschen tolk willen beboeten voor het feit, dat deze had geschoten, voordat het hoofd het teeken daartoe had gegeven (2).

Twee of drie dagen vóór den avond, waarop men berekent de maansikkel te zullen zien, gaan allen de graven hunner overleden betrekkingen schoonmaken, er worden offers op geplaatst en op den avond, waarop de groote vastenmaand een aanvang neemt, begiet men die graven met water.

Tegen den eersten avond van de vastenmaand heeft men reeds gezorgd een en ander in huis te hebben, om zich nu en dan eens extra te tracteeren. De Toradja's, die Inlandsche suiker uit *arènsap* stoken, beginnen reeds rekening te houden met deze maand, omdat zij dan hun produkt steeds van de hand kunnen zetten. Op den eersten avond van de vastenmaand heeft men dan ook reeds een groote menigte lekkernijen gereed gemaakt, en men legt bezoeken bij elkaar af, zich telkens aan het gereedgemaakte te goed doende.

Op den eersten avond zijn de moskeën en langgars voor het groote publiek geopend, d. i. gedurende dien en de volgende avonden van de vastenmaand branden er lampen. Tal van lieden begeven zich dan tusschen 8 en 9 uur daarheen en de kerkeknacht heeft werk om de water-vaten, waaruit men het waschwater voor de voeten schept, gevuld te houden. Ook is hij bij deze gelegenheid gewapend met een stuk rotan, waarmee hij de kinderen, die te veel leven maken, uit het gebouw ranselt.

(1) Vele Toradja's noemen den Islam *po'asa* naar eene uitdrukking in hunne taal *rapo'asaka* = *rapokoedjaka* „om er wat mee te doen?”

(2) Bij de Atjehsche Sultans was het eerste schot ook een prerogatief van de kroon. De Atjehers I, 245.

Ongeveer om 9 uur beginnen de godsdienstige oefeningen, en wel met het 99, 300 of 600 maal noemen van de eerste helft der geloofsbelijdenis, in deze streken: *la ilaha ilala*. Dit *dikir* noemt men in de Tomini-bocht *morate*, welk woord van de Boegineezen is overgenomen. Men geeft aan dit woord de beteekenis van: „met het hoofd rechts en links buigen”, eene beweging, die bij het *dikir* voortdurend plaats heeft (*morate* is hetzelfde als het *Atj. ratèb*, *Atjehers I*, 251).

Vervolgens gaat men over tot het reciteeren van de dan gebruikelijke gebeden, hier *tara we* (Ar. *tarāwih*) genoemd (¹). Nadat nog een gebed is gedaan, mag ieder zijns weegs gaan. De meesten maken van deze vergunning gebruik, anderen blijven Koran-reciteeren, en weer anderen leggen zich in de moskee te slapen. Iederen verderen avond in de vastenmaand komen alleen de aanwezige *hadji's* in de moskee tezamen om te *motara we*; het volk laat zich dan niet meer zien.

Uit onze onderzoekingen is ons gebleken, dat men over het geheel zeer wel begrijpt, waarvoor het vasten dient. „Wij eten in de vastenmaand niet, omdat wij in het afgelopen jaar veel zonden hebben begaan, opdat Allah ons door dit vasten vergeve en wij daarna weer schoon zijn”. De meening is, dat alleen gedurende de vastenmaand de hemel geopend is.

Meestal begint men de vasten met veel ijver, zelfs zijn speksel spuwt men zorgvuldig uit, opdat niets den mond moge ingaan. Maar na eene week is het merkbaar, dat velen de vasten niet meer in acht nemen. Evenwel schaamt men zich toch zoodanig tegenover elkaar, dat weinig menschen gedurende dien tijd in 't openbaar zullen eten. Velen hebben zich tot regel gesteld gedurende slechts 4 dagen te vasten en de overige dagen niet; maar het meest gewone middel om aan den druk van de vasten te ontkomen, is zich te verwijderen van de hoofdplaatsen, en zich op te houden op kleinere plaatsen aan het strand, waar het vasten niet in acht wordt genomen, althans waar men niet door de meerderheid zedelijk gedwongen wordt tot het houden ervan. Anderen beginnen eerst te vasten in het midden van de maand, of verontschuldigen zich dat zij dit jaar niet vasten, omdat zij dit het vorige jaar hebben gedaan. Weer anderen vasten alleen enkele dagen in het begin en het einde van de maand, en wij kennen gezinnen, waarvan man en vrouw om beurten een dag vasten.

(¹) „De meeste *tb eumajangs* onderscheiden zich van elkaar slechts door het aantal afdelingen (*rak'at*) waaruit zij bestaan en enkele kleinigheden in het ritueel. Zoo bestaan de *trawèh* (Ar. *tarāwih*) uit 20 afdelingen waarvan elk paar van het volgende gescheiden wordt door een *taslimah* (het zittend met het hoofd eerst naar rechts, daarna naar links gewend, uitspreken eener heilbede over zijne medegeloovigen), die anders als slot eener geheele *tb eumajang* dient. Men kan de *trawèh* alleen in de vastenmaand, en wel elken avond of nacht tusschen de *'itjha* en den ochtend, dus ongeveer tusschen 7½ en 8 uur houden; de meest gewone tijd is onmiddellijk na de *'itjha*, dus ongeveer 8 ure” Dr. C. Snouck Hurgronje, *De Atjehers I*, 247.

In het algemeen rekt men, dat de verplichting om te vasten voor een jongen aanvangt bij zijne besnijdenis, maar aangezien de vasten in het algemeen slecht wordt gehouden, let men er in de praktijk niet op. Zieken en zij, die booze zweren hebben, zwangere vrouwen, en moeders met zuigelingen behoeven de vasten niet te houden.

Alleen op de hoofdplaats van Todjo valt de vastentijd op door het weinige verkeer van menschen buitenshuis. Sommigen beweren, dat zij niet loopen, omdat zij daardoor zouden gaan zweeten en zweet hen verontreinigt, maar de ware reden zal wel zijn, dat men zich te lusteloos gevoelt om andere menschen te zien en te spreken (gedurende den nacht toch slaapt men weinig; dan wordt gekookt, gegeten en plezier gemaakt). Men zoekt den tijd op allerlei wijzen te dooden; de voornaamste manier is wel het reciteeren van den Koran, dat men alsdan minder doet uit het oogpunt van verdienste, dan wel om zich werktuigelijk te amuseeren. Zij, die de vasten met ernst houden, slaan op verschillende tijden van den dag op een gong, vooral op de vijf tijden van het gebed, welke gebedstijden dan vooral door de „vromen” streng in acht worden genomen.

Op den 15^{en} van de maand heeft 's avonds weer een feest plaats, als bij het begin der maand. Dit feest noemt men *koenoe* (*). Ook bij deze gelegenheid gaat men de graven zijner nagelaten betrekkingen met water begieten.

Einde der vasten.

Op den 27^{en} van de maand gaat men eenige stukken pisang-schors halen, die men thuis op eenige stijltjes plaatst, welke bij de trap zijn opgesteld. Op de aldus gevormde tafel legt men een hoopje fijngemaakte damar of gom kopal. Is de avond gevallen, dan steekt men de damar aan, zoodat het geheele dorp is verlicht. Op de graven gaat men dan ook lichtjes plaatsen en besproeit ze ten derde male met water. De menschen kennen de beteekenis van dit feest niet en beweren, dat het eenvoudig dient ter voorbereiding van de *pitrah*-overgave. Met dit branden van lichten herdenkt men echter de overgave van den Koran door Allah aan de aarde. (Zie De Atjehers I, 252).

De beide volgende dagen zijn aangewezen om de *petara* (*pitrah*) rond te brengen. Deze godsdienstige belasting bestaat uit rijst of geld, of uit beide, en ieder brengt zijn aandeel hetzij naar den *goeroe*, van wien hij den Koran heeft leeren reciteeren, hetzij naar den *kali*, naar

(*) „Koenoe, Arabisch *كُونُو*, benaming van een gebed om Allah's bijstand en zegen voor Mohammed, gebezigd bij het *coeb'eh* of ochtendgebed, dus genoemd naar de daarin voorkomende woorden: *إِنَّا لَكَ قَانِتُونَ* — „wij gehoorzamen aan u”. Matthes, Boeg. Wdbk. i. v. koenoe.

den ima of naar den katibi. Deze pitrah is steeds veel minder dan de voorgeschreven hoeveelheid; wanneer men geld brengt, om daarvoor zoogenaamd rijst te koopen van den goeroe, bedraagt dit nooit meer dan 30 duiten, nog geen tien centen. In Parigi geeft men meestal 1 kati rijst en dan nog wat sirih, pinang en tabak daarbij.

Bij het rondbrengen van de pitrah dost men zich uit in fraaie kleederen, terwijl men zich de pitrah steeds achterna laat dragen. Wanneer men bij den persoon, aan wien men de pitrah komt brengen is gezeten, zegt een der gasten: „Neem onze petara in ontvangst”. De goeroe of katibi laat dan een koperen bord (Mal. doelang) halen, dat met wit katoen bedekt en vóór de bezoekers geplaatst wordt. Op de doelang legt men dan de pitrah, meestal de hoeveelheid van vijf kokosdoppen ontbolsterde rijst. Terzijde van de doelang plaatst men eene brandende kaars. Dan neemt de goeroe een handvol van de rijst, ruikt er aan en prevelt een d'o'a. Is hij hiermede gereed, dan zegt hij zijnen bezoekers de handen hemelwaarts op te heffen met de palmen naar boven (de gewone beweging voor het smeeken om hulp) en zegt daarbij eenige Arabische spreuken. Hierna geeft hij zijnen bezoekers op Mohammedaansche wijze de hand, waarbij de handen met een zijden of katoenen doek zijn bedekt. Ten slotte geven de bezoekers den goeroe nog wat sirih en pinang, waarmede de plechtigheid van de in ontvangstname der pitrah is afgelopen en de bezoekers huiswaarts keeren. De pitrah is geheel ten bate van hem, die haar ontvangt.

Meermalen hooren wij klachten omtrent het opbrengen van de pitrah, vooral wanneer de toch reeds arme Mohammedaansche landen langs den Zuidkant der Tomini-bocht nog geteisterd worden door hongersnood. Toch durft men zelden het opbrengen dezer belasting na te laten. Meermalen zeide men tot ons: „Wanneer wij geen pitrah geven, zeggen de goeroe's, dat wij geen zegen van Ala Ta'ala zullen krijgen; en als wij te weinig geven, willen zij het niet aannemen”.

De saka (zakāt) is bij naam wel bekend, maar slechts van zeer enkelen weten wij, dat zij haar opbrengen. Sommigen weten ook wel, dat deze bestemd is voor de armen, maar men redeneert: „Hier zijn geen armen, dus geef ik het maar aan den goeroe; die is arm en doet het godsdienstig werk voor ons” (*).

Het einde der vasten, d. i. de avond, waarop men de nieuwe maan-sikkel voor het eerst ziet, wordt weer aangekondigd met een geweerschot van 't erf van het hoofd; dit schot wordt met geweervuur begroet. Het einde der poeasa noemt men evenals elders in den Archipel: boeka poeasa, en dit is voor de menschen het feest bij uitnemendheid. Op den avond van boeka poeasa verzamelen zich nog meer lieden in de

(* Deze redeneering is juist en wordt overal gevolgd. Goeroe's behooren in den regel tot de meest rechthebbende behoeftigen. (Sn. H.).

moskee of in het huis van het hoofd (waar geen moskee of langgar is zooals in Saesoe) dan in het begin der vastenmaand. Tegen den morgen van den nieuwen dag wordt met grooten ijver op de trom geslagen, en dan geschiedt het dat ook vrouwen de moskee bezoeken, ja de mannen zijn dan slechts in kleinen getale tegenwoordig. Buiten dezen éenen dag vertoont eene vrouw zich nimmer in de moskee. Wij behoeven nauwelijks op te merken, dat bij deze gelegenheid allen in hunne beste kleederen zijn uitgedost.

Om half 7 begint de dienst met een gebed, dat men takabere⁽¹⁾ noemt, en dat wordt uitgesproken door een tijdelijk aanwezigen pandita, of anders door den ima of katibi. Na afloop hiervan geeft ieder der aanwezigen een gift (soedaka) aan den ima of pandita, die de takabere heeft gereciteerd; ieder draagt naar vermogen bij van f 0.25 tot f 2.— Dit geld verdeelen de ima en de kerkeknecht onder elkaar. Vervolgens wordt weder een kanonschot gelost op het erf van het hoofd als teeken van gelukwensch, waarna al de in de moskee verzamelde lieden elkaar op Islamsche wijze de hand geven en gelukwensen. Bakken met eten worden aangedragen in de moskee, en in en buiten dit gebouw doet men zich na alle onthouding te goed aan een maaltijd. Vele vrouwen gaan na dezen maaltijd weder de graven hunner betrekkingen bezoeken, terwijl anderen zich met de mannen op weg begeven ten einde bezoeken te gaan brengen om vergiffenis te vragen voor fouten (niet om geluk te wenschen). In de bezoeken schrijft de adat ook eenigen regel voor; het hoofd van het landschap of van het dorp is steeds de eerste, wien men zijne opwachting gaat maken; overal wordt men ontvangen met gebak; vele bezoekers hebben zelfs een jongen achter zich zitten met een mandje of zak om daarin de verzamelde lekkernijen uit verschillende woningen mede naar huis te nemen. Van het gebak eet men gezamenlijk, nadat daarover eerst een do'a is opgezegd. De radja van Todjo Lariwoe had de gewoonte om aan ieder zijner bezoekers een cadeau te geven in geld; aan een hadji f 1.—, aan oudere dorpsgenooten f 0.25—f 0.50 en aan kinderen enkele duiten. Gedurende twee of drie dagen worden deze bezoeken bij elkaar afgelegd.

De maand Sapa.

In de maand Sapa (Safar)⁽²⁾ heeft nog eene plechtigheid plaats om zich eene goede gezondheid te verzekeren. Eenige Arabische woorden worden dan op een reep lontar-blad gekrast en naar de rivier gebracht.

(¹) Het Arabische تَكْبِيرٌ, verheerlijking van Allah door uit te roepen: Allah is groot" (Matthes, Boegineesch Woordenboek i. v. takabere, blz. 278.

(²) Waarschijnlijk wel op den laatsten Woensdag; zie Raboe Abéh in De Atjehers. (Sn, H.).

Het bekraste blad legt men in een kom en giet er water op; met die kom als waterschepper nu baadt men zich. Een goeroe zeide ons eens: „In de maand Sapa laat Allah 1000 ziekten op de aarde neerdalen; het eenige middel om zich tegen die ziekte te vrijwaren, is zich met Koran-teksten te baden”.

Maoelid (Maoeloe).

Het feest van Mohammeds geboortedag wordt niet altijd gevierd in de daarvoor bestemde maand. Men viert het meestal na den bepaalden tijd (12^{en} van de maand Rabi' al-awwal), aangezien men nooit bijtijds klaar is met de voorbereidselen, welke zeer vele zijn, daar de maaltijden, die men bij die gelegenheid gewend is te geven, veelal zeer kostbaar zijn. Bovendien is het feest niet met één dag afgelopen, maar duurt wel eene maand, daar men om beurten ma o e l o e-maaltijden geeft. Het hoofd van het landschap gaat hierin voor, gevolgd door andere leden van zijn huis, en daarna komen de notabelen, meestal drie familie's op éénen avond tegelijk. Wanneer de Toradja's geen schralen rijstooft hebben gehad en de Mohammedanen dus ook voorzien zijn van rijst, is de tijd van het Maoelid eene aaneenschakeling van maaltijden; maar is er gebrek, dan zijn de voornaamste plaatsen in de Mohammedaansche landschappen verlaten, daar men naar elders is heengegaan om niet zedelijk gedwongen te zijn een maeloe-maaltijd aan te leggen.

De m a o e l i d-maand was eertijds eene ruïne voor het volk; dag aan dag werden dan hanengevechten gehouden. Van iedere weddingschap bij die hanengevechten kreeg het landschapshoofd 20 duiten van een gulden, 80 duiten van een rijksdaalder en 120 duiten van iedere f 5.—

De voorbereidselen tot het Maoelidfeest bestaan in het aanbrengen van een katoenen hemel in het midden van de woning; daaraan zijn eene menigte zeer jonge vruchtrossen van den areca-palm gehangen, benevens pisang. Daaronder staat een vierkant geraamte van stukken hout of bamboe, meestal van 1 M³. of minder inhoud. Dit geraamte is bekleed met wit katoen en versierd met sterretjes, vlaggen en guirlandes uit gekleurd papier of katoen geknipt; van boven is de bak open gelaten. Op de hoeken staan van palmbiad gevlochten of van katoen vervaardigde vogels, terwijl ook op de punt van het open dak, dat bestaat uit vier stukken hout, die van de hoeken der kist uitgaande elkaar in het midden ontmoeten, meestal een grootere vogel van lapjes katoen genaaid, is gehangen. In den hier beschreven bak legt men van alles: allerlei vruchten en eene menigte van in kokosblad gevlochten pakjes rijst (kotoepa) en hard gekookte eieren. Deze gevulde huisjes heeten malige, het uit het Boegineesch overgenomen Maleische woord maligei „paleis” (voornamelijk dat gedeelte, waar de slaapvertrekken zijn). Naar de voorstelling der Mohammedanen zijn deze malige nabootsingen van de woning, waarin Mohammed werd geboren. De nagebootste vogels brengen

al het in de malige bijeengebrachte naar de jakera, naar Mohammed (1).

Wanneer de gasten zich op het erf van den feestgever hebben vermaakt met hanengevechten, gaan zij tegen het vallen van den avond het huis binnen. Allen, die de kunst verstaan, scharen zich dan bijeen tot het verrichten van een *sambahjang* (ritueel gebed). Zooals boven reeds is opgemerkt, neemt men zulk een *maoelid*-maaltijd dikwijls waar om ook eenige kinderen, die pas volleerd zijn in het Koran-reciteeren eene proef van hunne bekwaamheid te laten afleggen. Is de proef geleverd, dan gaan alle aanwezige mannen reciteeren uit het boek *Barasandji*. Dit boek bevat eerst zaligsprekingen over Mohammed, dan de *sila-sila* (*salsila*) of geslachtslijst en eindelijk de *djaimanja* (2), de lofprijzing op Mohammed, zijne gezellen en familieleden. Volgens anderen bevat dit boek ook den wiegezang van Patima bij de geboorte van haar eerste kind, voorafgegaan door eene lofprijzing op alle nabis van Adam af. Deze *Barasandji* wordt gedikird, hetgeen in de Tomini-bocht *mosikiri* wordt genoemd (naar het van de Boegineezen overgenomen woord voor *dikir*) of *mokaa-kasaka*, een inheemsch woord, waarmede men aanduidt het zingende voordragen van sommige gedeelten op rijm uit de *Toradja'sche* litteratuur.

Tegen het einde van het *dikir* gaan eenige lieden onder de gasten rond, en deelen stokjes uit, waaraan een papieren doosje is gestoken, dat welriekend is gemaakt met wierook, terwijl er bovenop een grafteeken is gestoken, uit vliermerg gesneden; het geheel is versierd met allerlei lapjes katoen; het moet het graf van Mohammed voorstellen. Gekomen bij dat gedeelte van het *dikir*, dat men naar het aanvangswoord *saraka* (3) noemt, springen alle lezenden op en plukken om strijd de aan den hemel opgehangen jonge pinangtrossen en pisang. De jonge pinangtrossen worden door de mannen in den hoofddoek gestoken, terwijl de vrouwen er den haarwring mede versieren. Dit brengt veel zegen aan (*mobaraka* = *Mal. bërkat*).

Nu heeft de eigenlijke maaltijd plaats, bestaande uit rijst, vleesch en visch, gevolgd door Inlandsch gebak. Na het nuttigen hiervan gaat men weer *dikir*, onder welken arbeid de inhoud van de malige onder de gasten wordt verdeeld. Het eten van die gaven brengt bijzonderen zegen

(1) Het denkbeeld, dat vogels een offer overbrengen, is den *Toradja's* eigen. Bij de inwijding van eene nieuwe woning wordt een klein huisje gemaakt, aan welks paaltjes men veeren bindt om het naar de geesten te brengen. Zulk een huisje wordt dan in de nok van de woning gebangen. Dit gebruik volgen de *Mohammedanen* nog trouw.

(2) *Ar. adjmâcîna* „hen allen”, het laatste woord van de zegenbede over Mohammed, zijne gezellen en familieleden „allen”. Van dit woord is de lettergreep *na* opgevat als en vervangen door het *Bare'nja*.

(3) Het Arabische *asjraka'l-badr al-moeniroe*, de lichtgevende maan (de Profet) is opgegaan; op Java en elders *asrakal* genoemd. (Sn. Hl.).

aan, want de „geest” van al dit voedsel is door de vogels naar Mohammed gebracht en door hem genuttigd. De zegen bij het nuttigen dezer spijzen is hierin gelegen, dat men ze tezamen met Mohammed eet ⁽¹⁾. Ten slotte wordt aan iedereen gast eene gave in geld (s o e d a k a), varieerende van f 2.50 tot f 0.10, uitgereikt. En hiermede is het feest bij den een afge-loopen om den volgende avond bij een ander te worden herhaald. Kaart-spel en dobbelen is bij dit feest streng verboden. De Boegineezen en h a d j i's ergeren er zich reeds genoeg aan, dat men bij het Maoelid hanen-gevechten houdt.

De herdenking van Mohammeds geboorte- en sterfdag, heeft de menschen op de gedachte gebracht om ook hunne eigen dooden te ge-denken. Men brengt namelijk in de m a o e l i d-dagen bordjes met rijst en ei naar de graven, en zet die er op neer, terwijl men er 's avonds lichtjes brandt.

Een maolied-feest, zooals boven werd beschreven, kan alleen worden gegeven door een min of meer vermogend man. Behalve de leden van het huis van het hoofd, waren er in Todjo gewoonlijk een dertigtal families, die het dedén. De geringe man vergenoegt zich met een eenvoudiger maal, dat s a n d j i ⁽²⁾ wordt genoemd; op dit maal worden een paar g o e r o e's genoodigd, maar overigens geen gasten toegelaten.

5. DE ISLAM IN HET DAGELIJKSCH LEVEN.

H u w e l i j k.

De bekende achterafstelling van de vrouw bij de Mohammedanen is bij de invoering van den Islam ook gaan drukken op de gewoonten zijner belijders uit de Toradja's. Dit valt daarom te meer op, omdat de positie der vrouw bij de Toradja's (dus vroeger bij Parigiërs, Saoesoeërs en Todjoërs evenzeer) zooveel vrijer en beter is dan die bij de Mohammedanen. Waar de bruidschat ⁽³⁾ bij de Toradja's zijn oorspronkelijk karakter van eene beboeting nog heeft behouden, is hij bij de Mohammedanen geheel

(1) De sjahbander van Parigi vertelde ons eens een droom, waarin een engel hem had gezegd, dat hij moest trachten uit te vinden den geboortedag van Abraham. Wanneer hij dien had gevonden, moest hij telken jare op dien dag een maaltijd bereiden, en Abraham er bij noodigen. Hij zou hiervan grooten zegen ervaren.

(2) Dit is natuurlijk niet anders dan eene verkorting van barasandji. Waarschijnlijk heeft men gedacht, dat dit bara niet bepaald bij het woord behoort, naar analogie van eenige Toradja'sche woorden, bijv. borosapoe en sapoe, dat beide „tegenspreken, ontkennen” beteekent, borosapoe echter sterker dan sapoe. Zoo is sandji een verkleinwoord van barasandji.

(3) De bruidschat bedraagt gewoonlijk 44 rijksdaalders of 44 realen (Boegineesche realen van f 2.—; wanneer de Toradja spreekt van een rea beteekent dit eene waarde van f 0.62¹). Over dit getal 44 zie men Hoofdstuk „Huwelijk”. Toen de voormalige troonsopvolger (aroe malolo) van Todjo met eene vrouw van gelijke geboorte huwde, bedroeg de bruidschat 4 slaven en f 1000.—. Slaven betalen ge-woonlijk 20 rijksdaalders of 20 realen.

ontaard in eene koopsom, die de vrouw maakt tot het eigendom van den man. Terwijl het onder de Toradja's zeer zelden voorkomt, dat eene vrouw haar man volgt, moet de Mohammedaansche haren man volgen, waarheen hij gaat, wanneer zulks zijn wil is. Dit is ongetwijfeld zoo geworden door invloed van den Islam. Op het erfrecht daarentegen heeft de Islam nog heel weinig invloed gehad; men volgt eenvoudig de inzettingen der Ouden, zooals wij die van de Toradja's hebben beschreven. Doordat evenwel de Mohammedaan zich meer aan veelwijverij overgeeft dan de Toradja en de ouderlijke erfenis niet vereenigd blijft om eene der dochters, die haar dorp niet verlaat, zooals bij de Toradja's, hebben bij de Mohammedanen geregeld boedelscheidingen plaats, die dikwijls aanleiding geven tot geschillen. Als regel geldt hierbij, dat alle kinderen gelijkelijk opdeelen in de erfenis van den vader.

Terwijl vele heidensche gewoonten bij de Mohammedanen nog in gebruik zijn gebleven (alleen wordt aan zulk heidendom door een stukje Koran-reciet wel eens een Mohammedaansche glimp gegeven) en daarom thans niet afzonderlijk worden medegedeeld, moeten wij hier de gewoonten bij het huwelijk afzonderlijk behandelen. Na vergelijking blijkt, dat vele Toradja'sche gewoonten daarin zijn overgebleven, maar ook Boegineesche gebruiken zijn ingevoerd, terwijl andere adats vervallen zijn als onbestaanbaar met de nieuwe beschouwingen over het huwelijk, door den Islam aangebracht.

Bij de Mohammedanen in de Tomini-bocht zijn twee wijzen van huwelijk-sluiten in gebruik. De eenvoudigste en meest voorkomende manier is deze, dat de jonkman zich verzekert van de liefde van het meisje. Hij bemerkt spoedig of deze al of niet aanwezig is, wanneer hij nu en dan een bezoek afleggende bij de ouders van het meisje, haar een of ander klein geschenk aanbiedt. Neemt zij dit geregeld aan, dan kan hij zich van haar verzekerd houden. Hij gaat dan bij hare ouders inwonen en laat zich door dezen gebruiken tot het verrichten van allerlei werkjes. Na verloop van eenigen tijd geeft hij het eigenlijke doel van zijne inwoning te kennen, dat zijne aanstaande schoonouders natuurlijk reeds lang hebben begrepen. Er heeft dan een onderhoud plaats tusschen de ouders van beide partijen, van welk gesprek de bepaling van den bruidschat het voornaamste onderwerp is. Is de bruidschat bepaald en voldaan, dan heeft er een huiselijke maaltijd plaats zonder veel vertoon, en de gebruikelijke huwelijksluiting met aanbod en aanname. Na twee of drie maanden worden de jongelieden beschouwd als vormende een afzonderlijk gezin, en kunnen zij zich vestigen waar zij willen.

De tweede manier is de officieele wijze van huwelijksluiting en deze heeft met alle plechtigheid plaats. Een oud familielid, meestal een oom van den jonkman, wordt dan afgevaardigd naar de ouders van het begeerde meisje; de jongeling kan echter ook zelf gaan. Leven de grootouders van het meisje nog, dan wordt de afgezant meestal naar dezen verwezen om van hen de beslissing te vernemen. Bij dit eerste bezoek heeft de bemid-

delaar meestal een ring bij zich, welken bij na bekomen voorloopige toezegging aan het meisje geeft als pand. Op deze eerste samenkomst wordt dan reeds door den huwelijksmakelaar en de familie van het meisje de dag bepaald voor de tweede samenkomst, waarop de verloving openbaar wordt gemaakt. Dit heet in de Mohammedaansche strandlanden *no- of mota ngka*, een Kaili'sch woord, dat hier is overgenomen, omdat het Bare'e of het Parigi'sch geen woord bezit voor het begrip „verloofd zijn”. Dan komt de bruidegom met zijne familieleden in het huis van zijne verloofde, waar ook hare familie inmiddels bijeen is gekomen. De jonkman brengt een geschenk mede voor zijne aanstaande vrouw, bestaande uit 2 koperen borden op voeten, waarop zijn gelegd: 1 stuk wit katoen, 1 paar ringen, 1 paar oorknoppen, *djimats*, 2 sarongs, 2 baadjes en aan geld ongeveer 5 rijksdaalders. Deze geschenken kunnen in sommige gevallen in geld worden voldaan, bijv. wanneer de bruidegom een vreemdeling is. Geschenken als boven genoemde zijn gebruikelijk onder goeude menschen. Familieleden van het landschapshoofd geven bij hunne verloving rijkere geschenken, terwijl bij geringe lieden het verlovingsgeschenk zich wel eens tot een ring bepaalt. Bij diezelfde gelegenheid wordt ook de bruidschat bepaald, die gemiddeld *f* 100.— bedraagt, maar bij dochters van hoofden kan klimmen tot *f* 300.— en bij slaven daalt tot *f* 15.—. Het behoeft nauwelijks te worden gezegd, dat zeer nauwlettend op den stand van beide partijen wordt gezien.

Is het paar verloofd, dan mogen de ouders het meisje niet meer aan een ander geven; zulks is eene van de zwaarste beledigingen, die dikwijls met bloed wordt gewroken. De duur van den verlovingstijd hangt van vele omstandigheden af. In het algemeen kan men zeggen, dat hoe hooger de stand der verloofden is, hoe langer de verlovingstijd duurt door de vele voorbereidselen voor het feest, welke dan noodig zijn. Bij aanzienlijken wordt de bruidschat een dag of drie vóór den huwelijksdag met veel luister naar het huis van de bruid gebracht, eene gewoonte, die men ongetwijfeld van de Boegineezen heeft overgenomen ⁽¹⁾. Men maakt dan een draagbak van bamboe, die wordt versierd met katoen en jonge arengabladeren. In dien draagbak, welke ongeveer door 10 man wordt gedragen, heeft men van allerlei vruchten gelegd; ook zitten er een jongen en een meisje in. De bak en zijn inhoud wordt nu onder veel gejoel in het dorp rondgedragen; dit moet eene sympathetische handeling zijn om het jonge paar een groot nakroost en voorspoed te verzekeren. De optocht vindt zijn eindpunt bij het huis van de ouders der bruid, bij wie dan de bruidschat wordt binnen gebracht ⁽²⁾.

(1) Vergelijk voor deze en andere hier volgende gebruiken: Dr. B. F. Matthes Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Celebes.

(2) In het Gorontalo'sche worden bij een aanzienlijk huwelijk twee groote karren rondgetrokken door wel 100 personen, een voor de bruid en een voor den bruidegom. In die karren zijn allerlei eetwaren en vruchten geladen. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. 40 blz. 283.

Voor het huwelijk wordt een goede dag uitgezocht. Soms gaat men hierbij wel te rade met de Boegineesche *kotika's*, maar meestal bepaalt men den huwelijksdag op nieuwe of volle maan, of op een der dagen tusschen deze beide in. In het algemeen geldt de regel: een huwelijk bij wassende maan gesloten geeft geluk, vermeerdering van bezittingen en een lang leven. Een huwelijk bij afnemende maan zal niet lang duren, en geen geluk aanbrengen.

Is de dag van het huwelijk bepaald, dan wordt de bruidegom door familie en vrienden geleid naar het huis van de bruid, eene gewoonte, die overal in Midden-Celebes voorkomt. Of dit geleiden overdag, dan wel bij avond zal plaats hebben, wordt ook vooraf vastgesteld; meestal is het laatste het geval. De vrouwelijke familieleden en vrienden van den man worden ongehinderd doorgelaten tot het feesthuis, waar zij aan den voet van de trap gekomen met rijst worden bestrooid; de bruidegom zelf met zijne mannelijke geleiders worden op den weg tegengehouden door slaven en jongens, die met dwars over den weg gehouden speren en stokken den optocht tegenhouden. Deze slaven en jongens moeten dan door middel van katoen, borden en duiten worden omgekocht, opdat zij de beletselen van den weg zullen verwijderen, zoodat de tocht voort kan gaan. Het afdingen der tochtgenooten en het eischen der belemmeraars gaat natuurlijk met veel leven gepaard. Dit tegenhouden op den weg noemt men *m e j a w a*, en de gift, welke men geeft om doorgelaten te worden, heet *p e l a w a*. Ook op de trap van de woning wordt men tegengehouden; hier moet men een grooter gift geven om doorgelaten te worden dan op den weg. Bij aankomst van den bruidegom met de zijnen worden eerst de nagels der gasten rood geverfd, *m o k o l o n t i g i* (*). Soms geschiedt dit ook reeds den dag voorafgaande aan dien van het huwelijk.

Zooals vroeger reeds is medegedeeld, hebben de Mohammedanen van de Tomini-bocht ook den bouwtrant hunner huizen van de Boegineezen overgenomen. Het huis is dus verdeeld in twee helften, waarvan de voorste de „ontvangzaal” is, en de andere de slaapvertrekken bevat. In de „ontvangzaal” vergaderen de mannen met den bruidegom, terwijl in de andere afdeeling de bruid fraai uitgedost zit, omringd door tal van vrouwen en meisjes. Dichtbij de ontvangzaal is eene afzonderlijke bruidskamer gemaakt van gaas en met allerlei versierselen belegd katoen; hierin zit de bruid, en vlak achter haar eene oude vrouw. Deze bruidskamer is door een gordijn onttrokken aan het oog van de in de ontvangzaal vergaderden. Soms heeft men twee gordijnen aangebracht met tusschenruimten, welke dan opgepropt zijn met vrouwen. Nu heeft de huwelijksplechtigheid plaats door een *l a b e* of een der geestelijken naar den

(*) *Kolontigi* is geen Boegineesch. De plant, van welke bladeren men de roode verfstof verkrijgt, heet in die taal *patji* (Maleisch *patjar*, de „henna”) *Kolontigi* is eene verbastering van het Makassaarsche *karoentigi*, *Lawsonia Alba*, nat. fam. der *Lythraceae*.

gewonen Mohammedaanschen ritus. Nadat deze plechtigheid is afgelopen en de bruidegom aan al de aanwezigen onder een doek de hand heeft gegeven, trachten hij en zijne vrienden het gordijn of de gordijnen op te lichten, waarachter de bruid is verborgen; maar de daar samengepakte vrouwen beletten hen dit met veel geschreeuw en eischen allen eene gift, meestal in geld en katoen, en in grootte afhangende van de nadere of verdere verwantschapsbetrekking van de vragende tot de bruid. Vooral de oude vrouw, die de bruid bewaakt, ontvangt een groot geschenk. Al deze geschenken om tot de bruid door te kunnen dringen, heeten *p e l a w a r i r a m p o t o e r o e a*, „de beletselen in de slaapkamer”.

Wanneer het den man eindelijk gelukt is tot zijne vrouw door te dringen, moet hij drie keer om haar heen loopen, en legt vervolgens zijne hand op haar hoofd en op elk harer dijen. Hiervoor moet hij aan de oude vrouw een geschenk geven van *f 5*.— Daarna haalt hij haar de versierselen uit 't haar en zet zich naast haar neer, aangegaapt door alle aanwezigen. Tusschenbeide wuift de man met een waaijer zijne vrouw wat koelte toe, maar zij zit stijf en strak voor zich te kijken en geeft geen acht op de woorden van de oude vrouw achter haar, die haar vermaant eens op te kijken en te lachen en die telkens iets aan hare kleederen heeft te schikken en glad te strijken.

Intusschen worden de koperen borden (*Mal. d o e l a n g*) met eten rondgebracht en heeft de maaltijd plaats. Het bruidspaar krijgt voor hen samen één *d o e l a n g*; de man brengt een paar maal wat rijst naar den mond der bruid, maar zij wil niet eten; ook de man nuttigt slechts een paar happen.

Na afloop van den maaltijd begint eerst de ware feestvreugde; terwijl de jongelui zich op het erf vermaken ('t is wassende maan) met kuitschoppen, schermen, spiegelgevechten en derg., plagen de anderen die binnen zitten de pas getrouwde vrouw. Één waarschuwt den man, dat zijne vrouw bijna in slaap valt en vermaant hem haar hoofd wat op te lichten, hetgeen de jonge man dan zeer gewillig doet. Een ander beweert, dat zij vuil in het oog heeft, en de man is dadelijk gereed haar met een doek het denkbeeldige vuil uit het oog te wrijven. Een derde zegt, dat zij speeksel om den mond heeft, dat de man zich dan haast af te vegen. Anderen declameeren een of andere Boegineesche pantoen (want het Bare'e of Parig'sch heeft zulke niet), die slechts half of in het geheel niet verstaan wordt, maar ieder vindt ze even aardig en lacht er om.

Langzamerhand gaan de meeste gasten naar huis en blijven de naaste betrekkingen nog achter. De bruid legt dan al haar opschik af en tracht op een onbewaakt oogenblik haar bruidegom te ontkomen. Meestal heeft hij haar nog in huis zijnde gepakt, maar soms moet hij haar nog naloopen tot over het erf van het huis. Deze nabootsing van de schaking wordt soms 3 avonden, soms 7 avonden herhaald en eerst dan acht men het huwelijk geheel voltrokken. Eene vergelijking met de huwelijksgewoonten der Toradja's zal ons spoedig de overtuiging geven, dat deze pas genoemde

gewoonte van het vluchten der bruid van de Boegineezen is overgenomen. (Zie Matthes, Ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 37).

Het huwelijk van Bagindali (Baginda Ali) met Patima (Fātimah) de dochter van Mohammed, wordt door de Mohammedanen als een ideaal huwelijk beschouwd; volgens het verhaal twistten de beide echtgenooten nimmer met elkaar. Daarom worden hunne namen meermalen aangeroepen in de d'o'a (formulieren) om het huwelijksgeeluk te verzekeren.

Huwt eene vrouw voor de tweede maal, dan betaalt men voor haar soms den geheelen bruidschat, soms de helft. Gewoonlijk heeft bij zulk een huwelijk toch eenige feestelijkheid plaats, al is het niet zoo uitgebreid als bij een eerste huwelijk.

Heeft iemand een kind bij eene vrouw buiten huwelijk verwekt, dan moet hij die vrouw trouwen; heeft hij hierin geen lust, dan zoekt hij een ander die deze vrouw wil huwen en die dan het kind als het zijne aanneemt.

Zoals boven reeds is gezegd, heeft de man het recht zijne vrouw mede te nemen, waarheen hij wil. Meestal bouwt hij een eigen huis voor zich, wanneer hij getrouwd is, zoodat de huizen der Mohammedanen gewoonlijk klein zijn. Sterft de man, dan heeft de vrouw het recht naar hare ouders of familie terug te keeren, maar meestal (vooral als zij kinderen heeft), wordt de weduwe onderhouden door de familie van den man. Een broeder van den overledene kan de weduwe huwen tegen betaling van den zelfden bruidschat, welke bij haar eerste huwelijk is betaald geworden.

Echtscheiding.

Echtscheiding is even gemakkelijk als in andere Mohamedaansche landen, maar de oude Toradja'sche zeden, waarbij in eene echtscheiding alle oudsten van het dorp of van meerdere dorpen zijn gemoeid, zijn ook bij de Mohammedanen nog niet geheel verdwenen, zoodat men wel degelijk rekening houdt met zijne verwanten en hoofden. Onder Mohammedanen komen echtscheidingen veel minder voor dan onder de Toradja's. Dit komt, omdat de Mohammedanen over het geheel meer vrouwen hebben, en de bruidschat bij hen ook veel hooger is dan bij de Toradja's.

Van het uitspreken van den *ṭalāq*, waarbij men driemaal zijn vrouw heeft verstooten, hebben wij weinig vernomen onder de Mohammedanen in deze streken. Wanneer een man niet meer getrouwd wenscht te zijn met zijne vrouw, twist hij met haar op Toradja'sche wijze en zweert niet meer met haar getrouwd te willen zijn. De familieleden komen er bij te pas, en als zij zien dat er niets meer aan te doen is, laten zij de scheiding toe. Alleen wordt er uitgemaakt wie de schuldige is ten einde te kunnen beslissen of de bruidschat moet worden teruggegeven of niet. De man kan zijn verstooten vrouw weer terugnemen, maar eerst moet zij een anderen man hebben gehad. De man mag zijne vrouw niet meer dan driemaal verstooten en telkens weer tot zich nemen, zoo beweren de gezaghebbende Mohammedanen hier, maar een voorbeeld is er nog niet van voorgekomen.

Telkenmale, wanneer de man zijn verstooten vrouw tot zich neemt, moet hij opnieuw den bruidschat betalen, maar het huwelijk heeft dan zonder eenige feestelijkheid plaats. Wanneer eene vrouw van haren man af wil zijn, plaagt zij hem zóó lang, tot hij van haar scheidt. Indien de man zijn vrouw verlaat en drie maanden lang niets van zich laat hooren, gaat de vrouw naar den kali en deze spreekt dan de echtscheiding uit; de vrouw brengt dan een sirih-doos met pinangnoten naar den kali. Gewoonlijk wacht men echter hiermede langer dan drie maanden.

Ongeveer drie maanden (of 100 dagen) na eene scheiding mag de vrouw eerst hertrouwen.

N a a m g e v i n g .

Op de gewoonten bij de geboorte van een kind heeft de Islam geen invloed gehad; alleen wachten sommige ouders voor het begraven der placenta tot het Vrijdag is. Ook roept een goeroe kort na de geboorte de baa (°) in de ooren van een jongen en de kama in de ooren van een meisje, waarna hij het kind aanbiedt aan de vier windstreken. De gebruiken bij zwangerschap en geboorte zullen dus worden opgenomen bij de beschrijving daarvan bij de Toradja's, daar ze weinig hiervan verschillen. Alleen bij de naamgeving treedt weer een groot verschil aan het licht. Terwijl de Toradja's in het geheel geen haast maken met het geven van een naam, zorgt de Mohammedaan, dat zijn kind er een heeft vóórdat het in de wieg wordt gelegd (een naam voor het kind vaststellen, vóórdat dit is geboren, is evenals bij de Toradja's verboden). Zoodra het kind is gebaad en toegedekt met lappen, wordt zoo mogelijk een goeroe geroepen, daarna geeft hij het kind een naam.

De namen zijn dikwijls Arabische. Hierdoor is men onderscheid gaan maken tusschen jongens- en meisjesnamen, welk onderscheid de Toradja's niet kennen. Ook gebruikt men voor jongens vele Boegineesche namen met het mannelijk lidwoord La; vrouwelijke namen met We treft men zelden aan.

In Parigi bepalen veelal de grootouders van het kind den naam, welke dan door den goeroe wordt uitgesproken. Soms ook wacht men met de naamgeving tot den 40sten dag, het einde der onreinheid van de moeder. Bij die gelegenheid komen de familieleden bijeen, en dan heeft een maaltijd plaats, waarop een do'a salama wordt uitgesproken. Een labe namelijk zegt vóór den maaltijd een do'a op; tegen het einde daarvan

(°) Baa, Toradj. uit-praak van bang (Mak. Boeg. Mal), de oproeping tot de kalit: kama Boeg., kamë, Ar. iqāmah, de oproeping om te beginnen met de galit. Wanneer het een jongen is, wordt hij be-bangd (rabangi); een meisje wordt be-kama-d (rakamal). Op het kleine feestje bij deze gelegenheid gegeven, wordt dikwijls ook uit de barasandji gereciteerd. Eene geit wordt geslacht en 44 pakjes rijst (kotoepa) worden voor den Nabi (Mohammed) gemaakt. Bij deze gelegenheid ook geeft de goeroe het kind een naam.

houdt hij de handen met de handpalmen naar boven geopend op en wordt hierin gevolgd door alle aanwezigen. Bij het einde van de d o'a zeggen allen h a m i (amin), strijken zich over het gelaat en geven elkaar de hand. Men beschouwt deze p o d o'a s a l a m a als een feest tot bevestiging van den levensgeest, waarbij het reciet, dat na den avondmaaltijd wordt verricht, en waarnaar niemand luistert, de heilaanbrengende plechtigheid is.

Haarknippen en tandenvijlen.

Bij de Mohammedanen is het eerste snijden van het haar der kinderen eene godsdienstige plechtigheid; bij de heidensche Toradja's is deze gewoonte geheel onbekend.

Het snijden van het haar, waarmede het kind geboren is, heeft plaats in de vastenmaand of bij het Maoelid-feest. Bij aanzienlijke personen wordt er een feest voor gevierd; in dit geval heeft het haarsnijden buiten den genoemden tijd plaats, en gaat dan gepaard met het tandenvijlen en de besnijdenis van nog andere kinderen. Het snijden van het haar heet m o t a n o a n a, uit welk woord men aanstonds kan opmaken, wat de Mohammedanen van de plechtigheid denken. T a n o a n a is de zielestof, de s o e m a n g a t van den mensch, welke zetelt op de kruin van het hoofd en in het haar hangt. Uit het hoofdstuk over de geestelijke en godsdienstige begrippen der Toradja's blijkt voldoende welk een voorname rol het hoofdhaar speelt in de animistische voorstellingen, die de Mohammedanen niettegenstaande hun nieuwen godsdienst behouden hebben.

Wanneer nu een goede dag is uitgekozen, wordt een g o e r o e of een h a d j i geroepen, die eene kokosnoot neemt; hiervan snijdt hij om het kiemgat een schijf van den nog zachten dop los, zoodat die schijf tot deksel dient van het overige gedeelte. Deze kokosnoot wordt dikwijls door inkerven en afschrappen van den bast versierd. Vervolgens laat hij drie plantjes zoeken: p a t o k o, s i m b a l a j a en k a d o m b o e k o e, welke plantjes in de geneeskunde van Midden-Celebes dáárom zulk een voorname rol spelen, omdat zij een taai leven hebben. Die plantjes moeten met wortel en al worden uitgerukt. Als ze schoon zijn gemaakt, worden ze in de jonge opengesneden kokosnoot gelegd. Wanneer nu de plechtigheid begint, strijkt de g o e r o e of h a d j i met de van kokoswater doorweekte wortels van pasgenoemde plantjes over het hoofd van het kind, en snijdt of knipt hem daarna wat haar af van voren, van achter en van beide zijden. Dit afgesneden haar legt men in de kokosnoot, en deze wordt tezamen met de gebruikte plantjes onder de nok van het huis bewaard. (De nok is in het algemeen de bewaarplaats van alles, wat den huisgenooten zegen aanbrengt). Deed men niet aldus, dan zou het kind voortdurend sukkelen en ziek worden. De geheimzinnig ontkiemende kokosnoot is de vasthouder van de zielestof van het kind, welke nog krachtiger wordt gemaakt door toevoeging van de genoemde plantjes. (Javaansche ouders,

die reeds twee of meer kinderen op één- of tweejarigen leeftijd verloren hebben, laten bij het kind, dat daarna geboren wordt, het hoofdhaar in het geheel niet scheren).

Voor het tandenvijlen, zoowel bij jongens als bij meisjes kunnen wij verwijzen naar de beschrijving van dit gebruik bij de Toradja's, daar het bij de Mohammedanen nog juist zoo geschiedt; alleen maken de Mohammedanen er eene feestelijkheid van en laten het tandenvijlen dikwijls volgen op de besnijdenis. De luister van dit feest hangt natuurlijk af van den stand der kinderen. De Minahassische onderwijzer J. Sekeh te Todjo beschreef zulk een feest, waarbij eenigé aanzienlijke meisjes de tanden werden gevijld, als volgt:

„De meisjes, aan wie de operatie zal geschieden zijn keurig uitgedost. Baadjes en sarongs zijn van witte foeja (dit is de voorgeschreven dracht); bovendien zijn ze behangen met allerlei pronk, gouden en zilveren versierselen, enz. In de rechterhand houden allen een ontbloot zwaard vast; de groote teen van den rechtervoet is bij haar allen en ook bij de vrouwen, die haar bewaken, omwonden met eene reep witte foeja. Van het huis is een breede afloop van bamboe gemaakt en op den grond aan den voet van dien afloop is een boog opgericht, versierd met jonge arenga-bladeren en geflankeerd door vlaggen.

„Is alles gereed, dan gaan de kinderen tezamen met hunne geleidsters langs genoemde trap naar beneden. Voorop gaan eenige oudsten van het dorp, die in de rechterhand een speer vasthouden. Hier achter gaat een oude man, die een doelang (koperen bord) vasthoudt, waarin alle ingrediënten voor het pinang-kauwen liggen; verder eenige aanzienlijke vrouwen en daarachter de slachtoffers. De heele optocht wordt omringd en gesloten door vrouwen, die allen in foeja gekleed zijn. Onder het loopen gaan twee mannen den stoet vooruit, gewapend met schild en zwaard, die al voortgaande voortdurend met elkaar een spiegelgevecht houden.

„De optocht begeeft zich naar een hut, waarin een trom en een gong zijn opgehangen, welke instrumenten voortdurend worden geslagen. Naast die hut staat een buffel vastgebonden; eerst loopen allen 7 maal van rechts naar links om den buffel heen en daarna nog eens 3 maal van links naar rechts. Na deze ommegangen houden de kinderen, die geopereerd zullen worden het touw vast, waarmede de kop van den buffel is vastgebonden. Een der oudsten neemt nu zijn speer en steekt den buffel in den oksel om de groote slagader te treffen. Een andere oudste is er spoedig bij om wat bloed op te vangen, waarmede hij de sarong der meisjes, wier tanden zullen worden gevijld, bestrijkt. Dan wordt de buffel verder afge maakt, en de stoet begeeft zich naar huis. Daarop heeft het tandenvijlen plaats, op dezelfde wijze als bij de heidensche Toradja's. Na deze handeling wordt een maaltijd van rijst en buffelvleesch aangericht. De geopereerden mogen gedurende 3 maanden geen vleesch of visch of zout eten, alleen rijst”.

Soms laat men een aanzienlijke tandvijling verrichten. Deze strijkt dan met een slijpsteen een paar malen over de tanden van den patiënt, spreekt daarna de geloofsbelijdenis en een zegenwensch uit, door de aanwezigheid met h a m i (amen) beantwoord en strooit rijst over aller hoofden. Na het feest wordt dan de tandvijling werkelijk voltrokken.

A k e k a.

De Mohammedanen aan den Zuidkant der Tomini-bocht gelooven, dat wanneer een kind sterft vóór zijn derde jaar, het nog geen zonden heeft, daarom gaat de ziel van zulk een kind rechtstreeks naar Allah. Na zijn derde jaar moet voor het kind een offer worden gebracht: voor een jongen twee geiten, voor een meisje één. Dit noemt men mosambale a k e k a (*). De tijd, waarop dit geschiedt, is zeer verschillend voor den een of voor den ander, want zulks hangt mede af van de tijdelijke welgesteldheid van het gezin. Wanneer evenwel een kind sterft, voordat dit offer voor hem is gebracht, spant men alle krachten in om de vereischte offerdieren te krijgen. Het slachten van de geit moet steeds geschieden door den vader zelf. Overlijdt de vader, voordat de a k e k a voor zijn kind is geslacht, dan moet bij den koopprijs, waarmede de a k e k a wordt gekocht steeds iets van het eigendom van den vader zijn, bijv. een baadje of een broek. Bij het slachten zegt de vader: „Bismillah enz., ik slacht de a k e k a van N. N., het kind van N. N.". Men zegt algemeen, dat wanneer het kind sterft het de voor hem geslachte geit berijdt en daarmede den vader tegemoet komt, wanneer deze sterft en zijn ziel in de j a k e r a komt.

Van het al of niet naar behooren brengen van dit offer hangt, naar men beweert, de vorming van het karakter van het kind af. T a o e m a s a l a a k e k a n j a is „iemand van een verkeerd karakter", omdat hij is „iemand voor wien het a k e k a-offer niet naar behooren is gebracht". Deze voorstelling berust op verwarring der Arabische woorden 'a q i q a h, de naam van het offer, en h a q i q a h, „werkelijkheid, ware toestand", die ook in het Boegineesch met elkaar worden verward, doordat zij vaak op dezelfde wijze (a k e k a, h a k i k a, h a k e k a) worden uitgesproken.

B e s n i j d e n i s.

In de Bocht van Tomini worden zoowel jongens als meisjes besneden. Van de besnijdenis der meisjes kan alleen gezegd worden, dat zij wordt verricht door eene oude vrouw, terwijl bij de operatie geen mannen mogen

(*) De 'a q i q a h is een offer, dat voor alle kinderen door de godsdienstige wet wordt aanbevolen. Men brengt het veelal op lateren leeftijd, zie „De Atjehers".

tegenwoordig zijn. Volgens mededeeling wordt een klein schilfertje van de clitoris afgesneden.

Van de besnijdenis der jongens wordt meer werk gemaakt. Meestal doet men dit in de maand Rabioe 'lawwal, waarschijnlijk om dan deze gebeurtenis tegelijk met den Maoelid-maaltijd te kunnen vieren. Dikwijls volgt de besnijdenis op het afsluiten van het onderwijs in het Koran-reciet, welke plechtigheid, gelijk wij hebben gezien, ook meestal in de Maoelid-maand valt. Alleen de grooten der aarde laten hunne kinderen wel besnijden buiten den genoemden tijd. Zij moeten alsdan daarvoor een afzonderlijken maaltijd aanrichten.

Gewoonlijk wordt de besnijdenis aan jongens van 12 jaar vóltrokken, maar de leeftijd varieert tot 15 toe; bij vele jongens wordt zij afhankelijk gesteld van het volleerd zijn in het Koran-reciet. Dikwijls ook worden zoons van den minderen man besneden tezamen met kinderen van een aanzienlijke, waardoor de kosten voor den eerste aanmerkelijk minder worden. Kinderen van slaven worden, zoo dit uitkomt, tezamen met die van hun heer besneden.

Een vermogend of aanzienlijk man noodigt een der *katibi* of ook den *ima* uit, de besnijdenis te bewerkstelligen; dikwijls ook wordt een *goeroe* of een man, die in dit werk bedreven is daartoe uitgenoodigd. Ieder mag besnijden.

Bij het besnijden gebruikt men een rond stukje hout van circa 3 cm. lengte, *patoe* of *podjoe'i* genaamd; een stuk rotan, gedeeltelijk gespleten en glad geschraapt, *poëpi* genaamd, en een scherp geslepen mes. Voordat de kunstbewerking zal plaats hebben, gaat de jongen baden en blijft een paar uur lang in het water met het doel den penis zoo koud en daardoor zoo ongevoelig mogelijk te maken. De man, die de besnijdenis zal bewerkstelligen, besproeit den jongen die in de rivier zit, driemaal uit eene witte kom, en geeft hem daarna die kom over om zich verder te begieten. De patiënt wordt gekleed in witte of gele kleeren (hoofddoek, baadje en sarong) en wandelt dan naar huis terug. Soms wordt voor een zoon van een hoofd de weg van het water tot aan het huis belegd met bladeren van den *aëca-palm*. Ook wordt hij wel eens op een zetel naar huis gebracht en driemaal om het huis heengedragen. Hij gaat dan in huis langs eene andere trap dan de gewone huistrap. Daarna volgt de maaltijd, waarna de trom wordt geslagen, en de besnijdenis een aanvang neemt. Telkens wanneer een jongen besneden is, wordt een gewerschot gelost.

De patiënt zit op den schoot van eene oude vrouw, die hem omarmt. Aan zijne zijde staat een koperen *doelang*, waarin eene uitgeloopen kokosnoot, welke eenige malen met garen omwikkeld is; verder een kom vol gepelde rijst, in het midden waarvan een Boegineesche waskaars is gestoken. Deze kaars wordt aangestoken en moet gedurende de geheele behandeling der besnijdenis blijven branden. De brandende kaars is eene wichelarij om te zien of de besnijdenis al dan niet slechte gevolgen zal

hebben; deze wijze van wichelen wordt bij verschillende gelegenheden nog door de Toradja's toegepast.

Wanneer nu de operatie zal beginnen, steekt de operateur het ronde houtje dwars in de voorhuid van den patiënt, zoodat zij wordt gespannen; dan klemt hij met den gespleten rotan de voorhuid vóór den eikel en snijdt haar hierlangs af met het mes. Wanneer de voorhuid is teruggesprongen, bindt hij haar met een reep foeja vast, opdat zij later misschien niet weer den glans zal bedekken.

Als bloedstelpend middel gebruikt men wel den inhoud van een rauw ei, dat over de wond wordt uitgestort. Men blaast op de wond en als dit nog niet helpt, maakt men een offer gereed, bestaande bijv. uit een of twee lappen katoen, welke men op een doelant naast den patiënt zet. Ook heeft men een bepaald soort ringen met roode steenen (akejama en akebadara genaamd) (1), welke de kracht zouden hebben het bloed te stelpen. Deze steenen worden bij alle mogelijke verwondingen aangewend.

Voordat de operatie plaats heeft, heeft men een pisang-blad met asch onder het te opereeren lichaamsdeel gelegd; op die asch druppelt het bloed. Na afloop van de operatie wordt dit blad met asch en bloed benevens het afgesneden stukje van de voorhuid onder de moskee begraven.

Zoodra de operatie is afgelopen, haast de moeder of grootmoeder van den besnedene zich de uiteinden van het hoofdhaar des jongelings in het water te dompelen en zijn sarong met dat water te besprenkelen. Daarna wordt een haan gehaald, van wiens kam een stukje wordt afgesneden, ten einde met het uit de wond komende bloed het hoofd van den besnedene aan te stippen. Vervolgens verwisselt de jongen zijn katoenen kleederen met een sarong van foeja. De uitgelopen kokosnoot, de kom met rijst en de haan zijn voor den operateur.

Gedurende drie of zeven dagen (hoofdenzonen houden het wel eens drie maanden uit) mag de besnedene het huis niet verlaten. Hij heeft dan een bepaald diët te volgen. In Todjo zijn voornamelijk eieren en Spaansche peper verboden, de eerste opdat de testikels (die, evenals eieren, tojoe heeten) niet zullen opzwellen en de tweede, omdat de urine bijtend zou worden. In Parigi is het diët zeer streng; de patiënt mag alleen rijst eten, die in bamboe is gekookt en welke hij moet eten uit een palmblad. Andere eetwaren en vruchten zijn hem gedurende dien tijd verboden. Aan het einde van deze 3 of 7 dagen wordt de patiënt naar het water gebracht; hij mag daarheen niet loopen, maar wordt gedragen of gaat te paard. Dan gaat hij zich baden. Geldt het een meisje (of meisjes) dan wordt aan deze plechtigheid een feest verbonden. Aan de rivier gekomen, moet het besneden meisje allerlei groenten fijnhakken als een

(1) 'Aqiq Jaman „agaat uit Jemen”, ake badara = Maleisch 'aqiq berdarah „bloedroode agaat”.

zinnebeeld van hare latere werkzaamheid als huisvrouw (*). Nadat zij dan zich zelf heeft gebaad, wordt een maaltijd aangericht. Het behoeft nauwelijks te worden gezegd, dat zulk een feest meestal voor eenige meisjes tegelijk wordt gegeven. Na het bad mogen de besnedenen gaan waarheen zij willen en ook de wond medicineeren.

Als medicijn om de wond spoedig te doen genezen, gebruikt men verschillende middelen, bijv. bladeren en stengels van *Jatropha Curcas*, tjila-zwartsel, waarmede de vrouwen zich zwarte vegen onder de oogen geven, soms kalk of ook het afschrapsel van den binnenkant van een kokosdop.

Wanneer de testikels van den jongen zijn gezwollen, houdt hij er een in de zon heet geworden rolsteen tegen aan, totdat deze koud is geworden; de gedachte, welke hieraan ten grondslag ligt, is: het gezwollen lichaamsdeel te doen uitdrogen. De wond is na 3 tot 15 dagen genezen.

Wanneer een besnedenen voor het eerst na de operatie den grond betreedt, laat men hem 7 maal met den voet op een bijlijzer en een slijpsteen trappen. Een dergelijke gewoonte bestaat nog bij sommige Toradjastammen voor kleine kinderen, die voor het eerst uit het huis naar beneden worden gebracht.

6. BEGRAFENIS.

Het overlijden.

Is iemand lang achtereen stervende, zonder den laatsten adem te kunnen uitblazen, dan laat men om dit proces te bespoedigen de 36e soerah uit den Koran genaamd *Jasi* (Ja Sin, naar de letters die vóór het aanvangswoord staan) voorlezen. Als een persoon den laatsten adem heeft uitgeblazen, is het eerste wat men doet een geweer afschieten, één- of tweemaal, al naar dat men kruit heeft. Bezit men geen geweer, dan wordt er een geleend, wanneer men ziet, dat het op een einde loopt. Familieleden en kennissen, door dit schot gewaarschuwd, komen in het sterfhuis samen, alwaar spoedig eenige ontboden *labe* of *goeroe* (meestal drie) verschijnen.

Vóór het lijk gezeten, lezen dezen de voor het baden bestemde *d o'a*, *d o'a m p a n d i o e*, „formulier bij het baden”, genaamd.

Het wasschen van het lijk.

Op den vloer van het huis worden nu eenige stukken bamboe gelegd, en daarop het lijk gelegd, dat wordt gewasschen en in wit katoen

(*) Vergelijk hiermede de gewoonte der oude Minahassers om bij het eerste buitenshuis brengen van een kind het bij den arèn-palm te brengen als het een jongen was en het daar symbolisch de bewegingen van het palmwijn-tappen te laten maken; en als het een meisje was, het op dezelfde wijze water te laten halen. Zie *Tontemboansche Teksten*, vertaling, blz. 271.

gewikkeld. Is de doode een man, dan wordt hij door mannen, is zij eene vrouw, dan wordt zij door vrouwen gewasschen. Het waschwater wordt gemengd met ingrediënten, waarmede men gewoon is zijn toilet te maken; namelijk: rijstemeel (b a d a genaamd, Maleisch b ě d a k), l e n d a k i of p o s a n i, een boombast, die de eigenschap heeft om in water te schuimen, en daarom meermalen in plaats van zeep wordt gebruikt; l e m o n t j o e s o e, een soort limoen, welks sap aangewend wordt om het haar te reinigen; k o l o n t i g i, waarmede de nagels der vingers rood worden gekleurd, en d a m e d a l o e, eene soort hout, welks nut men ons niet wist op te geven. De doode wordt onder het opzeggen van een d o 'a drie-maal met water begoten, en daarna gewasschen. Vervolgens wordt het lijk in een doek gewikkeld, maar ook dit inwikkelen moet volgens bepaalde regels gebeuren; eerst wordt het hoofd omwonden, dan het lichaam, ten laatste de voeten; daarna wordt dit lijkkleed eerst om den hals vastgebonden, daarna ombindt men het middel tegelijk met de polsen, vervolgens de knieën en eindelijk de voeten. Dan gaan zij, die dit alles hebben verricht, zich baden.

Op weg naar het graf.

Terwijl nu de bewoners van het sterfhuis druk bezig zijn, met het toebereiden van een maaltijd, houden de g o e r o e of l a b e een lijk-dienst (zij verrichten de ç a l ā t voor den overledene). Daarna wordt het lijk op een baar van bamboe gelegd, waarop het naar het graf wordt gedragen. Gedurende dezen tocht is het lijk toegedekt onder een soort korf van bamboelatjes, die weer bespannen is met wit katoen. Wanneer de afgestorvene behoort tot eene goeode familie, nemen dikwijls ook een paar meisjes plaats op de baar. Een hunner, aan het hoofdeind, houdt een regenscherm geopend boven het lijk, de ander houdt een mandje vast, waarin katoen en duiten, een geschenk voor de labe's, die zoo aanstonds de talaki zullen lezen. Hoe gering de begrafenis ook is, degenen die de baar, waarop het lijk ligt, dragen, zullen nimmer verzuimen te schermutselen met de huisgenooten van den overledene, die het lijk aan het graf willen betwisten. Dit moet eene van elders ingevoerde gewoonte zijn, daar de Toradja's haar niet kennen. Bovendien wordt uit het sterfhuis en uit de huizen, waarlangs het lijk gevoerd wordt, asch met water gemengd, geworpen, volgens het zeggen, opdat alle ziekten te zamen met het lijk zouden meegaan. Het water moet een zinnebeeld zijn van koude, gezondheid; en asch van het verstuiven, wegwaaien (van ziekten). Bij de Toradja's vindt men een dergelijk gebruik, dat tot doel heeft den geest van den overledene den terugkeer te beletten.

De teraardebestelling.

Is het lijk in het meestal ± 1 M. diepe graf gelegd, in eene op zijde

uitgegraven nis, dan plaatst men er schuin een plank (dindingari) tegenaan om het te beveiligen tegen de neervallende aardkluiten. Het graf wordt nu spoedig gedicht en gelijk gemaakt, een matje wordt daarop uitgespreid, en hierop plaatsen zich de goeroe of labe om de talaki te lezen, waarbij wat reukwerk wordt gebrand. Soms richt men een huisje op boven het graf. Op graven van aanzienlijken en hoofden vindt men dit huisje steeds.

De towali.

Zoodra het lijk is begraven, wordt een towali gereedgemaakt, d. w. z. het slaapmatje en het hoofdkussen van den overledene worden uitgespreid; daarover heen wordt een katoenen hemel aangebracht met gordijnen en daarnevens worden de goederen van den doode tentoongesteld. Meestal wordt op den 40^{en} dag na het overlijden deze towali weer weggeruimd. Ook de Toradja's kennen dit gebruik en noemen deze rustplaats van den overledene batowali. Op de vastgestelde dagen na het overlijden (zie beneden) wordt bij deze towali een lampje gebrand.

De gedenkdagen van den overledene.

Evenals alle Mohammedanen in den Indischen Archipel tellen ook die in de Tomini-bocht de nachten, welke verlopen na den sterfdag en van deze nachten worden de 3e, 7e, 14e, 21e, 28e, 40e, 50e, 60e, 70e, 80e, 90e en 100e herdacht met een maaltijd, waarbij dan minstens één labe wordt uitgenoodigd om te komen mangadji. De kleine man herdenkt deze nachten wel, maar de meeste er van slechts in den huiselijken kring, zonder aan anderen uitnoodigingen te zenden tot deelneming aan het doodenmaal. De 3e, 7e en 40e dag worden echter steeds bijzonder luisterrijk herdacht, de laatstgenoemde, de 40^e, zeker ook wel daarom, omdat dan de strenge rouw van de weduwe eindigt; zij legt dan wel is waar hare witte rouwkleeding nog niet af, maar zij mag toch weer buitenshuis gaan, bezoeken afleggen enz. Dit strenge rouwvoorschrift kan alleen eerder worden opgeheven, wanneer binnen die 40 dagen een ander dorpsgenoot overlijdt.

Het doodenfeest.

Dikwijls viert men op den 28^{en} of 40^{en} dag ook het doodenfeest voor den overledene, hoofdzakelijk wel daarom, omdat dan de kosten voor den doodenmaaltijd op dien dag samenvallen met die voor het doodenfeest. Dit doodenfeest kan men vieren, wanneer men wil (bij den kleinen man gaat het dikwijls onopgemerkt voorbij); dit is afhankelijk van den wel-

stand der familie; maar meestal zorgt men toch, dat het afgeloopen is vóór den 100^{en} dag na het overlijden.

Het doodenfeest heet *mompadoe* ⁽¹⁾ en bestaat hierin, dat het boven 't graf geplaatste huisje wordt weggenomen, en dat een gedeelte der gasten koraalsteenen aandragen, waarvan met leem een muurtje wordt gebouwd om het graf heen; tevens plaatst men dan ook twee steenen op het graf, één aan het hoofden- en één aan het voeteneinde. Een bakje met kauwingrediënten en eenige schoteltjes met eetwaren mogen dan ook niet ontbreken. Terwijl een gedeelte der gasten zich vermoeit met het aandragen van steenen, zitten een aantal *labe* te *dikir* in het sterfhuis, eene zaak, die steeds de ergernis opwekt der *Toradja's*, wanneer zij het doodenfeest van Mohammedaansche verwanten bezoeken. Het geloof bestaat, dat zoolang het *mompadoe* voor een lijk nog niet is gevierd, de ziel van den overledene bij het graf vertoeft; vandaar dat tot op dien tijd een huisje boven het graf moet staan, om die ziel tegen regen en zonneschijn te beschutten. Eerst na het *mompadoe* stelt men zich voor, dat de ziel naar de *jakera* of *ahera* gaat. Om haar deze reis gemakkelijker te maken, slacht men tusschen den 10^{den} en 27sten dag na het overlijden een bok, die geenerlei gebrek heeft, welks oortoppen ook niet zijn gekloofd of afgesneden (eene mutilatie, welke men dikwijls verricht om zijn eigen dieren van die van anderen te onderkennen). Op dezen geslachten bok rijdt de ziel de *jakera* binnen ⁽²⁾. Men onderstelt, dat de *labe* en *goeroe* door hun Koran-rciet de *soemanga*, de zielestof van alle offers naar de *jakera* overbrengen, zoodat het voedsel zonder kracht overblijft. De *labe* zijn hier dus getreden in de plaats van de heidensche priesteressen, wier zielestof ondersteld wordt op te stijgen naar het godenrijk, alwaar zij een offerande overbrengen en hun verzoek doen. Zie beneden, bl. 377.

De begrafenis van een hoofd.

Het spreekt van zelf, dat de teraardebestelling van een landschaps-hoofd met veel meer omslag gepaard gaat dan boven is beschreven. De dood van een hoofd wordt aangekondigd met tien kanonschoten, en niet zoodra zijn deze vernomen of er ontstaat groote drukte in het dorp, de menschen gaan in groepen naar de woning van den overledene, en 's avonds verzamelen zich de oudsten om met de familieleden van het overleden hoofd te beraadslagen, hoe de begrafenis zal worden geregeld. Boodschappers worden gezonden naar alle streken van het landschap om

(1) De stam *padoe* beteekent in het Napoesch „weg, verdwenen”, in de taal van Boeol „verbergen, bedekken”. Men kan dus *mompadoe* vertalen met „bedekken”, n. l. den grafheuvel met steenen.

(2) Eens beloofde een *hadji* aan de vorstin van Saesoe, dat zij op zijn tulband deze reis zou mogen doen, wanneer zij hem ter wille was in eene mijnbouw-aangelegenheid.

alle onderhoorigen kennis te geven van het sterfgeval, opdat de verschillende dorpschouffden zich kunnen verzamelen. Anderen worden uitgezonden om eene lijkstaf te hakken uit een boomstam op dezelfde wijze als de Toradja's zulks doen. Voor het landschapshoofd Papa i Hainta in Parigi heeft men vier keer eene kist moeten maken. De eerste twee waren te veel uitgehold en spleten. De derde bleek te klein te zijn; daar het lijk zich ten gevolge van het ontbindingsproces had uitgezet. Ten slotte had men eene zeer groote kist gemaakt. Toen drie kisten voor niets waren vervaardigd, zei men, dat de overledene wonderen deed (m o b a r a k a, omdat het lijk na den dood nog groeide), en zijn ongenoegen over een of ander had te kennen gegeven. Men beloofde toen drie koppen aan het lijk, naar het aantal kisten, dat voor niets was gemaakt.

Gedurende den eersten dag en de daarop volgende dagen wordt het lijk bewaakt. De adat schrijft voor, dat dit door 24 jonge meisjes moet geschieden, maar meestal zijn er niet meer dan zes, wier eenige werk het is met eenvoudige waaiers (waarmede gewoonlijk het vuur in den haard wordt aangewakkerd), de vliegen van het lijk af te houden. Overdag en 's nachts wordt in het sterfhuis op trom en gongen een bepaalde muziek gemaakt; die in Todjo patigonggo, in Parigi tinti nggabara wordt genoemd; deze wijs mag alleen voor een hoofd worden geslagen; naar de meening der menschen dient dit om den geesten kennis te geven van het overlijden van het hoofd. De genoemde muziekinstrumenten worden geslagen door lieden van goeden huize. Deze patigonggo laat zich hooren zoolang het lijk boven aarde staat.

Na het m a n g a d j i wordt meestal bij het lijk een lijkzang gezongen, w a l e n t o e m a n g i genaamd, evenals ook de gewoonte der Toradja's is. Wanneer een dergenen, die in het sterfhuis waken in slaap valt, wordt zijn gelaat door een ander met roet zwart gemaakt. Men maakt hierbij geen onderscheid tusschen ouden en jongen van dagen; ook begiet men elkaar wel met water om den geest frisch te houden. Bij deze gelegenheid geven de Todjoërs en Parigiërs elkander ook raadsels op. Van droefheid bemerkt men niets, daar aan scherts en gelach geen gebrek is.

Iederen avond wordt een voorgeschreven gedeelte uit den Koran bij het lijk gereciteerd; dit noemt men in Todjo m o d o d j a, (Boeg. m a' d o d j a „waken") in Parigi n o t o w a l i. Allen doen aan dit m o d o d j a afwisselend mede, zoowel zij, die een waardigheid bekleeden in den Mohammedaanschen eeredienst, als zij die deze niet hebben. Men houdt dit reciteeren meestal uit tot na middernacht. Telkenmale, wanneer het m o d o d j a is afgelopen, krijgen de deelnemers een koperen bord (d o e l a n g), gevuld met allerlei gebak en zeer slappe thee. Naast het lijk brandt men voortdurend wierook; dit vuur mag niet uitgaan.

Op den tweeden dag na het overlijden wordt het lijk gewasschen, zooals dit boven reeds is beschreven. Wanneer het lijk gekist is, geven twee kanonschoten van dit feit kennis aan de buitenwereld. Na het kisten wordt aan alle onderhoorigen een stuk wit katoen uitgedeeld, dat

men gedurende 100 dagen na den sterfdag als hoofddoek moet dragen. Dit heet *tali boeja*. Deze lap wit katoen vervangt de aloude lap ongekleurde *foeja*, die tot de rouwdracht behoorde.

Het lijk wordt niet dadelijk begraven; hiermede moet worden gewacht tot de hoofden der onderhoorige en bevriende landschappen, en de verwijderde familieleden bijeen zijn. Daarmee wordt de kist gesloten en de naden met klei en damar dichtgestopt, terwijl een bamboe-buis onder in de kist het lijkvocht afvoert in een pot onder het huis. In Todjo en Parigi heeft men de gewoonte zulk een lijk met zout en ongepelde rijst te bestrooien, waardoor het spoedig uitdroogt en zijn stank verliest. De kist wordt op eenige matrassen geplaatst en er boven wordt een troonhemel gespannen, terwijl vele kleedingstukken en goederen van den overledene daarbij worden uitgestald. Zooals wij boven hebben gezien heet dit *towali*.

De bijeengekomen onderhoofden beraadslagen nu met de oudsten, wie als opvolger van het overleden hoofd zal worden gekozen. Deze gelegenheid moet vóór de teraardebestelling worden beslist, want op het graf moet de keus wereldkundig worden gemaakt.

Wanneer nu alles gereed is, zal de teraardebestelling van het lijk plaats hebben. In de Tomini-bocht volgt men de Boeginesche gewoonte om het lijk niet langs de gewone huistrap naar beneden te brengen, maar men breekt een der wanden open en maakt van hieraf een breeden afloop naar beneden (zooals ook de Toradja's dikwijls doen). De begrafenis heeft steeds plaats na den middag om een uur of één; of hierbij nog gedacht wordt aan de nederdalende zon, die de ziel van den overledene met zich medeneemt naar het schimmenland, een denkbeeld, waarvan de Toradja zich nog zeer wel bewust is, is ons van de Mohammedanen niet mogen blijken.

Langs den voor deze gelegenheid gemaakten afloop wordt nu de zware kist naar beneden gedragen, van welk feit weer aan de buitenwereld kennis wordt gegeven door twee kanonschoten. Is men op den grond gekomen, dan wordt de kist geplaatst op een reuzendraagbaar, onder een daarop aangebrachte tent van wit katoen, versierd met lapjes rood en geel katoen en aan de randen afgezet met een soort borduurwerk van goud- en zilverdraad, in het vervaardigen waarvan vele Toradja'sche en Parigi'sche vrouwen eenige vaardigheid hebben gekregen. Op de draagbaar nemen ook plaats 6 jonge meisjes, die de kist voortdurend moeten bewaalen om denkbeeldige vliegen van het lijk te houden, eene handeling, die bij tusschenpoozen ook is verricht, toen het lijk reeds gekist nog boven aarde stond. Achter op de draagbaar nemen ook vier jonge mannen plaats; ieder heeft een koperen doelang in de hand, gevuld met kwartjes en haantjesduiten, vermengd met gepofte rijstkorrels. Hiervan wordt onder het grafwaarts dragen voortdurend onder de menigte gestrooid, die hiernaar ijverig grabbelt. Behalve eindelijk een jonge man, die een geopend zonnescerm boven het hoofdeneinde van de kist ophoudt,

nemen op de baar nog twee personen van invloed plaats, familieleden van het hoofd, om den stoet te regelen en door hun gezag ongeregeldheden te voorkomen. Meer dan 100 mannen heffen de van lange draagstokken voorziene draagbaar op om haar grafwaarts te brengen. Voorop gaat een man, die de vlag van het landschap Todjo draagt. Deze vlag, die door ouderdom bijna geheel is vergaan en daarom niet meer te ontvouwen is, behoort tot de rijkssieraden, *a r a d j a a* (zie Hfdst. „Todjo”). Ook de andere rijkssieraden worden vooruitgedragen, begeleid door twee gongs en een trom, die worden geslagen, zoodra de troep zich in beweging stelt. De rijkssieraden van Parigi zijn weer anders, en stammen uit den tijd, toen Parigi in het midden van de vorige eeuw nog veel aanraking had met de Oost-Indische Compagnie door de bezetting, die deze in Parigi had liggen. Voorts draagt een der verwanten nog allerlei gedragen kleederen van den overledene, en een ander heeft een schaal bij zich met gloeiende houtskool, waarop voortdurend wierook wordt gebrand. Een paar jonge mannen vergezellen den stoet met geweren, die zij onophoudelijk afvuren. Onder een oorverdoovend geschreeuw en onophoudelijke schermutselingen gaat men vooruit, maar meestal neigt de zon reeds ten ondergang, voordat de stoet aan het niet ver verwijderde graf is aangekomen. Zoodra de draagbaar bij het graf is neergezet, vallen de dragers aan op de tent van katoen die daarboven is gespannen; dit katoen is voor hen. Wanneer de baar onttakeld is, wordt de kist opgenomen en in het graf neergelaten; het deksel wordt op een kier gezet, en nu wordt het graf met aarde gevuld. Evenals bij eene gewone begrafenis leest men boven op het graf de *t a l a k i*, alleen met dit onderscheid, dat het hier de *k a l i* is, die het doet, bijgestaan door de verschillende *k a t i b i*, *i m a* en *b i l a l a*. Wanneer de *t a l a k i* is gelezen, gaan eenige mannen onder het volk rond en verdeelen gaven in geld onder hen; de grootte van deze gaven hangt af van rang, stand en ouderdom van hem, die ze ontvangt. Bij den dood van het laatste Todjo'sche hoofd in 1902 varieerden deze gaven (*s o e d a k a* = *M a l. s e d e k a h*) tusschen *f* 5.— en *f* 0.25, zoodat wij de gezamenlijke uitgaaf bij die gelegenheid op een duizend gulden berekenen. Voor het lezen van de *t a l a k i* ontvangt de *k a l i* een kistje, waarin 40 rijksdaalders, eenige stukken katoen, een koperen *d o e l a n g* met kommen, borden en glazen, en een bultzak met hoofdkussen. De afloop der teraardebestelling wordt bekend gemaakt door het afvuren van twee kanonschoten. Voordat nu de menigte zich verspreidt, gaat een daarvoor aangewezen persoon (bij den dood van het hoofd van Todjo was dit de *d o d j a*, kerke-knecht) op het graf staan en deelt met luide stem mede: „N. N. (het pas overleden hoofd) is gestorven. N. N. (de persoon daartoe door de oudsten en dorpschouwen gekozen) is nu ons hoofd”. Vervolgens keert een ieder naar zijn woning terug.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat de geheele bevolking mede bijdraagt aan de onkosten van het feest. Een overblijfsel van deze gewoonte is een eigenaardig gebruik in Parigi: Vroeger was het daar

gewoonte bij het overlijden van een lid der familie van het landschaps-hoofd, dat ieder gezin een bos brandhout aanbracht op een der gedenkdagen van het overlijden. Dit doet men thans niet meer, maar daarvoor brengt men nu een aantal vierkante stukjes hout, waarin figuren zijn gesneden, en die men als een bos hout op den rug draagt. Bij de woning van het hoofd gekomen, legt men die stukken hout onder het huis. Een oude van dagen kan met drie stuks volstaan, jongeren met vijf; maagden beschilderen die stukjes bovendien.

Rouw.

Met de begrafenis treedt ook de rouw in, die 40 dagen moet duren. Aan den geheelen Zuidkant van de Tomini-bocht zijn deze rouwvoorschriften dezelfde: men mag niet weven, men mag geen geweer afschieten in de nabijheid van het dorp; alle soort van leven, waaronder getwist en gekijf moet worden vermeden; kokosnoten mag men niet uit de boomen laten vallen, en tusschen twee bepaalde punten aan de kust mag niet worden gezeld. Iemand, die een dezer voorschriften overtreedt, wordt beboet; de grootte der boete is afhankelijk van den stand van den overtreder.

De bewaking van het graf.

Op het graf wordt een hut opgericht, waarin een troonhemel, versierd met trossen jonge areca-noot; in die hut heeft men ook rustbanken aangebracht, want tot aan den 100^{en} dag moet het graf des daags worden bewaakt; dit bewaken geschiedt door 6 jonge meisjes en 6 jonge mannen, die allen van goeden huize moeten zijn; zij heeten *pandaleka* (¹). Iederen avond begieten zij het graf met water, ontsteken wierook, steken een lamp aan, die op het graf hangt, en keeren dan huiswaarts. Den volgenden morgen komen zij daar weer samen, blijven er den geheelen dag, met elkaar pratende, lachende en spelende, tot de 100 dagen na het overlijden voorbij zijn.

De spelen, die men bij die gelegenheid pleegt uit te voeren (ook alle andere kinderen en jongelieden in het dorp is het dan toegestaan deze spelletjes te doen), zijn waarschijnlijk van de Boegineezen overgenomen, althans de Toradja's kennen ze niet. Zij zijn: 1°. een spel met vruchtpitten, die men in gaten, welke in een blok hout zijn aangebracht, rangschikt. Dit heet *mokalatja* (bij de Boegineezen *galatjeng*, waar het ook in den rouwtijd wordt gespeeld); 2°. een spel, waarbij een aantal

(¹) Boeg. *pandalekeng* of *pangolo*, „dus genoemd de hofdames die om beurten den ganschen dag in tegenwoordigheid van den vorst of de vorstin zijn, om bijv. voor het eten en de kleeding te zorgen, of degenen te ontbieden, die de vorst of vorstin verlangt ontboden te hebben” (Dr. B. F. Matthes i. v. *pangolo*, blz. 833).

dunne bamboelatjes in de hoogte wordt geworpen, waarna men weer zooveel als mogelijk is er van tracht te grijpen, of ze afwisselend op den rug van de hand doet neerkomen; dit heet *mosipati*; 3°. een spel buitenshuis, bestaande in het werpen van kokosdoppen, dat *motibe* heet.

De belooning der bewakers bestaat in stukken katoen, baadjes of iets anders, afhankelijk van de mildheid der familieleden van den overledene. In Parigi wordt niet meer den geheelen dag bij het graf gewaakt. Alleen 's morgens en 's avonds doen de *pandaleka* eenige ommegangen om het graf, waaraan ook de *sorodadoe* mededoen. (Zie Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootschap, Jaargang 1898, blz. 51—54). Wanneer oudtijds voor de bewaking van het graf een slavengezin werd aangewezen, was dit gezin na afloop der 100 dagen vrij.

De gewoonte om bij een graf te waken is ongetwijfeld nog een overblijfsel uit den heidentijd. Zooals wij toch later zullen zien, worden de graven van hoofden in sommige streken van Midden-Celebes ook bewaakt. Gelijk boven is gezegd, veronderstellen de Mohammedanen, dat de ziel van den overledene zich bij het graf ophoudt, zoolang het doodenfeest nog niet is gevierd; de bewakers en bewaaksters vormen dus het gezelschap van het overleden hoofd.

Men viert zoo spoedig mogelijk het doodenfeest; bij een vrouwelijk hoofd in Todjo had het plaats op den 50^{en} dag, bij een der hoofden in Parigi op den 70^{en} dag, als maar het feest vóór den 100^{en} dag heeft plaats gehad. Heeft het maken van een muur om het graf van een hoofd plaats, dan worden bij die gelegenheid onder de aanwezigen ook giften (*sosedaka*) rondgedeeld, en als de beide grafsteen (*paesa*) aan hoofden- en voeteneind zijn opgericht, wordt hiervan weer kennis gegeven door het lossen van tien schoten.

Koppensnellen bij den dood van een hoofd.

Tot voor korten tijd was het gewoonte, dat het lijk van een hoofd niet ter aarde werd besteld, voordat er eenige menschenhoofden waren gesneld. Ofschoon in lateren tijd het lijk wel eerder werd begraven, bestond tot aan de komst van het Gouvernement de gewoonte om voor het overleden hoofd eenige menschenhoofden te halen. Meermalen zonden bevriende landschapshoofden een slaaf of slavin om voor die gelegenheid te worden geslacht, of zij zonden ook een menschenhoofd. Zoo deed in den laatsten tijd het hoofd van Mapane dit bij het overlijden van het Parigi'sche landschapshoofd Papa i Hainta in 1897. Bij die gelegenheid werden volgens het zeggen 7 menschenhoofden geleverd. Meestal kregen Toradja's de opdracht ze te snellen. Bij het overlijden van het hoofd van Mapane in 1901 viel mede een slachtoffer en geruimen tijd na zijn overlijden zond een der Loewoe'sche hoofden, Ambe Ma'a als teeken van vriendschap een menschenhoofd. Toen Djooe Boki van Todjo in 1901 overleed, kreeg de

Toradja-stam der To Bae de opdracht menschenhoofden te leveren, en eene maand daarna kwam dan ook hun hoofd Ta Moangkoe met vier hoofden van den stam der To Wana. Na den dood van Lariwoe, het hoofd van Todjo, in 1902, was een onzer juist ter plaatse, toen een troep To Lage een kop kwam brengen, ten einde daarmede het graf van het overleden hoofd te wijden. Dat in dit opzicht het Mohammedanisme nog niet veel verandering heeft gebracht in de gedachten der menschen, wordt mede bewezen door het feit, dat een neef van het laatstelijk overleden hoofd van Todjo zelf sneltochten organiseerde.

XII. PRIESTERESSEN EN HARE WERKZAAMHEDEN.

Onderscheid tusschen de priesteressen van de Bare'e-Toradja's en die van de Berg-Toradja's. — Hoe men priesteres wordt. — Loon der priesteressen. — De woerake-geesten. — Mompasilangka. — Kleeding der meisjes. — Motaro. — Het betrekken van de langka. — Molontjoali. — Mowoerake mooko lipoe. — Het koppensnellen in het pakawoerake. — De laatste dag. — Verhaal van het ontstaan der priesteressen-werkzaamheid. — Voor welke gelegenheden de priesteres geroepen wordt. — Watanja. — Terugbrengen van de zielestof. — Mantend rare. — Woerake mpompalakana. — Ra'anja. Mowoerake bij een doode. — Mompatirani. — Mowoerake ritana. — Mowase. — Ratanga. — Ziek gemaakt door anitoe. — Ziek gemaakt door majasa. — Ziek gemaakt door de geesten op den akker. — Moaro. — Mantondo oelo. — Tanadoesi. — Inwijding van een nieuw huis. — Opsporen van een reisgezelschap. — Mowoerake tanoana mpae. — Maboentasi lamba.

Onderscheid tusschen de priesteressen van de Bare'e-Toradja's en die van de Berg-Toradja's.

De Toradja's van Midden-Celebes kennen geen priesterstand. Gelijk wij reeds meermalen gelegenheid hadden op te merken, worden de verschillende godsdienstige handelingen verricht door den huisvader, of door een oude van dagen, die door lange ervaring weet, hoe goden en geesten moeten worden aangeropen. Een jonger familielid zal zich aan zoo iets nimmer wagen. Ieder op zich zelf kan dus als priester optreden. De reden hiervan is, dat de volksgodsdienst zoo goed als alleen de gemeenschap met de gestorven voorouders onderhoudt. Het ligt voor de hand dat dit door de eigen familieleden wordt gedaan en wel door het hoofd der familie, die tevens als oudste, het naast staat in betrekking tot de gestorvenen. Priesteressen, dus bepaalde deskundigen, zijn alleen noodig om de betrekkingen te onderhouden met de goden der bovenwereld, met wie men niet door familiebanden is verbonden, maar die alleen bereikbaar zijn voor hen die de wegen en de middelen daartoe kennen. Voor dit laatste is eene min of meer geregelde opleiding noodig en wel bij het mowoerake onder de Bare'e-Toradja's, en bij het mobalia bij

Parigiërs, Paloeërs, en de Berg-Toradja's. Tusschen dit moworake en mobalia bestaat een wezenlijk verschil (¹). Terwijl toch bij het eerste ondersteld wordt, dat de zielestof (tanoana) van de priesteres haar lichaam verlaat om hulp te zoeken bij de geesten, komt bij het mobalia juist een geest in het lichaam van de priesteres om door haren mond te openbaren, wat moet worden gedaan. Wij moeten beide soorten van priesters en priesteressen dus wel van elkaar onderscheiden.

De Bare'e-Toradja's kennen bijkans alleen priesteressen; zij dragen den naam van tadoe mboerake, „voorgangster of leidster bij het moworake". Slechts als weinige uitzonderingen bekwamen zich ook mannen tot dit werk. Deze mannen stellen zich dan meestal aan als vrouwen: zij kleeden zich als zoodanig en laten zich bij hun tweeden naam naar een hunner (aangenomen) kinderen of neven (nichten) noemen niet met het praedicaat „vader" maar met „moeder". Zij zijn dan ook zeer ontsticht wanneer men hen aanspreekt met tama, „oom"; daarentegen toonen zij zich zeer in hun schik, wanneer men hen „tante" noemt. Deze als vrouwen zich aanstellende mannen heeten bajasa (²). Maar hoe weinig zij voorkomen blijkt wel hieruit, dat wij bij een onderzoek naar hen in 1901 ingesteld, slechts zeven van deze bajasa hebben kunnen ontdekken in de geheele Posso-depressie. Wanneer men de Toradja's zelve er naar vraagt, waarom deze mannen zich als vrouwen aanstellen, dan zeggen zij steeds, dat zij zulks uit lafheid doen. Wij kennen een oud man, van wien zijne familieleden allen zeggen, dat hij jong zijnde bajasa had willen worden, wanneer zijne bloedverwanten dit niet hadden verhinderd. Deze man kenmerkt zich door een groote mate van vrouwelijkheid, is nimmer in den oorlog geweest en is zeer onverschillig voor het geslachtelijk leven. Van sommige dier bajasa vertelde men ons, dat hun geslachtsdeel „ongeveer zóó lang was", en men wees daarbij een lengte aan van anderhalf vingerlid. Waarschijnlijk waren dezen dus hermaphrodieten. Van een ander, iemand uit Palande, vertelde men ons, dat hij aanvankelijk gewoon leefde als een man, gehuwd was, en een kind had. Eens ging hij uit koppensnellen bij de To Kinadoe; bij die gelegenheid werd hij achtervolgd, en ontsnapte ternauwernood aan den dood. In zijn land teruggekeerd, kleedde hij zich als vrouw en leerde voor priesteres. Een geval slechts kennen wij van een priester, die zich niet als

(¹) Wij herinneren hierbij aan het in de Inleiding aangestipte, dat dit verschil een van de punten is die de Toradja's van de Possosch-Todjosche groep wezenlijk onderscheidt van die der Parigiësch-Kailische groep (Berg-Toradja's).

(²) Bajasa is gevormd met het voorvoegsel ba- van jasa, een in proza niet meer gebruikt woord, dat met het voorvoegsel ma voorkomt als praedicaat van de nggasi, dus majasa „bedriegen". Bajasa beteekent dus eigenlijk „bedrieger", maar deze beteekenis is natuurlijk vergeten, anders zouden zich de bajasa's dien naam niet laten aanleunen.

vrouw kleedt in het dagelijksch leven, maar alleen wanneer hij het werk van priesteres verricht. De als vrouw gekleede *bajasa* zijn niet gehuwd; ook nemen zij geen man tot zich om de mystificatie te volmaken, gelijk wel onder de Dajaks op Borneo gebeurt.

Eén geval is ons bekend, waarbij een man zich als vrouw aanstelt, en daarbij niet als priesteres optreedt. In het dorp Kasawi nTamboeroe in den stam der To Pebato was een echtpaar, dat niet anders dan zoons kreeg, en om nu eene dochter te hebben, die haar tot het laatst van haar leven zou verzorgen, voedde de moeder haren jongsten zoon als dochter op, en kleedde hem ook als zoodanig. Thans weet hij niet anders of hij moet koken, boombast kloppen en dergelijke vrouwelijke werkzaamheden verrichten. Hij doet evenwel niet dienst als priesteres; de vrouwen zijn bang voor hem. Door zijn toestand kan hij ook niet huwen; hij heet nu eenmaal vrouw, en geen meisje wil hem tot man hebben. Zijn naam is Doloe. Doloe of Ta Doloe is zeer zeker een vermomd *t o j o e* of *t o l o e* (testikel), maar beteekent nu toch niets anders dan „ventje, jongetje”, synoniem met *k e d e*.

(In Tomini, dus buiten het door ons besproken gebied, is ons ook een geval bekend, waarbij een man als meisje werd opgevoed. In zijn jeugd werd het kind ernstig ziek en om nu de geesten te misleiden, kleedde men hem en voedde men hem op als meisje).

Volgens het bovenstaande mogen wij dus zeggen, dat de Bare'e-Toradja's alleen priesteressen kennen. Wij merken hier op, dat vooral bij de Berg-Toradja's veel *bajasa*'s voorkomen als sjamanen.

Hoe men priesteres wordt.

De priesteressen zijn eerbare personen, die huwen als andere vrouwen. Zij zijn meestal geestelijk meer ontwikkeld dan andere vrouwen, omdat zij tot op zekere hoogte hebben leeren nadenken over geestelijke zaken. Wanneer een jong meisje lust gevoelt om priesteres te worden, gaat zij bij eene ervaren priesteres in de leer (*m o b a n d a*). Dit „leeren” bestaat alleen hierin, dat de leerlinge steeds met hare leermeesteres medegaat, wanneer die bij dezen of genen wordt geroepen om haar werk te verrichten; terwijl de priesteres bezig is hare litanieën op te dreunen, luistert de leerlinge toe en spreekt haar met gedempte stem na. De tijd waarin men het *m o w o e r a k e*, zooals het verrichten van dit werk heet leert, is zeer verschillend van duur, al naar gelang van den aanleg der leerlinge.

Op rijperen leeftijd geeft de priesteres haar werk wel eens op, wanneer zij het te lastig vindt om hier of daar heen te gaan, wanneer zij wordt geroepen, en het nachtbraken haar te vermoeiend wordt. Anderen worden na haar huwelijk door haren man verhinderd in de uitoefening van het priesterwerk, omdat de man het te lastig vindt, dat zijne vrouw zoo uit-huizig is.

Loon der priesteressen.

Het loon voor het mowerake is niet voorgeschreven. Meestal ontvangt de priesteres een stuk katoen, een kapmes en een stuk foeja, benevens het offer, dat uit voedsel bestaat, en dat voor de helpende geesten is bestemd. Het loon is afhankelijk van de vrijgevigheid van dengene, die hare hulp heeft ingeroepen; al gaf men slechts een klein lapje katoen, dan zou reeds aan de adat zijn voldaan; maar de priesteres zou niet voor de tweede maal bij diezelfde familie haar werk willen doen. De mannen noemen het mowerake vaak schertsend „de handel der vrouwen”.

De woerake-geesten.

De priesteressen zijn eigenaressen van eene theologie, waarmede wij in het hoofdstuk „Animisme en Spiritisme” hebben kennis gemaakt. Zij maken geen bepaald geheim van die kennis, zoodat de meeste Toradja's de belangrijkste namen uit de geestenwereld wel kennen, maar toch trachten zij over al haar werk zekere geheimzinnigheid te verspreiden. Gelijk wij boven reeds hebben gezien, heeft de priesteres in de eerste plaats te maken met de woerake, de geesten die tusschen de aarde en het godenverblijf wonen, en die op verzoek der priesteres naar beneden komen om haar naar de hemelsfeer te geleiden. Naar deze soort van geesten heet de geheele plechtigheid mowerake⁽¹⁾.

Momparylangka.

Eigenlijk moest iedere vrouw priesteres zijn naar de gedachte der Toradja's. Minstens ééns in haar leven moet zij het werk der priesteressen hebben verricht, anders zouden de goden haar van nalatigheid beschuldigen, en ziek maken⁽²⁾. Om dit te voorkomen wordt eene groote plechtigheid gehouden, waarvan de hoofdzaak is, dat alle meisjes en vrouwen vereenigd worden in een schutsel van wit katoen, dat eene nabootsing is van den zak, waaronder de priesteres gaat zitten bij hare werkzaamheid.

(1) Zie over het woord woerake de noot op blz. 274.

(2) Evenals het 't werk der mannen is bij een anderen stam koppen te gaan snellen en aldus tanoana (lang leven en gezondheid) voor hun eigen stam te gaan halen, zoo moeten de vrouwen tanoana gaan halen uit de andere wereld, de Bovenwereld. De priesteressen zijn dus voor de vrouwen van den stam, wat de aanvoerders en voorgangers bij de sneltochten zijn voor de mannen. Beiden werken met het zelfde doel, de priesteressen als tadoe mboerake, de aanvoerders der koppensnellers als tadoe lako. Het momparilangka stelt dus de vrouwen in de gelegenheid om althans ééns in haar leven haren plicht te doen ten opzichte van het halen van tanoana uit de Bovenwereld. Hoe de vrouwen ook gelegenheid krijgen om haar aandeel te nemen aan het koppensnellen, is bij de beschrijving van het montjojo in het licht gesteld.

Twee of drie ervaren priesteressen dreunen daarbij hare litanieën op, en daarbij wordt ondersteeld dat de zielestof (t a n o a n a) der vereenigde meisjes en vrouwen door de priesteressen wordt begeleid op haren tocht naar, en door het godenland. Hierdoor hebben de meisjes dan aan hare verplichting om te m o w o e r a k e voldaan. Regel is, dat de vrouwen en meisjes ééns in haar leven aan deze plechtigheid deelnemen. In Lage komt het evenwel meermalen voor, dat dochters van voornamen Toradja's meer dan ééns aan deze plechtigheid deelnemen, omdat hare ouders de voor Toradja's groote onkosten kunnen dragen. Indien deze plechtigheid in het geheel niet aan een meisje wordt voltrokken, zegt men, dat zij krankzinnig zal worden of toevallen zal krijgen.

Voordat dit m o m p a r i l a n g k a of p a k a w o e r a k e aan een meisje is voltrokken, mag zij enkele dingen niet aanraken, zooals beschilderde foeja, die speciaal voor godsdienstige feesten wordt gebruikt; ook niet den stamper in den dorpstempel, waarmee de aandacht der geesten wordt getrokken (zie m o m p e l e l e k a in Hfdst. „Oorlogvoeren”); evenmin zwaardscheeden, die van een bepaald vlechtsel zijn voorzien, dat alleen gedragen mag worden door iemand, die meermalen uit snellen is geweest.

Bedoelde plechtigheid duurt drie dagen en heet bij de Oostelijk wonende Bare'e-Toradja's p a k a w o e r a k e, „allemaal naar boven”, bij de Westelijk wonende Bare'e-Toradja's m o m p a r i l a n g k a, „in de l a n g k a of de verheven plaats (waarop de vrouwen en meisjes gedurende het feest verblijven) zetten”. Het p a k a w o e r a k e wordt gevierd in eene opzettelijk daartoe opgerichte loods; het m o m p a r i l a n g k a daarentegen heeft in den dorpstempel (l o b o) plaats. Overigens bestaat er geen verschil in de viering van dit feest bij beide groepen.

Het m o m p a r i l a n g k a (wij zullen de plechtigheid bij dezen naam blijven noemen) is een van de kostbaarste offerfeesten, die de Toradja's kennen. Evenals bij andere offerfeesten wordt het plan om te m o m p a r i l a n g k a maanden van te voren overwogen; alles wat er toe noodig is, wordt bijeengebracht, en uitnodigingen worden naar andere dorpen van denzelfden stam gezonden. Naar andere stammen zendt men voor zulk een feest zelden uitnodigingen, zooals algemeen gebeurt bij doodenfeesten. Om te bepalen, welke de geschikte tijd voor het feest is, luistert men naar het geluid van een klein vogeltje, p o w i w i of m a m b o i geheeten, dat evenals de k o e a j a n g i (meeuw) een groote rol speelt bij de priestersessen.

In den dorpstempel (of in een hut, namelijk bij de To Lage) is in het midden een vloer vervaardigd, die verheven is boven den vloer van de l o b o. Deze verhevenheid is gemaakt door vier dikke, zware planken in een vierkant overeind te zetten, en daarop een vloer van bamboelatten te maken. Aan de uiteinden van de beide planken in de lengte heeft men vogelkoppen uitgehouwen, welke neushoornvogels (a l o) moeten voorstellen; daarom heeten deze planken d o p i m p e a l o - a l o, „planken met a l o-figuren

bésneden". Men onderstelt namelijk, dat de aanstonds op dezen vloer te verzamelen meisjes en vrouwen door deze krachtige en hoogvliegende vogels in de lucht zullen worden geheven om haren tocht door het lucht-ruim te ondernemen, zooals ook ondersteld wordt, dat de priesteres doet bij hare werkzaamheid. Ook is de heele verhevenheid omringd door een gordijn van wit katoen, eene nabootsing van de *p e l a w o* of zak, waar- onder de priesteres gaat zitten om hare litanieën op te dreunen bij het uitoefenen van haar ambt. Boven den vloer is een hemel van wit katoen. Aan de hoeken en op vele andere plaatsen is het gordijn versierd met bossen *Dracaena terminalis* (*s o i*), en bladeren van allerlei citroensoorten, welke wij beneden nog op andere wijze zullen zien toegepast. Aan de beide breedtezijden van het gordijn is een fraai versierde zonnehoed opgehangen, die bij den aanstonds te verrichten arbeid door de priesteressen zal worden gedragen. Aan het dak heeft men nog een paar rekjes van bamboe opgehangen; hierop liggen stokjes, waaraan een stukje ijzer is vastgebonden, voor iedere vrouw, die achter het gordijn gaat, één stokje. Dit rekje heet *p a s o d a l a b o e*, „plaats waar men 't ijzer ophangt". Een paar andere voorwerpen, die bij deze plechtigheid vereischt worden, zijn twee lanssen, die met reepjes gekleurde foeja en met *Dracaena terminalis*-bladeren omwonden zijn. Aan het midden van het lemmet is een klokje opgehangen, en aan de taats een voorwerp, bestaande uit twee ijzeren halve bollen, of soms een zware koperen ring, dien men *l i p o n g i* noemt. De beteekenis van dit voorwerp wist niemand ons meer op te geven.

Kleeding der meisjes.

Ongeveer op het middaguur van den eersten dag van het feest zijn alle vrouwen en meisjes, die zich binnen het gordijn zullen gaan begeven, in den tempel of de daartoe gebouwde loods aanwezig. Zij allen dragen een hoofddoek, sarong en baadje van witte foeja. Het baadje bestaat bij deze gelegenheid uit een lap witte foeja, in welks midden een rond gat is gesneden; door dit gat wordt het hoofd gestoken, zoodat de eene helft op den rug, de andere op de borst valt. Zulk een baadje heet *a m b o e l e a* (bij de *T o P e b a t o s a n d a k e*), en wordt bij meer plechtigheden, zooals bij het *m o n t j o j o* gebruikt. Aldus uitgedost, trekken de meisjes om het gordijn heen, voorafgegaan door eene priesteres, van wie er meestal bij zulk eene gelegenheid drie of vier aanwezig zijn. Het aantal dezer priesteressen hangt af van de meisjes, daar iedere familie haar eigen priesteres er op na houdt. Men noemt zulk eene huispriesteres: *t a d o e t o m b a n o e a*. Deze priesteres heeft de bovengenoemde speer in de hand, en danst hiermede voor den rondlopenden troep uit.

Motaro.

Deze dans heet *m o t a r o* en is de meest gracieuze der *Toradja'sche*

dansen, welke wij bij verschillende gelegenheden toegepast zullen zien. Het *motaro* wordt steeds uitgevoerd door vrouwen, hetzij door eene enkele, of eenigen achter elkaar, of wel twee tegenover elkaar. In de rechterhand houdt de dansende eene speer, bij andere gelegenheden een zwaard, in de linkerhand heeft zij een blad van de *Dracaena terminalis*, het schild tegen booze geesten. Op de maat van een bijzonder tromge-roffel worden vlugge passen voor- en achteruit gemaakt met rythmische buigingen van het lichaam, en soortgelijke bewegingen van de eenigszins naar voren gestrekte armen. Het treft aanstonds ieder, dat het *motaro* in fijner, eleganter vormen de bewegingen bij een spiegelgevecht weer-geeft. Men moet het *motaro* dan ook opvatten als een gevecht met de geesten om dezen af te weren of te verjagen.

Het betrekken van de langka.

Gedurende de ommegangen om het gordijn, die zeven moeten bedragen, heeft ieder meisje een *Dracaena terminalis*-blad in de hand, waarmee zij hare voorgangster slaat. Zijn de voorgeschreven ommegangen volbracht, dan trekken de meisjes binnen het gordijn. Zij, die geen plaats binnen kunnen vinden, zetten zich er buiten neer. Zoodra allen gezeten zijn, dansen (*motaro*) twee priesteressen om het gordijn heen, ten einde alle geesten, die ook naar binnen zouden willen gaan, te verjagen. De meisjes zijn nu veroordeeld om gedurende drie nachten binnen het gordijn te blijven, want men onderstelt, dat zij gedurende dien tijd bezig zijn een tocht in het luchtruim te maken bij de geesten. Zij eten gedurende dien tijd zoo min mogelijk, ten einde zoo min mogelijk hare behoefte te doen. Telkens toch, wanneer zij daartoe het gordijn moeten verlaten, moeten zij geleid worden door eene der priesteressen, anders zou een der geheimzinnige vogels *tolelengkidji* en *tolelengkaa* komen en haar in de lucht rondzwervende zielestof (*tanoana*) oppikken, waardoor zij ongetwijfeld zouden sterven. Een andere denkbeeldige vogel, die ook op de zielestof der meisjes loert, heet *toëa*.

Nu worden een varken en een kip binnengebracht, welke zevenmaal om het gordijn worden heengedragen. Hierna worden genoemde dieren geslacht, en met hun bloed wordt de wang van ieder der aanwezigen aangestipt (*mantodi*). Onder al deze bedrijven houdt men niet op, op de lange, staande trom (*karatoe*) te roffelen. Vervolgens gaan twee priesteressen onder de verzamelde meisjes rond met hare bovenbeschreven speren. Ieder meisje raakt de speren aan, waarna de priesteressen daarmede weder zevenmaal om het gordijn heen dansen (*motaro*). Dit dansen geschiedt in de plaats van de meisjes; daarom moeten zij de speren van te voren hebben aangeraakt. Daarna rust men. Wanneer dan de zon ten ondergang neigt, houden de drie of vier priesteressen gezamenlijk de beide speren vast, en gelijkmatig met de armen schommelende, steken zij naar de zon. Men noemt dit *mongkabe eo*, „de zon wenken (naar zich

toehalen)". Deze handeling wordt iederen morgen bij zonsopgang en iederen avond bij zonsondergang herhaald. Wellicht is het doel daarvan het naar zich toehalen van zielestof, waarvan de zon de oorsprong is, of (zooals het in de taal der priesteressen luidt) Poeë mPalaboeroe de eigenaar is. De opgaande zon brengt nieuwe zielestof aan, de ondergaande zon zou ze kunnen medenemen; er is dus zoowel bij zonsopgang als bij zonsondergang reden om zielestof naar zich toe te halen.

In den nacht, die op den eersten dag volgt, gaat men bij alle gasten, die het feest bijwonen, rond met een bakje, waarin ieder van vijf tot tien duiten legt. Deze inzameling wordt iederen nacht herhaald. In dezen en de volgende nachten dreunen de priesteressen hare litanieën op, waarmede zij de zielestof der meisjes, die bij de geesten rondreizen vergezellen. Beneden, wanneer wij spreken over de werkzaamheden der priesteressen weiden wij over deze litanieën uit.

Molontjo ali.

Gedurende de twee volgende dagen heeft er niet veel bijzonders plaats. Gedurig wordt door de priesteressen om het gordijn heen gedanst (m o t a r o), waarbij op den tweeden dag nog het molontjo ali, „over matjes loopen" (springen) plaats heeft. Hierbij worden vier stuks opgerolde slaapmatjes achter elkaar op den vloer gelegd op onderlinge afstanden van ongeveer 1 el. Met zwaard en Dracaena gewapend dansen (m o t a r o) de priesteressen met de meisjes voortdurend springende over deze matjes heen. Dit is niets anders dan eene oefening voor de meisjes, opdat zij bij het einde van het feest over de op den grond gelegde offervarkens zullen kunnen springen. Bij de To Lage heeft men nog de aardigheid om ook te dansen op de wijze der Todjo'sche en Parigi'sche priesteressen (balia), die zich met deze dansen in hypnotischen toestand brengen. Dit oefenen doen de meisjes ook reeds in de dagen die aan het feest voorafgaan, overal waar zij maar eene geschikte plaats daartoe vinden.

Mowoerake mooko lipoe.

In den loop van den nacht heeft nog eene handeling aan de meisjes plaats, welke mowoerake mooko lipoe heet. Een kleed van een ouderwetsch patroon ⁽¹⁾ wordt door de priesteressen met de eene hand over enkele meisjes uitgespreid, terwijl zij met de andere hand, waarin een Dracaena terminalis-blad, op de hoofden dier meisjes slaan; na eene poos

(1) Deze stukken ouderwetsch katoen heeten bana en worden door de Toradja's zorgvuldig bewaard, om alleen bij godsdienstige plechtigheden te worden gebruikt.

doen zij ditzelfde weer bij een ander groepje meisjes, totdat allen een beurt hebben gehad. Met dit *mooko lipoe* worden de meisjes naar de *woerake-geesten* gebracht om dezen te helpen bij den opbouw van hunne huizen ⁽¹⁾. Wanneer zij bij *Poeë di Songi*, den oppergod in het land der goden, zijn aangekomen, laat deze in den dorpstempel op de trom slaan en klept hij met een der vloerplanken om alle *woerake-geesten* bij elkaar te roepen. Zij komen bijeen en vragen ontsteld, wat er te doen is, of de vijand is gekomen, enz. „Neen” zegt *Poeë di Songi*, „maar het dorp daar beneden (een dorp-der *woerake-geesten*) is verwoest, geheel overstromd door water. Gaat gijlieden het weer herstellen”. Dan gaan de *woerake-geesten* heen, en de priesteressen trekken met hen mede om hen te helpen. De buffels der *woerake-geesten* worden dan gehaald, en deze drinken al het water op, waarna de huizen weer te voorschijn komen. Wanneer men ze weer in orde heeft gemaakt, heeft er een feest plaats, waarbij allerlei dieren worden geslacht. (Zoo heet het namelijk in de litanie). Om deze reden is het, dat de priesteressen bij iedere gelegenheid, dat zij haar werk verrichten, een klein huisje maken als offer voor de *woerake-geesten*. Deze huisjes bestaan uit een van bamboetjes gevlochten vloertje van circa 1 dm². oppervlakte, *salasa* genaamd; onder aan het vloertje hangen vier stukjes bamboe bij wijze van palen; het geheel is nog versierd met reepjes jong *Arenga*-blad en reepjes *foeja*. Aan die paaltjes zijn kippenveeren gebonden, die het huisje tot een geestenhuisje stempelen, daar het in de lucht moet vliegen. In iederen hoek van het vloertje is verder nog een roode bloem van de *kandoeroeangi* gestoken. (Om later niet in herhalingen te vervallen zij dit eens voor al gezegd, dat bij iedere gelegenheid, dat de priesteres haar werk doet, zulk een huisje wordt gemaakt). Op den vloer ervan wordt wat rijst en ei en pinang gelegd als offer. Na afloop der plechtigheid wordt dit huisje boven in de nok van het huis gehangen. In woningen, waar de priesteres vele malen haar werk heeft verricht, treft men soms heele verzamelingen van die huisjes, boven in de nok hangende aan. Zulk een *woerake-huisje* heet *woka*. Bij de *To Lage* vindt men er steeds nog een jong *Arenga*-blad bij; dit is de *towoegi*, tot recht begrip waarvan wij moeten verwijzen naar het hoofdstuk „Oorlogvoeren” II. (Men bedenke, dat bij de *To Lage*, zooals wij beneden zullen zien, de priesteres de *woerake-geesten* ook helpt in hunnen strijd tegen booze geesten).

Maar keeren wij terug tot het verloop van het *momparylangka*. Na het *mooko lipoe* heeft het *mooko lipoe tanoana mpae* plaats, waarbij drie bossen *Dracaena terminalis* met de stelen in *foeja* gewikkeld en daarna in een mandje gelegd worden, waarna dit een en ander onder het zingen der priesteressen op en neer wordt bewogen. Men noemt

(1) Vandaar de naam van dit *powoerake*; de beteekenis van *mooko lipoe* is „dorp oprichten”.

dit ook mooko lipoe raa of mooko lipoe measa. Deze verschillende wijzen van mowerake dienen om de zielestof van de rijst terug te halen, wanneer deze is weggegaan. Beneden komen wij hierop terug.

Het koppensnellen in het pakawerake.

Zoals wij boven hebben gezien, gaat de priesteres naar de woerake-geesten om hen te helpen bij den opbouw hunner huizen (mooko lipoe). Behalve dit biedt bij de To Lage, en als wij ons niet vergissen ook bij de To Onda'e, de priesteres ook hare hulp aan in den oorlog, dien de woerake-geesten voeren met geesten in de lucht, Dimalele⁽¹⁾ geheeten, welke er steeds op uit zijn den mensch te belagen en hem zijne zielestof (tanoana) afhandig te maken. Dit gedeelte heet mepapamboenoe, „elkaar met speren werpen”.

De voorstelling van dezen strijd bij het momparilangka heeft in den tweeden nacht plaats. Aan ieder meisje wordt een tak *Dracaena terminalis* uitgedeeld, dien zij in de hand houdt, sommigen voegen er een hakmes bij, het zwaard, waarmede zij tegen de booze geesten zullen strijden. Allen zitten buiten het gordijn in rijen geschaard, de priesteressen vooraan. Terwijl dezen zacht hare litanie zingen, waarin zij mededeelen, hoe zij tegen de dimalele uittrekken, stampen allen op een gegeven teeken met de takken *Dracaena* op den vloer en schreeuwen zoo hard zij kunnen. Met dit schreeuwen en leven maken heet men de geestendorpen, Banggai Lanto, „drijvend eiland”, en Pandagi Alo, „zonneglans” genaamd, te overvallen. Ieder die niet medeschreeuwde, zou door de woerake-geesten beschouwd worden als een vijand; zij zouden die persoon met hunne speren werpen, en het gevolg zou zijn, dat de getroffene ziek werd. Wanneer dit leven eenige minuten geduurd heeft, houdt men op met stampen, en wuift men met de *Dracaena*-bladeren, ten einde de uitgetogen zielestof naar het lichaam terug te wenken. Hierbij blijft men doorschreeuwen, totdat de priesteressen in hare litanie mededeelen, dat de geesten in veiligheid zijn teruggekeerd van hun strijd. Aangezien ondersteld wordt, dat bij dien strijd ook eenige koppen van dimalele-geesten zijn medegevoerd, worden in den avond van den daarop volgenden dag eenige jonge arènbladeren tot towoegi gevlochten (zie weder het mompelaleka in Hfdst. „Oorlogvoeren” II). Als deze towoegi gereed is, legt men om beurten op het hoofd van ieder meisje een koperen ring en daarop de arèn-bladeren, waarna deze in de feestloods

(¹) Dimalele is verkort uit *Adi malele*, waarin *adi* (vergelijk Oud-Javaansch *hadji*, enz.), een vorstelijke titel is, terwijl *malele* „rondzwervend, rondgaand” beteekent.

worden opgehangen. Deze handeling noemt men ook *mompeléká*, alsof het een werkelijk uit den strijd meegebracht hoofd gold.

De laatste dag.

Gaan de voorafgaande dagen dus vrij kalm voorbij, de laatste dag van het feest is vol werkzaamheden en drukte. Stapels reepen gekleurde foeja worden in den tempel (of de loods) gebracht, waarvan de meisjes zich een versiersel maken, dat *pebantja ndompoe* heet, dat wil zeggen „nagemaakte bloeiwijze van de rompoe, eene soort *niboeng*” (de gewone *niboeng* heet *wanga*). Een bos van deze reepen wordt namelijk voor de eene helft als een touw ineengedraaid en sluitend om het hoofd gelegd; de rest hangt van achteren in losse reepjes neer, alsof het loshangend hoofdhaar was. Dit versiersel is het kenmerk van eene priesteres; de meisjes worden hierdoor dus geschikt verklaard voor priesteres.

De priesteressen zijn intusschen bezig de zonnehoeden, waarvan wij boven hebben gesproken op te sieren met kralen en foeja voor het straks te beschrijven *mompogasi*. Een tiental kokosnoten worden voorzichtig van hare schil ontdaan, zoodat de schil zooveel mogelijk in haar geheel blijft en bijeengebonden, een kokosnoot schijnt te zijn. Deze kokosschillen worden in den tempel of in de feestloods opgehangen. Wellicht moeten zij de buitgemaakte koppen der gesneuvelde geesten voorstellen. De noten zelf worden in tweeën geslagen, terwijl men het vruchtwater er van uitstort in een bak, van de bladscheede van den arec-palm gemaakt. In dien bak heeft men vooraf reeds eenige zaken gelegd, die met het kokosvocht een krachtig werkend waschwater moeten vormen. Deze zaken bestaan uit een hakmes, een paar van hout nagemaakte bijlen, pinangnoten en stukjes hout, waarvan men den bast gedeeltelijk heeft verwijderd, zoodat ze er uitzien, alsof ze beschilderd zijn; voorts vindt men er eene menigte stuk gehakte bladeren in van de volgende planten en boomen: *kajoe rahi*, *kajoe kalingi* (Lage; *Pebato: kajoe langi*), *kajoe woente*, *kajoe songilo*, *kajoe loeasi*, *kajoe dodapi* (Lage; *Pebato: pasara*), *kajoe dodingi*, *kajoe pakoemba*, *kajoe maranindi*, *kajoe gambaro*, *kajoe talase*, *kandoeroeangi*, *kadomboekoe*, *ikoe masapi*, *pela mamongo*. Dit zijn altemaal boomen en planten, waaraan een groote levenskracht wordt toegeschreven, hetzij om hun taal leven, hetzij om hunnen naam, die eene voor de gezondheid gunstige zaak aanduidt. Voorts wordt in dien bak nog water gegoten uit een soort gele bamboe (*wojo lora*), waarbij ieder meisje wat van dit water opvangt en zich daarmee het gezicht wast. Deze bak met zijn inhoud heet *pandioe mboerake*, „het bad der woerake-geesten”. Het vleesch van een der bovengenoemde kokosnoten wordt geraspt, en daarvan maakt men kokosmelk met het water uit den *pandioe mboerake*-bak. Van deze kokosmelk wordt ieder meisje een weinig op het

hoofd gestreken, bij wijze van haarreiniging. Verder wikkelt de priesteres nog een hakmes en wat *Dracaena terminalis*-bladeren in een inlandsch regenscherm; dit noemt men *empehi* (¹).

Is dit alles gereed, dan gaan eenige meisjes op het toebereide regenscherm (*empehi*) zitten; een der priesteressen houdt nu een lap katoen van ouderwetsche teekening (waarvan boven reeds sprake is geweest) half om het groepje uitgespreid, waarna eene andere priesteres ieder harer besprenkelt met het geneeskrachtige waschwater. Dit gaat zoo voort, totdat ieder der meisjes eene beurt heeft gehad.

Na deze officieele reiniging brengen de meisjes hare kleederen netjes in orde en zetten de boven beschreven versiering van reepen gekleurde foeja op het hoofd. Daarna gaan zij om beurten zitten op het regenscherm, waarin het hakmes en de *Dracaena*-bladeren (*empehi*), en zet de priesteres haar een der versierde zonnehoeden op. Vervolgens neemt zij twee bij elkaar behoorende halve kokosnoten op, in iedere hand één. Deze halve doppen slaat zij zevenmaal boven het hoofd van het meisje tegen elkaar, blaast er in en laat dan beide helften tegelijk langs de helling van den zonnehoed afröllen. Valt nu de eene dop met de bolle zijde naar boven en de andere met den bollen kant naar beneden, dan is dit een goed teeken; vallen beide helften met de bolle zijden naar boven, of naar beneden, dan doet men de handeling over, zoolang tot het begeerde resultaat is verkregen. Wanneer de priesteres dit niet spoedig bereikt, zingt zij meestal een gedeelte van de *woerake*-litanie om de hulp der *woerake*-geesten in te roepen. Dit orakel, dat *mompóngasi* („met halve kokosnoten, *pônga*, bewerken”) wordt genoemd, moet dienen om te weten te komen of de tocht van haar zielestof (*tanoana*) goed voor het meisje is afgelopen, en voor haar geen slechte gevolgen zal hebben. Het spreekt van zelf, dat de dag reeds voor een goed deel is verstreken, voordat al het beschrevene is afgelopen.

Dadelijk na het vernemen van dit orakel der kokosnoten, komt een der priesteressen met een haan, in welks kam een stukje koperdraad is gestoken en aan welks pooten koperen ringetjes zijn gedaan. Aan den snavel van dezen haan laat zij een meisje zuigen. Tegelijkertijd drukt de priesteres een siri-blad tegen het gezicht van het meisje aan. Dit laatste kauwt het meisje en de haan wordt door de priesteres in de hoogte geworpen. Kraait de haan bij het neerkomen op den vloer van den tempel (of van de feestloods), dan is dit een teeken, dat de persoon, die zooveel aan zijn snavel heeft gezogen, knap in het *mowoerake*, dat is eene goede priesteres zal worden. Dit neemt echter niet weg, dat slechts een klein gedeelte van haar, wier haan heeft gekraaid, priesteres wordt. De haan wordt niet geslacht.

Aangezien deze handeling die men *mangkiki manoe*, „haan

(¹) Deze *pandioe mboerake* en de *empehi* komen ook voor bij het *mopatawi*, eene plechtigheid, welke wij hebben beschreven in het hoofdstuk „Ziekten en hare behandeling”.

bijten" noemt, aan ieder meisje, dat in het gordijn is geweest, moet worden voltrokken, en vele zeer kleine meisjes van 2 of 3 jaar aan de plechtigheid deelnemen, welke kinderen door al het ongewone geheel van haar stuk zijn geraakt, duurt het geruimen tijd, voor dat allen gereed zijn om aan de laatste acte deel te nemen. Ieder meisje wordt daartoe uitgerust met een bos bladeren van verschillende planten, waarbij een fraai versierd hakmes en een gedeelte van de arènbladeren (t o w o e g i) zijn gevoegd. Zijn allen gereed, dan wandelen zij nog eens om het gordijn heen, en be-geven zich dan uit den tempel (uit de feestloods) naar het water. Vooraf heeft men gezorgd, dat er dicht bij het water, waar men zal gaan baden, een k a j o e t o n a n d a-boom staat; hij moet naar het Oosten gericht staan. Een paar mannen houden een spiegelgevecht (m o m o s e) om den boom heen. Vervolgens spreken zij hem toe, en vragen hem hun de toekomst te voorspellen. Nu tracht een hunner den boom in één slag te vellen; gelukt dit niet; dan zal een der aanwezigen spoedig sterven. Zoo- dra de boom is gevallen, hakken velen op hem in; de jonge blaadjes aan de uiteinden der takken worden onder de meisjes verdeeld, die ze opeten.

Voordat men nu gaat baden, schept de priesteres met haar versierden zonnehoed wat water, en laat dit daarna weer uit haar hoed afloopen; wanneer een of ander insect zich in het water heeft bevonden (dit blijft dan na het afgieten van het water in den hoed achter) zegt men, dat dit de b a n g k a w o e r a k e („schip of boot der w o e r a k e", in dit geval: „vervoermiddel") is, die de priesteressen en de meisjes heeft vergezeld op haren tocht in het luchtruim. Allen dringen zich om de priesteres heen, ten einde het insect te zien. De priesteres tikt met dit insect zevenmaal op den mond van ieder meisje met het doel, dat zij allen knap worden in het reciteeren der litanieën; daarna werpt zij het weg. Hierna gaan allen zich baden.

Dichtbij het badwater hebben de mannen inmiddels een tiental ge- bonden varkens neergelegd in twee rijen van 4 en 6; deze rijen worden tot 5 en 7 gemaakt door een tros van een bepaald soort pisang, b o e a l o genaamd. Wat de beteekenis van dezen tros pisang is, hebben wij niet kunnen nagaan. Wanneer de priesteressen met de meisjes op die plek zijn aangekomen, zetten allen om beurten den hiel op het eerste varken, waarna de priesteres ieders voetzool aanraakt met een wit aarden bordje waarop een inlandsche naald en wat kralen. Dat ieder den voet op het varken zet, geschiedt met het doel, dat ieder deelneeme aan het springen over de varkens. Velen toch verstaan deze kunst niet. Na afloop hier- van springen de meisjes dansende over beide rijen varkens heen. Zij, die zich niet tot dit springen in staat achten, geven hare foeja-versierselen aan een dergenen, die de kunst wel verstaan. Met deze reepen gekleurde foeja in de eene hand danst die persoon dan over de varkens heen in de plaats van de andere. Dit dansen (m o t a r o) over de varkens heet m o l o n t j o w a w o e, „(springende) loopen over varkens".

Is dit afgeloopen, dan wordt een speer gebracht, welke door al de

meisjes, die aan de plechtigheid hebben deelgenomen, wordt aangeraakt. Met die speer steekt men het eerste varken in den oksel, en terwijl dit geschiedt, houden een paar mannen samen een spiegelgevecht. Met het bloed, dat uit de wond van het schreeuwende varken vloeit, wordt een ieder wat op de wang gesmeerd (m a n t o d i). Met het vleesch der varkens, die daarna worden geslacht, wordt een gedeelte van het loon der priesteressen betaald.

Gedurende alle boven beschreven handelingen, slaat men voortdurend op twee trommen, de lange smalle (k a r a t o e) en de gewone trom (g a n d a), die daartoe den priesteressen worden nagedragen, wanneer zij met de meisjes naar het water gaan. Men beweert, dat door dit trommelen de geheimzinnige vogels Tolelengkaa en Tolelengkidji, die steeds loeren op de zielestof der priesteressen, verre worden gehouden.

Wanneer de meisjes onder de leiding der priesteressen in den tempel of in de feesthut zijn teruggekeerd, heeft de slotacte plaats. De priesteressen namelijk vangen de tot nu toe zwervende zielestof (t a n o a n a) van de meisjes op, en voeren die in de lichamen terug. Nu worden de belooningen aan de priesteressen rondgebracht (dit heet m e a r a i) (1) en heeft een overvloedige maaltijdplaats van varkensvleesch en van in bladeren gekookte rijst (w i n a l o e of w i o e) die steeds op de hoofdmaaltijden bij plechtigheden wordt genuttigd. Elders hebben wij reeds opgemerkt, dat dit waarschijnlijk de oorspronkelijke wijze is geweest, waarop men rijst heeft gekookt.

Verhaal van het ontstaan der priesteressen- werkzaamheid.

Aangaande het ontstaan van de werkzaamheden der priesteressen bestaat het volgende verhaal: Er waren eens twee zusters, die samen woonden in haar tuinhuis; de jongste van haar werd ziek en teerde langzamerhand uit, maar al duurde het ook reeds meer dan een jaar, zij ging niet dood. De oudere zuster paste de jongere op, maar in het tweede jaar wilde zij weer rijst gaan planten. Zij deelde haar voornemen aan hare zuster mede en deze knikte, want spreken kon zij niet meer; zij kon zich zelfs niet meer oprichten; zij was broodmager, en hare beenderen staken uit haar lichaam. Den volgenden dag stond de oudste op en kookte rijstepap voor hare zuster. Nadat zij haar te eten had gegeven, dekte zij hare zuster toe, omringde haar ligplaats met een regenscherm, en ging

(1) Bij het momparilangka is de arai zeer groot; van ieder meisje tot haar kring behorende krijgt elke priesteres het volgende: van een varken: de schenkels, den kop, de billen, en een voorpoot. Verder 1 kain, 1 hoofddoek en katoenen goederen: 2 vadem voor het dak, twee voor den wand, 2 voor het schutsel van de vensteropening, 2 voor de nok van het huis. Voorts: poboro langi „het doorsteken van den hemel”, bestaande in een zwaard, en pepone djaja woerake „het beklimmen van den weg der woerake-geesten” bestaande in een bord.

daarna tuinwerk verrichten. Tegen den avond ging zij naar de hut terug. Zij zeide bij zichzelf: „misschien is zij al gestorven”, maar toen zij de lappen, welke hare zuster bedekten, had verwijderd, sloeg de zieke hare oogen op; zij was dus nog niet dood. Den volgenden morgen, ging de oudste weer uit werken, kwam tegen den avond terug, en vond hare zuster nog levend. Zoo ging het verscheidene dagen achtereen.

Eens gebeurde het dat, terwijl de oudste zuster aan het werken was, er twee menschen bij de zieke kwamen; zij daalden uit de lucht in de hut neer. Deze twee menschen zeiden: „Wij komen u halen”. De zieke hoorde niet anders dan het geroffel van de karatoe (lange staande trom) ver boven in de lucht. De vreemdelingen stonden niet toe, dat zij hare oude kleeren meenam. Zij gaven haar een sarong, een hoofddoek en een baadje; daarna plaatsten zij haar op een zonnehoed, zooals de priesters dien bij haar werk gebruiken, en brachten haar naar boven in de lucht, ver boven de aarde. Daar werd over haar het moworake (het werk van eene priesteres) verricht, twee dagen en één nacht, waarna aan haar geschiedde de plechtigheid van het m o m p a r i l a n g k a (boven beschreven). Toen dit geschied was, was de zieke geheel hersteld en gezond als te voren. Zij zag alle benodigdheden voor het m o w o e r a k e en hoorde de w o e r a k e -litanie. Na geruimen tijd vroegen zij, die de zieke hadden gebracht, aan de herstelde: „Kent gij nu alles, wat wij u hebben onderwezen?” De herstelde antwoordde: „Ja”. Toen zeiden zij weer: „Komaan, wij zullen u weer terugbrengen; misschien is uwe zuster gestorven van verlangen naar u”.

Nadat de zieke zuster door de hemellingen naar boven was gebracht, keerde de oudste naar de hut terug, zij bekeek de lappen, welke hare zuster hadden gedekt, maar de zieke was er niet meer. Toen weende zij, zeggende: „Wie is mijne zuster komen weghalen? misschien hebben geesten het gedaan of de eigenaar van ons leven”. Zij was zeer bedroefd, zij wierp zich heen en weer op den vloer; en toen zij moede was geworden van het beweenen harer zuster, hield zij er mee op. Toen gebeurde het, dat hare zuster uit de lucht terugkeerde, en haar ontmoette; de oudste herkende haar niet, want de jongste was dik geworden; zij had den nieuwen sarong aan, waarin zij het m o w o e r a k e had ondergaan, den zonnehoed had zij op, en de versierde lans droeg zij over den schouder. Zij vertelde nu aan hare zuster alles wat er met haar in de lucht was gebeurd en deed dit alles in de taal der w o e r a k e -geesten, welke zij boven had gehoord. Ook verhaalde zij dit alles aan anderen en toen zeide men: „Zoo moet men dus handelen om zieke menschen weer beter te maken”. De herstelde zuster werd nu de eerste priesteres; er kwam een nieuw geslacht, en men bleef sinds het m o w o e r a k e voortzetten tot op heden. De vrouw, met wie dit alles gebeurde, heette A d i D o e m a j a (wellicht: „Vrouw Wegbereidster”). Zij huwde met een man, die B o e l a n T o s o e g i heette. Deze beide namen worden dikwijls genoemd in de litanieën der priesters.

Voor welke gelegenheden de priesteres
geroepen wordt.

Uit bovenstaand verhaal hebben wij reeds gezien, dat de priesteres er in de allereerste plaats is, om zieke menschen beter te maken, of juister uitgedrukt: met de hulp der geesten in de lucht, trachten zij de zielestof van een mensch terug te krijgen, wanneer door ziekte van dien persoon blijkt, dat zijn zielestof zich heeft verwijderd. Is die zielestof (t a n o a n a) door geesten weggenomen, dan gaat de priesteres ze terugzoeken in de lucht; hebben zielen van afgestorvenen ze genomen, dan daalt zij in het Schimmenrijk (t o r a t e) af om ze terug te halen. Ook bij het betrekken van een nieuw huis is de priesteres noodig om de zielestof der bewoners te bevestigen, daar door den eenen of anderen vertoornden boomgeest gemakkelijk schade aan de t a n o a n a kan worden gedaan.

Maar de priesteres bepaalt zich niet alleen tot het wederbrengen van de zielestof eens menschen; ook die van de rijst weet zij terug te voeren. Wanneer toch de rijst kwijnt, is het duidelijk, dat de zielestof (t a n o a n a) der plant weg is. Ook weet zij de hulp der w o e r a k e-geesten in te roepen om regen of droogte te krijgen.

Voor welke gelegenheid ook de priesteres wordt geroepen, de wijze waarop zij te werk gaat, is steeds dezelfde. Het verschil bestaat alleen in een gedeelte der litanie, waarop wij beneden terugkomen. Iedere priesteres staat in betrekking tot haar eigen w o e r a k e-geest, dien zij bij name kent, en die steeds tot haar neerdaalt om haar in het luchtruim te vergezellen, wanneer hij wordt geroepen. In zeer ernstige gevallen roept zij meerdere w o e r a k e-geesten te hulp, maar het maximum is vijf. Voordat zij haren arbeid zal beginnen, wordt met kurkema geel gekleurde rijst, ei en kip gereed gemaakt, en een en ander vóór de priesteres neergelegd. Dit zal zij zoo aanstonds op haren tocht door het luchtruim medenemen als offergave aan de groote geesten. Boven haar is aan een der zolderbalken een zak, p e l a w o genaamd (¹), gehangen met de opening naar beneden; onder dezen zak gaat de priesteres zitten bij het opdreunen harer litanie. Dit is eene poging om zich onzichtbaar te maken, om de gedachte te wekken, dat zij werkelijk met den w o e r a k e-geest er op uit is. Met hare beide handen houdt zij een bos *Dracaena terminalis*-bladeren vast, waarvan zij de bladstelen in haren betel-zak heeft gestoken. Steeds met gesloten oogen, en de *Dracaena*-bladeren zacht heen en weer bewegende, begint zij hare litanie te zingen, waardoor niet alleen hare zielestof (t a n o a n a) opstijgt, maar waarin zij ook kenbaar maakt, wat er met haar gebeurt en wat zij doet.

De taal der litanieën is niet de dagelijks gebruikte, maar de zoogenaamde taal der w o e r a k e-geesten. Hierover is uitvoerig gesproken

(¹) P e l a w o, van den stam l a w o, vergelijk Tontemboansch l a w è n, „schaamgordel“, oorspronkelijk „huisje, zak“.

in het taalkundig gedeelte van dit werk. De litanieën zijn niet overal dezelfde; niet alleen dat ze stamsgewijze verschillen, maar ook de priestersessen onderling dragen hare litanieën verschillend voor. Sommige gedeelten heeten niet goed meer bekend en men maakt er dan maar iets van. Uit verschillende lezingen van deze litanie hebben wij de beste als bijlage achter dit hoofdstuk gevoegd. Bij alle verschil komen de priesteressen-zangen in hoofdzaak met elkaar overeen.

De litanie der priesteres bestaat uit drie gedeelten: 1°. *P o e' o e n j a*, „de voet” (van den boom), dat is het begin; hierin wordt medegedeeld, hoe het voedsel, dat de priesteres als offergave zal medenemen wordt toeberaid. 2°. *W a t a n j a* „de stam”. Dit is verreweg het grootste gedeelte van de litanie, waarop wij beneden uitvoeriger moeten terugkomen. Hierin vertelt de priesteres hoe hare zielestof (*t a n o a n a*) van het huis opstijgt, totdat zij op de nok van het dak komt, vanwaar zij den haar bevrienden *w o e r a k e*-geest roept, die haar dan komt halen. Zij vertelt dan alles, wat haar bij de geesten in het luchtruim wedervaart. 3°. *R a' a n j a* „de takken”; dit zijn verschillende stukken, die gebruikt worden al naar het doel is, waarvoor de priesteres is geroepen. Den voornaamsten inhoud van deze „takken” geven wij beneden op.

W a t a n j a.

Wij deelen nu eerst in hoofdzaak mede den inhoud van den „stam” van de litanie, en in verband daarmede den voornaamsten „tak”, namelijk het terugbrengen van de zielestof van een zieke. Niet alles, wat wij hier mededeelen staat uitgedrukt in den zang. Het verhaal omtrent hare ondervindingen en ontmoetingen luidt echter, zooals wij het hier beneden geven: Wanneer de *w o e r a k e*-geest is neergedaald tot de priesteres, gaat de laatste in het vaartuig van den geest over. Dit vaartuig heet *p o r a g i a*, en is niet anders dan de regenboog. De priesteres en de *w o e r a k e*-geest zitten in het midden van het vaartuig, terwijl de stuurman en de roeiers krijgsgevangen geesten zijn uit den geestenstam der *D i m a l e l e*. De geest gelast zijnen roeiers goed uit te zien, en zegt hun, wanneer zij vrienden aantreffen, dezen *sirih* aan te bieden; doch zoo zij vijanden (dit zijn *D i m a l e l e*-geesten) mochten ontmoeten, als mannen hen te weerstaan. Zoowel de priesteres als de *w o e r a k e*-geest kauwen bepaalde kruiden, welke zij in de lucht spuwen, ten einde deze helder te maken, want zoodra het vaartuig opstijgt, wordt het dicht omringd door wolken. Is de prauw gereed, dan wordt de wind geroepen en deze voert het vaartuig met zijn inhoud naar boven, naar het rijk der goden. De priestersessen vertellen, dat zij op haren weg naar boven wel eens eene andere priesteres ontmoeten, uit een ander dorp, die ook juist opstijgt of van haar bezoek aan de goden terugkeert. Bij zulk eene ontmoeting, zeggen zij, reiken de priestersessen elkaar *sirih-pinang* toe. Elk *m o w o e r a k e* is verdeeld in verschillende afdeelingen, die alle daar-

mede eindigen, dat de reizigers ergens ophouden en dan sirih-pinang gebruiken.

Eindelijk komt het vaarttuig aan bij het huis van Poeë di Songi ⁽¹⁾, den oppergod. Om het huis van dezen god groeien de crotonsoorten met veelkleurige bladeren, welke ook gebruikt worden bij de plechtigheid van het *m o m p a r i l a n g k a*, gelijk wij boven hebben gezien. De priesteres komt er bij nacht aan, en de heer des huizes, Poeë di Songi ligt te slapen. In het huis gekomen zegt zij tot den god: „Richt u op, heer, want zie ik ben hier gekomen van de aarde, gedrongen door moeite”. (Zij heeft intusschen de offergave van gele rijst, en wat er bij behoort, meegebracht). De god richt zich op en zegt tot zijne slaven, ook krijgsgevangen geesten: „Gaat het vuur aanblazen, want er is een gast tot ons gekomen, opdat wij kunnen hooren, waarvoor zij ons opzoekt”. Een slaaf gaat het vuur oprakelen, maar vindt het geheel uitgedoofd.

Na mededeeling hiervan aan Poeë di Songi, zegt deze: „Ga dan vuur vragen aan de geesten, die zich in den tempel bevinden”. De slaaf gaat; na vuur ontvangen te hebben, blaast hij het aan en het licht van dit vuur beschijnt niet alleen huis en erf, maar ook alle dorpen der *w o e r a k e*-geesten. *T a r o e M o a d i l e l e* roert nu de trom in den tempel en laat de vloerplank kleppen, zoodat alle *w o e r a k e*-geesten het hooren en bijeenkomen om te vernemen, wat er te doen is. Zijn allen in den tempel bijeengekomen, dan vraagt Poeë di Songi aan de priesteres: „Wat heeft u hierheen gevoerd?” De priesteres antwoordt: „N. N. is ernstig ziek, heer, en nu kom ik u vragen, of gij mij zijne zielestof (*t a n o a n a*) wilt wedergeven, of gij zijn adem koel wilt maken”. Poeë di Songi antwoordt: „Wanneer het dat is waarom gij komt, maak u dan niet ongerust, ga gerust terug naar de aarde, ik zal u de gevraagde zielestof (*t a n o a n a*) teruggeven. Wanneer gij eerder aldus hadt gedaan (dat is: mij een offer hadt gebracht) dan zou het met N. N. niet zoover zijn gekomen. Want juist omdat gijlieden niet meer naar mij omzaagt, heb ik N. N. ziek gemaakt”. De uitdrukking is: ik heb N. N. ziek gemaakt, omdat *t o s o e b e r i n g o e d j o e p o m p a o e n j a*, dat is: hij heeft niet tot mij gesproken, mij geen offer aangeboden, zijne woorden tot mij zijn in zijn mond blijven steken, alsof zij teruggestooten waren. Haar wordt dan de gevraagde zielestof (sommigen zeggen: adem) gegeven en deze doet zij in een soort van kalebas (*t a k o e t o n d e*) om ze mee te nemen. De priesteres gaat dan met den haar behulpzamen *w o e r a k e*-geest naar de aarde terug, op dezelfde wijze als waarop zij is gekomen.

(1) Poeë di Songi. In dezen naam is *d i = r i e n s o n g i* is „hok, afdeling, afgeschoten gedeelte”. Het is thans nog alleen in gebruik voor de natuurlijke afdelingen van limoen-vruchten en ook nog in den titel van het Meisje uit het verhaal, dat door haren vader gedood werd, maar eerst door hare Moeder op zolder of in een schuilhoek verborgen werd gehouden: *i D a t o e r a s o n g i* „de Prinses in den schuilhoek”. Poeë di Songi is te vertalen met „de Heer in 't verborgen”, naar analogie van *T o n t e m b o a n s c h w o e n i* „kamer”, vergelijk Maleisch *s e m b o e n i*.

Terugbrengen van de zielestof.

Wanneer de priesteres in den geest is teruggekeerd uit het geestenrijk, appliceert zij de wedergebrachte zielestof op het hoofd van den kranke, waarvan zij weder in haar reciet zegt, hoe die tot haar eigenaar terugkeert. Het *mowerake* heeft plaats in den nacht, maar voor het uitstorten der medegebrachte zielestof (*tanoana*) moet men het rijzen der zon afwachten; het gebeurt doorgaans vrij laat in den morgen. Dit appliceeren van de zielestof doet de priesteres met den bos *Dracaena*-bladeren in den betel-zak, waarover boven is gesproken. Met de beide handen deze bladeren vasthoudende, slaat zij met de uiteinden ervan op het hoofd van den patient. Zijn er meerdere zieken, dan zitten zij in een kring om haar heen, terwijl de priesteres om beurten op ieder der hoofden slaat. Is het reciet afgelopen, dan legt zij de linkerhand op de kruin van den patient en blaast door een opening tusschen duim en wijsvinger. Ten slotte stopt de priesteres wat gekookte rijst en een stukje gekookt ei in het haar van den patient op de hoogte van de kruin, dit noemt men *mompakoni tanoana* „het voederen van de zielestof”. Deze geheele afdeling van het *mowerake* heet *maboeboe tanoana*, „het uitstorten van de zielestof”. Na afloop van de plechtigheid schudt de priesteres den bos *Dracaena*-bladeren op een lap foeja uit; vallen er dan eenige stukjes afval van het dak, stukjes hout en aarde uit, dan is dit een zeker teeken, dat de kranke niet meer zal herstellen. Soms ook geeft de priesteres te kennen, dat zij de zielestof niet heeft teruggekregen, en allen zijn er dan zeker van, dat de zieke moet sterven. En de *Toradja* gelooft zoo stellig aan zulk eene beslissing, dat de zieke inderdaad na eenige dagen overleden is. Wij behoeven nauwelijks op te merken, dat dit „uitstorten van de zielestof” alleen plaats heeft bij plechtigheden, die dienen tot herstel van zieken.

Mantende rare.

Bij sommige *werake*-plechtigheden heeft bij het eind nog eene afzonderlijke ceremonie plaats, die *mantende rare* wordt genoemd. Dit beteekent: „de *rare* opwerpen”. *Rare* is een bos of beter gezegd: rol van *Dracaena terminalis*-bladeren, waarin bladeren van levenskrachtige planten, en jonge bloesems van den kokos- en den *areca*-palm, die boven bij het *moparilangka* zijn beschreven, gewikkeld zijn. Deze rol bladeren is met zeven lissen vastgebonden (*rati mboe'oe*). De *rare* laat de priesteres tegen het einde van hare litanie in een mandje op en neer springen, tot zij haar in de hoogte werpt, naar de geesten toe. Hiermede geleidt zij den *werake*-geest, die haar heeft geholpen, naar zijne woning terug. Zoodra zij de *rare* naar boven werpt, zijn een of meer mannen gereed de punten van dezen bos bladeren met de nagels af te knippen, en die uiteinden op te eten. Men zegt, dat zij hierdoor welbe-

spraak worden. Wanneer men het gewone moworake doet gepaard gaan met deze wijze van terugvoeren van den woerake-geest, dan wordt daarbij op de staande trom (karatoe) geroffeld. Heeft het plaats bij een overledene, dan blijft het tromgeroffel achterwege.

Woerake mpompalakana.

Heeft boven medegedeeld terugbrengen van den woerake-geest niet plaats, dan besluit de priesteres de geheele plechtigheid toch met een reciet, waarin zij den geest naar zijn verblijf in de lucht terugleidt. Dit gedeelte heet moworake mpompalakana, „het woerake-reciet van het afscheidnemen”.

Ra'anja. — Moworake bij een doode.

Boven hebben wij in hoofdzaak het verloop van eene woerake-plechtigheid medegedeeld. Iedere plechtigheid verschilt echter naar gelang van het doel waartoe zij wordt verricht, of naar gelang van de soort geest, die den mensch heeft ziek gemaakt. Deze verschillen nu heeten de takken of ra'a, en vinden hunne plaats tusschen het terugkeeren van de priesteres naar het geestenverblijf in de lucht (of het „overstorten van de zielestof”) en het afscheidnemen der priesteres van den woerake-geest. Deze „takken” zullen wij nu mededeelen:

De Toradja gelooft, dat de ziel van iederen doode uit nijdigheid of uit verlangen zielestof van achtergelaten betrekkingen medeneemt en dit ook doet omdat uit den aard van ieder wezen volgt dat het zich gaarne door zijne gelijken laat vergezellen, die aantrekt; daarom moet bij ieder sterfgeval de priesteres komen om de zielestof uit het zielenland onder de aarde terug te halen. Eerst echter gaat zij naar het verblijf van de woerake-geesten om hen behulpzaam te zijn in het herstellen hunner woningen. Nu komt de „tak” (ra'a): In haar litanie beschrijft de priesteres, hoe zij langs den in de onderwereld groeienden areca-palm naar beneden gaat, waarbij vermeld wordt, dat het daar dag is, wanneer het bij ons op aarde nacht is. Zij komt dan bij de woning van de wioë, een denkbeeldig insekt, dat den mensch zijn dood zou voorspellen. Volgens vertelt zij van den smid Langkoda in de onderwereld, kortom, zij doet al die plaatsen aan, welke volgens het geloof der Toradja's in het zielenland zijn te vinden (zie Hfdst. „Lijkbezorging”). Wanneer zij aan de ziel (angga) van den pas overleden persoon de medegenomen zielestof van de nog levenden heeft afhandig gemaakt, doet zij die in haar sirih-zak en keert naar de aarde terug.

Deze woerake-plechtigheid, die in omvang en volledigheid veel overeenkomst heeft met het bovenbeschreven priesteressenfeest (mparilangka) gelijkt verder nog hierin op dat feest, dat men de weduwe of den weduwnaar bewichelt met twee kokosdoppen, zooals boven

is beschreven, ten einde te zien of de weduwe of de weduwnaar een lang leven zal hebben (als wij ons niet vergissen heeft het wichelen bij deze gelegenheid niet bij alle Bare'e-stammen plaats). De kokosnoot mag in dit geval alleen geschild worden door iemand, die reeds weduwnaar is. De schil van de noot wordt bij elkaar gebonden en aan een van de daksparren gehangen boven de plek, waar de overledene gewoonlijk sliep.

M o m p a t i r a n i.

In verreweg de meeste gevallen heet de zielestof weggenomen te zijn door een boom- of spelonkgeest (b e l a), over welk soort geesten wij reeds gesproken hebben in het hoofdstuk „Geestelijke en godsdienstige begrippen”. Om die zielestof terug te krijgen roept men dikwijls niet dadelijk de hulp van de priesteres in, maar men beproeft het eerst buiten haar om. In een droom wordt meestal aan den zieke zelf of aan een zijner verwanten geopenbaard, welke boom- of spelonkgeest hem heeft ziek gemaakt. Dan gaat een der verwanten van den zieke naar den aangewezen boom (meestal een ficus) toe, en richt daar een offertafeltje op, waarop hij een offer legt van rijst, 7 stukjes arecanoot en een gekookt ei. Ook op den grond legt hij wat gekookte rijst en 6 stukjes arecanoot. Elders, zooals in Parigi, maakt men rekjes, omlijst met het jonge blad van de Arenga saccharifera. Deze rekjes worden met het offer erop aan den boom opgehangen.

Is het offermaal gereed, dan roept men den geest aan, en vraagt hem de weggenomen zielestof terug te geven, onder mededeeling, dat men hem (den geest) een witten buffel geeft, waarmede het ei wordt bedoeld. Deze handeling heet m o m p a t i r a n i. Wanneer de zieke kort daarna niest, is dit een teeken, dat zijne zielestof tot hem is wedergekeerd, en dan zal hij genezen. Niezen is in alle ziektegevallen om die reden een teeken, dat de zieke zal herstellen. Dit offer mag door ieder worden gebracht, mits hij wete, hoe hij moet doen. Men laat zulk werk meestal over aan een oudere van dagen; in den regel doet de huisvader het.

M o w o e r a k e r i t a n a.

Is het geval zeer ernstig, dan komt de priesteres er bij te pas, die weer naar de w o e r a k e -geesten gaat om hulp. Wanneer zij vandaar is teruggekeerd en de zielestof op den zieke (of de zieken) heeft overgestort, begint weer de tak (r a 'a) van het m o w o e r a k e. Eerst wordt een houten poppetje gemaakt als plaatsvervanger van den zieke; dit poppetje heet t o l o k e n d e. Is 't van het haar van de Arenga saccharifera gemaakt, dan heet het t o l o k e 'o ('). Dit poppetje wordt opgetuigd met

(') In tolokende en toloke'o is tolo, het voorvoegsel to-, met het verkleinend infix-ol. en kende = kede, dat nu „ventje, jongen, kleine baas” beteekent, maar dat eertijds „iemand, die van een penis voorzien is”, of eenvoudig „penis” heeft

kleeren als een man, wanneer de patient eene vrouw is; als eene vrouw, wanneer de zieke een man is. De kleertjes zijn van foeja gemaakt en met kurkema geel geverfd, omdat de boom- en spelonkgeesten in het geel zouden zijn uitgerust. Op den grond wordt naar het Oosten toe een offertafeltje gemaakt. Dit is een blad van bamboelatjes, 2 à 3 d.M. in het vierkant, gesteund door vier bamboe pooten, ongeveer 1½ Meter boven den grond. (Dit tafeltje is in hoofdzaak hetzelfde als dat bij het m o w a s e — men zie de afbeelding op blz. 384). Soms maakt men dit offertafeltje van drie bamboes, die zoodanig zijn gekruist als bij ons de knaapjes; het blad is dan ook driehoekig. Verder is dit tafeltje aan de randen versierd met het jonge blad van den Arenga-boom en met lapjes foeja. Aan en op dit offertafeltje, l a m p a ' a n i genaamd, worden verder gehangen of gelegd: een van palmbiad gevlochten rijstzak met wat rijst er in, een scherf van een kookpot, en een bosje hout, dat aangestoken is geweest. Ook een klein hakmes, een dito zwaard en een dito speer uit hout gesneden, worden er opgelegd. Onder het tafeltje plant men een pisangspruit. Op zijde er van richt men een bambusa longinodis op, die overhelt naar het Oosten. Dit is de ladder, waarlangs de geest afdaalt naar het offer. Aan dien bamboe wordt ook het poppetje opgehangen, dat den boom- of spelonkgeest in ruil voor de zielestof van den zieke wordt aangeboden. Verder plant men naast deze offertafel een stok, waar bovenop een mandje wordt geplaatst met sirih-pinang en tabak en daaraan zijn toegevoegd een hoofdhaar van den patient en een draad uit zijn sarong of baadje.

Is dit alles gereed, dan gaat de priesteres met den zieke de huistrap af naar beneden. De zieke neemt achter het offertafeltje plaats op een stuk hout en houdt een rotanlijn vast, welke eene einde aan de offerstelling is vastgemaakt; zijn er meerdere zieken, dan houden allen de lijn vast. Is de patient niet in staat naar beneden te gaan, dan wordt de rotanlijn zóó lang gemaakt, dat hij haar in huis kan vasthouden.

De priesteres begint nu, mede op den grond gezeten, eene litanie, waarin zij den boom- of spelonkgeest mededeelt, dat hij op eene yerkeerde plek is te land gekomen, dat er nog betere plaatsen zijn, waar hij kan huizen. Is deze litanie (de r a ' a of tak) geëindigd, dan stelt een der oudsten zich naast de offertafel, en roept de geesten aan.

Deze aanroeping begint met eene opsomming van alle boom- en spelonkgeesten welke men kent, en hierdoor is de aanhef nagenoeg voor ieder dorp verschillend. Soms maakt men er zich van af, zooals wij een paar maal te Tomasa hoorden, waar men riep: b o o b e l a r i L a n d j o, b o o b e l a r i L e b a n o e, b o o b e l a r i b o e j o e p a i r i j o m b o, dat is: „o bela op den bergpas Landjo, o bela op den berg Lebanoe, o bela op de bergen en in de valleien". Als voorbeeld

beteekend (k e d e = k e d j e). K e ' o kennen wij alleen als vrouwennaam. Het kan staan voor k e l o en dit voor k e l a, een oud woord voor „vagina", thans nog de liesstreek aanduidend. Het verschil in benaming duidt dan oorspronkelijk op geslachtsverschil.

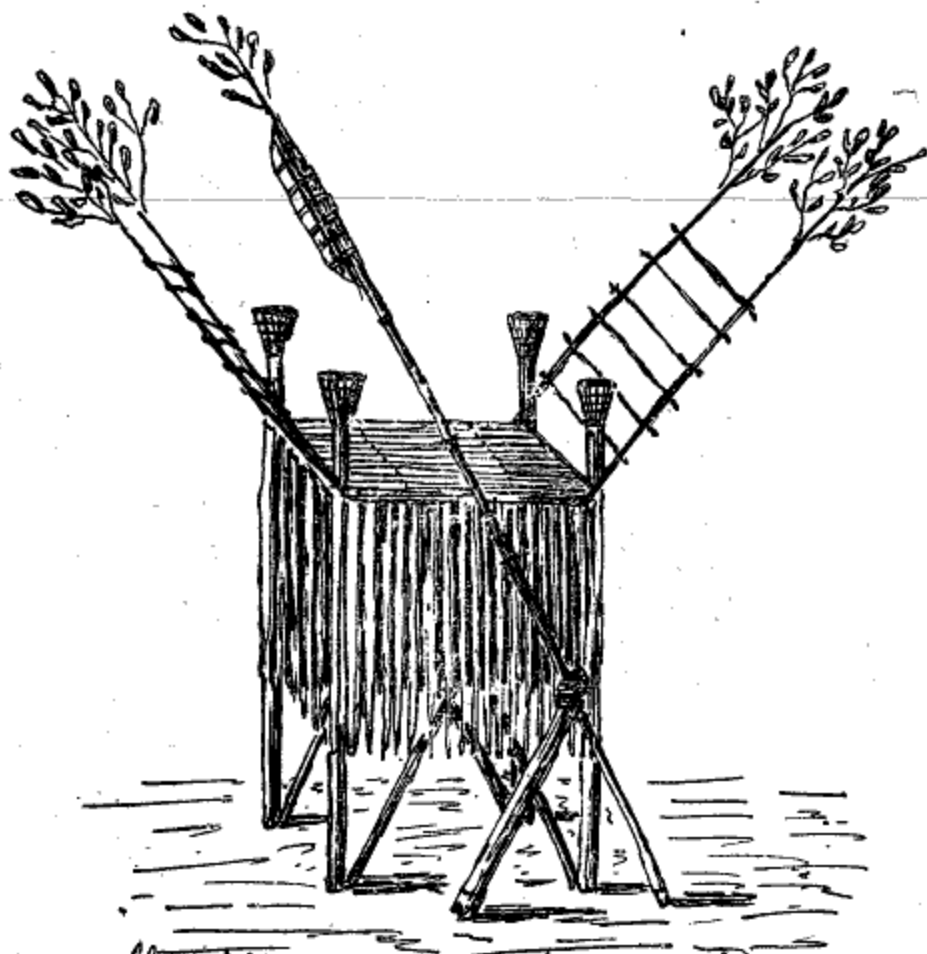
deelen wij eene aanroeping van boom- en spelonkgeesten te Boejoembajaoë (ToPebato) in extenso mede:

Boo ngkai Boeja Soempi pai ngkai Owadje, Tagoralangi anoe meari ri Pebato, anoe meari ri Tamoengkoe; wa'a bela, anoe ri Poso; i Torombalili, bela ri Tamoengkoe Bangke, bela ri Mo'api, bela Indo i Baralo'o, bela ri Jajaki, noedonge koeto'o se'i. Bela ri Tangkalese, bela ri Pebato, bela ri Banggai Lanto, bela Tokarandja, bela i Sawoe Maentje, pai Soegitindeme, bela ri Watoe Boeja, bela ri lipoe mami se'i: Se'i komi, se'i kami, bara meari ri ra ntjoempa, ri ra banoea; se'i sala mami, se'i taoe samba'a karengkoi. Ne'e nipeari tana se'i, tana be madago, tana makoeloko. Wa'anja djajami Wana mPompangeo, pai se'i sandjaja wana ri To Napoe; nipalai, ne'e nipe'onto ri kami se'i.

Dat is: „o grootvader Boeja Soempi (witsnor) en grootvader Owadje, Tagoralangi (deze zou den menschen hebben verteld, hoe zij te werk moeten gaan om verloren zielestof van de geesten terug te krijgen), die op den berg Pebato woont, die bij het dorp Tamoengkoe woont (deze plaatsen liggen vlak bij elkaar); alle gij geesten, die in de rivier Posso zijt; Torombalili (= draaikolk), geesten op den berg Tamoengkoe Bangke, geesten bij het dorp Mo'api, geest Indo i Baralo'o, geesten bij Jajaki, wilt hooren wat ik zeg; geest te Tangkalese, geest bij het dorp Pebato, geest op den berg Banggai Lanto, geest Tokarandja, geest Sawoe Maentje (een man) en Soegitindeme (eene vrouw), geest bij den witten steen, geest bij dit ons dorp. Hier zijt gij, hier zijn wij; hetzij gij verblijft houdt in de rijst-mand (mand waarin ontbolsterde rijst bewaard wordt), hetzij gij in huis zijt; hier is onze misslag (d. w. z. de vergoeding of het offer voor onzen misslag); hier is een mensch dien wij hebben toegerust met kleeren. Wilt niet verblijven in dit land; dit land is niet goed, dit land is met bergen en afgronden. Uw eenige weg is het oerbosch Wana mPompangeo (de waterscheiding tusschen de Tominibocht en de Golf van Mori), en dan is er nog een andere weg, namelijk het oerbosch der ToNapoe (waterscheiding tusschen de Tomini-bocht en Straat Makassar); wilt weggaan; wilt niet bij ons verblijven”.

Na deze aanroeping strooit de priesteres rijstkorrels in de richting, waarin de beide bamboestengels zijn geplaatst; ook een kip wordt dien kant uitgeworpen, doch aanstonds aan een touw, dat aan haar poot is gebonden, teruggetrokken. Men zegt, dat deze opvliegende kip het offer wegbrengt (napopojokoka anoe rawaika bela). Ten slotte hakt de aanroeper den bamboestengel door; gelukt het hem dit met één slag te doen, dan is dit een gunstig teeken, en de zieke zal herstellen; gelukt het hem niet met één slag, dan is dit een ongunstig teeken. Hierna

keeren de deelnemers aan deze plechtigheid, welke naar het reciteeren der priesteres op den grond *mowoerake ritana* wordt genoemd, naar de woning terug. De aanroeper van zoeven roept echter eerst beneden aan de trap: *o taoe ri banoea, bara re'e nipowoerakesi ngena?* dat is: „o menschen in huis, is er iemand, die zoo even gewoe-rake'd is”? En dan antwoordt de priesteres uit huis terug: *Bar e'e mo, roo koeolika loka loi nganga mpada*, dat is: „hij is er niet meer, ik heb reeds voor hem een pisangboom gekocht aan het begin van het grasveld”. De pisangspruit doelt op de overlevering, volgens welke de goden de menschen hebben veroordeeld om als de pisangboom te leven: als de spruiten (= de jonge boompjes) te voorschijn komen, sterft de moederboom. De zin is dus: ik heb de spruit gegeven, en dus blijft de moederstam (= de zieke) leven. Het slot van alles is weer, dat de priesteres in een reciet afscheid neemt van den *wocrake*-geest, die haar heeft geholpen.

Offertafeltje (*lampa'ani*) bij het „*mowase*” in gebruik.

M o w a s e.

Wanneer alle middelen zijn beproefd, zonder dat eenig resultaat is verkregen, neemt men zijne toevlucht tot m o w a s e, eigenlijk een meer omslachtige vorm van de pas beschreven offerplechtigheid. Het m o w a s e wordt gevierd wanneer men denkt, dat de boom- of berggeest, die den mensch heeft ziek gemaakt, door den oppergod Poeë mPalaboeroe is gezonden. Meestal wordt dit offer voor de bewoners van een geheel huis of een geheel dorp gebracht, maar een of meer ernstige ziektegevallen zijn er dan de aanleiding toe. Ook brengt men het in de hoop op kinderzegen.

Tegen het vallen van den avond komen allen in een der woningen bijeen, waar de priesteressen (meestal zijn er bij deze gelegenheid verscheidene) reeds bezig zijn alles in gereedheid te brengen. In een schild legt men 7 stukjes pinaangnoot en op eene rijstwan legt men er zes. De menschen gaan nu in groepjes bij elkaar zitten. Over ieder groepje beweegt de priesteres de rijstwan in de rondte, eerst 7 maal, daarna 6 maal, daarna 4 maal, telkenmale van 1 tot 7, van 1 tot 6 en van 1 tot 4 tellende. Hierna begint het m o w o e r a k e; de priesteressen zitten hierbij naast pasgenoemd schild; slechts de voornaamste van haar zit onder een zak (p e l a w o), Met dit m o w o e r a k e gaat een groot deel van den nacht voorbij, gedurende het overige slaapt men.

Den volgenden morgen wordt weer het huisje voor de geesten gemaakt, waaraan men ditmaal jonge areca-bloesem toevoegt. Vervolgens heeft het meermalen genoemde „overstorten van de zielestof” en het „voederen” ervan plaats. Nu gaan allen weer naar beneden, waar op den grond een offertafeltje is opgericht, in denzelfden trant als bij boven beschreven plechtigheid. Alleen is het tafeltje (l a m p a' a n i) nu wat grooter; men heeft er meer werk van gemaakt, door bijvoorbeeld boven aan de vier bamboestijlen kleine korfjes te maken, waarin sirih-pinang wordt gelegd. Behalve de gebruikelijke versiering van in reepen gescheurde jonge Arengabladeren om het tafelblad, wordt het geheele onderstel van het offertafeltje omwikkeld met een stuk b a n a, katoen van ouderwetsch patroon, dat alleen bij godsdienstige plechtigheden wordt gebruikt. (Na afloop van den later volgenden maaltijd wordt dit katoen weggenomen en weer opgeborgen. Dit katoen is op de teekening weggelaten). Aan het offertafeltje zijn nu twee werkelijke laddertjes aangebracht, een naar het Oosten en een naar het Westen; deze zijn gemaakt van t o m b o r o e s o e-hout, een zeer harde houtsoort, die om deze eigenschap zeer geschikt wordt geacht voor het terugbrengen en bevestigen van de zielestof. Bij het zeestrand, waar dit t o m b o r o e s o e-hout niet voorkomt, gebruikt men k a d j o e n t j a n g i r a, mede eene harde houtsoort. Ieder laddertje telt zes sporten, die aan de zijstijlen zijn vastgebonden met roodgeverfde rotan. Is het offerdier een varken, dan legt men dit gebonden aan den voet van het offertafeltje; is er ook nog een buffel bij, dan wordt het

touw van den neusring aan een der stijlen van het tafeltje vastgebonden. In elk geval moet er een witte kip bij zijn, welke degene, die de geesten aanroept, in den arm houdt. Verder is nog aan het offertafeltje een rotan lijn vastgebonden, welke door allen, die aan de plechtigheid deelnemen, wordt vastgehouden.

Is alles gereed, dan komt weer een der oudsten bij het tafeltje staan met het aangezicht naar het Oosten en roept:

„Boo Poeë mPalaboeroe ri pebete eo, boo Poeë mPalaboeroe ri kasojoa, anoe ri pajompo jangi mpotimali², i Ndara silaoe, bara mokepe² wailo'oe, pekolika waima'i mempedongeka koeto'o se'i. Boo, Poeë di Songi, Ngkai Mantande Songka, anoe mawero wajaa ntomboe koepeloëka, anoe mantjila karama, komimo; bara mekolika waindekoe, nipekolika waima'i. Se'i kami, bara masala ri ngoedjoe, bara masala ri pale, se'imo wawoe samba'a pai manoe samba'a koetangke² se'i, pai baেলা samba'a; sala mami koekenika baেলা pai wawoe pai manoe. Sala mami bara meari ri ra mpasojo, ri ra ntjoe-mpa, bara ri banoea, se'i baেলা pai wawoe pai manoe mangajali sala mami. Bara metawala komi, bara mepomai komi, se'i baেলা, wawoe, manoe mangkeni sala mami". Dat is: „O Poeë mPalaboeroe bij den opgang der zon, o Poeë mPalaboeroe bij den ondergang der zon, die zijt aan de beide zijden des hemels (Noord en Zuid), i Ndara („de maagd", de Aarde als vrouwelijke godheid) daar beneden, wanneer gij voorover ligt, wend u dan hierheen om te hooren wat ik zeg. O Poeë di Songi, Ngkai Mantande Songka, die de liaan to m b o e naar beneden laat groeien (¹), waaraan ik hang, die de vingers hebt vaneengescheiden, zijt gij; wanneer gij u naar boven hebt gewend, draai u dan hierheen. Hier zijn wij; hetzij wij schuld hebben met den mond, of met de hand, hier zijn een varken, en een kip die ik vasthoud, en een buffel; voor onze schuld (tot wegneming ervan) hebben wij een buffel, een varken en een kip gebracht. Hetzij dat onze misslag verwijlt in den rijstbamboe (bamboe waarin rijst wordt bewaard), in de rijstmand of in het huis, hier zijn een buffel, een varken en een kip, die onze schuld dragen".

Ook nu is weder een bamboe naast de offertafel geplant, die moet uitmaken, of de zieke (zieken) zal herstellen of niet. (Dit heet ook motonaa). Daartoe spreekt de aanroeper den bamboe aldus toe: Io siko, wojo watoe, ane noeole² da mate taoe koepo-woerakesi, bare'emo da ware siko, wojo watoe, koesajoe se'i. Io siko, wojo watoe, ane noeole²,

(¹) De wajaa ntomboe is een liaan welker wortels zich hebben vastgezet in den tak van een boom, en die naar beneden groeit.

bare'e da mate taoe koepowoerakesi, ewa mantja-joe roe oeë siko se'i, wojo watoe. Dat is: „Gij, bamboe, wanneer gij ziet, dat degeen voor wien ik de woerake-litanieën heb laten reciteeren, zal sterven, dan zult gij niet worden doorgehakt, bamboe, als ik u nu hak. Gij, bamboe, wanneer gij ziet, dat degeen, voor wien ik de woerake-litanieën heb laten reciteeren, niet zal sterven, zult gij zijn als water, dat wordt gehakt, bamboe". Daarna tracht de aanroeper den bamboe met één slag door te hakken, wat bijna altijd gelukt.

Nu worden de offerdieren geslacht⁽¹⁾; van hun bloed wordt wat opgevangen in een bakje van de bladscheede van den areca-palm; bij dit bloed worden gevoegd fijngehakte bladeren van die planten, welke een taaï leven hebben, en die een groote rol spelen bij de werkzaamheden der priesteressen. Hier wordt water aan toegevoegd en daarmee strijkt de priesteres den zieke en alle andere aanwezigen over het lichaam. Naar dit bestrijken met bloed wordt de plechtigheid mowase genoemd, (Napoesch w a h e „bloed"). Na afloop hiervan worden nog in het bakje gelegd: 7 pakjes rijst (winaloe, wioe), een stukje van de lever der offerdieren, de rechterpoot en de rechtervleugel van de kip. Dit volgeladen bakje wordt nu aan een bamboestengel die naar het Oosten wijst, bevestigd. Ook stukjes witte foeja zijn aan dien stengel vastgemaakt.

Van de offerdieren wordt een gedeelte bestemd om als loon te worden uitbetaald aan de priesteressen. De rest wordt aan stukjes gehakt en gekookt, waarna de algemeene offermaaltijd plaats heeft. Na den maaltijd reciteeren de priestersessen haar afscheid van de woerake-geesten, die haar hebben geholpen en hiermede is de plechtigheid afgelopen.

Bij de ten Oosten van de Posso-rivier wonende Bare'e-stammen heeft het mowase op eenigszins andere wijze plaats. Hier is het ook de priesteres zelve die de hemelgeesten aanroeft.

Ratanga.

Het kan wel eens gebeuren, dat men overtuigd is, dat alleen mowase een zieke kan genezen, maar dat men de daartoe benoodigde offerdieren nog niet heeft. In dat geval wordt eene belofte afgelegd (ratanga), waarbij men aan den oppergod Poeë mPalaboeroe belooft later het offer te zullen brengen. Daartoe worden in een mandje 7 stukjes areca-noot gelegd. Dit mandje plaatst een der oudsten op de kruin van den zieke en roept daarbij het volgende: „Boo Poeë mPalaboeroe, Ngkai Mantande Songka, anoe malaboeroe pengaja², anoe mawai inosa, inosa ri raja mpasojo toga, inosa ri raja mpasojo laboe, mawero wajaa

(1) Het varken dat bij deze gelegenheid wordt geofferd, evenals de daarbij behoorende witte kip, worden met een scherpen bamboe geslacht.

ntomboe, kapeloeka kami poera². Bara masala ri ngoedjoe, bara masala ri pale, bara masala ri witi, seïmo koetangke² pesoembo'o mami anoe sampapitoe. Raneo nepa da poera palakana, da katoroendoe mpandota ri soma silaoe wawoe samba'a, baocla samba'a, manoe papitoe. Dat is: „O Poeë mPalaboeroe, Ngkai Mantande Songka, die allerlei hebt geschapen, die den adem geeft, adem in een koperen koker, adem in een ijzeren koker (¹), die de lian to mboe naar beneden laat groeien, waaraan wij allen hangen. Hetzij wij schuldig zijn met onzen mond, of door onze hand, of door onzen voet, hier is ons hefoffer (²), bestaande uit 7 stuks. Later zullen wij afscheid van elkaar nemen, dan zullen wij met onze lansen doodsteken een varken, een buffel en zeven kippen op het erf daar". Dit beloven van een offer mag voor iedere offerplechtigheid worden gedaan, maar meestal geschiedt het alleen bij het mowase.

Ziek gemaakt door anitoe.

Iemand kan verder zijn ziek gemaakt door de anitoe, de geesten van den dorpstempel, de zielen der overleden helden. Dan legt de priesteres sirih-pinang in een schild, en dit draait zij tezamen met een zwaard zeven malen over den zieke heen, aler zij met het reciteeren van haar litanie begint. Het schild wordt dan naast haar gelegd met 7 stukjes gember, die aan een houtje zijn geregen. Een en ander heet de priesteres naar de anitoe-geesten mede te nemen.

Er is nog eene andere wijze om iemand, die door de anitoe is ziek gemaakt, te herstellen. Hiermede heeft de priesteres echter niets te maken. Iemand, die gewoon is ten oorlog te gaan, legt dan 7 stukjes gemberwortel op een zwaard, hetwelk 7 maal over het hoofd van de zieke wordt rondgedraaid. De stukjes gember, die op het zwaard zijn blijven liggen, moet de zieke opeten; het stukje bij het gevest en dat op de punt van het zwaard worden door den man vastgehouden; deze blijven dus liggen. Hierop heft hij het mondoloe aan, den zang speciaal gewijd aan de anitoe-geesten; (men zie hoofdstuk „Oorlogvoeren" II). Daarna wordt het zwaard nogmaals 7 maal boven het hoofd van den patient rondbewogen, waarna de krijgsman roept: Bara komi, anitoe ri lobo, madjoe'ani taoe se'i, da nipalaimo rioe. Ane re'e mokole mampatoewoe apoe, da koosalili boroenja. Dat is: „Wanneer gij het zijt, anitoe in den tempel, die dezen mensch hebt ziek gemaakt, wilt dan voorloopig weggaan. Wanneer er een hoofd

(¹) Men denkt namelijk dat de bamboes waarin gemeenlijk gestampte rijst wordt bewaard, bij de goden van koper en ijzer zijn.

(²) Pesoembo'o is iets, dat men op het hoofd legt; bedoeld is het mandje met 7 stukjes pinang.

het vuur onderhoudt, zal ik zijn regenscherm dragen". Dit beteekent: wanneer een of ander hoofd uit snellen gaat, zal ik hem volgen en u een menschenhoofd bezorgen. Deze wijze van genezen is dus niet anders dan eene belofte, het pas medegedeelde ratanga.

Ziek gemaakt door majasa.

Onderstelt men, dat het de geesten der smederij, die men majasa noemt, zijn, die den kranke hebben ziek gemaakt, dan maakt de priesteres als offer een miniatuur huisje, de smederij voorstellende, waarin zij een afbeeldsel in hout legt van ieder voorwerp, dat men gewoon is te smeden. Een en ander wordt mede 7 maal over den zieke heen bewogen, waarna de priesteres het in haar litanie naar boven brengt. (De ijzergeesten behooren tot de theologie der priesteressen; het volk kent alleen de zielestof van het ijzer, die het ook als geneesmiddel aanwendt; zie Hfdst. „Ziekten en hare behandeling”).

Ziek gemaakt door de geesten op den akker.

Soms zijn het de geesten in het rijstveld, die iemand hebben ziek gemaakt. Dan maakt de priesteres, nadat zij naar de woerake-geesten is opgestegen, een ketting van kralen, loëgi genaamd. Zij rijgt daartoe eerst 4, dan 5, dan 6 en ten slotte 7 kralen aan een touwtje. Dit snoer beweegt zij tezamen met een hakmes eerst 4, dan 5, dan 6 en eindelijk 7 maal over het hoofd van den patient, daarbij tellende van 1—4, van 1—5, van 1—6 en van 1—7 waarna zij roept: da osa djoe'a moloëgi, dat is: „de ziekte zij genezen door het dragen van het halssnoer". Dit draagt de patient dan voortaan ook om den hals.

Nu en dan slaan de akkergeesten iemand op een bepaalde plek van het lichaam met ziekte, bijvoorbeeld in het been of in den arm. Tot herstel van dit euvel is geen priesteres noodig. Men neemt dan namelijk een touwtje, waaraan vier kalide-vruchten zijn geregen. De kalide is een plant, die gekweekt wordt en die kleine witte vruchten oplevert, zoo groot als erten. Deze vruchtjes zijn zeer hard en worden als kralen gebruikt. Juist deze hardheid maakt ze uiterst geschikt voor het doel, daar de hardheid (= gezondheid, kracht) ervan overgaat op het zieke lichaamsdeel. Het touwtje met kalide-vruchten wordt nu om het lichaamsdeel gebonden, waar men pijn heeft, en iemand roept: Se'i komi lamoa ri nawoe madjoe'ani; bara sala ri ngoedjoe, ri pale, ri witi; se'imo kalide, dat is: „Gij geesten op den akker hebt iemand ziek gemaakt; het zij zijn mond, zijn hand, zijn voet schuld heeft, hier zijn kalide-vruchten" (om het goed te maken). Het touwtje met de kalide-vruchten blijft de patient om het zieke lichaamsdeel dragen ook al is hij hersteld, zoolang tot het

snoertje van zelf afvalt. Gebeurt dit in huis, dan bewaart hij het; verliest hij het onderweg, dan kan zulks geen kwaad.

Dit moloëgi en mokalide kennen de ToLage c. s. niet. Alleen bij de To Pebato c. s. zijn beide geneeswijzen in gebruik.

M o a r o.

Wanneer iemand van eene reis of van een koppensnellerstocht terugkeert, gebeurt het volgens den Toradja meermalen, dat de t a n o a n a (zielestof) van dien persoon in het land, waarheen hij is geweest, is achtergebleven, en dat er in de plaats daarvan iets schadelijks in zijn lichaam is gekomen. Hiervoor moet de priesteres weer komen om de t a n o a n a terug te voeren en het schadelijke uit het lichaam weg te doen. Dit soort m o w o e r a k e noemt men m o a r o, „slaan, door-slaan voortdrijven”, bijvoorbeeld met een tak of een zwiepende lat. Meermalen wordt dit m o a r o ook gedaan met iemand, die nog op reis moet gaan, wanneer men namelijk bang is, dat er vóór de reis al iets schadelijks in dien persoon is, waardoor zijne zielestof niet bij hem wil blijven.

Wanneer de priesteres als altijd de hulp der geesten heeft ingeroepen, neemt zij een toegebonden pakje met levenskrachtige kruiden (m e n t o e w o e) en bestrijkt hiermede hoofd, lichaam (van achteren en van voren) armen en beenen van dien persoon. Dit bestrijken gaat steeds van boven naar beneden. Men noemt deze eerste handeling r a r o n g g o e l i s i „gemedicineerd worden” (*). Hierna wordt op de bovenbeschreven wijze de zielestof teruggeroepen met de Dracaena-bladeren en op den persoon geapliceerd.

Nu wordt de patient (of de patienten) met een sarong of een stuk foëja overdekt. Onder een reciet, waarbij zij het schadelijke uit dien persoon tracht te halen, slaat de priesteres met een bos bladeren op de uitgebreide sarong, dit is m o a r o. Behalve de onvermijdelijke Dracaena terminalis zijn nog bladeren opgenomen van de t e t a r i (Moluksch Maleisch roempoet p i s o, Scleria scrobiculata; Nees.), de p a s a (Miscanthus Japonicus; Anderson) en de l o k a j a (Aralia ferox; Miq.). De twee eerstgenoemde planten hebben zeer scherpe bladeren, die den voorbijganger menigmaal verwonden; de laatste zit vol doorns; de bedoeling is dus om met deze scherpe zaken het schadelijke uit dien persoon te drijven. Is dit geschied, dan neemt de priesteres de sarong op, brengt deze naar eene vensteropening aan de Oostzijde van het huis, en schudt ze daar uit, om het schadelijke, dat er op is overgegaan er uit te schudden. Ten slotte wordt de gebruikte sarong boven op het dak gegooid.

(*) Dit bestaat uit r o, (misschien is er de oude vorm r o n g of r o n in bewaard; in elk geval is het 't Maleische daoeng, Javaansch r o n, Sangireesch, Boegineesch daoeng, Makassaarsch r a o e n g, enz.) en k o e l i, dat in het Napoe'sch „koud”, „koel” beteekent (m a k o e l i) en ook in het Bare'e nog over is, bijvoorbeeld in p a k o e l i en den riviernaam O e e K o e l i.

Mantondo oelo.

Een andere „tak” van het mowoerake is het mantondo oelo. Dit wordt gedaan voor iemand, die aan een gevaar is ontsnapt, bijvoorbeeld aan een wilden buffel, die hem heeft willen stooten, of aan een krokodil, die een aanval op hem heeft gedaan, of aan een python, die hem heeft willen wurgen. De Toradja's stellen zich voor, dat zoo iets niet toevallig gebeurt, maar dat buffel, krokodil of slang door een der goden zijn gezonden om dien persoon voor eenig misdrijf te straffen. Door den schrik nu van het gebeurde is de zielestof (tanoana) van dien persoon weggevluht. Deze moet worden teruggehaald en tevens moet men het doen voorkomen, alsof de (mislukte) aanval van het dier doel had getroffen. De priesteres vlecht daartoe van jonge kokosbladeren een slang, en strijkt deze met de linkerhand over den geschrokkenen (of de geschrokkenen), terwijl zij voortdurend hare litanieën opdreunt (dit is dan weer de „tak” van het mowoerake). Terwijl zij de nagemaakte slang over het lichaam van dien persoon laat glijden (van het hoofd af naar de voeten toe), slaat zij voortdurend met een bos Dracaena-bladeren op de slang, al reciteerende. Bij den laatsten persoon laat zij het gevlochten dier door de opening tusschen twee vloerlatten naar beneden, en hangt het zóó aan den vloer op. Is de geheele plechtigheid afgelopen, dan wordt de slang in een mandje gelegd, en daar bovenop wat rijst, pinang en een ei; dit laatste wordt aan de slang gegeven om het te bijten in de plaats van den persoon.

Tanadoesi.

Een van de „takken” van het mowoerake, die veel gelijk op het mantondo oelo, is het tanadoesi; in de plaats van eene slang gebruikt de priesteres hierbij een touw. Dit middel der priestersessen wordt veel aangewend bij lieden, die lang aan eene ziekte hebben geleden. Wij zagen het toegepast bij zieken, die door gewrichtsrheumatisme niet meer konden loopen. De Toradja verbindt aan zulk een ziekte de gedachte van „vastbinden, inwikkelen”. Daarom zijn in dergelijke gevallen alle kruip- en klimplanten, welker bladeren of vruchten eetbaar zijn, verboden spijs. De priesteres wil nu de ziekte ontbinden. Evenals bij het mantondo oelo, strijkt zij met het touw in de linkerhand over de pijnlijke en verstijfde gewrichten, terwijl zij met Dracaena-bladeren voortdurend op het touw slaat. In hare daarbij gereciteerde litanie zegt zij hoe zij de ziekte „ontbindt”, loswikkelt (maledé). Na afloop hiervan wordt het touw door de opening tusschen twee vloerlatten naar beneden gelaten. Soms laat men de ontbonden krankheid zóó hangen. Doet men dit niet, dan neemt men een stuk pinangbast. Dit moet dan een vaartuig voorstellen; als mast steekt men er een takje kandoeroeangi op; verder belaadt men het met wat pinang, gekookte rijst en vuur. Ook het

touw, de „ontbonden” krankheid, wordt er bij gelegd. Een en ander brengt men nu buiten het dorp, en legt het aan den Westkant neer, „opdat de zon de ziekte in haren loop medeneme”.

Inwijding van een nieuw huis.

Ook bij de inwijding van een nieuw huis komt de priesteres om de zielestof der bewoners te bevestigen. Die zielestof denkt men zich gebonden in een pakje, waarin levenskrachtige kruiden (mentoeuwe). Boven hebben wij reeds gezien, dat zulk een pakje rare heet. De rare uit het vroeger bewoonde huis wordt eerst in een ander huis gebracht, wanneer dit oude wordt afgebroken. Ieder gezin, dat in een huis woont, heeft zijn eigen rare, twee, drie of vier. Deze, tezamen met nieuw vervaardigde, worden over de aanwezigen heen bewogen, en in het dak bevaard. Ook wordt weer een geestenhuisje gemaakt, woka, dat als aandeel aan de woerake-geesten gegeven en onder de nok van het dak wordt opgehangen (*). Wanneer het door een lek in het dak nat wordt, moet volgens het geloof, de eigenaar van het huis ziek worden, tenzij hij onmiddellijk weer laat mowoerake. De tak van het mowoerake, waarbij een huis wordt ingewijd, heet mesamoea. Het begint met eene opsomming in woerake-taal van al de onderdeelen van het huis. (Zie ook Hfdst. „Huizen en dorpen”).

Opsporen van een reisgezelschap.

Is de priesteres geroepen om op te sporen, waar zich een reisgezelschap bevindt, over 't welk men zich ongerust maakt, dan gaat zij dit in gezelschap van den woerake-geest zoeken en deelt dan in hare litanie mede, hoe zij de personen heeft aangetroffen; lacht zij gedurende het reciteeren harer litanie, dan is dit een bewijs, dat het den leden van het gezelschap goed gaat; weent zij, dan gaat het hun slecht. Tal van voorbeelden weten de Toradja's mede te deelen, waarbij de mededeelingen van eene priesteres zijn bevestigd geworden; hoe de eene maal eene mededeeling omtrent den dood van den een of ander is uitgekomen; hoe de priesteres personen in bepaalde omstandigheden heeft aangetroffen, waarbij later na onderzoek is gebleken, dat die omstandigheden zich werkelijk hebben voorgedaan. Al zulk soort verschijnselen komen geheel overeen met de verschijnselen van clairvoyance. Eigenaardig ook is, dat slechts weinige priesteressen in staat zijn zulke mededeelingen omtrent afweziggen te doen.

(*) Eene afbeelding van zulk een woka vindt men in Sarasin, Atlas, Plaat XIX, 1.

Mowoerake tanoana mpae.

Niet alleen van menschen, maar ook van de rijst weet de priesteres de zielestof terug te brengen. Wanneer toch de rijst schraal staat, niet goed gedijt, is dit een bewijs, dat hare zielestof weg is, en de priesteres gaat die dan terugvragen bij de geesten in de lucht. Indien zij de zielestof van de rijst werkelijk heeft bemachtigd, zullen uit de Dracaena-bladeren, die zij met de hand omklemd houdt, 2 tot 10 rijstkorrels vallen, welke de weggeraakte zielestof is; deze korrels worden dan onder de andere rijst geplant. Valt er slechts kaf uit de Dracaena-bladeren, dan is het duidelijk, dat zij de zielestof van de rijst niet heeft kunnen bemachtigen en dan zal ook niets van de rijst terechtkomen.

Maboentasi lamba.

Maboentasi lamba, „de buffels (het water doen) uitstorten” eindelijk heet de ra'a of „tak” van het mowoerake, waarmede de priesteres regen gaat maken. Volgens de voorstelling der priesteressen namelijk is er in het rijk der woerake-geesten een groote waterplas. De priesteres gaat nu met behulp der woerake-geesten alle buffels opvangen en brengt die te zamen in den plas, zoodat het water buiten zijne boorden treedt en als regen naar beneden valt. Gaat het niet regenen, dan vertelt zij, dat zij de buffels niet heeft kunnen opvangen, of dat de woerake-geesten de zaak niet hebben toegestaan, omdat de menschen hen hebben vertoornd.

XIII. ZIEKTEN EN HARE BEHANDELING.

Hoe de Toradja zijne zieken behandelt. — Goede en slechte dagen. — Het roepen van geneesmeesters. — Nadjeanintaoc. — Mokantoe. — Matakaoe. — Pominta. — Panarasi. — Blind maken. — Weerwolf. — Bespuwen (mosoepa). — Mangkomosi. — Begieten. — Deelen van het lichaam als medicijn. — Soesantjaeo, menampa. — Geneesmiddelen uit het dierenrijk. — Bijgeloovige middelen. — IJzer als geneesmiddel. — Blazen, aanraken, wrijven. — Mompadila. — Verboden spijzen. — Verboden dieren. — Lepra. — Posara. — Ziek ten gevolge van het verbreken van een eed. — Pokken. — Wichelen.

Hoe de Toradja zijne zieken behandelt.

Wanneer men in een Toradja'sch dorp komt, kan men aanstonds zien, waar een zieke is. Zoodra toch in zijn huis iemand langer dan een dag ongesteld is, haalt de Toradja een bos jonge twijgen van eenigen boom of plant (het komt er niet op aan welke) en hangt dien bij de trap aan een vloerbalk op. Dit is het teeken voor vreemdelingen (lieden uit andere dorpen), dat zij niet naar boven mogen gaan. Komt men bij eene woning, waar men dit verbodsteeken ziet, dan is het zaak eerst te vragen of men naar boven mag gaan. Evenals andere verbodsteekens, laat men ook dit hangen, al is de reden er voor verdwenen.

Bij de behandeling zijner zieken komt het geheele onvaste karakter van den Toradja uit. Zijn van nature tot medelijden geneigd hart doet hem in het begin van eene ongesteldheid goed voor den kranke zorgen, en zoo hij eenigszins kan, willigt hij diens wenschen in. Maar wanneer de ziekte wat lang duurt, dan verliest hij zijn geduld en geeft hij op allerlei wijzen aan zijn ongeduld lucht, vooral als de zieke veeleischend is. Evenmin als van ziekenbehandeling, heeft hij verstand van ziekenverzorging. Maar al is het met pruttelen, men zal den zieke toch min of meer blijven verzorgen, en hem niet spoedig in den steek laten. Want al is door de langdurigheid der ziekte natuurlijke liefde niet meer de drijfveer der verzorging, toch is er nog steeds de vrees voor de ziel van den zieke, die hem na diens dood niet met rust zal laten. Ook wordt men spoedig door de openbare meening gelaakt, als men zijne zieken in den steek laat en hiervoor is de Toradja hoogst gevoelig. Indien hij echter een zieke heeft die toch wel niet beter zal worden en die tot den slavenstand behoort

of om een andere reden niet zeer gezien is, dan zal hij hem anderen op den hals schuiven, bijvoorbeeld ons, als het hem eenigszins mogelijk is en dan kijkt hij ook niet meer naar hem om.

Goede en slechte dagen.

Ten einde een zieke te cureeren moet een goede dag worden uitgezocht. Ook in de opvatting van een „goeden dag” bestaat bij de onderscheiden Toradja-stammen veel verschil. Dit blijkt wel het sterkst ten opzichte van den 27sten dag der maand, polioenja genaamd. Moliœ is „doorgaan, voorbijgaan”, lioe-liœ is „rechtstreeks”. Sommigen nu vinden dezen dag hoogst ongeschikt om een zieke te behandelen, omdat hij dan lioe-liœ madja'a zal zijn, „het rechtstreeks verkeerd met hem zal gaan”. Anderen beweren, dat deze dag juist het meest geschikt daarvoor is, omdat hij dan lioe-liœ madago zal zijn, „het rechtstreeks goed met hem zal gaan”. Bij de ToLage zijn de dagen, waarop men geen akkerwerk mag verrichten, ook de ongeschikte dagen voor ziekenbehandeling. Bij de ToPebato c. s. zijn van de dagen, verboden voor akkerwerk, de 15^e (toginengeri), de 16^e (pombarani) en de 22^e (kawe) ook slecht voor ziekenbehandeling. Ook is niet goed de 4^e van de zoogenaamde „acht dagen” (eerste kwartier), omdat de maan dan „half” is, en de adem (inosa) van den zieke dan ook gedeeld zal zijn. De overige dagen zijn goed; en onder die goede dagen zijn vooral goed de 29e dag, soe a „ingaan”, want op dien dag zal mesoea dago „gezondheid in den zieke intreden”. Om dezelfde reden is ook sompe „liggen blijvend, op een vlak, niet verder naar beneden vallend” (sompe is de 14e dag, één dag na volle maan) goed; bij de ToLage heeft deze dag die waarde niet, omdat hij daar den naam draagt van kakoenia „geel geworden”.

Het roepen van geneesmeesters.

Beneden zullen wij zien, dat zieken op verschillende wijzen worden gecureerd, en dat in deze verschillende wijzen van behandeling bepaalde menschen naam hebben gekregen. Wanneer men nu om zulk een kundigen man of kundige vrouw zendt, gebeurt het wel, dat de ontbodene niet wil komen, omdat hij om de eene of andere reden iets heeft tegen dengeen, die hem (haar) ontbiedt. De gewoonte schrijft dan voor, dat men den beleedigden geneesheer 1 duit, een stuk foeja en een kip (of in plaats van dit laatste een lap katoen) brengt. Deze dingen noemt men aoe tatogo „de drie” (ook wanneer men iemand komt vragen in een zaak te getuigen of te spreken, en hij wil niet, brengt men aoe tatogo bij hem). Hierna weigert niemand meer te gaan, want eene weigering zou eene beboeting van den onwillige ten gevolge hebben, aangezien hij dan gerekend wordt schuld te hebben.

Nadjeani ntaoe.

De Toradja schrijft alle ongesteldheden en ziekten toe aan bijzondere oorzaken van buiten. Van natuurlijke stoornissen in het organisme heeft hij geen begrip. Een voorname oorzaak van vele ongesteldheden en kwalen zoekt hij in de onderstelling, dat de evenmensch hem dit kwaad heeft aangedaan. De Toradja, die vast gelooft, dat zoo hij eenige zaak roept (als bijvoorbeeld regen), deze ook komt, kan niet anders denken, of de verwensching, de vloek van een persoon over hem uitgesproken, moet in vervulling treden, het ongeluk over hem ingeroepen, moet komen. Aan deze vrees voor verwensching moet voor een groot deel de aangeboren beleefdheid van den Toradja worden toegeschreven; hij is uiterst bang iemand te beleedigen, want deze zou zich wreken door vervloeking. Van eene ziekte, welke men toeschrijft aan de verwensching van den medemensch zegt men nadjeani ntaoe „een ander heeft hem kwaad gedaan”.

Een meisje, dat twee minnaars heeft gehad, van wie zij er één heeft gehuwd, lijdt aan vallende ziekte, en men twijfelt er geen oogenblik aan of zij heeft deze ziekte gekregen door eene vervloeking van den teleurgestelden minnaar. Iemand keert van eene reis terug, en wordt ziek; dadelijk gaat hij bij zich zelf na, of hij eenige ontmoeting heeft gehad met iemand van wien hij kan onderstellen, dat deze hem vervloekt kan hebben. Vooral eene zwangere vrouw wordt ondersteld in een toestand te verkeeren, waarin zij bijzonder vatbaar is om getroffen te worden door eene verwensching. Daarom moet vooral zij oppassen geen aanleiding te geven om toorn te verwekken. Hieruit is bij sommige stammen het verbod ontstaan voor zwangere vrouwen om het woord bare'e „neen, is niet” te gebruiken, boi mate ri poana, „opdat zij bij hare bevaling niet sterve”. Vraagt men dus eene zwangere vrouw om tabak, gambir of wat ook en kan zij dit niet missen, dan antwoordt zij: sondo „(ik heb) een heeleboel”, waaruit de vrager begrijpt, dat zij het niet kan geven. Eene weigering zou iemand licht ontstemmen, en deze zou de zwangere vrouw daarvoor kunnen vervloeken. Toen wij in 1897 zeer onheusch waren ontvangen door den stam der To Lindoe, en er na ons vertrek vandaar in hun land ziekte uitbrak onder menschen en buffels, twijfelde niemand er aan of de plaag was ontstaan door onzen vloek.

Mokantoe.

Een enkel kwaad woord of eene vervloeking is reeds genoeg om iemand ziek te maken. Maar men heeft ook menschen, die een bepaalde kunst bezitten om iemand ziek te maken, door hem eenig onzichtbaar vergif in het lichaam te tooveren, waardoor die persoon ziek wordt. Dit

onzichtbare vergif noemt men *kantoe* (of *doti*)⁽¹⁾, en de personen, die deze zwarte kunst verstaan, heeten *taoe mokantoe*. Vooral de *To Lage* staan bekend als ijverige beoefenaars van deze kunst, en zij worden hierom door de andere stammen gevreesd. Gezanten van *Loewoe* kwamen nooit in het landschap *Lage*, en dit alleen uit vrees voor de zwarte kunst der *To Lage*.

Volgens de meeste *Toradja's* wordt de kunst van *mokantoe* geleerd. Maar hoe, weet men niet recht. Men laat zich over dergelijke zaken niet graag uit, want anderen zouden licht denken, dat men er meer van wist, dat is: dat men zulk een *taoe mokantoe* is. Zooveel weet men wel te zeggen, dat de beoefenaars der zwarte kunst een voorwerp hebben, waaraan zij hunne kracht ontleenen. Dit voorwerp heet *toempoenkantoe*, weer te geven met „de oorsprong of de oorzaak van het vergif”; het heeft den vorm van een komkommer. Wanneer de eigenaar of de eigenares er over heen strijkt, scheidt dit voorwerp iets af, dat hij zich op de hand wrijft, waardoor een ieder dien hij aanraakt, ziek wordt.

Een zeer leerrijk proces betreffende zulk een *taoe mokantoe* (eene vrouw) had in 1901 plaats te *Tomasa*. Men vertelde van de beschuldigde, dat het eerst de aandacht op haar was gevallen, toen zij in het dorp *Kajoekoe* zijnde, met de hand op een kokosboom sloeg uit boosheid, omdat men haar een kokosnoot had geweigerd; enkele dagen daarna zou toen de kokosboom zijn doodgegaan. Haar twee laatste vermeende misdaden woonden wij bij als ooggetuigen. Een kind had zij over het hoofd gestreken en geliefkoosd⁽²⁾, en drie dagen daarna was het kind overleden. Op een plantfeest had een kleine jongen, die door haar was bevolen water te halen, dit niet spoedig genoeg gedaan, waarna zij hem met een jong, nog toegevouwen palm-blad op den rug ter hoogte van het schouderblad had geslagen. Den volgenden dag reeds was daar eene groote wond ontstaan, die te vergeefs door ons werd behandeld; zeven dagen daarna overleed de jongen reeds. Deze beide gevallen gaven den doorslag tot het in staat van beschuldiging stellen der vrouw, haar huis werd omringd door tal van *Toradja's*, en evenals bij het oordeelen van heksen en weerwolven moest de verdachte den vinger in kokende hars steken. De vinger bleek hierna verbrand te zijn en de *taoe mokantoe* werd neergehouden.

De *taoe mokantoe* kunnen echter op geheimzinniger wijze te werk gaan. Zij kunnen van alle voorwerpen, tabak, bamboe, wortels, garenklosjes, knopen, hakmessen enz. tooverkruid (*kantoe*) maken. Zij wikkelen zulk een voorwerp in een blad, maken het onzichtbaar en

(1) *Kantoe*, *Parigisch gantoe*, *Javaansch*, *Maleisch*, *Soendaneesch hantoe* „booze geest, spook”. Het woord *doti* is waarschijnlijk uit het *Boegineesch* overgenomen.

(2) Meer dan eens hebben wij, vooral tot oudere vrouwen, hooren zeggen door een dochter of ander familielid van haar: haal dat kind toch niet zoo aan, als het ziek wordt, zegt men nog, dat gij het hebt gedaan.

werpen het naar een voorbijganger, die hiervan niets bemerkt. Ook wel begraaft de man van de zwarte kunst het voorwerp in den grond, bijvoorbeeld vóór de trap van een huis. Trapt iemand dan op die plek, dan verhuist het begraven voorwerp regelrecht in het lichaam van dien persoon en zet zich vast in den buik, in den hals, in den schouder, in de knieën of eenig ander deel van het lichaam, en veroorzaakt daar aan dien persoon groote pijn. De meest voorkomende *kantoe* is echter een reepje bamboe-bast, dat opgevouwen wordt en dat de man van de zwarte kunst met een haar van zijn hoofd vastbindt. Is dit voorwerp in het lichaam van een mensch getooverd, dan laat het haar los, de reep bamboe-bast ontspant zich en snijdt door zijne scherpte alles in zijn nabijheid stuk. Volgens anderen wenden de *taoemokantoe* zich tot het bereiken van hun doel tot de zielen van afgestorvenen. Zij gaan daartoe naar een graf en vertrouwen daar het in het lichaam van den een of ander te tooveren voorwerp aan den doode toe. De ziel van den overledene werpt het voorwerp dan op het dak van de woning des veroordeelden. Deze hoort den tik van het voorwerp op het dak wel, maar het voorwerp verplaatst zich onzichtbaar in zijn lichaam. De voorstelling is thans, dat het voorwerp in het lichaam van het slachtoffer wordt getooverd, maar oorspronkelijk is zij deze: het geestelijk equivalent van het voorwerp verhuist in het lichaam en doet daar de kracht zijner eigenschappen gevoelen. Op dit geloof is ook de onttooveringspraktijk gegrond, zooals wij beneden zullen zien.

Acute pijn in de gewrichten, een stijve nek of schouder, buikpijn, de stekende pijnen van een opkomende steenpuist en dergelijke worden toegeschreven aan de aanwezigheid van eenig toovervoorwerp. De pijn kan alleen worden weggenomen door de verwijdering van het vreemde voorwerp. Het zijn alleen vrouwen die de kunst verstaan *kantoe* uit het lichaam te verwijderen. Zij bespuwen daartoe het zieke lichaamsdeel met een soort wortel, *pogoesi* genaamd, welke daartoe door haar wordt gekauwd. Met den zak waarin de Toradja alles bewaart wat hij noodig heeft voor een siri-pinang-pruim, wrijven zij nu over de pijnlijke plek heen, daarbij met hare vingers de beweging makende of zij iets uit die plek knijpen. Na eenigen tijd halen zij het vergif (*kantoe*) in den vorm van uien, garenklosjes enz. van onder den zak te voorschijn. Daarna blazen zij op de plek, en de operatie is volbracht. Men noemt dit *mopagere kantoe* „de kantoe er uit wrijven”. Soms is het verwijderde vergif onzichtbaar; het zichtbare mag niemand aanraken, want het gevolg hiervan zou zijn, dat het dadelijk in het lichaam van den zieke verhuisde. Enkele malen gelukt het niet het vergif te verwijderen, en dan zegt men dat de ongelukkige moet sterven.

Wanneer iemand denkt, dat hem van dit geheimzinnig vergif is toegediend, tracht hij er zich zelf van te genezen. Hij zoekt daartoe zekeren boom, *loringkantoe* „kantoe-vel” genaamd. Van dezen boom hakt hij van onder naar boven (met het oog op het uitspuwen van het ver-

beschermmiddelen, welke bij vruchtboomen, vooral bij sirih-planten en kokosboomen zijn aangebracht. Deze middelen heeten in het Moluksch Maléisch *m a t a k a o e*, in het Bare'e *o e r o e*. Zij bestaan eenvoudig uit de bladeren van eene of andere plant, of uit eenig voorwerp uit de dierenwereld, dat in een blad wordt geknoopt; dit wordt in den vruchtboom gehangen. Voordat men zulk een beschermmiddel ophangt, spreekt men het in dezer voege toe: „gij, *o e r o e*, wanneer er iemand van deze vruchten wil nemen, maak hem dan ziek”.

De hoofdgedachte bij het aanbrengen van de *o e r o e* is, dat de eigenschappen van het als *o e r o e* aangebrachte voorwerp in het lichaam van den dief zullen overgaan en dit zullen benadeelen. Neemt men hiertoe Spaansche peper, dan zullen de tanden van den dief uitvallen; gebruikt men *t o l e m o w a j a a*, een kruiplant, dan zal de penis van den dief zich in het lichaam terugtrekken onder hevige pijn; *p a t i l a s o*, een plant, welker bladeren jeuk veroorzaken, zal het geheele lichaam doen jeuken en leerlijke ontstoken plekken daarop doen ontstaan; *s o e p i s o e p i*, een onkruid met vruchtjes, die zeer gemakkelijk loslaten, zal de tanden van den dief doen uitvallen; *l e e*, de bekende scherpe grassoort *a l a n g*², doet inwendige pijnen in het lichaam ontstaan; zelfs lepra zou dit middel veroorzaken. Wanneer *Dracaena terminalis* als beschermmiddel wordt gebruikt, zal de dief in den oorlog omkomen. Soms gebruikt men een stuk van een maïsklos (waarvan men het andere gedeelte bij zich bewaart), als middel, om het lichaam van den dief onuitstaanbaar te doen jeuken; een gedeelte van een witte-mierenhoop, als beschermmiddel aangewend, zal lepra veroorzaken; alikruiken doen de extremiteiten afvallen (dit wijst op den hevigsten graad van lepra); een toegebonden en met kalk bestreken kookpot (kalk is warm) zal hevige buikpijn teweegbrengen en den buik doen opzwellen; een groote eetbare slak zal toevallen veroorzaken, enz. enz. Iedere Toradja heeft zijn eigen beschermmiddelen en de lijst ervan zou aanmerkelijk zijn te vergrooten. In Parigi werden ons nog genoemd: de *a n a s i* (ananas) om zijn scherpe dorens, de brandnetel (*g e l a t a*) en de *b o e g a* om hunne jeukverwekkende bladeren, en de *s o s o n g g i* om de scherpe dorens, waarmede zijne vruchten zijn voorzien. Lupus en blindheid hoorden wij ook opgeven als de gevolgen van het inwerken van de *o e r o e* (*m a t a k a o e*).

De Toradja beweert echter middelen te hebben om zich voor de werking dezer *o e r o e* te vrijwaren, en toch van de beschermde vruchten te eten. Een van die middelen is het volgende. Men neemt wat aarde en werpt die tegen den boom aan, daarna hakt men met zijn hakmes een splinter van den boom af, waarbij men de beschermmiddelen aldus toespreekt: „maak eerst de aarde ziek, dan het hakmes en dan mij”. Men zal dan geen last meer van de *o e r o e* hebben. Dit gebruik moet ook de eigenaar van den boom in acht nemen; soms is het voldoende, als hij het beschermmiddel met zijn speeksel bespuwt.

Velen zijn bang om beschermmiddelen bij hunne vruchtboomen aan

te brengen, omdat, beweert men, sommigen de kunst verstaan om de werking van het beschermmiddel van zich af te weren en die tegen den eigenaar van den vruchtboom te keeren. Eene wijze om dit te bewerkstelligen is de volgende: Men gaat naar den boom toe, neemt de oeroe er af, en hangt deze op eene andere plaats. Dan legt men een boomstam op den grond naar den vruchtboom toe. Hierover heengaande, treedt men op den boom toe en neemt van de vruchten. Is men over den boomstam teruggegaan, dan hangt men de oeroe op zijn oude plaats en neemt den boomstam, waarlangs men is gegaan, weg. De leidende gedachte hierbij is, dat de oeroe den dief niet kan vervolgen, omdat de weg (de boomstam) is weggenomen; de oeroe zal zich nu op den eigenaar werpen en hem ziek maken.

Anderen gaan met hunne voeten in de takken van den boom hangen, en kauwen met het hoofd naar beneden de wortels van den brandnetel. Door deze manoeuvre zou de eigenaar van den vruchtboom door een krokodil worden opgegeten of in den oorlog vallen.

Voor iemand, die door zulk een beschermmiddel is ziek gemaakt, bestaat geen medicijn.

Ook bij de Berg-Toradja's als To Napoe, To Koelawi en anderen heeten deze beschermmiddelen oeroe. In Koelawi is een veel gebruikt middel de timpo hoe (Bare'e kimboe, „leguaan“). Een poot of de kop van dit dier wordt aan den vruchtboom opgehangen. „De kop bijt in het hoofd van den dief en de poot grijpt hem in het been“, waarna de dief in genoemde lichaamsdeelen hevige pijn zal krijgen. Hangt men het geheele geraamte van een leguaan in den boom, dan moet de dief sterven. (De leguaan zal wel voor dit doel zijn genomen, omdat dit dier bekend staat als een dief bij uitnemendheid).

Andere oeroe-middelen zijn: steenen, stukken van aarden potten, eieren, kokosdop, Spaansche peper, brandnetel, enz.

P o m i n t a.

Sommige menschen heeten een vergif te kunnen bereiden van enkele houtsoorten, waarvan vooral de kamande (*Croton tiglium* L.) en de kadjoepoe worden gebruikt. De kamande is de bekende boom, welks zaden men gebruikt voor vischvergif (zie „Visscherij“). Kadjoepoe, „vuurhout“, heeft zijn naam te danken aan de omstandigheid, dat het hout er van warm aanvoelt. Dit hout wordt alleen als brandhout gebruikt; trouwens, de naam sluit reeds ander gebruik uit. Een spaander van de genoemde houtsoorten nu steekt iemand in het staartstuk zijner zwaardscheede of verbergt die in zijn sirih-pinangzak. Stapt dan een ander over dit staartstuk of over den pinang-zak heen, dan doet het vergif, pominta genaamd, eene verzwering ergens in het licham ontstaan. Deze verzwering heet naar het vergif ook pominta. De eenige kans op genezing is, dat men tracht te ontdekken van wien het vergif afkomstig

is. Deze persoon wordt dan uitgenoodigd een stuk van denzelfden boom, waarvan hij zijn vergif heeft genomen, te kauwen en op den buik van den patient te spuwen (rasoepa). Dit zal genezing brengen. Degene, die dit vergif aanwendt, is niet strafbaar, omdat het de eigen schuld is van den getroffene, dat het vergif hem heeft aangetast. Uit dit geloof verklaart zich de gewoonte der Toradja's, om nimmer achter, maar steeds voor een zittend persoon langs te gaan, en een sirih-zak op zijde te leggen, wanneer deze zich in hun weg bevindt. Kan men den eigenaar van het vergif niet ontdekken, dan wordt zulk eene verzwering bespuwd met de fijngekauwde bladeren van Spaansche peper.

Panarasi.

Sommige menschen hebben het vermogen den medemensch te dooden, alleen door „den wil van hun binnenste”. Het onzichtbare vergif, dat daarbij wordt gebruikt, heet panarasi⁽¹⁾, en de mensch, die deze zwarte kunst verstaat heet: taoemopanarasi. Zulk een mensch zit vriendschappelijk met een ander te praten, terwijl hij ongemerkt, alleen door zijn wil, het onzichtbare vergif in den ander, met wien hij spreekt, overgiet. Een oogenblik daarna valt de vergiftigde neer en wordt bewusteloos. Niet lang daarna sterft hij.

Blindmaken.

Sommigen beweren, dat zij lieden, die zich aan diefstal hebben schuldig gemaakt, blind kunnen maken. Dit doen zij op de volgende wijze: een kom, half gevuld met water, staat voor hen; nadat zij eenige stukjes hout hebben gekauwd, spuwen zij van hun speeksel in het water, en leggen er daarna een stukje foeja op. Nu wenken zij de tanoana van den dief met een bos Dracaena-bladeren tot zich. Naast de kom hebben zij wat sirih-pinang als offer neergelegd. Na eenigen tijd in de kom te hebben gestaard, meenen zij een oog te zien; zij steken er met den vinger naar en dan moet noodwendig de dief blind worden. Soms wordt het water in de kom aan het schudden gemaakt, zoodat zich oogjes schuim vormen op het lapje foeja; deze oogjes worden met een naald doorgestoken. Steekt men er slechts één door, dan wordt ook de dief maar aan één oog blind. De To Pakambia heeten het in deze kunst zóó ver gebracht te hebben, dat zij zelfs leguanen, die hunne eieren en kippen stelen, weten blind te maken. Dit blindmaken van dieven heet mampobajomata.

(1) Panarasi heeft den klemtoon op ra, maar dit kan zijn veroorzaakt doordat men in de twee eerste lettergrepen het woord pana heeft gezien. Waarschijnlijk behoort de klemtoon op na en dan is panarasi af te leiden van nara „gewoon, tam, gedwee”, en beteekent dan „wat (een ander) gedwee maakt, wat temt, bedwingt.” Oorspronkelijk is het dus de naam van een middel waarmee men een ander tot zijn wil brengt.

Weerwolf.

Velen achten zich krank, doordat hun lever is verslonden door een heks of weerwolf. Daar deze verschijnselen meer rechtstreeks tot het Animisme behooren, hebben wij die onder dat hoofd behandeld. Wanneer iemand beweert zijn lever kwijt te zijn, moet hij van een nieuwe lever worden voorzien. Het zijn slechts enkele menschen, die deze kunst verstaan. Een kip wordt geslacht, en de lever op den hartkuil met de nagels in kleine stukjes geknepen, waarna men er op blaast. Men onderstelt dan dat de kippenlever de verloren menschenlever heeft vervangen. Zij, die deze kunst bijzonder goed verstaan, bewerkstelligen de operatie op de volgende wijze: Zij nemen een groot blad van den een of anderen boom, en geven in dit blad eene snede. Nu leggen zij dit blad op de hoogte van den hartkuil en veronderstellen, dat in den buik zelf een snede is gegeven. Een kippenlever wordt nu door de snede onder het blad gestoken, daarna blaast de kundige er met alle macht herhaaldelijk op. Plotseling is dan de kippenlever verdwenen, naar de Toradja zegt, in het lichaam van den lijder. Ook hebben wij reeds gezien, dat iemand ziek kan worden, doordat iets verricht wordt met zijn haar, speeksel of eenig ander deel of afscheidingsproduct van zijn lichaam.

Bespuwen (Mosoepa).

Wanneer de gedachte aan kantoë of geheim vergif is uitgesloten, weet de Toradja plaatselijke aandoeningen niet beter te behandelen dan door de plek, waar men pijn voelt met fijngekauwde medicijn te bespuwen; dit noemt men mosoepa. Nagenoeg ieder kan mosoepa, maar er zijn menschen, die eene vermaardheid in dit werk gekregen hebben, en die in ernstige gevallen worden geroepen. Deze lieden heeten to popasoepa. De meesten hunner houden er geheime middelen op na, hout van boomen, welker namen zij alleen kennen, wortels van hun overigens onbekende planten, welke zij van hunne ouders hebben geërfd. Een weinig van dit hout wordt dan gekauwd met andere hier onder te bespreken bladeren en met veel gewicht spuwt de kundige (vrouw of man) het gekauwde op het zieke lichaamsdeel. Sommige to popasoepa van naam gaan zelfs niet eens persoonlijk naar den zieke toe. Wanneer iemand hen komt halen, vragen zij den naam van den kranke. Vervolgens nemen zij hun kalkbus of eenig ander voorwerp, noemen den naam van den zieke en bespuwen dan de kalkbus. Dit is zoo goed alsof zij den patient zelf hebben bespuwd, en deze moet dan ook herstellen. Deze to popasoepa ontvangen voor hun werk: wat ontbolsterde rijst, een ei, een stuk foeja, een lap katoen en een hakmes; en als de zieke geneest wordt de to popasoepa genoodigd op den maaltijd, dien een ernstig kranke steeds aanricht na zijn herstel.

De zieke, die op deze wijze is bespuwd, mag voorloopig niets eten wat bloed heeft, dus geen kippenvleesch, geen geitenvleesch enz. De Toradja gaat bij het *m o s o e p a*, „bespuwen”, uit van de onderstelling, dat de zielestof, welke over het geheele lichaam is verdeeld, op de pijnlijke plek geheel of gedeeltelijk afwezig is. Door het applicceeren van speeksel, dat levenskrachtig is, versterkt door een levenskrachtig ingrediënt, moet het evenwicht worden hersteld. Om een slapend been weer in normalen toestand te brengen zagen wij iemand zich op de hand spuwen, en dit speeksel op het slapende been wrijven. Uitzetting van de amandelklieren of stijfheid in het kaakgewricht zagen wij tweemaal op de volgende wijze cureeren: van een varkenskaak (*) werd een weinig afgeschraapt, met siri-h-pinang samengekauwd en daarna op de pijnlijke plek gespuwd.

Zooals boven reeds is gezegd, kunnen velen *m o s o e p a*, „bespuwen”. Voor eene voorbijgaande ongesteldheid wordt niet veel omslag gemaakt. De meest gebruikelijke middelen, welke fijngekauwd op de pijnlijke plek worden gespuwd, zijn: uien, kurkema, gemberwortel en pinang. Behalve deze middelen, welke door iederen Toradja de meest werkzame worden genoemd, worden alle mogelijke boombladeren en kruiden gebruikt om ze op zieke lichaamsdeelen te spuwen. Meestal berust de keus van dergelijke planten op den naam, waaronder zij bekend zijn, of op hunne eigenschappen, welke men bijzonder geschikt acht om de eene of andere ziekte weg te nemen. Ze alle hier op te noemen is niet noodig, wij verwijzen hiervoor naar het Woordenboek, waarin alle ons bekende boomen en planten zijn opgenomen met het gebruik, dat men er van maakt. Soms draagt een plant of boom bij den eenen stam een heilbelovenden naam, bij den anderen niet. Zoo is er een groote boom, die bij de ToLage c. s. den naam draagt van *k a d j o e m a r a n i n d i*, „koud hout”; bij de ToPebato c. s. daarentegen heet hij *l o r o e*; dezen naam brengt de Toradja in verband met *p o e l o r o e*, „ongeluk”. Het gevolg hiervan is, dat hout en bladeren van dezen boom bij behandeling van ziekten veel worden aangewend door de To Lage, door de To Pebato c. s. daarentegen niet.

Bij de ToLage c. s., bij wie vooral het geloof aan geheim vergif (*k a n t o e*, *d o t i*) sterk is, schrijft men inwendige pijn spoedig toe aan eene „inwendige wond” (*w e l a r i r a j a*); al is het vreemde voorwerp door het wrijven uit het lichaam verwijderd, zoo blijft dikwijls de wond, er door veroorzaakt, achter. De To Lage gebruiken dan de bladeren van de *l a n g k o e m o d i*, van de *s i d a n t a* of van de *w a j a a m o b o l o k a* (een liaan), welke bladeren fijn gekauwd op de pijnlijke plek worden gespuwd. Wij zijn te weinig bekend met de flora van Midden-Celebes om van deze en vele volgende planten de redenen op te geven van hun gebruik. De Toradja's weten dit van de meeste planten zelf niet meer.

(*) Varkenskaaken heeft de Toradja steeds bij de hand; van ieder varken toch, dat hij buit maakt, hangt hij de onderkaak boven den haard in zijn huis op.

Voor pijn in het oor kauwt men *alimango* (een groote zeekrab) tezamen met *sirih-pinang* en spuwt dit bij het oorgat.

Op wonden spuwt men dikwijls de fijngekauwde bladeren van de *arogo* of van de *takoele* (Mal. *blimbing*, *Averrhoa Bilimbi* L.). Een zeer veel gebruikt blad is dat van de *lentoeroe* en wel om den naam, daar *motoeroe*, „gaan liggen, stil worden” bijv. van wind en golven, beteekent. Zoo ook de boom *pinamoeja ntontji*, die zich op andere boomen vastzet, meestal in een vork der takken, en daar zulk een groeikracht ontwikkelt, dat de boom, waarop hij zich heeft geënt, er van sterft. Door deze eigenschap zal dus de pijn of de ziekte worden gedood. Van dezen boom zegt de *Toradja*, dat hij geplant is door vogels, die het zaad tegelijk met hun faeces uitwerpen; vandaar den naam, die „vogelplantseel” beteekent. Om dezelfde reden als *lentoeroe* worden de bladeren van *katimoenda* gebruikt, omdat *motoenda* „zitten”, een toestand van rust uitdrukt.

Tegen pijnen en uitzetting van de lever gebruikt men de schors van *pakanangi* (*Polyalthia Celebica* Miq.) een welriekende houtsoort. Tegen deze zelfde ziekte, die veel voorkomt, gebruikt men ook de bladeren van de *djamboe* (*Psidium guajava*) waarschijnlijk omdat men proefondervindelijk weet, dat deze bladeren gegeten een goed middel zijn tegen buikpijn. Verder de bladeren van *mambotoe* en *ta'omboe*.

Een zeer veel gebruikt middel zijn de bladeren van de *bala'ani*, een woudreus, welks hout voor allerlei doeleinden wordt gebruikt om de groote splijtbaarheid. Wanneer men deze bladeren kauwt en spuwt, is dit spuwsel dadelijk droog. Hierom zegt de *Toradja*, dat het een zeer heilzaam middel is tegen allerlei zweren, waaronder pokken, framboesia en derg. daar deze dan spoedig droog worden en genezen. Het schijnt dat in *bala'ani*-bladeren werkelijk eenige heilstof is, althans tegen framboesia-wonden zagen wij ze met succes aangewend.

Ook de gekauwde bladeren van een heester, de *kalembatoe* worden veel aangewend voor verschillende ziekten, waarschijnlijk omdat deze heester een zeer groote levenskracht heeft.

Bij koorts bespuwt men het gloeiende hoofd of de borst met fijngekauwde *sirih*-bladeren zonder bijvoeging van kalk enz.; deze laatste ingrediënten maken de *sirih* warm; het *sirih*-blad alleen is koel, en brengt dus ook koelte aan.

Voor leelijke wonden en zweren gebruikt men bittere bladeren, zooals van den *mampapoe*, den *mampajae* (een van de vele *Eugenia* soorten). Men geeft als reden daarvoor op, dat door de bitterheid de vliegen van de wonden afblijven. De namen van deze boomen zullen echter ook een rol hebben gespeeld: *mampapoe* toch beteekent „verbranden”, en dit doet weer denken aan „opdrogen”. „De wond is droog” beteekent voor den *Toradja* zooveel als, dat zij spoedig genezen zal; om diezelfde reden strooit hij ook kalk op eene versch geslagen wond. *Mampajae* doet denken aan *mampalai*, „doen heengaan” (*Poe'oe*

mBoto'sch: mampajai). De papaja (*Carica papaja*) wordt echter in geenerlei opzicht als geneesmiddel gebruikt, niettegenstaande haar naam, „doen verdwijnen”, beteekent.

M a n g k o m o s i.

Eene andere wijze om medicijnen te appliceeren is de volgende: bladeren worden bij het vuur geroosterd en het vocht er van wordt dan op de pijnlijke plek uitgeknepen (mangkosi). Tegen het veel voorkomende jeuken der voeten (welke jeuk ontstaat door modder) wendt men de bladeren van den koe-wa-boom (*Pterospermum diversifolium* Bl.) aan; voor zoogenaamde inwendige wonden, ontstaan door inwendig vergif (kantoe, doti), wendt men ook het sap aan uit de bladeren van de pakomba, een blad dat om zijn naam, „dikmaker”, voor allerlei heil-aanbrengende doeleinden wordt gebruikt; voorts bladeren van moma (een klimplant) en tomene (*Jatropha curcas*). Zoogenaamde pominta-zweren, ontstaan door eenig vergif, worden ook nog behandeld met het sap uit de bladeren van de mampajae en de patilaso. Ook het sap uit de schors van sommige ficus-soorten wendt men hiertoe aan. Voor oogontstekingen gebruikt men den stengel van de poeso (*Amomum album* Bl.), bladeren van katjang-soorten, van de sirih, den stengel van de bomba (*Maranta dichotoma* Wall.), de bladeren van uien en suikerriet; al deze middelen worden bij een vuurtje geroosterd en het sap er van wordt in de oogen uitgeknepen. Op steenpuisten smeert men het sap van de tamapapoe of mampapoe, van de loei en van de waja utomboe, een liaan. Voor kaskado (ichthyosis) gebruikt men het sap uit de bladeren van een heester kalemanoeroe (*Cassia alata*) genaamd, vermengd met limoensap en ijzerroest. Ook maakt men pappen van de bladeren van den boven reeds genoemden mampajae. Hiertoe worden de jonge bladeren van drie takken genomen. Deze kauwt men samen met kurkema en vouwt ze bijeen in een blad. Dit blad warmt men bij het vuur, en legt het dan op de ontstoken plek. Tegen *Framboesia Indica* wendt men de bladeren van de longawamba (*Gymnura spec. indet.*) aan; deze worden fijngewreven en met catechu (gambir) gemengd; het sap van dit mengsel wordt op de framboesiewonden gesmeerd. De middelen welke de Toradja's tegen huidziekten aanwenden, hebben echter weinig effect. Zeer veel gebruikt worden de bladeren van de toentoe voor wonden. Van deze klimplant, heeft men twee soorten, eene met ingesneden bladeren en eene met bladeren met gave randen. De bladeren van deze plant worden tezamen met curcumá gestampt. De rechterhand legt de bladeren in het rijstblok en de linkerhand haalt ze gestampt er uit.

Om deze lijst van planten niet nog grooter te maken, verwijzen wij naar het Woordenboek.

Begieten.

Eene derde wijze om eenig geneesmiddel te appliceeren, is het in stukken te hakken met water te mengen en met dit water een zieke te wasschen of te begieten. Deze wijze van appliceeren wordt door de priesters gevolgd (zie Hfdst. „Priesteressen en hare werkzaamheden”). Maar ook in het dagelijksch leven wendt men deze geneeswijze aan, voornamelijk wanneer het geheele lichaam ziek is. Bij koortsen bijvoorbeeld gebeurt het meermalen dat het geheele lichaam opzet. In zulke gevallen gebruikt men de bladeren van de *oela banta*, die stuk gehakt en met water gemengd worden; hiermede wast of begiet men het opgezette lichaam. Met het sap van *oela banta*-bladeren tracht men touw, gedraaid van den bast van den *Gnetum gnemon L.*, te verduurzamen, het touw krimpt daardoor in; dit effect wil men ook bewerken bij het opgezette lichaam van den lijder.

De Toradja is dus vertrouwd met het denkbeeld, dat de kracht van eenige plant in water overgaat, en dat door begieten of wasschen met dat water, die kracht op het lichaam wordt overgebracht. Zeer gemakkelijk vond dus het „begieten” met geneeskrachtig water, door Mohammedanen bereid, bij de Toradja's ingang, vooral in de strandstreken, waar zij veel omgaan met de aldaar gevestigde Mohammedanen. Wat water wordt in een kom gedaan en gemengd met kruiden; over dit water spreekt men daarna een *d'o'a* of toverspreuk uit, waarvan de zin steeds onbegrijpelijk is. De patient wordt dan met dit water overgoten. Dit middel wendt men niet alleén aan ter genezing van ziekten, maar ook ter voorkoming er van. Evenals men bij ons zegt, dat ieder mensch minstens eenmaal in zijn leven de mazelen moet hebben gehad, zeggen de Toradja's, dat ieder mensch onvermijdelijk *Framboesia Indica* moet krijgen. Sommigen beweren, dat zij het geheim kennen om iemand met toebereid water te begieten, waardoor hij tegen deze langdurige en lastige ziekte is beveiligd. Bij eene pokkenepidemie zou een bad met zulk gewijd water den gebade ook vrijwaren tegen deze ziekte.

Vele Toradja's hebben reeds tegen eene belooning deze kunst van Mohammedanen geleerd, en passen haar nu toe op hunne stamgenooten.

Van het inwendig toedienen van geneesmiddelen kennen wij in de Toradjasche geneeskunde geen voorbeeld.

Deelen van het lichaam als medicijn.

Soms worden ook deelen of afscheidselen van het lichaam als medicijn gebruikt. Ontstoken oogen druppelt men in met melk uit eene vrouwenborst, misschien om de roode oogen weder wit te maken. Wanneer een jongen of jongeling toevallig (bijvoorbeeld bij het baden) de vagina van eene vrouw ziet, zal hij een zweer krijgen op het ooglid en het eenige geneesmiddel is, dat hij wat urine tracht te krijgen van het meisje of de

vrouw, wier vagina hij heeft gezien. welke urine hij dan op het ooglid smeert. Ditzelfde geldt voor een meisje, dat den penis van een man heeft gezien: zij moet als geneesmiddel aanwenden de urine van dien persoon.

Wanneer een buffel eene wond heeft gekregen, is het algemeen aangewende geneesmiddel buffeldrek, die op de wond wordt gesmeerd.

Soesa ntjao, menampa.

Meermalen wordt een hoofd (of een stuk er van) van een afgestorvene aangewend als geneesmiddel. Aan zieken wordt wel eens de raad gegeven aan een stukje menschedel te knagen, of afschrapsel daarvan met palmwijn vermengd te drinken. Voor dit doel worden stukjes schedel uit den tempel (l o b o) genomen. Dit zijn dus schedels van verslagen vijanden, maar ook die van stamgenooten gebruikt men. Dit gaat dan gepaard met een feest, dat m o s o e s a n t j a e o, „t eendags-feest houden”, of m e n a m p a, „langs de helling (van het lichaam) gaan” wordt genoemd. Meestal gaat men hiertoe over, wanneer vele andere pogingen tot genezing hebben gefaald. Evenals bij andere offerfeesten worden bij dit m e n a m p a pakjes rijst in bamboe gekookt (deze pakjes heeten w i n a l o e). Zijn deze pakjes gereed, dan kleeden allen zich netjes aan en gaan de hustrap af. Op het erf gekomen, slacht men een varken en daar worden al de deelnemers aan deze plechtigheid met het bloed van dit varken op de wang gesmeerd (m o t o d i). Het varken wordt verder geslacht en toeberaid als toespijs voor den volgenden maaltijd.

Na deze voorbereidende werkzaamheden komt het hoofdmoment. De zieken (en ook de gezonden) worden met een doodshoofd of een gedeelte er van over het lichaam gestreken, van voren en van achter, van de kruin van het hoofd af tot aan de voeten. Een der oudsten verricht dit werk. Aangezien geen aanroeping hierbij plaats heeft, wordt blijkbaar het doodshoofd niet als medium voor de ziel van den overledene gebruikt, maar de zielestof van het doodshoofd brengt men over op de levenden. Is iedereen bestreken, dan wordt wat rijst en ei op het doodshoofd gelegd om dit te „voeden”; daarna scharen alle deelnemers zich aan den maaltijd, na afloop waarvan de plechtigheid is gedaan.

Bij de To Lage haalt men voor deze gelegenheid het doodshoofd van den een of anderen afgestorvene uit de spelonk waarin de beenderen worden bijgezet. Nadat men het heeft gebruikt, brengt men het naar zijne laatste rustplaats terug. Bij de To Pebato c. s. heeft nagenoeg ieder dorp zijn eigen doodshoofd, dat in een mandje in een der woonhuizen wordt bewaard. Na gebruik wordt het niet naar de spelonk, maar weer in huis teruggebracht. Dit doodshoofd is afkomstig van een der afgestorven familieleden van de dorpsbewoners. Men neemt daartoe het hoofd van een kind, dat als eerstgestorvene in een gezin niet met de noodige eer is begraven (zie „Lijkbezorging”). Ook wordt hiertoe het hoofd gebruikt

van iemand, die van al zijne broers en zusters als laatst overgeblevene is gestorven. Zoo iemand heet *pantjawaewea* „de rijstuitstrooier”.

Geneesmiddelen uit het dierenrijk.

Ook uit het dierenrijk heeft de Toradja zich geneesmiddelen verschaft. Een algemeen gebruikt middel is het skelet van den kop van een landschildpad (*kolopoea*). Wanneer iemand ergens in zijn lichaam een splinter heeft gekregen en deze is niet te verwijderen, dan kauwt men een stukje van genoemd skelet tezamen met siri-pinang, waarna men het kauwsel op de plek, waar de splinter is binnengedrongen, spuwt; daarna wrijft men zacht over die plek. Het intrekken en uitsteken van den kop van een schildpad onder zijn schild heeft aanleiding gegeven tot dit geloof.

De To Koelawi beweren, dat het geluid van den *walitoetoe*, een soort specht, reizigers ziek maakt. Zijn getik tegen boomen veroorzaakt hoofdpijn, zijn geroep maakt het gansche lichaam ziek. Daarom dragen de To Koelawi als zij op reis gaan, den snavel van zulk een vogel bij zich; wordt dan iemand ziek kort nadat hij zulk een vogel heeft gehoord, dan wordt de zieke bespogen met een kauwsel, waarin ook een stukje van dien snavel is gemengd.

Uitzetting der mangelen heet: *nakoni adje mbawoe*, „door het kinnebak van een varken getroffen”. Schrapstel van zulke kinnebakken (die bij hoopen in huis hangen, zie „Jacht”) wordt dan op de pijnlijke plek gespuwd (*soepa*).

Bijgeloovige middelen.

De middelen, die het meest opgang maken, zijn van bijgeloovigen aard. Is men bijvoorbeeld door een hond in het eene been gebeten, dan strijkt men het andere been met de hand af en appliceert op de wond de asch van een inlandsch regenscherm (*boroë*).

De Toradja's zijn erg bang voor stuipen (*doito*) bij hun kinderen. Men onderstelt algemeen dat stuipen ontstaan door hevigen schrik, doordat het kind iets ziet, hetzij in werkelijkheid, hetzij in de verbeelding, waarvoor het bang is. Als middel tegen de stuipen bindt men eenige vogelveeren aan het hoofdhaar vast ter hoogte van de kruin. Krijgt een kind stuipen, dan neemt men van alles wat in huis aanwezig is een klein stukje: van het dak, van den vuuraanblazer, van den waaijer, van den bamboe waarin zout wordt bewaard, van de zwaardscheede, van de stijlen, van den nokbalk enz. Al die kleine schilfertjes hout worden gekauwd en het kind op het gelaat gespuwd. Of men stopt het kind met de voeten in een pot, waarin men gewoonlijk turksche tarwe roostert en het hoofd in een rol of ring van rotan. Vervolgens neemt men 6 rijstaren, doopt deze

in water en strijkt er mede over het gelaat van het zieke kind, 7 maal, daarbij ook van 1 tot 7 tellende.

Om pijn in de pols te cureeren (of ook wel te voorkomen) bijv. ten gevolge van het uithouwen van een vaarttuig, bindt men kralen om de pols; vooral oude kralen, sogoti (de moetisalah's uit andere streken van den Archipel) zijn een krachtig geneesmiddel. Men onderstelt dat de hardheid, de kracht van de kralen, zich aan de pols zal mededeelen.

Gebetene wonden bestrooit men met asch van een verbrand regenscherm (b o r o e); men denkt dat de wond dan niet zal gaan etteren.

IJzer als geneesmiddel.

Om zijne hardheid wordt ook ijzer als geneesmiddel aangewend. Zoo zagen wij een ziek kind op de volgende wijze cureeren: het kind lag onder een foeja sarong, dicht bij het vuur. Daarnaast zat eene oude vrouw met een hakmes in de hand; het handvat van het kapmes hield zij eenige oogenblikken boven het vuur, waarna zij het mes onder de sarong tegen het kind aandrukte. Vervolgens klapte zij een paar malen in de handen, bracht het hakmes te voorschijn en klopte met het handvat eenige malen op den rand van den haard, onder geprevel. Deze handeling herhaalde zij eenige malen achtereen.

Jaarlijks wordt zelfs een feest gevierd in de smederij, waarvan het doel is aan zwakken en gezonden de hardheid van het ijzer mede te deelen, zoodat hunne beenderen en gewrichten sterk mogen worden als ijzer. Deze plechtigheid heet mopatawi⁽¹⁾ en heeft op de volgende wijze plaats:

Op een bepaalden dag, steeds na afloop van den rijstooft, komen de bewoners van het dorp allen in de smederij tezamen. De plechtigheid begint hiermede, dat de man, die als voorganger zal fungeeren, bij deze gelegenheid een klein varken en eene witte kip zevenmaal rondom de smederij (en dus ook om de daarin verzamelde menschen) draagt, waarna deze beide dieren worden geslacht. Van het bloed wordt wat opgevangen in een blad, en hiervan wordt een ieder een weinig op het voorhoofd gestreken. Vervolgens neemt de voorganger een duit, een hakmes en een bos verschillende bladeren in de hand en slaat daarmede zevenmaal op de rechter handpalm van iederen aanwezige. Dan bindt hij allen een *Draena terminalis*-blad om de pols, hakt den pas genoemden bos bladeren⁽²⁾

(1) Mopatawi is „besprenkelen met water door middel van den kwast (tawi) uit het koelvat in de smederij, waarmede de smid het handvat van het te smeden stuk ijzer voortdurend bevochtigt, opdat het niet in vlam rake.

(2) Deze bladeren worden genomen van planten, wier hoedanigheid of naam overeenkomt met de voorwaarden, die men aan een gezond leven stelt. Men zie over deze planten het hoofdstuk over de priesteressen.

aan stukjes en mengt deze met wat varkensbloed in het koelvat. Het *Dracaena*-blad wordt eerst bij het einde van de plechtigheid verwijderd.

Nu wordt een weinig vuur in den oven aangelegd en met den blaasbalg aangeblazen. Ieder, gezond of ziek (zoowel mannen als vrouwen), gaat om beurte voor het aanbeeld staan, en wordt door den voorganger met den koelkwast, die in het water met kruiden en varkensbloed is gedoopt, geslagen op de enkels, de knieën, de heupen, de polsen, de ellebogen, de schouders en ten slotte zevenmaal op de kruin van het hoofd, waarbij de voorganger een wensch uitspreekt voor een lang leven. Vervolgens neemt de patiënt het bovengenoemde hakmes, laat het even in het vuur rusten, legt het op het aanbeeld, en slaat er zevenmaal met den hamer op. Nadat hij het hakmes nog in het koelvat heeft afgekoeld, is de kuur voor hem geëindigd, en een ander neemt zijne plaats in. Voor vrouwen en kinderen smeedt de voorganger op medegeedeelde wijze, nadat genen eerst het hakmes hebben aangeraakt. Vóór het verlaten der smederij, wast een ieder zich de beenen met het water uit het koelvat, in welk water de kracht van het ijzer door het afkoelen is overgegaan.

Blazen, aanraken, wrijven.

Een veel toegepast middel om eenige pijn te verdrijven, is blazen en aanraken van de pijnlijke plekken. Menigmaal heeft men ons verzocht zieken aan te raken, in de hoop, dat daardoor hun herstel zou worden bevorderd.

Ook van wrijven en masseeren zijn de *Toradja's* op de hoogte. Vrouwen weten door zacht wrijven ver in het vleesch doorgedrongen splinters en andere vreemde voorwerpen uit het lichaam te verwijderen. Eene behandeling met wrijvingen laten de *Toradja's* zich dan ook gaarne van ons welgevallen.

M o m p a d i l a.

De *Toradja's* hebben ook eenig denkbeeld van de oude geneeswijze in Europa van bloedaftappen. Wanneer iemand zware hoofdpijn heeft, of een ernstigen val heeft gedaan, neemt men een blad van een soort plant, dat naar het doel, waartoe men het bezigt *ira mpompadila* (*Villebrunea rubescens* Bl.) Tolage: *ira mpompadjila* wordt genoemd. Eerst strooit men (het is weer steeds eene vrouw die zulks doet) wat kalk op het voorhoofd (bij hoofdpijn) of op de plek, die pijn doet door den val, waarna men pasgenoemd blad er op legt. Eene vrouw likt nu zoo lang over het blad heen, tot het bloed uit de poriën van de huid dringt. Meestal geeft deze bewerking aan den lijder veel verlichting. Een onzer jongens werd bij onze afwezigheid op deze wijze afgeholpen van een hardnekkige neusbloeding. Wanneer men bij avond bloed aftapt, wordt het met bloed bedekte blad eerst zorgvuldig bewaard, opdat geen heks zich er van mees-

ter make, want door dit op te likken zou zij den patiënt nog zieker maken, zelfs dooden. Deze wijze van bloedaftappen noemt men *mompadila* of *mompadjila* (belikken).

Verboden spijzen.

Een zeer groote rol bij de ziekenbehandeling der Toradja's speelt het *mompalli*, het „verbieden” van het nuttigen van sommige spijzen. Dat wij bij onze behandeling zoo weinig spijzen verbieden en dan nog dikwijls spijzen aanbevelen, welke naar de begrippen der Toradja's hoogst schadelijk zijn, moet een van de redenen wezen, waarom men ons medicineeren nog steeds met eenig wantrouwen aanziet. De Toradja schenkt gewoonlijk meer aandacht aan deze verbodsbepalingen, dan aan het voorschrift, hoe eenig geneesmiddel van ons moet worden gebruikt. Zelden hoort men twijfel opperen aan de dengdelijkheid van eenig middel; steeds hoort men als reden van niet genezing opgeven: hij heeft zeker de verboden dingen niet in acht genomen.

Aangezien alle ongesteldheden naar de begrippen der Toradja's uit dezelfde oorzaak ontstaan, dat is: door gebrek aan, of afwezigheid van *tanoana* (zielestof), hetzij van het geheele lichaam, hetzij van een gedeelte er van, verschillen de verboden spijzen voor de verschillende ziekten niet veel. Een voedingsmiddel, dat bij ongesteldheid geregeld wordt verboden is een meelachtige pompoen, in het Bare'e *katedo* of *tampere* genaamd, op Java *laboe* (*Lagenaria vulgaris* Ser.). Deze vrucht wordt verboden, *makamatondo* „omdat zij melig is”; hierin ziet de Toradja iets ongezonds. Bij vuile wonden, die zeer menigvuldig in Midden-Celebes voorkomen, en welker ontstaan zeker voor een groot deel verklaard moet worden uit slechte voeding, wordt de *katedo* ook verboden, omdat deze vrucht gekookt aan etter doet denken. Bij lepra — waarover beneden meer — is deze vrucht verboden, omdat zij naar de voorstelling der Toradja's niet „grooter wordt”, maar zwelt. Bij lepra zwelt eene plek op en breekt dan open. Om dezelfde reden is ook komkommer verboden. Omdat de opgezwollen plekken openbreken, is ook Turksche tarwe of maïs verboden. Bij het roosteren toch springen de pitten van deze vrucht open.

Heel spoedig verbiedt men ook het gebruik van „alles wat bloed heeft”. Eene verklaring hiervan weet men niet bepaald te geven. De Toradja zegt, dat bloed door ziekte wordt gevolgd; het gebruik van bloed zou dus de ziekte doen toenemen, misschien wel omdat bloed rood is en rood is heet, ongezond. Daarom verbiedt men ook palmwijn, „van palmwijn gaat het gezicht opzetten en wordt het rood”; bij ontsteking gaat immers de plek rood zien; deze overeenkomst is genoeg om palmwijn schadelijk te doen achten. Aangaande palmwijn is de Toradja ook met de ondervinding te rade gegaan, want hij weet zeer goed, dat bij ontstekingen de ontstoken plek na het gebruik van palmwijn gaat steken. Deze

ondervinding moet hem ook gebracht hebben tot het verbieden van varkensvleesch in gevallen, waar andere vleeschspijzen zijn toegestaan. „Varkensvleesch is scherp”, zegt de Toradja en op grond hiervan gaat hij nog verder en verbiedt in vele gevallen het gebruik van het vleesch van de kokosnoot. Uit de kokosnoot toch bereidt men kokosolie en deze doet aan varkensvet denken, waarom zij ook dezelfde uitwerking moet hebben.

Spaansche peper is verboden, omdat ze heet is, en het bloed warm, dus ongezond, maakt.

Voor huidziekten zijn kip, visch en turksche tarwe verboden. De eerste, omdat de pooten van het hoen geschubd zijn, evenals visch, en daardoor veel overeenkomst hebben met ichtyosis (schubziekte). Turksche tarwe heeft velletjes, welke bij het stampen vrijkomen en die mede veel hebben van huidschilfers.

Sagoe van den echten sagoepalm (Metroxylon) moet een zieke, vooral iemand, die aan gewrichtsrheumathiek lijdt of wonden heeft, vermijden. Sagoe van de Arenga saccharifera daarentegen, mag hij wel eten. De zaak is, dat de Metroxylon spruiten naast zich doet opschieten, die op hunne beurt boomen worden. Men denkt dus, dat deze boom nieuwe pijn of nieuwe wonden veroorzaakt, al zijn de oude pijnen en oude wonden beter. Groene erten van de plant, die kruipt, zijn verboden, omdat de ranken dezer plant menigmaal in zich zelf verward raken bij het kruipen, en dan in elkaar groeien. De vruchten van deze plant, genuttigd door een zieke, zullen maken, dat de ziekte nooit tot een eind komt, maar hoe langer hoe meer gecompliceerd wordt. Bij gewrichtsrheumathiek mag men geen takoele (Averrhoa Bilimbi L.) eten, want de naam dezer vrucht herinnert aan dien van gewrichtsrheumathiek (koele).

Hiertegenover staan voedingsmiddelen, die nimmer door eenigen „wijze” worden verboden. In de eerste plaats rijst, en van de groentesoorten nambo⁽¹⁾ (Sinapis alba L. of Brassica alba Boiss.) en een soort paddenstoelen, tambatajopo genaamd. Waarom deze groenten zoo bijzonder heilzaam zouden zijn, wist niemand ons te zeggen.

Verboden dieren.

Behalve het verbod van zekere spijzen bij ziekte, hebben sommige stammen of familie's het verbod om bepaalde dieren te eten. Zoo eten algemeen de Parigiërs en de Saoesoeërs geen vleesch van witte buffels, anders zouden witte plekken op hun lichaam verschijnen, welke de onmiskenbare teekens zijn van lepra in den ergsten graad. Sommige families onder de Saoesoeërs eten geen paling, omdat een voorvader van die familie eens in de rivier zou zijn gevallen, en zeker door den stroom zou zijn meegesleept, zoo hij niet bijtijds door een paling was gered. Andere lieden van dien zelfden stam eten om dezelfde reden geen haaienvleesch:

(1) Montambo beteekent „in den steek laten, begeven”.

een prauw sloeg namelijk in zee om, en de opvarenden werden door een haai gered.

Bij de To Lage mogen vrouwen geen buffel- of hertevleesch eten; bij de andere Bare'e-stammen wel. Een reden voor dit verbod weet men niet op te geven. Sommige stammen onthouden zich van garnalen (a n g k o n a) omdat deze kinderen van geesten (a n g g a) zouden zijn en men door het eten er van ziek zal worden. De To Pebato eten ze wel op den akker of in het bosch, maar niet in het dorp (¹).

In de streken, waar de Toradja's gewend zijn met ons om te gaan, worden vele dezer verbodsbepalingen niet meer in acht genomen.

L e p r a.

Eene zeer veel in Midden-Celebes voorkomende ziekte is lepra. De algemeene naam voor deze ziekte is t a n g g a, meestal omschreven met den naam van d j o e ' a b a n g k e, „grootte ziekte". Van de lepra hebben wij in Midden-Celebes twee soorten leeren kennen. Bij de eene soort, de goedaardige, komt de ziekte dikwijls tot stilstand, voor eenige jaren, zoo niet tot genezing. De kwaadaardige soort heet p o e d o e of p o e d o e n g i; deze ziekte is zeer afzichtelijk, daar de extremiteiten van het lichaam, in de eerste plaats vingers en teenen afsterven. In het bergland hebben wij nog nimmer een lijder aan deze ziekte ontmoet; ook bij informatie ontkende men steeds het bestaan van zulk eene ziekte (eerstgenoemde meer goedaardige lepra-soort komt echter veel voor onder de Toradja's). Het landschap Saoesoe is bekend voor deze ziekte. Behalve het eigenaardige uiterlijk van den lepra-lijder, klagen de patienten steeds over pijn in de gewrichten; sommige plekken op het lichaam zwellen op en barsten dan open, waarna afschuwelijke wonden ontstaan.

Van het mogelijke ontstaan van deze ziekte geeft de Toradja zich geen rekenschap. Hij gelooft te dezen opzichte sterk aan overerving. In Saoesoe, het land van de lepra, zegt men dat deze ziekte ontstaat door het eten van visch en kippenvleesch, dat te zamen in één pot is gekookt; anderen weer vertellen, dat de ziekte ontstaat door het drinken van water uit een zijriviertje van de groote Saoesoe-rivier, door welk water ook opgezette beenen en waterbreuk, die mede in Saoesoe veel voorkomen, zouden ontstaan. Men weet daar ook te verhalen van genezingen van die ziekte. Krijgt een slaaf of slavin lepra, dan wordt hij (zij) vrijgelaten; geneest hij van de ziekte, dan blijft hij vrij. Wanneer in Saoesoe de ziekte een afzichtelijken vorm begint aan te nemen, bouwen de familieleden van den patient een hut voor hem in de wildernis, en daarin moet hij geheel afgezonderd blijven wonen. Dagelijks worden hem gekookte rijst en toespijs gebracht; een en ander wordt hem aan een bamboe toegereikt, omdat men

(¹) Dit verbod kan ook samenhangen met de vereering van Poë Oera, want a n g k o n a is een kapall-woord voor oera, „garnaal".

bang is dicht bij-den lijder te komen. Men beweert, dat lepralijders een bijzonder soort vlooiën bij zich hebben, die de gewoonte hebben niet stroomafwaarts, maar stroomopwaarts te gaan. Wanneer men een lepralijder ziet baden, gaat men daarom altijd stroomafwaarts van dezen baden. Men zegt, dat wanneer iemand gaat zitten op de plek, waar een lepralijder heeft gezeten, hij deze ziekte ook moet krijgen. Is de lijder overleden, dan graaft men onder de hut een kuil; vervolgens worden de bindzels van de vloerlatten doorgehakt, zoodat de doode met vloer en al in den kuil valt. Niemand durft hem aanraken.

De Toradja staat machteloos tegenover lepra-wonden. Geen wonder dan ook, dat velen met het goedaardige soort lepra tot ons komen om hulp. Maar ook sommige Mohammedanen, die zich aan het strand hebben gevestigd, hebben den naam lijders aan deze ziekte te kunnen genezen. Zij gebruiken hiertoe een gedroogd knolgewas, dat door Chineesche handelaren wordt ingevoerd, en daarom *kasina* of *kajoe sina* „Chineesch hout” wordt genoemd. Deze knollen worden in stukken gehakt en gekookt, en van dit water drinkt de patient onophoudelijk; méermalen per dag laat hij zijne wonden bewasemen met den damp van dit kooksel; schrapsel van dit knolgewas wordt mede op de wonden geapliceerd. Een voornaam voorschrift is echter, dat de patient minstens driemaal daags in helder stroomend water moet baden. Wij gelooven, dat van dit baden vooral de goede resultaten, die verkregen zijn, afhangen, want een wetenschappelijk onderzoek van het knolgewas heeft bewezen, dat het werkzame bestanddeel er van tannine is, dat echter een gering percent er in vormt, zoodat er niet veel geneeskracht van kan uitgaan.

Gedurende deze behandeling moet de patient in een afgezonderd hutje wonen en mag geen bezoek ontvangen, zelfs mag hij iemand van de andere sekse niet zien. Voorts heeft hij zich aan een lange lijst van verboden voedingsmiddelen te houden, waarvan wij de voornaamste boven reeds hebben opgenoemd.

Een andere reden, waarom de Toradja's gesteld zijn op eene behandeling met *kajoe sina* is, dat de geneesheer, een Mohammedaan, zijne behandeling doet vergezeld gaan van geheimzinnigheden, welke steeds grooten indruk maken op de Toradja's. Met groot vertoon spreekt de geneesheer een *do'a* of tooverspreuk in geradbraakt Arabisch uit; en het onbegrijpelijke daarvan verhoogt de waarde en de deugdelijkheid er van, zoowel voor den geneesheer als voor den patiënt.

Hoe het zij, door aanwending van *kajoe sina* bij lepra zijn ook door ons reeds mooie resultaten verkregen.

Posara.

Naar de voorstelling der Toradja's ontstaan de meeste ziekten door geesten en goden, die de zielestof (*tanoana*) van den mensch weg nemen. Hiermede echter raken wij aan het onderwerp dat wij in het hoofd-

stuk „Priesteressen en hare werkzaamheden” hebben behandeld. Er zijn evenwel een paar gevallen van ziekte door inwerking van geesten, welke niet door priesteressen worden behandeld; één van die gevallen noemt de Toradja posara. Het gebeurt namelijk wel, dat iemand na eene zeer korte ongesteldheid, bijvoorbeeld van één dag of minder, sterft. Deze ziekte en dood is volgens den Toradja de wraak der geesten voor een of ander vergrijp tegen de adat. Gesteld bijvoorbeeld, dat vreemdelingen in den tempel (l o b o) eten gedurende een tijd, waarin dit niet is geoorloofd, dan zullen de l o b o-geesten hiervoor een der dorpelingen oogenblikkelijk ziek maken en doen sterven; dit is m a d j o e'a p o s a r a „ziek tengevolge van de wraak der geesten”. Meermalen is voor zulk een plotseling sterfgeval geen vergrijp tegen de adat te vinden; dan is er dus in het geheim tegen de adat gezondigd. Maar kan men vreemdelingen van eenige schuld in dezen overtuigen, dan worden zij beboet met één tot vier buffels, al naardat de overledene een vrije of een slaaf was.

Ziek tengevolge van het verbreken van een eed.

Ook kan iemand ziek worden tengevolge van het zich niet houden aan eene verwensching of afzwering. Wanneer iemand bijvoorbeeld zijn broeder als broeder heeft afgezworen en hij liefkoost daarna het kind van dien broeder, dan zal dit kind door de geesten ziek gemaakt worden, n a t i r o of n a k o n i d o e a, „door de doea getroffen”. Doea is hier het best weer te geven met „tweedracht, tweespalt”; m o m b e d o e a, „met elkaar in tweedracht, tweespalt leven”. De eenige manier om het kind dan te doen herstellen is het m a n t j e l a p a n g a, het vaneenscheuren van een gevorkten grasstengel, welke handeling wij hebben beschreven in het hoofdstuk „Geestelijke en godsdienstige begrippen”. Aan deze plechtigheid laten de To Pebato c. s. dan nog het volgende voorafgaan: Iemand, die met dit werk vertrouwd is, komt bij den zieke; hij neemt een bijl of hakmes los in de hand, en daarop met een wiedijzer slaande (n a t i n g k o d o e a, een pregnante uitdrukking: „men slaat — op de bijl — bij gelegenheid van tweespalt”) beweegt hij dit voorwerp 7 malen over den nederliggenden persoon; hij spreekt daarbij het volgende: doea, doea, doea masae, da osa ananggodise'i; doea, doea, doea, ngkai, da osa ananggodise'i; doea, doea, doea ntoe'a, da osa ananggodise'i; doea, doea, doea mpanja mombedoeaki pai kasangkomonja, da osa ananggodise'i; d. i. „tweedracht van vroeger her, tweedracht van zijn grootvader, tweedracht van zijn grootmoeder, tweedracht van zijn vader, die tweedracht heeft met zijn broeder, dat het kind beter worde!” Wat de beteekenis van dit n a t i n g k o d o e a is, kunnen wij niet zeggen; de stammen buiten de To Pebato kennen het niet; alleen bij epidemieën slaan zij bij ieder sterfgeval op een bijl of hakmes; de eenige door Toradja's hiervan gegeven verklaring luidt, dat dit tikken op ijzer moet

dienen om de dorpsgenooten kennis te geven van een sterfgeval, opdat zij niet zouden schrikken bij het zien van de teraardebestelling.

Pokken.

In 1883 of 1884 is er een pokken-epidemie geweest in de Posso-streek. De daarvóór geheerscht hebbende epidemie moet een 25-tal jaren vroeger worden gesteld. Mannen althans, die in eerstgenoemde jaren ongeveer 20 jaar oud waren, zeiden dat hunne vaders tijdens die epidemie even oud waren als zij nu, en dat zij zelve nog niet geboren waren. De epidemie van 1884 heeft groote verwoestingen aangericht onder de menschen. Van het strand van de Tomini-bocht komende, tastte de ziekte het geheele bovenland aan. Alleen de dorpen Koekoe, Limba Ata, Jawoeangi, Tando Malolo, Pantjawoe, Sainde, Woealoe en Kapoetia, alsmede de Westoever van het Meer bleven gespaard.

Men schreef dit natuurlijk toe aan de krachtige medicijn der inlandsche ziektenbanners (s a n d o). Zulk een medicijnman begint bij de nadering der ziekte alle inwoners van het dorp, groot en klein, met water uit een bamboe, waarin allerlei kruiden en een geldstuk. Aan de beide ingangen van het dorp richt hij poorten op van zoogenaamde verkoelende planten; dit zijn planten, waaraan men de kracht toeschrijft ziekten te weren. Ook een offer wordt daarbij geplaatst voor den Pokkengeest. Daarna moeten alle bewoners van het dorp zich verspreiden op hunne akkers en in het bosch, en gedurende zeven dagen moeten zij daar blijven, ten einde den Pokkengeest in den waan te brengen, dat het dorp is uitgestorven. Is men na den gestelden tijd weer in het dorp teruggekeerd, dan moet men alle geruchtmakende dingen vermijden, in de eerste plaats dans en zang (m o r a e g o). Ook mag men geen kippen, vogels, varkens of andere dieren bij het vuur roosteren, want de lucht van verbrande veeren of haren trekt den Pokkengeest aan. Het werkzaamste deel van deze behandeling bestaat hierin, dat de medicijnman alle mogelijke gemeenschap met een besmet dorp verbiedt; wanneer men iemand uit zulk een dorp tegenkomt, moet men hem met afgewend hoofd voorbijgaan. Het loon voor den medicijnman is, dat hij van elk dorp, dat hij heeft behandeld, een buffel krijgt.

Van sommige dezer s a n d o of medicijnmannen vertelt men groote dingen. Een hunner zou een pok van het gelaat kunnen afnemen, en op een ander deel van het lichaam overplanten. Hij kan zelfs den Pokkengeest zien: een groote zwarte man met stekels over het geheele lichaam; wanneer iemand door een dier stekels getroffen wordt, krijgt hij de pokken. Men beweert zelfs, dat de Pokkengeest met een s a n d o eene afspraak maakt, wanneer hij weer terug zal komen. Hij zegt bijvoorbeeld: „Wanneer uw kind een kind heeft, kom ik weer terug”.

Had de ziekte eenmaal hare intrede in een dorp gedaan, dan wist men voordat het Gouvernement optrad, niet veel te doen. Bij velen kwam

de zelfzucht boven en zij vluchtten weg van hunne zieke huisgenooten. De eenige zorg der gezonden voor hunne zieke verwanten bestond hierin dat zij de van koortshitte gloeiende lijdens met koud water overgoten. De lijken werden zonder kist snel onder den grond gestopt. De lijken van voorname lieden werden later soms weer opgegraven, gekist en naar eene spelonk gebracht.

Degeen, die oorzaak is, dat de pokken in een dorp of landstreek komen, moet, wanneer hij herstelt, aan de betrekkingen van de door hem aangestoken personen, 7 vadem wit goed geven.

Wanneer de ziekte uit een dorp geweken is, wordt een maaltijd gehouden, waarvan de offerdieren door degenen worden gegeven, die door de ziekte zijn aangetast, maar haar hebben doorstaan. Het varken, dat daarbij geslacht wordt heet w a o e m b o e j o e s i „voor den stank der (verbrande) haren”. Vgl. bl. 417.

Gedurende de epidemie in '83 of '84 trokken Boegineezen en andere vreemdelingen door het land en vaccineerden de Toradja's met stof uit pokken. De menschen beweren dat de aldus ingeënte personen wel de pokken kregen, maar er niet aan stierven. Sedert 1906 is de vaccine krachtig ter hand genomen door het Bestuur, hierin geholpen door de Zending, zoodat toen in 1909 de pokken zich weer vertoonden, zij in de onderafdeeling Posso met goed succes werden bestreden.

Wichelen.

Gewoonlijk tracht een Toradja door wichelen te weten te komen of een zieke zal herstellen of sterven. Zulk wichelen heet m o b o l o b i a n g i, en het wordt ook in andere levensomstandigheden in toepassing gebracht, ten einde te bepalen, wat de toekomst zal opleveren. Dit wichelen geschiedt op twee wijzen: met maïspitten en met touwtjes.

Nagenoeg iedere Toradja heeft in den betelzak (w a t o e t o e), dien hij steeds bij zich draagt, een onbepaald aantal maïspitten, zorgvuldig in een lapje geklopte boomschors gewikkeld. Wij hebben maïspitten gezien die groen waren van ouderdom; hoe langer de eigenaar ze bij het wichelen heeft gebruikt, hoe dierbaarder ze hem worden, vooral wanneer ze hem eenige malen de toekomst juist hebben aangezegd.

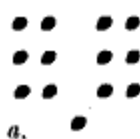
Behalve maïspitten gebruikt men voor het m o b o l o b i a n g i ook kleine witte steentjes, welke uit de beken worden bijeenverzameld. Wat het bijzondere kenmerk van deze steentjes moet zijn, kunnen wij niet zeggen; de Toradja beweert, dat zij door de goden (l a m o a) zijn gegeven.

Wanneer de Toradja wenscht te weten of het goed is, dat hij den volgenden dag op reis zal gaan; wanneer de belegerde wil weten, of hij ongemerkt door den vijand heen kan sluipen; wanneer de wraaklustige zich wil overtuigen of hij zijn vijand zal nedervellen; wanneer men uit de onzekerheid wil geraken of zijne rijst zal gelukken of niet, of een zieke zal overlijden of herstellen, of zijne verdenking, dat N. N. de dief is van

zijne weggeraakte goederen, al dan niet juist is, dan komt het pakje met maïspitten te voorschijn en raadpleegt men de o j o e. De menschen aan het Meer wichelen zelfs met maïspitten, voordat zij op de vischvangst uitgaan om te zien of zij eene voordeelige vangst zullen hebben.

De wichelende neemt de maïspitten in de gesloten hand, en blaast in de vuist tusschen duim en wijsvinger. Dan spreekt hij het volgende, terwijl hij de maïspitten voortdurend van de eene in de andere hand overstort: „Kom hierheen, opgang van de zon, kom hierheen, ondergang van de zon (let op hetgeen ik doe). Gij, o j o e, ik wil u ondervragen. Gij zijt wel geen mensch of geen vuur(?), maar gij kunt mij toch zeggen, wat ik weten wil. Of mijn weg glad zal zijn als een b o m b a-stengel, of mijn leven goed zal zijn, of men mijn leven niet van mij zal nemen; ik vraag het u, o j o e, zeg het mij”. De vraag welke aan de maïspitten wordt gesteld, verschilt natuurlijk naar hetgeen men weten wil. Uit deze aanroeping blijkt dat de god Poeë mPalaboeroe (zie Hfdst. „Geestelijke en godsdienstige begrippen”) wordt aangeroepen.

Heeft men bovenmedegedeeld gebed uitgesproken, dan laat men een gedeelte van de pitten op den vloer vallen; die welke in de hand zijn overgebleven, bergt men voorloopig op in het lapje. De pitten op den vloer telt men nu twee aan twee uit, 6 paren, met één pit aan het hoofd, zooals

in *a* is voorgesteld. Is één figuur, als *a* uitgelegd, dan begint men aan een tweede zelfde figuur, en desnoods aan een derde, wanneer er nog pitten zijn. Het mooiste geval is, wanneer het 2e of 3e figuur geheel uitgelegd kan worden met het hoofd er aan, zonder dat één pit overblijft. Kunnen van het 2e of 3e figuur slechts 2 of 4 paren gemaakt worden en blijft één pit over voor het hoofd, dan wordt dit ook als een vrij gunstig teeken aangemerkt. Ongunstig is, wanneer 1, 3 of 5 paren met één pit voor het hoofd overblijven, maar allerongunstigst is de horoscoop, wanneer men wel een aantal paren kan maken, maar geen enkele overblijft voor het „hoofd”. Dit beteekent onveranderlijk: dood. In den grond der zaak draait dit wichelen met maïspitten dus om het algemeen in den Ind. Archipel gehuldigde beginsel, dat even ongelukkig en oneven gelukkig is.

Deze wijze van wichelen met maïspitten is over geheel Midden-Celebes bekend. Zoo heet het in Mori: k o n t a w o e'a, bij de To Boengkoe mekilala en bij de To Lalaki (To Kea) ten Z. der To Boengkoe mekilalaja.

Anderen tellen vooraf van de maïspitten 2×13 , dus $2 \times$ figuur *a* uit. Deze pitten worden bijeengedaan en in de hand genomen; vervolgens blaast men er op, doet bovenmedegedeelde aanroeping, en verdeelt daarna de 26 pitten op het oog in twee gelijke deelen. Blijkt nu bij uittelling, dat er werkelijk in iedere hand 13 pitten zijn, dan is de vraag in gunstigen zin beantwoord; heeft men niet goed gedeeld, dan is het antwoord ongunstig.

Dicht bij het strand hebben sommige Toradja's een soort wichelen

met maïspitten van de Boegineezen overgenomen; zij noemen dit *kotika lima*. De voorafgaande behandeling der maïspitten en de aanroeping zijn dezelfde als de bovenmedegedeelde, maar de op den vloer gestorte pitten worden uitgeteld in een figuur als in *b* is voorgesteld, beginnende met de middelste; de overige pitten voegt men één voor één aan de reeds neergelegde toe, telkens met de middelste aanvangende; vervolgens: beneden links, beneden rechts, boven rechts, boven links. Gebeurt het nu dat de laatste pit op de middelste valt, dan wordt dit aangemerkt als een zeer gunstig antwoord op de gedane vraag; valt de laatste korrel op beneden links, dan is het antwoord dubieus; valt zij op beneden rechts, dan zal men het gestolene bijv. niet terug krijgen; op boven rechts wijst aan, dat bijv. de bestolene zal sterven bij liet opzoeken van zijn vermist eigendom. Valt de laatste pit op boven links, dan is dit weer een gunstig teeken.

Vooraf in Todjo wordt dit *kotika lima* veel gebruikt, voornamelijk om gestolen goederen terecht te brengen, omdat diefstal daar dagelijks voorkomt; evenwel, ook voor de andere bovengenoemde doeleinden wordt het aangewend. Eigenaardig is, dat de Mohammedaansche Todjoërs bij dit wichelen hunne heidensche aanroeping hebben behouden: „o goden daarboven en daar beneden; wanneer de menschen geen maïs meer eten, zal mijn verdwenen eigendom, door anderen gestolen, niet meer te voorschijn komen; maar wanneer de menschen op deze aarde nog maïs eten, zal mijn eigendom zeker voor den dag komen”. Dan volgt de vraag, en wordt uitgemaakt, wie de dief is. De Todjoërs roepen dus niet de zon, maar de goden aan.

Een andere variant van het wichelen met maïskorrels vinden wij in het Parigi'sche. Bij iemand is bijv. gestolen, en de bestolene wil weten of hij zijn eigendom terug zal krijgen of niet. Hij spreidt nu een matje op den vloer van zijn huis en legt daarop de bestanddeelen voor een sirihipinang-pruim en 30 duiten als offer voor de goden, opdat dezen hem zullen helpen licht te krijgen omtrent het ontvreemde goed. Vervolgens neemt hij een maïskolf in de linkerhand, blaast er op door de rechtervuist, waarna hij aanroept „de goden, die boven en die beneden zijn, aan den opgang en den ondergang der zon”. Dit is dus eene vereeniging van de aanroeping onder de Todjoërs en de Toradja's (de Parigiërs zijn Mohammedanen). Daarna gaat hij de pitten van de maïskolf losspellen, zonder te tellen; maar hij maakt steeds, dat hij „op het oog” meer dan 40 en minder dan 50 pitten heeft. Wanneer hij een voldoende aantal pitten heeft losgepeld, legt hij ze op de mat en begint te tellen van 1 tot 10, telkensmale 4 pitten opnemende en ter zijde leggende. Met die 40 korrels bemoeit hij zich verder niet, maar wel met de overgeblevene.

Indien hij in den blinde 41 korrels heeft losgepeld, en er dus na afname van de 40, één korrel overblijft, is dit een zeker bewijs, dat hij zijn gestolen eigendom zal terugkrijgen; ditzelfde zeggen hem ook de getallen 43 en 44. Maar wanneer hij 2, 5, 8 of 9 overhoudt na aftrek van de 40, dan

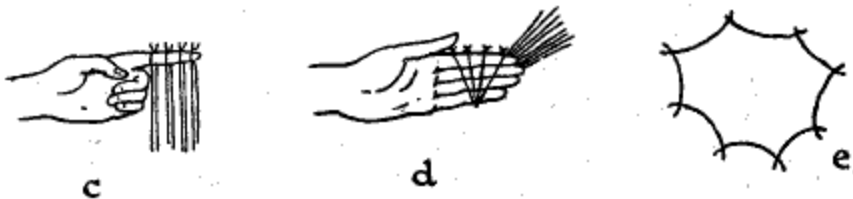
zal hij het gestolene in geen geval weerzien. Het getal 46 zegt hem: „gij zult uw gestolen goed terug krijgen, maar eerst na langen tijd”, terwijl 47 geen uitsluitsel geeft in deze zaak.

Deze zelfde wijze van wichelen past men toe, indien men zekerheid wil hebben omtrent eenig persoon, die naar een ander land is gereisd, doch die in langen tijd niets van zich heeft laten hooren, zoodat zijn bloedverwanten ongerust over hem zijn geworden. In dit geval wijzen 41, 43 en 44 aan, dat hij spoedig zal terugkeeren; 42, 45, 48 en 49 zeggen, dat men hem niet terug zal zien; 46, dat hij zal terugkomen, maar eerst over langen tijd, en 47 laat den vrager in onzekerheid.

Het zal iemand, die de Parigiërs kent als een volk van aartsdieven, niet verwonderen dat zij door deze wichelwijze ook trachten te weten te komen, of een vooraf beraamde diefstal zal gelukken of niet. Valt het eindcijfer der maïspitten op 41 en 42 dan zal of de dief, of de persoon, bij wien men stelen wil, er bij sterven. 43 zegt den dief, dat zijne daad zal gelukken, maar dat hij voorzichtig moet zijn, daar de eigenaar zorgvuldig waakt. Treft de dief het getal 44, dan kan hij zeker zijn, dat aan zijn voornemen niets in den weg gelegd zal worden, dat hij de bewoners van het huis in vasten slaap zal vinden; 45 en 46 zeggen hem, dat hij bij de onderneming gewond zal worden; 47 geeft geen uitsluitsel, hoe het zal afloopen; maar bij 48 en 49 moet hij niet gaan, daar alsdan zijn gansche onderneming zal mislukken.

Bovendien stellen de Parigiërs en Todjoërs veel vertrouwen in de *kotika's* der Boegineezen, maar om langs dezen weg uitsluitsel te krijgen, moeten zij zich steeds vervoegen tot een der in Parigi of Todjo woonachtige Boegineezen.

De tweede wijze van wichelen geschiedt met touwtjes. Om eenig uitsluitsel te krijgen in eene der onder 1 genoemde onzekerheden, maakt men ook gebruik van 8 touwtjes, of als men geen touw bij de hand heeft, voldoen alang-alang-bladeren of reepjes palm-blad evenzeer. Deze touwtjes zijn circa 4 c.M. lang en worden twee aan twee geknoopt en schrijlings

over den wijsvinger gelegd als in figuur c. Terwijl men nu met de rechterhand deze touwtjes van boven naar beneden strijkt, nadat men er te voren op heeft geblazen, spreekt men ze op gelijke wijze toe als bij het wichelen met maïskorrels is medegedeeld. Vervolgens draait men de touwtjes in elkaar, zoodat men niet meer weet welke einden tot ieder paar behooren, en slaat ze dan één om de uitgestrekte vingers heen als in

figuur *d*, zoodat de einden op den wijsvinger rusten. Deze uiteinden worden nu over de punt van den wijsvinger twee aan twee aan elkander geknoopt; daarna windt men de gezamenlijke touwtjes weer los, en haalt ze uit elkaar. Heeft men ze toevallig zóó geknoopt dat ze een aaneengesloten keten vormen als in figuur *e*, dan wordt dit beschouwd als een zeer gunstig antwoord op de gestelde vraag (van dit geval zegt men: *m o r a j a - r a j a*). Valt het figuur anders uit, dan weet de wichelaar het meer of minder gunstige er van uit den vorm op te maken. Zeer ongunstig luidt de horoscoop, wanneer de uiteinden van hetzelfde paar touwtjes aan elkaar zijn geknoopt, zoodat dit los is van de andere paren.

VERBETERINGEN EN BIJVOEGSELS.

- Bl. 12, r. 2 v. o. staat: Tennema, lees: Fennema.
- „ 16, r. 20 v. o. staat: Doë, lees: Djoempareoe.
- „ 17, Noot, r. 2 staat: hebben, lees: hebben.
- „ 26, r. 21 staat: Wawo Peoera, lees: Wawo Teoera.
- „ 29, r. 4 staat: Kalakia, lees: Siro.
 r. 7 staat: Kalakia, lees: Siro.
 staat: rechterzijriviertje, lees: linkerzijriviertje.
 staat: Siro, lees: Kalakia en een rechterzijriviertje.
 r. 1 v. o. staat: Kalakia, lees: Siro.
 staat: Siro, lees: Kalakia.
- „ 30, r. 6, aan het eind van den zin bij te voegen: en de Koro Watoe of Koemapa.
- „ 31, Noot, r. 1 v. o. te lezen: Soeloe, Moko, links: Polepapa, Karoeoe-roeoe, Polanda, Todo, Masampoe, Ampoe-ampoe, Pasodo, Pinale, Tongkararoe (Nap. „lang”; deze rivier ontspringt n.l. een heel eind ten Z. W. van Pododoa en heeft dus een langen loop), Tadjangkali, Molioe, Mao (en Salo Woea), Koro Saatoe, Sawaka. De Mao neemt de veel langere zijrivier Maboe op, die ten W. van Tamadoeë (in Napoe) ontspringt, terwijl de Mao van de O. zijde van het Centraalgebergte komt.
- „ 32, r. 16 v. o. de . achter Kodina moet een ; zijn.
- „ 38, Noot, r. 6 staat: ook, lees: ook.
- „ 43, r. 7. In Tawaelia wordt ook thans nog Baria gesproken. In het 3de Deel van dit werk vindt men meer over deze taal, welke die der To Pajapi is geweest. Een thans verlaten dorp in Tawaelia heette Polapi.
- „ 51, r. 14 v. o. staat: Noordelijke, lees: Zuidelijke.
 r. 9 v. o. staat: ontvangen, lees: te ontvangen.
 Noot, r. 2 staat: Belanta, lees: Belante.
- „ 52, Noot (2) aldus te lezen: De Walati neemt links op de rivieren: Sange, Saloe Taa (met de Koro nDjongi), Toka, Saloe'a, Bentji en een aantal kleinere beken. Haar voornaamste enz.
- „ 56, r. 6: Tadimba of Sange. Dit dorp is sedert weer verplaatst en heet nu: Polega Njara (paardengestoei).
- „ 58, r. 5 staat: twee uur, lees: één uur.
- „ 59, r. 10 staat: Tando Malolo, lees: Lee (aan den voet van het voormalige Tando Malolo).

- Bl. 61, r. 10 v. o. Mapoele. Dit dorp is sedert meer naar het N. verlegd en heet thans Oentoe Pondo, of kortweg Pondo.
r. 5 v. o. staat: Kalintjoca, lees: Karesi.
- „ 62, r. 4 v. o. Koro nToroeë. Dit dorp is sedert weer opgeheven. De To Pakambia zijn thans verdeeld over drie dorpen: Timbowane, Monti en Sigoerompo.
- „ 63, r. 21 staat: Wawo Bao, lees: Wawo Bae.
r. 3 v. o. staat: Sala Bae („grootte misdaad”), lees: Loeo.
- „ 78, r. 13 staat: rechteroever, lees: linkeroever.
- „ 88, r. 17 v. o. bij te voegen: Volgens de telling van 1910 bedroeg het aantal mannelijke To Tawaelia 137, dat der vrouwelijke 119, totaal: 256.
- „ 93, r. 1 staat: 71, lees: 75.
- „ 97, na r. 3 bij te voegen: Van Bada en Leboni deelen de D^{rs}. Sarasin (Reisen in Celebes, II, 92, 93, 121) mede, dat kroppen er veel voorkomen, ook bij de mannen. Van de bewoners van 't voormalige dorp Rano in Besoa, op zeer heuvelachtig terrein gelegen, zegt de Hr. P. Ten Kate E^{rs}, zendeling-leeraar aldaar: In Rano hebben bijna alle vrouwen kroppen, zelfs nog niet volwassen meisjes ziet men er mede. Ook in Ara, dat eveneens in de heuvels ligt, komen veel kroppen voor, doch in Doda en Lempe, die in de vlakke liggen, niet. De Napoesche naam voor „krop” is bea, de Besoa'sche t o k o.
- „ 105, r. 22 staat: van, lees: over.
- „ 107, r. 11 v. o. staat: om, lees: ons.
- „ 120, r. 17 staat: Tomini, lees: Tomori.
- „ 206, r. 2 staat: Tetemboe, lees: Ngkai Alipa.
- „ 215, r. 12 v. o. staat: is, lees: was.
- „ 240, r. 23 staat: ligt, lees: lag.
- „ 269, r. 1 v. o. staat: Toeladidi, lees: Taloedidi.
- „ 285, Noot. De titel n i t o e is waarschijnlijk te ontleden in n i en t o e. Het laatste bestanddeel is dan t o e, 't welk in de beteekenis „heer” in vele M. P. talen als honorifiek prefix voorkomt, b.v. Fidji t o e r a n g a „opperhoofd”, Toradj. talen t o e a m a „(heer) vader”, t o e k a k a „(heer) oudere broeder”, t o e a i „(heer) jongere broeder”, en als wortelwoord in Toradj. k a n t o e „toovermiddel”, Mal. h a n t o e „geest, spook”, d a t o e „priester”, enz.; vgl. ook t o, de benaming der geesten bij de Bahaeo-Dajaks (Nieuwenhuis, Quer durch Borneo, I, bl. 97). Vgl. ook Indon t o e m p o e „heer”. Ni- moet een lidwoord zijn.
- „ 286, r. 1. De veronderstelling dat l o b o „groot” zou beteekenen, nemen wij liever terug. Het Bada'sche, Tawaelia'sche en Leboni'sche l o b o, dat „plank, planken vloer” beduidt, geeft duidelijk genoeg de beteekenis van l o b o aan. De dorpstempel moest noodzakelijk een planken vloer hebben, daar het gebouw bij groote

feesten dagen lang propvol met menschen was en er soms door een groot aantal lieden tegelijk in gedanst werd. In het Tawaelia'sch heet de lobo sowa „ruimte, ruime plaats”, in 't Nap., Bad. en Bes. doehoenga, Leb. doehoena, maar overigens in de meeste Toradja'sche talen, ook in het Mori'sch, lobo. De benaming patasi voor de vloerplanken van de lobo is een meervoudsvorm van pata, Bes. pata, Rongkongsch patan „plank, planken”. In Todjo noemt men het huis van het landschapshoofd en verder elk huis dat een planken vloer heeft, kataba, het Boeg. katabang „dek van een Europeesch vaartuig”. Voor de Toradja's is een planken vloer nog iets zeer bijzonders.

r. 3 v. o. Het woord koentoë is Nap. Bad. Bes. „knie”, Bar. (woe)kotoë. De aldus genoemde rustbank in de lobo is n.l. kniehoog.

Bl. 287, r. 14 en Noot 2. Omtrent de beteekenis van toemampoe is ons, tijdens het afdrucken, het volgende duidelijk geworden:

toemampoe beteekent „die bedekt, verbergt” en is als naam aan den boven-middenpaal van de lobo gegeven, omdat deze paal de afbeelding is van den hollen boom waarin de Toradja's vroeger de beenderen hunner afgestorvenen bijzetten. (Zie Dl. II, Hfdst. „Lijkbezorging”). Vgl. Bad. mopatampoe „begraven”. Uit fig. 3 op de plaat bij het Hfdst. „Geestelijke en Godsdiensstige Begrippen” blijkt duidelijk, dat de toemampoe de gestyleerde afbeelding is van de aloude begraafplaats, in dit geval voor de anitoë's bestemd. Daarom werden ook de arengapalmtakken (twoegi) bij de toemampoe, de doorkist der anitoë's, opgeborgen.

„ 299, r. 6 v. o. Poeë Nggari beteekent „Heer Fluim”; deze benaming is zeker wel van dezelfde soort als die van Magaë Boga, zie bl. 301, r. 13 v. o.

„ 341, r. 6. Dit tangka is ook niet oorspronkelijk Kailisch; het is het Boegineesche tangkë (Boeg. Wdbk. 283b) „aannemen van een huwelijksaanzoek”. Het Kail. bezit trouwens den klank ngk niet, maar medialiseert dien tot ngg. Het woord heeft dus zijn Boegineeschen vorm nog behouden.

„ 344, r. 3 v. o. moet „niet” worden geschrapt.

„ 349, r. 4, staat: Rabioe 'lawwal, lees: Rab' alawwal.

„ 362, r. 2. Naar aanleiding van het woord mobalia worde opgemerkt, dat de stam van dit woord, balia, in de West-Toradja'sche, Tominische, Minahassische talen, Mongondowsch, Loinasche talen, Sangirsch, Talaoetsch, Dajaksch, Maleisch, enz. in den vorm balian, walian, enz. het woord is voor „sjamaan”. Het is af te leiden van bali of wali als grondwoord, met het suffix -an, dit laatste in de beteekenis „behept met, bezeten

door, de zetel of plaats zijnde van". Bali of wali is „geest, geestverschijning", vgl. Bar. walilajo „zwevende, zwervende geest", wali „in een dier geïncarneerde ziel van iemand wiens lever door een weerwolf is opgegeten" (Parigisch, vgl. bl. 258, r. 11 v. o.) en towali, batoe wali (vgl. bl. 353, r. 8) „de verblijfplaats der ziel van den doode in het sterfhuis, zoolang hij daar nog vertoeft". Batoe is hier synoniem met ogoe of mata en zoo beteekent dus batoe wali „de geest zelf, de ziel zelf van den overledene", in tegenstelling tot het lijk, het door de ziel verlaten hulsel. Ook in het Maronene'sch (Z. O. schiereiland van Celebes) is wali „geest" (Elbert, Sunda-Expedition, I, 272). Van dit wali afgeleid, beteekent baliau, waliian „door een geest bezeten".

Het verschaffen van lang leven en gezondheid aan den stan wordt door de mannen gedaan met koppensnellen, door de vrouwen met mowoerake. Dit laatste is dus evenzeer bij uitnemendheid vrouwenwerk, als het eerste uitsluitend mannenwerk is. Vandaar dat geen man priester kan worden, zonder zich te verwijven en dus voor het koppensnellen ongeschikt te worden, zooals ook het geval zou zijn wanneer hij ging foeja-kloppen, pottenbakken en ander vrouwenwerk doen. Het zijn dan ook bepaald de mannen die niet willen gaan koppensnellen, welke priester, of naar Toradja'sche opvatting, priesteres worden.

- Bl. 383, r. 23 staat: mbalii, lees: mbalili.
 „ 386, r. 11 staat: mampedongeka, lees: mampedongeka.
 „ 388, r. 1 staat: kapeloeka, lees: kapeloëka.
 „ 400, r. 16 staat: leerlijke, lees: leelijke.
 „ 416, r. 10 v. o. staat: doea, ngkai, lees: doea ngkai.

